kekkosen linja

KIRJAYHTYMÄ

H. PETER KROSBY

21
862 39.-
AKATEEMINEN AKADEMISKA

Hans Peter Krosby

tunnetaan Suomessa ja Pohjoismaissa tutkijana, joka ensimmäisenä selvitti suomalaisten ja saksalaisten sotilaallisten neuvottelujen merkityksen vuosina 1940 ja 1941. Tämän norjalaissyntyisen, mutta jo lähes kolme vuosikymmentä Atlantin takana toimineen historian professorin tutkimustuloksia lainaavat suomalaisten lisäksi tänään yhtä hyvin saksalaiset, neuvostoliittolaiset kuin amerikkalaisetkin toisen maailmansodan tutkijat.

Suomalaisten historioitsijoiden vaaliman ns. ajopuuteorian Krosby romutti jo kymmenen vuotta sitten julkaistussa teoksessaan "Suomen valinta 1941". New Yorkin valtionyliopistossa tapahtuvan opetustyönsä ohessa Krosby on nelisen vuotta tutkinut Suomen ulkopolitiikan tietä toisen maailmansodan jälkeisenä aikana, ja tähän tutkimustyöhön perustuu teos "Kekkosen linja". Professori Krosby on tutustunut suomalaiseen politiikkaan ja sen tekijöihin myös lukuisilla Suomeen tekemillään matkoilla.

Kekkosen linja

H. Peter Krosby

Kekkosen linja

Suomi ja Neuvostoliitto
1944–1978

POISTETTU

Kirjayhtymä · Helsinki

Englanninkielisestä käsikirjoituksesta
suomentanut *Antero Manninen*

ISBN 951-26-1389-1 sidottu

K. J. Gummerus Osakeyhtiön kirjapainossa
Jyväskylässä 1978

Vivienille

Sisällys

Esipuhe 9
Kiitossanoja 16
I Huolestuneet naapurit:
Suomi ja Neuvostoliitto 1917–1944 21
II Herra vain koettelee:
Sotakorvaukset, uusi suuntaus 1944–1956 38
III Kulmakivi:
Suomen ja Neuvostoliiton sopimus vuodelta 1948 77
IV Kylmän sodan taitekohtia:
Vuosien 1948 ja 1961 kriisit 124
V Naapuruussuhteita:
Suomen ja Neuvostoliiton välisiä kriisejä 168
VI »Suomettuminen»:
Sopeutumista vai kauko-ohjausta 218
VII Ulkomaankauppapolitiikka:
Parhaat palat kummastakin maailmasta? 252
VIII Sitkeä diplomatia:
Puolustusdoktriini ja puolustuspolitiikka 294
IX Kekkosen linja:
Elämä, vapaus ja pyrkimys rauhaan 335

Liitteet:
A Välirauhansopimus 19.9.1944 359
B Rauhansopimus Suomen kanssa 10.2.1947 367
C Ystävyys-, yhteistoiminta- ja avunantosopimus vuodelta 1948 ja siihen liittyvä aineisto 384
D Sopimus Porkkalan palauttamisesta 396
E Neuvostoliiton Suomen hallitukselle esittämä nootti 30.10.1961 399
F Tiedonanto Novosibirskissä käydyistä Keskusteluista 407
G Sopimus yhteistyöstä Suomen ja Keskenäisen Taloudellisen Avun Neuvoston välillä 410
Lähdeviitteet 414
Valikoitu kirjallisuusluettelo 447

Esipuhe

Vuosisatamme seitsenkymmenluvun alussa sana »suomettuminen» yleistyi nopeasti kansainvälisen politiikan sanastossa. Käsitteen olivat aikaisemmin sepittäneet Länsi-Euroopan turvallisuudesta huolestuneet henkilöt. Sillä tarkoitettiin hypoteettista tilannetta, jossa Pohjois-Atlantin liitto lyömällä laimin voimakkaan puolustusasenteen tekisi Neuvostoliitolle mahdolliseksi kauko-ohjailun avulla hallita ja käyttää hyväkseen Länsi-Eurooppaa. Taka-ajatuksena oli, että Suomi oli jo joutunut tällä tavoin kauko-ohjatuksi.

Uuden käsitteen synty ja levikki huolestuttivat ja turhauttivat Suomen ulkopolitiikan suunnittelijoita ja toteuttajia. Heidän mielestään käsitys ei ainoastaan ollut väärä johtopäätös, joka ei lainkaan vastannut Suomen ja Neuvostoliiton tosiasiallisia suhteita, vaan se oli myös vaarallista kylmän sodan asenteiden jälkikaikua, varsinkin kun se esiintyi kasvavan liennytyksen kaudella, jollaista kehitystä Suomi oli tukenut ja aktiivisesti edistänyt. Sitä paitsi oli pelättävissä, että jos käsite »suomettuminen» tulisi yleisesti ja pysyvästi käyttöön valtiomiesten, diplomaattien, uutistoimittajien ja tarkkailijoiden parissa, Suomen puolueettomuuspolitiikan vaivoin hankitulta uskottavuudelta putoaisi pohja.

Uuden sanan keksijöille ja levittäjille oli luonteenomaista kaksi seikkaa. Useimmat heistä olivat syvästi ja järkkymättömästi vakuuttuneita siitä, että Neuvostoliitto pohjimmaltaan ja muuttumattomasti on hyökkäys- ja

laajentumishaluinen valta, joka haluaa käyttää hyväkseen jokaista lännen puolustuksen aukkoa ja heikkoutta. Toisaalta varsin harvoilla oli muuta kuin pintapuolinen käsitys Suomen historiasta yleensäkin ja suomalais-neuvostoliittolaisista suhteista erityisesti. Suuri enemmistö heistä oli taipuvainen näkemään, että suhteet Neuvostoliittoon muodostivat Suomen koko ulkopolitiikan, ja kaikki olivat taipuvaisia näkemään Suomen ja Neuvostoliiton suhteet Neuvostoliiton valvontana ja Suomen alistumisena.

Kukaan ei voi kieltää, että Suomen ja Neuvostoliiton suhteet ovat olleet ja edelleen ovat erikoislaatuiset. Ovathan molemmat maat suoranaisia naapureita, ja niiden yhteinen raja ulottuu lähes 1 300 kilometrin mittaisena Suomenlahdelta etelässä lähes Jäämerelle saakka pohjoisessa. Suomella on tietyissä olosuhteissa ilmeinen strateginen merkitys. Suomalaiset ja venäläiset ovat vuosisatojen kuluessa iskeneet yhteen lukuisia kertoja. Aivan äskettäin, toisen maailmansodan laajemmissa puitteissa, ne kävivät kaksi sotaa, jotka kumpikin Suomen oli pakko hävitä. Jos Neuvostoliiton aikomus olisi ollut anastaa Suomi tai muuten määrätä sen oloista, se olisi silloin voinut päästä tarkoitustensa perille. Se ei kuitenkaan yrittänyt sellaista. Sen ainoa merkittävä vaatimus Suomelle yhteentörmäyksen päättyessä 1944 oli se, tiettyjen alueluovutusten ja sotakorvausten lisäksi, ettei Suomesta koskaan enää tulisi Neuvostoliiton vihollista ja ettei se sallisi muiden käyttää aluettaan hyökkäysporttina Neuvostoliittoon.

Tämän ehdon täydellinen noudattaminen on siitä lähtien ollut Suomen ulkopolitiikan kulmakivenä. Sotaa välittömästi seuranneiden presidenttien Gustaf Mannerheimin (1944–1946) ja J. K. Paasikiven (1946–1956) kaudella Suomen ulkopolitiikka keskittyi luomaan olennaisen tärkeää ja välttämätöntä luottamuksen ja ystävyyden suhdetta itäiseen suurvaltanaapuriin. Kun tämä oli

toteutettu, presidentti Urho Kaleva Kekkosen (1956– –) oli mahdollista laajentaa Suomen osallistumista kansainväliseen politiikkaan. Hänen ensimmäisen kuusivuotiskautensa aattona, jolloin hän vielä oli pääministeri, Suomi liittyi Yhdistyneisiin kansakuntiin ja Pohjoismaiden neuvostoon. Myöhemmin se saattoi erityisjärjestelyin (Finn-EFTA) liittyä Euroopan vapaakauppa-alueeseen (EFTA), ja sen onnistui myös päästä kaupallisiin erityissuhteisiin sekä Euroopan talousyhteisön (EEC) että Keskinäisen talousavun neuvoston (SEV) kanssa. Suomi otti erikoistehtäväkseen idän ja lännen välisen sovinnon edistämisen, ja sen pääkaupunki Helsinki toimi sekä strategisten aseiden rajoittamisneuvottelujen (SALT) että Euroopan turvallisuus- ja yhteistyökonferenssin (ETYK) alkajaisistuntojen isäntänä.

Puolueettomuus on ollut Suomen sotienjälkeisen ulkopolitiikan olennainen piirre, joskin tähän puolueettomuuteen liittyy eräitä edellytyksiä, jotka huonosti sopivat käsitteen oikeaoppiseen ja juridiseen määritelmään. Presidentti Kekkosen käsissä tämä puolueettomuus on saanut yhä aktiivisemman luonteen. Aina on kuitenkin pidetty mielessä perusasia, ystävälliset suhteet Suomen ainoaan suurvaltanaapuriin Neuvostoliittoon. Mikään muu ulkopolitiikka ei ole Suomen kaltaiselle pienelle valtiolle realistista. Kuten Stalin lausui suomalaisille ennen vuosien 1939–40 Suomen–Venäjän talvisodan puhkeamista, maantieteelle ei voida mitään. Suomalaiset saivat tästä kouriintuntuvan opetuksen, eikä heillä ole varaa sitä milloinkaan unohtaa.

Vanha käsite »vaikutuspiiri» on saanut hiukan epämiellyttävän kaiun toisen maailmansodan jälkeen, ehkä sen tavan takia, jolla sitä sovellettiin tuon sodan aattona. Silti on kansainvälisen politiikan tosiasioita, että suurvallat tuntevat erityistä mielenkiintoa rajoillaan sijaitsevia pieniä valtioita kohtaan. Jos tällaiset pienet valtiot sattuvat täyttämään kahden tai useamman suurvallan

välisen alueen, niiden huomattava strateginen merkitys on omiaan manaamaan esiin vaikutuspiiripolitiikan. Aikana, jolloin Ruotsi oli suurvalta ja Venäjä nousemassa sellaiseksi, 1500-luvulta 1700-luvun alkuun, Suomella oli tällainen strateginen asema ja se oli useasti Venäjän ja Ruotsin välisten sotien taistelukenttä tai hyökkäysvalmistelualue. Kansallissosialistisen Saksan nousu ja sen mahdin myöhempi ulottaminen Norjan arktisille alueille 1940 saattoivat Suomen uudelleen väliasemaan. Sen alueesta tuli jälleen taistelukenttä ja hyökkäysvalmistelualue. Saksan mahdin karkottaminen Jäämereltä samoin kuin Baltian alueelta 1944–45 supisti huomattavasti Suomen strategista merkitystä, mutta samasta syystä se joutui riippuvaiseksi alueen ainoasta jäljelle jääneestä suurvallasta, Neuvostoliitosta, ja sen oli vastedes kiinnitettävä erityistä huomiota tämän suurvallan elintärkeihin etuihin.

Kun kylmä sota 1940-luvun loppuvuosina kiristyi ja toisen maailmansodan suuri liittoutuma hajosi, Suomi sai jälleen ainakin potentiaalista strategista merkitystä sijaitessaan idän ja lännen rajalinjalla. Ruotsin jatkuva puolueettomuus ja Norjan kieltäytyminen sallimasta NATO-suurvaltaliittolaistensa perustaa rauhan aikana tukikohtia sen alueelle poistivat räjähdyspanoksen tästä Suomelle potentiaalisesti vaarallisesta tilanteesta, joten Suomi jäi – eräiden valtiotieteilijöiden sanontaa lainataksemme – »pehmeään» vaikutuspiiriin. Niin kauan kuin nykyinen kansainvälinen kehitys liennytystä kohti jatkuu, Suomen asema ei todennäköisesti huonone. Ei ole vaikeaa käsittää, että Suomi ajaa innokkaasti liennytyksen asiaa.

Tätä seikkaa näyttää silti monen ulkomaisen tarkkailijan olevan vaikea käsittää, varsinkin niiden jotka itsepäisesti näkevät kansainvälisen politiikan idän ja lännen, totalitarismin ja demokratian, sorron ja vapauden välisenä yhteentörmäyksenä, joka koskee kaikkia

kansakuntia eikä salli minkäänlaista puoluettomuutta. Tästä näkökulmasta katsottuna Suomi, joka on läntisen liittoutuman ulkopuolella ja erityissuhteissa Neuvostoliittoon, on pakostakin määritettävä »suomettuneeksi», Neuvostoliiton kauko-ohjaamaksi ja sille kuuliaiseksi maaksi.

Tällainen uskomus osoittaa perinpohjaista Suomen sotienjälkeisen politiikan väärin käsittämistä. Sille on tuntematonta suomalaisten raju itsenäisyys yksilöinä ja kansakuntana, eikä se ota huomioon sitä, että Suomella yhä edelleen on voimakas ja elinkykyinen demokraattinen hallitusjärjestelmä. Se ei myöskään ota huomioon sitä mahdollisuutta, että Neuvostoliitto saattaa hyvinkin olla enemmän kiinnostunut omasta turvallisuudestaan kuin poliittisen ideologiansa ja fyysisen mahtinsa levittämisestä rajojensa toiselle puolelle.

Jos Länsi-Euroopalla on jotakin oppimista Suomen suhteista Neuvostoliittoon, siihen ei sisälly »suomettumisesta» puhuvien kaavailemaa opetusta. Toisaalta Suomen ja sen itäisen naapurimaan sotienjälkeiset suhteet ovat sinänsä kiintoisa tutkimusaihe kokonaan riippumatta siitä, saadaanko niistä muihin kansainvälisiin suhteisiin käyttökelpoisia opetuksia. Jollei muuta, tällainen tutkimus voi tuoda vastauksia niille, joiden on vaikea ymmärtää, miten Suomi on voinut säilyä itsenäisenä ja suvereenisena valtiona mahtavan neuvostonaapurinsa varjossa, kun eräille muille Neuvostoliiton naapureille on käynyt huonommin. Näiden vastausten löytäminen on tämän kirjan tärkeimpiä tehtäviä. Jos samalla voidaan hiukan valaista eräitä Neuvostoliiton politiikan piirteitä, sitä parempi, mutta tarkastelun polttopisteenä on Suomi.

Oivallan, että kautta kirjani havaittava Neuvostoliiton suhteiden voimakas painottaminen tuottaa pettymyksen ja herättää sekavia tunteita monissa suomalaisissa ystävissäni. He ovat kylläkin usein valittaneet minulle

sitä, etteivät länsimaiset tarkkailijat ole vähimmässäkään määrässä kiinnittäneet huomiota Suomen muihin ulkomaisiin intresseihin ja suhteisiin, esimerkiksi Suomen läheisiin yhteyksiin muiden Pohjoismaiden kanssa, Suomen panoksiin kansainvälisessä sovittelutoiminnassa yleensä ja YK:n rauhanturvaamisponnistuksiin erityisesti. Kuten suomalaiset ystäväni tietävät, olen hyvin perillä Suomen ulkopolitiikan näistä puolista, joista monia olen voinut käsitellä kolmessa Suomen yliopistossa muutama vuosi sitten pitämässäni luentosarjassa. Tämä kirja ei kuitenkaan ole kirjoitettu vain suomalaisille tai niille, joille Suomi on pelkästään – jos minun sallitaan toistaa Neville Chamberlainin 1938 Tšekkoslovakiasta lausumat sanat – »kaukainen maa... josta emme tiedä mitään». Sivistyneetkään amerikkalaiset eivät tiedä Suomesta juuri muuta, kuin että se maksaa velkansa ja että se taisteli talvisodassa urhoollisesti venäläisiä vastaan, ja viime aikoina he ovat kuulleet aika paljon »suomettumisesta». Sellaisia amerikkalaisia, jotka pystyisivät nimeämään edes yhden entisen tai nykyisen suomalaisen valtiomiehen, ei voida ilmoittaa prosentteina, ehkäpä ei promilleinakaan. Kaikki muut ulkomaalaiset paitsi ruotsalaiset, ehkä myös norjalaiset ja tanskalaiset, ovat taipuvaisia ajattelemaan Suomea, mikäli he siihen ollenkaan kiinnittävät huomiota, sen ja Neuvostoliiton erikoissuhteen yhteydessä. Tätä erikoissuhdetta ei tunneta hyvin ja vielä vähemmän ymmärretään. *The New York Times* ja eräät muut merkittävät amerikkalaiset sanomalehdet ovat tiettävästi julkaisseet Euroopan valtiollisia karttoja, joissa Suomi on sijoitettu Venäjän vaikutuspiiriin.

Jokaisen kirjan, joka haluaa kuvata ja selittää Suomen sotienjälkeistä ulkopolitiikkaa, täytyy ottaa tämä realiteetti huomioon. Lisäksi on tosiasia, että suhde neuvostonaapuriin on ylivoimaisesti merkittävin tekijä Suomen koko ulkopolitiikassa; millään muulla suhteella ei

ole suurempaa tai suoranaisempaa vaikutusta Suomen turvallisuuteen. Kaikki kolme Suomen sotienjälkeistä presidenttiä olisivat ensimmäisinä vahvistamassa tämän väitteen paikkansapitävyyttä.

On vielä sanottava, ettei tämä kirja ole tarkoitettu sille pienelle akateemisten spesialistien yhteisölle, joka tutkii Suomen sotienjälkeistä ulkopolitiikkaa ynnä Suomen ja Neuvostoliiton suhteita kansainvälisten suhteiden teorian tai puolueettomuusteorian kiintoisana erikoistapauksena. Lukija joutuu turhaan etsimään teoreettisia rakennelmia ja abstraktista erittelyä. Tämä kirja pyrkii yksinkertaisesti vain antamaan oikeita tietoja tietämättömille, vajaatietoisille ja vääriä tietoja saaneille. Se pyrkii kuvaamaan Suomen sotienjälkeisiä ulkomaansuhteita ja -politiikkaa. Painottamalla eniten näiden suhteiden ydinkysymyksiä ja tärkeitä näkökohtia se pyrkii valottamaan politiikan avainaineksia. Sanomattakin on selvää, että kirja heijastaa minun omia tulkintojani ja käsityksiäni tästä politiikasta. Olen kuitenkin pyrkinyt kaikin tavoin saamaan tulkinnat sopimaan tosiasioihin ja välttämään päinvastaisen menettelyn. En väitä olevani erehtymätön tai kaikkitietävä, ja milloin olen erehtynyt, on minun siitä syyttäminen vain itseäni.

Loudonville, New York
huhtikuussa 1978
H. P. K.

Kiitossanoja

Viimeksi kuluneiden viidentoista vuoden aikana olen oleskellut Suomessa sekä lyhyitä että pitkiä yhtäjaksoisia aikoja, ja minulla on ollut onni päästä keskustelemaan Suomen poliittisista oloista ja ulkopolitiikasta lukuisien Suomen poliittista ja älyllistä valtioainesta laidasta laitaan edustavien henkilöiden kanssa. Jos jotkut ystäväni ja muut tiedottajani eivät katso omien näkökantojensa tulleen uskollisesti esitetyksi tässä kirjassa, voin vain vakuuttaa, että olen pyrkinyt ottamaan huomioon kaiken saatavissa olevan tietoaineksen, lajittelemaan sen niin puolueettomasti kuin mahdollista ja käyttämään luomani kuvan laatimiseen kaiken tasapuolisuuteni ja objektiivisuuteni. Tarkoituksenani ei ole ollut kirjoittaa Suomen ulkopolitiikan dogmaattista kritiikkiä eikä sen puolueellista puolustelua.

Haluan ilmaista syvimmän kiitollisuuteni Suomen Tasavallan Presidentille, tohtori Urho Kaleva Kekkoselle siitä etuoikeudesta, että olen saanut kahdesti keskustella hänen kanssaan. Pitkän haastattelun aikana hän teki minuun syvän vaikutuksen sekä suorasukaisella avomielisyydellään että laajoilla tiedoillaan, ymmärtämyksellään ja persoonallisuudellaan. Jos minun tässä kirjassa esittämäni kannanotot eivät aina ole yhdensuuntaiset hänen kannanottojensa kanssa, toivon hartaasti Presidentin antavan anteeksi itsepäisyyteni.

Olen suuressa kiitollisuuden velassa lukuisille eri aatesuuntia edustaville suomalaisille poliitikoille. Haluan kiittää asiakirjojen hankkimisesta, muodollisista haastattelutilaisuuksista sekä epämuodollisista keskusteluista, vieraanvaraisuudesta toimistoissa, kodeissa, saunoissa ja ravintoloissa – aakkosjärjestyksessä arvonimiä tai virka-asemia mainitsematta – Ele Aleniusta, Niilo Hämäläistä, Päiviö Hetemäkeä, Harri Holkeria, Mikko Immosta, Ahti Karjalaista, Urho Kiukasta, Mauno Koivistoa, Keijo Korhosta, Hertta Kuusinen –vainajaa, Aimo Pajusta, Aarne Saarista, Kalevi Sorsaa, Tauno Suontausta –vainajaa, Johannes Virolaista ja Paavo Väyrystä. Koska monet keskusteluni näiden henkilöiden kanssa tapahtuivat enemmän tai vähemmän »pöytäkirjan ulkopuolella», jotta olisimme voineet avomielisesti pohtia arkaluontoisiakin asioita, en yleensä ole lainannut heidän sanojaan alaviitteissä. Lisäksi näiden henkilöiden tiliin pannut lausunnot tai poliittiset kannanotot eivät suinkaan ehdottomasti perustu heidän omiin, minulle antamiinsa lausuntoihin.

Suomen ulkoasiainministeriön virkamiehet ovat suhtautuneet auliisti moniin tiedonsaantipyyntöihini. Kertaakaan ei kohdallani aineiston käyttöä millään tavoin rajoitettu, ja itsestään selvää oli, että saisin tulkita sitä vapaasti oman pääni mukaan. Tästä avusta olen syvästi kiitollinen valtiosihteeri Matti Tuoviselle, entiselle suurlähettiläälle Max Jakobsonille, suurlähettiläs Matti Cavénille ja lähetystöneuvos Anders Huldénille. Puolustuspolitiikkaa ja asevoimia koskevista tiedoista olen kiitollisuudenvelassa Suomen puolustusministeriön sotilasasiainosaston päällikölle, kenraalimajuri Aimo Pajuselle ja everstiluutnantti V. Vesteriselle puolustusvoimain pääesikunnasta.

Suomen opetusministeriö ja New Yorkin valtionyliopiston tutkimussäätiö mahdollistivat vuoden oleskelun Suomessa ja New Yorkin valtionyliopiston myöntämän sapattilukukauden käytin osaksi tämän kirjan kirjoittamiseen. Tämän tuen olen ottanut kiitollisena vastaan.

Ja enemmän kuin koskaan ennen ovat ystäväni ja kustantajani, Kirjayhtymän Keijo Immosen neuvot, apu, rohkaisu ja kärsivällisyys olleet korvaamattomana tukenani. Ja ennen kaikkea kiitän vaimoani Vivieniä siitä, että hän on jaksanut suhtautua ymmärtäväisesti omalaatuiseen työtahtiini ja että hän on terävällä ja rakentavalla kritiikillään kannustanut työtäni, saanut minut arvioimaan useita väitteitä eri näkökulmista ja kirjoittamaan uusiksi melko monta sivua. Omistan hänelle sekä itseni että tämän kirjani.

Tekijä

»Emme voi maantieteelle mitään.»
J. V. Stalin 14.10.1939.

I Huolestuneet naapurit: Suomi ja Neuvostoliitto 1917–1944

Suomi kävi itsenäisyytensä ensimmäisten seitsemänkolmatta vuoden aikana kolme sotaa Neuvostoliittoa vastaan. Viimeinen noista sodista pakotti suomalaiset kerta kaikkiaan luopumaan romanttisesta käsityksestä, että David voisi linkoineen päästä voitolle Goljatin raa'asta voimasta. Tämä käsitys elähytti eräitä runollisen mielikuvituksen sävyttämiä 1800-luvun kuvauksia suomalaisten ja venäläisten aikaisemmista yhteenotoista. Oli ehkä loogista, että nämä kaunokirjalliset ja kvasihistorialliset teokset saavuttivat monen suomalaispolven keskuudessa suuren kansansuosion, jolle veti vertoja ainoastaan suuren kansalliseepoksen, Kalevalan saavuttama menestys. Mutta samalla kun tämä isänmaallishenkinen kirjallisuus omalta osaltaan loi suomalaisista ylpeän kansakunnan ja terästi heitä tulevia kamppailuja varten, se vahvisti heidän vakaumustaan, että kohtalo oli määrännyt heidät länsimaisen sivistyksen uloimpien etuvartioasemien puolustajiksi Aasian barbaarisia voimia vastaan, samalla se vahvisti sitä omahyväistä uskoa, että he voisivat torjua näistä asemista jokaisen venäläishyökkäyksen. Kuten Johan Ludvig Runebergin »Vänrikki Stoolin tarinain» (1848) Sven Tuuva he eivät »päästäisi yli (venäläistä) perhanaa».[1]

Historia itse näytti opettaneen suomalaisille, että venäläiset olivat heidän ainainen ja ikuinen perivihollisensa. Yhteentörmäykset venäläisten kanssa olivat yhtä vanha asia kuin Suomen historian vanhimmat asiakirjat. Siitä

asti kun ruotsalaiset 1100-luvulla olivat ottaneet Suomen haltuunsa siihen asti kun venäläiset 1808–09 karkoittivat heidät, Suomi oli ollut jokaisen Venäjän ja Ruotsin välisen sodan taistelutanner tai valmiusalue. Suomi maksoi noiden sotien hinnan ihmishenkinä ja hävityksenä, myöhemmin myös menettämällä alueitaan. Pietari Suuri liitti suuren osan kaakkoista Suomea Venäjään 1721 ja hänen tyttärensä Elisabet anasti lisää maa-aluetta 1743. Kun Ruotsi ylimielisesti ja uhkarohkeasti aloitti 1788 uuden sodan Venäjää vastaan, Suomen rintamalla puhkesi upseerikapina, jonka osalliset pelkäsivät venäläisten jälleen valtaavan koko Suomen kuten he olivat tehneet 1742-43. Niin onnettomasti ei käynyt, mutta sota horjutti tuntuvasti suomalaisten uskollisuutta Ruotsia kohtaan ja valmisti kansakuntaa siihen, mitä oli tapahtuva kaksi vuosikymmentä myöhemmin, kun venäläiset joukot miehittivät maan.

Suomen siirtyminen 1809 Ruotsilta Venäjän keisarikunnalle oli miltei helpotus sotaan väsyneille suomalaisille. Tsaari Aleksanteri I saavutti heidän uskollisen kiintymyksensä, kun hän kutsui Suomen säädyt koolle, julisti Suomen kansakunnaksi kansakuntien joukossa ja lupasi, että autonomia-asemaan päässyt suuriruhtinaskunta sai tulevaisuudessa kehittyä omien lakiensa ja kulttuuriperinteittensä varassa. Niin ikään hän kolmea vuotta myöhemmin palautti Suomelle siitä 1721 ja 1743 erotetut maa-alueet.

Aleksanterin seuraajista useimmat pitivät kunniassa hänen 1809 antamansa takeet, eräät jopa kiinnittivät suomalaiset itseensä aidon kiintymyksen sitein. Vielä nytkin, kuuden itsenäisyysvuosikymmenen ja kolmen Venäjää vastaan käydyn sodan jälkeen, Aleksanteri II:n patsas pitää hallussaan kunniapaikkaa keskellä Helsingin historiallista Senaatintoria.

Tsaari Nikolai II kuitenkin rikkoi hallitsijavakuutuksensa. Vuonna 1899 hän panslavistien painostamana ja

peläten Saksan rehentelyä aloitti venäläistämistoiminnan. Tämä nostatti suomalaiset vastarintaan ja oli alkuna kaksikymmentä vuotta kestäneelle kamppailulle, jonka päätepisteenä oli Suomen itsenäisyys ja katkera vihamielisyys molempien naapurusten välillä.[3] Kamppailun tärkeisiin vaiheisiin kuului venäläisen kenraalikuvernöörin murha 1904 ja laaja suurlakko 1905. Nikolai II:n, jonka mahtiasemaa horjuttivat sota Japania vastaan ja poliittiset levottomuudet omassa maassa, oli pakko myöntyä siihen, että Suomi sai yksikamarisen eduskunnan ja täydellisen valtiollisen demokratian.[4] Sortotoimenpiteet alkoivat kuitenkin pian uudelleen, ja kun ensimmäinen maailmansota puhkesi, eräät suomalaiset olivat jo valmiina aseelliseen kapinaan. Valmistautuakseen sitä varten lähti lähes 2 000 nuorta suomalaista (sen jälkeen kun Ruotsi oli kieltäytynyt antamasta heille tilaisuutta) Saksaan sotataitoa opettelemaan. He taistelivat Kuninkaallisena Preussilaisena Jääkäripataljoona n:o 27:nä saksalaisten rinnalla itärintamalla kunnes tämä joukko-osasto palasi Suomeen helmikuussa 1918. Kotimaassa oli Venäjän bolševikkikumouksen jälkeen annettu itsenäisyysjulistus 6.12.1917. Venäjän uusi bolševikkihallitus oli ensimmäisenä ulkomaisena hallituksena tunnustanut Suomen itsenäisyyden uudenvuoden aattopäivänä – »täysin kansojen itsemääräämisoikeuden periaatteen mukaisesti», kuten kansallisuusasiain kansankomissaari Josif V. Stalin lausui.[6]

Neljää viikkoa myöhemmin puhkesi Suomessa kansalaissota. Toukokuun alkuun mennessä Suomen »valkoiset», joita loppuvaiheessa tukivat Etelä-Suomeen saapuneet saksalaiset joukot, kukistivat »punaiset», joista tuhansia kuoli nälkään tai teloitettiin sodan loppuselvittelyssä.

Nuoren kansakunnan itsenäisyyden aamu oli siis verinen ja julma, ja kansalaissodan nostattamat tunteet vaikuttivat ainakin kahden seuraavan suomalaissuku-

polven asenteisiin. Virallinen käsitys veljessodasta oli se, että se oli ollut vapaussota, jota käytiin Venäjän bolševikkeja ja heidän suomalaisia kannattajiaan vastaan, ja että vain valkoisen armeijan voitto oli estänyt Suomen liittämisen Neuvostoliittoon. Näin vakuutti uuden tasavallan hallitus ja käsityksen siunasi sodanjälkeinen isänmaallinen valkoinen historioitsijapolvi. Venäläisiä joukkoja olikin tosiaan sekaantunut taisteluihin punaisten puolella sodan alkuvaiheessa, mutta suuri osa niistä oli yllätetty ja riisuttu aseista sodan ensimmäisenä yönä valkoisten suorittaessa sarjan etevästi ajoitettuja hyökkäyksiä niiden varuskuntiin, kun taas osa vetäytyi rajan taakse ryhtymättä sotatoimiin valkoista armeijaa vastaan.[8]

Mutta koska Venäjän bolševistinen hallitus oli sekä aineellisesti että moraalisesti tukenut Suomen punaisia ja allekirjoittanut 1.3.1918 ystävyyssopimuksen punaisten »Suomen sosialistisen työläistasavallan» kanssa, Suomi katsoi olevansa sotatilassa Neuvosto-Venäjän kanssa. Kansalaissodan jälkeen suomalaisia vapaaehtoisretkikuntia tunkeutui Neuvosto-Karjalaan, ja jonkin verran apua toimitettiin myös puna-armeijaa vastaan taisteleville virolaisille. Rauha palasi muodollisesti lokakuussa 1920, jolloin Tartossa allekirjoitettiin rauhansopimus. Siinä Neuvosto-Venäjä tunnusti Suomen vuoden 1812 rajat ja luovutti sille Petsamon alueen Jäämeren rannalta.[9]

Kansalaissodan nostattamat intohimot eivät ainoastaan pirstoneet Suomen yhteiskuntaa pitkäksi ajaksi eteenpäin. Sota oli myös lietsonut tsaarinajan venäläistämispyrkimysten synnyttämää venäläisvastaisuutta. Kansalaissodan aikana punaisille annettu apu sai bolševikkien aikeet Suomea kohtaan näyttämään yhtä tuhoisilta kuin tsaari-Venäjän olivat olleet. Venäjän bolševikit puolestaan olivat yhtä epäluuloisia Suomen aikeiden suhteen. Suomalaisethan eivät ainoastaan olleet tunkeutuneet Itä-Karjalaan ja lähettäneet vapaaehtoisia Viroon,

vaan olivat Tarton neuvotteluissa yrittäneet saada Itä-Karjalan. Että he jatkuvasti olivat sangen kiinnostuneita tästä alueesta, kävi jälleen ilmi 1921, kun Suomen hallitus ryhtyi ajamaan kapinaan nousseiden itäkarjalaisten asiaa Kansainliitossa ja Pysyvässä kansainvälisessä tuomioistuimessa; tuloksena oli vain huomautus, että asia kuului Neuvostoliiton sisäisen lainkäytön piiriin.[10]

Neuvostoliiton Suomea kohtaan tuntemat epäluulot vahvistuivat, kun suomalaiset jonkin aikaa leikittelivät ajatuksella, että liittyisivät tsaari-Venäjän balttilaisten perillisvaltioiden – Puolan, Liettuan, Latvian ja Viron – sotilassopimukseen. Sopimus todella allekirjoitettiin 1922, mutta Suomi tuli katumapäälle ja jätti sen ratifioimatta. Ajatellut liittolaiset koettivat useina lähinnä seuraavina vuosina turhaan saada Suomea tarkistamaan päätöksensä. Suomi siirtyi sen sijaan puolueettomuuspolitiikan kannalle ja ryhtyi myöhemmin lisäämään yhteistoimintaa läntisten naapuriensa, Skandinavian maiden, kanssa. Se mitä se ei tehnyt – tai ei ainakaan kyllin voimakkaasti tai päättävästi – oli perehtyminen parantamaan suhteita Neuvostoliittoon, vaikka se kauan vitkasteltuaan suostui 1932 solmimaan hyökkäämättömyyssopimuksen. Kaksi sovintomenettelyä koskevaa sopimusta seurasi, ja 1934 Neuvostoliiton-Suomen hyökkäämättömyyssopimus ulotettiin kestämään vuoteen 1945.[11]

Yleensä kuitenkin voidaan oikeutetusti sanoa, että Suomen ja Neuvostoliiton suhteita pyrki koko sotienvälisen kauden ajan luonnehtimaan keskinäinen epäluuloisuus ja suoranainen vainoharhaisuuskin. Suomessa korkeakouluissa toimiva kiihkoisänmaallinen ja niiden piirissä vaikutusvaltainen Akateeminen Karjala-Seura (AKS) oli sekä sanoissa että teoissa kiihkeän venäläisvastainen ja antikommunistinen; se ajoi avoimesti Itä-Karjalan »vapauttamisen» aatetta. Unelmat Suur-

Suomesta, joka käsitti Venäjän luoteisia alueita, kuuluivat AKS:n ohjelmaan, ja muitakin ne viehättivät. Venäläiset saivat lisää syytä huolestumiseen loppuvuodesta 1929 alkaneen rajuotteisen ja puolifasistisen lapuanliikkeen takia. Tämä liike, jonka alkuna oli paikallinen antikommunistinen mielenosoitus, levisi nopeasti suurimpaan osaan maata ja siitä kehittyi kansallinen ristiretki, jonka tarkoituksena oli tuhota kommunismi poliittisena voimana Suomessa. Sen onnistui saada Suomen kommunistipuolue, joka vuodesta 1927 käytti sosialistisen työväen ja pienviljelijäin puolueen nimeä, vuonna 1930 kielletyksi, mutta liikkeen harjoittama suora toiminta, johon sisältyi yhä enenevässä määrin poliittisten vastustajien summittaista pieksemistä ja »muiluttamista», riisti siltä pian sen korkeilta tahoilta aluksi saaman tuen. Vuonna 1932 se itse kiellettiin sen yritettyä järjestää marssia Helsinkiin. Se heräsi sitten uuteen eloon Isänmaallisena kansanliikkeenä (IKL) ja osallistui tämännimisenä kolmiin eduskuntavaaleihin vuosien 1933 ja 1939 välillä saavuttamatta merkittävää menestystä: eduskunnan 200 paikasta sillä ei koskaan ollut hallussaan enempää kuin 14.

Vaikka lapuanliike oli laajuutensa puolesta merkityksetön, se sekä ennen että jälkeen IKL:ksi muuntautumista huolestutti Neuvostoliittoa. Sen räikeä ja kiihkeä antikommunismi samoin kuin sen lukuisat Neuvostoliiton-vastaiset ja saksalaisystävälliset julkilausumat ruokkivat ja vahvistivat Neuvostoliiton epäluuloja Suomea kohtaan. Tästä oli kesän 1930 ja kevään 1931 välillä osoituksena sarja nootteja, jotka Neuvostoliitto lähetti Suomelle. Venäläisten ei myöskään voitu toivoa rohkaistuvan siitä, että Pehr Evind Svinhufvud oli 1931 valittu Suomen presidentiksi. Svinhufvud oli konservatiivi, joka oli ollut vuodet 1914–1917 karkotettuna Siperiaan. Sieltä palattuaan hän oli toiminut Suomen pääministerinä itsenäisyysjulistuksen ja kansalaissodan päättymisen välisenä kriittisenä puolenvuoden aikana. Noina kuukausina hän oli viitoittanut nuoren tasavallan onnettoman suuntauksen keisarilliseen Saksaan, ja vaikka Saksan tappio teki lopun tästä suuntauksesta, Svinhufvud itse oli taipuvainen saksalaismielisyyteen. Niinpä venäläiset pelkäsivät, että hänen johtamansa Suomi jälleen joutuisi Saksan vanaveteen. Neuvostoliiton ulkoasiain kansankomissaari Maksim Litvinov väitti 1934 tietävänsä, että Saksa, Puola ja Suomi olivat solmineet liiton aikoen ryhtyä sotaan Neuvostoliittoa vastaan ja jakaa keskenään suuren osan tämän eurooppalaisista alueista. Saksan piti saada Puolan käytävä, Liettuaan kuuluva Memelin alue sekä yksinoikeus Donetsin altaan luonnonvarojen käyttöön. Puola saisi loput Liettuasta, Valko-Venäjän sekä mahdollisesti Latvian ja Viron, Suomi taas laajoja alueita Venäjän luoteisosasta.[14]

Suomalaiset puolestaan panivat merkille pahaa ennustavat toimenpiteet Neuvosto-Karjalan suomensukuista väestöä kohtaan ja seurasivat sangen ärtyneinä Neuvostoliiton Helsingin-lähetystön puuhia, tämä kun koulutti ja rahoitti suomalaisten ammattivallankumouksellisten joukkoa – johon kuuluvista useimmat ennemmin tai myöhemmin päätyivät vankilaan.[12]

Tänä ajanjaksona ei kuitenkaan ollut merkkiä siitä, että Neuvostoliitto olisi aktiivisesti harkinnut tsaareille aikaisemmin kuuluneen Suomen suuriruhtinaskunnan aseellista takaisinvalloitusta. Neuvostoliiton johtajilla oli tapana sanoa Bessarabiaa »Dnestrin Elsassiksi», mutta Suomesta he eivät käyttäneet vastaavanlaista nimitystä. Voidaan otaksua, että he olisivat mielellään nähneet Suomen kommunistipuolueen pääsevän valtaan Suomessa – heidän salainen tukensa tälle puolueelle Suomessa näyttää osoittavan tätä. Mikään ei osoita, että kommunistien pääsy valtaan olisi myös johtanut siihen, että Suomi olisi liitetty Neuvostoliittoon.

Tietenkin Suomen ja Neuvostoliiton välien kärjistyminen vuoden 1935 jälkeen johtui suoranaisesti Saksan mahdin elpymisestä Hitlerin johtamana.[15] Saksan diktaattorin omien sanojen perusteella Neuvostoliiton johtajat odottivat Saksan ennemmin tai myöhemmin pyrkivän aluelaajennuksiin idässä. Heidän käsityksensä, ettei Suomi voinut välttyä tulemasta vedetyksi mukaan Saksan hyökkäyssuunnitelmiin, luonnehtii Neuvostoliiton muuttuvaa asennetta Suomea kohtaan. Neuvostolehdistö alkoi syytellä Suomea lentokenttien rakentamisesta Neuvostoliiton rajan läheisyyteen Saksan ilmavoimien tulevaa käyttöä varten. Andrei Ždanov, joka tuohon aikaan lähinnä vastasi Suomen kaakkoisrajaan ulottuvasta Leningradin alueesta, varoitti loppuvuodesta 1936 suomalaisia antautumasta »fasistivaltioiden hyökkäystoiminnan» apureiksi. Hän lisäsi yleisluontoisen neuvon: »Pienten maiden ei sovi sekaantua suuriin seikkailuihin.»[16]

Lopulta syvästi huolestunut Suomi lähetti ulkoministeri Rudolf Holstin Moskovaan yrittämään suhteiden parantamista. Hänen onnistuikin hetkeksi saada Neuvostoliiton suomalaisvastainen lehdistö- ja radiokampanja taukoamaan, mutta keskikesällä 1937 se alkoi uudelleen rajumpana kuin koskaan ennen.

Sen jälkeen kun Itävalta oli maaliskuussa 1938 liitetty Saksaan, Neuvostoliitto siirtyi Suomen suhteissa uhkailusta diplomatiaan. Uudistaen eräät ehdotukset, jotka ensin oli tehty Tarton rauhanneuvottelujen aikana kahdeksantoista vuotta aikaisemmin, venäläiset vaativat Suomea suostumaan huomattaviin aluehyvityksiin Itä-Karjalassa korvaukseksi siitä, että Suomi siirtäisi rajaa Neuvostoliiton hyväksi Karjalan kannaksella lähellä Leningradia, luovuttaisi eräitä Suomenlahden sisäosan saaria ja vuokraisi Neuvostoliitolle tukikohdan Suomenlahden suulta. Suomalaiset suhtautuivat torjuvasti tähän ehdotukseen. Sotamarsalkka Gustaf Mannerheim, joka kansalaissodan aikana oli ollut valkoisen armeijan ylipäällikkö ja oli Suomen maineikkain sotilas, oivalsi Leningradin puolustuksen lujittamista tarkoittavien Neuvostoliiton näkökohtien strategisen oikeutuksen ja neuvoi hallitustaan suostumaan myönnytyksiin, mutta hänen neuvoaan ei kuultu. Suomen hallitus, joka oli sisällissotaa seuranneiden kahden vuosikymmenen antikommunistisen propagandan ja retoriikan pauloissa, ei kenties olisi voinut pysyä vallassa, jos se olisi päättänyt tehdä myönnytyksiä. Suomen äänestäjäkunta ei olisi voinut hyväksyä sellaista. Niinpä hallitus turvautui perustuslain säännökseen, että Suomen alue oli jakamaton, joten mikään kompromissi ei ollut mahdollinen.[17]

Kun venäläiset lokakuun alussa 1939 aloittivat uudet neuvottelut, tilanne oli dramaattisesti muuttunut. Eurooppa oli sodassa. Saksa ja Neuvostoliitto olivat jo jakaneet Puolan. Neuvostoliitto oli ulottanut valtansa kolmeen Baltian valtioon, Ranska ja Englanti odottivat Saksan hyökkäystä lännessä. Kun Suomi siis oli joutunut yksin vastakkain mahtavan neuvostonaapurinsa kanssa, sillä ei ollut muuta realistista vaihtoehtoa kuin käydä neuvottelemaan molemminpuolisesti hyväksyttävästä ratkaisusta. Neuvostoliiton vaatimukset saattoivat näyttää kovilta suomalaisten silmissä, mutta ne eivät olleet ylettömät, ja venäläisten haluamista strategisesti tärkeistä alueista luvattiin korvaukseksi huomattava alue. Todellakaan ei ole mahdotonta uskoa, että marraskuun lopussa alkanut sota olisi voitu välttää mikäli suomalaiset olisivat hyväksyneet heille tarjotun sopimuksen. Vaikka Saksan ja Neuvostoliiton 23.8. allekirjoittamaan hyökkäämättömyyssopimukseen liittyvä salainen lisäpöytäkirja määräsi Suomen Neuvostoliiton vaikutuspiiriin, ei silti suinkaan ole varmaa, että Suomen itsenäisyyden tuhoaminen tuolloin olisi ollut Neuvostoliiton esityslistalla.

Suomalaiset eivät kuitenkaan voineet alistua kompromissiin. He todella karttoivat sovitteluhenkistä neuvottelemista ja suhtautuivat Moskovan neuvotteluihin kuin heillä olisi ollut voimaa takanaan. »Unohtakaa että Venäjä on suurvalta», ulkoministeri Eljas Erkko sanoi evästäessään Moskovaan matkustavia neuvottelijoita. Hän esitti heille myös yhtä ällistyttävän huomautuksen, että historia oli opettanut Suomelle, »että oikeus aina lopulta voittaa».[18] Suomen valtuuskunnan kokenut johtaja J. K. Paasikivi koetti turhaan järkyttää tätä ruusunhohteista käsitystä, ja niinpä Moskovan neuvottelut alusta pitäen joutuivat umpikujaan. Ulkoasiain komissaari Vjatšeslav Molotov keskeytti vimmastuneena 4.11. neuvottelut ja esitti Paasikivelle ja tämän virkaveljille pahanenteisen varoituksensa: »Me sivilistit emme näy voivan asialle enempää; nyt on sotilaspiirien vuoro sanoa sanansa.»[19]

Suomen hallitus pysyi yhä kannallaan. Lopulta venäläiset lavastivat 26.11. rajavälikohtauksen ja syyttivät sen varjolla Suomea hyökkäystoiminnasta. Tätä verukkeena käyttäen he kahta päivää myöhemmin sanoivat irti Neuvostoliiton ja Suomen välisen hyökkäämättömyyssopimuksen ja 30.11. marssittivat suuren määrän sotilasvoimia Suomen rajan yli.[20]

Talvisodan väistämätön lopputulos oli Moskovan rauhan allekirjoittaminen 12.3.1940.[21] Vaikka suomalaiset olivat taistelleet loistavan urhoollisesti kolme ja puoli kuukautta, Neuvostoliiton valtava miehistöylivoima ja sotakalusto määräsivät lopputuloksen.[22] Suomen oli pakko luovuttaa Neuvostoliitolle noin 40 000 neliökilometrin alue, mm. koko Karjalan kannas, missä rajalinja tuli suurin piirtein noudattamaan vanhaa vuoden 1721 rajaa. Venäläiset saivat niin ikään oikeuden vuokrata 30 vuodeksi Hangon niemimaan, mistä käsin he voivat valvoa pääsyä Suomenlahdelle. Venäläisten sodan aikana miehittämä Petsamo sen sijaan palautettiin Suomelle.

Ei ole pääteltävissä, olivatko venäläiset aloittaneet sodan hautoen mielessään laajempia valloitusaikeita kuin mikä kuvastui rauhansopimuksesta. He olisivat varmasti voineet niin halutessaan miehittää koko Suomen, sillä Suomen voimat olivat sodan päättymishetkellä täydellisen luhistumisen partaalla. Huhut Englannin ja Ranskan uhkaavasta väliintulosta ovat saattaneet vaikuttaa Neuvostoliiton päätökseen selkkauksen lopettamisesta. Liittoutuneet vallat laativat todellakin suunnitelmia Skandinaviaan lähettävästä sotilasretkikunnasta, näennäisesti noudattaen Kansainliiton vetoomusta avusta Suomelle, mutta niiden todelliset kohteet olivat Norja ja Ruotsi. Vaikka ranskalaiset olivat valmiit uhkarohkeihin toimenpiteisiin, heistä kun oli tärkeää helpottaa Saksan painetta Ranskaan saamalla syntymään toinen rintama Skandinaviaan, britit olivat lujasti päättäneet olla kietoutumatta tuhoisaan selkkaukseen venäläisten kanssa. Riippumatta siitä mitä venäläiset tiesivät tai luulivat tietävänsä valmisteluista Englannin ja Ranskan sentalvista Skandinavian seikkailua varten, heidän on täytynyt päätellä, etteivät liittoutuneet aikoneet tehdä mitään mikä ajaisi Neuvostoliiton Saksan syliin ja tekisi siitä tämän asetoverin. Kaiken kaikkiaan on mielekästä otaksua, että Moskovan rauha kuvasti Neuvostoliiton tosiasiallisia sodanpäämääriä ja että nämä päämäärät on nähtävä sitä taustaa vasten, että Neuvostoliitto halusi saavuttaa mahdollisimman suuren turvallisuuden Saksan tulevan hyökkäyksen varalta.

Talvisota oli suomalaisille kallishintainen opetus voiman tosiasioista. Heidän sotienvälisten vuosien ulkopolitiikkansa oli ollut mahdollista vain, koska sekä Saksa että Neuvostoliitto olivat heikkoja toisen maailmansodan jälkeen. Nyt molemmat suurvallat jälleen verryttelivät lihaksiaan. Sitä paitsi ne olivat elokuussa 1939 sopineet yhtiökumppanuudesta tavalla, joka tuntuvasti kavensi niiden naapuruston pienten valtioiden

toiminnanvapautta. Suomalaiset olivat jättäneet tämän tosiasian huomiota vaille syksyllä 1939, mutta keväällä 1940 he oivalsivat sen hyvin. Tarkastellessaan osakseen tullutta katastrofia he näkivät uudelle ulkopolitiikalleen kolme vaihtoehtoa: 1) liitto naapurimaiden Ruotsin ja Norjan kanssa 2) aluemenetyksiin alistuminen ja pysyvä sovinto Neuvostoliiton kanssa tai 3) suuntautuminen Saksaan, mikä saattaisi Saksan ja Neuvostoliiton välien rikkoutuessa johtaa luovutetun alueen palauttamiseen.

Ensimmäinen vaihtoehto joutui nopeasti syrjään. Venäläiset antoivat ensinnäkin ymmärtää, että he tulkitsivat Skandinavian liiton muodostamisen Norjan ja Ruotsin luopumiseksi puolueettomuudesta sekä *prima facie* -todistukseksi Suomen hyvityssotahankkeista. Molotov sanoi Paasikivelle 21.3: »Teidän turvallisuutenne on taattu rauhansopimukseen sisältyvän hyökkäämättömyyspykälän nojalla. Jos teette puolustusliiton Ruotsin ja Norjan kanssa, katsomme, että olette rikkoneet rauhansopimuksen.»[23]

Kolmea viikkoa myöhemmin saksalaiset antoivat armoniskun vaihtoehdolle hyökkäämällä Norjaan, ja tämä tapahtuma oli alkuna kehityssarjalle, joka neljätoista kuukautta myöhemmin johti Suomen yhteistoiminnassa Saksan kanssa hyökkäämään Neuvostoliiton alueelle.

Toista vaihtoehtoa ei milloinkaan vakavasti harkittu. Suomalaisten silmissä venäläiset yhä olivat aina vaarallisia ja epäluotettavia perivihollisia, sellaisen ulkopolitiikan omaksuminen, joka jättäisi Suomen tulevan turvallisuuden jättiläismäisen kommunistinaapurin käsiin, näytti äärimmäisen mielettömältä, eikä yksikään Suomen hallitus olisi voinut kaatumatta omaksua sellaista politiikkaa. Sitä paitsi Euroopassa sodittiin yhä, sodan lopputulosta ei voitu ennustaa, ja olihan mahdollista, että Neuvostoliiton uhka tavalla tai toisella väistyisi Suomen kynnykseltä. Suomalaiset eivät nähneet syytä sitoutua yhtäälle eikä toisaalle.

Kesäkuussa 1940 voittoisat saksalaiset asevoimat ehtivät kahden kuukauden taistelujen jälkeen Ruijaan ja pystyttivät Saksan lipun Norjan ja Suomen rajalle, mistä oli Neuvostoliiton alueelle vain lyhyt harppaus yli Petsamon käytävän. Niiden strategisten tekijäin tilalle, jotka olivat aiheuttaneet Neuvostoliiton hyökkäyksen Suomeen marraskuussa 1939, tuli nyt sarja uusia näkökohtia. Mahdollinen Saksan hyökkäys Neuvostoliittoon uhkaisi nyt välittömästi Kuolan niemimaata, Murmanskin jäätöntä satamaa ja elintärkeätä Murmanskin–Leningradin rautatietä.

Siten Pohjois-Suomen ja etenkin Petsamon strateginen merkitys äkkiä huipentui, ja venäläiset ryhtyivät heti hankkimaan sitä valvontaansa. Paasikivi, joka toimi Suomen lähettiläänä Moskovassa talvisodan päättymisen ja uuden sodan puhkeamisen välisenä viidentoista kuukauden aikana, kutsuttiin Kremliin, missä hän sai Molotovilta kuulla, että Neuvostoliitto halusi saada käyttöönsä Petsamon Kolosjoen nikkelikaivoksen toimiluvan.[24]

Molotovin vaatimus oli, kuten suomalaiset epäilivätkin, veruke. Saksalaisille, jotka nopeasti tulivat kuvaan omine vaatimuksineen, Molotov myöhemmin teki selväksi, että Neuvostoliiton todellinen päämäärä oli Petsamon alueen valvonta. Saksalaiset päättelivät kuitenkin, että heidän sotateollisuutensa tarvitsi välttämättä Petsamon nikkeliä, ja elokuussa annettiin Saksan Norjan-armeijan komentoelimille käsky laatia suunnitelma Petsamon miehittämiseksi ja panna se täytäntöön heti, kun venäläiset ryhtyisivät sotatoimiin Suomea vastaan. Samaan aikaan Hitler päätti, että Suomi tulisi olemaan yksi Saksan Neuvostoliittoon kohdistaman hyökkäyksen portteja, ja marraskuussa annettiin käsky pitää jokaista Neuvostoliiton Suomeen kohdistamaa hyökkäystä casus bellinä.

Tällöin saksalaiset olivat jo ryhtyneet toimiin vahvis-

taakseen Suomen tahtoa vastustaa yhä uusiin erilaisiin myönnytyksiin tähtäävää Neuvostoliiton painostusta. Molotov matkusti marraskuun puolivälissä Berliiniin muistuttamaan Hitlerille, että Saksan ja Neuvostoliiton elokuussa 1939 solmiman sopimuksen mukaan Suomi kuului Neuvostoliiton vaikutuspiiriin; matkasta ei ollut mitään tuloksia. Saksalaisia aseita virtasi Suomeen, ja syyskuussa allekirjoitettu saksalais-suomalainen sopimus salli saksalaisten käyttää Suomen aluetta joukkojen siirtoon Saksan ja Pohjois-Norjan välillä. Marraskuussa allekirjoitettu uusi kauttakulkusopimus avasi tien laajamittaisille saksalaisten joukkojen kuljetuksille Suomen Lapin halki ja eräiden Itämeren satamien kautta. Joulukuussa Suomi mainittiin Hitlerin »Operatio Barbarossa» -ohjeissa todennäköisenä liittolaisena. Talven ja kevään aikana saksalaiset ja suomalaiset esikuntaupseerit kävivät yhä yksityiskohtaisempia keskusteluja yhteistyöstä Neuvostoliittoa vastaan käytävässä sodassa. Kesäkuun ensimmäisellä viikolla 1941 Suomen operaatiotoimenpiteet oli saatu täysin tahdistetuiksi Saksan yleisen hyökkäyssuunnitelman kanssa. Saksan Norjan-armeijan komentaja otti 15.6. komentoonsa kaikki Pohjois-Suomessa olevat asevoimat, saksalaisia yksikköjä tulvi alueelle sekä pohjoisesta että etelästä ja 18.6. alkoi niiden lopullinen levittäytyminen hyökkäystä varten. Petsamon saksalaiset miehittivät 22.6., samana päivänä jona Saksan hyökkäys Neuvostoliittoon alkoi, ja 1.7. saksalaiset ja suomalaiset joukot ylittivät Neuvostoliiton rajan Jäämeren alueellakin. Suomen päävoimien hyökkäys alkoi etelässä kymmenen päivää myöhemmin.

Tällä kertaa Neuvostoliitto ei suorittanut ärsyttäviä sotilaallisia toimenpiteitä, mutta Suomen poliittiset ja sotilaalliset johtoelimet sepittivät sekä kotimaista että ulkomaista kulutusta varten myytin, että Suomi oli jälleen joutunut Neuvostoliiton hyökkäyksen kohteeksi avuttomana ajopuuna, jota voimakas virta armottomasti

kuljetti pyörteissään. Virallisen näkemyksen mukaan Suomi oli viimeiseen asti kaikin voimin koettanut pysyä puolueettomana. Venäläiset olivat kuitenkin ilmeisesti päättäneet jatkaa siitä mihin olivat lopettaneet maaliskuussa 1940, ja uusi sota saikin sen vuoksi jatkosodan nimen.[25] Se nimi sillä on Suomen historian aikakirjoissa.

Suomi olisi epäilemättä joutunut sekoitetuksi Saksan ja Neuvostoliiton väliseen sotaan, tahtoipa se sitä tai ei.[26] Saksalaiset olisivat Suomen asenteesta piittaamatta hyökänneet Norjan tukikohdista Murmanskia vastaan, ja venäläiset olisivat varmasti toimineet vastaavalla tavalla. Suomen johtajat odottivat näin käyvän ja päättelivät, että oli enemmän Suomen etujen mukaista suorittaa harkittu valinta kuin odotella passiivisina saksalaisten ja venäläisten ratkaistessa Suomen kohtaloa. Saksa vaikutti tuohon aikaan voittamattomalta, ja Suomi saattoi toivoa ansaitsevansa siedettävän aseman Hitlerin »uuden järjestyksen» puitteissa taistelemalla voittajan puolella. Lisäksi venäläisiä yhä edelleen pidettiin periviholisina ja talvisodan kalavelka oli maksamatta. Useimmat suomalaiset olivat sitä mieltä, että taisteleminen venäläisten rinnalla saksalaisia vastaan johtaisi murhenäytelmään riippumatta siitä, kumpi puoli sodan voittaisi.

Suomalaiset ilmoittivat kuitenkin suorin sanoin saksalaisille, etteivät suvaitsisi minkäänlaista sekaantumista omiin sisäisiin asioihinsa, ja saksalaiset ottivat tämän varoituksen huomioon niin kauan kuin asetoveruutta riitti. Niin ikään suomalaiset koko ajan pitivät kiinni siitä, että heidän sotansa oli erillinen sota ja että sitä käytiin saksalaisten asetovereina pelkän yhteensattuman takia. He taistelivat saadakseen takaisin menettämänsä alueet ja turvatakseen tulevaisuutensa eikä heillä ollut aikomusta jatkaa sotaa näiden päämäärien saavuttamisen jälkeen.

Suomalaiset todellakin antoivat uskottavuutta väitteelleen pysäyttämällä etenemisensä sen jälkeen kun

olivat saavuttaneet edullisimmaksi arvioimansa luonnollisen puolustuslinjan; tämä kylläkin oli kaukana Neuvostoliiton alueella, mutta ei työntynyt Leningradiin eikä Murmanskin rautatielle saakka. Sekä Leningrad että Murmansk olisivat mahdollisesti kukistuneet, jos suomalaiset olisivat tukeneet saksalaisten niihin suuntaamia operaatioita. Saksalaiset itsekin ilmeisesti uskoivat, että suomalaisten aktiivinen osallistuminen sotatoimiin noita kahta ratkaisevan tärkeää kohdetta vastaan olisi kääntänyt tasatilanteen voitoksi, ja he kohdistivat suomalaisiin ankaran painostuksen saadakseen nämä toimimaan. Hitler lähetti päämajastaan kenraali Alfred Jodlin marsalkka Mannerheimin päämajaan tässä tarkoituksessa. Sotamarsalkka Wilhelm Keitel pommitti Mannerheimia yhä kiihkeämmillä yhteistoimintaa vaativilla viesteillä. Suomalaiset kuitenkin kieltäytyivät alistumasta painostukseen. Heidän käsityksensä mukaan pelissä oli kansakunnan olemassaolo eivätkä he olleet valmiit panemaan kaikkia rahojaan likoon Saksan voiton puolesta. Jos Saksa häviäisi sodan, Suomen olisi jälleen istuttava Neuvostoliiton kanssa neuvottelupöydän ääreen. Pidättyvä sodankäynti kenties toisi heille tietyn määrän jalomielistä kohtelua, jollaista muuten ei voitaisi odottaa voittajan taholta.

Niinpä Suomen asevoimat kaivautuivat sen luonnollisen puolustuslinjan taakse, jonka ne olivat saavuttaneet joulukuussa 1941. Siellä ne odottivat Neuvostoliiton vastahyökkäystä, joka tuli kaksi ja puoli vuotta myöhemmin. Ehkä briteiltä saamaansa vihjeeseen luottaen – suomalaiset olivat syksyllä ilmoittaneet näille aikovansa saavuttaa sinänsä tarkemmin määrittämättömän puolustuslinjan eikä muuta – venäläiset uskalsivat heikentää Suomenvastaista rintamaansa ja siirtää taistelujoukkoja Leningradin rintamalle saksalaisia vastaan. Saksalaisten raivokkaat vastalauseet suomalaisten passiivisuuden johdosta jäivät tuloksettomiksi.

Kauan odotettu venäläisten hyökkäys Karjalan kannaksella alkoi 9.6.1944. Osoittaen imartelevaa arvonantoa suomalaisille vastustajilleen he lähettivät taisteluun valtavasti ylivoimaiset maavoimat ja tukivat hyökkäystä voimakkailla ilmavoimilla ja tykistöllä. Hyökkäys alkoi voimakkaimmalla tykistön sulkutulella, mikä milloinkaan oli kohdistunut mihinkään toisen maailmansodan rintamaan. Tykkejä oli 300–400 jokaista hyökkäyskaistan kilometriä kohti, siis pyörä pyörän vieressä. Suomalaiset työnnettiin etumaisista puolustuslinjoistaan, ja he menettivät Viipurin. Sen jälkeen he kuitenkin kaivautuivat uusiin asemiin ja pitivät puolensa. Neuvostoliiton ylijohto lopetti 12.7. hyökkäyksen ja kohdisti kaiken huomionsa kilpajuoksuun Berliiniä kohti. Suomelle tarjottiin viimeinen mahdollisuus irrottautua sodasta, ja tällä kertaa he tarttuivat siihen Saatuaan tietää, että aseleponeuvottelujen ennakkoehtona oli suhteiden katkaiseminen Saksaan ja tykkien kääntäminen Suomessa olevia saksalaisia joukkoja vastaan, he suostuivat. Syyskuun 4. päivänä 1944 suomalaisten tykit vaikenivat kaikilla rintamilla. Neuvostoliittolaiset lopettivat tulituksen neljäkolmatta tuntia myöhemmin; tämä eriskummallisuus on asianmukaisesti merkitty Moskovassa kaksi viikkoa myöhemmin allekirjoitettuun aseleposopimukseen.[27]

Suomalaisia sotilaita kaatui vielä taistelussa saksalaisia vastaan seuraavien seitsemän kuukauden aikana, mutta viimeisen suomalaisten ja venäläisten välisen sodan viimeinen laukaus oli ammuttu. Itsenäisen Suomen historian levoton ja väkivaltainen ensimmäinen luku oli päättynyt. Kirjoitettaisiinko uusia lukuja, se seikka askarrutti monien suomalaisten mieliä kun liittoutuneiden (Neuvostoliiton) valvontakomissio majoittui Helsinkiin ja neuvostoliittolaisia asepukuja ilmestyi sikäläisille kaduille. Suomi oli nyt Neuvostoliiton armoilla.

II Herra vain koettelee: Sotakorvaukset ja uusi suuntaus 1944–56

Neuvostoliiton ja Suomen aseleposopimus, joka allekirjoitettiin Moskovan Kremlissä keskipäivällä 19.9.1944, oli pelottava asiakirja.* Se oli myös eräissä suhteissa erikoislaatuinen asiakirja. Vaikka se muodollisesti oli aseleposopimus, se oli kaksi viikkoa jäljessä todellisesta vihollisuuksien lopettamisesta, jonka kumpikin puoli oli toteuttanut hyvän tahdon eleenä. Vaikka se ei ollut rauhansopimus, se ennakoi kahdella ja puolella vuodella useimpia niitä määräyksiä, jotka sittemmin sisältyivät sellaiseen sopimukseen. Näin ollen se olennaisesti oli pikemmin alustava rauhansopimus kuin tulitaukosopimus.

Niin ikään, vaikka sopimuksen osapuolina olivat toisaalta »Sosialististen neuvostotasavaltojen liitto ja Ison-Britannian ja Pohjois-Irlannin yhdistetty kuningaskunta, toisaalta Suomi», britit osallistuivat sopimusneuvotteluihin välinpitämättömästi, pelkästään muodollisuuden vuoksi, minkä teki välttämättömäksi joulukuusta 1941 Englannin ja Suomen välillä vallinnut sotatila. Sir Archibald Clark Kerr, Britannian Moskovan-suurlähettiläs, joka tällöin toimi myös hänen suurlähetystönsä henkilökunnasta valikoidun pienoisen valtuuskunnan johtajana, käytti puheenvuoron ainoastaan silloin, kun Molotov velvollisuudentuntoisesti tiedusteli hänen mielipidettään ja vain yksitavuisin sanoin ilmaistakseen

*Ks. liite A

olevansa täysin samaa mieltä. Britannian asevoimia edusti eräs majuri, joka samalla toimi tulkkina. Hänen sotilasarvonsa ei ollut niin korkea, että se olisi antanut hänelle oikeuden näin tärkeän asiakirjan allekirjoittamiseen. Neuvostovaltuuskuntaan kuuluva kenraali Andrei Ždanov allekirjoitti sopimuksen kummankin liittoutuneen valtion puolesta.

Suomalaisille sanellut ehdot olivat äärimmäisen ankarat, väittivätpä venäläiset tai heidän liittolaisensa mitä tahansa. Suomen aluemenetykset nousivat 12 prosenttiin maan kokonaisalasta, kun otetaan huomioon idässä ja kaakossa 1940 menetetyt alueet, joihin nyt liitettiin Petsamon alue kaukana pohjoisessa, mikä riisti Suomelta ainoan Jäämeren-sataman ja palautti Neuvostoliitolle sillä ennen vuotta 1920 olleen yhteisen rajan Norjan kanssa. Lisäksi venäläiset ottivat 50 vuodeksi vuokralle lyhyen matkan päässä Helsingistä sijaitsevan Porkkalan alueen. Niin ikään määrättiin Suomi maksamaan 300 000 000 dollarin korvaus hyödykkeinä kuuden vuoden aikana. Kaikki saksalaisten omaisuus ja muut saatavat Suomessa oli luovutettava Neuvostoliitolle, ja kaikki arvoesineet ja materiaali, minkä suomalaiset olivat kuljettaneet miehitetyltä neuvostoalueelta – siihen luettuina vuonna 1940 luovutetut Suomen alueet – oli palautettava hyvässä kunnossa tai korvattava. Suomen kauppalaivasto ja kaikki Etelä-Suomen lentokentät oli asetettava Neuvostoliiton käyttöön Saksaa vastaan käytävän sodan ajaksi. Sotarikoksista syytetyt Suomen kansalaiset oli asetettava syytteeseen, kaikki »fasistityyppiset» järjestöt oli lakkautettava ja pysyvästi kiellettävä. Kaikki suomalaiset asevoimat oli oitis vedettävä uuden rajan taakse, ja armeija oli saatettava rauhanajan määrävahvuuteensa kahden ja puolen kuukauden kuluessa. Samaan aikaan Suomi otti tehtäväkseen kaikkien Suomen alueelle syyskuun 15. päivän jälkeen jääneiden saksalaisten asevoimien riisumisen aseista ja luovutta-

misen Neuvostoliitolle.

Tällaiset olivat suurin piirtein perusmääräykset. Käytännössä niiden seuraukset olivat suunnattomat. Niinpä esimerkiksi luovutetuilla alueilla oli lähes 40 000 viljelmää, jotka vastasivat noin 12 prosentista Suomen maataloustuotantoa, voimaloita, jotka tuottivat 30 prosenttia sähköstä, ja tehtaita, jotka jalostivat melkoisen osan maan metsien tuotteista, 26 prosenttia selluloosasta, joka oli tärkeä vientihyödyke. Kauppaa haittasi lisäksi Saimaan kanavan katkeaminen; tämä oli Itä-Suomen kuljetusjärjestelmän tärkein valtasuoni, samoin haittasi Suomen ja koko Euroopan suurimman puutavarasataman Uuraan menetys. Petsamossa, joka oli ollut Suomen ainoa suora portti valtamerille, sijaitsi myös Länsi-Euroopan ainoa merkittävä nikkeliesiintymä.

Paitsi sitä, että Suomen teollisuuden ja maatalouden tuotantokyvystä suuri osa oli menetetty tai sekasortoisessa tilassa maalla oli edessään pakkoasuttaa luovutettujen alueiden väestö uusien rajojen sisäpuolelle. Vuoden 1940 evakuoinnin aikana tätä väestöä oli ollut noin 485 000. Miltei kaikki olivat vuosien 1941 ja 1944 välillä palanneet vapautettuihin koteihinsa, ja heidät oli evakuoitava toisen kerran. He joutuivat jättämään jälkeensä kaiken omaisuutensa niitä henkilökohtaisia esineitä lukuun ottamatta, joita saattoivat kuljettaa mukanaan. Menetysten korvaaminen pakolaisille, heidän tilapäinen majoittamisensa yksityiskoteihin kautta maan, uusien työpaikkojen hankkiminen heille, uusien maatilojen perustaminen silpomalla vanhoja tiloja tai niiden elättäminen, jotka raivasivat uudistiloja korpeen, kaikki tämä rasitti ankarasti kansantaloutta aikana, jolloin muut välttämättömät tehtävät olivat saattamassa sitä luhistumisen partaalle.

Yksi tällainen välttämätön tehtävä aiheutui Pohjois-Suomessa peräytyvistä saksalaisista joukoista. Suomalaisten velvollisuus riisua aseista kaikki maahan

syyskuun 15. päivän jälkeen jääneet saksalaiset asevoimat oli tehty mahdottomaksi vaatimalla Suomea samanaikaisesti saattamaan omat asevoimansa rauhankannalle. Suomalaisten oli lokakuun 1. päivään mennessä vetäydyttävä uusien rajojensa taakse, ja lisää aikaa kului, ennen kuin asevoimat voitiin ryhmittää uudelleen riittävän voimakkaina pohjoisessa olevia saksalaisia vastaan. Sinä ajankohtana, jolloin suomalaiset saattoivat harkita mahdolliseksi käydä aikaisempien aseveljiensä kimppuun, he olisivat jo lukumääräisesti toivottomasti alakynnessä aseleposopimuksen demobilisaatioaikataulun takia. Niinpä suomalaisten paras mahdollisuus oli ryhtyä nopeihin pelastustoimiin, ja näillä onnistuttiinkin pelastamaan kaksi Lapin kolmesta kaupungista saksalaisten niille suunnittelemalta kohtalolta. Muutoin suomalaiset saattoivat vain seurata verkkaisesti peräytyviä saksalaisia ja avuttoman epätoivon vallassa katsella miten saksalaiset esimerkillisen perusteellisesti toteuttivat poltetun maan taktiikkaansa. Viimeinen saksalainen sotilas poistui rajan yli Norjaan 27.4.1945, ja tällöin Suomen Lappi oli kauttaaltaan hävitetty. Jälleenrakennuskustannukset osoittautuivat valtavan suuriksi.[2]

Mitä tulee Suomelta vaadittuihin sotakorvauksiin, voitaneen sanoa, että pahemminkin olisi voinut käydä. Kolmen suuren kokouksessa Teheranissa marraskuun lopulla 1943 Stalin sanoi amerikkalaiselle ja brittiläiselle virkaveljelleen, presidentti Franklin D. Rooseveltille ja pääministeri Winston S. Churchillille, että Neuvostoliitto odotti Suomen korvaavan puolet sen Neuvostoliiton alueella aiheuttamista vahingoista.[3] Neljää kuukautta myöhemmin, kun Suomen hallitus lähetti Paasikiven Moskovaan ottamaan selvää Neuvostoliiton rauhanehdoista, korvausten määräksi ilmoitettiin 600 000 000 dollaria, ja ne oli suoritettava viiden vuoden kuluessa.[4] Syyskuussa 1944 tämä luku puolitettiin, ja suorituskausi

pidennettiin kuudeksi vuodeksi. Kun Suomen valtuutetut ilmoittivat Molotoville, että ryhmä suomalaisia taloustieteilijöitä oli laskenut, että tämäkin vaatimus ylitti Suomen maksukyvyn, Molotov huomautti kuivasti, että jos nuo taloustieteilijät voisivat todistaa »että yksi vuosi sotaa on teille edullisempi kuin yksi rauhan vuosi korvausmaksuineen», hän olisi kiinnostunut lukemaan heidän selontekonsa, muuten ei lainkaan.[5]

Samoin kuin Versailles'in vuoden 1919 sopimus, Neuvostoliiton–Suomen aseleposopimuskaan ei yksityiskohtaisesti määrittänyt tiettyjä tärkeitä sotakorvausten seikkoja, vaikka siinä määrättiinkin kokonaissumma (300 000 000 dollaria), suoritusajan kokonaispituus (kuusi vuotta) sekä luovutettavien hyödykkeiden laatu (»puunjalostustuotteet, paperi, selluloosa, meri- ja jokialukset, erilaiset koneet»). Jos luettelossa noudatettu järjestys sanoi mitään tärkeysjärjestyksestä, luovutukset, niin sinänsä hirveitä kuin ne olivatkin, olivat kuitenkin edes omiaan pohjautumaan Suomen silloisen talouselämän luonteeseen. Luettelossa noudatettu järjestys ei kuitenkaan ilmaissut sitä, mitä venäläisillä oli mielessään, ja 17.12. allekirjoitettu lopullinen suoritusaikataulu aiheutti suoranaisen tyrmistyksen. Puunjalostustuotteiden, jotka viimeisenä sotienedellisenä vuosikymmenenä olivat käsittäneet 83,5 prosenttia Suomen kokonaisviennistä, osuus määrättiin vain 33,4 prosentiksi korvaussuorituksista, kun taas korvaussuoritusten pääosan, 62 prosenttia, oli määrä koostua metalli- ja laivanrakennusteollisuuden tuotteista, jotka saman vuosikymmenen aikana olivat edustaneet vain 2,3 prosenttia kokonaisviennistä. Suomen oli pakko luoda uutta teollisuutta, jotta se voisi vastata velvoituksistaan.[6]

Asian teki vielä vaikeammaksi se, että venäläiset varasivat itselleen oikeuden yksipuolisesti määrätä jokaisen hyödykkeen hinnan, ja suomalaisten oli suostuttava hyväksymään perusperiaatteeksi vuoden 1938 hintataso

eräin muutoksin. Tästä aiheutuvat erot todellisten tuotantokustannusten ja Suomen korvaustilille kirjattujen määrien välillä saattoivat olla huomattavan suuret. Niinpä esimerkiksi 90 rautarunkoista proomua, joiden kappalehinnaksi venäläiset määräsivät 15 000 dollaria, maksoivat Suomelle todellisuudessa 180 000 dollaria kappale, mikä nosti korvausmaksun pelkästään tältä kohdalla 14 850 000 dollarilla.[7] Ns. »sotakorvausdollari» osoittautui selvästi jokseenkin kuvitteelliseksi valuuttalajiksi eikä sotakorvaussuoritusten lopullinen määrä lähestulkoonkaan vastannut virallista numerosummaa. Eräs amerikkalainen huomioitsija on arvellut todellisten kustannusten lähenneen miljardia dollaria.[8] Suomalaiset asiantuntijat tyytyivät kuitenkin vaatimattomampiin määriin. Helsingin yliopiston professori Bruno Suviranta laski suoritusten kokonaisarvoksi hallituksen tosiasiallisten korvauskulujen tiliarvon n. 740 000 000 dollariksi, mutta arvioi tämän määrän inflatoriseksi, koska Suomen markka todennäköisesti oli ollut jonkin verran yliarvostettu korvausvuosien aikana. Hänen mielestään todellisten kustannusten realistinen määrä pyöri 570 000 000 dollarin paikkeilla. Sotakorvausteollisuuden valtuuskunnan SOTEVA:n pääsihteeri Olavi Lounasmeri on sittemmin ilmeisesti hyväksyen maininnut viimeksi mainitun luvun.[9]

Oli miten oli, velvoituksesta selviytyminen oli pienelle, vastikään sodan tuhoista kärsineelle kansakunnalle valtava urakka. Suorituskauden lopulla monista näytti suoranaiselta ihmeeltä se, että Suomi selvisi velvollisuuksistaan. Muuan amerikkalainen aikakauslehti, joka kosketteli tätä kysymystä, totesi että Suomen Neuvostoliitolle luovuttamat hyödykkeet täyttäisivät Pittsburghista San Franciscoon ulottuvan tavarajunan.[10] Professori Suviranta huomautti hiukan pedanttisesti, ettei »ihmeitä tapahdu talouselämässä, koska kaikilla ilmiöillä on luonnollinen selityksensä» – joita tässä erikoista-

pauksessa oli neljä, nimittäin 1) tuotannon osuus 2) suotuisat vientiolot 3) ulkomainen pääoma ja 4) korvaussuunnitelman lieventäminen.[11] Hän olisi voinut mainita myös kysymyksessä olevina vuosina vallinneet huomattavan rauhalliset työolot.

Ihmeitä ei aavisteltu sotienjälkeisen kauden alkaessa, päinvastoin kuuluivat pahat aavistukset päiväjärjestykseen. Tottuneita kun olivat olemaan luottamatta venäläisiin, suomalaiset pelkäsivät venäläisten todellisia tarkoitusperiä, joiden otaksuttiin piilevän aselepomääräysten takana. Sotarikollisoikeudenkäynnit samoin kuin kaikkien »fasistityyppisten» järjestöjen lakkauttaminen saattaisivat osoittautua välineiksi, joiden avulla tuhottaisiin kansalaissodasta lähtien Suomea hallinnut porvarillinen valtiollinen ja taloudellinen eliitti. Neuvostoliiton tukikohta Porkkalassa saattoi olla Troian puuhevonen, sotakorvaus hyvinkin vaarallisin kaikista mahdollisista kumouskeinoista. Sehän ei ainoastaan sälyttänyt Suomelle taloudellista taakkaa, jota arvovaltaiset asiantuntijat pitivät sietämättömänä, vaan se oli omiaan panemaan alkuun huomattavan laajan yhteiskunnallisen vallankumouksen pakottamalla hyvin lyhyessä ajassa voimakkaasti lisäämään teollisuusköyhälistöä. Uusien teollisuuksien perustaminen teki välttämättömäksi laajamittaisen työvoiman palkkaamisen, ja oli vaikeaa ennustaa näin suuresti vahvistetun teollisuusväestön poliittista käyttäytymistä vakavasti ja jatkuvasti kiristyneen taloudellisen tilanteen aikana. Monet uumoilivat, että Neuvostoliiton salainen aikomus oli jäytää Suomen talouselämää tien valmistamiseksi joko vasemmistokaappaukselle tai suoranaiselle aseelliselle interventiolle aseleposopimuksen puitteissa.

Tällaiset tunteet saivat yleistä vastakaikua lännessä sotaa lähinnä seuranneina vuosina, ja tuli tavaksi puhua Suomen nuorallakävelystä.[12] Länsimaiset tarkkailijat riensivät kilvan – tosin kylläkin pahoilla mielin – ennustamaan Suomen tulevaa jopa varsin pikaistakin tuhoa, tuon onnettoman maan, joka oli joutunut »Venäjän karhun etukäpäliin», lainataksemme erään tällaisen tietomiehen otsikkoa.[13]

Sekä kotimaiset että ulkomaiset tuhon ennustajat olivat väärässä. Itse asiassa ei ollut mitään todisteita Neuvostoliiton salaisesta suunnitelmasta Suomen suhteen. Neuvostoliiton ainoat aikomukset näyttivät olevan juuri ne, jotka Stalin oli 1943 ilmaissut Rooseveltille ja Churchillille Teheranissa: »Hän arveli, että suomalaisten pitäisi saada opetus, ja hän oli päättänyt saada hyvitystä.»[14] Mitä hyvitykseen tuli, venäläiset osoittivat olevansa valmiit tekemään taakan siedettäväksi. He tarkistivat 31.12.1945 alkuperäistä korvaussopimusta salliakseen suomalaisten suorittaa korvausvelvollisuutensa kahdeksana vuotena kuuden asemesta. Tämä pienensi jäljellä olevat vuotuissuoritukset 29 prosentilla eli 50 000 000 dollarista 35 500 000:ksi.[15] Kahta ja puolta vuotta myöhemmin, 1.7.1948, Neuvostoliitto pyyhki suoralta kädeltä puolet jäljellä olevista suorituksista, mikä ele oli 73 500 000 dollarin arvoinen. Totta kyllä mitään supistuksia ei sallittu laivojen luokassa, ja erilaisten koneiden luokkaa supistettiin vähemmän kuin puolella, mistä johtuen lähes 99 prosenttia jäljellä olevista toimituksista tuli kuulumaan näihin kahteen luokkaan. Toisaalta merkitsi käytännöllisesti katsoen kaikkien jäljellä olevien puunjalostus- ja paperiteollisuuden tuotteiden luovuttamisen keskeyttäminen sitä, että nämä tuotteet voitiin vastedes myydä avoimilla kansainvälisillä markkinoilla ja että näin saatuja ylimääräisiä tuloja voitiin käyttää helpottamaan laivanrakennus- ja koneteollisuuteen kohdistuvaa painetta.[16] Neuvostoliitto osoittautui myös lempeäksi periessään sakkoja toimitusten viivästymisestä. Sillä oli oikeus vaatia 5 prosentin kuukautinen myöhästymissakko, mutta se peri sakot täysimääräisinä ainoastaan ensimmäisen toi-

mitusvuoden aikana, antoi enimmät anteeksi kolmena seuraavana vuonna ja lakkasi sen jälkeen kokonaan perimästä niitä.[17] Kun sotakorvausluku 19.2.1952 päättyi »kultakuunarin» luovutukseen, lopullinen tilitase osoitti seuraavaa:

Taulukko 1:
Suomen sotakorvaustoimitukset 1944–1952

Hyödykkeet	Alkup. toimitusaikataulu 1944		Todelliset toimitukset 1944–52	
	USA:n doll.	%	USA:n doll.	%
Koneet, asennukset jne.	100 876 000	33,6	70 503 000	31,1
Uudet laivat ja jokialukset	60 172 000	20,1	66 205 900	29,2
Kauppalaivaston alukset	13 952 000	4,6	13 957 400	6,2
Paperiteollisuustuotteet	59 000 000	19,7	34 911 000	15,4
Puunjalostustuotteet	41 000 000	13,7	27 997 900	12,4
Kaapelituotteet	25 000 000	8,3	12 892 300	5,7
Kaikkiaan	300 000 000	100,0	226 467 500	100,0

Sotarikollisten oikeudenkäynnit ja »fasistityyppisten» järjestöjen kieltäminen eivät, niin tuskallisia ja nöyryyttäviä kuin ne olivatkin, johtaneet ennakolta pelättyihin kohtalokkaisiin seuraamuksiin. Noin neljäsataa eriluontoista järjestöä lakkautettiin, niiden joukossa Isänmaallinen kansanliike, suojeluskuntajärjestö ja lähes puoli miljoonaa jäsentä käsittänyt rintamamiesjärjestö Aseveliliitto. Neuvostoliitto toimitti lokakuussa 61 nimeä sisältävän väitettyjen sotarikollisten luettelon. Seurauksena oli 34 henkilön pidättäminen sekä muutamien tuomitseminen lyhyisiin vankeusrangaistuksiin; joukossa oli eräitä maineikkaita kenraaleja. Tyypillinen oli kenraali Karl Lennart Oeschin, entisen yleisesikunnan päällikön ja armeijan komentajan, jonka väitettiin jatkosodan aikana antaneen käskyn neuvostoliittolaisten sotavankien ankarasta kohtelemisesta. Hänet tuomittiin 1946 kahdeksitoista vuodeksi kuritushuoneeseen, mutta hän kärsi vajaan neljänneksen rangaistuksesta.

Eniten huomiota herättivät kuitenkin ne oikeudenkäynnit, jotka aiheutuivat eri puolilla maata sijainneiden asekätköjen paljastumisesta keväällä 1945. Tutkimukset osoittivat korkeiden esikuntaupseerien sekaantuneen asiaan. Vuonna 1946 oli kuutisentuhatta henkilöä kuulusteltu ja neljäsosa pidätetty eri pituisiksi ajoiksi. Lopulta asetettiin syytteeseen 22 upseeria salaisen armeijan perustamisesta taistelemaan Neuvostoliittoa vastaan sen ja länsivaltojen välillä puhkeavassa sodassa. Useimmat heistä tuomittiin keväällä 1948 vankeuteen.

Kaikista aseleposopimuksen edellyttämistä oikeudenkäynneistä kuohutti suomalaisten mieliä enimmin niitä henkilöitä vastaan käyty, joita syytettiin Suomen syöksemisestä sotaan Neuvostoliittoa vastaan 1941, toimimisesta rauhanteon estämiseksi tai kummastakin syystä. Presidentit Mannerheim ja Paasikivi koettivat lykätä tätä asiaa mahdollisimman kauan kunnes kenraali Ždanovin johtaman liittoutuneiden (Neuvostoliiton) Helsingin valvontakomission painostus yltyi liian voimakkaaksi. Ždanov huomautti, että aseleposopimuksen 13. artikla, jonka mukaan Suomi sitoutui »yhteistoimintaan Liittoutuneiden valtojen kanssa sotarikoksista syytettävien henkilöiden pidättämiseksi ja tuomitsemiseksi», antoi Suomelle »oikeuden ja täydet mahdollisuudet pidättää ja tuomita» tuollaisista teoista syytettyjä. Vihje oli selvä: venäläiset tuomitsisivat mielellään tällaiset henkilöt, jos suomalaiset kieltäytyisivät. Kuten eräs kansanedustaja lausui keskusteltaessa poikkeuslaista, joka oli säädettävä ennen kuin välttämättömäksi ilmennyt oikeudenkäynti voitiin panna vireille, kysymys oli vain kahdesta vaihtoehdosta: »Toinen on lakiesityksessä ehdotettu toimenpide. Toinen johtaa laajakantoisiin ulkopoliittisiin vaikeuksiin. Nämä vaikeudet ovat sellaatuisia, että ne murtavat epäilysten voiman.»[20]

Laki hyväksyttiin syyskuussa 1945, 15-jäseninen erikoistuomioistuin asetettiin, ja sotasyyllisyysoikeuden-

käynti aloitettiin 16.11. Syytettyjen luettelo oli jollakin tavoin saatu kutistumaan kahdeksaksi, ja se käsitti sodanaikaisen presidentin Risto Rytin, kaksi sodanaikaista pääministeriä, neljä muuta hallituksen jäsentä sekä Suomen Berliinin-lähettilään. Kaikki todettiin syyllisiksi, ja helmikuussa 1946 heidät tuomittiin 2–10 vuoden vankeusrangaistuksiin.[21] Vuonna 1949 kaikki olivat taas vapaalla jalalla. Kaikki palasivat ei-poliittisiin toimiinsa ja arvostettuihin asemiinsa suomalaisessa yhteiskunnassa, ja eräs jopa sai takaisin entisen asemansa sosialidemokraattisen puolueen puheenjohtajana, mistä tuonnempana enemmän. Kun Ryti kuoli 1956, hänet haudattiin valtionpäämiehen aseman mukaisin kunnianosoituksin. »Heidän rikoksensa», kirjoitti eräs ulkomainen lehti toimituksen nimissä, »oli ryhtyminen sotaan Venäjää vastaan ja sen häviäminen.»[22]

Syytettyjen penkiltä puuttui presidentti Mannerheim, sotien ajan ylipäällikkö, jolla oli ollut niin keskeinen osa kaikissa Rytin hallituksen vuosien 1940 ja 1944 välillä tekemien tärkeiden sotaa ja rauhaa koskeneiden päätösten teossa. Syytettyinä oli nyt miehiä, jotka olivat noudattaneet hänen neuvojaan ja tehneet päätöksiä, joita he eivät olisi milloinkaan tehneet ilman hänen nimenomaista myötävaikutustaan. Hänen vaikutus- ja arvovaltansa oli ollut suunnaton, paljon suurempi kuin sotavoimien päällikön normaalinen poliittinen vaikutusvalta Suomen hallitusjärjestelmässä yleensä. Mannerheim, Suomen marsalkka, oli kansakuntansa kruunaamaton kuningas ja aitoperäinen sankari, sen ainoa tuki ja turva ja hänen kuvansa oli näkyvällä paikalla useimmissa Suomen kodeissa. Kun tuli sodasta luopumisen hetki, jokainen ymmärsi, että vain hänen arvovaltansa sai koko kansakunnan hyväksymään kohtalokkaan ratkaisun. Ryti erosi tehdäkseen tilaa hänelle, ja Mannerheimin ollessa presidenttinä Suomi rikkoi välinsä Saksaan ja teki sovinnon Neuvostoliiton kanssa. Hänen arvovaltansa esti kaikki sisäiset levottomuudet, joskin monet muuttivat maasta peläten venäläisten suhtautumista voitettuihin.

Venäläiset olivat täysin perillä Mannerheimin asemasta kansalaistensa keskuudessa ja niin ollen hänen ilmeisestä hyödyllisyydestään presidenttinä siirtymäkaudella sodasta rauhaan. Heillä ei näytä olleen aikomuksia saattaa häntä syytteeseen sodasta vastuullisena tai sotarikollisena. Kenraali Ždanovkin kohteli häntä varovaisesti eikä kallistanut korviaan suomalaisten kommunistien meluisille vaatimuksille Mannerheimin pidättämisestä ja asettamisesta syytteeseen. Neuvosto-Karjalan pääkaupungissa Petroskoissa (jonka suomalaiset olivat miehittäneet jatkosodan aikana) toimiva »Vapaan Suomen radio» toisti näitä Suomen kotikommunistien vaatimuksia – jotka ehkä olivat myös Moskovan todellisten toivomusten mukaisia – mutta mihinkään viralliseen toimenpiteeseen Neuvostoliitto ei ryhtynyt. Venäläiset eivät edes silloinkaan yrittäneet saada Mannerheimia syytettyjen penkille edeltäjänsä viereen, kun hän esitti sotasyyllisoikeudelle lausunnon Rytin puolesta ja otti siinä itselleen täyden vastuun toimenpiteistä, jotka olivat saattaneet Rytin tuomioistuimen eteen. Mannerheim oli loukkaamaton, niiden kostotoimenpiteiden tavoittamattomissa, joita voittajat kohdistivat hänen sodanaikaisiin virkaveljiinsä.

Tämä ehkä oli todellinen syy, minkä vuoksi Mannerheim pysytteli poissa Suomesta sotasyyllisyysoikeudenkäynnin aikana sekä yksitoista päivää poikkeustuomioistuimen päätösten julistamisen jälkeen erosi presidentin virasta. Sillä vaikka se poikkeuslakiin perustuva oikeudenkäynti, joka toimitti kahdeksan hänen sodanaikaista virkaveljeään vankilaan, oli pikemminkin suoranainen poliittinen tulos tappiosta kuin suomalaisten oikeuskäsityksen mukainen tuomio, Mannerheim on saattanut tuntea, että hänen välttymisensä aikaisem-

pien virkaveljien kohtalolta oli pohjimmiltaan epäoikeudenmukaista. Oli miten oli, hän lähti Portugaliin terveyssyistä (ja keskustellakseen politiikasta ihailemansa pääministeri Antonio Oliveira da Salazarin kanssa), ja palatessaan Suomeen hän esitti eronpyyntönsä. Viittä päivää myöhemmin, 9.3.1946, eduskunta valitsi pääministeri Paasikiven presidentiksi Mannerheimin toimikauden jäljellä oleviksi neljäksi vuodeksi.[23]

Kun otetaan huomioon se kuolemantuomioiden määrä, joka sisältyi voittoisien liittovaltojen tilintekoon sotarikoksista syytettyjen saksalaisten ja japanilaisten poliittisten ja sotilasjohtajien kanssa, Neuvostoliiton tilinteko Suomen kanssa oli tuskin muuta kuin kevyt näpäytys rystysille. Tietenkin on naurettavaa puhua Suomesta ja akselivalloista samassa hengenvedossa tämän asian yhteydessä; Suomi ei ollut syypää sen enempää rikolliseen politiikkaan kuin sotilaallisiin julmuuksiinkaan, niin toista kuin Neuvostoliiton sodanaikainen propaganda väittikin. Jos Neuvostoliitto todella olisi uskonut, että tässä propagandassa olisi ollut jotakin perää, Suomi olisi epäilemättä joutunut maksamaan paljon kovemmin kuin tapahtui. Tosiasiat, että venäläiset sallivat suomalaisten hoitaa omat oikeudenkäyntinsä, näiden sangen suppeat puitteet ja suhteellisen lievät rangaistukset osoittivat, että oli lähinnä kysymys periaatteesta: suomalaisten »oli saatava opetus».

Opetuksen ydin oli se, että Suomi oli edellisten kuudenkolmatta vuoden aikana noudattanut Neuvostoliiton etujen vastaista ulkopolitiikkaa ja että vaadittiin perusteellista suunnanmuutosta tulevaisuudessa. Tietyt peruspuitteet toivotulle uudelle ulkopolitiikalle oli ilmaistu jo itse aseleposopimuksessa. Kuten jo mainittu, 21. artikla edellytti kaikkien Suomen alueella toimivien fasistityyppisten hitleriläismielisten järjestöjen hajottamista, olivatpa ne poliittisia, sotilaallisia tai puolisotilaallisia. Se myös määräsi hajotettavaksi kaikki muut

järjestöt, jotka harjoittivat Neuvostoliitolle vihamielistä propagandaa. Monet suomalaiset pitivät tätä määräystä kaikkein vaarallisimpana vaatimuksena, koska Neuvostoliitto saattoi niin halutessaan käyttää sitä puhdistaakseen Suomen poliittisen elämän kaikista aineksista, jotka olivat esteenä Suomen muuttamiselle kommunistiseksi yhteiskunnaksi, ja samalla suosia tällaisen muutoksen kannattajia. Se että liittoutuneiden (Neuvostoliiton) valvontakomissiota Helsingissä johti Ždanov, jota ei pidetty Suomen ystävänä, oli omiaan voimistamaan suomalaisten pelontunteita. He arvelivat, että Ždanov saattoi mielensä mukaan tulkita 21. artiklaa kuten muitakin aseleposopimuksen pykäliä, ja jos Suomi löisi laimin hänen neuvojensa noudattamisen, se johtaisi, kuten hän varsin usein huomautti, Neuvostoliiton interventioon kaikin tarpeellisiksi harkituin keinoin.

Jaltan julistus Euroopan vapauttamisesta vahvisti tätä käsitystä todetessaan että »järjestyksen palauttaminen Eurooppaan... täytyy saavuttaa oikeudenkäynneillä, jotka sallivat vapautettujen kansojen hävittää natsismin ja fasismin viimeisetkin jäljet sekä perustaa oman mielensä mukaiset demokraattiset laitokset». Se valtuutti Neuvostoliiton »edistämään edellytyksiä» näiden kahden päämäärän toteuttamiseksi, erittäinkin »auttamaan» Suomea yhtenä entisistä akselivaltojen satelliittimaista »luomaan sisäisen rauhan edellytykset» ja »asettamaan väliaikaisia hallituselimiä, jotka yleisesti edustaisivat kaikkia väestön demokraattisia aineksia ja sitoutuisivat mahdollisimman pian muodostamaan vapaisiin vaaleihin perustuvat kansan tahtoa edustavat hallitukset». Neuvostoliitto saattoi tulkita näitä ohjeita ja valtuuksia toteuttaakseen minkä hyvänsä tarkoituksensa, ja näihin tarkoituksiin kohdistuva pelko riippui suomalaisten päiden yllä kuin Damokleen miekka.

Sotia välittömästi seuranneina vuosina suomalaiset katsoivat pelin koskevan yksinkertaisesti olemassaoloa.

Toistaiseksi ei mikään muu ollut tärkeää kuin ajankohtaiset ja tulevat suhteet Neuvostoliittoon. Kaikki mitä he tekivät – niin sisä- kuin ulkopolitiikan alalla – määräytyi tämän mittapuun mukaan. Heillä ei ollut muuta mahdollisuutta mikäli halusivat turvata itsenäisyytensä. Pois »pettävät toiveet ja harhaluulot», kehotti tri Urho Kekkonen radiopuheessa kansakunnalle 25.9.1944. Suomen tappio, hän lausui, oli lopullinen ja peruuttamaton, aluemenetykset ja hyvitysajatukset oli haudattava ikuisiksi ajoiksi. »Neuvostoliiton ylivoima on ehdoton ja jatkuva. Tämän seikan rehellinen myöntäminen tulee olemaan kansallisen olemassaolomme edellytys ja koetinkivi.» Hänen maanmiestensä tuli tunnustaa ja hyväksyä se tosiasia, että heidän uuden asemansa keskeinen kysymys oli »sen epäluulon poistaminen, joka Suomen ja Neuvostoliiton välillä on vallinnut». Lähinaapurin, »Euroopan johtavan suurvallan» luottamuksen saavuttaminen ei ole ainoastaan ollut »oikeaa politiikkaa» Suomelle kaikkina aikoina, nykyisissä olosuhteissa se oli heidän »ainoa mahdollisuutensa» jäädä eloon.[24]

Jos Suomi olisi noudattanut sotien välisenä aikana näiden periaatteiden mukaista politiikkaa, sen kohtalo toisen maailmansodan ja sen jälkiselvittelyn aikana olisi hyvinkin saattanut olla erilainen. Nuo sotien väliset vuodet olivat kuitenkin Suomessa levottomia aikoja, ja suhteita itäiseen naapuriin oltiin taipuvaisia katsomaan kansalaissodan kokemusten värittämin silmälasein. Paasikivi, joka toukokuusta marraskuuhun 1918 oli johtanut Suomen vuosien 1917–39 kahdestakymmenestäkahdesta hallituksesta kaikkein saksalaismielisintä, oli yksi niitä harvoja, jotka varhain oivalsivat Neuvostoliitolle vihamieliseen politiikkaan liittyvät vaarat. Ivan Maiski, Neuvostoliiton Helsingin-lähettiläs lapuanliikkeen melskeisinä vuosina, keskusteli noihin aikoihin usein Paasikiven kanssa. Maiskin mieliaiheena oli hänen muistelmiensa mukaan ajatus, että maat olivat

naapureita, toinen suuri, toinen pieni, edellisellä ei ollut mitään pahoja aikeita jälkimmäistä kohtaan, ja molempien pitäisi kaikin keinoin ponnistella tullakseen toimeen keskenään. Suomi hyötyisi normaaleista poliittisista ja taloudellisista suhteista, jotka avaisivat sille Neuvostoliiton laajat ja edulliset markkinat. Suomen oli epäviisasta toimia »ampiaispesänä, jota Neuvostoliiton imperialistiviholliset saattoivat milloin hyvänsä käyttää omiin tarkoituksiinsa». Maiski muisteli, että Paasikivi oli aina ollut samaa mieltä tässä kohdin ja useammin kuin kerran oli »konkreettisin tosiasioin ja mahdollisuuksin» edelleen kehitellyt ajatusta. Kaikki keskustelut päättyivät kuitenkin poikkeuksetta Paasikiven muistuttaessa Maiskille Suomen poliittisen näyttämön tosiasioista: »Teidän täytyy kuitenkin ymmärtää, että ilmapiirin ollessa nykyisensä on vain erittäin harvoja, jotka omaksuvat tämän katsantokannan, ja vielä harvempia ovat ne, jotka uskaltavat julkisuudessa ilmaista sen».[25]

Sellaisen kannan ilmaisemiseen liittyi poliittinen vaaranuhka vielä syyskuussa 1944:kin, varsinkin sellaiselle nuorelle poliitikolle kuin Kekkonen, jolla 44 vuoden ikäisenä oli suurin osa julkisesta urasta vielä edessäpäin. Vanhemmat miehet, joilla oli pelissä pienempi panos, kenties toistivat kaikuna Kekkosen merkittävän voimakkaan lausunnon perusajatuksia, mutta pyrkivät tekemään sen varovaisin kääntein. Presidentti Mannerheim, 77-vuotias sotilas, käytti ammattinsa sanastoa varoittaessaan marraskuussa, että »yksimielisyys ja itsekuri olivat välttämättömät kansakunnan säilymiselle».[26] Kokenut 74-vuotias konservatiivinen pankinjohtaja, valtiomies ja diplomaatti J. K. Paasikivi, joka oli ollut hallituksen jäsenenä miltei vuosisadan alusta ja josta 17.11. jälleen tuli maansa pääministeri, ei ollut läheskään yhtä varovainen. Yhtä tylyn avomielisesti ja yhtä selkeäsanaista kieltä käyttäen kuin Kekkonen, mutta ilmentäen myös henkilökohtaista vakaumusta, joka tässä kohdin oli

monta vuotta edellä Kekkosesta, Paasikivi totesi itsenäisyysjuhlassa 6.12., että Suomen suhteet Neuvostoliittoon jättivät varjoonsa kaikki muut ulkopoliittiset näkökohdat. »Epäluulo on poistettava, ystävyys perustettava», ja hän lisäsi: »Kansamme perusetujen mukaista, vakaumukseni mukaan, on, että lähitulevaisuudessa Suomen ulkopolitiikkaa johdetaan niin, ettei se tule kulkemaan Neuvostoliittoa vastaan.»[27]

Selkeämmin ei voida määritellä sitä ulkopoliittista linjaa, jota Suomi oli seuraava Paasikiven johtamana vuoteen 1956 ja Kekkosen johtamana siitä alkaen. Sittemmin se tuli tunnetuksi »Paasikiven linjana». Se oli politiikkaa, joka tunnusti valtapoliittiset realiteetit. Se ei kuitenkaan ollut nöyristelevän alistumisen politiikkaa. Sen pohjimmaisena tarkoituksena oli Suomen itsenäisyyden ja poliittisen järjestelmän turvaaminen, mutta ei suinkaan joutuminen kummankin tuhoutumisen välikappaleeksi. Niinpä kun Paasikivi otti kommunistin ensimmäiseen sotienjälkeiseen hallitukseensa, merkityksettömälle tuolille tosin, hän piti tärkeänä huomauttaa, että »kommunistinen puolue toimii kuten muutkin puolueet voimassa olevien lakien pohjalla.»[28] Muutamia vuosia myöhemmin hänellä oli tilaisuus osoittaa tarkoittaneensa mitä sanoi.

Muuan ulkomaalainen huomioitsija osui varsin oikeaan huomauttaessaan, että Suomen poliittiset velvoitukset olivat »peloittavimmat kaikista».[29] Varmaa on, että niinä kolmena vuotena, jotka kuluivat ennen kuin rauhansopimus oli lopullisesti ratifioitu, aseleposopimuksen poliittiset määräykset olivat Suomelle yhtä raskas taakka kuin taloudellisetkin. Suomalaisilta vaadittiin perinpohjainen ja pysyvä muutos asenteessaan Neuvostoliittoon. Kuten Kekkonen lausui edellä siteeratussa syyskuun 25. päivän radiopuheessaan, suomalaisten oli päästävä »perityistä epäluuloista», jos he toivoivat saavuttavansa neuvostoliittolaisten naapuriensa luottamuksen. Muuta vaihtoehtoa ei ollut. Elleivät he oppisi »oikeaa suhtautumista uusiin olosuhteisiin», he tosiasiallisesti kieltäisivät oman tulevaisuutensa. Mutta Kekkonenkin käytti kerran »jos»-konjunktiota: ...»jos ja kun Suomen kansa jää elämään». Virkaatekevä pääministeri Ernst von Born, joka oli kuutta päivää aikaisemmin kello 6 aamulla esittänyt aselepoehdot eduskunnalle heti hyväksyttäviksi, kuvasi tarkemmin yleistä avuttoman toivottomuuden tunnetta todetessaan, että Neuvostoliiton ehdot sisälsivät »monia tilaisuuksia kansakunnan häiriötöntä olemassaoloa ja kehitystä uhkaaviin selkkauksiin ja vaaroihin». Sellaisten ehtojen hyväksyminen – eikä kieltäytyminen tullut kysymykseen – edellytti »itsensä voittamista, rohkeutta ja luottamusta tulevaisuuteen». Ainoa lohdutus, jonka von Born saattoi tarjota, oli raamatullinen lupaus, että »vaikka koettaa, eipä hylkää Herra».[30]

Se lyhytaikainen paniikki, jonka valtaan muutamat suomalaiset joutuivat ensimmäisten neuvostoliittolaisten asepukujen ilmestyessä Helsinkiin, osoitti kuinka lähellä pintaa perinnäinen Venäjän pelko tuolloin oli. Ulkomaiset kirjeenvaihtajat kertoivat itsemurhaepidemiasta, odotettavista laajoista »puhdistuksista» ja pelästyneiden suomalaisten vimmaisesta pyrkimyksestä järjestää pääsy Ruotsiin mihin hintaan tahansa.[31] Toinen osoitus siitä, kuinka vaikeaa oli päästä »perityistä epäluuloista», oli se, ettei onnistuttu saamaan neljäntoista vuoden maanalaisuudesta jälleen julkisuuteen päässeen kommunistipuolueen jäseniä mukaan 21.9. muodostettuun Urho J. Castrénin hallitukseen. Tästä oli seurauksena, että hallitus nopeasti joutui Ždanovin epäsuosioon ja hajosi jo seitsemän viikon kuluttua. Seurasi poliittinen kriisi, jonka tuloksena oli Paasikiven ensimmäinen hallitus.

Paasikiven hallituksen muodostaminen vaikutti tyynnyttävästi sekä kotirintamaan että suomalais-neu-

vostoliittolaisiin suhteisiin. Vuoden lopulla muuan amerikkalainen huomioitsija pani muutoksen merkille:

Sen jälkeen kun Juho Kusti Paasikivi, Suomen enemmän tai vähemmän ammattimainen välittäjä venäläisiin nähden, oli 17.11. ottanut haltuunsa Suomen pääministerin tehtävät, Helsingin ja Moskovan suhteet ovat muuttuneet tavattoman sopuisiksi. Neuvostolehdistö ei ainoastaan ole lakannut jyrisemästä entistä vihollista vastaan, vaan on jopa tosiasiallisesti lausunut ylistyksen sanoja Suomen vilpittömyydestä aselepoehtojen täyttämisessä.[32]

Huomio oli tietenkin pintapuolinen, mutta ei perusteeton. Paasikivi näet oli Ždanovin ehdokas pääministeriksi, todennäköisesti itsensä Stalinin suosittelema. Aivan kuten Maiski oli oppinut kunnioittamaan Paasikiven selväjärkistä poliittista realismia molempien keskustellessa 1930-luvun alkuvuosina. Stalin oli oppinut arvostamaan tätä ominaisuutta suomalaisen valtiomiehen palvellessa maataan lähettiläänä Moskovassa 1940–41. Hertta Kuusinen, joka oli Suomen kommunistipuolueen johtohenkilöitä ja jolla oli hyvät yhteydet Moskovaan, sanoi hänestä, että »hän ainoana oikeistopoliitikkona oli toiminut uuden poliittisen linjan hyväksi ja edustanut sellaista.»[33] Sattumalta Hertta Kuusisen puoliso Yrjö Leino tuli 17.11. olemaan ensimmäinen kommunistinen Suomen hallituksen jäsen.

Mutta vaikka Neuvostoliitto saattoi luottaa Paasikiven noudattavan »korrektia politiikkaa» aseleposopimuksen hengessä, oli jälleen ongelma miten käännyttää hänen maanmiestensä enemmistö hänen realismiinsa. Paine jatkui, ja edessä oli Suomen vilpittömyyden ensimmäinen suuri koe. Yleiset vaalit, ensimmäiset sitten vuoden 1939, oli määrätty maaliskuun 17. ja 18. päiväksi 1945, ja Neuvostoliitto seurasi tarkoin niiden tuloksia. Jos Suomen äänestäjät lähettäisivät eduskuntaan poliitikkoja, joiden aikaisemmat teot olivat suututtaneet neuvostonaapuria, tehtäisiin kenties johtopäätös, että he itsepäisesti kieltäytyisivät oppimasta läksyään. Paasikivi omaksui rehellisen asenteen, kun hän 31.1. eräässä puheessaan esitti, että »niiden henkilöiden, jotka ovat olleet viime vuosina poliittisilla johtopaikoilla tai noudatettuun onnettomaan tulokseen johtaneeseen huomattavammin vaikuttaneet, olisi vetäydyttävä poliittisesta toiminnasta syrjään».[34] Vajaat kaksi viikkoa myöhemmin annettu Jaltan julistus oli omiaan tukemaan Paasikiven kehotusta. Suomen ammattiliittojen keskusjärjestön (SAK) puheenjohtaja ja Paasikiven hallituksen kulkulaitosministeri Eero A. Wuori, alleviivasi tätä seikkaa pari viikkoa myöhemmin pitämässään puheessa. Hän katsoi Jaltan konferenssin määritelleen Suomen entiseksi natsien satelliittivaltioksi. Jotta maa pääsisi tästä häpeätahrasta, niiden suomalaisten, »jotka olivat vastuullisissa asemissa johtaneet yhteistyötä natsien kanssa», oli vetäydyttävä syrjään valtiolliselta areenalta.[35]

Myös kaksi johtavaa Neuvostoliiton sanomalehteä teki selväksi, että Jaltan julistusta oli pidettävä uutena raamatullisena käskynä, jota suomalaisten oli vastedes noudatettava ja että tulevat vaalit olivat oleva heidän kuuliaisuutensa ensimmäinen koetinkivi. Pravda huomautti varoittaen, ettei vaaleja »voitu pitää suomalaisten sisäisenä asiana», sillä niiden tuloksia verrattaisiin Krimin konferenssin omaksumiin periaatteisiin». Suomalaisten »tuli ymmärtää, että ystävyys Neuvostoliiton kanssa oli Suomen itsenäisyyden tärkein takuu».[36] Izvestija teroitti vaalien aattona suomalaisille, että näiden oli selvästi sanouduttava irti »neuvostovastaisesta menneisyydestään ja edistettävä yhteistoimintaa Neuvostoliiton kanssa.» Vaalien tulokset näyttäisivät olivatko he rehellisesti »päättäneet hävittää keskuudestaan kaikki fasismin rippeet ja saavuttaa siten oikeuden päästä takaisin rauhaa rakastavien kansojen perheen jäsenyyteen».[37] Ikään kuin lisää tähdentämistä olisi tarvittu,

Paasikivi varoitti synkkäsävyisessä radiopuheessa kaksi päivää ennen vaaleja, 15.3.1945, että Suomella oli nyt viimeinen tilaisuus järjestää asiat kuntoon Neuvostoliiton kanssa. Jälleen kerran hän vaati Suomen politiikkaan »uusia kasvoja».[38]

Kun ennätyksellinen määrä (74,9 % kaikista äänioikeutetuista) kävi vaaliuurnilla kahtena äänestyspäivänä, kukin äänestäjä astui näitä varoituksia pohtien äänestyskopin yksinäisyyteen. Sosialidemokraattinen puolue selviytyi ensimmäiselle sijalle saamalla 50 paikkaa, mikä merkitsi 35 paikan menetystä vuodesta 1939. Maalaisliitto sai 49 paikkaa ja menetti 7. Samaan tulokseen pääsi Suomen kansan demokraattinen liitto (SKDL), uusi vaaliliittoutuma, jossa kommunistit olivat vallitsevassa asemassa. SKDL, jota *Izvestija* edellä siteeratussa kirjoituksessaan oli kuvannut »Suomen edistyksellisen demokraattisen ajattelun ydinjoukoksi», sai puolelleen kunnioitettavan 23,5 prosenttiyksikön määrän äänestäjiä. Loput 52 paikkaa jakaantuivat kokoomuspuolueen (28), ruotsalaisen kansanpuolueen[39] (15) ja edistyspuolueen (9) kesken. Länsimaiset tarkkailijat totesivat tyydytyksekseen, että ei-sosialisteilla oli 101 paikan enemmistö sosialistien 99 paikkaa vastaan – turhanpäiväinen ja tarkoitukseton toteamus, joka ei ottanut huomioon, että Suomen sosialidemokraatit olivat perinnäisesti olleet kommunistien sitkeimmät vastustajat.[40]

Viimeinen koetus oli ohi. Neuvostoliitosta ei kuulunut kielteisiä lausuntoja. Suomen poliittiset puolueet eivät ainoastaan olleet riittävästi seuloneet omia rivejään ja estäneet vakavasti vastenmielisten ehdokkaiden valituksi tulon, vaalien jälkeen kolme suurinta puoluetta, ns. »punavihreä blokki», antoi yhteisen julistuksen, joka lupasi vakavuutta niin ulko- kuin sisäpolitiikassa. Ne ilmoittivat, että niiden yhteistoiminnan perustana oli oleva Jaltan julistuksen periaatteille perustuvan ulkopolitiikan harjoittaminen. Tämä tarkoitti sitä, että keski-

näisen luottamuksen ja pysyvän ystävyyden tuli luonnehtia Suomen suhteita kaikkiin demokraattisiin valtioihin ja ennen muita Neuvostoliittoon. Niin ikään oli pyrittävä läheiseen sivistykselliseen ja taloudelliseen yhteistyöhön kaikkien demokraattisten valtioiden, ensi sijassa Neuvostoliiton ja Skandinavian maiden kanssa. Sisäpoliittisiin tavoitteisiin kuului fasismin hävittäminen juuria myöten sekä virastojen, armeijan, poliisin ja oikeuslaitoksen demokraattinen uudistaminen. Julistus lupasi niin ikään eräitä niin laajoja ja radikaaleja taloudellisia uudistuksia, että oli vaikea uskoa niitä voitavan toteuttaa kolmen suuren yhteistyön joutumatta kohtuuttoman kovalle koetukselle.

Paasikiven toiseen sotienjälkeiseen hallitukseen, joka aloitti toimintansa 17.4., kuului kuusi SKDL:n piiristä nimitettyä, neljä sosialidemokraattia ja neljä maalaisliittolaista, yksi edistysmielinen sekä kolme puolueetonta tai asiantuntijaministeriä, näiden joukossa Paasikivi itse ja Carl Enckell, joka jatkoi ulkoministerinä. Kolme SKDL:n ministereistä oli kommunisteja, mm. Yrjö Leino, joka nyt yleni sisäministeriksi ja jonka tehtäviin muiden ohella kuului lakien toimeenpanon valvominen. Leinon appi Otto W. Kuusinen oli ollut yksi punaisten johtomiehiä vuoden 1918 sisällissodassa ja oli 1945 merkittävä ja nouseva hahmo Neuvostoliiton kommunistisen puolueen hierarkiassa, ja Leino itsekin oli vallankumousveteraani. Hän ei ollut myöskään oman puolueensa komenneltavissa ja myöhemmin hänet erotettiin siitä. Kolmena sisäministerivuotenaan hän kuitenkin osoitti esimerkillistä intoa vainotessaan sotarikollisiksi väitettyjä, asekätkijöitä ja erilaisia oikeistoaineksia, ja hänen alaisensa valtiollinen poliisi (Valpo) sai yleisen mielipiteen silmissä erittäin huonon maineen.[42] Muutamat Leinon toimenpiteet olivat ilmeisesti ristiriidassa Suomen lain kanssa, mutta niin kauan kuin niiden saatettiin jossakin määrin uskottavasti väittää kuuluvan

aseleposopimuksen piiriin, hän säilytti asemansa – niin kauan kuin Ždanov pysyi Helsingissä. Valpon menettelyä koskevia kyselyitä tehtiin eduskunnassa jo syksyllä 1945, ja marraskuussa 1946 käytiin asian johdosta kiivas ja pitkällinen keskustelu. Kansanedustajat kuitenkin kavahtivat avointa haastetta, Leino välttyi tuomitsevalta lausunnolta, kun eduskunta 93 äänellä 72 ääntä vastaan siirtyi yksinkertaiseen päiväjärjestykseen.[43] Moitteiden esittämistä Leinolle pidettiin yhä liian vaarallisena, ja lopullisen tuomitsemisen oli odotettava normaalien poliittisten olojen palaamista. Mutta se, että 35 edustajaa oli pidättynyt äänestämästä, oli Leinon kannalta pahaenteinen seikka, sillä oli syytä otaksua, että jos he olisivat äänestäneet, he olisivat antaneet hänen vastustajilleen enemmistön.

Se, että niin vaaranalainen asia kuin Valpo oli saatettu ottaa julkisesti keskusteltavaksi, osoitti että Suomi oli kahden lyhyen vuoden aikana kulkenut pitkälle normaalistumisen tietä. Toisaalta eduskunnan kykenemättömyys käydä käsiksi Leinon perustuslainvastaiseen toimintaan todisti paineen yhä jatkuvan. Liittoutuneiden (Neuvostoliiton) valvontakomission läsnäolo oli pysyvä huolen lähde. Sekä oikeudellisesti että käytännössä komissio oli ulkopuolisten voimien Suomen omien hallituselimien yläpuolelle asettama ylempi viranomainen, ja se jäi olemaan niin kauan kuin sodan ja rauhan välitilaa kesti. Kautta tämän ajanjakson se jatkuvasti pyytämättä jakeli kehotuksiaan ja ohjeitaan, varsinkin niinä kuukausina, joina Suomen viranomaiset hidastelivat sotasyyllisyysoikeudenkäynnin vireille panemisessa. Yleensä komissio pyrki keskittymään Suomelle aseleposopimuksessa asetettujen monien velvoitusten toteuttamisen valvontaan käytännössä. Sen tilapäiset sekaantumiset Suomen poliittiseen elämään ja oikeudenkäyttöön olivat nekin ilmeisessä sopusoinnussa aseleposopimuksen ehtojen kanssa – siten kuin niitä tulkitsi

Neuvostoliitto, jolle niiden tulkitsemisoikeus kuului. Jos suomalaisten tunteita loukattiin, siinä ilmeni vain kahden poliittisen järjestelmän filosofiset peruseroavaisuudet, ei välttämättä sopimaton sekaantuminen. Kolme vuosikymmentä noiden tapausten jälkeen on pakko myöntää, että liittoutuneiden (Neuvostoliiton) valvontakomissio Suomessa hoiti tehtäviään erittäin pidättyvästi ja jopa osoittaen lempeyttä voitettua vihollista kohtaan.[44]

Mannerheimin ero ja Paasikiven tulo hänen jälkeensä presidentiksi eivät merkinneet muutosta Suomen politiikassa, vaikka 26.3.1946 nimitetyn uuden hallituksen johtoon tuli SKDL:n jäsen Mauno Pekkala ja vaikka siinä oli enemmän SKDL-ministereitä kuin edeltäjässään. Punavihreä liittoutuma oli jälleen hallitsevassa asemassa. Kolmesta kommunistiministeristä ainoastaan Leinolla, joka edelleen toimi sisäministerinä, oli merkittävä asema, mutta hänen toiminnanvapauttaan lisäsi pääministeri Pekkalan monin tavoin ilmenevä heikkous johtajana. Toisaalta puolueeton Carl Enckell toimi edelleen ulkoministerinä, ja ulkopolitiikan yleisjohto pysyi lujasti presidentti Paasikiven omissa käsissä. Presidenttinä hänellä valtiosäännön mukaan oli erittäin laajat valtuudet ulkopolitiikan alalla, ja hän omisti kymmenen presidenttivuottaan vakiinnuttaakseen sen Suomen ulkopolitiikan uuden suuntauksen, jonka sodassa kärsitty tappio samoin kuin järki näyttivät määräävän.

Hänen ensimmäisiä toimenpiteitään oli rauhan tekeminen Neuvostoliiton ja muiden Suomelle jatkosodan aikana sodan julistaneiden liittoutuneiden valtojen kanssa. Toivo pikaisesta rauhasta oli syttynyt jo niin aikaisin kuin 2.8.1945, jolloin Potsdamin konferenssi ilmaisi kolmen suuren liittoutuneen vallan haluavan saada »Italian, Bulgarian, Suomen, Unkarin ja Romanian nykyisen epänormaalin aseman päättymään... solmimalla rauhansopimuksia». Tämän päätöksen välittömiä seurauksia oli liittolaisvaltojen ja Suomen diplomaattisuhteiden

solmiminen uudelleen. Neuvostoliitto uudisti diplomaattisuhteet 6.8., Pavel Orlov, joka oli toiminut Neuvostoliiton edustajana Helsingissä pari kuukautta vuonna 1941 ennen jatkosodan puhkeamista, palasi Suomeen samassa tehtävässä. Samoihin aikoihin kumottiin osa aseleposopimukseen perustuneista Suomen meri- ja lentoliikennettä koskevista rajoitusmääräyksistä. Syyskuussa kolmen suurvallan ulkoministerineuvosto otti Neuvostoliiton laatiman luonnoksen Suomen rauhansopimusta koskevan keskustelun pohjaksi,[45] mutta sen sisällystä ei ilmoitettu Suomelle. Stalin ilmoitti kuitenkin Moskovassa huhtikuussa 1946 vierailleelle suomalaisten johtavien poliitikkojen valtuuskunnalle, että aseleposopimuksessa määritelty Neuvostoliiton ja Suomen raja oli »lopullinen».[46]

Jos suomalaiset olivat odottaneet Pariisissa 29.7.–15.10.1946 koolla olleen rauhankonferenssin puolelta joitakin mieluisia yllätyksiä, he saivat kokea pettymyksen. Pääministeri Pekkalan ja kolmen muun valtioneuvoston jäsenen johtamana voimakas suomalainen neuvotteluvaltuuskunta matkusti Pariisiin esittämään Suomen näkökannan ja yrittämään lievennyksiä sekä alueita koskeviin että taloudellisiin ehtoihin, mutta se sai vain todeta, ettei mitään neuvotteluja käyty. Suomen valtuutettujen ei sallittu osallistua sen paremmin täysistuntoihin kun valiokuntien kokouksiinkaan, saivatpa Pekkala ja eräät hänen virkaveljensä todeta joutuvansa karkotetuiksi sanomalehtimiesten lehteriltä, kun he aikoivat sieltä käsin seurata kokouksen menoa. Amerikan valtuuskunnan Suomea tukevista mielenilmaisuista oli pelkästään kielteisiä seurauksia, koska ne vain ärsyttivät Molotovia. Yhdysvalloilla, koska tämä valtio ei ollut julistanut sotaa Suomelle, ei ollut oikeutta osallistua Suomen rauhansopimusta koskeviin äänestyksiin eikä niin ollen mahdollisuutta antaa pontta kannanilmaisuilleen antamalla äänensä asianomaisissa kysymyksissä.

Australia, jolla oli oikeus osallistua Suomen sopimuksen käsittelyyn, sai Molotovilta ankaraa arvostelua yrittäessään auttaa Suomea. Iso-Britannia, ainoa tärkeä länsivalta, joka oli ollut sodassa Suomea vastaan (tosin vain sanan täysin muodollisessa merkityksessä), pysytteli vaiti eikä yrittänytkään estellä Neuvostoliiton aikomuksia. Silloisissa olosuhteissa britit eivät voineet tehdä suurempaa palvelusta Suomen asialle. Vain Neuvostoliitto oli sotinut Suomea vastaan, eikä kukaan voinut kieltää siltä oikeutta määrätä rauhan ehdoista. Molotov osui varsin oikeaan epäillessään, että ne entiset vihollisvaltiot, jotka olivat taistelleet Neuvostoliittoa vastaan, pyrkivät nyt tekemään rauhan länsivaltojen kanssa, ja Paasikivi oli teroittanut Suomen valtuuskunnalle, että oli tärkeää välttää kaikkea mikä voisi herättää sellaisen vaikutelman. Hyvien suhteiden säilyttäminen Neuvostoliittoon oli Suomelle ylivoimaisesti tärkeintä.[47]

Ulkoministeri Enckelille varattiin tilaisuus puhua konferenssille 15.8. Vaikka eräs amerikkalainen lehtimies arvosteli hänen puheensa »lempeimmäksi», mitä kukaan entisten vihollismaiden edustaja oli pitänyt[48], hän puuttui eräisiin arkaluontoisiin kysymyksiin. »Oli ymmärrettävää», hän sanoi, arvattavasti viitaten satojentuhansien kotinsa menettäneiden karjalaisten tunteisiin, »että katsoen luovutettujen alueiden tärkeään merkitykseen oli säilytetty toivo, että lopullinen rauhansopimus toisi lievityksen aluemenetyksiin». Hän painotti kuitenkin nimenomaan taloudellisia kysymyksiä, erittäinkin sotakorvauksia. Hän huomautti, että olisi hyvä, jos korvauslaskua alennettaisiin kolmanneksella, ja, mitä täytyy pitää taktisena virheenä, hän totesi, että Suomi ei olisi niin pitkälti voinut täyttää korvausvelvollisuuttaan, ellei se olisi saanut Yhdysvalloilta ja muilta länsimailta apua lainojen ja luoton muodossa.[49]

Molotov vastasi heti kiukkuisella puheenvuorolla, jossa hän luetteli Suomen toiminnan ja hankkeet Neuvos-

toliittoa vastaan vuodesta 1918 alkaen. Siitä huolimatta, hän lausui, ja »todeten, että tsaarien Venäjä oli tehnyt paljon syntiä pientä Suomea vastaan, neuvostohallitus oli rajoittunut vaatimaan siltä vähimmäismäärän korvauksia, jotka hyvittävät vain vähäisen osan sen aiheuttamista suunnattomista vahingoista».[50] Sekä Molotov että varaulkoministeri Andrei Vyšinski varoittivat suomalaisia yrittämästä käyttää hyväkseen suurvaltojen mahdollisia erimielisyyksiä. Vyšinski lausui Suomen valtuutetuille, että heidän lausuntonsa rauhankonferenssille olivat huonontaneet Neuvostoliiton ja Suomen suhteita, ja pääministeri Pekkalalle hän esitti uhkaavan haasteen: »Yrittäkääpä vain länsivaltojen avulla siirtää rajaa lähemmäs Leningradia, niin näette miten siinä käy.» Kotimaassa suomalaiset kommunistit tuomitsivat Suomen Pariisissa esittämät »taantumukselliset vaatimukset». Sanoma oli päivänselvä: Neuvostoliitto saattoi olla halukas keskustelemaan suoraan Suomen kanssa, mutta se ei sietäisi minkäänlaista länsivaltojen puuttumista, Suomen suostumuksella tai ilman sitä, Suomen ja Neuvostoliiton suhteisiin.[51]

Pariisin rauhankonferenssi tuhlasi niukasti aikaa Suomen sopimukseen. Se saavutti eräänlaisen nopeusennätyksen 29.8., jolloin Suomen poliittinen ja aluevaliokunta käsitteli johdannon ja yksitoista sopimusluonnoksen artiklaa suunnilleen kolmessa tunnissa. Valtuutettujen enemmistön kerrotaan käyttäneen ajan »lukemalla sanomalehtiä tai kiillottamalla kynsiään».[52] Loppuosa sopimuksesta verhottiin hyvin samaan tapaan, ja suomalaiset valtuutetut päättelivät, että voisivat yhtä hyvin palata kotiin. Vain Enckell ja muutamat diplomaatit jäivät Pariisiin. Yrjö Leinokin vaikutti masentuneelta. Hän sanoi eräälle amerikkalaiselle lehtimiehelle: »Mitä hyötyä on tänne jäämisestä? Konferenssihan on itse asiassa jo hyväksynyt Suomen sopimuksen.»[53]

Konferenssi hyväksyi rauhansopimuksen Suomen

kanssa 14.10. Suomen eduskunta hyväksyi sen 27.1., ja sen juhlallinen allekirjoittaminen tapahtui Pariisissa 10.2.1947.*

Suomen asevoimat rajoitettiin pysyvästi »sisäistä luonnetta olevia tehtäviä ja rajojen paikallista puolustusta» hoitaviksi. Armeijan, laivaston ja ilmavoimien yhteisvahvuus rajattiin 41 900 mieheksi. Ilmavoimien sallittiin käsittää enintään 60 puolustusluontoista konetta eikä laivaston uppoumamäärä saanut ylittää 10 000 tonnia. Suomen taisteluvälineistöön ei saanut kuulua ensi sijassa hyökkäystoimintaan tarkoitettuja aseita; kiellettyjen laatujen luettelo ulottui atomiaseista ja ohjuksista sukellusveneisiin, torpedoaluksiin ja merimiinoihin. Kaikenlainen sotilaskoulutus asevoimien ulkopuolella kiellettiin ankarasti. »Fasistityyppisten järjestöjen» kielto tehtiin pysyväksi ja Suomi velvoitettiin olemaan sallimatta »sellaisten järjestöjen olemassaoloa ja toimintaa, joiden tarkoituksena on evätä kansalta sen demokraattiset oikeudet».[54]

Ratifiointiasiakirjat talletettiin asianmukaisesti Moskovaan 15. 9., ja rauhansopimus astui voimaan. Presidentti Paasikivi saattoi yhtätoista päivää myöhemmin vihdoin ilmoittaa kansakunnalle sotatilan päättyneeksi. Samana päivänä liittoutuneiden (Neuvostoliiton) valvontakomission jäsenet nousivat Helsingin lentokentällä Moskovan-koneeseen ja poistuivat Suomesta. Neuvostoliiton ja Britannian Helsingin-lähetystöjen tehtäväksi jäi tarkkailla miten Suomi noudattaisi rauhansopimuksen ehtoja.

Suomi ei vielä päässyt pälkäästä, mutta pahin oli ohi. Pikaisen tuhon pelko, jonka tiedot aseleposopimuksesta olivat aiheuttaneet, oli – kuten tieto Mark Twainin kuolemasta – osoittautunut liioitelluksi. Neuvostoliitto oli rangaissut Suomea ankarasti alueluovutuksin ja taloudelli-

*Ks. liite B

sesti, ja se saattoi vielä viiden vuoden ajan vaatia itselleen merkittävän osan Suomen tuotannosta, mutta se ei ollut hävittänyt Suomen itsenäisyyttä eikä kaivannut maata sen kansanvaltaisten laitosten alta. Se oli tosin puuttunut näiden laitosten toimintaan silloin tällöin, milloin ne olivat esteenä aseleposopimuksesta aiheutuvalle Suomen velvoitusten täyttämiselle – niin esimerkiksi sotasyyllisyysoikeudenkäynnin yhteydessä –, mutta laitokset jäivät eloon ja selviytyivät tulikokeestaan voimistuneina ja nuorentuneina. Voitaisiin jopa sanoa, että Neuvostoliitto osaltaan edisti Suomen kansanvaltaisten laitosten nuortumista pakottamalla ne hyväksymään ja liittämään poliittiseen järjestelmään ne äärivasemmistolaiset ainekset, jotka olivat kolmentoista vuoden ajan olleet suljettuina poliittisen toiminnan ulkopuolelle ja jotka toistakymmentä vuotta sitä ennen olivat kärsineet viranomaisten ahdistelua – osaksi täysin aiheellisesti. Se tosiasia, että ylösnoussut kommunistipuolue oli antidemokraattinen Suomen länsimaisten demokratiaperinteiden valossa, teki sotienjälkeisen politiikan näyttämön epäsiistiksi ja oudontuntuiseksi, mutta määritelmällisesti se oli demokraattisempi politiikan näyttämö kuin 1930-luvun siistimpi. Tietenkin oli uusi näyttämö niiden mielestä, jotka olisivat halunneet palata 1930-luvun politiikkaan, hankalampi ja pelottavampi.

Ne, jotka olivat arvelleet kommunistipuolueen voivan luottaa Neuvostoliiton suojelukseen ja tukeen, tarpeen tullen jopa suoranaisen intervention muodossa, olivat väärässä kuten 1940-luvun viimeisten vuosien tapahtumat osoittivat. Kuten jo on mainittu, Paasikivi oli varoittanut ottaessaan marraskuussa 1944 Yrjö Leinon ensimmäisen sotienjälkeisen hallituksensa jäseneksi, että kaikkien, myös kommunistien, oli noudatettava voimassa olevia lakeja. Syystä tai syyttä Leinosta oli tuleva esimerkkinäyte Paasikiven päättäväisyydestä tässä suh-

teessa. Pian sen jälkeen, kun Leinosta oli tullut Paasikiven toisen hallituksen sisäministeri, keväällä 1945, hän määräsi kaksikymmentä henkilöä, niiden joukossa kymmenen Suomen kansalaista, pidätettäviksi ja luovutettaviksi sotarikollisina Neuvostoliitolle. Hän ryhtyi tähän toimenpiteeseen liittoutuneiden (Neuvostoliiton) valvontakomission vaatimuksesta, omalla vastuullaan ja ilman hallituksen muodollista toimenpidettä, vaikka hän ilmeisesti neuvotteli eräiden johtavien virkaveljiensä kanssa ennen pidätysten suorittamista. Paasikivi oli tietoinen tapahtuneesta, ja Pekkalan hallitus tukahdutti myöhemmin yrityksen vaatia Leino tilille. Eduskunnan perustuslakivaliokunta tutki asiaa alkuvuodesta 1947 ja lausui, että Leino oli menetellyt virheellisesti ja tavalla, joka ei ollut sopusoinnussa Suomen perustuslakien kanssa. Valiokunnan mietintöä käsiteltiin eduskunnassa kesäkuun puolivälissä. Se palautettiin valiokuntaan, joka sittemmin katsoi täydellisen tutkimuksen tarpeelliseksi. Lopullinen lausunto kuului, että Leino oli menetellyt lainvastaisesti, ja tämä saatettiin eduskunnan tietoon huhtikuun lopulla. Kokoomuspuolue käytti virinnyttä eduskuntakeskustelua ehdottaakseen sisäministerille epäluottamuslausetta, ja ehdotus hyväksyttiin äänimäärin 81–61. Kun Leino ei esittänyt eronpyyntöä, kuten valtiosääntö edellytti, presidentti Paasikivi vapautti hänet 22.5. valtioneuvoston jäsenyydestä.[55]

Voidaan väitellä siitä, erotettiinko Leino oikeudenmukaisesti vai joutuiko hän sen poliittisen valtapelin uhriksi, jonka tarkoituksena oli sisäministeriön tempaaminen kommunistien käsistä. On jopa uskottavantuntuisesti väitetty, »että hänen erottamisensa perusteet olivat irvokkaan epäoikeudenmukaiset».[56] Mutta tärkeintä asiassa on, että hallituksen johtava kommunistihahmo erotettiin virastaan virkarikoksen takia, joka liittyi Ždanovin käskystä suoritettuun toimenpiteeseen – eikä Neuvostoliitto sanoin tai teoin puuttunut asiaan.

Päinvastoin Neuvostoliitto vajaat kaksi viikkoa tämän dramaattisen tapahtuman jälkeen ilmoitti päättäneensä supistaa Suomen maksamatta olevaa sotakorvaussummaa 50 prosentilla heinäkuun 1. päivästä 1948 lähtien. Mainittu päivä sattui olemaan ensimmäinen toisten sodanjälkeisten eduskuntavaalien äänestyspäivistä. Suomen äänestäjät osoittivat arvostavansa Neuvostoliiton jalomielistä elettä tuottamalla SKDL:lle kirvelevän vaalitappion. SKDL:n edustajamäärä putosi 51:stä (kaksi sosialidemokraattia oli loikannut SKDL:n edustajiksi vuoden 1945 vaalien jälkeen) 38:ksi, ja tämä luku supistui muutaman kuukauden päästä vielä yhdellä, kun eräs SKDL:n edustaja siirtyi sosialidemokraatteihin. Maalaisliitto ja sosialidemokraatit, jotka olivat olleet SKDL:n kumppaneita kireäjännitteisessä punavihreässä liittoutumassa, lisäsivät eduskuntaryhmänsä vastaavasti 56- ja 54-jäseniseksi. Kokoomus voitti 5 paikkaa ja sai niitä kaikkiaan 33, ruotsalainen kansanpuolue pysyi 14-edustajaisena, edistyspuolue putosi 9:stä 5:een. Vaaleihin osallistui ennätysmäärä, 78,5 prosenttia äänestäjäkunnasta, ja ne tapahtuivat vailla sitä ankaraa painostusta, joka oli kohdistunut kolmea vuotta aikaisempiin vaaleihin.

Kysymys oli nyt enää vain siitä, johtaisiko uutta hallitusta maalaisliiton johtaja Kekkonen vai sosiaalidemokraattien johtaja Karl-August Fagerholm. Valinta osui Fagerholmiin, ja tämä muodosti 29.7. pelkästään sosialidemokraattisen vähemmistöhallituksen; ainoana poikkeuksena oli Carl Enckellin pysyminen ulkoasiainministerinä. Punavihreä liittoutuma oli hajonnut, ja SKDL jätettiin ulkopuolelle. Se oli jäävä suljetuksi kaikista Suomen hallituksista seuraavien kahdeksantoista vuoden ajaksi. SKDL julisti jossakin määrin hysteerisesti, että sen syrjäyttäminen hallituksesta oli avoin neuvostovastainen teko, joka vahingoittaisi Suomen suhteita Neuvostoliittoon, ja tämän ajatuksenjuok-

sun tapaama vastakaiku neuvostolehdistössä oli omiaan viittaamaan siihen, että näin todella saattoi olla asia. Aika oli kuitenkin osoittava, että Moskovassa ei huolestumista herättänyt niinkään paljon SKDL:n syrjäyttäminen kuin sosialidemokraattisen puolueen tietyt asenteet. Fagerholmin ensimmäisen ja hänen johtamiensa kahden seuraavan hallituksen hankaluudet liittyivät kiihtyvän »kylmän sodan» laajempiin ongelmiin ja aiheutuivat siitä, että Neuvostoliitossa epäiltiin Suomen sosialidemokraattisen puolueen edelleen pitävän kiinni antikommunistisesta ja Neuvostoliiton-vastaisesta menneisyydestä ja ettei katsottu voitavan luottaa sen horjumatta noudattavan Paasikiven linjan ahdasta ja suoraa polkua. Palaamme tähän seikkaperäisesti V luvussa.

Jälleen on painotettava sitä, ettei Neuvostoliitto puuttunut Suomen vuoden 1948 vaaleihin eikä niiden tuloksena olleeseen hallituksen muodostamiseen, vaikka Neuvostoliiton tyytymättömyys oli päivänselvä ja vaikka se ilmaistiin monin eri tavoin. Tosiasia on, että Suomella oli vuoden 1948 keskipaikkeilla etuoikeutettu asema Neuvostoliiton länsirajaa Jäämerestä Mustaan mereen asti reunustavassa pienten valtioiden ketjussa. Tässä yhdeksän valtion ryhmässä Suomi oli ainoa, jota Neuvostoliiton armeijat eivät sodan päättyessä olleet miehittäneet. Toisin kuin sen eteläpuolella sijaitsevia kolmea. Baltian valtiota, sitä ei ollut liitetty Neuvostoliittoon. Toisin kuin Puola, Tšekkoslovakia, Unkari, Romania ja Bulgaria se ei ollut jäänyt »kylmän sodan» alussa lasketun »rautaesiripun» taakse. Suomi oli ainoa, joka sai vapaasti hoitaa omia asioitaan, kun se oli maksanut sakon menneisyyden rikkomuksistaan. Ainoa pysyvä velvoitus, joka sille oli asetettu, oli se, ettei se enää milloinkaan harjoittaisi naapurinsa Neuvostoliiton turvallisuutta vaarantavaa politiikkaa. Tämä velvoitus oli Suomen sotienjälkeisen Paasikiven linjan ulkopolitiikan ydin, ja 6.4.1948 se oli saanut sitovan muodon

Suomen ja Neuvostoliiton välisessä ystävyys-, yhteistyö- ja avunantosopimuksessa.

Sopimusta itseään ja siihen johtaneita tapahtumia käsitellään yksityiskohtaisesti kahdessa seuraavassa luvussa. Tässä riittää, kun korostetaan sitä, että tämä Suomen velvoituksen pukeminen muodolliseen asuun on katsottava suoranaiseksi seuraukseksi siitä nopeasti kiihtyvästä prosessista, joka johti sodanaikaisen suuren liittoutuman hajoamiseen ja muutti kansainvälisen politiikan länsivaltojen ja Neuvostoliiton väliseksi maailmanlaajuiseksi kamppailuksi. Ristiriidan polttopisteenä oli näköjään ratkaistavaksi mahdoton Saksan kysymys, mutta laajemmassa katsannossa se pohjautui kummankin puolen keskinäiseen vainoharhaisuuteen. Länsivallat olivat vakuuttuneita Neuvostoliiton myötäsyntyisestä aggressiivisuudesta, jonka vaikuttimena oli kansainvälistä vallankumousta tavoitteleva dynaaminen ideologia, kun taas Neuvostoliitto oli samoin vakuuttunut siitä, että länsivaltojen perimmäisenä tavoitteena oli saattaa päätökseen Hitlerin aloittama työ, kommunismin ja sen kotimaan Neuvostoliiton tuhoaminen. Trumanin oppia, laajenemispyrkimysten estämispolitiikkaa ja Marshallin suunnitelmaa Neuvostoliitossa pidettiin tämän kuvitellun läntisen juonittelun osatekijöinä, kun taas länsivallat käsittivät Neuvostoliiton kiristyvän otteen Itä-Euroopan maissa todistukseksi paljastuvasta Neuvostoliiton suunnitelmasta. Syyn ja seurauksen hämärsi toimenpiteiden ja vastatoimien kiihtyvä kierre.

Suomessa tunnettiin aitoa pelkoa, kun Stalin 22.2.1948 Paasikivelle osoittamassaan kirjeessä kutsui Suomen solmimaan Neuvostoliiton kanssa ystävyys-, yhteistyö- ja avunantosopimuksen, samanlaisen kuin ne, jotka Neuvostoliitto äskettäin oli solminut Unkarin ja Romanian kanssa.* Kun kutsu saapui samoihin aikoihin kuin

*Ks. liite C (1)

Tšekkoslovakian poliittinen kriisi kärjistyi, se herätti levottomuutta. »Maailman katsellessa ja odotettaessa», *The New York Times* totesi pääkirjoituksessaan, »jälleen yksi pieni maa valmistautuu syöksymään tuhoon». Helsingissä presidentti Paasikivi rauhallisesti alisti Stalinin kutsun eduskunnan harkittavaksi, ja 9.3. hän kirjoitti Stalinille, että eduskunnan enemmistö kannatti neuvottelujen aloittamista ja edellytti, »että sopimuksen asiallinen sisältö tulee neuvotteluissa kaikin puolin vapaasti harkittavaksi ja päätettäväksi».*

Näin tapahtuikin. Suomen ja Neuvostoliiton välinen sopimus ystävyydestä, yhteistoiminnasta ja keskinäisestä avunannosta, joka allekirjoitettiin Moskovassa 6.4. kahden viikon neuvottelujen jälkeen, perustui suomalaiseen sopimusluonnokseen eikä lisännyt uusia kiviä Suomen taakkaan.[57] Se ei missään suhteessa ollut satelliittisopimus. Toisin kuin Unkarin ja Romanian sopimukset se ei ollut automaattisen keskinäisen avunannon sopimus. Se velvoitti Suomen taistelemaan sellaisen hyökkäyksen torjumiseksi, jonka kohteena on Suomi tai Neuvostoliitto Suomen alueen kautta. Sopimuspuolet neuvottelevat keskenään siinä tapauksessa, että aseellisen hyökkäyksen uhka on todettu, mutta neuvottelut käynnistyisivät vain, jos kysymyksessä oli hyökkäys tai hyökkäyksen uhka »Saksan tai muun sen kanssa liitossa olevan valtion taholta» – omituisen asiaankuulumaton pykälä 1948, vaikka siinä heijastuikin Neuvostoliiton historiallinen ja jatkuva huoli Saksan uhasta. Sopimukselle ilmaantui tosiasiallisesti käytännöllistä merkitystä vasta vuonna 1955, kun Länsi-Saksa liittyi NATO:on, ja siihen on vedottu vain kerran sen jälkeen, nimittäin Berliinin kriisin aikana syksyllä 1961. Palaamme tähän tapahtumaan.

Paasikivi oli vuotta aikaisemmin lausunut, että Suomi

*Ks. liite C (2), liite C (6)

tulisi kaikin käytettävissä olevin voimin taistelemaan jokaista hyökkääjää vastaan, joka pyrkisi iskemään Neuvostoliittoa Suomen alueen kautta.[58] Vuoden 1948 sopimus kiteytti tämän vakuutuksen juridiseksi velvollisuudeksi. Muussa suhteessa se pelkästään vahvisti vuoden 1947 rauhansopimuksen toteamalla, että molemmat kansakunnat kunnioittaisivat toistensa suvereenisuutta ja eheyttä ja pidättyisivät sekaantumasta toistensa asioihin. Se myös vahvisti niiden aikaisemmin ilmaistun aikomuksen työskennellä ystävyyden ja yhteistoiminnan hengessä talous- ja kulttuurisuhteiden edelleen kehittämiseksi.

Tämä oli se henki, jonka elähdyttämänä Paasikivi jatkoi määrätietoista ulkopolitiikkaansa niin kauan kuin hänen virkakauttaan kesti. Vuoteen 1956 asti, jolloin hänen presidenttiytensä päättyi, hän ei kertaakaan poikennut tieltä, jonka suuntaviittana oli Suomen ja Neuvostoliiton suhteiden eheyttäminen ja lujittaminen. Kaikki muut ulkomaansuhteet olivat hänen silmissään toisarvoisia. Olennainen päämäärä oli suuren itäisen naapurin luottamuksen saavuttaminen, sillä ilman tätä luottamusta Suomi ei pystynyt hankkimaan riittävää toiminnanvapautta voidakseen tulevaisuudessa solmia merkittäviä suhteita muihin maihin. Tästä seurasi, ettei Suomella ollut varaa kietoutua kansainvälisiin kysymyksiin, joihin liittyi tai saattoi ajatella liittyvän idän ja lännen välisiä ristiriidan mahdollisuuksia. Itse asiassa vuoden 1948 sopimuksen johdanto nimenomaan tunnusti »Suomen pyrkimyksen pysyä suurvaltojen välisten eturistiriitojen ulkopuolella». Vaikka tämä myöhemmin tuli perustaksi Suomen vaatimukselle ulkopolitiikan puolueettomuudesta, Paasikivi itse vältti käyttämästä tätä sanontaa. Hän oivalsi, ettei hänen politiikkaansa voitaisi määritellä puolueettomuudeksi niin kauan kuin venäläisillä oli tukikohtansa Porkkalassa, ja myös vuoden 1948 sopimuksen sotilaalliset määräykset tekivät

jokseenkin kysymyksenalaiseksi kaiken puheen puolueettomuudesta käsitteen ahtaassa merkityksessä. Suomen kohdalla puolueettomuus todellisuudessa tarkoitti pysyttäytymistä erillään kansainvälisistä kiistakysymyksistä.

Linjalleen uskollisena Paasikivi vastusti kaikkia yrityksiä saattaa Suomi sellaisten kansainvälisten ryhmittymien ja järjestöjen piiriin, joissa saattoi tulla esiin kiistakysymyksiä. Suomi oli anonut Yhdistyneiden Kansakuntien järjestön jäsenyyttä pian vuoden 1947 rauhansopimuksen voimaantulon jälkeen, mutta Paasikivi menetti pian kiinnostuksen tällaista jäsenyyttä kohtaan »kylmän sodan» yltyessä. Hän oli täysin tyytyväinen, kun Suomen anomuksen ratkaisu viivästyi vuodesta vuoteen suurvaltojen kiistellessä uusien jäsenten hyväksymisperusteista. Kun suma lopulta purkautui nippuratkaisulla ja 16 valtiota hyväksyttiin jäseniksi 1955, Suomi ei ollut ylen määrin innoissaan kuulumisestaan tähän joukkoon, ja monta vuotta sen jälkeen se esiintyi YK:n neuvotteluissa erittäin pidättyvästi.[59].

Paasikivi oli niin ikään haluton liittämään Suomea poliittisesti vaarattomaan Pohjoismaiden neuvostoon, jonka Tanska, Islanti, Norja ja Ruotsi olivat perustaneet 1952. Hän muisti hyvin, miten vihamielisesti Neuvostoliitto oli 1940 suhtautunut pariin Ruotsin taholta lähteneeseen aloitteeseen, jotka sisälsivät Suomen, Norjan ja Ruotsin keskinäisen puolustusliiton sekä Ruotsin ja Suomen poliittisen unionin. Molotov oli hänelle ilmoittanut jyrkässä sävyssä, että kumpikin suunnitelma merkitsi Suomen taholta vuoden 1940 rauhansopimuksen loukkaamista. Tietenkään ei noita suunnitelmia ja Pohjoismaiden neuvoston luonnetta voitu mitenkään verrata, mutta Paasikiven muistot pidättivät häntä silti. Vakavampi näkökohta oli, että kolme Pohjoismaiden neuvoston jäsenmaata oli samalla NATO:n jäseniä. Silti ei ole mitään osoitusta siitä, että Neuvostoliitto olisi 1951

vastustanut Suomen jäsenyyttä Pohjoismaiden neuvostossa, vaikka sellaisia vastaväitteitä ilmeni myöhemmin ajoittain. Paasikivi kulki kuitenkin mieluimmin virstan väärää kuin vaaksan vaaraa, ja Suomen tulo Pohjoismaiden neuvostoon tammikuussa 1956 tapahtui pääasiallisesti pääministeri Kekkosen toimesta. Tästä tuli kohta sen jälkeen Paasikiven seuraaja presidenttinä.

Paasikivelle, jonka hartioilla oli raskas vastuun taakka kriittisinä sotienjälkeisinä vuosina, Suomen asema Neuvostoliiton lähinaapurina oli kaiken muun syrjäyttävä näkökohta. Niin kauan kuin äskeisen sodan jäljet yhä näkyivät, etenkin sellaiset havainnolliset muistuttajat kuin Porkkalan tukikohta ja sotakorvausvelvollisuus, hän ei halunnut tarpeettomasti vaarantaa mitään. Varovaisuus pysyi hänen politiikkansa tavaramerkkinä. Entinen Saksan ja Neuvostoliiton valtatasapaino Itämerellä oli väistynyt Neuvostoliiton kiistämättömän hegemonian tieltä, eikä ollut minkäänlaista syytä otaksua, että länsivallat olisivat valmiit ulottamalla suojelunsa Suomeen uhmaamaan tätä ylivaltaa. Ilmeistä oli, ettei niiden asema sallinut sellaista menettelyä. Maantiede oli lukinnut Suomen Neuvostoliiton vaikutuspiiriin yhtä lujasti kuin Kanada oli Yhdysvaltain vaikutuspiirissä, ja Suomen kohtalo riippui yhtä ilmeisesti Moskovan aikomuksista kuin Kanadan kohtalo Washingtonin aikomuksista. Ero oli vain se, että kanadalaisilla oli »varaa Amerikan vihaamisen ylellisyyteen», kuten eräs etevä kanadalainen lehtimies kerran sanoi, kun taas suomalaiset eivät enää voineet sallia itselleen samanlaista vapautta Neuvostoliiton suhteen. Tappion jälkisadon olosuhteissa Paasikivi tyytyi noudattamaan passiivista ulkopolitiikkaa, joka hipoi eristymistä muusta maailmasta, niin kauan kuin venäläiset vakuuttuisivat siitä, että suomalaiset olivat todella muuttaneet mielensä ja että heidän voitiin luottaa tulevaisuudessa pysyvän erossa »seikkailupolitiikasta». Jokainen muu suuntaus saattaisi johtaa

itsemurhaan.

Sodan viimeiset jäljet poistettiin Paasikiven vielä ollessa presidenttinä. Viimeinen sotakorvaustoimitus suoritettiin aikataulun mukaisesti 19.9.1952, ja Neuvostoliiton tukikohta Porkkalassa palautettiin Suomelle 26.1.1956 – enemmän kuin kahdeksanneljättä vuotta ennen määräaikaa. Samaan aikaan Neuvostoliitto luopui erikoisoikeudestaan kauttakulkuun Suomen alueen halki. Tätä koskeva sopimus allekirjoitettiin 19.9.1955 Paasikiven vieraillessa Moskovassa.* Keväällä 1941, kun Paasikivi oli jättämässä paikkansa lähettiläänä Moskovassa, Stalin oli antanut hänelle läksiäislahjaksi 20 000 tonnia viljaa Suomen kansalle. Nyt, kun hänen presidenttikautensa oli päättymäisillään, Nikita Hruštšev ja Nikolai Bulganin lahjoittivat hänelle Porkkalan. Se oli hänen pitkän poliittisen uransa kruunaava saavutus ja sopiva päätepiste hänen kymmenvuotiskaudelleen valtion päämiehenä. Hänelle oli jo syyskuussa 1954 myönnetty Leninin kunniamerkki tunnustukseksi »hänen erinomaisista ansioistaan Neuvostoliiton ja Suomen ystävällisten suhteiden kehittämisessä»[60], mutta Porkkalan palauttaminen oli ylivoimaisesti vaikuttavin todistus luottamuksesta, jonka Suomen ulkopolitiikan sotienjälkeinen uusi suuntaus hänen johdollaan oli saavuttanut siellä missä se tärkeintä oli, Moskovassa. Paasikivi itse huomautti radiopuheessa Suomen kansalle Moskovan neuvotteluista palatessaan, että tämä matka oli ollut hänen seitsemäs Neuvostoliiton pääkaupunkiin tekemänsä ja ensimmäinen, jolta hän palasi tyytyväisenä. Hän jatkoi:

»Porkkalan palautus on meille erinomaisen tärkeä asia. Vuoden 1944 välirauhasopimuksen määräyksistä Porkkalaa koskeva kohta oli sopimuksen raskaimpia. Neuvostoliitolle taatut oikeudet ei vain Porkkalan tukialueeseen, vaan myös vapaa-

*Ks. liite D

seen kauttakulkuun kaikkia teitä ja keinoja käyttäen tämän tukialueen ja Neuvostoliiton välillä värittivät Suomen puolueettomuuden ja koko Suomen kansainvälisen aseman.»[60]

Mannerheim oli hänen mukaansa ollut siinä määrin huolestunut tukikohdasta Helsingin kynnyksellä, että oli tahtonut siirtää pääkaupungin Turkuun. Nyt oli tämä »tukala asia» vihdoin saanut onnellisen ratkaisun. »Kynä on korjannut, mitä miekka on särkenyt.»[61]

Presidentti Paasikivi oli raivannut tien aktiivisemmalle ulkopolitiikalle, jota hänen seuraajansa saattoi noudattaa, ja 1.3.1956 hän jätti Suomen presidentin tehtävät Kekkoselle. Ennen joulua vanha valtiomies kuoli 86 vuoden kypsässä iässä. Viittä vuotta myöhemmin, Paasikiven patsaan paljastustilaisuudessa hänen kotikaupungissaan Lahdessa, presidentti Kekkonen muistopuheessaan lausui sattuvasti: »Tämä patsas kertoo jälkipolville suomalaisesta valtiomiehestä, joka pelasti maan vapauden ja itsenäisyyden sekä johdatti kansamme henkisestä masennuksesta ja epätoivosta uuden tulevaisuuden uskoon ja vakaantuviin rauhanaikaisiin oloihin. Suomen kansa siunaa hänen työtään ja muistoaan.»[62]

Mutta kuten Kekkonen hyvin tiesi ja kuten Paasikivi oli tiennyt, tällaisen vakavan rauhantilan säilyttäminen vaati taukoamatonta ponnistusta ja alituista valppautta.

III Kulmakivi: Suomen ja Neuvostoliiton sopimus vuodelta 1948

Aivan kuten Jaltan julistus oli Suomen politiikan uusi käsky sotia lähinnä seuranneina vuosina, on Suomen ja Neuvostoliiton välinen sopimus ystävyydestä, yhteistyöstä ja keskinäisestä avunannosta huhtikuun 6. päivältä 1948 ollut Suomen ulkopolitiikan uusi evankeliumi. Olisi vaikeaa yliarvioida sen kaikkialle ulottuvaa vaikutusta, sillä se on saanut sijan Suomen asioita säätelevien peruslakien joukossa. Sillä ei tosin ole samaa perustuslain asemaa kuin vuoden 1919 valtiosäännöllä ja vuoden 1928 vaalilailla (joka korvasi alkuperäisen lain vuodelta 1906), mutta Suomen turvallisuus on yhtä vankasti sen kuin Suomen kansanvaltainen hallitusjärjestelmä noiden kahden lain varassa. Mikään muu Suomen ja toisen valtion välinen sopimus ei ole saavuttanut likimainkaan sen veroista asemaa. Se on korvaamaton kulmakivi, jonka varaan Suomen ja muiden valtioiden sotilaallisten, poliittisten, talous- ja jopa kulttuurisuhteiden rakennus on pystytetty, ja erittäin todennäköistä on, että vain valtava kansainvälinen mullistus voi pirstoa sen. Pelko siitä mitä silloin voisi tapahtua, on yksi – vaikkei suinkaan ainoa – syy miksi tämän sopimuksen takana on Suomen kansalaisten miltei yksimielinen tuki ja kiintymys.

Vuoden 1948 sopimus on syntynyt »kylmän sodan» pilvien tihentyessä, ja se kuvastaa Suomen täydellistä riippuvuutta suurvaltanaapuristaan, joka on ainoa supervalta tässä maailman kolkassa. Samalla se kuitenkin

tavallaan kuvastaa myös Neuvostoliiton riippuvuutta Suomesta. Ero on siinä, että kun Suomella toisen maailmansodan jälkeen ei ollut muuta vaihtoehtoa kuin luottaminen itäisen naapurin hyvään tahtoon, Neuvostoliitolla oli muitakin mahdollisuuksia. Neuvostoliitto, jota Suomesta oli häiritty lyhyen aikaa vuoden 1918 jälkeen ja jonka alueelle Suomi ja sen liittolainen Saksa olivat 1941 tunkeutuneet, olisi milloin tahansa vuoden 1944 jälkeen voinut monellakin tehokkaalla tavalla tehdä lopun historiallisesta uhkasta luoteisrajallaan. Se olisi voinut valita ratkaisun, jota se oli soveltanut Baltian valtioiden, itäisen Puolan, Bessarabian ja Pohjois-Bukovinan kohdalla, ja yksinkertaisesti liittää Suomen alueen Neuvostoliittoon. Se olisi myös voinut kytkeä Suomen Neuvostoliiton turvallisuusjärjestelmään jollakin sotilasliitolla, joka olisi sisältänyt joko pysyviä ja strategisesti sijaitsevia sotilastukikohtia Suomen alueella tai yleisluontoisemman ja epämääräisemmän miehityksen. Mutta vaikka voidaankin aiheellisesti otaksua, että Neuvostoliiton poliittisen ja sotilaallisen hierarkian piirissä kuului joitakin tällaista ratkaisua vaativia ääniä, päätökseksi kuitenkin tuli sallia Suomen elää itsenäisenä valtiona. Entiselle viholliselle annettiin ankara ja kallishintainen opetus rangaistukseksi taannoisista rikkomuksista, ja aivan Helsingin näkyville Porkkalaan perustettiin voimakas sotilastukikohta. Tässä paikassa se oli lähes kaksitoista vuotta kunnes näytti ilmeiseltä, että Suomi tosiaan oli ottanut opetuksesta vaarin. Mutta muuten suomalaiset saivat hoitaa omat asiansa.

Kaikkia Neuvostoliiton suhteita Suomeen vuodesta 1917 saakka hallinnut perusnäkökohta oli yhä olemassa, nimittäin huolenpito Neuvostoliiton omasta turvallisuudesta. Suomi itse ei ymmärrettävästi voinut uhata Neuvostoliiton turvallisuutta, siihen sen elävä voima ja taloudelliset voimavarat olivat surkean riittämättömät. Mutta jonkun voimakkaan liittoutuman auliina tai vastahakoisena välikappaleena se saattaisi olla vakava uhka, kuten jatkosota oli osoittanut. Sodanaikaisen suuren liittokunnan hajottua ja »kylmän sodan» puhjetessa tuollainen liittoutuma näytti olevan taas muotoutumassa. Tuolloin kävi Neuvostoliitolle tärkeäksi, että Suomi kerta kaikkiaan lakkaisi olemasta mahdollinen tulevaisuuden uhka joko vastahakoisena välikappaleena tai aktiivisena osallistujana Neuvostoliiton alueelle kohdistetussa hyökkäyksessä.

Ei sovi unohtaa, että venäläiset kuten kaikki muutkin ovat taipuvaisia ennustelemaan tulevaisuutta aikaisempien kokemustensa puitteissa, ja kun he pohtivat »kylmän sodan» tulevaa kehitystä, he olivat taipuvaisia rinnastamaan sen äskeiseen yhteentörmäykseen Saksan kanssa. Nyt oli potentiaalisena vihollisena hajoavan suuren liittokunnan läntinen osapuoli, Yhdysvallat, Iso-Britannia ja Ranska. Voitiin myös otaksua, että nämä valtiot käyttäisivät miehittämiään Saksan alueita tärkeimpänä hyökkäykseenlähtöalueena ja että saksalaiset itse tulisivat halukkaasti osallistumaan sellaiseen hankkeeseen. Tiedämme, että ajatus Saksan tekemisestä liittokumppaniksi tulevassa yhteenotossa Neuvostoliiton kanssa oli tuohon aikaan herätetty länsiliittoutuneiden sotilaspiireissä. Tiedämme myös, että saksalaiset itse toisen maailmansodan loppuvaiheessa toivoivat saavansa ja koettivat suostuttaa länsiliittoutuneet yhdessä heidän kanssaan ryhtymään ristiretkeen kommunismia vastaan. Niin ikään tiedämme, että venäläisillä itsellään jo kauan ennen sodan päättymistä oli voimakas epäluulo, että länsiliittoutuneet vehkeilivät heitä vastaan noissa merkeissä.[1] Lisättäköön tähän se uhka, jota Saksan miehitys Norjassa 1940 merkitsi Neuvostoliiton luoteisalueille, samoin kuin tosiasia, että Norja vuosina 1947 ja 1948 näytti lähestyvän länsiliittoutuneita. Tällöin käy ilmiselväksi, miksi Suomi jälleen sai ajankohtaista strategista merkitystä Neuvostoliiton silmissä.

Kuten aina muulloinkin venäläiset näkivät päävaaran uhkaavan keskustassa, Berliinin-Moskovan akselilla, jos niin halutaan sanoa, ja tällä alueella he ryhtyivät ensimmäisiin varotoimenpiteisiin. Itä-Saksa ja Puola olivat tietenkin jo valmiita Neuvostoliiton sotilasmahdin suojavarustuksia, eikä siellä tarvittu enää mitään lisätoimenpiteitä. Tšekkoslovakian kanssa Neuvostoliitto oli solminut sopimuksen keskinäisestä avunannosta joulukuussa 1943, ja tämä sopimus oli edelleen voimassa. Se ei kuitenkaan riittänyt, koska Tšekkoslovakialla oli keskeinen strateginen merkitys Neuvostoliiton turvallisuudelle, ja helmikuun lopulla 1948 kommunistinen vallankumous liitti maan kiinteästi Neuvostoliiton valtapiiriin. Kauempana sijaitsevat valtiot, jotka olivat osallistuneet Saksan hyökkäykseen Neuvostoliittoa vastaan, pantiin sen jälkeen riviin. Romania ja Unkari, joiden alueen kautta saksalaiset 1941 olivat suorittaneet tuhoisimman sivustahyökkäyksensä, olivat vuosista 1944 ja 1945 lähtien Neuvostoliiton miehittämät, mikä yksinkertaisti asioita. Neuvostoliitto ja nämä molemmat maat allekirjoittivat vastaavasti 4. ja 18.2. 1948 sopimuksen automaattisesta keskinäisestä avunannosta. Enää oli vain Suomi jäljellä.

Sunnuntaina, helmikuun 22. päivänä, vain neljä päivää Neuvostoliiton ja Unkarin välisen sopimuksen allekirjoittamisen jälkeen ja kesken Tšekkoslovakian kriisin Stalin osoitti Paasikivelle kirjeen.* Hän otaksui, niin hän kirjoitti, että Suomi oli vähintään yhtä suuressa määrässä kuin Romania ja Unkari kiinnostunut keskinäisestä avunantosopimuksesta Neuvostoliiton kanssa Saksan mahdollista hyökkäystä vastaan, ja esitti, että »tehtäisiin ystävyyden, yhteistoiminnan ja keskinäisen avunannon sopimus, joka olisi samankaltainen kuin Unkarin ja Neuvostoliiton sekä Romanian ja Neuvostoliiton välillä tehdyt sopimukset». Hän halusi niin ikään »luoda edellytykset maittemme välisten suhteiden perusteelliselle parantamiselle». Tätä varten hän ehdotti neuvotteluja joko Neuvostoliitossa tai Suomessa.

*Ks. liite C (1)

Presidentti ryhtyi nyt kuumeisella kiireellä neuvottelemaan korkeimpien poliittisten ja sotilasjohtajien kanssa, ja eduskuntaakin kehotettiin harkitsemaan Suomen vastausta ja esittämään kantansa presidentille. Olosuhteet, joissa nämä neuvottelut tapahtuivat, sekä Neuvostoliiton aloitteen kotimaassa ja ulkomailla herättämä vastakaiku käsitellään yksityiskohtaisesti seuraavassa luvussa. Tässä riittää maininta, että lopullinen päätös oli hyväksyä Neuvostoliiton kutsu ja nimetä Moskova neuvottelupaikaksi. Tämä johtui uskomuksesta, että venäläisiltä olisi helpompi saada myönnytyksiä heidän kotimaassaan kuin Suomessa. Jos Molotov, joka otaksuttavasti olisi Neuvostoliiton johtava neuvottelija, saapuisi Helsinkiin, hän ei olisi Stalinin välittömän valvonnan alainen ja todennäköisesti koettaisi painostaa suomalaiset nopeaan ja tuhoisaan sopimukseen. Hänet tunnettiin jäykäksi ja töykeäksi neuvottelijaksi, eikä suomalaisilla ollut aihetta pitää häntä ystävänään.[2] Aikaisemmat kokemukset osoittivat Paasikivelle, että Stalin oli joustavampi ja asiallisempi neuvottelukumppani, ja Moskovassa olisi mahdollista tarvittaessa vedota häneen.

Maaliskuun 9. päivänä Paasikivi vihdoin ilmoitti Stalinille Suomen päätöksen. Hän huomautti kirjeessään, että Suomen kansa toivoi voivansa pysyä kansainvälisten ristiriitojen ulkopuolella ja että kansanedustajain taholta oli esitetty epäilyjä sotilaallisen sopimuksen tekemisestä.* Hallitus oli kuitenkin valmis aloittamaan neuvottelut edellyttäen, »että sopimuksen asiallinen sisältö tulee neuvotteluissa kaikin puolin vapaasti harkit-

*Ks. liite C (2)

tavaksi ja hyväksyttäväksi». Valtuuskunta oli valmis matkustamaan Moskovaan milloin tahansa maaliskuun 20. päivän jälkeen.

Paasikivi valitsi henkilökohtaisesti ja harkitun huolellisesti Suomen neuvottelijat. SKDL:n riveistä poimitut kolme neuvottelijaa antoivat seitsenmiehiselle ryhmälle sopivan moitteettoman poliittisen värin, mutta ainoa kommunisti joukossa oli sisäministeri Yrjö Leino, joka jo oli menettänyt kommunistipuolueen johtoon kuuluvien toveriensa luottamuksen. Molemmat muut, pääministeri Mauno Pekkala ja ulkoministerin sijainen Reinhold Svento, kuuluivat sosialistiseen yhtenäisyyspuolueeseen, SKDL:n ei-kommunistiseen vähemmistöryhmään. Valtuuskunnan täydensivät ulkoministeri Carl Enckell, eduskunnan varapuhemies ja maalaisliiton johtomies Urho Kekkonen, ruotsalaiseen kansanpuolueeseen kuuluva Johan Otto Söderhjelm sekä eduskunnan ulkoasiainvaliokunnan puheenjohtaja, sosialidemokraatti Onni Peltonen. Pekkala nimettiin arvoasemansa ansiosta valtuuskunnan puheenjohtajaksi, mutta hänen ei otaksuttu näyttelevän johtajaa tai edes aktiivista osaa. Paasikivi luotti etupäässä Kekkosen, Söderhjelmin ja Sventon taitavuuteen ja arvostelukykyyn, ja kutakin näistä hän ennen valtuuskunnan lähtöä yksityisesti evästi. Valtuuskuntaa seurasivat asiantuntijoina kenraalit Erik Heinrichs ja Väinö Oinonen, ja sihteeriksi oli määrätty etevä nuori juristi, tohtori Tauno Suontausta, jolla oli laaja kokemus kansainvälisistä neuvotteluista. Paasikivi jättäytyi syrjään taktisista syistä. Jos hänen arvovaltaansa tarvittaisiin umpikujasta selviytymiseen tai pääsyn hankkimiseksi Stalinin puheille, dramaattinen tulo neuvotteluihin saattaisi tehota toivotulla tavalla helpommin kuin rutiiniluontoinen läsnäolo alusta alkaen.[3]

Laatiessaan valtuuskunnan ohjeita Paasikiven ja hänen neuvonantajiensa oli pidettävä lähtökohtana Stalinin kirjeessä esitettyä Neuvostoliiton toivomusta keskinäisen avunannon sopimuksesta, joka olisi samankaltainen kuin Unkarin ja Neuvostoliiton sekä Romanian ja Neuvostoliiton välillä tehdyt sopimukset». Paasikivi toivoi, vaikka ei kovinkaan toiveikkaasti, ettei sana »samankaltaiset» ehdottomasti merkitsi samaa kuin »samat». Oli kuitenkin historiallisia perusteita toivolle, ettei Neuvostoliitto tiukasti vaatisi »samankaltaista» sopimusta Suomen kanssa. Kun ulkoministeri Holsti helmikuussa 1937 vieraili Moskovassa ja hyvässä tarkoituksessa toi ilmi Suomen toivomuksen elää rauhassa itäisen naapurinsa kanssa, hänelle ilmoitettiin, että tarvittiin enemmän, nimenomaan kouraantuntuva vakuutus siitä mitä Suomi aikoi tehdä, jos joku kolmas valta päättäisi hyökätä Neuvostoliittoon Suomen kautta. Holsti ei vastannut. Seuraavana venäläiset tarjosivat Suomelle puolustussopimusta Saksan Suomen alueen kautta Neuvostoliittoon suuntaaman hyökkäyksen torjumiseksi ja jättivät suomalaisten itsensä tehtäväksi sopimuksen laatimisen. Suomalaiset hylkäsivät ajatuksen. Lokakuussa 1939, kun talvisotaa edeltäneet tuloksettomat suomalais-neuvostoliittolaiset neuvottelut alkoivat Moskovassa, Stalin sanoi, etteivät mitkään aluemuutokset olleet välttämättömiä, jos suomalaiset suostuisivat sellaiseen puolustussopimukseen, jollaista aikaisemmin oli ehdotettu. Jälleen suomalaiset kieltäytyivät. Jatkosodan jälkeen, vuoden 1944 lopulla, kenraali Ždanov tiedusteli presidentti Mannerheimilta, mitä tämä ajatteli ajatuksesta, että Suomi tekisi Neuvostoliiton kanssa samanlaisen sopimuksen kuin minkä Tšekkoslovakia oli joulukuussa 1943 allekirjoittanut. Hän esitti saman kysymyksen pääministeri Paasikivelle toukokuussa 1945. Asia jäi lepäämään, mutta Paasikivellä oli se mielessään, kun hän helmikuussa 1947 julisti, että »jos kuitenkin Suomea vastaan tai sen alueen kautta Neuvostoliittoa vastaan tehtäisiin sotilaallinen hyökkäys, Suomi tulee kai-

kin keinoin puolustautumaan. Elleivät sen voimat kuitenkaan tähän riittäisi, olisi apu haettava Neuvostoliitolta.»[4] Venäläiset panivat kiinnostuneina merkille tämän lausunnon, ja suomalaisen hallitusvaltuuskunnan vieraillessa Moskovassa marraskuussa 1947 Molotov otti jälleen puheeksi puolustusliiton.[5]

Paasikivi itse viittasi edellisen vuoden lausuntoonsa, kun hän 15.3.1948, viikkoa ennen Suomen neuvottelijoiden lähtöä Moskovaan, ilmoitti eduskunnan ulkoasiainvaliokunnalle 1) ettei Suomi vastaisuudessa koskaan tule taistelemaan Neuvostoliittoa vastaan, 2) että Suomi haluaa jäädä kaikkien mahdollisten riitaisuuksien ulkopuolelle, 3) että Suomi tulee puolustamaan aluettaan, jos hyökkäys tapahtuu Suomea vastaan tai Suomen kautta Neuvostoliittoa vastaan sekä 4) että jos Suomen puolustuskyky osoittautuisi silloin riittämättömäksi, Neuvostoliitto osallistuisi puolustukseen.[6] Näiden peruskohtien ympärille suomalaiset rakensivat alkavien Moskovan neuvottelujen avausasenteensa.

Neuvostoliiton Romanian ja Unkarin kanssa solmimia sopimuksia tutkittiin huolellisesti Helsingissä asiaa valmisteltaessa. Kolmea näiden sopimusten artiklaa pidettiin erityisen vaarallisina. 1. artiklan mukaan Unkari ja Romania sitoutuivat ehdottomasti, automaattisesti ja yhdessä Neuvostoliiton kanssa »käyttämään kaikkia käytettävissä olevia keinoja vastustaakseen jokaista hyökkäyksen uhkan uudistamista Saksan tai jokaisen Saksan kanssa olevan valtion taholta». Jos nämä valtiot tai Neuvostoliitto joutuisivat aselliseen selkkaukseen Saksan tai muun Saksan rinnalla hyökkäykseen Euroopassa osallistuvan valtion kanssa», 2. artikla velvoitti toisen sopimuspuolen välittömästi antamaan kaikkea mahdollista sotilaallista ja muuta apua. 4. artikla oli vieläkin pahaenteisempi: »Korkeat sopimuspuolet neuvottelevat keskenään kaikista tärkeistä kansainvälisistä kysymyksistä, jotka koskevat molempien etuja.»[7] Mitä

tämä artikla saattoi merkitä oli hämärää, mutta mahdollista oli tulkita sen johtavan siihen, että Neuvostoliitto valvoisi täydellisesti pienemmän osapuolen ulkopolitiikkaa.

Suomen valtuuskunta saapui Moskovaan 22.3. Kolmea päivää myöhemmin oli molemmilla neuvottelijaryhmillä ensimmäinen työistuntonsa. Se oli monin tavoin yllätyksellinen tilaisuus. Neuvostoliiton huoliteltu ulkoministeri oli harvinaisen miellyttävä, kohtelias ja huomaavainen. Aloittaen Stalinin kirjeestä Paasikivelle hän huomautti, että Neuvostoliiton ja Unkarin välinen sopimus saattaisi olla sopiva malli neuvotteluille, mutta Neuvostoliiton ja Tšekkoslovakian sopimus vuodelta 1943 olisi myös varsin sovelias. Suomalaiset ilmoittivat hänelle pitävänsä jälkimmäistä parempana kuin edellistä, mikäli nämä olivat ainoat vaihtoehdot, ja sitten he jonkin verran epämääräiseen sävyyn lisäsivät, että muitakin mahdollisuuksia saattoi olla. He ällistyivät perin pohjin, kun Molotov myönsi, että tämä saattoi tosiaan pitää paikkansa. Ehkäpä sovittaisiin lykkäyksestä, jotta suomalaiset voisivat laatia kirjallisen ehdotuksen hänen harkittavakseen? Suomalaiset lupasivat laatia ehdotuksensa seuraavaksi päiväksi, ja istunto päättyi. Pelätty unkarilaismalli näytti olevan poissa kuvasta.

Kenraalit Heinrichs ja Oinonen sekä tohtori Suontausta olivat ennen valtuuskunnan lähtöä Helsingistä laatineet kahdeksanartiklaisen sopimusluonnoksen. Se otettiin nyt esiin ja sitä hiottiin edelleen. Lopullisessa asussaan se luovutettiin Molotoville illalla 26.3. Kun molemmat valtuuskunnat seuraavana päivänä kokoontuivat toiseen istuntoonsa, Suomen ehdotus oli keskustelun pohjana.* Tärkeät sotilaalliset säädökset sisältyivät kahteen ensimmäiseen artiklaan. 1. artikla käsitti Paasikiven 15.3. esittämän tiedonannon kohdat 3 ja 4, 2.

---

*Ks. liite C (3)

artikla edellytti neuvotteluja molempien sopimuspuolten kesken hyökkäyksen uhkan tultua todetuksi. Muissa artikloissa ei piillyt erimielisyyden siemeniä. Molemmat sopimuspuolet sopisivat osallistumisesta kansainvälisiin ponnistuksiin rauhan ja turvallisuuden ylläpitämiseksi, vahvistaisivat vuoden 1947 rauhansopimuksen mukaiset sitoumuksensa, etteivät osallistuisi toista sopimuskumppania vastaan tähdättyihin liittoihin tai liittoutumiin, päättäisivät kehittää keskinäisiä talous- ja kulttuurisuhteitaan ystävyyden ja yhteistoiminnan hengessä ja lupasivat kunnioittaa toistensa suvereenisuutta ja eheyttä. Lopuksi oli tavanomainen ratifiointimenettelyä koskeva klausuuli. Suomalaiset toivoivat myös, että sopimukseen liitettäisiin johdantojulistus, jossa tunnustettaisiin heidän halunsa pysytellä suurvaltojen ristiriitojen ulkopuolella, mutta tämä toivomus oli määrä pitää varalla. Jos venäläiset päättäisivät palata Unkarin malliin, tällainen julistus ilmeisesti ei olisi paikallaan. Jos näin tapahtuisi, suomalaisten neuvottelijoiden olisi lisäksi ohjeidensa mukaan keskeytettävä neuvottelut ja palattava kotiin.

Toinen istunto oli yhtä ystävällishenkinen kuin ensimmäinenkin, vaikka se elvytti eloon suomalaisten pelon venäläisten aikeiden suhteen. Molotov ilmoitti aluksi, että Suomen ehdotus maaliskuun 26. päivältä voitiin ottaa keskustelun pohjaksi, mutta hänen ajatuksensa mukaan pitäisi harkita joitakin muutoksia kahteen ensimmäiseen artiklaan. Sitten hän esitti Neuvostoliiton vastaehdotuksen, joka olisi olennaisesti muuttanut. 1. artiklan suuntaa.»* Haluamatta jättää suomalaisia yksinään puolustamaan aluettaan, ellei Neuvostoliiton apua pyydettäisi molemminpuolisella sopimuksella, Neuvostoliiton ehdotus olisi velvoittanut Suomen torjumaan hyökkäyksen yhdessä Neuvostoliiton kanssa,

*Ks. liite C (4)

joka antaisi Suomelle tarpeellista apua. Tämä oli pitkä taka-askel ja näytti tuovan Unkarin mallin uudelleen kuvaan. Neuvostoliiton ehdotus 2. artiklan tarkistamisesta oli toisaalta vain sekava toisinto suomalaisesta luonnoksesta.[8]

Molemmat osapuolet kohtasivat jälleen 5.4. yhdeksän suomalaisille sähköisen ja jännittyneen päivän jälkeen. Tänä aikana Kekkonen ja Söderhjelm käväisivät Helsingissä neuvottelemassa Paasikiven kanssa.[9] Suomen uusi ehdotus 1. artiklan sanamuodoksi pohjautui pääasiallisesti Heinrichsin muotoiluun, ja se oli olennaisesti pelkästään Suomen alkuperäiseen ehdotuksen toistamista uudessa muodossa; se sisälsi kuitenkin sen lisärajoituksen, että Suomen asevoimat taistelisivat vain omien rajojen sisäpuolella. 2. artiklaan ehdotetut muutokset olivat puhtaasti kosmeettista laatua.* Suomalaisten hermot olivat kireällä, kun Kekkonen selosti Suomen uutta ehdotusta. Molotov kuunteli tarkkaavasti ja teki muutamia kysymyksiä selvittääkseen itselleen tarkoin, miten suomalaiset itse tulkitsivat ehdotustaan. Kekkonen ja Söderhjelm antoivat vastaukset, joita oli huolellisesti harkittu etukäteen, ja lainasivat mahdollisimman paljon Paasikiven sanoja suotuisan vaikutuksen takia. Lopulta Molotov ilmoitti, että Neuvostoliiton neuvottelijat tutkisivat huolellisesti Suomen uutta ehdotusta, ja hän näytti aikovan lykätä istuntoa. Se mitä seurasi oli ällistyttävää ja odottamatonta. Lyhyen 2. artiklan sanamuotoa koskevan sananvaihdon jälkeen Söderhjelmin kanssa Molotov äkkiä ilmoitti, että oli mahdollista päätyä kompromissiin: jos Suomen neuvottelijat suostuisivat hyväksymään oman alkuperäisen ehdotuksensa 2. artiklan sanamuodoksi, Neuvostoliiton neuvottelijat voisivat hyväksyä Suomen uuden ehdotuksen 1. artiklan sanamuodoksi. Useimmat suomalaiset valtuutetut olivat

*Ks. liite C (5)

liian ällistyneet vastatakseen. Pääministeri Pekkala, jolle Molotovin kysymys oli osoitettu, ei pystynyt ollenkaan tajuamaan tapahtunutta ja etsi epätoivoisesti silmillään apua virkaveljiltään. Huomattuaan Kekkosen ja Söderhjelmin voimakkaasti nyökyttävän päätään hänelle hän kääntyi koneellisesti Molotoviin päin ja sanoi yksinkertaisesti: »Kyllä».

Neuvottelut olivat päättyneet. Suomen alkuperäisen ehdotuksen artiklat 3–7 hyväksyttiin ilman vastaväitteitä, eikä tarvittu monta silmänräpäystä päätökseen, että sopimus olisi voimassa kymmenen vuotta ja että se jatkuisi automaattisesti, ellei jompikumpi sopimuspuolista sanoisi sitä irti yhtä vuotta ennen voimassaolon päättymistä. Kekkonen ja Vyšinski saivat tehtäväkseen laatia johdantolauseen istunnon päättymisen jälkeen, ja kertoman mukaan he selvisivät tehtävästään noin viidessätoista minuutissa. Jälleen täytettiin suomalaisten toivomukset täysin. Suomalaiset palasivat hotelliinsa päästään pyörällä – enimmin Pekkala, joka kääntyi Söderhjelmin puoleen ja kysyi: »Kuulehan, mistä sinä oikeastaan sovit Molotovin kanssa?»[10]

Juhlallista allekirjoittamisseremoniaa Kremlissä seuraavana iltana seurasi erittäin miellyttävä yhdessäolo, jonka aikana Stalin pitkään ja humoristiseen sävyyn puhui Neuvostoliiton neuvottelujen aikana Suomelle tekemistä monista myönnytyksistä. Kekkonen näki lopulta aiheelliseksi esittää leikillisen vastalauseen ja letkautti, ettei hän todellakaan ajatellut sopimusta suomalaisten sanelupäätökseksi, mihin Stalin tokaisi, että läheltä piti.[11]

Stalinin nopeassa tokaisussa oli totuutta siemeneksi. Kun otetaan huomioon se, mikä on itsestään selvää, nimittäin ettei mitään sopimusta olisi allekirjoitettu ilman Neuvostoliiton aloitetta ja etteivät pienet valtiot yleensä sanele sopimusehtoja supervalloille, jää jäljelle tosiasia, että Suomen ja Neuvostoliiton välisen sopimuksen sanamuodon olivat suomalaiset itse kirjoittaneet ja että sopimus otti huomioon kaikki heidän perusnäkökohtansa. Varmastikaan ei kysymyksessä ollut Neuvostoliiton sanelema sanamuoto. Pekkalalla oli syytäkin ylistää »maallemme ja sen hallitukselle neuvottelujen aikana osoitettua goodwillia, minkä tuloksena on ollut mahdollista saavuttaa omia erikoisolosuhteitamme vastaavia tuloksia».[12] Presidentti Paasikivi, joka piti kansakunnalle radiopuheen 9.4., totesi niin ikään, että sopimus otti huomioon Suomen maantieteellisen aseman ja erikoiset olot. Se loi realistisen perustan, jolta käsin Suomen ja Neuvostoliiton suhteita voidaan kehittää. Hän vakuutti, että suomalaiset saattoivat luottavaisina katsoa tulevaisuuteen.[13]

Harvat bilateraaliset kansainväliset sopimukset ovat saaneet osakseen niin runsaasti kommentointia, tulkintaa ja pohdiskelua kuin Suomen ja Neuvostoliiton sopimus ystävyydestä, yhteistoiminnasta ja keskinäisestä avunannosta.* Sanatulva lähti liikkeelle heti sopimuksen allekirjoittamisen jälkeen eikä ole sen jälkeen asettunut, päinvastoin se on pikemminkin paisunut koskena ryöppyäväksi virraksi. Joka vuosi on sopimuksen vuosipäivä aiheena muodollisiin juhlamenoihin viestien vaihtamisineen Helsingin ja Moskovan välillä ja valtiovallan edustajien puheisiin kummassakin kaupungissa. Sanomalehtien artikkelit ja pääkirjoitukset todistavat sopimuksen menestyksellisyyttä Suomen ja Neuvostoliiton välisten ystävyyden ja yhteistoiminnan siteiden solmimisessa ja jatkuvassa lujittamisessa. Suomessa selostetaan sen jälkeen tarkoin kaikki Neuvostoliitossa esitetyt lausunnot, niitä tutkitaan, eritellään ja tulkitaan, jotta nähtäisiin, osoittaisivatko jotkin uudet vivahdukset suurvaltanaapurin asenteen muuttuneen parempaan tai huonompaan suuntaan. Länsimaisesta tarkkailijasta

*Ks. liite C (6)

tämä rituaali tuntuu omituisen itämaiselta ja mielistelevältä kaikkine muuttumattomine ja yksitoikkoisine uskollisuuden vakuutteluineen yya-sopimuksen hengelle ja kirjaimelle; yya-sopimus on suomalaisten säännöllisesti käyttämä nimitys. Varmaa on, ettei tällainen käyttäytyminen ole tyypillisesti suomalaista. Se on kuitenkin tyypillisesti neuvostoliittolaista, ja suomalaiset ovat oppineet omaksumaan tämän käytännön suhteissaan itäiseen naapurimaahansa. Kuten entinen ulkoministeri Ahti Karjalainen kerran sanoi viitaten sanonnan »Suomen puolueettomuuspolitiikka» monotoniseen toistamiseen julkisissa tilaisuuksissa: »Tällaisilla puolueettomuusjulistuksilla on päivällispuheissa sama merkitys kuin rakkaudenvakuutuksilla avioliitossa: jälkimmäisilläkään ei ole mitään uutisarvoa, mutta niiden laiminlyönti voisi antaa toiselle puolisolle syytä aiheettomiin epäluuloihin.»[14]

Presidentti Paasikivi esitti ensimmäisen virallisen suomalaisen analyysin vuoden 1948 sopimuksesta radiopuheessaan 9.4., ja se oli ihailtavan ytimekäs ja objektiivinen analyysi. Hän totesi, mutta ei painottanut niin voimakkaasti kuin toiset myöhemmin tekivät, että sopimus tunnusti »tärkeän periaatteen... että Suomi pyrkii pysymään suurvaltojen eturistiriitojen ulkopuolella.» Hän kohdisti huomionsa kahden ensimmäisen artiklan merkitykseen. Selviteltyään Suomelle 1. artiklan mukaan kuuluvia sotilaallisia velvoituksia hän lisäsi, »että tämä mielestäni on itsestään selvää ja johtuu asioiden luonnosta, eikä kenelläkään pitäisi olla mitään vastahuomautuksia». Neuvostoliittoa vastaan Suomen alueen kautta suunnatun hyökkäyksen torjumisyritys on, hän lausui, »kuten sen oikeudenmukaisesti on oltava, ensi kädessä meidän suomalaisten asia, ja vasta sen jälkeen Neuvostoliiton.» Paasikivi ei myöskään yrittänyt vähätellä 2. artiklan merkitystä. Hän kertoi kuulijoilleen, että tämän artiklan sanamuoto oli mitä huolellisimmin muotoiltu Helsingissä ja että se rajoitti Suomen neuvotteluvelvollisuuden niin ahtaaseen alaan kuin suinkin: se tuli kysymykseen vain, kun hyökkäys Suomen aluetta vastaan oli todettu. Sanan »todettu», hän huomautti, on perustuttava kummankin sopimuspuolen yksimielisyyteen. Hän lisäsi verhotun varoituksen: oli tuskin mahdollista keksiä sanamuoto, joka ei jättäisi mitään tilaa tulkinnalle. Lisäksi, hän lausui, realistisesti ajatellen olisi mahdotonta kuvitella, että Neuvostoliitto istuisi kädet ristissä siinä tapauksessa, että olisi todettu hyökkäys Suomen aluetta vastaan. Sellaisessa tilanteessa on luonnollista, että neuvotellaan hyökkäyksen torjumisesta.

Paasikivi kävi sen jälkeen läpi kuusi muuta artiklaa melkein kursorisesti, mikä selvästi osoitti hänen pitävän niitä vähemmän tärkeinä kuin kahta ensimmäistä. Mitään salaisia artikloja ei ollut, hän lisäsi ulkomaisia epäilijöitä silmällä pitäen. Muuttaisiko sopimus Suomen kansainvälistä asemaa, oli kysymys, johon hän myönsi olevansa kykenemätön antamaan yksiselitteistä vastausta, mutta hän huomautti, että vuoden 1947 rauhansopimus ja Neuvostoliiton sotilastukikohdan sijainti Porkkalassa olivat jo antaneet Suomen puolueettomuudelle »oman värinsä, joka ei hyvästi sovellu kansainvälisen oikeuden käsikirjoihin». Ennen kaikkea, hänen maanmiestensä oli luovuttava perityistä katsomuksista ja tunnustettava, että asiat olivat muuttuneet. »Sotien aika loppui syksyllä 1944», hän lausui, ja uusi realiteetti oli se, että Suomen osallistuminen sotaan Neuvostoliittoa vastaan oli ehdottomasti poissa laskuista.

Tällainen oli sellaisen vanhan poliittisen realistin synkkä ja rehellinen arviointi, joka oli kokenut Suomen kaikki kolme viimeistä sotaa ja joka oli joka kerran kansansa neuvottelijana joutunut kokoamaan sirpaleet yhteen. Vaikka hän päätti puheensa luottavassa äänilajissa, hänen ulkopolitiikkansa seuraavien kahdeksan

vuoden aikana kertoo enintään varovaisesta luottamuksesta. Paasikivi näet oli olemukseltaan voimakkaasti pessimistinen mies, ja mitä suurvaltoihin tulee, hän oli omaksunut piintyneen kyynisen asenteen, joka uhkui moraalista suuttumusta ja äreänpuoleista omahyväisyyttä. Hänen vuosia 1939–41 koskevat kaksi muistelmanidettään, jotka kirjoitettiin kauan sodan jälkeen ja julkaistiin hänen kuoltuaan, ovat tulvillaan filosofisia sivuhuomautuksia, jotka todistavat tämän, kuten käy ilmi eräästä tyypillisestä esimerkistä: »Kaikki suurvallat ovat samanlaisia, yhtä itsekkäitä, ja me pienet saamme olla niiden välissä. Me pienet olemme tässä maailmassa ainoat 'anständiga nationer'.»[15] Tämä filosofia hallitsi hänen asennettaan myös kevättalvella 1948, ja palaan asiaan seuraavassa luvussa.

Oli miten oli, Paasikivi epäilemättä tunsi samaa helpotusta kuin muutkin suomalaiset sopimuksen määräysten tultua tunnetuiksi. Eduskunta, jonka enemmistö oli maaliskuussa epävirallisesti ollut Stalinin kutsuun suostumista vastaan, hyväksyi nyt sopimuksen ylivoimaisella 157 äänen enemmistöllä 11 ääntä vastaan; 17 pidättyi äänestyksestä. Ratifiointiasiakirjat vaihdettiin Helsingissä 31.5., ja sopimus astui voimaan samana päivänä.

Eduskunnan keskustellessa ratifioinnista professori Kaarlo Kaira lainopillisessa asiantuntijalausunnossaan väitti, ettei Suomi sopimuksessa sitoutunut mihinkään, mikä ei sisältynyt jo olemassa oleviin lakeihin.[16] Jos näin todella oli asian laita, on aihetta kysyä, miksi Neuvostoliitto piti tärkeänä sopimuksen tekemistä. Tietenkin on totta, ettei sopimus sisältänyt mitään velvoituksia niiden lisäksi, jotka Paasikivi oli jo maininnut lausunnoissaan ja hänen 15.3. eduskunnalle esittämänsä tiedonannon neljässä kohdassa. Mutta näitä lausuntoja, miten selvästi niissä kuvastuivatkin väistämättömät poliittiset realiteetit ja miten vilpittömät ne olivatkin, ei voitu pitää juridisessa mielessä sitovina. Paasikivelle sen julistaminen, ettei Suomi koskaan enää taistelisi Neuvostoliittoa vastaan ja että se puolustaisi itseään Suomen alueen kautta Neuvostoliittoon suunnattuja hyökkäyksiä vastaan, oli pelkästään poliittinen lausunto. Sopimus toisaalta teki politiikasta sitovan juridisen velvoituksen. Suomen osallistuminen sotaan Neuvostoliittoa vastaan ei tästä lähtien ainoastaan ollut »ehdottomasti suljettu pois», vaan Suomi saattoi tulevaisuudessa joutua velvolliseksi osallistumaan sotaan Neuvostoliiton puolella. Tämä oli radikaalisesti uusi juridinen velvoitus, jota sopimuksen rajoittavat sanonnat eivät voineet verhota. Kokonaan toinen asia on, että sopimus todellakin kuvasti sotienjälkeistä valtarealiteettia Suomen maailmankolkassa.

Elimellinen yhteys näiden valtarealiteettien ja vuoden 1948 sopimuksen välillä selittää, miksi Suomessa viimeisten kolmen vuosikymmenen aikana on pidetty tuskin ainoatakaan ulkopolitiikkaa koskettelevaa puhetta, jossa ei olisi esiintynyt ainakin yhtä viittausta sopimukseen. Sen perusteella on Suomen ja Neuvostoliiton välinen suhde kehittynyt merkittävän läheiseksi ja monisärmäiseksi. Ne suomalaiset, jotka nykyisin arvostelevat Suomen ulkopolitiikkaa, ovat taipuvaisia väittämään, että tämä suhde on käynyt liian läheiseksi, että Suomi on keskittynyt niin voimakkaasti Neuvostoliitto-suhteisiinsa, että muut mahdollisuudet ovat jääneet pois sekä että tämä ulkopolitiikan painotus voi johtaa sellaiseen jälkivaikutukseen kotimaassa, että Suomi kenties ajautuu kommunistiseen leiriin. Presidentti Kekkonen on useasti kosketellut jälkimmäistä väitettä, kaikkein suorasanaisimmin syyskuussa 1960, kun pääministeri Hruštšev saapui Helsinkiin juhlistamaan presidentin 60-vuotispäivää. Lounaalla, johon Neuvostoliiton johtaja osallistui, Kekkonen sanoi: »Minä puolestani olen vakuuttunut siitä, että vaikka koko muu Eurooppa muuttuisi kommunistiseksi, Suomi jää perinteisen poh-

joismaisen kansanvallan pohjalle, jos Suomen kansan enemmistö näin tahtoo, niin kuin uskon.»[17]

Presidentti Kekkosen käsityksen mukaan vuoden 1948 sopimus on Suomen ja Neuvostoliiton hyvien suhteiden »peruskirja», ja samalla se on »ensimmäinen kansainvälisoikeudellinen asiakirja, jossa esitetään Suomen puolueettomuus».[18]

Tästä lausunnosta tapaamme Suomen sotienjälkeisen ulkopolitiikan molemmat peruspäämäärät: ystävälliset ja luottamukselliset suhteet Neuvostoliittoon ja halun pysyä suurvaltain eturistiriitojen ulkopuolella. Presidentti Paasikivi omisti toimikautensa vuodet edellisen päämäärän määrätietoiselle saavuttamiselle, jota hän piti jälkimmäisen ennakkoedellytyksenä. Neuvostoliiton tukikohta Porkkalassa, joka hänen silmissään »väritti» Suomen puolueettomuutta siinä määrin, että hän oli haluton käyttämään tätä sanontaa, painoi okaana hänen kylkeään aina muutaman viikon päähän ennen sitä hetkeä, jolloin hän luovutti presidentinlinnan avaimet Kekkoselle. Tästä okaasta vapaana presidentti Kekkonen alkoi nopeasti kuuluttaa, että Suomen politiikka oli puolueettomuuspolitiikkaa, ja tätä aihetta hän ei ole milloinkaan hylännyt. Saattaisi tuntua siltä, että Kekkonen on Paasikiven veroisella määrätietoisuudella keskittänyt ponnistuksensa vuoden 1948 johdantolauseeseen sisältyviin päämääriin ja että näin tapahtuessa 1. ja 2. artiklan merkitys on saanut väistyä taka-alalle.

Tällainen johtopäätös olisi yksinkertaistava, mutta ei täysin harhauttava. On aivan selvää, että presidentti Kekkonen on yli kaksikymmentä vuotta kestäneenä toimikautenaan ponnistellut ensi sijassa välttääkseen tilanteen, joka antaisi Neuvostoliitolle oikeutetun syyn vedota vuoden 1948 sopimuksen neuvotteluklausuuliin. Ennen valitsemistaan presidentiksi 1956 hän ilmaisi vakaumuksensa – tai kenties kiihkeän toivonsa – olevan, että »Suomen ja Neuvostoliiton välillä ei ole olemassa

eikä välillemme voi tulla mitään sellaista asiaa, suurta tai pientä, jota ei voida ystävällisissä neuvotteluissa hoitaa keskinäisen luottamuksen ja molempien osapuolten edun pohjalla».[19]

Kahta vuotta myöhemmin hän lausui, että olisi erinomaista, jos Suomi voisi olla osa rauhoitetusta saarekkeesta Pohjois-Euroopassa. Tämä olisi kuitenkin toiveajattelua. Suomalaisten ei pitäisi unohtaa, että heidän asemansa vastakkaisten voimaryhmien välissä on »aina rauhatonta aluetta ja kiristyvässä kansainvälisessä tilanteessa on jopa vaarallista maastoa».[20]

Tämän näkökohdan merkitys tuli dramaattisesti todistetuksi syksyllä 1961, kun Neuvostoliitto 30.10. Suomen hallitukselle osoittamassaan nootissa ensimmäisen ja toistaiseksi ainoan kerran vetosi vuoden 1948 sopimuksen 2. artiklaan. Tällöin oli Berliiniä koskeva idän ja lännen välinen ristiriita kärjistyneessä vaiheessa, ja nootin taustakulisseina olivat Tanskan ja Saksan liittotasavallan neuvottelut uuden NATO:n komentoryhmän perustamisesta valvomaan Itämereen johtavia väyliä. Asia kuitenkin selvitettiin presidentti Kekkosen ja pääministeri Hruštševin kohdatessa toisensa Novosibirskissä 24.11., ja Neuvostoliitto peruutti vaatimuksensa sotilaallisista neuvotteluista. Eräässä mielessä tämä oli palkkio Paasikiven ja Kekkosen ponnistuksista vuoden 1948 jälkeen. Kuten Kekkonen radiopuheessaan Suomen kansalle kaksi päivää myöhemmin lausui: »Jos Neuvostoliitto luottaa Suomen politiikkaan ja Suomen poliittiseen johtoon, sen ei tarvitse rauhan aikana turvautua siihen sopimusmekaniikkaan, joka alkaa ystävyys-, yhteistoiminta- ja avunantosopimuksen 2. artiklan mukaisilla sotilasneuvotteluilla.»[21]

Novosibirskin neuvottelu näytti lisänneen uuden piirteen vuoden 1948 sopimukseen. Kuten molempien valtionjohtajien neuvottelunsa päätteeksi antaman yhteisen tiedonannon loppulauseessa huomautetaan, Hrušt-

šev oli vaatinut Suomea vastaisuudessa »tarkoin seuraamaan tilanteen kehittymistä Pohjois-Euroopassa ja Itämeren alueella sekä tarvittaessa välittämään Neuvostoliiton hallitukselle käsityksensä mahdollisesti tarpeellisista toimenpiteistä».[22] Kekkonen käsitti tämän tarkoittavan, »että ensi sijassa Suomen velvollisuutena on sotilaallisten konsultaatioiden aloittaminen».[23]

Sikäli kuin sanonta »ensi sijassa» oli mukana, tällaiselle tulkinnalle saattoi olla katetta; venäläiset eivät ainakaan esittäneet mitään vastaväitteitä. Heidän olisi ehkä pitänyt, sillä heidän vaitiolonsa on saattanut rohkaista suomalaiset antamaan Novosibirskin tiedonannolle enemmän merkitystä kuin mihin sen huolellinen lukeminen näyttäisi oikeuttavan. Kuten Suomen ulkopolitiikan brittiläinen tutkija George Maude on sanonut, mitä enemmän suomalaiset pohtivat ns. noottikriisin onnekasta hoitamista, »sitä ylitsevuotavammaksi heidän ilonsa kävi».[24] Presidentti Kekkonen ei ainoastaan kiihdyttänyt poliittisen toimeliaisuutensa vauhtia 1960-luvulla, vaan hänen puheissaan alkoi esiintyä vuoden 1948 sopimuksen johdantolauseen lisääntyvää korostamista, mihin liittyi tiettyä pyrkimystä siteerata sitä epätarkasti ja sisällyttää siihen piirteitä, joita sillä ei juridisessa katsannossa ole. Kun johdantolauseessa otetaan huomioon Suomen »pyrkimys» pysyä suurvaltain eturistiriitojen ulkopuolella, Kekkonen puhui nyt sopimuksen »määräyksestä», joka tunnusti Suomen »oikeuden» tällaiseen etuoikeuteen.[25] Oikeustieteen tohtorina ja vanhana oikeusministerinä Kekkosen on täytynyt tietää, että hän tulkitsi sopimusta tavalla, jolla ei ollut katetta. Johdantolausehan loppujen lopuksi on vain lausunto päämääristä ja periaatteista, joita sopimuspuolet väittävät kannattavansa, eivätkä tällaiset lausunnot ole juridisia säännöksiä, joita he olisivat velvolliset noudattamaan. Kuten jo nimestä käy ilmi, johdantolause on vain johdanto sopimukseen, mutta ei osa siitä.

Tämä ilomielinen harhaoppisuus sai myöhemmin satimeen erään presidentti Kekkosen taitavimmista poliittisista neuvonantajista. Max Jakobson, silloinen Suomen YK-suurlähettiläs ja pian sen jälkeen maailmanjärjestön pääsihteeriehdokas, kirjoitti Suomen ulkopolitiikasta teoksen, joka syksyllä 1968 ilmestyi suomen-, ruotsin- ja englanninkielisenä laitoksena ja sittemmin erinäisillä muilla kielillä. Kosketellessaan kirjassa Novosibirskin tiedonannon merkitystä Jakobson väitti, että tämän viimeinen lause viittasi siihen, että Suomen asia oli tehdä aloite konsultaatioihin ryhtymisestä. Tämä, Jakobson lisäsi, merkitsi Suomen ja Neuvostoliiton välisen vuoden 1948 sopimuksen jossakin määrin kaksimielisen sanonnan uudelleen tulkitsemista.[26]

Jakobsonin uusi 2. artiklan tulkinta, niin varovaisesti kuin se esitettiinkin, oli todennäköisesti looginen jatko presidentti Kekkosen omille yrityksille useina edellisinä vuosina antaa sopimukselle uusi sävy, ja todellakin lännessä otaksuttiin yleisesti, että kysymyksessä oli koepallo, jonka presidentti itse oli laskenut liikkeelle etevimmän suurlähettiläänsä selän takaa. Oli miten oli, Kekkonen oli lukenut Jakobsonin teoksen käsikirjoituksena, mahdollista kyllä liian nopeasti ja huolimattomasti havaitsematta harhaoppista tulkintaa.[27] Hän kirjoitti kuitenkin myös kirjeen Jakobsonille, jossa hän huomautti kirjan täyttävän Suomea koskevien »oikeiden tietojen» kipeän tarpeen, joka oli sitäkin suurempi Suomen ollessa tulossa YK:n turvallisuusneuvoston jäseneksi.[28]

Hämmästyttävää kyllä Neuvostoliiton taholta ei välittömästi esitetty huomautuksia Jakobsonin pienen kirjan johdosta. Vasta vuotta myöhemmin hän joutui tilille vuoden 1948 sopimuksen harhaoppisesta tulkinnasta. Neuvostoliiton hyökkäyksen avauslaukaus oli varsin verhottu. Siinä ei mainittu Jakobsonin nimeä, vaan se oli tähdätty suomalaisten ulkopoliittisten lausuntojen

yleissuuntaa vastaan; Jakobsonin väite oli vain ilmeisesti rohkein näistä. Neuvostoliiton puolustusministeriön äänenkannattaja *Krasnaja Svezda* julkaisi Suomen ja Neuvostoliiton aselevon 25-vuotispäivänä, 19.9.1969, artikkelin, jossa kiinnitettiin erityistä huomiota vuoden 1948 sopimuksen sotilaallisiin määräyksiin. »Tällä sopimuksen kohdalla on tärkeä merkitys tällä hetkellä, kun Länsi-Saksan hyökkäykselliset ja hyvityshaluiset voimat kiihdyttävät toimeliaisuuttaan», neuvostolehti kirjoitti. Osoittaen sanansa erityisesti Suomen »konservatiivisen puolueen oikeistopiireille» lehti kävi käsiksi väitettyihin yrityksiin »vähätellä sopimuksen merkitystä, väärentää sen sisällystä ... puheissa, kirjoissa ja lehdistössä.» Tämä saattoi pelkästään haitata Suomen ja Neuvostoliiton hyvien suhteiden kehittymistä.[29]

Suomen sanomalehdet ottivat kantaa tavanomaisella »sisällönanalyysilla», mutta asian laajempaa merkitystä ei tajuttu. Artikkelin nimenomainen kohde, Suomen ulkopolitiikan oikeistokokoomukselaiset arvostelijat, joiden lausunnot säännöllisesti herättivät suuttumusta Neuvostoliitossa, ymmärrettiin sananmukaisesti ja kuitattiin tavanmukaisella vakuuttelulla, että nämä arvostelijat edustivat vain pientä vähemmistöä, jonka vaikutus Suomen politiikkaan oli olematon. Kokoomuspuolue torjui syytökset perusteettomina ja suomalaisten kommunistipiirien inspiroimina. *Krasnaja Svezdan* sopimuksen sotilaallisiin määräyksiin kohdistaman korostetun huomion katsottiin merkitsevän, että neuvostoliittolaiset pitivät Euroopan silloista tilannetta jännittyneenä ja epävakaana, mutta se aiheutti myös jonkin verran huolta. Esim. *Turun Sanomat* huomautti, että ennen Novosibirskin kokousta 1961 oli Neuvostoliiton taholta esitetty samanlaisia huomautuksia.[30]

Seuraava laukaus tähtäsi suoraan Jakobsonin kirjaan. Se oli Neuvostoliiton uutistoimiston Novostin jakama ja *International Affairs* -aikakauslehdessä julkaistu arvostelu.[31] Se oli yleensä myönteinen sävyltään, mutta sen laatijat olivat jyrkästi eri mieltä kahdesta Jakobsonin väitteestä. Hänen tulkintansa vuoden 1948 sopimuksen 2. artiklasta jätti sen vaikutelman, että »tulevia neuvotteluja käytäisiin ainoastaan Suomen aloitteesta». Tämä »yksipuolinen näkemys» ei vastannut »sen paremmin sopimuksen henkeä kuin kirjainta». Jakobsonin väitettä, »että sopimus ei kuitenkaan ole virallisesta nimestään huolimatta sopimus keskinäisestä avunannosta siinä mielessä, kuin tämä käsite yleensä ymmärretään», arvosteltiin suoraan *Krasnaja Svezdan* artikkelista lainatuin sanoin. Arvostelijoiden mielestä se oli »sopimuksen merkityksen vähättelemistä» ja Jakobsonin väitettä olivat sittemmin »Suomessa ja länsimaissa toistelleet ne, jotka pyrkivät aliarvioimaan Neuvostoliiton ja Suomen ystävyyden merkitystä ja jotka haluavat mitätöntää tärkeiden säädösten sisällyksen». Valitettavaa oli, arvostelijat lopuksi huomauttivat, että Jakobson oli esittänyt »arviointeja, jotka eivät aina vastaa todellisuutta eivätkä Neuvostoliiton ja Suomen suhteiden todellista merkitystä.»

Tällä kertaa vastavaikutus Suomessa oli tavattoman voimakas. Sanomalehtien pääkirjoitusten laatijat panivat juhlallisesti merkille Neuvostoliiton hallituksen ja kyseessä olevan uutistoimiston läheisen suhteen, mikä antoi arvostelulle ainakin puolivirallisen arvovallan. Suomen suurin päivälehti, *Helsingin Sanomat*, päätti arvostelun analyysinsa yllättyneeseen huomautukseen, että neuvostoliittolaiset näyttivät tulkitsevan ahtaammin vuoden 1948 sopimusta, kuin suomalaiset itse olivat tehneet Novosibirskin jälkeen; venäläiset todellakin pitivät sopimusta liittosuhteena.[33] *Hufvudstadsbladet*, joka ei ollut arvostelusta löytänyt ainoatakaan mainintaa sanasta »puolueettomuus», muistutti, että tämä tärkeä sana oli tosiasiallisesti puuttunut kaikista viimeisten kolmen vuoden aikana pidettyjen suomalaisten ja neu-

vostoliittolaisten johtomiesten kokousten tiedonannoista. Kello näytti kierretyn taaksepäin vuoteen 1955 saakka. Oli siis erittäin tärkeää, että Suomen ja Neuvostoliiton suhde selvitettäisiin ja että kaikki mahdolliset väärinkäsitykset poistettaisiin.[34] Länsi-Saksasta kajahti *Frankfurter Allgemeine Zeitungin* pilkallinen ääni. Se kertoi, että Neuvostoliitto oli äskeisinä kuukausina kahdesti huomauttanut vuoden 1948 sopimuksen sotilaallisista kohdista suomalaisille, jotka uskoivat niin lujasti puolueettomuuteensa. Venäläiset saattoivat nimetä Jakobsonin syylliseksi, mutta todellisuudessa he tähtäsivät Kekkoseen.[35]

Presidentti vastasi puheeseen Paasikivi-seurassa 27.11. Hänen lähtökohtanaan ei ollut Jakobsonin kirja eikä Neuvostoliiton reaktio sen johdosta, vaan pikemminkin neuvostoliittolaisen historioitsijan V. V. Pohlebkinin teos Suomen ja Neuvostoliiton suhteista, joka samana syksynä oli julkaistu suomeksi käännettynä.[36] Presidentin mielestä teos valaistessaan noita suhteita Neuvostoliiton näkökulmasta antoi joukon hyödyllisiä ja tärkeitä tietoja, vaikka eräistä asioista saattoi olla eri mieltä sen kanssa. Kosketellessaan Pohlebkinin vaikutelmia Novosibirskin kokouksesta Kekkonen pani tyydytyksellä merkille neuvostohistorioitsijan arvioinnin, että tiedonannon loppulause oli korostanut Suomen kansainvälistä merkitystä ja sallinut sen harjoittaa aktiivista puolueettomuuspolitiikkaa.

Sen jälkeen Kekkonen iski asian ytimeen. Hän muistutti kuulijoilleen, että hän palatessaan Novosibirskistä oli sanonut vastuun neuvottelujen aloittamisesta vuoden 1948 sopimuksen 2. artiklan mukaisesti tulevaisuudessa kuuluvan »ensi sijassa» Suomelle. Mutta, hän jatkoi, »on selvää, että kummallakin osapuolella on oikeus ehdottaa konsultaatioita ja niiden aloittamisen edellytyksenä on, että toinenkin osapuoli yhtyy käsitykseen ... hyökkäysuhan olemassaolosta». Suomi ei kos-

kaan ole, Kekkonen vakuutti, vihjannut, että »oikeus konsultaatioihin kuuluisi yksinomaan Suomelle». Toisaalta hänen vakaumuksensa oli aina ollut, että »Suomen etujen mukaista nimenomaan puolueettomuuden säilyttämisen kannalta on pitää konsultaatioaloite omissa käsissämme».[37]

Kolmea päivää myöhemmin Suomen ulkoministeri julkaisi lausunnon, jonka mukaan suurlähettiläs Jakobsonin kirjassaan esittämät ajatukset vuoden 1948 sopimuksen 2. artiklasta olivat sopusoinnussa tasavallan presidentin puheessaan esittämän lausunnon kanssa.[38]

Selventämisvaatimukseen oli vastattu, ja Suomen lehdistö ilmitoi tyytyväisyytensä. Useimmat sanomalehdet myönsivät, että Kekkosen puheeseen oli ollut virikkeenä Jakobsonin teoksen neuvostoliittolainen arvostelu. Eräät vasemmistolehdet ivailivat Jakobsonia ja julistivat hänet niiden oikeistopiirien tyypilliseksi edustajaksi, jotka tietoisesti pyrkivät tulkitsemaan sopimusta väärin. Kokoomuksen *Uusi Suomi*, jonka Lontoon-kirjeenvaihtajana Jakobson oli aikoinaan toiminut, väitti, että neuvostoarvostelijat olivat tulkinneet Jakobsonia väärin, ja keskustapuolueen *Suomenmaa*, joka kuten aina muulloinkin pyrki ehättämään ainakin yhden askelen pitemmälle kuin presidentti, julisti malttamattomasti: »Jos Euroopassa puhkeaisi aseellinen selkkaus, Suomen pitäisi heti ryhtyä Neuvostoliiton kanssa neuvotteluihin epäluulojen välttämiseksi. Kuten presidentti huomautti, aloitteen täytyy pysyä omissa käsissämme.» Tähän *Helsingin Sanomat* kuivasti huomautti, että niin äkkipikainen menettely olisi ristiriidassa Suomen puolueettomuuspolitiikan kanssa, koska se johtaisi kannanottoon suurvaltojen välisessä ristiriidassa.[39]

Tämän kehityskulun taustaa vastaan ulkoministeri Ahti Karjalaisen esiintyminen kuulosti kummallisesti menneisyyden ääneltä, kun hän kahta viikkoa myöhemmin huomautti kesken eduskunnan sekavan ulko-

poliittisen keskustelun, että Suomen puolueettomuuspolitiikka perustui ystävyyssopimuksen johdantolauseeseen, joka antaa Suomelle oikeuden pysyä suurvaltojen välisten eturistiriitojen ulkopuolella.[40] Tottumuksesta voi tulla petollinen olio.

Presidentti Kekkonen ei toisaalta unohtanut vuoden 1969 opetuksia. Jos venäläiset herkästi pahastuivat hämäristä lausunnoista, hän ei aikonut enää viljellä sellaisia. Puhuessaan seuraavana kesänä Moskovaan tekemänsä vierailun aikana Suomen ulkopolitiikasta hän näki suurta vaivaa tehdäkseen selväksi, että »maamme asema on kaikkien mahdollisten spekulaatioiden ulkopuolella». Suomen puolueettomuuspolitiikka perustui vankasti vuoden 1948 sopimukseen, jossa sen »pyrkimys» pysyä suurvaltojen välisten ristiriitojen ulkopuolella oli »otettu huomioon». Kaikenlainen muu puolueettomuus olisi Suomen kohdalla »epärealistinen» eikä sen »ainoalaatuista politiikkaa ja erikoislaatuista asemaa voida ahtaa minkään valmiin suunnitelman tai teorian puitteisiin». Suomen kohdalla puolueettomuuspolitiikka oli mahdollista vain edellyttäen, että ulkovallat tunnustaisivat sen riittävässä määrässä. Maantieteelliset tosiasiat tekivät Neuvostoliiton tunnustuksen ylivoimaisesti tärkeimmäksi. »Pidämme puolueettomuutta turvallisuuspolitiikkamme ohjenuorana pyrkien siis pysyttämään maamme mahdollisten selkkausten ulkopuolella.» Silti, hän lausui lopuksi, selvästi viitaten vuoden 1948 sopimuksen sotilaallisiin määräyksiin, »tulemme... noudattamaan tunnontarkasti kaikkia solmimiamme sopimuksia».[41]

Neuvostoliiton luottamus palasi. Kekkosen vierailun päättyessä julkaistussa yhteisessä tiedonannossa tunnustettiin jälleen »Suomen rauhaa rakastava puolueettomuuspolitiikka».[42] Kekkonen on siitä lähtien varonut huolellisesti sanojaan. Tyypillistä on, että hän Suomen television haastatellessa häntä 1975 yya-sopimuksen vuosipäivänä viittasi johdantolauseeseen, jossa Neuvostoliitto tunnusti »Suomen pyrkimyksen» pysytellä suurvaltojen välisten ristiriitojen ulkopuolella. Tähän, hän lausui, »koko meidän puolueettomuuspolitiikkamme rakentuu».[43]

Tässä luvussa viitattiin jo kerran siihen, että suomalaiset poliitikot toistavat monotonisesti tiettyjä sanontoja ja iskulauseita, jottei Neuvostoliitolle annettaisi »syytä aiheettomiin epäluuloihin». Suomalaiset eivät normaalioloissa harrasta iskulauseita, paitsi kommunistit, joiden ideologia ja perinteet kukoistavat niiden varassa. Mutta Suomen sotienjälkeisessä tilanteessa, kun sen turvallisuus pohjimmiltaan riippuu neuvostonaapurin aikomuksista ja toimenpiteistä, tällainen menettely on koettu välttämättömäksi keskusteltaessa ulkopoliittisista kysymyksistä. Jakobsonin kirjan nostattama suuttumus on vain yksi erikoistapaus. Venäläiset suhtautuvat herkkätuntoisesti siihen, mitä Suomessa puhutaan ja kirjoitetaan Suomen ja Neuvostoliiton suhteista. Neuvostoliittolaiset tarkkailijat etsivät alituiseen merkkejä siitä, että suomalaiset ehkä poikkeavat »korrektilta» ulkopolitiikan linjalta, toisin sanoen vuoden 1948 sopimukseen pohjautuvalta Paasikiven – Kekkosen linjalta. Suomalaiset itse puolestaan suhtautuvat herkkätuntoisesti siihen, mitä ulkomaiset tarkkailijat sanovat tai kirjoittavat Suomen ja Neuvostoliiton suhteista, ja heidän reaktionsa saattaa olla voimakas ja raivoisa, milloin tätä linjaa tulkitaan väärin tai moititaan tai milloin se tehdään naurunalaiseksi tai milloin vihjaistaan, että heidän demokraattinen järjestelmänsä tai heidän tahtonsa puolustaa sitä väitettyjä Neuvostoliiton loukkaustoimia vastaan olisi rapautumassa Suomen ja Neuvostoliiton suhteiden erikoislaatuisuuden takia.

Eräs lukuisista tästä kertovista esimerkeistä oli eräässä Ruotsin päivälehdessä julkaistun kirjoituksen herättä-

mä vastavaikutus Suomessa. Artikkelin oli kirjoittanut Göran Albinsson, sanomalehtimies, jonka poliittiset mielipiteet ja kirjoitustapa muistuttavat enemmän new-yorkilaista *Daily News* -lehteä kuin Skandinavian perinteellistä journalismia, ja artikkeli julkaistiin konservatiivisessa *Svenska Dagbladetissa*. Se kuvaili Neuvostoliiton Helsingin-suurlähettilään Vladimir Stepanovin väitettyä kumouksellista toimintaa. Artikkelin mukaan tämän tehtävänä oli saada Suomi sosialismin tielle yrittämällä koota laaja »demokraattinen voima» kommunisteista, sosialidemokraateista, keskustapuoluelaisista myötäjuoksijoista ja porvarillisista nuorisojärjestöistä. Tämän voiman oli määrä olla kommunistien johdossa ja saada toimintaohjeensa neuvostolähetystöstä. Toiminnan avaimena tuli olla puolustusvoimien, poliisikunnan, joukkotiedotusvälineiden sekä sosialidemokraattisen ja keskustapuolueen voimaperäinen soluttaminen. SKDL:n ei-kommunistiseen puheenjohtajaan, »petturi» Ele Aleniukseen oli kohdistettava arvostelua mahdollisimman usein. Stepanovin itsensä oli määrä auttaa Suomen kommunisteja sekä diplomaattisin että ei-diplomaattisin keinoin, erityisesti yrittämällä heikentää kommunismin vastustusta suhteillaan suomalaisiin poliitikkoihin.[44]

Suomalaisten reaktio oli nopea ja odotusten mukainen. Sosialidemokraattien johtajat pitivät artikkelia »ilkeämielisenä» ja harhaisen mielikuvituksen tuotteena. Kommunistien tavoin he syyttivät Albinssonia toimimisesta suomalaisten oikeistoainesten kanavana näiden pelatessa uhkapeliä kansakunnan ulkopolitiikalla yleensä ja Suomen ja Neuvostoliiton suhteilla erityisesti. Keskustapuolueen *Suomenmaa* antoi Ruotsin ymmärtää, että suomalaiset hoitivat ulkopolitiikkaansa ainakin yhtä taitavasti kuin ruotsalaiset omaansa. Kokoomuspuolueen *Uusi Suomi* luennoi lehdistön vapaudesta ja oli sitä mieltä, että artikkelista oli nostettu liian suuri

meteli. Riippumaton *Turun Sanomat* oli taipuvainen olemaan samaa mieltä, mutta piti syytöksiä suurlähettiläs Stepanovin kumouksellisesta toiminnasta kaikkea muuta kuin uskottavina. Kommunistipuolue lähetti puheenjohtajansa, kunniapuheenjohtajansa ja pääsihteerinsä ulkoministeriöön vastalausemuistio mukanaan ja vaati »toimenpiteitä». Artikkeli, jonka kielenkäyttö oli herjaavaa, vahingoitti Suomen ja Neuvostoliiton ja Suomen ja Ruotsin suhteita ja sen olivat ilmeisesti inspiroineet taantumukselliset voimat Suomessa, jotka yksissä tuumin kansainvälisen taantumuksen kanssa pyrkivät tuhoamaan Suomen ulkopolitiikan. Ne suomalaiset lehdet, jotka olivat julkaisseet artikkelin, olivat syyllistyneet »provokaation jatkamiseen», lausuttiin muistiossa.

Ulkoasiainministeriö totesi, että tuollaisten mielikuvituksellisten väitteiden julkaiseminen oli valitettavaa, sitäkin enemmän kun se sattui yhteen Ruotsin kuninkaan Suomeen tekemän valtiovierailun kanssa. Tukholman suurlähettiläs Max Jakobson sai tehtäväkseen tuoda ilmi hallituksensa suuttumuksen. *Svenska Dagbladet* julkaisi vihdoin puolittain puolustelevan pääkirjoituksen, missä se jokseenkin kierosti ilmoitti aina tukeneensa Suomen ulkopoliittisia pyrkimyksiä. Toimitus ei ollut etukäteen lukenut tai hyväksynyt pahennusta herättänyttä artikkelia, lehti lausui, mutta Ruotsissa vallitsi sananvapaus – tämä tiedoksi suomalaisille. Sitä paitsi, mitä sensaatiomaista oli Suomen kommunistisen puolueen tunnetuissa sisäisissä ongelmissa?[46]

Paatunut Göran Albinsson iski uudelleen vajaat kaksi vuotta myöhemmin ja valitsi jälleen valtiovierailun – presidentti Kekkosen Yhdysvaltoihin tekemän – ajan iskeäkseen hampaansa Suomen ulkopolitiikkaan. Presidentti Kekkosen vieraillessa suomalaista syntyperää olevien amerikkalaisten luona Ylä-Michiganin niemimaalla ja hänen Washingtoniin saapumisensa aattona

The Washington Post antoi tilaa Albinssonin sapekkaalle kirjoitukselle, jonka aiheena oli »Suomen nuorallatanssi». Amerikkalaisille kerrottiin, että »suomalaiset olivat häpeällisesti riippuvaisia jättimäisestä neuvostonaapuristaan» ja voivat olla varoittavana esimerkkinä Länsi-Eurooppaa odottavasta kohtalosta, jos Italian ja Ranskan kommunistipuolueet lisäisivät vaikutusvaltaansa. Kekkonen itse leimattiin »Leninin kunniamerkkiä kantavaksi Neuvostoliiton ystäväksi», joka oli virassaan siksi, että »Neuvostoliiton puoluepomo Leonid Brežnev» oli »vaatinut» suomalaisia pitämään hänet siinä. Hänen eräät maanmiehensä olivat tosiaan ehdottaneet, että Suomi muuttaisi nimensä »Kekkoslovakiaksi». Silti olisi »aivan liian yksinkertaistavaa leimata Kekkonen Neuvostoliiton nukeksi, joka pelkästään noudattaa Moskovan käskyjä». Tosiasiallisesti hän sattui olemaan taitava ja häikäilemätön poliitikko, joka oli »onnistunut luomaan ilmapiirin, missä Neuvostoliiton vastustamista ei suosittu». Suomen kokoomuslaisetkin, jotka olivat kauan urheasti pitäneet puoliaan, oli nyt pakotettu tukemaan häntä, »näyttääkseen että olivat 'vastuullisia'». Tämä poliittinen yksimielisyys ehkä oli »ratkaisevaa Suomen säilymiselle itsenäisenä valtiona», Albinsson lopuksi myönsi, mutta »kysyn itseltäni – samoin kuin monet tuntemani suomalaiset itseltään: onko tämä itsenäisyyttä?»[47]

Presidentti Kekkonen itse oli ankarasti närkästynyt Albinssonin sapekkuudesta, mutta hän ei halunnut julkisesti kommentoida kirjoitusta. Vierailua seuranneille suomalaisille lehtimiehille hän huomautti »harvoin lukeneensa mitään, joka oli niin täynnä erehdyksiä».[48] Puhuessaan Washingtonin National Press Clubissa kaksi päivää loukkaavan kirjoituksen jälkeen, hän viittasi siihen varsin läpinäkyvästi lausuessaan että »Suomea on säälitty sen kuvitellusta taloudellisesta riippuvuussuhteesta itäiseen naapurimaahan. Vastaan sellaisiin kuvit-

teluihin täysin vilpittömästi: haluamme laajentaa tätä yhteistoimintaa, koska se on meille edullista.» Hän lisäsi, että kaikki talouspiirit kotona Suomessa olivat asiasta samaa mieltä.[49] Lehtimieskuulijakunnan hänelle puheen jälkeen tekemät kysymykset näyttivät osoittavan, että Albinssonin kirjoituksella oli ollut runsaasti lukijoita. Useimmat koskivat Suomen ja Neuvostoliiton suhteita sekä kommunismia Suomessa. Kommunistien osallistuminen Suomen hallitukseen vahvisti maan asemaa, Kekkonen sanoi eräälle kysyjälle. Toiselle, joka halusi tietää, vieläkö Kekkonen edelleen, kuten hän oli sanonut Hrušťeville 1960, oli sitä mieltä, että Suomi pitäisi kiinni skandinaavisesta demokratiastaan, vaikka koko muu Eurooppa muuttuisi kommunistiseksi, ilmoitettiin, ettei presidentti tässä kohden ollut muuttanut mieltään. Kun Kekkoselta tiedusteltiin, vallitsiko Suomessa täydellinen sananvapaus, hän vastasi myöntävästi lisäten kuitenkin, että lehdistö harjoitti tietyssä määrin sen omiin intresseihin ja turvallisuuteen pohjautuvaa itsesensuuria.[50]

Kotona Suomessa reaktio ei ollut yhtä hillitty. *Suomenmaa* kävi Albinssonin »kaltaisten» kimppuun, jotka ilmeisesti olivat jäätyneet kylmän sodan asenteisiin eivätkä pystyneet ymmärtämään suomalaistyyppistä ulkopolitiikkaa. Sellaisia ihmisiä oli vielä Suomessakin ja he ruokkivat Albinssoneja, jotka puolestaan vievät nämä kylmän sodan näkemykset Atlantin poikki.[51] *Hufvudstadsbladet* lausui julki kummastuksensa *The Washington Postin* tahdittomuudesta, kun se juuri tuona aikana julkaisi esityksen Suomen asemasta, esityksen joka oli niin ilmeisen tendenssimäinen, että sitä voitiin luonnehtia pelkäksi mustamaalaukseksi. Yksinpä Albinssonin työnantaja *Svenska Dagbladetkin* näytti kauhistuneen niin paljon, että se kirjoitti myönteisesti Kekkosen diplomatiasta.[53] *The Washington Post* itsekin antoi palstoillaan tilaa suomalaiselle vastineelle, jonka

oli kirjoittanut *Hufvudstadsbladetin* päätoimittaja Jan-Magnus Jansson, Helsingin yliopiston etevä yleisen valtio-opin professori ja ruotsalaisen kansanpuolueen entinen puheenjohtaja.[54] Hänen artikkelinsa sai osakseen kiitosta kokoomuspuolueen *Aamulehdeltäkin*, jonka väitetty taantumuksellisuus oli useasti ollut Neuvostoliiton hyökkäyksen kohteena. Vaikka lehti väittikin mitalilla olevan kaksi puolta, kiiltävä ulkomaita ja himmeämpi kotoista käyttöä varten, se silti tunnusti, että professori Jansson »epäilemättä oli tehnyt meille palveluksen».[55]

Albinssonin hyökkäykset suututtivat erityisen suuressa määrin suomalaisia kahdesta syystä. Ensinnäkin ne tehtiin aikana, jolloin Suomi jo oli syvästi katkeroitunut iskusanan »suomettuminen» syntymisestä. Tällä sanonnalla tarkoitettiin tilannetta, jolloin Neuvostoliitto kauko-ohjaa toisen valtion ulkopolitiikkaa. Iskusanaa käytettiin aseena liennytyksen edistämistä vastaan. Sillä vihjailtiin, että Suomi jo oli joutunut tämän kavalan neuvostotaktiikan uhriksi, ja sitä käytettiin varoittamaan Länsi-Euroopan kansoja, etteivät ne laskisi aseitaan ja joutuisi kokemaan samaa kauheaa kohtaloa kuin Suomi. Toiseksi Albinsson oli ruotsalainen, kotoisin Suomen lähinaapurimaasta, ja hänen voitiin otaksua siitä syystä tarkoin tuntevan Suomen asiat, mikä saattoi antaa uskottavuuden sädekehän hänen väitteilleen. Miten amerikkalaiset olisivat saattaneet tietää, ettei hänen näkökulmansa ollut tyypillisesti ruotsalainen, vaan että siinä pikemminkin kuvastuivat oikeistojohtaja Franz Josef Straussin kaltaisten länsisaksalaisten »kylmän sodan» miesten joustamattomat näkemykset? Suomalaiset olivat huolestuneita puolueettomuuspolitiikkansa uskottavuudesta, ja Albinsson pyrki horjuttamaan tätä uskottavuutta juuri silloin kun presidentti Kekkonen Yhdysvalloissa käydessään toivoi voivansa lujittaa sitä.

Pohjimmaltaan tämä herkkyys lännen taholta tulevalle Suomen ulkopolitiikan arvostelemiselle ja moittimiselle on yhteydessä tarpeeseen tehdä tämä politiikka uskottavaksi idässä. Jos venäläiset päättelisivät, ettei Suomen ulkopolitiikka enää olisi lujasti ja pysyvästi ankkuroitunut vuoden 1948 sopimukseen, he todennäköisesti käyttäisivät muita keinoja taatakseen luoteisten alueidensa turvallisuuden. Suomalaiset ovat mieluummin pohtimatta, minkä vaihtoehdon venäläiset siinä tapauksessa valitsisivat. Neuvostoliiton reaktio Jakobsonin yritettyä antaa uuden tulkinnan vuoden 1948 sopimuksen avainkohdalle näytti, kuinka herkkiä ja valppaita venäläiset tässä suhteessa olivat. Se antoi myös eräänlaisen viitteen Suomen ulkopoliittisten pyrkimysten rajoista. Suomalaisten oli havaittu pyrkivän rajapiirille, ja heidät oli nolattu. Heitä oli jälleen muistutettu siitä, että he elivät Neuvostoliiton turvallisuusvyöhykkeen sisäpuolella, aivan kuten kuubalaisia oli 1962 muistutettu siitä, etteivät he voineet ylittää määrättyä rajaa Yhdysvaltain turvallisuusvyöhykkeen sisäpuolella. Suomessa ei kuitenkaan ollut Sikojen lahtea.

Moskovan merkkiäänet olivat kuitenkin olleet hämmentäviä. Vuonna 1957 oli Neuvostoliitossa julkaistu otaksutusti arvovaltainen analyysi vuoden 1948 suomalais-neuvostoliittolaisesta sopimuksesta. Se oli Moskovan kansainvälisten suhteiden tutkimusinstituutin professorien S. B. Krylovin ja V. N. Durdenevskin toimittama, ja se teki selvän eron suomalais-neuvostoliittolaisen sopimuksen ja muiden Neuvostoliiton turvallisuussopimusten välillä. Sopimuksen määräyksiä koskeva analyysi päättyi seuraavasti: »Kaikki tämä viittaa siihen, että Neuvostoliiton ja Suomen välinen sopimus on pikemminkin puolueettomuuden takaava sopimus kuin keskinäisen avunannon sopimus näiden sanojen varsinaisessa merkityksessä.»[56] Suomalaiset panivat tämän merkille ilmeisen helpottuneina, ja Max Jakobson piti tärkeänä korostaa äsken mainittua lausetta puhuessaan

Zürichissä helmikuussa 1961.[57] Hän viittasi siihen uudelleen kirjassaan muutamia vuosia myöhemmin,[58] mutta hän joutui Krymovin ja Golovanovin hyökkäyksen kohteeksi juuri siksi, että perusti sopimuksen tulkintansa tähän neuvostoliittolaiseen analyysiin. Merkkiäänet olivat muuttuneet. Tästä lähtien suomalaiset olivat ylen määrin valppaita analysoidessaan tulevia neuvostoliittolaisia lausuntoja.

Uudenlainen merkkiääni kuultiin syksyllä 1974, jolloin ilmestyi uusi neuvostoliittolainen tutkimus Suomen ulkopolitiikasta. Sen tekijä oli Juri Komissarov, jonka ilmoitettiin olevan neuvostoliittolainen historioitsija, mutta jonka otaksuttiin todellisuudessa olevan yhden tai useamman neuvostoliittolaisen Suomen asiain tuntijan salanimi. Krymovin ja Golovanovin tavoin Komissarov pani enemmän painoa vuoden 1948 sopimuksen keskinäisen avunannon näkökohdalle kuin suomalaiset olivat olleet taipuvaisia panemaan. Hänen kirjansa julkaistiin vain suomenkielisenä käännöksenä, ja sitä luettiin ja analysoitiin runsaasti.[59] Kahta vuotta myöhemmin valmistui Komissarovin ja T. Bartenjevin (myös salanimi) yhteistyönä ajanmukaistettu laitos, joka julkaistiin Neuvostoliitossa. Suomalaiset tiesivät siitä jo ennen sen ilmestymistä, joten he odottivat levottomina. Eräs amerikkalainen historioitsija, joka elokuun puolivälissä kävi tapaamassa pääministeri Kalevi Sorsaa, tapasi tämän pohtimassa vielä julkaisematonta neuvostoliittolaista kirjaa,[60] ja tähän pohtimiseen osallistuivat useimmat asioista perillä olevat suomalaiset. Kun kirja vihdoin ehti Suomeen, se viritti uudelleen vuoden 1948 sopimuksen analysoimisen ja sitä koskevan väittelyn.

Komissarov ja hänen kirjoittajakumppaninsa hylkäsivät Krylovin ja Durdenevskin yhdeksäntoista vuotta aikaisemmin esittämän tulkinnan.[61] Heidän mielestään vuoden 1948 sopimus oli nähtävä orgaanisena kokonaisuutena, ja kaikki tulkinnat, jotka yrittivät vähentää sotilaallisten määräysten merkitystä tai korostaa johdantolauseen tärkeimmyyttä, olivat vääriä. He huomauttivat, että »tietyt piirit lännessä ja Suomessakin ovat koettaneet vääristellä sopimuksen sisällystä ja tulkita sen tärkeimpiä kohtia harhauttavalla tavalla», mikä oli johtanut väitteeseen, »että tärkein velvoitus, johon Suomi on sitoutunut sopimuksessa on se, että Suomi olisi ja pysyisi puolueettomana kaikissa tilanteissa». Tämä oli virheellistä, he kirjoittivat. Oli tilanteita, joissa Suomi ei olisi velvollinen noudattamaan puolueettomuutta:

> Suomi voi pyrkiessään pysymään suurvaltojen välisten ristiriitojen ulkopuolella omaksua puolueettoman aseman ainoastaan kysymyksissä, jotka eivät koske Suomen ja Neuvostoliiton välisiä ystävällisiä suhteita, tai puolustuskysymyksissä, jotka eivät koske yrityksiä suojella Neuvostoliiton luoteisrajaa tai Suomea itseään. Toisin sanoen Suomen yritykset pysyä suurvaltain välisten eturistiriitojen ulkopuolella eivät saa joutua ristiriitaan vuoden 1948 sopimuksen hengen tai kirjaimen tai sen sisältämän velvoituksen kanssa ylläpitää ja kehittää ystävällisiä ja hyviä naapurisuhteita.

Molemmat neuvostoliittolaiset kirjoittajat huomauttivat, että sopimuksen keskinäistä avunantoa koskeva kohta liittyi konkreettisten historiallisten kokemusten johdosta Saksan tai sen kanssa liitossa olevien valtioiden hyökkäykseen. Todellisuudessa oli kuitenkin katsottava, että sopimus meni tätä rajoitusta pitemmälle. Sen oli käsitettävä tarkoittavan, että sopimuspuolten oli yhdistettävä voimansa torjuakseen Suomea tai sen alueen kautta Neuvostoliittoa vastaan tähdättyjä hyökkäyksiä. Jos Neuvostoliiton aluetta uhattaisiin Suomen kautta, sopimus velvoittaisi Suomen Neuvostoliiton liittolaiseksi.

Mitä neuvotteluklausuuliin tuli, Bartenjev ja Komis-

sarov väittivät, ettei sopimuksen tarkoituksena ilmeisestikään ollut neuvotteluihin ryhtyminen vasta sodan puhjettua. Neuvotteluihin voitiin ryhtyä rauhan aikana edellyttäen »että ilmeni uhka turvallisuutta vastaan». Sanontaa »hyökkäys» ei pitänyt tulkita liian ahtaasti. Sitä olisi pikemminkin pidettävä yleisempänä turvallisuuskäsitteenä, joka sulkisi piiriinsä tilanteen Pohjois-Euroopassa ja Itämerellä. Tästä oli esimerkkinä vuoden 1961 noottikriisi, »kun länsisaksalaiset militaristit ja revanšistit koettivat toiminnallaan Pohjois-Euroopassa ja Itämerellä vetää Norjan ja Tanskan Länsi-Saksan sotilaalliseen valtapiiriin».

Bartenjev ja Komissarov suomivat lopuksi niitä, jotka erheellisesti olivat väittäneet Suomen olevan velvollinen vain torjumaan hyökkäystä omilla voimillaan ja ettei ollut Suomen edun mukaista vedota sopimuksen sotilaallista apua koskevaan kohtaan. Paasikivi ja Kekkonen, joiden lausuntoihin sellaiset väitteet muka perustuivat, eivät koskaan olleet koettaneet vältellä tällä tavoin vastuutaan, neuvostoliittolaiset kirjoittajat totesivat. Päinvastoin he olivat aina pyrkineet estämään tilanteen, joka voisi uhata Suomen puolueettomuutta. He eivät koskaan olleet tehneet kysymyksenalaiseksi Suomen tahtoa toimia sopimuksen mukaisesti, jos velvoitus kävisi ajanmukaiseksi. Kun sopimus oli tehty, ei kysymys ollut siitä, ottaisiko Suomi apua vastaan vai ei. Kysymys oli, Bartenjev ja Komissarov kirjoittivat, missä olosuhteissa apua pyydettäisiin.

Entinen suurlähettiläs Jakobson, josta alkuvuodesta oli tullut mahtavien liike- ja teollisuusjärjestöjen »käytäväpolitiikkaa» varten muodostaman kattojärjestön Elinkeinoelämän valtuuskunnan (EVA) toimitusjohtaja, oli ensimmäisiä yya-sopimuksen uusimman neuvostoliittolaisen analyysin kommentoijia. Hän huomautti, ettei Suomen yleinen mielipide nähnyt mitään ristiriitaa maan puolueettomuuspolitiikan ja

sopimuksessa säädettyjen velvoitusten välillä, mutta hän sanoi myös, että sopimukseen voitiin vedota vain, jos Suomi joutuisi sotatoimien kohteeksi, missä tapauksessa sen ponnistukset puolueettomana pysymiseksi olisivat joka tapauksessa jääneet tuloksettomiksi. Pyytäisikö Suomi sellaisessa tilanteessa Neuvostoliiton apua ja missä laajuudessa se pyytäisi, riippuisi siitä »mitä toimenpiteitä katsomme tilanteen vaativan ja mitä me pidämme välttämättöminä turvallisuutemme kannalta», hän kirjoitti lainaten parlamentaarisen puolustuskomitean äskeistä lausuntoa. Uusi neuvostoliittolainen kirja tulkitsi sopimusta Jakobsonin mielestä liian ahtaasti, ja hän arveli olevan varsin mahdollista, että se oli joidenkin Neuvostoliiton ulkoasiainministeriön kovan linjan miesten työtä ja ettei ulkopolitiikan johto ollut samaa mieltä näiden kanssa. Kaikissa tapauksissa kirjaa voitiin pitää merkkinä Neuvostoliiton Suomen puolueettomuuspolitiikalle antaman tuen heikkenemisestä.[62]

Kommunistisen puolueen stalinistisen vähemmistön äänenkannattaja *Tiedonantaja* leimasi heti kohta Jakobsonin Suomen ja Neuvostoliiton suhteita vahingoittamaan pyrkiväksi provokaattoriksi. Tämän »Suomen suurpääoman edustajan» neuvostoliittolaisia kirjailijoita vastaan suuntaamat »julkeat syytökset» olisivat ristiriidassa kansakunnan etujen kanssa ja ne täytyi tuomita, julisti SKDL:n ja kommunistisen puolueen sanomalehti *Kansan Uutiset*. Myös *Suomenmaa* kävi Jakobsonin kimppuun; tämän »kiihkeä vastaus» neuvostoliittolaiseen kirjaan oli karhunpalvelus Suomelle ja antoi uusia aseita niiden koti- ja ulkomaisten piirien käsiin, jotka haluavat Suomen puolueettomuuspolitiikan vaarantuvan. Mitä kirjaan itseensä tuli, *Tiedonantaja* kirjoitti, se todisti stalinistien olleen oikeassa, kun he koko ajan olivat väittäneet, ettei Suomen ulkopolitiikka ollut puolueettomuuden vaan

pikemminkin Neuvostoliiton ystävyyden ja yhteistoiminnan politiikkaa. Sosialidemokraattisen puolueen *Demari* arveli, että kirja voisi olla hyvänä lähtökohtana uudelle keskustelulle, joka selventäisi ja syventäisi suhteita Neuvostoliittoon. Tätä ajatusta toistettiin monissa ei-sosialistisissa lehdissä. Riippumaton *Helsingin Sanomat* piti eräitä kirjan väitteitä kysymyksenalaisina, mutta piti sitä tervetulleena keskustelun vilkastuttajana. *Turun Sanomat* korosti sitä, että vuoden 1948 sopimus oli »Suomen ulkopolitiikan väistämätön kulmakivi», mutta ihmetteli, kuinka yksi sopimuskumppaneista voisi yksipuolisesti tulkita sen sotilasliitoksi. *Uusi Suomi* totesi, että presidentti Kekkosen linjan takana oli Suomen kansan harvinaisen yksimielinen tunne ja että Bartenjevin ja Komissarovin uusi tulkinta – jos se oli oikein selostettu – merkitsi yritystä tuhota presidentin elämäntyö. *Hufvudstadsbladetin* mielestä oli vain vähän ristiriitaa uusimman neuvostoliittolaisen tulkinnan ja Suomen ulkopolitiikkaa koskevien virallisten lausuntojen välillä. Jos erimielisyyttä oli olemassa, siitä pitäisi avoimesti keskustella, ja harkitut kriittiset kommentit Neuvostoliiton taholta olivat tervetulleet. »Ulkopolitiikkamme perustusten ei saa sallia muodostua kuolleiksi dogmeiksi. Niitä pitää harkita yhä uudelleen, jotta pystyisimme niitä menestyksellisesti puolustamaan.»[63]

Virallinen reaktio oli rauhallinen. Ulkoministeri Sorsa ilmaisi hallituksen vakaumuksen olevan, ettei molempien sopimuspuolten välillä ollut mitään erimielisyyksiä vuoden 1948 sopimuksen tulkinnasta. Suomen ja Neuvostoliiton suhteiden kulmakivi pysyi eheänä, Sorsa lausui. Keijo Korhonen, Helsingin yliopiston poliittisen historian professori ja syyskuun lopusta Sorsan seuraaja ulkoministerinä, oli samaa mieltä. Uusi ulkoministeri, joka oli entinen ulkoasiainhallinnon virkamies ja kokenut Suomen politiikan selittäjä, antoi luottamuksellisesti ymmärtää, että suomalaiset suhtautuivat aivan liian

herkkätunteisesti siihen, mitä meistä Neuvostoliitossa kirjoitetaan. Muutamat Komissarovin kirjan lauseet, jos ne irroitettiin yhteydestään, saattoivat tosiaan antaa vaikutelman, että vuoden 1948 sopimusta tulkittiin uudella tavalla, hän sanoi, mutta kaikki huomioon ottaen sitä ei voitu pitää todistuksena Neuvostoliiton politiikan muuttumisesta.[64]

Vahvistus tälle näkemykselle tuli Neuvostoliitosta uutistoimisto Novostin levittämän Komissarovin kirjan kommentoinnin muodossa. Tämä oli V. Nikiforovin kirjoittama ja se tähdensi – kuten kirjakin – sopimuksen elimellistä kokonaisuutta ja vuoden 1948 sopimuksen tärkeitä artikloja: »Me emme esimerkiksi voi erottaa johdantolausetta sopimuksen sotilaallispoliittisista artikloista. Vielä vähemmän voimme sallia niitä pantavan ristiriitaan keskenään.» Nikiforov sanoi, että Neuvostoliiton tulkinta sopimuksesta pysyi muuttumattomana, eikä Komissarovin kirja ollut muuta tarkoittanut. Sorsan äskeistä lausuntoa lainattiin hyväksyvästi uutena todisteena siitä täydellisestä yksimielisyydestä, joka vallitsi molempien hallitusten välillä sopimuksen tarkoituksen ja sen Suomen ja Neuvostoliiton suhteille perustavaa laatua olevan merkityksen suhteen.[65]

Sellaiset tapaukset kuin Albinssonin artikkelit sekä Jakobsonin ja Komissarovin kirjat ovat valaisevia näytteitä minkälaisten ongelmien eteen Suomi joutuu yrittäessään harjoittaa ulkopolitiikkaa, joka mahdollisimman täydellisesti ja tehokkaasti palvelisi maan kansallisia etuja. Kun Suomen maantieteellinen sijainti tekee sen strategisesti tärkeäksi Neuvostoliitolle ja samalla jättää sen länsivaltojen todennäköisen ja tehokkaan tuen äärirajojen ulkopuolelle, Suomen on hoidettava suhteensa neuvostonaapuriinsa molempia tyydyttävällä tavalla ennen kuin se voi ajatella muita suhteita. Se tosiasia, että Neuvostoliitto on omaksunut poliittisen ideologian ja yhteiskunnallisen järjestelmän, joita suomalaisten suuri

enemmistö vierastaa, vaikeuttaa tehtävää, mutta ei – kuten suomalaiset ovat todistaneet – tee tätä mahdottomaksi. Turvassa neuvostojättiläisen ulottuvilta ja varmoina Amerikan tuesta lännen ideologeilla on varaa moraaliseen suuttumukseen, joka saa heidät syyttämään suomalaisia itsensä häpäisemisestä, kun nämä sovittelevat Suomen aseman vaatimalla tavalla. Suomalaisilla itsellään ei ole varaa sellaiseen tyhjänpäiväiseen ylvästelyyn. Mutta jos väitetään tämän osoittavan heidän itsenäisyytensä vakavasti rajalliseksi, paljastetaan oma tietämättömyys. Millään kansakunnalla ei ole varaa jättää kokonaan huomioon ottamatta omaa kansainvälistä ympäristöänsä. Suomen sijainti sattuu olemaan erilainen kuin useimpien länsimaiden. Silti Suomen sisäinen demokratia on sellainen, ettei suomalaisilla ole syytä pyytää anteeksi keneltäkään.

Ellei Suomi olisi pystynyt järjestämään suhteitaan Neuvostoliittoon, sen nykyinen asema olisi todennäköisesti muuttunut perinpohjin erilaiseksi. Vuoden 1948 sopimus on tämän järjestelyn kulmakivi. Uskollinen pitäytyminen tämän kulmakiven henkeen ja kirjaimeen on ennakkoedellytys Suomen kaikille muille mahdollisille ulkopoliittisille tavoitteille. Siitä johtuu sopimuksen keskeinen asema julkisissa lausunnoissa ja juhlapäiväadresseissa, siitä myös se merkillinen ulkopoliittinen yksimielisyys, joka Suomessa on syntynyt. Että pyrkivät poliitikot silloin tällöin ampuvat yli maalin ilmaistessaan intoaan, saattaa länsimaisista huomioitsijoista vaikuttaa todisteelta Suomen alennustilasta. Suomalaisista itsestään se on huvittavaa. Yhden esimerkin mainitaksemme keskustapuolueen eduskuntaryhmän puheenjohtaja pitäessään ylitsevuotavan intomielistä illallispuhetta maassa vierailevan Neuvostoliiton kommunistisen puolueen valtuuskunnan kunniaksi marraskuussa 1974, ehdotti että 19. päivä syyskuuta, aselevon vuosipäivä, otettaisiin toiseksi itsenäisyyspäi-

väksi joulukuun 6:nnen rinnalle. Suurin osa Suomea piteli kylkiään naurusta, vaikkakin hilpeyteen sekaantui suuttumusta. Huono-onninen juhlija myönsi lammasmaisesti ehdotuksensa kenties olleen harkitsematon. Vain kommunistit ottivat hänen ajatuksensa vakavalta kannalta, joskin *Kansan Uutisten* mielestä yya-sopimuksen vuosipäivä, huhtikuun 6:s, olisi soveliaampi.[66]

Toiselta puolen todellisen itsenäisyyspäivän koittaessa neljää viikkoa myöhemmin Suomen oikeisto juhli sitä erillään Helsingin Finlandia-talossa tavanomaisin Kekkosta vastaan tähdätyin puhein, joita pitivät sellaiset oikeiston johtavat kyvyt kuin perustuslaillisen puolueen Georg Ehrnrooth, kokoomuspuolueen Tuure Junnila ja Kullervo Rainio sekä ruotsalaisen kansanpuolueen Victor Procopé.[67] Siihen nähden, että presidentin puoliso oli kuollut kolme päivää aikaisemmin ja tavanomainen juhla presidentinlinnassa oli peruutettu, tilaisuutta voidaan pitää tahdittomana, mutta ainakin se jälleen oli näyte Suomen kansanvallan elinvoimasta ja monipiirteisyydestä.

On todellakin yritetty estää julkisesti tuomasta ilmi näkemyksiä, jotka voisivat ärsyttää Neuvostoliittoa ja aiheuttaa Suomelle poliittisia ongelmia, ja tästä puhutaan lähemmin seuraavassa luvussa. Käytetty keino on kuitenkin vapaaehtoinen pidättyvyys. Erimieliset oikealla saavat tuoda mielipiteensä julki yhtä vapaasti kuin erimieliset vasemmalla, vaikka ainoastaan edelliset voivat vahingoittaa Suomen ja Neuvostoliiton suhteita. Länsimaiset tarkkailijat, jotka haluavat osoittaa Suomen jo puolittain olevan rautaesiripun takana ja häviävän sinne nopeasti, voivat Ehrnroothin ja Junnilan lausunnoista poimia tukea väitteilleen. Samalla tavoin neuvostoliittolaiset löytävät Taisto Sinisalon ja muiden stalinistien lausunnoista helposti pohjaa väitteilleen, että taantumus yhä nostaa rumaa päätään Suomessa. Suomella kuten jokaisella demokratialla on omat äärimmäisyys-

aineksensa. Se, että kommunistit ovat yrittäneet tehdä Neuvostoliiton ja Suomen virallisen ulkopolitiikan arvostelemisesta rikoksen, ei kuvasta tämän demokratian terveydentilaa, vaan sitä vastoin se, että nämä yritykset poikkeuksetta jäävät tuloksettomiksi.

Vuoden 1948 sopimus ei ole kieltänyt Suomen kansanvaltaista järjestelmää eikä tuhonnut sen mahdollisuuksia pitää yllä tehokkaita poliittisia ja taloudellisia suhteita Neuvostoliiton valtapiirin ulkopuolella oleviin valtioihin. Suomen kansainvälistä toimintavapautta on rajoitettu vain sikäli, että se on sopimuksella sitoutunut olemaan käymättä sotaa Neuvostoliittoa vastaan ja että sen täytyy tietyssä tilanteessa käydä sotaa Neuvostoliiton rinnalla. Nämä rajoitukset kuvastavat geopoliittisia realiteetteja. Unkari jätti huomiotta sellaiset realiteetit vuonna 1956 ja sai länsimaissa osakseen suunnatonta ihailua, kun se nousi uhmaamaan naapuriaan Neuvostoliittoa, mutta tämän traagisen sankarillisuudennäytteen lopputuloksena oli kuolema, tuho ja yltyvä sorto. Suomi ei usko sankarilliseen itsemurhaan, vaikka eräät sen kansalaiset uskovatkin. Eräässä ensimmäisen kerran *Suomen Kuvalehdessä* maaliskuussa 1944 julkaistussa kirjoitelmassa Kekkonen kirjoitti tästä aiheesta: »Mies voi kuolla sankaruuden vuoksi, mutta joka tahtoo kansansa kuolemaan oman sankarillisen käsityksensä mukaisesti, ei ole tuntenut vastuuta kansaansa kohtaan».[68]

Vuoden 1948 sopimuksen kuvastamiin realiteetteihin perustuvan ulkopolitiikan takana nykyisin oleva valtava kannatus on kansallisen vastuuntunnon ilmaus. Se on myös heijastusta suomalais-neuvostoliittolaista suhteista kolmen vuosikymmenen aikana saaduista kokemuksista. Ne suomalaiset, joita Komissarovin kirjan väitetty uusi sopimuksen tulkinta hermostutti, ovat varmasti tunteneet mielensä helpottuneeksi luettuaan maaliskuussa 1977 lehdistään perusteelliset selonteot *Pravdan* Suomen ja Neuvostoliiton suhteita käsitelleestä artikkelisarjasta. Neuvostoliiton kommunistipuolueen äänenkannattaja käsitteli noita suhteita erittäin myönteisesti ja totesi, että suomalaisten valtava enemmistö »kannattaa Paasikiven-Kekkosen linjaa, jonka tarkoituksena on säilyttää ystävälliset ja hyvät naapurisuhteet Neuvostoliittoon ja kehittää niitä.»[69] Jopa norjalainen konservatiivinen sanomalehti *Aftenposten*, jonka artikkelit Suomen ja Neuvostoliiton suhteista olivat usein suututtaneet sekä suomalaisia että venäläisiä ja jonka Moskovan-kirjeenvaihtajat säännöllisesti olivat maastakarkotuksen partaalla, huomautti, että »aurinko paistaa pilvettömältä taivaalta Neuvostoliiton ja Suomen suhteisiin».[70]

Pääministeri Aleksei Kosygin vahvisti tätä vaikutelmaa vieraillessaan Suomessa myöhemmin samassa kuussa. Kaikissa vierailun yhteydessä pidetyissä puheissa vuoden 1948 sopimukseen kiinnitettiin asianmukainen huomio. Venäläiset, Kosygin lausui, olivat vakuuttuneet siitä, »että tämän sopimuksen ja sen kaikkien määräysten viitoittama linja on, on ollut ja tulee olemaan Neuvostoliiton ja Suomen välisten suhteiden kehittämisen pääperusta». Tällä hetkellä, aivan yhtä suuressa määrin kuin vuonna 1948, sopimus tarjoaa »vankat takeet Suomen itsenäisyydelle ja näyttelee tärkeää osaa Neuvostoliiton turvallisuuden takaamisessa sen luoteisrajalla».[71] Presidentti Kekkonen puolestaan havaitsi molempien naapurimaiden poliittisten suhteiden olevan erittäin tyydyttävät, ne kun nojaavat perustavaa laatua olevaan vuoden 1948 yya-sopimukseen.[72] Keskustelujen päätteeksi julkaistu pitkä ja rönsyilevä tiedonanto vakuutti jälleen kerran »että Suomen ulkopoliittinen perussuuntaus, Paasikiven-Kekkosen linja, joka nojaten Suomen ja Neuvostoliiton väliseen yya-sopimukseen takaa ystävyyden ja yhteistyön horjumattoman kehityksen suhteissa Neuvostoliittoon, sisältää Suomen pyrkimyksen rauhantahtoisen puolueettomuspolitiikan toteuttamiseen kansainvälisen rauhan ja turvallisuuden

eduksi ja ystävällisten suhteiden ylläpitämiseksi kaikkiin maihin».[73]

Pravdalla ei vierailua kommentoidessaan taaskaan ollut sanottavana muuta kuin erittäin myönteistä Suomen ja Neuvostoliiton suhteiden tilasta.[74]

Huolimatta siitä, kuinka monta kertaa sana »puolueettomuus» mainitaan yhteisissä julkilausumissa tai suomalaisten poliittisissa puheissa ja lausunnoissa, tosiasiaksi jää, että Suomen puolueettomuuspolitiikkaa värittävät vuoden 1948 sopimuksen sotilaallisluontoiset määräykset, joskaan eivät yhtä paljon kuin Porkkalan tukikohdan päivinä. Toisin ei voisi todellakaan olla. Kuten Komissarov kirjoitti, sopimuksen määräykset muodostavat orgaanisen kokonaisuuden eikä sen mitään osaa voida erottaa toisista. Suomalaiset ovat koko ajan olleet tästä tietoisia, niin paljon kuin he ovatkin yrittäneet painottaa johdantolausetta ja puhua mahdollisimman vähän 1. ja 2. artiklasta. Selittäessään sopimusluonnostaan Molotoville 5.4.1948 Moskovassa suomalaiset neuvottelijat, varsinkin Kekkonen ja Söderhjelm, yhä uudelleen ja uudelleen huomauttivat Neuvostoliiton ulkoministerille, että tietyt sanonnat oli luonnokseen sisällytetty etupäässä psykologisista syistä. Presidentti Paasikivi näet kiihkeästi halusi saada sopimukselle eduskunnan enemmistön hyväksymisen, ja oli tärkeää saada sopimus sellaiseksi, että Suomen yleinen mielipide voisi sulattaa sen. Kysymyksessä olevien sanontojen tarkoituksena ei ollut millään tavalla heikentää tai vääristää sotilaallisluonteisten määräysten perustarkoitusta, nimittäin yhteistä puolustusta aseellisen hyökkäyksen tai selkkauksen uhan ilmetessä.[75] Presidentti Kekkonen itsekin totesi tärkeässä ulkopoliittisessa puheessa marraskuussa 1965, että »sen keskeinen ajatus sisältyy ensimmäiseen artiklaan». Hän lisäsi kuitenkin, kuten sopimuksen suomalaiset tulkitsijat noina päivinä miltei poikkeuksetta, että ne, jotka tämän nojalla päättelivät vuoden 1948

sopimuksen olevan »varsinainen sotilaallinen liittosopimus», tulkitsivat sitä virheellisesti.[76]

Perinteellisesti puolueettomus sellaisena kuin miksi kansainvälinen oikeus sen määrittelee tarkoittaa tilannetta, jolloin jokin valtio julistaa, ettei se aio osallistua sotaan eikä suosia toista sotaakäyvää puolta enemmän kuin toista. Pohjoismaat julistautuivat tällä tavoin puolueettomiksi ennen toista maailmansotaa. Yhdysvallat julistivat puolueettomuutensa vuonna 1935 kongressin päätöksellä. Suurvallat pakottivat yhteistoimin Sveitsin 1815, Belgian 1839 ja Itävallan 1955 omaksumaan pysyvän puolueettomuuden. Nämä ovat oppikirjan esimerkkejä puolueettomuudesta; Suomen tapaus ei sovellu yhteenkään niistä. Ehkä läheisin rinnakkaistapaus Suomen asemalle vuoden 1948 jälkeen on Sveitsin »pysyvä liitto» Ranskan kanssa vuoden 1516 jälkeen ja siihen liittyvä puolueettomuuspolitiikka. Mutta onko oikein puhua puolueettomuudesta, kun väite puoluettomuudesta perustuu yhteen lauseeseen avunantosopimuksen johdantolauseessa?

Kysymys on siitä, onko tällä mitään todellista merkitystä. Kansainvälisen oikeuden oppineet ja valtiotieteilijät voivat Grotiuksen uudestisyntymiseen saakka kiistellä teoreettisen käsitteen juridisista hienouksista, mutta oppikirjojen mukainen puolueettomuus ei voinut estää hyökkäyksiä Belgiaan 1914 ja 1940, kun taas Tanskan ja Norjan puolueettomuusjulistukset menettivät kaiken merkityksensä sinä huhtikuun aamuna, jona saksalaiset tunkeutuivat noihin maihin. Jos pienen valtion puolueettomuus on ristiriidassa toimintakykyisen ja -haluisen suurvallan etujen kanssa, seurauksena on puolueettomuuden tuho. Tässä kohden Paasikiven kyyninen pessimismi perustui hänen historian tuntemukseensa. Puolueettomuus ei koskaan voi olla muuta kuin haluun tai saneluun perustuvaa politiikkaa, ja se, mikä tunnustetaan Suomen ja Neuvostoliiton yya-sopimuk-

sessa, on Suomen halu pysytellä suurvaltojen eturistiriitojen ulkopuolella. Kuten Kekkonen heinäkuussa 1970 lausui, puolueettomuus, »jolla sanalla luonnehdimme yya-sopimuksen tukemaa ulkopolitiikkaamme», on »sikäli epämääräinen käsite että sille voidaan antaa erilainen sävytys ajankohdasta, maantieteellisistä seikoista, syntyperusteista, valtiollisista suhteista ym. riippuen».[77]

Suomen ja Neuvostoliiton vuoden 1948 sopimus *ei* takaa Suomen puolueettomuutta *eikä* myönnä Suomelle *oikeutta* pysyä puolueettomana sen paremmin rauhan kuin sodankaan aikana. Se ei tunnusta Suomelle *oikeutta* pysytellä suurvaltojen välisten selkkausten ulkopuolella, ainoastaan sen *halun* pysytellä niiden välisten eturistiriitojen ulkopuolella, ja tämänkin vain rauhan aikana. Se myöntää Suomelle oikeuden pysyä syrjässä sodista, jotka eivät ole Saksan tai Saksan liittolaisten lietsomia ja joihin ei sisälly hyökkäystä sitä itseään vastaan tai Neuvostoliittoa vastaan sen alueen kautta, mutta tämänkin oikeuden Neuvostoliitto voi tunnustaa tai olla tunnustamatta, jos ja kun sota puhkeaa tai uhkaa puhjeta, kuten Komissarov selkeästi antoi ymmärtää. Suomen puolueettomuus on yksinkertaisesti kansallisen politiikan kysymys, ja sen elinkelpoisuus riippuu siitä, pitävätkö muut valtiot uskottavana Suomen puolueetonta käyttäytymistä kansainvälisellä areenalla. Pohjimmiltaan se kuitenkin riippuu siitä kuinka vakuuttunut on Neuvostoliitto Suomen valmiudesta rehellisesti ja epäröimättä täyttää yya-sopimuksen 1. ja 2. artiklan velvoitukset, ja taka-alalla väijyy se tosiasia, että Neuvostoliitto voi ylivoimaisesti voimakkaampana osapuolena kumota koko järjestelyn milloin sen omien tarkoitusperien mukaista on niin tehdä.

Tässä suhteessa Suomen asema on samanlainen kuin Kanadan asema Yhdysvaltojen suhteen. Muunlainen väite olisi kiistelyä uskon valtakunnassa – uskon, että Amerikan periaatteet ja menettely ovat luonnostaan

kunniallisemmat kuin Neuvostoliiton, uskon että Neuvostoliiton aikomuksia ohjaa ja tulee aina ohjaamaan dogmaattinen pyrkimys levittää K. Marxin evankeliumia hyökkäämällä ja valtaa laajentamalla milloin vain vastustuskyky tai -tahto on heikko. Suomen historian kuusi vuosikymmentä näyttävät osoittavan, ettei näin ehdottomasti tarvitse olla, että Neuvostoliitto on esiintynyt hyökkääjänä vain silloin kun Neuvostoliiton oma turvallisuus on ollut vaarassa tai sen on käsitetty olevan vaarassa. Jos Suomen ulkopolitiikkaan sisältyy uskoainesta, se on uskoa, että turvallisuus on tosiaan Neuvostoliiton politiikan päävaikutin. Jos tulevaisuus osoittaisi tämän käsityksen vääräksi, ei Paasikiven-Kekkosen ulkopoliittisen linjan silti pitäisi siirtyä historian lehdille traagisena erehdyksenä. Suomella ei ole muuta vaihtoehtoa kuin luottaa Neuvostoliiton hyviin aikomuksiin, kuten Kanadan on pakko luottaa Yhdysvaltain hyviin aikomuksiin. Kun otetaan huomioon geopoliittiset tosiasiat ja valtasuhteet, vain maailmanloppukone voisi tarjota Suomelle toisenlaisia vaihtoehtoja. Suomella ei kuitenkaan sellaista äärimmäistä asetta ole. Sen on suhtauduttava tosiasioihin sellaisina kuin ne ovat, ja se tekee sen hyvin. Kaikki suurvallat ovat antaneet tunnustuksensa sen puolueettomuuspolitiikalle, joka ei ole sen värittyneempää kuin useimpien muidenkaan puolueettomuus 1970-luvulla. Kuten presidentti Kekkonen lausui puhuessaan elokuussa 1976 Washingtonin National Press Clubissa, Suomi ei tarvitse kenenkään »surkuttelua». Sen sodanjälkeisen ulkopolitiikan kulmakivi on osoittautunut vankaksi ja luotettavaksi perustaksi, ja se pysyy paikallaan.[78]

IV Kylmän sodan taitekohtia: Vuosien 1948 ja 1961 kriisit

Länsi-Euroopassa ja Pohjois-Amerikassa käsitetään yleisesti, että Neuvostoliitto uhkasi sotien jälkeen vakavammin Suomen pysymistä itsenäisenä valtiona alkuvuodesta 1948 ja loppuvuodesta 1961. Silloiset kriisit herättivät lännen lehdistössä huikeaa huomiota, ja synkkäsävyiset pääkirjoitukset murehtivat urheiden suomalaisten kohtaloa, joiden pitkä kamppailu väistämätöntä neuvostolaistamista vastaan nyt oli päättymäisillään. Kummallakin kerralla herätti ällistystä Suomen näköjään ihmeellinen selviytyminen kriisistä itsenäisyytensä säilyttäneenä, mutta yleisesti otaksuttiin, että tuho oli siirtynyt vain hetkeksi syistä, jotka olivat salaperäisyyden verhoamat. Kun Max Jakobson vuoden 1961 kriisin aattona oli presidentti Kekkosen Yhdysvaltain-vierailun valmistelupuuhissa, presidentti John F. Kennedy eräänä päivänä esitti hänelle ikään kuin pähkinänkuoressa maanmiestensä asenteen: »Se mikä meitä amerikkalaisia ällistyttää, on se, miksi Neuvostoliitto on sallinut Suomen pitää itsenäisyytensä.»[1] Kennedyn ällistyksen pohjalla olleet olettamukset puhuvat paljonkin Yhdysvaltain ulkopolitiikasta ja sen perusteista, mutta eivät ole erikoisen hyvin paikallaan Suomen ja Neuvostoliiton suhteista puhuttaessa. On kuitenkin mahdotonta havaita mielekkyyttä Neuvostoliiton Suomea kohtaan harjoittamassa politiikassa viimeisten kuuden vuosikymmenen aikana, ellei näiden olettamusten erheellisyyttä selvitetä.

Suomea vuosina 1948 ja 1961 sivunneet kriisit olivat olennainen osa kylmän sodan ilmiöitä, ja niiden alkusyyt täytyy etsiä laajemmalta areenalta, idän ja lännen suhteista. Kun vuoden 1961 kriisin alkusyiden joukossa epäilemättä oli Suomen ja Neuvostoliiton keskinäisistä suhteista johtuvia, samaa ei voida sanoa aikaisemmasta kriisistä. Vuoden 1948 kriisi oli suoranainen seuraus nopeasti kärjistyvästä ristiriidasta Neuvostoliiton ja tämän entisen liittolaisen välillä. Se oli vain yksi sarjassa toimenpiteitä, joihin venäläiset ryhtyivät lujittaakseen asemiaan Euroopassa Jäämereltä Mustaan mereen saakka. Kysymystä olivatko nämä toimenpiteet merkkejä hyökkäysaikeista – kuten lännessä yleisesti väitettiin – vai vastaus läntisten liittolaisten taholta uskottuun uhkaan, ei ole tarpeen tässä pohtia, mutta on houkuttelevaa rinnastaa Neuvostoliiton toimenpiteet alkuvuodesta 1948 vuosina 1939–40 Saksan hyökkäystä odoteltaessa suoritettuihin. Kummallakin kertaa venäläisten toimintakenttä ulottui Helsingistä pohjoisessa Budapestiin etelässä. Tietenkin oli eroavuuksiakin. Neuvostoliiton asemat olivat toisen maailmansodan päättyessä esimerkiksi työntyneet merkittävästi eteenpäin, ja sen sotilaallinen voima oli vuonna 1948 suunnattoman paljon suurempi kuin se oli ollut ennen sotaa.

Suomen erikoistapauksessa yhtäläisyys vuosien 1939 ja 1948 välillä on liian ilmeinen, jotta se voitaisiin jättää huomiotta, eikä sitä jätettykään huomiotta vuoden 1948 kriisin aikoihin. Totta kyllä vuonna 1948 ei esitettykään vaatimuksia rajojen muuttamisesta tai sotilastukikohdista, mutta tällaiset tarpeet oli hoidettu 1944 ja 1947 aselepo- ja rauhansopimuksilla. Ainoa mitä Neuvostoliitto vuonna 1948 vaati oli sopimus keskinäisestä avunannosta Saksan tai Saksan liittolaisten hyökkäyksen torjumiseksi. Tämä vaatimus oli niin ikään ollut venäläisten ensisijainen tavoite heidän aloittaessaan neuvottelut suomalaisten kanssa lokakuussa 1939, ja Stalin oli

suoraan sanonut, että kaikista muista tavoitteista voitaisiin luopua, jos tämä päämäärä saavutettaisiin. Suomalaiset kuitenkin kieltäytyivät suostumasta, ja seurauksena oli talvisota. Vuonna 1948 he hyväksyivät sellaisen sopimuksen, eikä siitä ollut haittaseurauksia.

Suomen ja Neuvostoliiton välinen vuoden 1948 kriisi ei ollut sen vakavampi, vaikka tuolloin harvat olivat kyllin toiveikkaita näkemään asian siinä valossa. Yhtäläisyydet syksyn 1939 kanssa olivat liian monet ja liian lähellä, jotta optimismille olisi jäänyt suurikaan sija. Yhtäläisiä olivat esimerkiksi kummankin kriisin alkutapahtumat. Vuonna 1939 Neuvostoliiton neuvottelutarjousta olivat edeltäneet näköjään samanlaiset esitykset kolmelle Baltian valtiolle, ja näiden seuraukset näille valtioille olivat jo pelottavan selvästi näkyvissä, kun Suomi kutsuttiin neuvottelupöytään. Vuonna 1948 Stalinin kirje Paasikivelle ja kutsu Suomelle uusiin neuvotteluihin sattui samaan aikaan kuin kommunistien vallankaappaus Tšekkoslovakiassa oli saatettu päätökseen ja kohta sen jälkeen kun näköjään samanlaiset neuvottelut oli käyty Romanian ja Unkarin kanssa. Näiden neuvottelujen tulos oli jo tiedossa eikä se ollut omiaan herättämään suomalaisissa toiveikkuutta tulevaisuuden suhteen.

Niin ikään oli sotapsykoosi kasvamassa. Lokakuun 1939 kriisin aikaan sota jo riehui Euroopassa, ja pienten valtioiden itsenäisyyden tuhoamisprosessi, jonka Hitler oli aloittanut Itävallassa ja Tšekkoslovakiassa 1939, sai lisävauhtia, kun Saksa ja Neuvostoliitto jakoivat Puolan ja kun Neuvostoliitto loukkasi Baltian valtioiden itsenäisyyttä. Alkuvuodesta 1948 pelko sodan uusiutumisesta suurvaltojen kesken oli voimistumassa, ja jälleen kerran pienet valtiot joutuivat kärsimään, tällä kertaa Neuvostoliiton toiminnasta, joka runteli niiden itsenäisyyden, vaikka tämä nimellisesti säilyikin. Kaikkialla puhuttiin sodasta. Britannian entinen pääministeri

Winston Churchill, joka varoittaessaan Natsi-Saksasta 1930-luvulla oli saavuttanut erehtymättömän profeetan maineen, oli esittänyt samanlaisen varoituksen kuuluisassa puheessaan maaliskuussa 1946 Westminster Collegessa Missourin osavaltion Fultonissa. »Stettinistä Itämereltä Triesteen Adrian merelle saakka on mannermaan poikki laskeutunut rautaesirippu», hän lausui. Tuon linjan takana kaikki oli Neuvostoliiton valvonnassa ja kommunistiset hallitusjärjestelmät oli saatettu voimaan, ja näin varmasti tulisi jatkumaan, Churchill sanoi, ellei länsi ajoissa heräisi torjumaan tätä kristillistä sivistystä yhä voimakkaammin uhkaavaa vaaraa.[2]

Puhetta seuranneen vuoden aikana sodanaikaisen suuren liittokunnan läntinen haara alkoi järjestäytyä uudelleen. Dunkerquen sopimus (24.3.1947) merkitsi liittoa Englannin ja Ranskan välillä. Vuotta myöhemmin syntyi viiden vallan länsiliitto, kun Belgia, Alankomaat ja Luxemburg Brysselin sopimuksen (17.3.1948) mukaisesti liittyivät edellä mainittuun liittoon, ja 4.9.1949 syntyi kaksitoista valtiota käsittävä Pohjois-Atlantin sopimusjärjestö. Viikkoa Dunkerquen sopimuksen jälkeen presidentti Harry S. Truman huomautti Yhdysvaltain kongressille, että maailmantilanne oli äärimmäisen vakava ja »että Yhdysvaltain politiikan mukaista on tukea vapaita kansoja, jotka vastustavat aseellisten vähemmistöjen tai ulkopuolisen painostuksen orjuuttamisyrityksiä».[3] Amerikkalaisia aseita kulkeutui pian Kreikkaan ja Turkkiin, Marshallin suunnitelma laadittiin pönkittämään Euroopan taloudellista puolustusta, ja kommunismin vastustamisesta tuli Amerikan ulkopolitiikan kulmakivi. *Izvestija* julisti, että Trumanin oppi oli »tuore näyte Yhdysvaltain sekaantumisesta muiden valtioiden asioihin», ja Ždanov syytti Marshallin suunnitelmaa pyrkimyksestä »Euroopan maiden taloudelliseen orjuuttamiseen, että se oli niiden poliittisen alistamisen Amerikan imperialismiin» looginen edeltäjä ja että se oli tyypilli-

nen esimerkki »Amerikan imperialismin hyökkäyksellisestä ja avoimesta laajentumishalusta».[4] Neuvostoliitto korvasi edesmenneen Kominternin Kominformilla, blokkien muodostuminen kiteytti kylmän sodan rintamalinjat, ja molemmat vastapuolet koettelivat toistensa hermoja ja päättäväisyyttä Berliinin neljän vallan valvontaneuvoston istunnoissa, kun kiistat Saksan kysymyksen ratkaisusta kärjistyivät entistä vaarallisemmalle tasolle.

Tällaisessa kuohumistilassa oli kansainvälinen tilanne, kun kriisi vihdoin helmikuun lopulla ehti Suomeen. Olosuhteet huomioon ottaen oli tuskin yllättävää, että Stalinin kutsu neuvotteluihin keskinäisestä avunantosopimuksesta herätti pelkoa suomalaisten sydämissä ja manasi esiin vuoden 1939 lokakuun haamun. Jo ennen kuin Stalinin kirje julkistettiin 28.2.1948, oli liikkeellä ollut huhuja, että Suomea uhkasi jokin voimakas toimenpide Neuvostoliiton taholta, ja kun G. M. Savonenkov tammikuussa saapui Helsinkiin Neuvostoliiton uutena suurlähettiläänä, huhut saivat lisävauhtia. Hän ei ainoastaan ollut täysin perehtynyt Suomen asioihin toimittuaan Ždanovin varamiehenä liittoutuneiden (Neuvostoliiton) valvontakomissiossa, vaan hänellä kolmen tähden kenraalina oli hänen otaksutun erikoistehtävänsä vaatima sotilaallinen asiantuntemus. Helsingin »asioista perillä olevien piirien» mukaan Suomi oli joutumaisillaan liitetyksi Neuvostoliiton uuteen turvallisuusjärjestelmään, pysyvä neuvostoliittolainen sotilaslähetyskunta liitettäisiin Suomen armeijaan, ja lisäksi oli odotettavissa molempien maiden kaluston standardoiminen, korjaamismahdollisuuksien järjestäminen Neuvostoliiton sota-aluksille Suomen satamissa, suomalaisten upseerien lähettäminen koulutuskursseille Neuvostoliittoon ynnä muita samanlaisia toimenpiteitä.[5] Paljon huomiota kiinnitettiin myös siihen, että useat Otto Kuusisen pahamaineisen vuoden 1939 Terijoen

hallituksen entiset »ministerit» palasivat Suomeen maanpaostaan Neuvostoliitosta[6], mm. legendaarinen Espanjan kansalaissodan sankari Tuure Lehén, joka oli puna-armeijan kenraali ja maailman parhaan kapina- ja katutaisteluasiantuntijan maineessa.[7]

Myös *Pravdan* ja *Izvestijan* 8.2. julkaisemien artikkeleiden voitiin tulkita ennustavan pahaa. Neuvostoliiton molemmat johtavat sanomalehdet kertoivat, että Yhdysvallat oli herättämässä henkiin Saksan militarismia ja muodostamassa hyökkäysliittoutumaa lännen valtioista, Saksa mukaan luettuna, ja yrittämässä houkutella Suomenkin tähän imperialismin verkkoon. Suomen oikeistoainekset olivat auttamassa ja rohkaisemassa Amerikan imperialismia tässä turmiollisessa hankkeessa ja samaan aikaan vastustamassa maansa jälleenrakentamista »terveellä demokraattisella pohjalla».[8] Luodessaan 17.2. katsauksen vuoden 1939 sotaan johtaneisiin tapahtumiin *Pravda* palautti mieliin miten Suomen hallitus tuohon aikaan »oli kieltäytynyt hyväksymästä Neuvostoliiton tarjoamaa puolustussopimusta ja siten osoittanut, ettei Neuvostoliiton turvallisuus ollut Suomen suunnassa varmistettu».[9] Toisin sanoen venäläiset olivat itse rinnastamassa vuosia 1939 ja 1948 sekä muokkaamassa maaperää Stalinin kirjeen muutamia päiviä myöhemmin tapahtuneen julkistamisen herättämälle vastavaikutukselle.

Kuten jo edellä on kerrottu, Suomen ja Neuvostoliiton neuvottelut Moskovassa maalis- ja huhtikuussa 1948 eivät tapahtuneet kriisin ilmapiirissä. Sikäli kuin kriisin tuntua oli, se ilmeni suomalaisten neuvottelijoiden pelkona siitä, mitä Molotov saattaisi seuraavaksi sanoa. Tämä pelko perustui heidän muistoihinsa entisistä tapahtumista ja silloiseen kansainväliseen tilanteeseen. Tämä pelko oli ainakin yhtä voimakas kotona Suomessa. Suomalaisia erotti viimeisestä sodasta vain puolenneljättä vuoden aika, ja valvontakomissio oli lähtenyt

maasta vasta viisi kuukautta sitten. Suomen talouselämä sai yhä ponnistella selviytyäkseen Neuvostoliitolle suoritettavista sotakorvauksista, ja Porkkalassa oli Neuvostoliiton sotavoimia ja tykkejä. Luovutetut alueet olivat avoin haava, sillä Suomi kamppaili noilta alueilta paenneiden satojentuhansien maanmiesten liittämiseksi yhteiskuntaan. Ikivanhat venäläisvastaiset asenteet olivat vielä voimissaan, ja Neuvostoliiton aikeita kohtaan tunnettu pelko ja epätoivo oli yltynyt suomalaisten kommunistien puuhista, nämä kun olivat sekä sanoissa että teoissa osoittautuneet paljon kostonhimoisemmiksi kuin venäläiset sodan jälkeen. Kun venäläiset olivat kohdelleet voitettua vihollista pidättyvästi ja pitkämielisesti, suomalaiset kommunistit olivat vaatineet verta. Koska heitä itseään oli vainottu neljännesvuosisadan aikana, heidän asennettaan voidaan kenties ymmärtää, mutta suomalaisten enemmistö oli taipuvainen näkemään heidän toimiensa ja lausuntojensa takana Kremlin ohjaavan käden ja merkin siitä mitä suomalaisilla oli odotettavissa.

Paasikivi itse oli syvästi masentunut tapahtumien saamasta käänteestä, vaikka hallituksen ja eduskunnan enemmistön päättämättömyys ja hämmennys pakottivat hänet miltei yksin huolehtimaan Suomen vastauksesta. Hänen oma vaistomainen vaikutelmansa Stalinin kutsusta oli se, että venäläiset suunnittelivat Suomen saattamista sotilaalliseen valvontaan ja sen hallituksen siirtämistä kommunistien käsiin.[10] Hänen tämä käsityksensä oli samansuuntainen kuin hänen maanmiestensä suuren enemmistön, ja seuraavina viikkoina jännitys kiristyi kansakunnan kaikissa piireissä tasolle, jolle vetivät vertoja vain syyskuu 1944 ja talvisota. Presidentin linnasta vähäisimpään kansalaiseen asti vallitsi käsitys, että vain ihme saattoi tällä kertaa pelastaa Suomen. »Tietenkin pitäisi luottaa uuteen ihmeeseen», Söderhjelm kirjoitti veljelleen Ruotsiin, mutta hänen oma us-

konsa jätti paljon toivomisen varaa. Kaiken kaikkiaan, hän lopetti tulevaisuudennäkymien luettelon, »pidän pelastumisen mahdollisuuksia tällä kertaa pieninä».[11] Paasikiven hermot olivat niin kireällä, että hän sai raivokohtauksia mitättömistä syistä ja paineli kesken sekavan hallituksen istunnon torkahtamaan yksityishuoneisiinsa. Kun Kekkonen ja Söderhjelm 2.4. käväisivät Helsingissä neuvottelemassa Paasikiven kanssa, tämä karjui heille, että Suomen neuvottelijat olivat miltei maanpetoksellisen pehmeitä.[12]

Kun otetaan huomioon Paasikiven hartioita painanut raskas vastuu ja samanaikaiset tapahtumat Helsingin kaduilla, hänen pahantuulisuutensa puuskat on helppo antaa anteeksi. Maaliskuun aikana suomalaiset kommunistit näet esiintyivät ikään kuin he aikoisivat seurata Tšekkoslovakian kommunistien Prahan kaduilla helmikuussa antamaa esimerkkiä. Brittiläinen historioitsija Anthony Upton on kuvannut Suomessa alkuvuodesta 1948 vallinnutta ilmapiiriä »hysteeriseksi» ja »nopeasti paisuvien huhujen kyllästämäksi»,[13] ja on vaikeaa olla eri mieltä hänen kanssaan. Yleisesti uskottiin, että kommunistit suunnittelivat väkivaltaista vallananastusta kriisin aikana, ja tämä usko on Suomessa monella taholla säilynyt. Todistusaineisto kuitenkin osoittaa, ettei sellaista suunnitelmaa ollut.[14]

Suomen kommunistinen puolue oli tuohon aikaan kovassa poliittisessa ahdingossa, se kun oli ammattiyhdistysten piirissä kärsinyt muutamia merkittäviä tappioita sosiaalidemokraateille. Se odotti myös kärsivänsä menetyksiä seuraavana kesänä tapahtuvissa eduskuntavaaleissa. Sen kokeneemmat hallituskumppanit punavihreässä liittoutumassa olivat useissa tilaisuuksissa toimineet sitä ovelammin ja toimittaneet sen alttiiksi moitteille vastenmielisistä taloudellisista toimenpiteistä. Monet äänestäjät olivat tyytymättömiä, toiset taas vaativat palaamista kumoustaktiikkaan. Ongelman aiheutti myös

Yrjö Leino, jonka epäsopu puolueen kanssa ei vielä ollut yleisesti tiedossa, joskin hän jo oli ehtinyt saada viralliset moitteet sekä Suomen että Neuvostoliiton kommunistiselta puolueelta. Häntä ei kuitenkaan vielä voitu heittää julkisesti yli laidan, koska kommunistinen puolue ei voinut olla varma, että tärkeä sisäministeriö, jota hän johti, pysyisi kommunistien käsissä hänen lähtönsä jälkeen.

Stalinin Paasikivelle lähettämä kirje tarjosi kommunisteille mahdollisuuden päästä pulmastaan, varsinkin kun ilmeni, ettei mikään muu poliittinen puolue kannattanut keskinäistä avunantosopimusta Neuvostoliiton kanssa. Kommunistit saattoivat esiintyä Neuvostoliiton ainoina luotettavina liittolaisina Suomessa, ja jos Stalinin ehdotuksen mukainen unkarilaismallinen sopimus tehtäisiin, siitä kommunisteille koituva poliittinen hyöty olisi melkoinen. Tämän mukaisesti kommunistit ryhtyivät voimakkaaseen kampanjaan värvätäkseen kannatusta suunnitellulle sopimukselle. Lukuisia SKDL:n ja kommunistien lähetystöjä tuotettiin Helsinkiin joka puolelta maata painostamaan presidenttiä, hallitusta ja eduskuntaa suostumaan Neuvostoliiton tarjoukseen. Tällaiset lähetystöt tunkeutuivat myös kaikkien pääkaupungin ei-kommunististen päivälehtien toimituksiin koettaakseen saada nämä lehdet lopettamaan »neuvostovastaisen propagandansa».[15] Kansankokoukset ja mielenosoitukset alkoivat kuulua päiväjärjestykseen. Useimmat suomalaiset samoin kuin länsimaisetkin lehdet alkoivat rinnastaa Helsingin tapahtumia ja niitä, jotka olivat edeltäneet Prahan kaappausta. Sosialidemokraatit julkistivat lausunnon, jossa »kommunistipiirejä» syytettiin aikomuksesta käyttää jännittynyttä tilannetta kansallisen epäsovun ja luokkaristiriitojen synnyttämiseksi.[16] Kuukauden loppupuolella Suomen ei-kommunistinen lehdistö tiesi kertoa suurin etusivun otsikoin sensaatiouutisen, että Hertta Kuusinen oli

eräässä Helsingin Messuhallissa pidetyssä kokouksessa julistanut: »Tšekkoslovakian tie on meidän tiemme!» Uutinen levisi kuin kulovalkea ja siitä tuli nopeasti viimeistä edellinen todiste väitteelle, että kommunistit valmistelivat kaappausta. Vielä tänäänkin useimmat suomalaiset väittävät, että Suomen kommunismin sisukas grand lady todellakin lausui nuo sanat, ja hänen lausettaan ovat toistaneet todenmukaisena myös länsimaiden lehti- ja tiedemiehet.[17]

Todellisuudessa Kuusinen ei lausunut näitä provokatiivisia sanoja. Useita päiviä ennen kuin ei-kommunistinen lehdistö pääsi selville hänen puheestaan ja alkoi levittää häneen ja kommunistiseen puolueeseen kohdistuvaa väärää syytöstä, eräs kommunistilehti oli julkaissut hänen 24.3. pitämänsä puheen kokonaisuudessaan.[18] Tässä tekstissä ei tuota provokatiivista lausetta ole. Kuusinen tosin kyllä mainitsi »Tšekkoslovakian tien», mutta määritteli sen »yleisen suuntauksen torjumiseksi, jota jotkut yrittivät vieraan pääoman vaikutuksen alaisena». Hän jatkoi, että tällaista toimintaa tukemaan oli saatava laaja kansanrintama, *kansakunnan ehdotonta enemmistöä edustavat eduskunta-* ja yhteiskunnalliset voimat. Kysymys oli nyt sellaisen *enemmistön saavuttamisesta*, joka ei sallisi minkään vaaran ilmestyvän uhkaamaan kansamme tulevaisuutta. Kursivoinnit on lisätty osoittamaan mahdollisimman selvästi miten yhdenmukaisia ovat Kuusisen huomautukset ja SKDL:n ponnistukset alkuvuodesta 1948 äänten enemmistön hankkimiseksi tulevissa vaaleissa. Kommunistinen puolue oli siitä lähtien kun punavihreä liittoutuma syntyi 1945, asettunut parlamentaarisen demokratian ja sen menettelytapojen kannalle, eikä Kuusisen puhe Messuhallissa millään tavoin poikennut tältä linjalta. Vaikka Kuusinen olisikin halunnut nähdä Suomen kulkevan Tšekkoslovakian helmikuussa 1948 valitsemaa tietä, hänella oli liian paljon älyä ja poliittista kykyä,

jotta hän ei olisi oivaltanut, että se kiistanalainen lause, jonka hänen poliittiset vihollisensa sijoittivat hänen suuhunsa, olisi karhunpalvelus hänen puolueelleen ja vahingoittaisi sitä vakavasti vaaliuurnilla.

Hänen sanojensa vilpillinen vääristely vaikuttikin tosiaan siten. Leinon juttu, joka tuli ajankohtaiseksi muutamaa viikkoa myöhemmin ja johti hänen aviomiehensä erottamiseen hallituksesta, lisäsi tappiota. Kun äänet muutamaa viikkoa myöhemmin laskettiin, SKDL sai nähdä eduskuntaryhmänsä supistuvan yhdellätoista jäsenellä, punavihreä liittoutuma hajosi, ja SKDL joutui seuraaviksi kahdeksaksitoista vuodeksi poliittiseen paitsioon.

Todistusaineistoa kommunistien vuoden 1948 kaappaussuunnitelmista ei koskaan ole esitetty. Käytettävissä oleva todistusaineisto päinvastoin osoittaa, ettei sellaisia suunnitelmia ollut. Ilma oli kuitenkin täynnä huhuja kaappaushankkeista, joita muka haudottiin poliittisen kirjon kummassakin ääripäässä. Leino itse, vaikeaselkoinen ja monimutkainen mies, varoitti puolustusvoimien komentajaa mahdollisista levottomuuksista. Vähää ennen kuin sisäministeri 20.3. matkusti Moskovaan, hän saapui yllättäen kenraali Aarne Sihvon puheille kertomaan tälle, että ystävyys- ja keskinäisen avunantosopimuksen viholliset suunnittelivat jotakin mielenosoitusta lähipäivinä ja että hänen myös tuli pitää silmänsä auki »vasemmistohäiriöiden varalta». Leino vaati, että asevoimien oli pidettävä yllä järjestystä maassa Moskovan neuvottelujen ollessa käynnissä.[19] Paasikivi antoi niin ikään asevoimille ja poliisille ohjeita, joiden valtiosäännönmukaisuus oli kyseenalainen, hän ei näet ilmoittanut asiasta valtioneuvostolle eikä kysynyt sen mielipidettä. Oli miten oli, Sihvo ryhtyi toimenpiteisiin, joita tilanne näytti vaativan. Maantieliikennettä alettiin valvoa, armeijan panssarirykmentti asettui asemiin pääkaupungin ympärille, sota-aluksia ilmestyi Helsingin

satamaan. Pelätyn, kommunistien soluttaman Valpon automaattiaseet takavarikoitiin ja siirrettiin vartioituina tuomiokirkon kellariholveihin. Kaikki sotilashenkilöiden lomat peruutettiin.[20] Asevoimat ja järjestyspoliisi saivat tilanteen niin nopeasti hallintaansa, ettei minkäänlainen kaappaus olisi voinut onnistua.[21] Kommunistit esittivät vastalauseita näiden »provokatiivisten» toimenpiteiden johdosta, mutta ne vaiennettiin kenraali Sihvon ilmoituksella, että toimenpiteisiin oli ryhdytty Leinon neuvosta.[22]

On kuitenkin pantava merkille, että muutamiin toimenpiteisiin, jotka suoritettiin oletetun kommunistikaappauksen ehkäisemiseksi, ryhdyttiin vasta sen jälkeen kun yya-sopimus oli allekirjoitettu Moskovassa ja ulkoisen painostuksen uhka poistunut. Vuoden 1948 kriisi, joka oli alkanut Stalinin kirjeen vanavedessä ja joka kuvasti äkillistä pelkoa itsenäisyyden joutumisesta uhatuksi, jatkettiin tahallisena kriisinä huhtikuun 6. päivän jälkeen ilmeisenä tarkoituksena musertavan poliittisen iskun antaminen Suomen kommunisteille. Kun pääministeri Pekkala huhtikuun lopulla tiedusteli presidentti Paasikiveltä, mistä tämä oli saanut tietää väitetyistä kaappaushankkeista, jotka olivat saaneet hänet ryhtymään varotoimenpiteisiin, Paasikiven kerrotaan tokaisseen, että hänen vaimonsa oli kuullut huhuista kampaamossaan.[23] Tämä nenäkäs vastaus on saattanut ilmentää hänen yleisesti tunnettua ylenkatsettaan Pekkalaa kohtaan, mutta se on myös saattanut olla tapa väistää Pekkalan epäsuoraa vaatimusta, että Paasikivi perustelisi toimenpiteitä, joihin tosiasiallinen tilanne ei antanut aihetta. Sikäli näet kuin kriisi sai jatkua huhtikuun lopulle ja vieläkin kauemmin, se oli hyökkäystä niitä poliittisia asemia vastaan, jotka Suomen kommunistinen puolue oli saanut haltuunsa vuodesta 1944 lähtien, ja aikanaan siitä oli kehittyvä eräs Suomen ja Neuvostoliiton sotienjälkeisiä suhteita vakavimmin uh-

kaavia kriisejä. Tähän kriisiin palaamme seuraavassa luvussa.

Vuosien 1948 ja 1961 kriiseillä oli monia yhtäläisyyksiä. Molemmat heijastivat kylmän sodan jännitystä, molemmat olivat selviä näytteitä Neuvostoliiton ilmeisesti pysyvästä huolesta Saksan tai sen liittolaisten mahdollisen hyökkäyksen vuoksi, ja kumpikin liittyi vuoden 1948 yya-sopimukseen. Eräät Neuvostoliiton pelot, jotka olivat saaneet sen alkuvuodesta 1948 tekemään turvallisuussopimuksia Romanian, Unkarin, Bulgarian ja Suomen kanssa, olivat vuoteen 1961 mennessä saavuttaneet eräänlaisen profeetallisen sädekehän. Vuonna 1948 Saksa oli pirstottu kansakunta, jolta oli riistetty kyky käydä sotaa, joka oli menettänyt kansainvälisen asemansa ja joka oli vailla liittolaisia. Vuonna 1961 Saksa edelleen oli jaettuna, mutta sen läntisestä osasta oli tullut laajan viidentoista maan liittoutuman ydinalue Euroopassa, ja tämän liittoutuman ja Neuvostoliiton alueet rajautuivat toisiinsa Barentsin mereltä napapiirin takaa Ararat-vuorelle Armenian neuvostotasavallan rajoilla. Toisesta maailmansodasta perinnöksi jäänyt Saksan ongelma oli edelleen ratkaisematta, mutta aikaisemmat miehitysvyöhykkeet oli muutettu kylmän sodan eteentyönnetyiksi asemiksi, ja asianomaiset miehittäjät olivat myöntäneet niille suvereenisen aseman. Saksan demokraattinen tasavalta oli Varsovan sopimuksen uloin etuvartio, Saksan liittotasavallalla oli sama tehtävä NATO:n piirissä. Saksasta käydyn kamppailun symboli oli Berliinin kaupunki, jota Itä-Saksa ympäröi joka taholta ja joka yhä oli neljän valtion miehitysalueena, vaikka venäläiset olivatkin 1948 marssineet pois valvontaneuvostosta, siten tehden *de facto*, joskaan ei *de jure* lopun tästä järjestelystä.

Elokuun 13. päivänä 1961 Itä-Saksan armeija sulki Itä- ja Länsi-Berliinin välisen rajan. Lähinnä seuraavina päivinä rakennettiin tätä rajaa pitkin muuri estämään täysin

sen poikki kulkeminen. Aikaa myöten Berliinin muuria vahvistettiin ja täydellistettiin, ja siitä tuli osa yhtenäistä järjestelmää, joka ulottui Itämereltä Tšekkoslovakian rajalle saakka ja joka oli hirvittävin esterakennelma, mitä ihmiset milloinkaan olivat pystyttäneet siinä nimenomaisessa tarkoituksessa, että estettäisiin ihmisiä kulkemasta kansainvälisen rajan poikki. Itä-Saksan kannalta muuri oli tärkeä keino katkaista se valtava pakolaisvirta, joka vuodesta toiseen oli riistänyt sen talouselämältä koulutettua työvoimaa ja ammattilaisia. Muuri oli kuitenkin myös Neuvostoliiton haaste kylmässä sodassa, ja se oli rakennettu Varsovan liiton erään kokouspäätöksen mukaisesti. Haaste kohdistui idän ja lännen ristiriidan erittäin arkaan hankauskohtaan, ja sillä oli menestystä. Koska sen suoranaiset seuraukset koskivat Itä-Berliiniä ja Itä-Saksaa, länsivallat tyytyivät Moskovassa esittämään vastalauseita. Varapresidentti Lyndon B. Johnson lähetettiin Länsi-Berliiniin vakuuttamaan saksalaisille Amerikan jatkuvasti tukevan heitä, ja marraskuussa presidentti John F. Kennedy itse matkusti Länsi-Berliiniin, missä hän koetti nostaa väestön masentunutta mielialaa julistamalla olevansa itsekin symbolisesti berliiniläinen. Kun venäläiset voimistivat haastettaan puuttumalla Berliinin lentoliikenteeseen, länsivallat vastasivat haasteeseen, ja puuttumisesta luovuttiin heti.[24]

Berliinin tilanne juuttui umpikujaan, mutta Yhdysvaltojen ja Neuvostoliiton välillä virisi kamppailu ydinkokeiden areenalla. Venäläiset räjäyttivät usean megatonnin pommeja ilmassa, amerikkalaiset maan alla. Jännitystä lisäsivät Tanskan ja Länsi-Saksan väliset neuvottelut yhteisen NATO:n komentoportaan perustamisesta suojelemaan pääsyä Atlantilta Itämerelle.

Yhtäkkiä polttopiste siirtyi Pohjois-Eurooppaan ja Itämerelle. Neuvostoliiton ulkoministeri Andrei Gromyko kutsui 30.10 Suomen suurlähettilään Eero A.

Wuoren Kremliin ja ojensi hänelle pitkähkön nootin. Suurlähettiläs Wuoren pyyntö, että nootti pidettäisiin luottamuksellisena kunnes presidentti Kekkonen ja Suomen hallitus olisivat siihen tutustuneet, hylättiin, ja TASS julkisti nootin samana päivänä. Seuraavana päivänä siitä tuli etusivun juttu kaikkialla maailmassa, ja monet suuret sanomalehdet julkaisivat nootin kokonaisuudessaan. Tämä täytti *The New York Timesissa* yhdeksänseitsemättä palstatuumaa eli pääosan sivua.[25]

Vaikka Neuvostoliiton nootti oli osoitettu Suomelle, se liittyi ilmiselvästi hyvin tiiviisti idän ja lännen kampailuun Saksasta ja Berliinistä. Sen sisällyksen erittely osoitti, että suunnilleen 86 prosenttia tekstistä koski Saksaa suoraan tai välillisesti, nimittäin 47 prosenttia kuvaili Saksan militarismin väitettyä henkiin herättämistä, 24 prosenttia tämän militarismin ulottamista Norjaan ja Tanskaan ynnä näiden maiden väitettyä myötävaikutusta, sekä 15 prosenttia tanskalais-saksalaista suunnitelmaa Itämeren salmien komentoportaasta. Lopusta kohdistui neljä prosenttia Ruotsiin ja kymmenellä prosentilla oli Suomi osoitteenaan.*

Nootin mukaan Länsi-Saksa oli »kiihtyvällä vauhdilla muuttumassa sodanuhkan pesäkkeeksi Euroopassa ja myös sen pohjoislohkolla». Kuten Hitlerin päivinä sen talouselämä oli taas »alistettu... palvelemaan yhtä tehtävää: Bundeswehrin kasvavien sotilaallisten tarpeiden tyydyttämistä». Hitlerin armeijoita komentaneet »pyövelit» komensivat nyt Länsi-Saksan Bundeswehriä ja olivat nousemassa NATO:nkin komentopaikoille. Nämä uudelleen syntyneet militaristit olivat jo vahvoissa asemissa NATO:n esikunnissa ja tavoittelemassa vetypommia. Kaikki tämä oli seurausta siitä, että amerikkalaiset, britit ja ranskalaiset olivat melko pian viime sodan jälkeen alkaneet rohkaista Saksan militaristeja.

*Ks. liite E

Aivan äskettäin Bonnin »revanshistit» olivat kääntäneet huomionsa Pohjois-Eurooppaan, ja he yrittivät jälleen kerran vetää Tanskan ja Norjan »sotilaalliseen ja poliittiseen vaikutuspiiriinsä». Bundeswehr, joka marssi Hitlerin Wehrmachtin verisissä jalanjäljissä, oli jo hankkinut oikeuden miehittää tukikohtia näissä molemmissa maissa sekä perustaa sinne merisotilaallisia varastoja ja korjaustelakoita. Yhteisiä, »luonteeltaan avoimesti neuvostovastaisia» sotaharjoituksia järjesteltiin; Tanska ja Norja oli pantu tuottamaan aseita ja ampumatarvikkeita Bundeswehrille. Suunniteltu Itämeren väylien komentoporras oli vain uusi askel suunnitelmassa alistaa Tanska ja Norja näiden Saksan militaristien käskettäviksi heidän muuttaessaan »Itämerta sotilaalliseksi ponnahduslaudaksi». Pian oli koittava aika, jolloin Länsi-Saksan militaristit sanelevat tahtonsa NATO-liittolaisilleen ja pakottavat nämä osallistumaan hyökkäykseen Neuvostoliittoa vastaan. Vaara oli torjuttavissa laatimalla vihdoinkin Saksan rauhansopimus, joka ratkaisisi rajakysymykset, normaalistaisi tilanteen Länsi-Berliinissä ja riistäisi Länsi-Saksan militaristeilta toiminnanvapauden kuumeisissa sotaisissa valmisteluissa ja valmentautumisessa sotilaallisiin provokaatioihin ja selkkauksiin.

Ruotsin »johtavat piirit» syyllistyivät Länsi-Saksasta Pohjois-Euroopalle koituvan vaaran aliarvioimiseen. Lisäksi puolueettoman Ruotsin »sotilaspiirit» olivat kosketuksissa Bonnin »sotilasjuntan» kanssa ja Ruotsin asetehtailijat toimittivat sotatarvikkeita Bundeswehrille auttaen siten Saksan liittotasavallan jatkuvaa militarisoitumista.

Mitä Suomeen tuli, oli mahdotonta olla huomaamatta, että eräät Suomen sanomalehdet, jotka olivat tiettyjen piirien äänitorvia, tukivat aktiivisesti näitä Länsi-Saksan ja NATO:n vaarallisia sotilaallisia valmisteluja ja siten auttoivat luomaan Suomen ulkopoliittisen suun-

tauksen vastaista sotapsykoosia. Nämä piirit vääristelivät Neuvostoliiton rauhanomaisia ehdotuksia ja syyllistyivät Neuvostoliitolle epäystävällisiin lausuntoihin. Tämä oli ristiriidassa vuoden 1947 rauhansopimuksen ja vuoden 1948 yya-sopimuksen kanssa. Suomalaisten, jotka olivat taistelleet Wehrmachtia vastaan ja tunteneet hitleriläisten miehittäjien sotilassaappaiden painon, pitäisi muistaa Rovaniemen tuhoaminen eikä ummistaa silmiänsä Länsi-Saksan sotilaallisilta valmisteluilta. Länsi-Saksan militaristien tunkeutuminen Pohjois-Eurooppaan ja Itämerelle ja heidän pyrkimyksensä käyttää tätä aluetta yhtenä uusien sotaseikkailujen tukialueena koskee välittömästi Neuvostoliiton samoin kuin Suomen turvallisuutta, sanottiin nootissa.

Näiden kaikkien tapahtumien johdosta neuvostohallitus näki nyt olevansa pakotettu vetoamaan vuoden 1948 yya-sopimuksen 2. artiklaan: Se ehdotti »konsultaatioita toimenpiteistä molempien maiden rajojen puolustuksen turvaamiseksi Länsi-Saksan ja sen kanssa liitossa olevien valtioiden sotilaallisen hyökkäyksen uhkan johdosta».

Tällaisten konsultaatioiden ajasta ja paikasta voitaisiin sopia diplomaattiteitse.

Muutamia tunteja sen jälkeen, kun suurlähettiläs Wuorella oli ollut dramaattinen tapaamisensa Gromykon kanssa Kremlissä, Neuvostoliiton nootin sisällys oli viestitetty presidentti Kekkoselle toiselle puolen maapalloa. Hän oli lopettelemassa Yhdysvaltoihin tekemäänsä valtiovierailua ja lepäilemässä kahden rasittavan viikon jälkeen Hamoan rantamalla Havaiji-saariston Mauin saaren itärannikolla. Max Jakobson otti vastaan puhelun, kun se saapui pieneen rantamajaan. Hän teki muutamia hätäisiä muistiinpanoja ja palasi huolettoman auringonkylpyseurueen pariin kertomaan uutiset presidentille, ulkoministeri Karjalaiselle ja Suomen Washingtonin-suurlähettiläälle Richard Seppälälle. Kuten

Jakobson muutamia vuosia myöhemmin kirjoitti, tämä oli »niitä harvinaisia hetkiä, joista heti ja epäröimättä saattoi käyttää nimitystä historiallinen».[26] Epäilemättä se myös oli tukala hetki presidentille. Hän oli 19.10. seisonut Yhdistyneiden Kansakuntien yleiskokouksen edessä New York Cityssä ja julistanut, että hänen maansa puolueettomuuspolitiikan tarkoituksena oli »asettaa Suomi kiistattomasti ulkopoliittisten spekulaatioiden ulkopuolelle».[27] Tätä lausetta oli kerrattu laajalti, ja eräs Amerikan johtavista lehdistä oli antanut siitä kertovalle uutiselle otsikon »Kekkonen kertoo YK:lle miten Suomi pääsee eroon suurvaltojen kiistoista».[28] Nyt, vain yksitoista päivää myöhemmin, Suomi oli tempaistu keskelle sellaista kiistaa, ja sen politiikasta tuli useiden lähiviikkojen ajaksi kiihkeän spekuloinnin kohde kautta maailman.

Presidentti Kekkonen itse ei edistänyt tällaista spekulointia. Hänen ensimmäinen päätöksensä uutisen kuulemisen jälkeen oli saattaa päätökseen Amerikan-vierailua varten suunniteltu ohjelma. Päätös, joka tehtiin lyhyen keskustelun jälkeen rantamalla, ei ollut vailla merkitystä. Jos Kekkonen olisi päättänyt suin päin palata kotimaahan, hän olisi tehnyt tilanteen dramaattiseksi ja todennäköisesti aiheuttanut paljon huolestumista sekä kotimaassa että ulkomailla. Toisaalta olisi etukäteisohjelman mukaisen aikataulun noudattaminen Yhdysvalloissa voinut saada venäläiset ajattelemaan, ettei hän suhtautunut heidän noottiinsa kyllin vakavasti. Niinpä hän lähetti ministeri Karjalaisen ensimmäisellä mahdollisella lentokoneella Honolulusta Helsinkiin, ja seuraavana päivänä hän ja muu osa seuruetta lensivät Los Angelesiin aikataulun mukaiselle kaksipäiväiselle käynnille. Max Jakobson oli samanlaisessa pulmatilanteessa, kun lehtimiehet Los Angelesin lentokentällä utelivat häneltä, oliko presidentti huolissaan. Hän oli kuitenkin tilanteen tasalla ja vastasi diplomaattisesti:

»Presidentit samoin kuin kuninkaat eivät koskaan ole huolissaan».[29]

Presidentin katsellessa isäntiensä seurassa nähtävyyksiä Jakobson sulkeutui kahdeksi päiväksi hotellihuoneeseensa luonnostelemaan puhetta, joka Kekkosen oli määrä pitää World Affairs Councilin Ambassador-hotellissa järjestämillä päivällisillä. Puhe oli tärkeä, sillä se oli hänen ensimmäinen julkinen lausuntonsa neuvostonootin julkistamisen jälkeen ja itse asiassa oli määräävä Suomen vastauksen sävyn. Sen piti sisältää sanoma, että presidentti suhtautui tilanteeseen tyynesti, niin että levottomuus kotona Suomessa asettuisi ja hurja spekulointi ulkomailla vaimenisi. Tällainen spekulointi oli jo päässyt vauhtiin kaikkialla länsimaissa.

Kohdistaessaan sanansa noin 750-henkiselle kuulijakunnalle 1.11. presidentti Kekkonen palautti mieleen sen, miten hän oli vuotta aikaisemmin vakuuttanut Hruštševille, että Suomi pysyisi perinteellisenä skandinaavisena demokratiana, vaikka muu Eurooppa muuttuisi kommunistiseksi. »Näillä sanoilla», hän lausui, »haluan ilmaista syvän luottamukseni Suomen demokratian voimaan sekä Suomen vapauteen ja itsenäisyyteen». Hän lisäsi uskovansa kansansa tulevaisuuteen yhtä lujasti kuin aina ennenkin. Mitä Neuvostoliiton noottiin tuli, hän vakuutti kuulijakunnalleen, ettei neuvotteluehdotus tuonut esille mitään uutta periaatetta, mutta se heijasti Euroopan sangen vakavaa jännitystä. Niin ikään hän toisti sen keskeisen sanoman, jonka hän vierailunsa aikana oli koettanut välittää amerikkalaisille sekä yksityisissä presidentti Kennedyn kanssa käymissään keskusteluissa että julkisissa puheissa eri puolilla maata: Suomi ei voinut luottaa kenenkään tukeen ja sen oli siksi sallittava itse huolehtia ulkomaisista suhteistaan.[30]

Kekkosen sanoma ei tavoittanut Amerikan päivä- ja aikakauslehtien kommentaattorien suurta enemmistöä.

Kuten Jakobson totesi presidentin seurueen 3.11. palattua Helsinkiin, heitä oli tyrmistyttänyt Amerikan lehdistön hurja spekulointi Suomen kuvitellusta synkästä tulevaisuudesta.[31] Suomi oli kuitenkin rauhallinen, ja »useimpien suomalaisten» ilmoitettiin arvelevan, etteivät näkymät olleet uhkaavia.[32] Kekkonen voimisti tätä vaikutelmaa 5.11. Suomen kansalle pitämässään radiopuheessa. Hän sanoi, ettei hänen mielestään mikään erillinen hyökkäys Suomen alueen kautta uhannut Neuvostoliittoa Saksan tai sen liittolaisten taholta, mutta hän ymmärsi Neuvostoliiton huolestumisen Länsi-Saksan nopean uudelleenaseistautumisen johdosta ja oli henkilökohtaisesti itsekin huolestunut samasta syystä, koska se saattoi mahdollisesti vaikuttaa Suomen turvallisuuteen. Oliko tilanne kyllin vakava antaakseen aihetta vuoden 1948 yya-sopimuksen 2. artiklan edellyttämiin neuvotteluihin oli asia, jota Suomen asianomaiset valtioelimet parhaillaan tutkivat, mutta Kekkonen torjui »täysin mielettöminä» kaikki ulkomaisten sanomalehtien väitteet, että Suomen itsenäisyys oli vaarassa, että voitiin odottaa Neuvostoliiton vaativan tukikohtia tai että harjoitettaisiin painostusta muutosten aikaansaamiseksi Suomen hallituksessa. Silläkin uhalla, että nämä ulkomaiset lehtimiehet pahoittaisivat mielensä, Kekkonen neuvoi heitä olemaan myymättä karhun nahkaa ennen sen kaatamista.

Kekkosen mielestä Neuvostoliiton nootin »ratkaisevasti tärkein» poliittinen näkökohta oli sen Suomen ulkopoliittiselle suuntaukselle antama tunnustus. Tämä osoitti että Suomen puolueettomuuspolitiikka sai edelleen osakseen Neuvostoliiton hyväksymisen, eikä ollut mitään syytä muuttaa suuntaa. Tämän politiikan toteuttaminen edusti hänen elämäntyötään, presidentti lausui, ja hän tulisi työskentelemään sen säilyttämiseksi ja lujittamiseksi viimeiseen hengenvetoonsa asti. Jos hän tässä tehtävässä epäonnistuisi, hän siirtyisi mielihyvin

syrjään ja antaisi tilaa »niille, jotka katsovat itsellään olevan paremmat mahdollisuudet», mutta hän lisäsi ilmiselvästi tarkoittaen tulevan presidentinvaalin vastaehdokasta, että vakavat ajat olivat edessä ja ettei Suomen asioita pitänyt uskoa »poliittisille diletanteille eikä heidän ulkopolitiikassaan aina epäonnistuneille taustavoimilleen». Hän varoitti, kuten oli jatkuvasti tehnyt vuodesta 1944 lähtien, ettei »vanhojen muistojen ja vaistojen» saanut sallia vaikuttaa maan ulkopolitiikkaan. Suomen turvallisuus riippui sen puolueettomuuspolitiikasta, joka ensisijaisesti perustui »luottamuksellisiin suhteisiin Neuvostoliittoon» ja jonka olivat tunnustaneet suurvallat sekä lännessä että idässä. Niin kauan kuin tätä politiikkaa noudatettiin, Kekkonen lopuksi totesi, »kaikki muu järjestyy kyllä».[33]

Seuraavassa luvussa tullaan käsittelemään Kekkosen »poliittisia harrastelijoita» ja »niiden taustavoimia» vastaan suuntaaman tuikean hyökkäyksen merkitystä. Tässä riittää maininta, että Kekkosen poliittiset vastustajat toivoen voivansa kukistaa hänet tammikuun puolivälissä 1962 tapahtuvassa presidentin valitsijamiesten vaalissa, olivat yhdistäneet voimansa 67-vuotiaan entisen oikeuskanslerin, epäpoliittisen (mutta ilmeisen konservatiivisen) Olavi Hongan vähän lupaavan ehdokkuuden taakse. Viiden puolueen muodostaman Honka-rintaman kärjessä olivat sosialidemokraatit ja kokoomus, ja siihen kuului kolmesta pienemmästä puolueesta enemmistövoimia. Tämän ryhmittymän voitiin teoriassa katsoa edustavan hiukan vähemmän kuin puolta kansanedustajista, mutta sen tosiasiallinen kannatus äänestäjäkunnassa lienee ollut tätäkin vähäisempi. On syytä huomauttaa, että Suomen presidentinvaaleissa ollaan taipuvaisia kiinnittämään huomiota enemmän henkilöihin kuin puoluekantaan, ja vaikka presidentin ja eduskunnan vaalit suoritettaisiin samanaikaisestikin, voisivat tulokset helposti olla kaikkea muuta kuin yhdenmukaiset. Venäläiset olivat silti noottikriisiä edeltäneinä kuukausina osoittaneet huolestumista Honka-rintaman muodostumisesta, ja kuten tulemme näkemään, tämä epäilemättä oli tärkeä kriisin itsensä syistä.

Ulkoministeri Karjalainen ja Neuvostoliiton suurlähettiläs Aleksei V. Zaharov keskustelivat 6.11. Neuvostoliiton nootin aiheuttamasta tilanteesta.[35] Seuraavana päivänä Suomen hallitus päätti lähettää Karjalaisen Moskovaan keskustelemaan tiedonsaantitarkoituksessa ulkoministeri Gromykon kanssa, mutta hänelle ei myönnetty valtuuksia suostua Neuvostoliiton pyyntöön sotilaallisista neuvotteluista.[36] Karjalainen saapui Moskovaan 11.11., ja miehet kävivät keskenään useita tunteja »valaisevia» keskusteluja »lämpimän ja ystävällisen ilmapiirin vallitessa».[37] Gromyko korosti sitä, että kansainvälisen tilanteen kriittisyys pakotti Neuvostoliiton kohdistamaan erityistä huomiota rajojensa turvallisuuteen, ja huomautti, että Neuvostoliiton sotilasjohtajat olivat jo jonkin aikaa vaatineet vuoden 1948 sopimuksen mukaisten sotilaallisten neuvottelujen aloittamista Suomen kanssa. Tätä ei pitänyt käsittää kielteiseksi suhtautumiseksi Suomen ulkopolitiikkaan, jota kohtaan neuvostohallituksella oli täydellinen luottamus. Toisaalta, Gromyko sanoi, Suomen poliittinen tilanne näytti epävakaiselta: »Suomessa oli muodostunut tietty poliittinen ryhmittymä, jonka tarkoituksena on pyrkiä estämään ulkopoliittisen suuntauksen jatkuminen.» Neuvostohallitus halusi vakuuttua siitä, että nykyistä poliittista linjaa jatkettaisiin ja ettei minkään sallittaisi häiritä molempien maiden ystävällisiä suhteita. Jos takeet tästä voitaisiin nopeasti saada, olisi ehkä mahdollista välttää sotilaalliset neuvottelut.[38]

Presidentti Kekkonen ryhtyi oitis toimiin mahdollisimman vakuuttavien takeiden hankkimiseksi. Suomen äänestäjäkunta sai lausua sanansa kysymyksestä. Marraskuun 14. päivän iltana, muutamia tunteja sen jälkeen,

kun Suomen hallitus oli julkistanut tiedonannon Gromykon ja Karjalaisen keskusteluista, presidentti päätti hajottaa eduskunnan ja ilmoittaa, että heinäkuun eduskuntavaalit tapahtuisivat jo 4. ja 5.2., vain kolme viikkoa valitsijamiesten vaalin jälkeen.

Tämä oli musertava isku Honka-rintamalle, joka yhtäkkiä joutui ratkaisemaan pulman miten käydä samanaikaisesti kahta keskenään ristiriitaista vaalitaistelua. Sen viidellä puolueella oli varsin vähän muuta yhteistä kuin yhteinen halu kukistaa Kekkonen, ja tämäkin tarkoitus oli riittänyt jakamaan yhden noista puolueista keskeltä kahtia. Eduskuntavaaleissa ne kaikki kilpailisivat keskenään. Kolmessa lyhyessä viikossa ne eivät ehtisi muuttaa vaihdetta määrätietoisesta Kekkosta vastaan suunnatusta yhteistoiminnasta täysitehoiseen keskinäiseen taisteluun edustajanpaikoista, ja eduskuntavaalit tuhoaisivat väistämättä sen yhteisen rintaman, joka niillä oli oltava, jos mieli olla vähäisenkin toivoa Hongan tulemisesta valituksi. Yllättävää ei siten ollut, että Honka-rintama alkoi heti Kekkosen tiedotuksen jälkeen osoittaa rakoilemisen merkkejä.[39] Kokoomus paheksui toimenpidettä epäreiluna ja syytti presidenttiä etuilevasta vehkeilystä oman uudelleenvalintansa turvaamiseksi, mutta sosialidemokraattien johto alkoi harkita Hongan kannattamisesta luopumista.

Kekkonen oli ilmeisesti odottanut, että hänen dramaattinen eleensä rauhoittaisi venäläisiä ja torjuisi pelätyt sotilaalliset neuvottelut.[40] Hän sai heti kokea optimisen käsityksensä erheelliseksi. Suurlähettiläs Wuori kutsuttiin 16.11. Kremliin, missä ensimmäinen varaulkoministeri Vasili V. Kuznetsov ilmoitti hänelle, että Neuvostoliiton lokakuun 30. päivän nootissa kuvailtu kansainvälinen tilanne oli muuttumassa yhä vakavammaksi, »varsinkin Pohjois-Euroopassa ja Itämeren alueella». Todisteiksi tälle väitteelleen hän luetteli Tanskan ja Saksan neuvottelut yhteisen NATO:n komentoportaan perus-

tamisesta Itämeren salmia varten, Länsi-Saksan puolustusministerin Franz Josef Straussin parastaikaisen vierailun Norjaan sekä Tanskan ja Länsi-Saksan suunnittelemat yhteiset sota- ja laivastoharjoitukset. Kuznetsov väitti, että tämänsuuntainen kehitys todisti »välittömästä uhasta Suomen ja Neuvostoliiton turvallisuutta vastaan». Neuvostoliiton nootissa pyydetyt sotilaalliset neuvottelut olivat sen vuoksi käyneet »erittäin välttämättömiksi». ja Neuvostohallitus vaati että suomalainen valtuuskunta lähetettäisiin niitä varten Moskovaan »mahdollisemman pian».[41]

Kun uusi *démarche* seurasi aivan kantapäillä Suomen eduskunnan hajottamista, jota suomalaiset itse olivat taipuvaisia pitämään sekä voimakkaana että ylen määrin riittävänä vastauksena Gromykon Karjalaiselle esittämiin ajatuksiin, se oli tyrmistyttävän odottamaton. Ensimmäistä kertaa sitten noottikriisin alun Suomessa esiintyi laajalle levinnyttä huolestumista ja painostunutta mielialaakin. Suurlähettiläs Wuoren saapuminen Helsinkiin henkilökohtaisesti selostamaan keskusteluaan Kuznetsovin kanssa oli omiaan alleviivaamaan tilanteen vakavuutta. Presidentti Kekkonen päätteli, että oli tullut aika hänen ryhtyä avoimeen keskusteluun pääministeri Hruštševin kanssa, jonka hän oli tavannut lukuisia kertoja ja jonka kanssa hän oli solminut poikkeuksellisen hyvät henkilökohtaiset suhteet. Suomen hallitus esitteli 18.11. tällaisen huipputason kohtauksen järjestämistä.[42] Kirjoittaessaan, että Suomi pani peliin viimeisen ja parhaan korttinsa *Maakansa* toi ilmi monien tunteet.[43] Niinkin viileä ja kokenut diplomaatti kuin Max Jakobson myönsi myöhemmin, että Kekkosella oli tuolloin ollut vain yksi kortti jäljellä.[44] Suomen hallituksen sanottiin myös pitäneen molempien johtajien suunniteltua tapaamista Suomen »viimeisenä toivona» sotilaallisten neuvottelujen välttämiseksi.[45] Suurlähettiläs Zaharov välitti Neuvostoliiton vastauksen seuraavana päivänä

myöhään Suomen ulkomisteriölle. Neuvostoliiton johtaja oli valmis keskeyttämään maataloudellisen tarkastusmatkan ja kohtaamaan Suomen presidentin Siperian Novosibirskissä 24.11.[46]

Muutamia tunteja ennen kuin Hruštševin vastaus tavoitti Kekkosen, tämä kosketteli tilannetta vaalikampailun merkeissä pitämässään puheessa Jyväskylässä. Hän myönsi, että päätös hajottaa eduskunta ja toimittaa ennenaikaiset vaalit helmikuussa ei perustunut ainoastaan toivoon, että venäläiset hyväksyisivät sen oikeaksi ja riittäväksi vastaukseksi, vaan »oli myös tarkoitus voittaa aikaa: ehkä kansainvälinen tilanne olisi maaliskuuhun mennessä niin paljon rauhoittunut, että pahin olisi jo silloin takanapäin». »Tämä ei kuitenkaan näytä tuottaneen toivottua tulosta». Kuznetsovin lausunnot suurlähettiläs Wuorelle olivat tehneet tämän sangen selväksi. Kekkonen ei ottanut kantaa niihin kolmeen seikkaan, joilla Kuznetsov oli perustellut välittömien sotilaallisten neuvottelujen vaatimusta. Hän tyytyi myöntämään, että kansainvälinen jännitys oli jälleen kiristynyt ja huomautti, että sen vaikutukset »heijastuivat pahaenteisinä myös Suomeen». Hän moitti kiivaasti Norjaa ja Länsi-Saksaa Straussin sopimattomaan aikaan tekemän vierailun johdosta. Hän ei tosin arvellut vierailuun sisältyvän mitään »sen ihmeempää», mutta se tosiasia, että se oli ollenkaan suoritettu »kun me saamme täällä elää nootin varjossa, on uskomaton karhunpalvelus meille». Vaikka suomalaiset kyllä usein olivat sanoneet, että he halusivat itse pitää huolen omista asioistaan eivätkä halunneet pyytää ulkopuolisten apua, ei silti ollut tarpeen lisätä kiviä heidän kuormaansa, presidentti lausui. Nyt hän saattoi vain toivoa, että Hruštšev suostuisi tapaamaan hänet, »mutta kaiken tapahtuneen jälkeen lähden matkalle, jos se alkaa, hyvin vakavin miettein».

Presidentti Kekkonen saapui Karjalainen ja Wuori

seuralaisinaan Moskovaan junalla marraskuun 23. päivän aamulla ja jatkoi heti lentoteitse Novosibirskiin. Pääministeri Hruštšev lensi sinne myöhemmin päivällä Barnaulista Altain alueelta, ja molemmat miehet viettivät pääosan seuraavasta päivästä keskustellen Neuvostoliiton 30.10. lähettämään noottiin liittyvistä kysymyksistä. Ensimmäiset Helsinkiin Novosibirskin neuvotteluista saapuneet tiedot eivät olleet rohkaisevia. Kysymyksessä oli TASS:in julkistama Hruštševin Kekkosen kunniaksi tarjoamallaan lounaalla pitämän puheen teksti, joka molempien kaupunkien välisen aikaeron takia ehti Helsinkiin ennen puoltapäivää. Hruštšev toisti puheessaan useimmat tutut syytökset Länsi-Saksan militarismista ja sen etenemisestä Pohjois-Eurooppaan ja Itämerelle, minkä takia »pohjoista Eurooppaa ei enää voida pitää rauhan ja turvallisuuden alueena». Norjaa ja Tanskaa syytettiin kireän tilanteen kärjistämisestä, kun ne olivat liittyneet Länsi-Saksan kanssa »eräänlaiseen sotilaalliseen mielenosoitukseen» sen jälkeen kun Neuvostoliitto oli lähettänyt noottinsa Suomelle. Tällä otaksuttavasti tarkoitettiin Straussin vierailua ja tanskalais-saksalaisia sotaharjoituksia. »Haluaisin korostaa», Hruštšev sanoi, »että kansainvälisen jännityksen voimistuminen ja sekä Neuvostoliiton että Suomen elintärkeät edut vaativat maittemme välisen kaikenpuolisen yhteistoiminnan lujittamista edelleen ja lujaa luottamusta siihen, että Suomi huomenna kuten tänään pitää kiinni valitsemastaan ulkopoliittisesta linjasta, Paasikiven–Kekkosen linjasta, johon me Neuvostoliitossa täydellisesti luotamme.» »Oikeistoainesten» ja »tannerilaisten» toiminta Suomessa antoi kuitenkin venäläisille aihetta »vakavaan huolestumiseen», koska tämän toiminnan tarkoituksena oli Neuvostoliiton ja Suomen ystävyyden tuhoaminen ja taannoisen suomalais-saksalaisen »aseveljeyden» henkiin herättäminen. Venäläiset eivät sekaantuneet Suomen sisäisiin asioihin eivätkä

halunneetkaan niin tehdä, mutta he olisivat syyllistyneet laiminlyöntiin, elleivät seuraisi huolellisesti kehitystä Suomessa, Hruštšev sanoi, sillä »meille ei ole ollenkaan samantekevää mitä linjaa se tai tämä johtomies sekä hänen takanaan olevat ja valtaan pyrkivät poliittiset voimat ajavat».[48]

Hruštševin sanat näyttivät sisältävän sen, että Neuvostoliiton asenne pysyi muuttumattomana ja että Kekkonen olisi tehnyt pitkän matkansa turhaan. Ennen päivän päättymistä hänen matkansa kuitenkin oli osoittautunut menestykselliseksi. Hänen tehokkain perustelunsa oli ilmeisesti ollut se vaikutus, minkä neuvostoliittolais-suomalaisilla sotilaallisilla neuvotteluilla voitiin odottaa olevan Skandinavian maissa. Keskustelujen päätteeksi annetun yhteisen julkilausuman mukaan Kekkonen myönsi, että Hruštševin näkökohdat Euroopan sodanuhasta olivat »varsin painavia», mutta hän oli taipuvainen uskomaan, että suomalais-neuvostoliittolaisten sotilaallisten neuvottelujen aloittaminen saattaisi »aiheuttaa tiettyä levottomuutta ja sotapsykoosia Skandinavian maissa». Toisaalta voisi ratkaisu, joka välttäisi sellaiset neuvottelut, »olla omiaan rauhoittamaan yleistä mielipidettä koko Skandinaviassa ja johtaisi sotilaallisten valmistelujen tarpeen vähenemiseen ei vain Suomessa ja Ruotsissa vaan myös NATO:on kuuluvissa Norjassa ja Tanskassa. Edellyttäen, ettei yleinen kansainvälinen tilanne yhä kiristyisi, tällainen ratkaisu, Kekkonen huomautti, »vastaisi myös Neuvostoliiton turvallisuusnäkökohtia». Hruštšev hyväksyi tämän perustelun ja ilmoitti neuvostohallituksen olevan valmis »tänä ajankohtana siirtämään esittämänsä sotilaalliset konsultaatiot». Tämä päätös, hän antoi ymmärtää, perustui neuvostohallituksen suureen Kekkosen »poliittista kokemusta» kohtaan tuntemaan kunnioitukseen ja luottamukseen tämän »hyvään tahtoon ylläpitää ja vahvistaa Paasikiven–Kekkosen linjan ulkopolitiikkaa».

Hruštšev vaati myös, että Suomen hallitus molempien maiden turvallisuutta silmällä pitäen, »tarkasti seuraisi tilanteen kehitystä Pohjois-Euroopassa ja Itämeren alueella ja jos osoittautuu välttämättömäksi, esittää neuvostohallitukselle käsityksiään tarpeellisten toimenpiteiden suorittamiseksi».[49*]

Kekkosella oli täysi syy olla tyytyväinen päivätyöhönsä. Hänen matkansa Novosibirskiin oli ollut »vaikein ja omalla tavallaan raskain» kaikista matkoista, jotka hän oli Suomen puolesta tehnyt, hän totesi kansalaisilleen 26.11. pitämässään radio- ja televisiopuheessa, mutta »hyödyllinen tulos korvaa kaiken sen henkisen paineen, joka matkaan liittyi».

Suomen puolueettomuuspolitiikka jäi muuttumattomaksi, eikä Kekkosella ollut »pienintäkään epäilystä» etteikö sitä voitaisi »kaikissa olosuhteissa» tulevaisuudessakin noudattaa, »jos itse osoitamme sellaista järkevyyttä ja oikeaa kansallista mieltä, mitä asemamme vaatii». Neuvostoliitto piti Suomen puolueettomuuspolitiikkaa »oman turvallisuuspolitiikkansa olennaisena osana», ja terve järki määräsi, että suomalaiset välttäisivät kaikkea mikä voisi jäytää Neuvostoliiton luottamusta heidän politiikkaansa. »Jos me omalla toiminnallamme annamme aihetta siihen, että tämä luottamus loppuu, syy on meidän».

Ja, kuten hän oli viikkoa aikaisemmin tehnyt Jyväskylässä, hän varoitti: »Uhmamieli ja yltiöpäisyys ovat nyt kansallinen vaara». Oli aika »lopettaa henkilökohtaisesta katkeruudesta aiheutunut epärealistinen politikointi», hän sanoi ja ehdotti, että ne joiden asenteet olivat sellaiset, väistyisivät poliittiselta näyttämöltä maan edun nimessä.[50]

Presidentti ei maininnut nimiä, mutta hänen sanansa olivat selvästi osoitetut eräille Honka-rintaman huomattavimmille alkuunpanijoille, ennen kaikkea tietyille johtaville sosialidemokraateille. Honka itse oli jo poissa

*Ks. liite F

kuvasta, sillä hän oli luopunut presidenttiehdokkuudesta Novosibirskin kokouksen päivänä, jolloin viiden puolueen rintama oli hajoamassa hänen ympärillään. Tieto hänen luopumisestaan ehti Novosibirskiin vasta useita tunteja Kekkosen ja Hruštševin keskustelun lopettamisen jälkeen eikä se niin ollen lainkaan vaikuttanut Neuvostoliiton päätökseen luopua vaatimasta sotilaallisia neuvotteluja. Novosibirskin kokous ei myöskään aiheuttanut Hongan päätöstä astua syrjään »kansallisen edun vuoksi», kuten hän asian esitti. Suomalainen kansanpuolue oli luopunut Honka-rintamasta hänen tehdessään päätöksensä, ruotsalainen kansanpuolue horjui, ja sosialidemokraatitkin näyttivät olevan hylkäämäisillään hänet. Vain päivää ennen hänen luopumistaan sellainen huomattava sosialidemokraatti kuin eduskunnan puhemies ja kolminkertainen pääministeri Karl-August Fagerholm ehdotti, että Kekkosen toimikautta pidennettäisiin kuudella lisävuodella säätämällä poikkeuslaki. Viiden puolueen rintaman eheyden puute oli Hongan kukistumisen perussyy, vaikka venäläiset puolestaan edistivät sitä ulkonaisella painostuksella. Näin Honka kärsi ennenaikaisen tappion 24.11. eikä aikataulun mukaisesti tammikuussa. Hänen voitonmahdollisuutensa vaaleissa olivat koko ajan olleet olemattomat, eikä hän ollut pettänyt itseään tässä suhteessa. Hän oli eräälle lehtimiehelle vaalitaistelun varhaisemmassa vaiheessa puheen ollessa hänen yllättävästä valinnastaan presidenttiehdokkaaksi sanonut pitävänsä itseään eräänlaisena uhrina.[51]

Presidentti Kekkosen katkerimmista vastustajista eräät väittivät, että koko noottikriisi oli venäläisten Kekkosen käskystä ja hänen hyväkseen lavastama.[52] Joskin psykiatrit voivat pitää sellaisia väitteitä kiinnostavina, historioitsijan täytyy sanoa, että ne liioittelevat Kekkosen vaikutusvaltaa Neuvostoliitossa. Niin suurta arvonantoa kuin hän nauttikin neuvostojohtajien parissa ja niin mielellään kuin nuo johtajat näkivätkin Suomen ulkopolitiikan pysyvän hänen kokeneissa käsissään, ei Kekkonenkaan ollut niin mahtava, että olisi voinut tilata neuvostonaapurilta huippuluokan kansainvälisen kriisin järeine ydinkoeräjähdyksineen ja provokatiivisine yhteenottoineen Berliinissä sekä päälle päätteeksi uhan ajaa Ruotsi NATO:n leiriin sekä Tanskan ja Norjan pelottamisen harkitsemaan ulkomaisten tukikohtien ja ydinasevarastojen kiellon peruuttamista – vain sen varmistamiseksi, että Urho Kaleva Kekkonen saisi olla Suomen presidenttinä vielä kuusi vuotta. Se, mikä mainitun käsityksen tekee vieläkin naurettavammaksi, on tosiasia, että venäläiset tiesivät yhtä hyvin kuin jokainen muukin asiallinen tarkkailija, että Kekkosesta tulisi presidentti toiseksi toimikaudeksi ilman vähäisintäkään Moskovan antamaa apua. Se, joka väittää, etteivät venäläiset ehkä oivaltaneet tätä, aliarvioi loukkaavasti Neuvostoliiton Helsingin-suurlähetystön poliittisten virkamiesten älyä.

Toisaalta olisi täysin oikeutettua huomauttaa, että Honka-rintaman tuhoaminen oli enemmän kuin satunnainen lisäetu noottikriisistä. Kuten seuraavassa luvussa tullaan osoittamaan, Honka-rintaman takana olleiden voimien ulkopoliittinen asenne oli jatkuvasti tuottanut huolta venäläisille yli kolmentoista vuoden ajan ennen noottikriisiä. Venäläiset yksinkertaisesti käyttivät kriisiä hyväkseen murtaakseen Suomen järjestyneen ulkopoliittisen vastarinnan, kuvitellun tai todellisen, mutta tuskin on uskottavaa, että he olisivat synnyttäneet kriisin ensisijaisesti tätä päämäärää silmällä pitäen. Mitä siihen tulee, Kekkonen itse aina valppaana poliitikkona käytti myös kriisiä hyväkseen antaakseen lamauttavan iskun poliittisille vastustajilleen. Hän saavutti maanvyörymän kaltaisen voiton tammikuun valitsijamiesvaaleissa, joihin 81,5 %:n ennätysmäärä äänioikeutettuja osallistui, ja 300-jäseninen valitsijamiehistö valitsi hänet uudel-

leen presidentiksi 199 äänellä 101 ääntä vastaan.

Erittelymme lopputulos on, että Neuvostoliiton-Suomen noottikriisi oli olennaisesti vain yksi idän ja lännen kylmän sodan ilmaisumuotoja, sodan jossa kaksi yhtä vainoharhaista käsitystä vastaleirin vaikuttimista ja tarkoitusperistä törmäsi yhteen. Jos läntiset tarkkailijat leimasivat Neuvostoliiton Suomelle lähettämässä nootissa esitetyt syytökset niin julkeiden valheiden mielipuoliseksi kudokseksi, etteivät venäläiset itsekään ilmeisesti voineet ottaa niitä vakavalta kannalta, venäläiset saattoivat puolestaan yhtä oikeutetusti pitää lännessä asian johdosta esitettyjä pohdiskeluja Neuvostoliiton vaikuttimista kierona provokaationa. Saattaa kuitenkin olla niin, että kumpikin puoli piti ainakin olennaista osaa puhetulvastaan totuutena, mikä seikka ei mitenkään vähentänyt yhteentörmäyksen vaaraa. Suomalaiset olivat vain viattomia sivullisia, jotka olivat joutuneet kahden vastapuolen väliselle tulilinjalle. Tämä hankala asema pakotti heidät vahinkojen välttämiseksi yhtymään mielikuvitukselliseen poliittiseen ja diplomaattiseen toimintaan.

Jos vainoharhaisuus oli luonteenomaista suurelle osalle lokakuun 31. päivän neuvostonootin sisällystä, sen tässä suhteessa ylittikin nootin lännessä herättämä vastavaikutus. Länsimaisen päivä- ja aikakauslehdistön summittainenkin selailu marraskuulta 1961 saa ajattelemaan, että noottikriisin käsittely tarjoaa hedelmällisen kentän tuloksia lupaaville esimerkkitapaustutkimuksille ulkopolitiikan ymmärtämisen, poliittisen indoktrinaation, poliittisen psykologian, uutisvälityksen jne. alalla.[53] Amerikan lehdistön reagointi, joka määräsi enimpien muidenkin länsimaisten lehtien sävyn ja joka pökerrytti suomalaiset voimakkuudellaan ja kiihkollaan, oli erityisen valaiseva näyte siitä miten juurtuneet käsitykset voivat periä voiton epäsuotavista tosiasioista ja torjua mielestä oudot tai epämieluisat käsitykset.

Missään muualla läntisessä maailmassa lehdistön käsittelytapaan eivät niin suuressa määrin vaikuttaneet ideologispohjaiset ennakkokäsitykset. Amerikkalaiset pääkirjoitusten laatijat ja kolumnistit, usein myös kentällä toimivat lehtimiehet pyrkivät maalaamaan Suomen tulevaisuuden mahdollisimman synkin värein. Torjuen suoralta kädeltä Neuvostoliiton Länsi-Saksaan kohdistamat syytökset militarismista täysin turhanaikaisina ja kyynisenä verhona Suomeen kohdistetuille hyökkäyksellisille aikeille he tiesivät vaistonvaraisesti suomalaisten todennäköisesti olevan tuhon omia.

Suuri amerikkalainen »pöytäkirjamainen» sanomalehti *The New York Times* paljasti marraskuun ensimmäisenä päivänä kentällä toimivien kirjeenvaihtajien asiallisen ja objektiivisen uutislähetyksen ja kotimaisten toimittajien välisen, sinänsä melko tavallisen kaksijakoisuuden. Max Frankel kirjoitti Washingtonista, että »suomalaiset pitivät itäisen jättiläisnaapurinsa käsittelemistä omana erikoisongelmanaan, jonka parhaiten hoitaa Helsinki omalla rauhallisella ja varovaisella tavallaan». Werner Wiskari raportoi Tukholmasta, että suomalaiset ja heidän skandinaavinaapurinsa suhtautuivat tilanteeseen rauhallisesti eivätkä olleet taipuvaisia uskomaan, että »Moskova aikoi keikauttaa Suomen itäänpäin». Silti toimittajat New Yorkissa noudattivat perinteellistä taipumustaan haudata Suomi ennen aikojaan ja kirjoittivat pääartikkelin, jolla oli vihjaileva otsikko »1939–61». Pääartikkelin mukaan neuvostonoottiin sisältyi »verhottu vaatimus, että Suomi luovuttaisi Neuvostoliitolle uusia tärkeitä sotilastukikohtia». Jättiläisnaapuri oli nielaissut kolme Baltian valtiota niiden vuonna 1939 luovutettua sellaisia tukikohtia, mutta Suomi säilyi, koska se pani vastaan ja taisteli urheasti. Nyt venäläisillä kuitenkin oli viidenkymmenen megatonnin atomipommeja, ja Hruštšev, jota vähäpätöisen Albanian uhmailun hänen arvovallalleen tuottama kolaus

kirveli, epäilemättä odotti »Suomen nopeasta antautumisesta ensimmäistä kouraantuntuvaa osinkoa... hänen uutterille yrityksilleen terrorisoida maailmaa ydinräjäytyksillä». Tänä »Suomen kansan vakavana vaaran hetkenä», pääkirjoituksen laatija saarnaili, »kaikkien vapaiden kansojen myötätunto» oli suomalaisten puolella.

Kaikkialla Yhdysvalloissa pääkirjoitusten laatijat ja kommentaattorit veisasivat samaa hautajaisvirttä. »Suomi haistaa vainoavan suden», eräs pahaenteinen otsikko julisti.[54] »Vuoden 1955 sopimus, jonka mukaan Venäjä suostui luopumaan Porkkalan laivastotukikohdastaan», toinen pääkirjoitus varoitti, »tulee epäilemättä yksipuolisesti mitätöidyksi».[55] Useissa lehdissä julkaistu kiertoartikkeli, jonka otsakkeena oli »Pelotustekniikkaa» oli sitä mieltä, että Neuvostoliitolle saatetaan vaatia sotilastukikohtia Suomen alueelta.[56] Päivää jälkeen Kekkosen Los Angelesissa pitämän puheen eräs sikäläinen pääkirjoituksen kirjoittaja paljasti, ettei hän ollut ymmärtänyt sanaakaan siitä, mitä Suomen presidentti oli sanonut. Hän kirjoitti, että huolimatta kahden tappiollisen sodan taakasta ja sopimuksesta Neuvostoliiton kanssa »täällä ei kukaan epäile Suomen halua kuulua länteen. Venäjäkään ei sitä epäile». Tästä johtui vaatimus sotilastukikohdista, mitä Suomi itse ei kyennyt vastustamaan. »Lännen on autettava Suomea tässä kriisissä», kirjoittaja kehotti. »Suomi on demokratia ja sen kansa tulee taistelemaan vapautensa puolesta. Sekä oman etumme että heidän tähtensä lännen on pidettävä yhtä päättävästi heidän puoltaan kuin Länsi-Berliinin asujaimiston.»[57] Jos ystävät olivat tällaisia, suomalaiset olisivat syystä voineet kysyä, kuka vihollista tarvitsi?

Chicagosta käsin kuultiin suhteellisen tyyni toimituksen ääni. Myöntäen mahdolliseksi, että Neuvostoliiton nootti saattoi ennakoida »Äiti-Venäjän uutta yritystä painaa vastahakoinen Suomi povelleen», kirjoituksen laatija päätyi käsitykseen, että suomalaiset olivat »taitavia poliitikkoja» ja ettei toistaiseksi ollut »mitään syytä katsoa heidän olevan poissa pelistä».[58]

Sanomalehtiä lukeville amerikkalaisille, joista useimmilla todennäköisesti oli samanlaisia ennakkokäsityksiä kuin lehtimiehillä, voidaan antaa anteeksi, jos heidän lukemansa jossakin määrin herätti heissä hämmennystä. Eihän ollut helppoa arvioida Helsingissä vallitsevaa tilannetta, kun Associated Press tiedotti, että Suomen pääkaupungissa vallitsi »jäinen tyyneys»,[59] kun taas Rowland Evans Jr. samana päivänä kirjoitti, että neuvostonootti oli saattanut Suomen »miltei hermoromahduksen partaalle». Hänen mukaansa Helsingin ilmapiiriä luonnehti »vuodesta 1939 muistuttava syvä huoli, joka hipoi kansallista hätätilaa».[60] The United Press International tiedotti lontoolaisten huomioitsijoiden otaksuvan, että Neuvostoliitto vaatii sotilaallisia etuja Suomen alueelta ja että se pyrki »pakottamaan Suomen täydelliseen eristykseen lännestä».[61] Drew Middleton oli havainnut, että Lontoon diplomaattipiirit todellakin suhtautuivat »erittäin vakavasti» Neuvostoliiton nootin synnyttämään »äärimmäisen synkeään» tilanteeseen, mutta että ne eivät otaksuneet Neuvostoliiton uudestaan vaativan tukikohtaa Porkkalasta. Toisaalta, Middleton tiedotti, jos Suomi »vedettäisiin kommunistileiriin», Neuvostoliiton laivasto saattaisi hyvinkin haluta perustaa tukikohtia Ahvenanmaan saaristoon.[62]

Amerikkalainen lehtimies Paul Sjöblom, joka pysyvästi asui Helsingissä, toimitti amerikkalaisille asiakkailleen kriisin aikana jonkin verran hälyttävää uutisaineistoa. Hänen mukaansa neuvostonootti merkitsi »Venäjän Stalinin kuoleman jälkeen noudattaman politiikan romuttamista», politiikan, joka pyrki »näyttämään Suomen ja Venäjän suhteet maailmalle rauhallisen rinnakkainelon malliesimerkkinä».[63] Presidentti Kekkonen oli hänen selityksensä mukaan »luottanut liian paljon monikertaisen saunakumppaninsa, pääministeri

Nikita S. Hruštševin, hyvään tahtoon» ja Amerikan vierailunsa aikana »varomattomasti osoittanut liiallista lämpöä vakuutellessaan ystävällisiä tunteita Yhdysvaltoja kohtaan». Niinpä Suomi nyt oli joutunut »tyrmistyksen» valtaan, kun Hruštšev oli ottanut askelen, »jota useimmat suomalaiset jo kauan olivat pelänneet». Aina siitä asti kun suomalaiset »pakon alaisina, Stalinin tunnetun poliittisen kiristyksen uhreina» olivat allekirjoittaneet vuoden 1948 sopimuksen, »olivat pahat ennakkoaavistukset vaivanneet heitä». Tällä kertaa kuitenkin, Sjöblom kirjoitti, oli odotettavissa, että suomalaiset, jotka »sydämeltään ja sielultaan, joskaan ehkä eivät ruumiin puolesta», olivat sidottuja länteen, tulisivat vastustamaan Neuvostoliiton vaatimuksia venäläisten haluamien sotilaallisten konsultaatioiden alettua.[64]

Kuznetsovin *démarche* marraskuun 16. päivänä lietsoi uudelleen täyteen liekkiinsä Amerikan lehdistön välillä jo lepatelleen kiinnostuksen, ja aikaisemmin vain vaimeaääninen vetoomus kaikui nyt äänekkäänä: lännen oli riennettävä Suomen avuksi! »Jätetäänkö tämä urhoollinen kansakunta kohtalonsa huomaan», nyyhkytti eräs sääliväinen naiskolumnisti, »ilman ainoatakaan puoltajaa edes puhumassa oikeuden puolesta alastonta valtaa vastaan?»[65] Eräs suuttunut artikkelinkirjoittaja etsiessään mahdollisia puoltajia valitti »puolueettomien» maiden vaikenemista maapallon eri puolilla. »Mikä vikana, herrat Nehru, Sukarno, Nasser, Tito ja kumppanit? Kissako kielenne vei? Vai onko Venäjän karhu vienyt omantuntonne?»[66] Neuvostoliiton olojen veteraanitarkkailija Louis Fischer, joka nuorempana oli ollut Georgi Tšitšerinin ystävä, kaiutti samaa tunnetta työkammiostaan Princetonista. *The New York Timesin* toimittajalle osoittamassaan kirjeessä hän kertoi kriisin puhkeamisesta saakka »odottaneensa ystäviensä Intiassa, Indonesiassa, Burmassa, Itävallassa ja muissa sitoutumattomissa maissa lausuvan rohkaisevan sanan Suomelle». Mistä johtuu heidän »äänekäs hiljaisuutensa, kun Suomen johdonmukaista sitoutumattomuuden politiikkaa vastaan tehdään ankara hyökkäys?» Miksi he eivät liity yhteen ja esitä päätöslauselmaa Suomen kysymyksestä Yhdistyneiden kansakuntien yleiskokoukselle?[67]

Maailmanjärjestön valtuutettujen aulassa pistäytynyt huolestunut uutistoimittaja havaitsi, että mikä tahansa Suomen ahdinkoa koskenut kysymys sai »sitoutumattoman esiripun» oitis laskemaan. Hänen ilmeiseksi närkästyksekseen sitoutumattomien maiden diplomaatit näyttivät pitävän häntä »häirikkönä ja kylmän sodan kävijänä». Jopa hänen tapaamansa suomalaiset diplomaatitkin kieltäytyivät keskustelemasta »Suomen vaikeuksista, maan jonka riippumattomuus ja sitoutumattomuus riippuivat Moskovan pitelemän langan varassa». Muuan aasialainen YK-valtuutettu huomautti hänelle, että hänen ja hänen virkaveljiensä niin tunnontarkasti noudattama vaiteliaisuus vastasi suomalaisten omia toivomuksia, mutta huolestunut uutistoimittaja, joka piehtaroitsi ammatilliselta kannalta oudohkossa moraalisessa suuttumuksessaan, ei pystynyt tajuamaan asian ydintä.[68]

Kokenut ja erinomaisen hyvät tietolähteet omaava Wiskari tiedotti Helsingistä, että suomalaiset pysyivät rauhallisina ja toiveikkaina, vaikka »levottomuus on kasvanut». Hän pani merkille, että saattoi silloin tällöin kuulla »vertailtavan äskeisiä ja vuoden 1939 talvisodan aattopäivien tapahtumia». Silti suomalaiset lähtivät siitä, »että Neuvostoliitto tarkoitti totta ilmoittaessaan luottavansa presidentti Kekkoseen ja Suomen ulkopolitiikaan», Wiskari tiedotti.[69] Kotona New Yorkissa hänen lehtensä toimittajat kuitenkin olivat entistä pessimistisempiä. Toimitus esitti oman selityksensä Wiskarin tekstille ja päätteli, että »yhdenmukaisuus Neuvostoliiton vuoden 1939 hyökkäykseen Suomea vastaan johta-

neiden tapahtumien kanssa käy yhä huolestuttavammaksi, ja todennäköisemmältä kuin koskaan ennen näyttää, että Moskova suunnittelee Suomen itsenäisyyden tehokasta lopettamista». Helsingissä vallitsi »hyvin ymmärrettävä levottomuus». Kun kaikki otetaan huomioon, »mahtava neuvostoarmeija rajan takana ja voimakas kommunistipuolue viidentenä kolonnana Suomessa itsessään olivat yhtä vaarallinen yhdistelmä kuin samanlainen vapaan Tšekkoslovakian helmikuussa 1948 kohtaama. Säätila näyttää tosiaan synkältä.»[70]

Amerikan lehdistö ei osannut odottaa sitä kriisin sovinnollista ratkaisua, johon Kekkonen ja Hrutšhšev päätyivät Novosibirskissä. Ei uskottu, että Neuvostoliitto päästäisi puolustuskyvyttömän uhrin niin helpolla karhunkäpälistään. Tarvittiin synkeämpi selitys, ja artikkelin laatijat etsivät sellaista sekä läheltä että kaukaa. Muuan kirjoittaja, joka päätteli Suomen todellisuudessa »tulleen ahdistetuksi punaiseen häkkiin», edusti lukuisien muiden lehtimiesten kantaa. Hän julisti: »Sydäntä särkee, kun katselee miten pienen Suomen on pakko ryömiä Neuvostoliiton uhkausten piiskaniskujen edessä»; mutta »niinhän käy kansakunnalle, joka yrittää olla puolueeton vapaan maailman ja kommunistien välissä». Yhdysvaltojen pitäisi »esittää Yhdistyneissä kansakunnissa päätöslauselmaehdotus Neuvostoliiton tuomitsemiseksi hyökkäyksestä Suomen puolueettomuutta vastaan».[71]

Tyypillinen esimerkki sanomalehtien toimituksissa suoritetuista tuskallisista ruumiinavauksista oli Ernst O. Hauserin artikkeli *The Saturday Evening Post*issa. Lähtökohtanaan tuttu teoria Neuvostoliiton salakähmäisestä politiikasta hän pyrki osoittamaan, että Neuvostoliitto oli laatinut pysyvän ohjelman kumoustoimintaa ja Suomen alistamista varten; suomalaisten taitavat vastaliikkeet olivat tähän asti estäneet ohjelman toteuttamisen. »Emme koskaan saa tietää mikä oikeastaan teki

tyhjäksi Neuvostoliiton vehkeilyt», hän kirjoitti tarkoittaen erityisesti vuoden 1948 kriisiä. Hän ei voinut myöskään täsmälleen osoittaa, mikä oli vuonna 1961 tehnyt vehkeilyt tyhjiksi, mutta suomalaisten ei voitu olettaa voivan loputtomasti pitää puoliaan. »Voi koittaa päivä, jolloin Moskova väsyttyään leikkimään kissaa ja hiirtä Suomen kanssa päättää tehdä tästä lopun itsenäisenä valtiona.» Silloin ei mikään voisi pelastaa Suomea – paitsi tietenkin se, että Yhdysvallat ulottaisi sille »Suuren Kauhun suojan».[72]

Valkoinen talo pysytteli hiljaa kriisin aikana, vaikka presidentti Kennedy ilmaisikin henkilökohtaisessa kirjeessä presidentti Kekkoselle »mitä sydämellisimmin toivovansa» Suomelle onnellista tulevaisuutta. Kennedy oli ymmärtänyt Kekkosen sanoman oikein. Ulkoasiainministeriö julkaisi virallisen tiedonannon, jossa Neuvostoliiton syytökset NATO:a ja Länsi-Saksaa vastaan torjuttiin väärinä ja Tanskaan ja Norjaan kohdistetut moitteet »yhtä mielettöminä». Ulkoministeriön mielestä Neuvostoliiton nootti oli »Neuvostoliitolle luonteenomainen yritys kylvää hämminkiä ja kääntää huomiota pois omasta toiminnasta». Sen lisäksi oli »tympäisevää, että Neuvostoliitto yritti sekoittaa Suomen omaan valhepropagandaansa, varsinkin kun otetaan huomioon Suomen valitsema puoluettomuuspolitiikka».[74] Amerikan ulkominsteri Dean Rusk tuntui astuvan eri tahtiin kuin Washingtonin virallinen reaktio. Ollessaan eristyneenä muusta maailmasta vuoristopaikkakunnalla Japanissa yhdessä Kennedyn hallituksen neljän muun jäsenen ja japanilaisen virkamiesryhmän kanssa hän ja hänen virkaveljensä kertoman mukaan olivat vakuuttuneita siitä, että »jos Neuvostoliitto ryhtyisi johonkin toimenpiteeseen Suomea vastaan, tämä saisi ei-kommunistisen maailman yksimielisen tuen».[75] Suomalaiset tietenkin tiesivät, ettei sellaista tukea ollut tulossa, ja juuri siitä syystä he olivat yhä uudelleen ja uudelleen

korostaneet läntisen maailman johtomiehille haluavansa saada yksin, ilman mitään ulkopuolisten sekaantumista, hoitaa suhteensa venäläisiin. Katteettomat avun lupailut vain aiheuttaisivat heille vaikeuksia.

Jos sanotaan, että Amerikan reaktio Neuvostoliiton Suomen-noottiin oli kylmän sodan heijastusta, todetaan ilmiselvä asia. Syitä oli silti syvemmälläkin. Se oli myös ehdollinen refleksi-ilmiö, jonka juuret palautuivat bolševikkivallankumoukseen ja todennäköisesti vielä kauemmas. Näitä juuria oli säännöllisesti lannoitettu sarjalla »punapelkoja» Yhdysvalloissa; näistä äskeisin oli esiintynyt erityisen kiihkeänä maccarthyisminä. Amerikkalaiset tunsivat sisimmässään, että »monoliittinen kansainvälinen kommunistinen salaliitto» uurasti yötä päivää demokratian ja vapauden tuhoamiseksi kaikkialta kumouksellisin ja hyökkäystoimin, ja Neuvostoliiton jokainen ulkopoliittinen liike sai tämänmukaisen tulkinnan. Natsi-Saksan kanssa solmittu hyökkäämättömyyssopimus, Puolan jako, Baltian kolmen valtion, Bessarabian ja Pohjois-Bukovinan liittäminen Neuvostoliittoon – kaikki nämä katsottiin todisteiksi uskolle, että kommunismi oli etenemässä. Samalla sivuutettiin tosiasia, että likipitäen kaikki nämä alueet olivat kuuluneet Venäjään vuoteen 1917 asti, jolloin tsaarinvalta kukistui, ja että venäläisten mielestä oli kysymys vain niiden palauttamisesta. Kuten Paasikivi olisi saattanut sanoa, mikä suurvalta tahansa olisi menetellyt samoin tilaisuuden sattuessa. Samoin tulkittiin se, ettei Neuvostoliitto vetänyt joukkojaan saksalaismiehityksestä 1944–45 vapautetuilta Itä-Euroopan alueilta, todisteeksi kommunismin jatkuvasta etenemisestä kansainvaltaisten hallitusjärjestelmien kustannuksella, vaikka näiden valtioiden, Tšekkoslovakiaa lukuun ottamatta, tuskin voidaan sanoa ennen sotaa olleen demokratioita.

Amerikkalaiset kieltäytyivät johdonmukaisesti uskomasta tai ajattelemasta mahdolliseksi, että venäläiset

todella saattoivat olla huolissaan omasta turvallisuudestaan ja että heihin kuten muuhun Eurooppaan oli juurtunut pelko Saksan mahdollisesta hyökkäyksestä. Tällaista pelkoa amerikkalaiset eivät olleet milloinkaan kokeneet eivätkä he voineet sitä oikein käsittää. Marquis Childs huomautti, kommentoidessaan noottikriisiä selvästi vähemmistöön jäänyttä katsomusta edustavalla tavalla, että länsimaissa oli varsin yleisenä taipumuksena »aina otaksua, että Moskova toimii rohkean, laskelmoidun suunnitelman mukaan». Mutta, hän jatkoi, »ne jotka kauan aikaa ovat tutustuneet Neuvostoliiton menettelytapoihin ja venäläisten käyttäytymiseen ennen Leniniä ja Marxia, uskovat, että Saksan Pohjolaan kohdistuvia aikeita kohtaan tunnettu aito pelko voi olla osana vaikuttimista». Neuvostoliiton »raketinkalistelu», Childsin sanontaa käyttääksemme, »saattaa olla puolustusreaktio».[76] Elämänohje, jonka mukaan hyökkäys on paras puolustus, sisältyi myös Hruštševin myöhempään selitykseen, että nootti Suomelle oli osa Neuvostoliiton laajempaa yritystä saada länsivallat »tulemaan järkiinsä» Berliinin kysymyksen kohdalla.[77] Suomen politiikkaa ei kriisin aikana kertaakaan arvosteltu.

Amerikkalaisille oli myös tuntematonta tai sitten he yksinkertaisesti torjuivat sellaisen ajatuksen naurettavana, että venäläiset saattoivat aivan tosissaan uskoa Yhdysvalloilla olevan hyökkäyshaluja; tämä teki heidät yhtä vilpittömästi epäluuloisiksi amerikkalaisten aikomusten suhteen kuin amerikkalaiset olivat epäluuloisia heidän suhteensa. Jos asia on näin, Neuvostoliiton joukkojen pysyttäminen Itä-Euroopassa toisen maailmansodan jälkeen ja sen otteen tiukentuminen tällä alueella vuosien 1947–48 jälkeen on loogisesti selvitettävissä puolustustoimenpiteiksi. Samaa voidaan itse asiassa sanoa Unkarin vuoden 1956 kansannousun kukistamisesta ja Tšekkoslovakian miehittämisestä vuonna 1968. Voitaneen myös esittää ajatus, että Amerikan

historiallinen »manifest destiny» (ilmeinen kohtalo) muuttaa muu maailma omaksi kuvakseen, mistä esimerkkinä oli Japanin pakkodemokratisoiminen sodan jälkeen, osoitti neuvostoliittolaisten mielissä Yhdysvalloilla olevan perinnäisiä hyökkäysviettymyksiä. Amerikan vuoden 1947 jälkeen noudattama politiikka, jonka mukaan kommunismia oli vastustettava kaikkialla maailmassa, oli omiaan vahvistamaan Neuvostoliiton epäluuloja tässä suhteessa.

Tämän pohdiskelun loppupäätelmä on, että vuoden 1961 noottikriisi oli todellakin suoranainen seuraus jatkuvasta kitkasta maailman kahden suuren valtaryhmittymän välillä, että se itse asiassa oli välittömästi yhteydessä länsiliittoutumaan olennaisena jäsenenä kuuluvan Länsi-Saksan jälleenaseistautumiseen, kuten neuvostonootissa väitettiin, ja että Suomi oli vain suurvaltapolitiikan šakkilaudalle sopivaan paikkaan sattumoisin joutunut »moukka».

Tämä ilmeisesti oli se johtopäätös, jonka presidentti Kekkonen teki pohtiessaan Havaijin rantamalla neuvostonootin tarkoitusta, ja kaikki mitä hän sanoi tai teki kriisin aikana perustui otaksumaan, että hänen alkupäätelmänsä piti paikkansa. Tapahtumat näyttivät osoittavan hänen olevan oikeassa. Jos kriisin lopputulos kelpaa osoittamaan mitä Neuvostoliitto aikoi nootin Suomelle lähettämisen aikoina, täytyy päätellä, ettei Suomi ollut Neuvostoliiton diplomaattisen hyökkäysliikkeen maalitaulu loka- ja marraskuussa 1961. Totta kyllä Neuvostoliiton johtajat käyttivät suurempaa kriisiä hyväkseen vaatiakseen Suomelta tiettyjä lisäetuja, mutta manööverin todellisia maalitauluja olivat nootissa mainitut Länsi-Saksa ja sen skandinaaviset NATO-liittolaiset, ja vaikuttimena oli huoli Neuvostoliiton turvallisuudesta Baltian alueella.

Se, että nootti osoitettiin Suomelle eikä maalitaulumaille itselleen osoittaa, ettei Neuvostoliitto tuolla hetkellä halunnut saada aikaan uutta välitöntä yhteenottoa NATO:n kanssa. Se olisi voinut tehdä sen tulehduttamalla Berliinin kriisiä elo- ja syyskuussa vallinnutta aremmalle asteelle tai painostamalla Norjaa suoranaisesti suorittamalla suuria joukkosiirtoja Murmanskin alueella, mutta sellaisen yltyvän ja suoranaisen haasteen seurauksia ei voinut ennakolta laskea. Vaikkakin Moskovan kovan linjan miehet, joiden johdossa oli Frol R. Kozlov, halusivat jyrkentää kiistatilannetta Berliinissä, Hruštšev itse tahtoi vähentää jännitystä ja jatkaa politiikkaansa, jonka ohjeena oli rauhanomainen rinnakkainelo lännen kanssa. Osoittamalla noottinsa Suomelle Neuvostoliitto saattoi toivoa pelottelevansa Suomen naapurimaita Skandinaviassa niin paljon, että ne höllentäisivät siteitään NATO:on, ja näin voitiin menetellä ilman vaarallisen räjähdysaltista tilannetta. Tämä yritys hyötyä jotakin neljä kuukautta kestäneestä lännen kanssa Saksan kysymyksestä käydystä kamppailusta epäonnistui, kuten samanlaiset yritykset heikentää Tanskan ja Norjan siteitä NATO:on olivat epäonnistuneet aikaisemmin ja kuten ne myöhemminkin epäonnistuivat. Ainoa mitä Neuvostoliitto onnistui heikentämään olivat Suomen neuvostovastaisten poliittisten ainesten rippeet.

Vaikka suomalais-neuvostoliittolainen noottikriisi selvästi oli Berliinin kriisin sivutuote, sitä ei ehkä olisi syntynyt, ellei Neuvostoliiton johtomiesten kesken olisi käyty taistelua vallasta. Hruštševin omaksuma ulkopoliittinen linja, joka tähtäsi rauhanomaiseen rinnakkaineloon lännen kanssa, kohtasi jatkuvasti voimakasta vastustusta Neuvostoliiton asevoimien sekä kommunistipuolueen ja ulkoministeriön vaikutusvaltaisten piirien taholta. Valtakamppailu kiristyi entisestään, kun Neuvostoliiton kommunistisen puolueen 22. kongressi kokoontui Moskovassa lokakuun jälkipuoliskolla. Amerikkalainen historioitsija Robert M. Slusser on perus-

teellisesti analysoituaan kongressin asiakirjoja ja muuta aineistoa päätellyt, että puolueen johdon hauras ja pinnallinen yhtenäisyys turvattiin kompromissilla, joka vasaroitiin kokoon korkeimman neuvoston presidiumin kokouksessa 27.10., neljä päivää ennen kongressin päättymistä. Kompromissi tuki Hruštševin halua saada Berliinin selkkaus päättymään, mutta »lohdutuspalkintona Kozloville ja kovan linjan ryhmälle» ja jotta »vähennettäisiin sitä Neuvostoliiton heikkouden vaikutelmaa, jonka peräytyminen Berliinissä voisi synnyttää länsimaiden huomioitsijoissa, päätettiin ryhtyä diplomaattiseen offensiiviin Neuvostoliiton pientä ja eristetyssä asemassa olevaa läntistä naapuria Suomea kohtaan».[78] Kumpikin puoli ilmeisesti vaati toistaan noudattamaan kumpaakin osaa kompromissista, joka julkistettiin ennen kongressin päättymistä 31.10., minä samana päivänä myös edellisenä iltana valitun uuden keskuskomitean oli määrä ensimmäisen kerran kokoontua.

Slusserin kieltämättä päättelynvaraiselle päätelmälle näyttäisi antavan tukea erään huomattavan neuvostoliittolaisen muutamia vuosia myöhemmin yksityiskeskustelussa esittämä huomautus. Kun häneltä kysyttiin, miksi Neuvostoliitto oli kieltäytynyt lykkäämästä nootin julkistamista kunnes presidentti Kekkonen palaisi Yhdysvalloista, hän vastasi: »Meidän on muistettava, että puolueen keskuskomitea oli parhaillaan kokoontumassa.» Hän kieltäytyi selventämästä tätä salaperäiseltä vaikuttavaa huomautustaan, mutta kysyjälle jäi se vaikutelma, että syystä tai toisesta oli ollut tärkeää nootin julkistaminen ennen kokousta. Jos näin oli, silloin selvästikin noottikriisiin kietoutui olennainen osa Neuvostoliiton sisäpolitiikkaa, ja tämä näyttää sopivan yhteen Slusserin vihjaileman kompromissin kanssa.

Oli miten oli, noottikriisi koetteli kestoaikanaan kovasti suomalaisten hermoja. Uhattuna olevan šakkipelin »moukan» tavoin strategisesti merkittävän sijainnin

›maava pieni valtio on uhanalaisessa asemassa, kun ıaapuriston suurvallat törmäävät yhteen, ja »mouk-:ien» tavoin ne usein katsotaan välttämättömyyden tai ·dun nimessä uhrauskelpoisiksi. Noottikriisin antama ›petus oli – ja on edelleen –, että Suomen turvallisuus :ytkeytyy irrottamattomasti suurvaltojen suhteisiin Eu-·oopassa yleisesti ja Neuvostoliiton turvallisuusvaatinusten tajuamiseen erityisesti. Suomen on otettava ıuomioon se tosiasia, että on olemassa käytännöllisesti :atsoen täydellinen neuvostoliittolainen vastine Ameri-:an Monroen opille ja että Suomi kuuluu vyöhykkee-;een, jota tämä oppi koskee.

V Naapuruussuhteita: Suomen ja Neuvostoliiton välisiä kriisejä

Vanhoista tavoista on vaikeaa luopua. Vielä vaikeampaa on hylätä monien sukupolvien aikana opitut ja toiseksi luonnoksi iskostuneet ajattelutavat. Sellaisen ongelman eteen suomalaiset kuitenkin joutuivat sotansa päättyessä syyskuussa 1944. Heidän ei ainoastaan ollut pakko tunnustaa tappionsa ja katkerien aluemenetysten lopullisuus, vaan heidän oli myös pakko käyttäytyä tavalla, joka vakuuttaisi itäiset naapurit siitä, että kiivas venäläisvastaisuus, joka perinteellisesti oli kyllästänyt suuren osan Suomen yhteiskuntaa, oli puhdistettu pois suomalaisten mielistä ja teoista.

Tämän ratkaisevan tärkeän ja väistämättömän vaatimuksen Urho Kekkonen toi selkeäsanaisesti ilmi merkittävässä aselepopäivän puheessaan. Tässä, joka varmastikin on rohkein tämän valtiomiehen pitkän poliittisen uran aikana pitämistä monista rohkeista puheista, hän kosketteli tappion mukanaan tuomia »uusia tosiasioita» ja välttämättömyyttä toimia »ilman pettäviä toiveita ja harhaluuloja» tulevaisuudessa. Nykyisen ja tulevien suomalaispolvien elämä riippui »meidän harkitsevuudestamme ja realismistamme», hän sanoi. »Välirauhan ehtojen sabotoiminen, erimielisyyden virittäminen, epäluulon ylläpitäminen» vähentäisi kansakunnan mahdollisuuksia selviytyä. »Koston hautominen ja joko julkinen tai salainen suunnittelu menetettyjen etujen takaisin valloittamiseksi» tiesi Suomen kansan tuhoa. Tulevaisuutta ei saanut vaarantaa ennakkoluuloisuudella ja realiteetit kieltävällä itsepäisyydellä. »Perittyjen katsomusten» vaikutuksesta oli tehtävä loppu, ja kansakunnan poliittisen toiminnan keskeisenä kysymyksenä oli oltava »sen epäluulon poistamisen, joka Suomen ja Neuvostoliiton välillä on vallinnut». Siihen pääsemiseksi ei riittäisi vähempi kuin kansallinen yksimielisyys, sillä Neuvostoliiton ei tarvinnut sietää, että sen pitkän Suomen-vastaisen rajan takana palaisivat »selvittämättömän sodan ja sammumattoman vihan salaiset valkeat». Jokaiselta suomalaiselta oli sen takia vaadittava »oikeaa sopeutumista uusiin olosuhteisiin», Kekkonen sanoi.[1]

Kansallinen yksimielisyys on tila, jonka harva kansakunta koskaan saavuttaa, paitsi ehkä sodan aikana, jolloin asiat näyttävät selväpiirteisiltä, ja silloinkin se saavutetaan vain likimääräisesti. Rauhan aikana normaalit keskipakoiset voimat pääsevät vaikuttamaan, ja näin käy varsinkin demokraattisissa yhteiskunnissa. Suomi ei varmastikaan ole saavuttanut erityistä mainetta kansallisen yksimielisyyden näytteillä rauhan aikana, vaan ainoastaan ilmeisen ja välittömän ulkoisen vaaran uhatessa. Päin vastoin sen historiaa ovat luonnehtineet yhteiskunnalliset ristiriidat, niiden joukossa julma kansalaissota ja sitä seuranneet poliittisen painostuksen vuodet. Yhä vieläkin Suomen politiikka on raakaa peliä, jolle ovat tunnusomaisia puolueiden katkera kilpailu ja leppymättömät henkilökohtaiset kaunat.

Syksyllä 1944 Suomen politiikalle antoivat leimaa pelko ja pahat aavistukset, kun kuudenkolmatta vainovuoden uhrit ilmestyivät Suomen vankiloista ja maanpaosta Neuvostoliitosta täydet poliittiset oikeudet voittajan määräyksestä saaneina. Näytti siltä, että perivihollinen oli lähettänyt viidennen kolonnansa kumoustyötä suorittamaan. Kekkonen kuitenkin kehotti aselepopäivän radiopuheessaan maanmiehiään hyväksymään seuraavan väitteen:

»Välirauhansopimus, niin ankara kuin se onkin, takaa maallemme valtiollisen itsenäisyyden. Me tahdomme lähteä siitä, että tämä on Neuvostoliiton vakava tarkoitus ja me menemme vieläkin pitemmälle: me oletamme Neuvostoliiton edun liittyvän Suomen itsenäisyyteen sikäli, että Neuvostoliitolle täytyy itsenäisestä, elämänuskoisesta Suomesta olla suurempi hyöty kuin nujerretusta, pakonalaiseen elämään tuomitusta Suomesta.»

Nämä eivät olleet poliittisen opportunistin sanoja, mitä laatusanaa Kekkosen halventajat usein ovat käyttäneet. Pikemminkin ne olivat nyky-Suomen erään terävimmän ja selkeäjärkisimmän poliittisen ajattelijan harkittuja ja syvästi vilpittömiä ajatuksia, jotka olivat kypsyneet hänen mielessään jatkosodan viimeisinä vuosina hänen pohdiskellessaan ongelmaa miten pelastaa maansa itsenäisyys väistämättömän tappion uhatessa. Ne olivat käytännön poliitikon ajatuksia, miehen joka tajusi Itämeren alueen uudet valtarealiteetit, joka havaitsi näiden Suomen toiminnanvapaudelle asettamat rajat ja jolla oli moraalista rohkeutta vaatia noista realiteeteista tehtävien loogisten johtopäätösten toteuttamista käytännössä, niin sietämättömiä ja vastenmielisiä kuin nuo johtopäätökset saattoivatkin olla.

Sillä on pelkästään akateemista mielenkiintoa, uskoiko Kekkonen tuohon aikaan, että Suomen itsenäisyyden jatkumisen katsottiin Moskovassa olevan Neuvostoliiton etujen mukaista. Tärkeätä oli hänen selkeä sen tosiasian tunnustamisensa, ettei Neuvostoliiton enää ollut pakko – ja että sen tuskin voitiin olettaa niin tekevän – sietää Suomen perinteellisen Neuvostoliiton-vastaisen politiikan tai sen antikommunistisen sisäpolitiikan jatkamista. Kun otettiin huomioon tunnettu leniniläinen perussääntö, ettei ulkopolitiikkaa voida erottaa sisäpolitiikasta, voitiin ennakoida, että antikommunismin ilmaukset Suomen politiikassa johtaisivat tulevaisuudessa epäsuotuisiin seurauksiin Suomen

ja Neuvostoliiton suhteissa. Samalla kun tämä ei tarkoittanut sitä, että suomalaisten olisi ollut käännyttävä kommunismiin ja noudatettava neuvostoliittolaismielistä ulkopolitiikkaa, se merkitsi sitä, ettei Suomen kansanvalta kenties säilyisi hengissä ja ettei ulkopoliittista toiminnanvapautta saavutettaisi, ellei antikommunistisesta ja Neuvostoliiton-vastaisesta politiikasta luovuttaisi, sellaisiin ylellisyyksiin kun ei enää ollut varaa. Tästä lähtien niitä oli pidettävä itsetuhoon johtavina paheina.

Kesti kauan ennen kuin Kekkosen syyskuussa 1944 esittämät perusperiaatteet saavuttivat kansan valtaosan hyväksymisen. Ei ehkä ole epämielekästä väittää, että sotaa edeltäneen suomalaissukupolven oli poistuttava näyttämöltä ennen kuin niin jyrkkä mielenmuutos saattoi tapahtua. Niihinkin nuoriin suomalaisiin, joista tuli täysikasvuisia sotaa välittömästi seuranneina vuosina, vaikuttivat vanhempien asenteet varsin tehokkaasti, mitä osoittaa useimpien suomalaisten nuorisojärjestöjen oppositio Helsingissä kesällä 1962 vietettyä nuorison ja opiskelijoiden 8. maailmanfestivaalia vastaan. Rajut mielenosoitukset tervehtivät vieraita valtuuskuntia näiden saapuessa tähän kommunistien rahoittamaan tilaisuuteen, ja tarvittiin mellakkapoliiseja, kyynelkaasua ja presidentin väliintulo niitä asettamaan. Lisäksi Suomen lehdistön valtaosa vaikeni tyystin festivaaleista. Viittätoista vuotta myöhemmin tällainen reaktio ei enää saattanut tulla kysymykseen. Riittää, kun mainitaan, että Lahdessa vietettiin elokuussa 1977 suomalais-neuvostoliittolaista ystävyysfestivaalia, jossa olivat edustuneina Suomen kaikkien suurten poliittisten ryhmien nuorisojärjestöt.

Siirtyminen 1940-luvun loppupuolen äreästä alistuneisuudesta 1970-luvun kansalliseen hyväksymiseen oli kuitenkin usein hyvin myrskyistä. Harvat suomalaiset kannattivat sen alkuaikoina avoimesti Neuvostolii-

ton-vastaista ulkopolitiikkaa, mutta silti he eivät olleet valmiit hyväksymään selviötä, että sotaa edeltäneestä avoimesta ja taisteluvalmiista antikommunismista oli luovuttava. Tottuneita kun olivat pitämään kotikommunistejaan kumouksellisena viideskolonnalaisjoukkiona, jota Moskova tuki ja ohjasi, he empivät pitkään ennen kuin tunnustivat Suomen kommunistisen puolueen legitiimiksi ja *bona fide* poliittiseksi organisaatioksi. Kommunistit itsekin, mitä siihen tulee, tarvitsivat tietyn ajan tottuakseen maanalaisten vuosiensa jälkeen uuteen rooliinsa. Kuten edellä on mainittu, Paasikivi itse katsoi tarpeelliseksi huomauttaa kommunisteille, että näiden oli parasta noudattaa maan lakeja muiden kansalaisten tavoin.

Niin kauan kuin liittoutuneiden (Neuvostoliiton) valvontakomissio oleskeli Helsingissä, avoimesti antikommunistinen toiminta oli tosiasiallisesti pysähdyksissä, ja kommunistit itse yrittivät urheasti näyttää yleisölle uusia ja miellyttävämpiä kasvoja. Kuten heidän lehtensä *Kommunisti* alkuvuodesta 1945 kirjoitti: »On tehtävä tyhjäksi fasistien väitteet, että Neuvostoliitossa johdetaan meidän asioitamme.» Puolueen uusi linja tuomitsi nimenomaisesti sotaa edeltäneen kauden »harkitsemattomat radikaalit puheet», tunnusti, ettei suora vallananastus vastannut Suomen kansan toivomuksia, ja suositteli monen puolueen parlamentaarista ja demokraattista hallitusjärjestelmää ainoana Suomelle ajateltavana.[2] Kommunistit liittyivät maalaisliittolaisten ja sosialidemokraattien kanssa punavihreäksi blokiksi huhtikuussa 1945 solmitun kolmen suuren sopimuksen mukaisesti, he kun toivoivat että tämä liittoutuma saisi aikaan niin suuria taloudellisia ja yhteiskunnallisia uudistuksia, että Suomi kääntyisi peruuttamattomasti vasemmalle. Jos näin kävisi, saattaisi tulla aika, jolloin puolue voisi jälleen omaksua aidosti sosialistisen ohjelman.

Tämä oli harkittua uhkapeliä, ja kommunistit joutuivat tappiolle. Heidän liittoutumakumppaninsa eivät lainkaan aikoneet tehdä olennaisia myönnytyksiä kommunisteille. He vain odottivat aikaansa, ja aika taas oli näyttävä, että, Uptonin sanoja lainataksemme, »Pekkalan hallitus ja sen perustana oleva kolmen suuren sopimus olivat ansoja», joihin kommunistinen puolue meni, »sillä sen hallituskumppanit pettivät sitä johdonmukaisesti, käyttivät sitä omiin tarkoituksiinsa ja lopuksi rikkoivat välinsä sen kanssa».[3] Maalaisliittolaiset ja sosialidemokraatit yksinkertaisesti olivat kokeneempia ja taitavampia poliittisessa pelissä, ja he käyttivät kommunisteja hyväkseen.

Kun Pariisin rauhansopimus ratifioitiin ja valvontakomissio poistui syksyllä 1947, kommunismin rauhoitusaika päättyi ja silkkikäsineitä alettiin riisua. Kauan kytenyt taistelu kommunistien valvomaa sisäministeriötä vastaan leimahti ilmiliekkiin ja huipentui eduskunnan Leinolle antamaan epäluottamuslauseeseen ja hänen erottamiseensa Pekkalan hallituksesta toukokuussa 1948. Heinäkuussa, SKDL:n kärsittyä tappion vaaleissa, Fagerholm muodosti puhtaasti sosialidemokraattisen vähemmistöhallituksen, ja seuraavien kahdeksantoista vuoden ajan kommunistit saivat havaita, että heidät pidettiin sivussa jokaisesta tuona kautena muodostetusta, kaikkiaan kahdeksastatoista hallituksesta. Se demokraattisuuden *image*, jota he tavoittelivat, ei vahvistunut heidän väitteestään, että SKDL:n syrjäyttäminen oli Neuvostoliiton-vastainen toimenpide ja aiheuttaisi häiriöitä suhteissa Neuvostoliittoon. Hertta Kuusinen jopa meni niin pitkälle, että väitti Suomen saavan vastata rauhansopimuksen loukkaamisesta, ellei SKDL saisi yhtä monta ministerin salkkua, sisäministerin salkku niihin luettuna, kuin sillä oli ollut Pekkalan hallituksessa.[4]

Fagerholmin hallitus kohtasi todellakin ikävyyksiä Neuvostoliiton taholta, mutta ei ole päteviä syitä otaksua sen johtuneen SKDL:n syrjäyttämisestä. Vaikka neuvostolehdistöllä oli tapana osoitella kommunistista puoluetta ja SKDL:ää Suomen demokraattisen kehityksen etujoukoksi ja ainoiksi luotettaviksi Neuvostoliittoa kohtaan osoitetun ystävällisen politiikan tukijoiksi, Neuvostoliiton poliittiset päätöksentekijät olivat hyvin selvillä Suomen kommunistipuolueen sisäisistä ongelmista ja sen kykenemättömyydestä ottaa kansakunnan asiat käsiinsä ilman Neuvostoliiton suoranaista sekaantumista asioihin. Mutta vaikka onkin väitetty Ždanovin alkuvuodesta 1948 valittaneen Neuvostoliiton päätöstä olla miehittämättä Suomea jatkosodan päättyessä, sellainen suoranainen sekaantuminen ei ollut todennäköistä. Käytettävissä oleva todistusaineisto näyttää osoittavan, että turvallisuusnäkökohdat määräsivät Neuvostoliiton Suomen-politiikan ja etteivät venäläiset pitäneet erityistä väliä sillä, mikä puolue tai mitkä puolueet muodostivat Suomen hallituksen niin kauan kuin tuon hallituksen voitiin luottaa pitävän yllä ystävällisiä suhteita Neuvostoliittoon. Tässä mielessä venäläiset tunnustivat vain kaksi suomalaista puoluetta, »ne jotka kannattavat ystävällisiä suhteita Neuvostoliittoon ja ne jotka sellaisia vastustavat», lainataksemme Ždanovia.[5] Vaikka ainoastaan kommunistit ja SKDL vuonna 1948 täysin täyttivät edellisen laatuluokan vaatimukset, otaksuttavasti muutkin poliittiset ryhmät voisivat vastaisuudessa täyttää ne. Yksilötkin voisivat omilla ansioillaan osoittaa kelvollisuutensa, kuten jo esimerkiksi Paasikivi oli tehnyt.

Fagerholmin ongelmana oli se, etteivät sosialidemokraatit, kuten venäläiset arvelivat, kannattaneet ystävällisiä suhteita Neuvostoliittoon. Päinvastoin venäläiset pitivät heitä paatuneina ja parantumattomina antikommunisteina ja Neuvostoliiton vihollisina. He olivat pet-

täneet punaisten asian vuonna 1918, he olivat taantumuksellisia, jotka olivat siitä lähtien taistelleet kommunistisia työläistovereitaan vastaan sekä ammattiyhdistyksissä että poliittisella areenalla, he olivat sotakiihkoilijoita, joilla oli ollut pääosa siinä politiikassa, joka oli johtanut vuosina 1939 ja 1941 Suomen sotaan Neuvostoliittoa vastaan. He olivat vihattuja ja halveksittuja »tannerilaisia» kannattaessaan Väinö Tanneria, joka oli johtanut sosialidemokraattista puoluetta miltei yhtämittaisesti vuodesta 1919 alkaen ja jonka turmiollisen hengen saatettiin olettaa johdattelevan heitä siitä vankikopista käsin, jossa hän yhtenä Suomen suurimmista »sotasyyllisistä» sillä hetkellä oleskeli. Tannerin vihamiehet rajan kummallakin puolella pitivät häntä ruumiillistuneena paholaisena, »Suomen Quislingina» tai yksinkertaisesti »paksunahkaisena huligaanina».[6]

Venäläiset olivat painostaneet hänet eroamaan Suomen hallituksesta kesällä 1940, koska hän muka vakavasti haittasi hyviä suhteita, ja muutamia kuukausia myöhemmin he varoittivat, että hänen valitsemisensa presidentiksi merkitsisi sitä, että Suomi rikkoisi vuoden 1940 rauhansopimuksen. Jatkosodan aikana venäläiset kieltäytyivät keskustelemasta aselepoehdoista suomalaisten kanssa niin kauan kuin Tanner oli Suomen hallituksen jäsenenä.

Tanner oli ansainnut tämän vihan. Pian sen jälkeen kun Suomen kommunistinen puolue oli vuonna 1919 perustettu, hän neuvoi sosialidemokraattisia puoluetovereitaan »julistamaan sodan» kommunisteja vastaan, ja hän toisti tämän neuvon vuonna 1944, kun kommunistinen puolue jälleen nousi pinnalle: »Sen strategia ja tavoitteet ovat myrkkyä kansallemme», hän varoitti, »emmekä me edes voi uskoa sen puolustavan Suomen itsenäisyyttä». Hän ei myöskään säästellyt sanoja venäläisistä puhuessaan. Aina vuodesta 1918 saakka hän oli aika ajoin tuonut ilmi horjumattoman luottamuksensa

siihen että neuvostojärjestelmä aikanaan luhistuisi.

Yhtä johdonmukaisesti hän oli varoittanut maanmiehiään siitä, että Venäjä aina oli ollut ja aina pysyisi vaarallisena naapurina ja Suomen »häikäilemättömänä vihollisena». Hänen leikinlaskuyrityksensäkin ärsyttivät venäläisiä. Niinpä hän tavatessaan Stalinin Kremlissä talvisotaa edeltäneiden neuvottelujen aikana esittäytyi vanhalle bolševikille nenäkkäästi: »Olen menševikki».[7] Stalinia tämä ei huvittanut.

Vaikka Fagerholm itse oli vastustanut sodan jälkeen Tannerin kovaa kommunisminvastaista linjaa ja jonkin aikaa ollut taipuvainen yhteistoimintaan SKDL:n kanssa, sosialidemokraattinen puolue, jonka hallituksen etunenässä hän oli vuosina 1948–50, oli konservatiivisempi puolue kuin se oli ollut molempien sotien välisenä aikana. Sen radikaali vasemmisto oli, jouduttuaan tappiolle puolueen sisäisessä kamppailussa, eronnut puolueesta ja muodostanut SKDL:n puitteissa sosialistisen yhtenäisyyspuolueen (SYP). Keskusta ja oikeistosiipi jäivät puolueeseen, ja seuraavien puolentoista vuosikymmenen aikana puolue ajautui vieläkin oikeammalle. Vuonna 1961 muuan neuvostoliittolainen kommentaattori julisti, ettei Suomen sosialidemokraattisella puolueella ollut enää »tilaa kääntyä oikealle, koska se oli mennyt niin pitkälle kuin mahdollista».[8] Siihen mennessä Fagerholm oli ollut kolmen Suomen hallituksen pääministerinä. Kaksi näistä oli kokoomushallituksia, ja kaikilla kolmella oli vakavia selkkauksia Neuvostoliiton kanssa.

Raimo Väyrynen on sanonut, ettei Fagerholm henkilökohtaisesti ollut hänen vuonna 1948 muodostamaansa hallitusta vastaan kohdistetun neuvostoliittolaisen hyökkäyksen todellinen maalitaulu. Hänen nimeään pikemminkin vain käytettiin tuon hallituksen »symbolina».[9] Tämä onkin epäilemättä totta, mutta Fagerholm

itse ei liene havainnut suurtakaan käytännöllistä eroa pääasiallisena ja pelkästään symbolisena maalitauluna olemisen välillä. Kummassakin tapauksessa suhahtelivat myrkkynuolet häntä kohti. Heinäkuun puolivälissä, kun kukaan ei todella ajatellut puhtaasti sosialidemokraattisen hallituksen muodostamista, muuan neuvostoliittolainen kommentaattori julisti, että venäläiset arvostelisivat Suomen tulevaa hallitusta sen tekojen, erityisesti rauhansopimuksen ja vuoden 1948 sopimuksen lojaalin noudattamisen mukaan.[10] Fagerholmin hallituksen muodostamisen jälkeen venäläiset eivät kuitenkaan myöntäneet sille aikaa tekojen osoittamiseen, vaan aloittivat heti hyökkäilyn. *Literaturnaja Gazeta* määräsi sotaretken sävyn leimaamalla Suomen uuden hallituksen ministerit »vuoden 1939 miehiksi», jotka olivat syösseet kansansa sotaan Neuvostoliittoa vastaan. Fagerholm itse kuvattiin »tannerilaiseksi» ja oikeusministeri Tauno Suontausta »fanaattiseksi Saksan ystäväksi». »Taantumukselliset voimat» olivat taas kerran yrittämässä »syöstä Suomen katastrofiin ja mielettömiin seikkailuihin», ja Fagerholmin hallitus oli omiaan »herättämään pelkoja laajoissa Suomen yhteiskunnan piireissä».[11] Viikkoa myöhemmin eräs toinen neuvostoliittolainen julkaisu leimasi nimeltä mainiten useita Suomen hallituksen jäseniä »tannerilaisiksi, yhteistoimintamiehiksi» ja rauhansopimuksessa kiellettyjen »fasistijärjestöjen jäseniksi».

Rauhansopimuksen väitetystä loukkaamisesta tuli neuvostoliittolaisten kommentaattorien toistuva aihe heidän kirjoitellessaan Suomesta Fagerholmin ensimmäisen hallituksen toimikaudella. Useimmiten mainittiin 8., 13. ja 15. artikla, joissa kiellettiin fasisminluontoiset järjestöt ja Neuvostoliitolle vihamielinen propaganda, jotka rajoittivat asevoimien tehtävät sisäisen järjestyksen ylläpitoon ja rajojen paikalliseen puolustukseen sekä kielsivät kaikenlaisen sotilaskoulutuksen

säännöllisen armeijan ulkopuolella. Fagerholm ja hänen virkaveljensä olivat tuskin ehtineet tarttua salkkuihinsa, kun *Izvestija* 7.8. julkaisi otteita Hertta Kuusisen puheesta, mm. luettelon rauhansopimuksen loukkauksista, joihin uusi hallitus muka oli syyllistynyt. Suurlähettiläs Savonenkov huomautti tosiaan seuranneiden viikkojen aikana Suomen ulkoministeriölle joistakin tällaisista loukkauksista. Elokuun lopussa hän ilmoitti ulkoministeri Enckellille, joka oli ainoa sosialidemokraatteihin kuulumaton (ja poliittisesti sitoutumaton) hallituksen jäsen, että eräät henkilöt olivat laittomasti tunkeutuneet Porkkalan alueelle ja että tällaisten (otaksuttavasti 4. artiklan) loukkausten oli loputtava. Savonenkov palasi aiheeseen uudelleen 23.9. ja esitti tällöin vastalauseen Suomen ampumaseurojen väitetyn laittoman toiminnan johdosta, nämä kun hänen mukaansa olivat naamioituja sotilaallisia järjestöjä. Tämä loukkasi 15. artiklaa, ja hän vaati ampumaseurojen lakkauttamista. Vastalausetta ja ampumaseurojen toimintaa selostettiin silmään pistävällä tavalla Pravdassa, Moskovan radiossa ja TASSin uutisissa[12], ja neuvostolehdistö palasi aika ajoin asiaan pitkin syksyä ja talvea. *Leningradskaja Pravda* julkaisi 21.3.1949 laajan katsauksen Fagerholmin hallituksen lukuisiin 8., 13. ja 15. artiklan rikkomisiin ja tulkitsi tällöin ampumaseurat »taantumuspiirien salaiseksi aseistautumiseksi».

Vielä väkinäisempi oli väite, että Suomen poliisivoimissa syksyllä 1948 suoritetut uudistukset loukkaisivat rauhansopimusta. Fagerholmin hallitus julkisti 17.8. Leinon inhotun Valpon toimintaa selvitelleen tutkimuskomitean mietinnön. Tämä mietintö oli jätetty jo Pekkalan hallitukselle, joka oli salannut sen, ja se oli sensaatiomainen. Se ei ainoastaan paljastanut sitä, että Valpo oli syyllistynyt laittomuuksiin kuten puhelinten salakuunteluun ja hallituksen jäsenten toiminnan urkkimiseen, vaan myös sen, että useimmat sen jäsenistä

eivät täyttäneet poliisimiehiltä vaadittua koulutustasoa, että enemmän kuin kaksi kolmannesta heistä oli kommunisteja ja että viidesosalla oli kriminaalirikollinen menneisyys.[13] Tämän mietinnön pohjalla suoritetut uudistukset tekivät käytännöllisesti katsoen lopun Valposta, joten kommunistien reaktio oli odotusten mukainen. Lokakuun alkupuolella TASS kosketteli tapausten kulkua uutislähetyksessä, jossa väitettiin Fagerholmin hallituksen aloittaneen kommunistien syrjäyttämisen valtion virastoista. *Pravda* julkaisi 6.1. kirjoituksen, jonka otsikkona oli »Demokraattisten ainesten puhdistaminen Suomen poliisista»,[14] ja eräs Moskovan radion kommentaattori päätteli 29.12., että Valpon tuhoaminen oli rikos rauhansopimusta vastaan, koska se oli Suomen »edistyksellisten voimien vainoa».

Fagerholmin osakkeita ei venäläisten silmissä myöskään nostanut se, että viisi Suomen kahdeksasta »sotasyyllisestä» vapautettiin vankilasta hänen hallituksensa toimikaudella. Suomen lain mukaan voidaan ensikertalaiset rikolliset vapauttaa hyvän käytöksen perusteella heidän kärsittyään puolet tuomitusta rangaistuksesta. Kolme ensimmäistä vapauttamista tapahtui Pekkalan hallituksen toimikaudella eivätkä ne aiheuttaneet vakavia kielteisiä reaktioita Neuvostoliitossa. Aivan toisenlainen oli suhtautuminen, kun Suomen sodanaikainen Berliinin-lähettiläs Toivo Kivimäki vapautettiin 21.8.1948. Täyteen raivoonsa myrsky riehahti, kun entinen pääministeri Edwin Linkomies ja Väinö Tanner vapautettiin kolme kuukautta myöhemmin. *Literaturnaja Gazeta* julisti 24.11., että heidän vapauttamisensa oli merkki Suomen koko sodanjälkeisen ulkopolitiikan harhaan poikkeamisesta ja Moskovan radio toisti samaa useissa lähetyksissään. Neuvostolehdistön kommentaattorien yleinen johtopäätös oli, että näiden »sotarikollisten» vapauttaminen todisti Suomen nopeasti palanneen taantumus- ja seikkailupolitiikan tielle, ja tämä

johtopäätös lisättiin pian rauhansopimusten rikkomusten yhä kasvavaan luetteloon. Moskovan radio julisti 22.3. ehdottomaan sävyyn, että entisen pääministerin J. W. Rangellin kuukautta aikaisemmin tapahtunut vapauttaminen merkitsi Suomen puolelta rauhansopimuksen rikkomista, ja sama sävel toistui, kun presidentti Paasikivi 19.5. armahti entisen presidentin Rytin sillä perusteella, että tämä oli parantumattomasti sairas.[15]

Venäläisten mielestä Fagerholm ei milloinkaan menetellyt oikein. Kun hänen nähtiin keskustelevan Yhdysvaltain suurlähettilään kanssa, oli ilman muuta selvää – esimerkiksi Moskovan radion kommentaattorin mielestä 16.9.1948 –, että hän neuvotteli Suomen osallistumisesta Marshallin suunnitelmaan. Sama johtopäätös tehtiin uudelleen lokakuun puolivälissä, kun hän sattui matkustamaan Kööpenhaminaan samaan aikaan kuin Anthony Eden vieraili siellä, ja se seikka, että Suomen Pankin johtaja pian sen jälkeen lensi Washingtoniin neuvottelemaan dollarilainasta, oli *New Timesin* analyysin mukaan ratkaiseva todistus. Maaliskuun lopulla *New Times* tiedotti, että Fagerholmilla ja Yhdysvaltain sotilasattasealla oli ollut »salainen kokous» Helsingissä ja että tämä oli ilmeisesti asetettava yhteyteen Helsingin »hallituspiirien» äskettäin »Pohjois-Atlantin sopimusta kohtaan osoittaman epäilyttävän kiinnostuksen» kanssa. Tämä artikkeli, jonka otsikkona oli »Fagerholmin kylmä sota», katsottiin niin merkittäväksi, että Moskovan radio lähetti sen kokonaan 23.3.

Varsin suuressa mitassa Neuvostoliiton viestintävälineiden kommentit ja uutiset Fagerholmin hallituksen harhapoluista toistivat kaikuna Suomen kommunistijohtajien ja -lehtien ensin esittämiä syytöksiä. Näytti aivan ilmeiseltä, että Suomen kommunistit toivoivat pystyvänsä Neuvostoliiton painostuksen avulla valtaamaan takaisin ne linnakkeet, jotka olivat menettäneet omien virheidensä seurauksena, eikä Fagerholm epäröinyt tehdä tätä selväksi. Elokuussa ja uudelleen lokakuussa hän syytti kommunisteja, että nämä tekivät parhaansa häiritäkseen Suomen ja Neuvostoliiton suhteita tarkoituksenaan omien päämääriensä edistäminen.[16] Tämä oli epäilemättä totta, mutta Fagerholm on saattanut liioitella kommunistivastustajiensa puuhien merkitystä. Näiden hallitukseen kohdistamien syytösten taukoamaton rumputuli tietenkin antoi venäläisille lisää ammuksia heidän omaan taisteluunsa Fagerholmia vastaan, mutta tällä taistelulla oli vähän jos ollenkaan yhteyttä Suomen kommunistien poliittiseen ahdinkoon. Jännittynyt kansainvälinen ilmapiiri, joka keväällä 1948 oli johtanut Suomen ja Neuvostoliiton välisen sopimuksen allekirjoittamiseen, oli syksyllä ja talvella 1948–49 jännittymistään jännittynyt läntisen liittoutuman muotoutumiskehityksen myötä. Neuvostoliiton kannalta ei saattanut olla erityisen rauhoittavaa, että epäluotettavat »tannerilaiset» määräsivät Suomen politiikasta niin kriittisenä aikana. Jokaista Fagerholmin hallituksen toimenpidettä, joka vain hiukankin hipoi ulkopolitiikkaa, seurattiin sen vuoksi tarkoin Moskovassa, ja milloin vain sellainen toimenpide saattoi tulla kielteisesti tulkituksi, varmana voitiin pitää, että venäläiset sen siten tulkitsivat.

Suomen skandinaavisille naapurimaille oli yya-sopimuksen solmimisen ja Pohjois-Atlantin liiton syntymisen välinen kahdentoista kuukauden aika vaikea kausi. Toisen maailmansodan kokemukset olivat opettaneet norjalaiset pitämään länsivaltoja luonnollisina liittolaisinaan, vahvistaneet ruotsalaisten vakaumusta, että puolueettomus oli parasta politiikkaa, ja jättäneet tanskalaiset eräänlaiseen välitilaan. Kun kävi ilmeiseksi, että länsivallat olivat muodostamassa laajaa Pohjois-Atlantin alueen turvaamisliittoa, ruotsalaiset yrittivät estää tämän järjestelmän ulottamisen Skandinaviaan tarjoamalla norjalaisille ja tanskalaisille alueellista puolustus-

liittoa ehtona se, ettei tämä olisi sidoksissa laajempaan läntiseen liittoutumaan. Syksyllä ja talvella 1948–49 käytiin tästä suunnitelmasta neuvotteluja, mutta ne jäivät tuloksettomiksi, kun norjalaiset tammikuun lopulla päätyivät käsitykseen, että ainoastaan Pohjois-Atlantin vaihtoehto tarjosi riittävän turvallisuuden. Tanskalaiset päättivät sen jälkeen, joskin hiukan empien, seurata norjalaisia NATO:on.[17]

Neuvostoliitto seurasi Skandinavian neuvotteluja erittäin kiinnostuneena. Vaikka olisi voinut odottaa venäläisten suhtautuvan suosiollisesti Ruotsin aloitteeseen, he eivät niin tehneet, vaan sen sijaan halusivat nähdä suunnitellun Skandinavian puolustusliiton yritykseksi naamioida tosiasiallinen yhteistoiminta länsivaltojen kanssa. Lokakuun lopulla Moskovan radio kosketteli osaa, joka sen mukaan oli Suomelle ajateltu Skandinavian liittosuunnitelmassa, ja joulukuun alussa *New Times* laajensi väitettä. Lehden mukaan Skandinavian puolustuskomitea tosiasiallisesti noudatti amerikkalaisten ja brittien ohjeita, se sisällytti Ahvenanmaan saaret suunnitelmaansa, ja Suomen »hallituspiirit» olivat sotkeutuneet tähän vaaralliseen peliin. Näille muistutettiin, että samanlainen tyhmänrohkeus oli äskeisinä aikoina kahdesti saattanut Suomen perikadon partaalle. Tehostaakseen varoitusta Moskovan radio lähetti artikkelin avaruuteen 23.12. Kuutta päivää myöhemmin sama asema kommentoi anglo-amerikkalaisten militaristien Suomeen kiinnittämää huomiota ja moitti Suomen oikeistopiirien myönteistä suhtautumista tähän. Uusi Moskovan radion lähetys väitti 21.1. Skandinavian liittosuunnitelman uhkaavan Suomen turvallisuutta, Yhdysvaltain asiamiesten pyrkivän muuttamaan Suomea sillanpääasemaksi Neuvostoliittoa vastaan ja vain yksinkertaisten ihmisten olevan huomaamatta Skandinavian suunnitelman ja anglo-amerikkalaisten imperialistien suunnitelmien läheistä yhteenkuuluvuutta. Vielä Skandinavian neuvottelujen epäonnistumisen jälkeenkin Sergei Maksimovin artikkeli *Trud*-lehdessä 8.2 syytti Fagerholmia yrityksestä johtaa Suomi Skandinavian liittokuntaan ja skandinaavisen ulkopoliittisen suuntauksen varjolla kääntää Suomi »länsivaltojen agressiivisten piirien» puolelle. Fagerholmin taantumuksellinen politiikka hänen pyrkiessään tekemään »avoimen tai peitellyn sopimuksen Yhdysvaltain ekspansionistien» kanssa tuomittiin perusteellisesti.[18]

Sittemmin neuvostoliittolaiset kommentaattorit keskittyivät Fagerholmin yrityksiin sitoa Suomi »Neuvostoliiton-vastaisten hyökkääjien sotavaunuihin», kuten Hertta Kuusinen avuliaasti kirjoitti *Journal of the Cominform* -lehden helmikuussa julkaisemassa artikkelissa. *Literaturnaja Gazetan* 3.3. selväkieliseksi tulkitsemana tämä tarkoitti, että Fagerholm yritti viedä Suomen Atlantin sopimukseen. Viikkoa myöhemmin sama lehti uudelleen käsitteli Fagerholmin hallituksen yrityksiä sitoa Suomi Atlantin sopimukseen, ja 23.3. ilmestyi *New Timesin* jo mainittu artikkeli paljastuksineen Helsingin »hallituspiirien» »epäilyttävästä kiinnostuksesta Atlantin sopimukseen». Mitä salakavalimmaksi vehkeilyksi tulkittiin suuri sudenajokin, jollaiset ovat tavallisia Suomen Lapin poronhoitoalueella milloin susia on tavallista runsaammin. *Krasnaja Zvezda* väitti 27.3., että tämä sudenajo »Norjan-Venäjän rajan lähistöllä»todellisuudessa oli sotilaallinen tiedustelu, johon osallistui amerikkalaisia ja brittiläisiä huomioitsijoita ja tähtäsi sotilastukikohdalle sopivan sijainnin löytämiseen. Valokuvauskoneet olivat kuulemma olleet alinomaan käytössä ja sotilaslentokoneet ja -ajoneuvot risteilleet tällä strategisesti tärkeällä alueella. Vielä kuukautta myöhemminkin tapaus askarrutti Moskovan radiota. Ilmeisesti yhtä salakavala juoni oli sen kiinnostuksen taustalla, jota Suomi osoitti Euroopan talouskomission sisäisten kuljetusten komitean suunnitelmille, jotka tähtäsi-

vät Euroopan kansainvälisten valtateiden järjestelmän luomiseen. Huhtikuun alussa *New Times* pani merkille Fagerholmin hallituksen innon »tyydyttää atlantintakaisten houkuttelijoiden toiveet» tässä asiassa. Lehti huomautti, että kaksi kysymykseen tulevaa Suomen valtatietä johti Neuvostoliiton rajalle, ja arveli koko puuhan näyttävän hyvin epäilyttävältä, etenkin, kun otetaan huomioon hyökkäyshenkisen NATO:n tavoitteet». Toukokuun alkupuolella TASS:in uutinen niin ikään kosketteli näitä »strategisia teitä» ja Yhdysvaltain kiinnostusta niihin.

Hyökkäily nostatti Fagerholmin takajaloilleen, ja hän torjui sitä voimakkaasti suunnaten tavallisimmin vastaväitteensä ja -iskunsa mieluummin Suomen kommunisteihin kuin Neuvostoliiton tiedotusvälineisiin.[19] Hänen yrityksensä puolustaa itseään ja hallitustaan käsitettiin kuitenkin lisätodisteiksi hänen antikommunistisesta asenteestaan ja aikomuksestaan noudattaa Neuvostoliiton-vastaista ulkopolitiikkaa, ja hänen toistuvat vakuutuksensa, että Suomen ulkopolitiikka pysyi muuttumattomana, kaikuivat kuuroille korville, koska ne muka olivat vilpillisiä, kieroja ja kuvaavia hänen kaksimieliselle menettelylleen. Aina maaliskuuhun 1950 asti, jolloin hänen hallituksensa erosi, Neuvostoliiton tiedotusvälineiden hyökkäykset jatkuivat, jolleivat yhtä hellittämättöminä kuin vuosina 1948–49, niin ainakin aika ajoin yhtä kiihkeinä.

Yksi tällainen kausi sattui loppukesään 1949, kun neljä kommunistijohtoista ammattiliittoa ryhtyi uhmailemaan sosialidemokraattien määräysvallassa olevaa Suomen Ammattiliittojen Keskusjärjestöä (SAK). Fagerholmin hallitus otti haasteen halukkaasti vastaan. Lainaamme tilanteen hallinnasta vastuussa olleen ministerin sanoja: »Jos kommunistit haluavat panna kovan kovaa vastaan, antaa heidän yrittää. Katsotaan kumpi on vahvempi: Suomen yhteiskunta vai fanaattinen kommunistisakki. Ei ole epäilystäkään siitä, että kommunistit menettävät pelin, ja me teemme heidän tappiostaan niin musertavan kuin mahdollista.» Lakko julistettiin laittomaksi, sotilaat suorittivat lakonalaiset lastaustyöt ja lakkoilevien tukkilaisten tilalle tuli vapaaehtoista työvoimaa, lakkoilevat liitot erotettiin SAK:sta ja poliisi suoritti tarkastuksen eräässä kommunistien paikallisessa toimistossa. Kun lakkoliike tyrehtyi, kommunistipuolue syytti hallitusta, että sen lakonmurtamistoimenpiteet olivat sodan valmistelua Neuvostoliittoa vastaan, ja vihjaili, että ellei työläisiin kohdistetusta »terrorista, väkivallasta ja murhaamisesta» tulisi loppua, Neuvostoliitto tulisi puuttumaan asioihin.[20]

Neuvostoliiton tiedotusvälineet tuomitsivat Fagerholmin hallituksen »veriset sortotoimenpiteet Suomen työläisiä kohtaan», ja kommunistisen ammattiliittojen maailmanfederaation (WFTU) virkailija matkusti Helsinkiin julkisesti tukemaan lakkoja. Hallitus antoi hänelle tästä varoituksen, ja SAK päätti myöhemmin erota WFTU:sta. Syyskuun alussa Fagerholm julisti tyytyväisenä, että lakko oli murrettu, että se oli täydellisesti epäonnistunut ja että se osoitti miten heikko kommunistinen puolue oli. Useita kommunistilehtiä pantiin syytteeseen sananvapauden väärinkäyttämisestä lakon aikana, ja Fagerholm suomi TASS:ia hänen sanojensa mukaan »merkillisestä» lakon tukemisesta. Myöhemmin hän kuitenkin käänsi arvostelunsa kotikommunisteihin, joiden hän syytti sepittäneen valheita ja toimittaneen niitä Neuvostoliiton tiedotusvälineille levitettäväksi.[21]

Neuvostoliiton tiedotusvälineet kävivät joulukuussa uudelleen Fagerholmin kimppuun, kun hän itsenäisyyspäivän puheessaan oli perinnäiseen tapaan ylistänyt talvisodan aikana »isänmaan puolesta kaatuneita». *Pravda* syytti oitis häntä yya-sopimuksen hengen ja kirjaimen loukkaamisesta, ja jälleen käytiin Suomen

militaristi- ja revanšistiainesten kimppuun.[22] Itse presidentti Paasikiveäkin alettiin vuoden 1950 presidentinvaalin lähestyessä ankarasti arvostella. *Literaturnaja Gazeta* kuvaili 14.1. häntä »suurpääoman ehdokkaaksi», jota »taantumusleiri» kannatti. Jos hänet valittaisiin uudelleen, voitiin olettaa hänen »edelleen tehostavan poliisimielivaltaa», rohkaisevan »sotilaallista revanšismia», käyvän »työtä tekevien demokraattisten oikeuksien» kimppuun sekä »jatkavan maata vahingoittavaa ja vaarantavaa ulkopolitiikkaa». Sanalla sanoen, Paasikivi »nautti Wall Streetin ja Cityn luottamusta». Vaalipäivänä, 15.2., sama lehti ivaili »niin sanottua 'Paasikiven linjaa'», jonka se kuvasi epärehellisten kynäilijöiden, valehtelevien radiotoimittajien sekä entisten ja nykyisten sotarikollisten ylläpitämäksi savuverhoksi.[23]

Kaikesta huolimatta Suomen valitsijamieskunta valitsi Paasikiven jo ensimmäisessä äänestyksessä presidentiksi 171 äänellä 129 ääntä vastaan. Kun hän kahta viikkoa myöhemmin astui virkaansa, Fagerholm tavan mukaisesti jätti hallituksensa eronpyynnön. Presidentti Paasikivi nimitti 17.3. maalaisliittolaisvoittoisen hallituksen, jonka johdossa oli Kekkonen ja jota oli vahvistettu muutamilla ruotsalaiseen kansanpuolueeseen ja edistysmielisiin lukeutuvilla ministereillä. Kohta sen jälkeen loppuivat Neuvostoliiton tiedotusvälineiden hyökkäykset Suomea vastaan.

On huomionarvoista, että Neuvostoliiton Fagerholmin-vastaista kampanjaa oli käyty miltei yksinomaan tiedotusvälineiden voimin. Virallistakin tyytymättömyyttä oli tosin myös ilmaistu, mutta vain välillisesti. Edellä on jo mainittu ampumaseuroja ja luvatonta tunkeutumista Porkkalan alueelle koskeneet vastalausenootit. Neuvostoliiton suurlähetystö protestoi myös tammi- ja toukokuussa 1949 sen johdosta, että Helsingin poliisi oli joulukuussa pidättänyt kaksi Neuvostoliiton kansalaista ja väittämän mukaan pahoinpidellyt heitä.

Niin ikään oli esitetty virallinen vastalause sen johdosta, että Helsingin teattereissa oli vuoden 1948 esityskaudella tuotu parrasvaloihin kaksi Neuvostoliiton-vastaisiksi väitettyä näytelmää. Erittäin vakava tapaus oli varaulkoministeri Gromykon uudenvuodenaattona 1949 Suomen Moskovan-suurlähettiläälle toimittama nootti, jossa väitettiin Suomen antaneen suojaa noin kolmellesadalle neuvostoliittolaiselle sotarikolliselle ja vaadittiin näiden luovuttamista neuvostoviranomaisille. TASS antoi tietää, että Suomen viranomaiset »hankkivat eräille mainituista rikollisista väärennettyjä passeja ja vääriä sukunimiä, jotka sallivat rikollisten piiloutua ja jatkaa neuvostohallitukselle vihamielistä toimintaansa». Vastatessaan 21.1. Suomen hallitus selosti yksityiskohtaisesti 56 nootissa nimeltä mainitun sotarikollisen tapaukset todeten, että 52 heistä oli syyttömiä väitettyihin tekoihin ja että muut neljä olivat pidätettyinä heidän asiansa tutkimisen ajaksi. Neuvostohallitus torjui 28.2. tämän vastauksen Neuvostoliiton luovutusvaatimusta »olennaisesti välttelevänä» ja syytti Suomea sekä rauhansopimuksen että yya-sopimuksen rikkomisesta. Kaksi syytetyistä luovutettiin sittemmin, Fagerholmin hallituksen erottua, venäläisille.[24]

Neuvostoliiton virallinen tyytymättömyys ilmaistiin suorasukaisemmin sillä, että suurlähettiläs Savonenkov löi laimin kesällä 1948 tavanomaisen kohteliaisuuskäynnin Suomen uuden pääministerin luona, että hän kautta syksyn tietoisesti vältteli kaikkia tilaisuuksia, missä olisi voinut kohdata Fagerholmin; ja että hän äkkiä ja selityksittä matkusti Moskovaan, mistä hän palasi vasta helmikuun lopulla 1949. Neuvostoliitto päästi myös lokakuussa 1949 aloitetut Neuvostoliiton ja Suomen väliset kauppasopimusneuvottelut venymistään venymään. Kun Fagerholmin hallitus erosi seuraavassa maaliskuussa, neuvottelut aloitettiin uudelleen Kekkosen hallituksen kanssa ja ne johtivat nopeasti tulok-

siin.[25]

Näyttää ilmeiseltä, että edellä mainitut toimenpiteet olivat nimenomaan Fagerholmin hallitukseen kohdistettuja avoimia pakotteita. Miksi painostusta ei tämän enempää lisätty, on vaikeaa täysin selittää, varsinkin kun ottaa huomioon sen valtavan painostuksen, johon neuvostohallitus ryhtyi kukistaakseen Fagerholmin kolmannen hallituksen. Ei riitä, että sanotaan venäläisten sietäneen Fagerholmin ensimmäistä hallitusta sen takia, että Suomen ulkopolitiikan todelliset ohjakset olivat lujasti Paasikiven käsissä. Kuten olemme nähneet, Paasikivikin joutui ensimmäisen presidenttikautensa lopulla Neuvostoliiton tiedotusvälineiden tuimien hyökkäysten kohteeksi, vaikka nämä hyökkäykset eivät ehkä tarkoittaneetkaan muuta kuin lievää moitetta sen johdosta, että hän oli suostunut nimittämään sosialidemokraattisen hallituksen. Sitä paitsi Suomen ulkopolitiikka oli yhtä lujasti Kekkosen käsissä vuosina 1958–59 ja 1961, jolloin Neuvostoliiton hyökkäykset sosialidemokraattista puoluetta vastaan olivat voimallisimmat.

Neuvostoliiton tyytymättömyyden ja paheksunnan osoitukset vuosina 1948–50 kohdistuivat ilmeisesti sosialidemokraatteihin, puolueeseen jonka inhoamiseen ja epäilemiseen Neuvostoliitolla oli vankat historialliset syyt. Fagerholm itse oli kuitenkin osoittanut lupaavia merkkejä asenteen muuttumisesta sotia seuranneina vuosina ja halukkuutta hylätä puolueensa vuosien 1919 ja 1944 välillä omaksuma Neuvostoliiton-vastaisen kansallismielisyyden kova linja. Vaikka hän olikin vetäytynyt eroon niistä, jotka hylkäsivät puolueen ryhtyäkseen yhteistoimintaan SKDL:n kanssa, ei ollut mitään syytä epäillä, etteivätkö hänen vakuutuksensa halusta noudattaa hyvien naapuruussuhteiden politiikkaa Neuvostoliiton suhteen olisi olleet aitoja, ja voidaanpa arvella Neuvostoliiton johtajien oivaltaneen tämän. Se painostus,

jonka he kohdistivat Suomeen Fagerholmin ensimmäisen hallituksen yhdeksänätoista kuukautena, saattoi hyvinkin olla tarkoitettu osoittamaan sosialidemokraateille, ettei paluuta Tannerin linjalle suvaittaisi. Tätä sanomaa painotettiin sitäkin voimakkaammin, koska Tannerin vapauttaminen ja paluu politiikkaan tapahtuivat juuri tänä kautena. Sanoma ei kuitenkaan mennyt perille. Kun sosialidemokraatit vuonna 1957 jälleen kerran uskoivat puolueensa puheenjohtajuuden iäkkäälle ja katumattomalle Tannerille, Neuvostoliitto riisui silkkikäsineensä ja oikopäätä pani Fagerholmin kolmannen ja viimeisen hallituksen kaatumaan. Sama menettely toistui kolme vuotta myöhemmin, kun parantumattomat sosialidemokraatit koettivat sijoittaa sitoutumattoman ja otaksuttavasti taipuisan peitehahmon presidentin istuimelle. Sosialidemokraateilla ei ollut paluuta hallitusvastuuseen Suomessa ennen kuin he olivat oppineet läksynsä ja puhdistaneet rivinsä »tannerilaisista».

Useat tuonaikaiset ulkomaiset tarkkailijat lukivat Fagerholmin ensimmäiselle hallitukselle ansioksi sen, että se oli pelastanut Suomen demokratian ja turvannut sen tuleville sukupolville.[26] Eräät uudemmat kommentaattorit ovat tehneet samanlaisia johtopäätöksiä. Niinpä esimerkiksi professori John P. Vloyantes on lausunut, että Fagerholmin hallitus ohjasi Suomen nurkan ympäri »puhtaammalle ja väljemmälle tielle, missä demokraattiset laitokset ja kansallinen itsenäisyys juurtuivat niin syvään, että ne olisi voinut kumota tai tuhota ainoastaan ulkoinen interventio».[27] Tällaisissa väitteissä on kiistämättä jonkin verran perää, joskin ylistys on liiallista ja johtopäätös liian äkillinen kelvatakseen lopulliseksi arvioinniksi niin ilmeisen monitahoisessa asiassa. Mikä tahansa poliittinen puolue tai puolueryhmittymä, jonka Suomi olisi valinnut muodostamaan hallituksen kesällä 1948, olisi joutunut ottamaan kantaa demokratian jälleenrakentamiseen. Suomen demokratiaa näet uhkasi

muukin vaara kuin tajuttu ulkoinen uhka, joka ehkä olikin enemmän näennäinen kuin todellinen. Perusongelma oli se, ettei demokratia ollut koskaan sulkenut piiriinsä koko kansakuntaa. Se oli ollut heikko, joskin sitkeä taimi syntymästään asti, kansalaissota oli melkein tuhonnut sen, ja seuraavien kahden vuosikymmenen aikana sen oli täytynyt torjua vasemmalla kumousvehkeilyjä ja oikealla potentiaalista kapinaa. Yhteiskunnallinen luokkajako ja poliittinen polarisoituminen olivat suomalaisille tuttuja ilmiöitä, eivätkä kaksi Neuvostoliittoa vastaan hävittyä sotaa vähentäneet niiden vaikutusta. Voittaja saattoi kylläkin pakottaa sallimaan kommunistien lainsäädännön estämättä osallistua poliittiseen toimintaan, mutta ei muuttaa ihmisten sisäistä asennetta tähän radikaaliin muutokseen tai rakentaa siltoja vanhojen kuilujen yli.

Suomen sotienjälkeisen demokratian purren todellinen koeajo saatettiin suorittaa vasta, kun rauhansopimuksen ratifioiminen ja entisen vihollisen valvonta-asiamiesten lähtö olivat normaalistaneet olot. Seurasi Leinon kriisi, ja sodanedelliset vihamielisyydet nousivat taas pinnalle. Vanhat pelot ja kaunat olivat yhä erittäin voimakkaat. Kommunistit kieltäytyivät lojaalin demokraattisen opposition osasta, eivätkä heidän vastustajansa olleet halukkaat osoittamaan vastuulliselle demokraattiselle enemmistölle kuuluvaa suopeutta. Kun kommunistit koettivat kahmaista itselleen suuremman osuuden hallitusvallasta kuin heidän kannatuksensa edellytti vetoamalla korkeampaan lakiin kuin maan oma, he eivät saavuttaneet mitään, mikä oli aivan ansion mukaan. Mutta kun he koettivat lakkoliikkeellä kukistaa hallituksen, josta heidät oli sysätty syrjään – tämä taktiikka on kylläkin tavallista työväestöön nojaavilla puolueilla, – heidän vanhat vihollisensa eivät tyytyneet pelkkään voittoon, vaan käyttivät tilaisuutta hyväkseen tehdäkseen kommunistikilpailijoidensa tappion »mahdollisimman murskaavaksi». Suomen sotienedellistä politiikkaa leimannut voimakas tappajanvaisto ohjasi edelleen heidän toimenpiteitään. Niinpä kommunistit joutuivat kahdeksaksitoista vuodeksi poliittisen ostrakismin alaisiksi.

Tuon ajan kuluessa kumpikin puoli oppi melkoisesti demokratiasta. Varsin ironista on, että tämä oppiminen oli jossakin määrin vastausta Neuvostoliiton harjoittamaan painostukseen. Voidaan kysyä, olisiko kommunisteille ilman tätä painostusta palautettu heidän poliittinen asemansa ja olisivatko heidän vastustajansa ilman sitä oppineet taistelemaan heitä vastaan demokratian pelisääntöjä noudattaen. Neuvostoliitto ei tietenkään käyttänyt painostusta helpottaakseen ja lujittaakseen Suomen länsimaistyyppistä kansanvaltaa, vaan pikemminkin pakottaakseen Suomen noudattamaan entisten yhteentörmäysten uudistumisen estävää ulkopoliittista suuntausta. Vuosina 1948–50, niin pian sotien jälkeen, ei suomalaisten voitu otaksua tätä täysin oivaltavan. Vasta pitkän ajan kokemukset pakottivat heidät aikanaan ymmärtämään, ettei venäläisiä erityisemmin kiinnostanut miten suomalaiset hoitivat sisäisiä asioitaan niin kauan kuin he välttivät kaikkea mikä uhkasi – tai näytti uhkaavan – Neuvostoliiton turvallisuutta. Kommunistitkin, tai ainakin enemmistö heistä, oppi aikanaan tämän läksyn, sillä vaikka he saivatkin monia toverillisia neuvoja neuvostoliittolaiselta sisarpuolueelta ja paljon tulista rohkaisua Neuvostoliiton tiedotusvälineiltä, kävi selväksi, ettei Neuvostoliitto heidän poliittisia etujaan ajaakseen ryhtyisi mihinkään sopimattomaan interventioon. Kommunistit näyttelivät yksin osaansa Suomen politiikan näyttämöllä ja menestyivät kykynsä mukaan kuten muutkin näyttelijät. Neuvostoliittolaisia kuiskaajia saattoi olla kopissa näyttämön alapuolella, mutta kukaan ei pakottanut katsomoa osoittamaan suosiotaan, ja jos kommunistit halusivat pääosia, heidän oli ansait-

tava ne.

Fagerholmin ensimmäinen hallitus ansaitsee todellakin tunnustusta merkittävästä panoksestaan sotienjälkeisen Suomen demokraattisessa jälleenrakennustyössä. Sen johdolla toteutetut useat suuret ja pitkän aikaa tarpeelliset yhteiskunnalliset uudistukset riittävät yllin kyllin antamaan oikeutuksen sen olemassaololle ja suomaan sille myönteisen jälkimaineen Suomen poliittisen historian aikakirjoissa, ja sen päättäväinen toiminta epälojaalin ja epädemokraattisen aineksen syrjäyttämiseksi Suomen lain toimeenpanoelimistä osoitti kiitettävää rohkeutta. Vähemmistöhallitus, jonka takana oli 200-jäsenisen eduskunnan 54 edustajaa, ei olisi yksinään kyennyt tähän, eikä ole aiheetonta otaksua, etteikö mikä tahansa eduskunnan piiristä muodostettu hallitus olisi käynyt käsiksi ajankohtaisiin kotoisiin ongelmiin. Tämä ei vähennä Fagerholmin sosialidemokraattisen hallituksen ansioita, mutta auttaa antamaan sen toiminnalle oikeat mittasuhteet. Kaikista menneistä ongelmista huolimatta Suomen kansanvaltaiset laitokset olivat Fagerholmin astuessa hallitukseen jo niin syvään juurtuneet, ettei niitä olisi voinut tuhota muu kuin ulkopuolinen interventio. Tarvitsi vain hoidella demokratian sitkeä taimi täyteen kasvuunsa ulottamalla sen oikeudet ja velvollisuudet koskemaan kaikkia kansalaisia, ja tähän pääsemisestä ansaitsee entisen vihollisen tietämättään antama apu osansa kiitoksesta.

Fagerholmin hallitus ei millään hetkellä ollut uhkana Neuvostoliiton turvallisuudelle, mitä hyvänsä päinvastaista Suomen kommunistit ja heidän kaikunsa Neuvostoliiton tiedotusvälineissä olivatkin tietävinään. Neuvostohallitus ei koskaan ryhtynyt tuon hallituksen kaatamista tarkoittaviin toimenpiteisiin, vaikka sen antikommunistinen asenne mahtoikin aiheuttaa melkoista huolestumista Moskovassa. Venäjän johtomiehet huolestuivat todella vasta sitten, kun Tanner jälleen tarttui

puolueen ohjaksiin, ja tällöin he ryhtyivät välttämättömiksi katsomiinsa toimenpiteisiin. Kansallinen itsenäisyys ei vuosina 1948–50 ollut vaarassa. Sen saattoivat vaarantaa ainoastaan merkitykselliset Neuvostoliiton-vastaiset asenteet omassa maassa tai sellaiset suuret kansainväliset tilanteet, joihin suomalaisten ei ollut mahdollista vaikuttaa. Sikäli kuin Fagerholmin hallituksen voidaan sanoa väljentäneen Suomen kansallisen itsenäisyyden rajoja, se vain rikkoi avoimia ovia. Vuosina 1948–50 tämä ei kuitenkaan voinut olla suomalaisten nähtävissä. Kukaan ei voinut olla varma siitä missä nuo rajat kulkivat, ja sen selville saamiseen tarvittiin sekä aikaa että huolellista tunnustelemista. Pääosan tästä tunnustelusta joutui suorittamaan tri Urho Kekkonen presidentiksi tulonsa jälkeen, etenkin 1960-luvulla ja 1970-luvun alkuvuosina.

Käsiteltäessä Suomen ja Neuvostoliiton sotienjälkeisten suhteiden bilateraalisia kriisejä on tavallisesti painotettu melkein yksinomaan vuoden 1958 yöpakkaskautta ja vuoden 1961 Honka-rintamakokeilua. Nämä olivatkin dramaattisimmat kriisit, mikä johtui neuvostohallituksen suoranaisesta ja silmiinpistävästä interventiosta kummallakin kerralla. Kummankin kriisin pohjimmaiset ristiriitakysymykset olivat kuitenkin aivan samat kuin se, joka oli aiheuttanut kriisin vuosina 1948–50. Vuosien 1958 ja 1961 kriisit olivat olennaisilta osiltaan jatkoa alkuperäiselle kriisille, joskin vähäisin muunnoksin, ja kaikki kolme olivat tähdätyt sosialidemokraattista puoluetta vastaan. Jos ensimmäistä kriisiä pidetään varoituksena, vuosina 1958 ja 1961 harjoitetun painostuksen voimakkuuden selittää se, etteivät sosialidemokraatit ottaneet varoituksesta opikseen. Heidän asennettaanhan näillä jälkimmäisillä kerroilla luonnehti uhkamielinen piittaamattomuus aikaisemmasta varoituksesta, ja tämä uhma kuvasti Tannerin johtoasemaa puolueessa.

Sosialidemokraatteja ei ollut estetty osallistumasta Suomen hallituksiin Fagerholmin ensimmäisen hallituksen eroa seuranneina vuosina. He olivat mukana Kekkosen toisessa ja kolmannessa kokoomushallituksessa tammikuusta 1951 heinäkuuhun 1953 ja jälleen hänen viidennessä hallituksessaan lokakuusta 1954 maaliskuuhun 1956. Vuoden 1956 presidentinvaalissa Fagerholm oli Kekkosen vaarallisin vastustaja ja hävisi tälle pienimmällä mahdollisella erolla (149–151) kolmannessa ja ratkaisevassa äänestyksessä – johdettuaan 114 äänellä Kekkosen 102 ääntä vastaan toisessa äänestyksessä, jossa Paasikivi kompromissiehdokkaana sai 84 ääntä. Tannerkin oli mukana vaalien taustalla kokoomuksen »mustana hevosena», mutta hänen nimensä ei kuitenkaan ilmestynyt äänestyslippuihin. Astuttuaan virkaansa maaliskuussa Kekkonen antoi Fagerholmille tehtäväksi muodostaa kokoomushallituksen, johon kuului sosialidemokraatteja ja maalaisliittolaisia sekä kahden pienen ei-sosialistisen puolueen edustajat. Fagerholmin toinen hallitus hoiti tehtäväänsä toukokuun 1957 lopulle. Kuukautta aikaisemmin sosialidemokraattien oikeistosiipi oli päässyt voitolle ja Tanner valittu puolueen puheenjohtajaksi.

Suomen politiikan näyttämö oli kesällä 1958 sekasortoinen ja ikään kuin kuolleessa pisteessä, eivätkä heinäkuun eduskuntavaalit helpottaneet tilannetta. V. J. Sukselaisen maalaisliittolaisvoittoinen kokoomushallitus, joka oli toukokuussa 1957 seurannut Fagerholmin hallitusta, pysyi vallassa vain viisi kuukautta ja sen koostumusta oli tänä lyhyenä kautena kahdesti muuteltu. Sitä seurasi marraskuun lopulla Rainer von Fieandtin asiantuntijoista kokoama toimitusministeristö. Tämä teki huhtikuussa 1958 poliittista historiaa olemalla Suomen historian ensimmäinen sellainen hallitus, joka erosi saatuaan eduskunnalta epäluottamuslauseen.[28] Sitä seurasi uusi, Reino Kuuskosken johtama toimitusministeristö,

joka hoiti tehtäväänsä elokuun 1959 loppuun, jolloin sitä seurasi Fagerholmin kolmas hallitus.

Poliittisten olojen sekavuutta lisäsivät kolmen suurimman puolueen sisäiset kiistat. Tannerin voitto sosialidemokraattisessa puolueessa aiheutti nopeasti avoimen hajaannuksen, sillä kukistettu puheenjohtaja Emil Skog nousi kapinaan, osallistui heinäkuun 1958 eduskuntavaaleihin omin ehdokkain ja sai näistä kolme valituiksi. Vaalien jälkeen 11 puolueen varsinaisilta ehdokaslistoilta valituista 48 edustajasta liittyi Skogin oppositioryhmään, ja keväällä 1959 tämä ryhmä muodosti Työväen ja Pienviljelijäin Sosialidemokraattisen Liiton (TPSL). Yhtä välittömästi ei vaikuttanut maalaisliiton hajaannus, jonka aiheutti puolueen johtoasemasta V. J. Sukselaisen ja Johannes Virolaisen kanssa kilpaillut Veikko Vennamo. Hän erosi muiden toisinajattelevien kanssa puolueesta ja muodosti vuonna 1959 Suomen Pientalonpoikien puolueen, joka vuonna 1965 sai uuden nimen Suomen Maaseudun Puolue. Tämä ryhmä saattoi sittemmin maalaisliiton hyvin kiusalliseen asemaan saamalla vuosina 1970 ja 1972 eduskuntaan 18 edustajaa (minkä jälkeen se suoritti erittäin dramaattisen harakirin). Vuonna 1958 ryhmän lähtö puolueesta ei kuitenkaan näyttänyt erityisen tuhoisalta.

Uuden poliittisen hallituksen muodostaminen heinäkuun 1958 vaalien jälkeen osoittautui poikkeuksellisen vaikeaksi. SKDL oli viisinekymmenine edustajineen eduskunnan suurin puolue, mutta mikään muu puolue ei suostunut yhteistyöhön sen kanssa ja sen hallituksenmuodostamisyritys epäonnistui. Suuttuneina ja pettyneinä kommunistit yannoivat, että »työväenluokan on opetettava kansanvaltaa ja parlamentarismia niille, jotka sillä ovat sanoissa aina ratsastaneet».[29] Paremmin eivät onnistuneet toiveikkaiden sosialidemokraattisten, kokoomukselaisten, maalaisliittolaisten ja TPSL:n miesten yritykset. Lopulta Fagerholm elokuun lopulla kat-

kaisi Gordionin solmun ja muodosti laajapohjaisen kokoomushallituksen, jonka takana olivat sosialidemokraatit, maalaisliitto, kokoomus, edistyspuolue ja ruotsalainen kansanpuolue. Fagerholmin kolmannen hallituksen, joka nojautui viiteen seitsemästä eduskuntapuolueesta ja 147 edustajaan 200:sta, olisi luullut pysyvän vallassa vankasti ja kauan. Kuitenkin kaikitenkin siitä tuli eräs kaikkein lyhytikäisimmistä Suomen hallituksista.[30]

Varoitusmerkkejä oli kuulunut kaiken aikaa. Kun presidentti Kekkonen lokakuun lopulla 1957 Sukselaisen hallituksen kaaduttua ja parlamentaarista käytäntöä noudattaen antoi sosialidemokraattisen puolueen johtajalle Tannerille tehtäväksi yrittää hallituksen muodostamista, Neuvostoliitto reagoi heti ja yksiselitteisesti ilmoittamalla lykkäävänsä kauppaneuvotteluja Suomen kanssa.[31] *Izvestija* puolestaan syytti Suomen oikeistopiirejä yrityksistä muuttaa maan ulkopolitiikkaa ja ryhtymisestä toimenpiteisiin, »jotka voisivat uhata maan itsenäisyyttä ja vetää sen Neuvostoliiton-vastaisiin ryhmittymiin».[32] Tanner epäonnistui, minkä Kekkonen epäilemättä oli ennakoinut, mutta kun Fagerholmin onnistui kymmentä kuukautta myöhemmin muodostaa hallitus, venäläisille voitaneen antaa anteeksi, jos he näkivät hänessä puolueenjohtajan bulvaanin – sitäkin suuremmalla syyllä, kun uuteen hallitukseen kuului sellainen »tannerilainen» kuin Väinö Leskinen, nuori ja kunnianhimoinen voimanpesä, joka oli järjestänyt Tannerin paluun sosialidemokraattisen puolueen johtoon. Lisäksi kolmen kokoomuspuoluelaisen ministerin ottaminen hallitukseen turvasi tämän piirissä enemmistön niille perinnäisesti Neuvostoliiton-vastaisille aineksille, joita Neuvostoliitto piti Paasikiven-Kekkosen ulkopoliittisen linjan leppymättöminä vihollisina. Vain viisitoistajäsenisen hallituksen jäsenistä tosiaan vain viisi maalaisliittolaista ministeriä saattoivat toivoa Neuvostoliiton pitävän heitä tuon ulkopoliittisen linjan luotettavina kannattajina, ja he olivat vakavien epäilysten vallassa suostuessaan hallituksen jäseniksi.

Tanner itse heikensi Fagerholmin hallituksen luotettavuutta purkamalla Neuvostoliiton-vastaisia tunteitaan laajassa puheessa, jonka hän piti vain pari päivää Fagerholmin nimittämisen jälkeen. Toistaen vanhaa johtoajatustaan, että Venäjä oli aina ollut vaarallinen naapuri, hän väitti, että Suomen itsenäisyys oli vaarassa ja että Neuvostoliitto saattoi suunnitella Suomen muuttamista satelliitiksi.[33] Neuvostolehdistö syöksyi oitis hänen kimppuunsa. Juri Gološubov kirjoitti *Izvestijassa* 29.8., että Tanner oli taas aloittanut vanhan vehkeilynsä ja että hän auttoi ja yllytti länsivaltojen taantumuksellisia piirejä. Kahta päivää myöhemmin, kun Fagerholmin hallitus oli saanut nimityksensä, Gološubov kirjoitti samassa lehdessä, että tämä oli taantumuksellisin kaikista sodanjälkeisistä Suomen hallituksista, kokoomuslaisten hallitus, jota tukivat Tannerin ja Leskisen oikeistokoplan sosialidemokraatit.

Neuvostoliiton reaktiota ei tällä kertaa kuitenkaan ilmaistu ensisijaisesti tiedotusvälineiden kautta. Vaikka muodollisia vastalausenootteja ja julkisia paheksumislausuntoja ei esitettykään, neuvostohallitus alun alkaen ilmaisi kristallinkirkkaasti asenteensa. Suhteet Suomeen yksinkertaisesti jäädytettiin Fagerholmin hallituksen toimikauden ajaksi. Neuvostoliiton suurlähettiläs Viktor Z. Lebedev, joka oli toiminut Helsingissä huhtikuusta 1951 lähtien, poistui 15.9. »lomalle», jolta hän ei koskaan palannut. Lokakuun alussa hänelle annettiin toinen tehtävä, mutta hänen tilalleen ei nimitetty uutta suurlähettilästä. Hänen lähtönsä jälkeen Neuvostoliiton suurlähetystön henkilökuntaa supistettiin puolella. Suomen Moskovan-suurlähetystön jäsenet havaitsivat, että oli miltei mahdotonta tavata ketään Neuvostoliiton ulkoministeriössä. Suomalainen valtuuskunta, jo-

ka elokuun lopulla oli matkustanut Moskovaan neuvottelemaan Saimaan kanavan vuokraamisesta Suomelle, joutui kaksi viikkoa myöhemmin palaamaan kotiin venäläisten keskeytettyä keskustelut. Toista suomalaista valtuuskuntaa, joka oli nimetty sopimaan presidentti Kekkosen toukokuussa tekemän Neuvostoliiton-matkan aikana periaatteessa myönnetyn ruplalainan yksityiskohdista, ei päästetty tulemaan Moskovaan. Jo valmiiksi saadun suomalais-neuvostoliittolaisen kalastussopimuksen allekirjoittaminen lykättiin »teknisistä syistä» epämääräiseen tulevaisuuteen. Venäläiset kieltäytyivät ottamasta vastaan eräällä Suomen telakalla rakennuttamaansa jäänmurtajaa. Lokakuussa Suomen ja Neuvostoliiton vuoden 1959 kauppasopimuksesta neuvottelemaan nimettyä suomalaista valtuuskuntaa ei kutsuttu Moskovaan. Kun vanhan sopimuksen voimassaoloaika päättyi marraskuun lopussa, Neuvostoliitto keskeytti kaiken tuonnin Suomesta ja lykkäsi eräitä Suomelle suoritettavia maksuja, mikä tuotti finanssivaikeuksia monille suomalaisille yrityksille ja osaltaan kärjisti Suomen pahinta sodanjälkeistä työttömyystilannetta.[34]

Kaiken aikaa neuvostolehdistö piti yllä sulkutulta väittäen Suomen olevan hukkumassa Neuvostoliiton-vastaisen kirjallisuuden ja propagandan tulvaan. Tässä syytöksessä oli tosiaan hiukan perää, sillä vuosi 1958 sattui olemaan vuosi, jolloin ilmestyi poikkeuksellisen runsaasti muistelmia ja muita venäläisten mielestä vihamielisiä ja paheksuttavia kirjoja, niiden joukossa joitakin entisten suomalaisten kommunistien melko paljastavia muistelmia. Kirjakauppoihin ei kuitenkaan päässyt yksi vähimmin paljastavista muistelmateoksista. Suomen ulkoministeriön ja muiden asiasta kiinnostuneiden painostuksen johdosta eivätYrjö Leinon muistelmat, joiden oli määrä ilmestyä lokakuussa, tulleet myyntiin; pääosa tavatuista kappaleista tuhottiin. Sittemmin teos yritettiin saada julkaistuksi Yhdysvalloissa, mutta hanke raukesi, kun asiasta kiinnostunut kustantaja havaitsi sen surkean vähän paljastavaksi ja niin ollen kaikkea muuta kuin kustantamiskelpoiseksi.

Pääministeri Fagerholmin yritykset osoittaa hallituksensa Paasikiven-Kekkosen linjan uskolliseksi kannattajaksi kaikuivat kuuroille korville. Puhuessaan 23.10. hän painotti, että Suomen sodanjälkeinen ulkopolitiikka perustui realiteetteihin ja oli lujasti ankkuroitunut yleiseen tietoisuuteen. »Meidän mielestämme», hän lausui, »tämä ulkopolitiikka on täysin riippumaton sisäpoliittisista konstellaatioista tai muutoksista ulkomailla».[35] Venäläisiin tämä ei kuitenkaan tehonnut, vaan yöpakkaset jatkuivat hellittämättä. Marraskuun lopulla maalaisliitto oli siinä määrin tukaloitunut seuralaisiinsa, että se valtuutti omat ministerinsä esittämään eronpyynnön. Ulkoministeri Virolainen luopui 4.12. salkustaan, muut neljä maalaisliittolaista ministeriä seurasivat oitis esimerkkiä, ja samana iltana Fagerholmin hallitus kukistui. Fagerholm soimasi katkerasti maalaisliittolaisia hänen »parhaan hallituksensa» kaatamisesta, hallituksen, jota hän myöhemmin kuvaili »Suomen kaikkien kansanvaltaisten puolueiden toimivaksi liitoksi».[36] Moitteen osoite oli kuitenkin väärä, ja kuvaus paljasti kohtalokkaan »mustan pisteen» hänen ja hänen liittoutumakumppaniensa ajattelussa: Ei SKDL eikä kommunistinen puolue – ilmeisesti ei myöskään sosialidemokraattinen oppositio – olleet demokraattisia puolueita eikä niille suotu tilaisuutta osoittautua toisenlaisiksi. Puolueet, jotka edustivat neljännestä Suomen äänestäjäkunnasta vuoden 1958 vaaleissa ja joilla oli hallussaan lähes kolmasosa eduskuntapaikoista (sosialidemokraattisen opposition irtautumisen jälkeen), oli pidettävä loitolla täydellisestä ja normaalista demokratian toimintaan osallistumisesta. Tässä erityiskysymyksessä Fagerholm ei ollut kaukana Tannerin kovasta linjasta, ja osaksi tästä syystä

sosialidemokraattinen puolue pysyi Neuvostoliiton pannassa.

Tämä oli kuitenkin vain osasyy. Pääongelma oli edelleen Neuvostoliiton vakaumus, että sosialidemokraatit tilaisuuden tullen kääntäisivät Suomen ulkopolitiikan Paasikiven viitoittamalta suoralta ja kaidalta tieltä. *New Times* kirjoittikin pian Fagerholmin eron jälkeen: »Fagerholmin hallituksen lyhyt, mutta opettavainen ura on osoitus siitä, että taantumukselliset yritykset Suomen politiikan muuttamiseksi vastoin sen kansan tahtoa ja lännen hyökkäyshaluisen ryhmäkunnan ohjeiden mukaan ovat tuomitut epäonnistumaan.»[37] Asiaa olisi tuskin voitu tehokkaammin ilmaista. Yöpakkaset olivat läksy, tarkoitettu opettamaan niitä, jotka vielä eivät olleet oivaltaneet sitä perustavanluonteista tosiasiaa, ettei Neuvostoliitto sallisi uutta turvallisuuden uhkaa Suomen-vastaiselle rajalleen. Suomalaiset saisivat nimetä minkä tahansa haluamansa hallituksen, mutta Neuvostoliitto ei sietäisi sellaista, jossa määräävinä olisivat ne puolueet – etupäässä sosialidemokraatit ja kokoomuslaiset –, jotka eivät venäläisten mielestä vielä olleet oppineet tuota tarpeellista läksyä.

Niinpä yöpakkaset jatkuivat Neuvostoliiton odotellessa Suomen seuraavan hallituksen muodostamista. Presidentti Kekkonen puuttui 10.12. suoranaisesti asiain menoon pitämällä tärkeän ulkopoliittisen radiopuheen. Hänen sanomansa ydin oli, etteivät rehelliset aikomukset ja vuolaat vakuutukset riittäneet, jos toimenpiteet eivät herättäneet luottamusta Suomen ulkopolitiikkaan siellä missä tämä oli tärkeintä, nimittäin Neuvostoliitossa. Suomen suhteet Neuvostoliittoon ovat, kuten hän painotti, »meidän kohtalonkysymyksemme, on ollut aina ja tulee aina olemaan». Viitaten joihinkin merkkeihin, »jotka ovat ilmentäneet Neuvostoliiton luottamuksen puutetta Suomea kohtaan» mikä oli ollut havaittavissa kautta syksyn, hän totesi, ettei Fagerholmin

hallitus ollut tehnyt päätöksiä, »joiden tarkoituksena olisi ollut aikaansaada muutoksia ulkopolitiikassamme», mutta tosiasiana pysyi, ettei itäinen naapurimaa »enää tunne täyttä luottamusta vilpittömyyteemme». Tämän asian kieltäminen ei muuttanut sitä, ja suomalaisten oli itsensä ratkaistava siitä tehtävät johtopäätökset. Neuvostoliiton luottamusta olivat, kuten hän antoi ymmärtää, jäytäneet Suomessa viime vuosina ilmestyneiden tendenssipitoisten muistelmien ja tutkimusten tulva sekä niin ikään tiettyjen sanomalehtien samalla lailla tendenssipitoiset Neuvostoliiton-vastaiset asenteet. Neuvostoliiton johtomiehet olivat ilmaisseet mielipahansa näistä julkaisuista hänen edellisenä kesänä tekemänsä valtiovierailun aikana, hän lisäsi. Hän ei esittänyt, että lehdistön vapautta kavennettaisiin, mutta hän tähdensi voimakkaasti, että jonkinlainen hillintä olisi paikallaan. »Neuvostoliiton Suomea kohtaan tunteman luottamuksen väheneminen», hän huomautti, »olisi jo sellaisenaan meille vahingollista, mutta silloin kun kansainvälinen tilanne osoittaa pelottavia huononemisen merkkejä, on Neuvostoliiton luottamuksen puute meille erittäin vakava asia». Toistaen Paasikiven ajatuksia Kekkonen korosti Suomelle olevan elintärkeää saada venäläiset vakuuttumaan siitä, »ettei Suomi osallistu mihinkään salahankkeisiin Neuvostoliittoa vastaan». Mitään ristiriitaa ei ollut Suomen »oman vapaan demokratian» jatkumisen ja kehityksen ja Neuvostoliiton ystävyyteen tähtäävän politiikan välillä, hän lopuksi totesi, mutta edellinen oli riippuvainen jälkimmäisestä.[38]

Kekkonen oli marraskuussa vihjaissut Leningradin kaupunkineuvoston puheenjohtajalle, että hän mielellään noudattaisi tämän aikaisemmin esittämää kutsua vierailla vaimoineen Nevan kauniissa kaupungissa. Hänelle ilmoitettiin 14.1., sattumalta päivää sen jälkeen kun Sukselainen vihdoin oli onnistunut maalaisliitto-

laisen vähemmistöhallituksen muodostamisyrityksessään, että hän oli tervetullut milloin vain halusi, ja 21.1. Kekkonen saapui tsaarien vanhaan pääkaupunkiin, missä häntä odotti kuusipäiväinen nähtävyyksien katselun ja kulttuuritapahtumien ohjelma. Hänen epäilemättä rajattomaksi hämmästyksekseen seuraavana aamuna »tuli tieto», että pääministeri Hruštševkin oli vaimoineen ja tyttärineen lentänyt Leningradiin. Ulkoministeri Gromyko samoin kuin ulkomaankauppaministeri Nikolai S. Patolitševkin sattuivat olemaan paikalla. »Osoittautui», kuten Kekkonen kuvaili palattuaan radiopuheessa suomalaisille kuulijoille, »että nämä herrat olivat saapuneet mm. tapaamaan minua». Niinpä hän kutsui kauppa- ja teollisuusministeri Karjalaisen Helsingistä käyttämään hyväksi tilaisuutta »pahoin avoinna olleita kaupallisia neuvotteluja koskevien ongelmien käsittelemiseen». Todella »sovittiinkin, että kauppaneuvottelut voidaan aloittaa niin pian kuin Suomen valtuuskunta on valmis lähtemään Moskovaan».

Kekkonen ja Hruštšev kohtasivat toisensa kahdesti ja keskustelivat useita tunteja molempien maiden suhteista. »Tahdon korostaa», Hruštšev vakuutti vieraalleen, »että tahdomme vain yhtä, nimittäin hyvän, ystävällisen naapuruuden suhteita Suomen kanssa». Suomen yhteiskunnallinen järjestelmä oli sen oma asia, mutta Neuvostoliitolla täytyi olla varmuus siitä, että Suomi pitäisi kiinni rauhansopimukseen ja vuoden 1948 sopimukseen perustuvasta politiikasta. Fagerholmin hallituksen ongelma oli, että »hänen selkänsä takana näemme», Hruštšev sanoi, »Tannerin ja hänen kannattajansa, joiden vihamielisyys Neuvostoliittoa kohtaan on tunnettu». Hän arveli olevan ilmeistä, ettei Suomen ja Neuvostoliiton suhteille ollut »odotettavissa mitään hyvää sellaisen koostumuksen omaavalta hallitukselta». Hän viittasi myös »lehtimiehiin ja erinäisiin julkaisuihin», jotka olivat »erikoistuneet Neuvostoliiton-vastaisiin huomautuksiin», ja tässä aiheessa hän viipyi pitkälti. Samaa asiaa korosti Gromykokin, joka kertoi Kekkoselle, että hänen arkistossaan oli laaja kokoelma Suomen sanomalehtien leikkeitä, joissa »esitettiin arvostelua ja ilkeyksiä Neuvostoliitosta ja sen oloista». Kuten Kekkonen myöhemmin radiopuheessaan totesi, tämä oli »Neuvostoliitolle arka kysymys, ei varmaankaan sen vuoksi, että haukku tekisi haavan, vaan siksi että tuollaisen epäystävällisen kirjoittelun käsitetään kuvastelevan kansan piirissä vallitsevaa yleistä mielialaa». Hänen lopullinen vaikutelmansa oli, kuten hän sanoi, että kriisi oli ollut »syvempi kuin olimme ymmärtäneet». Mutta nyt se oli selvitetty, kiitos hänen ja Hruštševin »otollisen» tapaamisen, ja normaalit ja ystävälliset suhteet saattoivat jatkua. Kekkonen ilmaisi vakaumuksensa olevan, että »kaikki järkevät suomalaiset» olivat yksimielisiä siitä, että »meillä ei ole aihetta eikä varaa uusiin yöpakkasiin».[39]

Suhteet palautuivat heti normaaleiksi ja ystävällisiksi. Muutaman lyhyen viikon aikana neuvostohallitus nimitti varaulkoministeri Aleksei V. Zaharovin uudeksi Suomen suurlähettilääkseen, keskeytyneet kauppaneuvottelut aloitettiin ja saatettiin pian päätökseen, kalastussopimus allekirjoitettiin, Neuvostoliitto alkoi maksaa laskujaan, hylätty jäänmurtaja otettiin vastaan, ja jää suli kaikkien muidenkin kriisin jäädyttämien toimintojen kohdalla.[40] Syksyn ja talven tapahtumia tavanmukaisesti pahaa aavistellen seuranneet länsimaiset huomioitsijat saattoivat nyt käydä tavanomaisiin ruumiinavauksiinsa. *The New York Times* oli Fagerholmin hallituksen kukistumisen aattona ilmaissut huolestumista Suomen tulevaisuuden suhteen: »Kun Suomen kommunisteilla nyt on eduskunnassa käsissään suurin yksityinen äänestäjäryhmä, ei voida sivuuttaa mahdollisuutta, että Moskova tavoittelee uutta hallitusta, johon kuu-

luu kommunisteja ja joka voisi raivata tietä Suomen muuttumiselle 'kansandemokratiaksi'». Kriisin jälkeen saman lehden toimittajat pysyivät pessimisteinä ja väittivät Suomen itsenäisyyden olevan vakavassa vaarassa: »Helsingin jokainen uusi myönnytys Moskovalle vain lisää jälkimmäisen ruokahalua. Tilanne ei ole helppo eikä tulevaisuuden näkymiä voida pitää kovin valoisina.»[41]

Sosialidemokraattien jäätyneissä asenteissa ei näkynyt sulamista. Puolueen johtajat reagoivat Leningradin kohtaamiseen kärkeväsanaisella julkilausumalla, jonka ytimenä oli presidentti Kekkosen syyttäminen omavaltaisesta eikä sitä paitsi kovinkaan menestyksellisestä diplomatiasta. Ryhtymällä neuvotteluihin toisen valtionpäämiehen kanssa ilman eduskunnan ja hallituksen edeltävää suostumusta ja ilman ulkoministerin mukanaoloa presidentti oli julkilausuman mukaan toiminut vastoin perustuslakia. Lisäksi hänen olisi totuuden nimessä pitänyt tehdä neuvostojohtajalle selväksi, että Fagerholmin hallitus ja sitä tukeneet poliittiset puolueet olivat horjumatta omaksuneet Suomen sodan jälkeen noudattaman ulkopoliittisen suuntauksen. Hänen ei myöskään olisi tullut vaieten kuunnella Hruštševin Tanneriin ja Leskiseen kohdistamia henkilökohtaisia hyökkäyksiä.[42]

Tannerin ja Leskisen johdossa sosialidemokraattisen puolueen hajaannus jatkui. Välirikko kävi avoimeksi keväällä 1959, kun puolueen johto päätti erottaa kaikki paikallisyhdistykset, joissa oppositiolla oli enemmistö. Huhtikuun alkupuolelle tultaessa oli erotettu lähes 40 paikallisyhdistystä, mm. ne, joiden jäsenistöön kuuluivat sellaiset huomattavat sosialidemokraatit kuin Emil Skog, Aarre Simonen ja Reino Heinonen, joka vähää aikaisemmin oli kilpailussa SAK:n puheenjohtajan paikasta voittanut kommunistisen puolueen tulevan puheenjohtajan Aarne Saarisen.[43] Näitä erotuksia seurasi

Sosialidemokraattisen liiton perustaminen, mikä työnsi emopuolueen entistäkin enemmän oikealle. Huhtikuussa 1960 Tanner valittiin uudelleen puolueen puheenjohtajaksi ylivoimaisella enemmistöllä (Tanner 107, Rafael Paasio 48 ääntä).[44] Muutamaa viikkoa aikaisemmin hän oli eräälle amerikkalaiselle lehtimiehelle antamassaan haastattelussa vakuuttanut, ettei Suomen länsimaisten ystävien tarvinnut olla huolissaan hänen maansa tähden: sosialidemokraatit pitäisivät huolen siitä, etteivät Suomen kommunistit pääsisi hallitukseen, vaikka heillä olikin hallussaan neljännes edustajanpaikoista.

Kuvatessaan vaalien jälkeen Suomen sosialidemokraattien johtajaa *The New York Times* otsikoin »Neuvostoliiton sitkeä vastustaja» totesi ilmeistä tunnustusta antaen, että Tanner oli johdonmukaisesti »suhtautunut pessimistisesti presidentti J. K. Paasikivi -vainajan käsitykseen 'rauhallisesta rinnakkainelosta' Neuvostoliiton kanssa» ja että häntä kaikkialla kotimaassaan pidettiin miehenä, »joka enemmän kuin kukaan muu oli estänyt Suomea joutumasta Neuvostoliiton satelliitiksi».[46] Jos sivuutamme asialliset epätarkkuudet, tämä amerikkalainen kuvaus Tannerin mielipiteistä ja toiminnasta erosi vähän siitä käsityksestä, mikä hänestä Neuvostoliitossa vallitsi. Varmaankin sen on täytynyt vahvistaa neuvostoliittolaisten vakaumusta, että Tanner oli yhteistyössä »lännen taantumuksellisten piirien» kanssa, kuten Gološubov oli väittänyt kahdessa *Izvestijan* artikkelissa elokuun lopulla 1958, ja pyrki muuttamaan Suomen ulkopolitiikan suuntaa Neuvostoliiton etujen kustannuksella.

Honka-rintaman muodostaminen oli looginen seuraus yöpakkaskriisistä. Sen suunnittelivat tammikuussa 1961 sosialidemokraatit ja kokoomuslaiset, ja sen takana olivat kaikki ne neljä puoluetta, jotka olivat olleet edustuneina Fagerholmin hallituksessa ja jotka oli syrjäytetty Sukselaisen hallituksesta, ja lisäksi Vennamon kapinal-

liset maalaisliittolaiset. Poikkeuksena vähäinen ryhmä ruotsalaisen kansanpuolueen tyytymättömiä ja voimakas oppositio suomalaisessa kansanpuolueessa, jonka puheenjohtaja erosi vastalauseeksi, nämä viisi ryhmää olivat päättäneet rangaista presidentti Kekkosta kukistamalla hänet asemastaan. Niiden menestymismahdollisuudet eivät kuitenkaan olleet suuret. Wiskari tiedotti joulukuussa Helsingistä: »Useimmat täkäläiset poliittiset huomioitsijat arvelevat, ettei ole juuri syytä epäillä tohtori Kekkosen tulemista uudelleen valituksi.» Paitsi, että hänellä oli maalaisliiton, SKDL:n ja TPSL:n vankka tuki, hänen uskottiin saavan niin paljon ääniä muidenkin puolueiden piiristä, että ne riittäisivät voittoon». Wiskari pani kuitenkin merkille, että Helsingissä oleskelevat venäläiset näyttivät yksityisistä lausunnoista päätellen olevan jonkin verran huolissaan. Heitä kummastutti, Wiskari kirjoitti, että oli syntynyt yhteistoiminta Kekkosen kaatamiseksi, ja he tulkitsivat tämän yritykseksi muuttaa Suomen ulkopolitiikan suuntaa. Honkaa itseään vastaan ei ollut huomauttamista, mutta häntä pidettiin taustavoimiensa, ennen kaikkea Tannerin sumuverhona.[47]

Ei kenties koskaan saada tietää, oliko vastaehdokkaan asettamisella Kekkoselle mitään yhteyttä Neuvostoliiton päätökseen esittää Suomelle nootti lokakuun lopulla, mutta, kuten edellisessä luvussa on esitetty, merkit viittaavat siihen, että nootti oli välittömässä yhteydessä Berliinin kriisiin ja siihen huolestumiseen, jota Neuvostoliitossa aiheutti NATO:n toiminta Skandinaviassa ja Itämerellä. Koko noottikriisin aikana ei Neuvostoliitto asettanut kysymyksenalaiseksi hallituksen ja Suomen kansan ystävyyden politiikan uskottavuutta. Sikäli kuin arvostelua yleensä esitettiin, se poikkeuksetta kohdistettiin »tannerilaisiin», »tiettyihin taantumuspiireihin» ja »eräisiin Suomen sanomalehtiin». Suorittaessaan syyskuun lopulla valtiovierailun Neuvostoliiton presidentti Leonid Brežnev vuolain sanoin ylisti »Suomen kansaa, joka aktiivisesti tukee presidentti Kekkosen ja Suomen hallituksen johdonmukaisesti noudattamaa rauhanomaista ulkopolitiikkaa». Hän sanoi kuitenkin Länsi-Saksan yltyvän militarismin olevan ulottamassa lonkeroitaan Pohjois-Eurooppaan, mikä voisi johtaa Suomen, Neuvostoliiton ja Skandinavian kansoille tuttuihin seuraamuksiin. Viikkoa aikaisemmin *Izvestija* oli huomauttanut, että Brežnevin vierailu oli »uusi näyte molemminpuolisesta arvonannosta ja luottamuksesta, uusi näyte tosiasiasta, että Neuvostoliiton ja Suomen suhteet kehittyvät molempien kansakuntien hyödyksi.[48]

Nämä molemmat näkökohdat – luottamus Suomen ulkopolitiikan päämääriin ja Länsi-Saksan militarismin pelko – kulkivat katkeamattomana lankana sekä virallisten että epävirallisten neuvostoliittolaisten lausuntojen läpi noottikriisin aikana. Lukuun ottamatta Gromykon 11.11. esittämiä kärkeviä viittauksia tiettyyn poliittiseen ryhmittymään, jonka tarkoituksena oli pyrkiä estämään ulkopoliittisen suuntauksen jatkuminen[49], neuvostoliittolainen Honka-rintaman arvostelu pääsi todella vauhtiin vasta, kun tämä liittoutuma jo oli hajonnut alkutekijöihinsä. Brežnev esimerkiksi varoitti vasta Novosibirskin kohtaamisen jälkeen, että olisi »väärin aliarvioida eräiden suomalaisten piirien toimintaa, nämä kun aikoivat tuhota ne luottamukselliset suhteet, jotka vallitsivat molempien naapurimaiden välillä». *New Timeskin* aloitti tulituksen vasta Novosibirskin jälkeen, jolloin se voimakkaasti hyökkäsi »tannerilaisia ja oikeistopiirejä» vastaan, jotka pyrkivät muuttamaan Suomen ulkopolitiikan. *Pravdan* syytösryöppy »sellaisia yksilöitä vastaan kuin Tanner, Leskinen, Junnila, Ehrnrooth ja heidän kaltaisensa», joiden »ilkeämieliset puheet» paljastivat heidät »osallisiksi länsimaitten kaikkein seikkailunhaluisimpien piirien juonitteluihin», julkistettiin vasta 4.1, presidentinvaalien kynnyksellä.[50]

Neuvostoliitto ei noottikriisin aikana ryhtynyt taloudellisiin tai muunlaisiin pakotteisiin – ellei poliittisena pakotteena pidetä Gromykon vaatimusta Suomen nykyisen ulkopoliittisen suuntauksen jatkumisen takeista. On tietenkin kiistatonta, että tämä oli suoranaista Suomen sisäisiin asioihin sekaantumista, ja niin ollen se loukkasi vuoden 1948 suomalais-neuvostoliittolaisen sopimuksen 6. artiklaa. Sellaisten heti saatavien takeiden vaatimus esitettiin uhkavaatimussävyyn sikäli, että selväsanaisesti ilmoitettiin sotilaallisten konsultaatioiden »ehkä olevan vältettävissä», jos ja *vain* jos takeet annettaisiin.[51] Suomen äänestäjäkunnalle oli kuitenkin jätetty mahdollisuus vapailla ja salaisilla vaaleilla toimittaa sopiviksi katsomansa takeet, eikä Neuvostoliitto esittänyt huomautuksia tuloksen johdosta. Ei edes Ahti Karjalaisen kokoomushallituksen muodostaminen huhtikuussa 1962 herättänyt Neuvostoliitossa epäilyksiä. Karjalainen itse oli maalaisliittolainen ja kuului tunnetusti Kekkosen lähipiiriin, mutta hänen hallituksessaan oli jäseniä kaikista niistä puolueista, jotka olivat olleet Fagerholmin hallituksessa vuonna 1958, ainoana poikkeuksena sosialidemokraatit itse. SKDL jäi edelleen ulkopuolelle.

Gromykon virallisena toimenpiteenä tapahtunut sekaantuminen Suomen sisäisiin asioihin oli ensimmäinen laatuaan rauhansopimuksen allekirjoittamisen jälkeen, eikä menettely sen jälkeen ole uusiutunut. Se oli kuitenkin sopusoinnussa Neuvostoliiton luoteisrajansa turvallisuutta koskevan ainaisen huolenpidon kanssa, se esitettiin keskellä uutta idän ja lännen suhteiden kriisiä, eikä se mennyt niin pitkälle, että suomalaisille olisi saneltu takeiden toimittamisongelman ratkaisemis*tapa*. Johdonmukaista oli myös, että vaatimus esitettiin aikana, jolloin sosialidemokraatit ja heidän kokoomukselaiset liittolaisensa olivat ryhtymässä viimeiseen (kuten myöhemmin ilmeni) suureen hyökkäykseen Kekkosta ja

hänen politiikkaansa vastaan. Se seikka, että hyökkäyksen kärjessä oli itärajan takana pahamaineisina pidettyjä henkilöitä, korosti jälleen kerran Neuvostoliiton yksilöille ja heidän mahdolliselle vaikutukselleen antamaa merkitystä. Pääministeri Hruštšev oli vieraillessaan Helsingissä syyskuussa 1960 esittänyt tämän näkökohdan miltei arastelevaan sävyyn. Hän sanoi venäläisten ymmärtävän, että Suomessa »esiintyi erilaisia mielipiteitä Neuvostoliitosta ja että eräät piirit Suomessa olivat anti-neuvostoliittolaisia ja varoittivat maanmiehiään olemaan varuillaan meidän suhteemme, mutta koettakaa ymmärtää, että sellaisissa olosuhteissa meidänkin täytyy olla varuillamme.» Ei voinut olla »yhdentekevää millaista politiikkaa Neuvostoliittoa kohtaan tämän tai tuon puolueen . . . edustajat halusivat noudattaa.» Venäläiset eivät halunneet sekaantua Suomen sisäisiin asioihin, Hruštšev vakuutti, »mutta uskon että voimme ilmaista mielipiteemme tiettyjen yksilöiden asenteesta Neuvostoliittoa kohtaan».[52]

Olipa tarkoitus tai ei, noottikriisin vaikutuksesta sekä Neuvostoliiton että Kekkosen vastustajat hajaantuivat. Ennätysmäärä (81,5 %) äänestäjiä valitsi tammikuussa 1962 valitsijamiehet, jotka kuukautta myöhemmin ensimmäisessä äänestyserässä valitsivat Kekkosen uudelleen presidentiksi 199 äänellä 101 ääntä vastaan. Toinen ennätyksellinen osanotto (85,12 %) helmikuun eduskuntavaaleissa tuotti tulokseksi kirvelevän tappion sosialidemokraateille. Maalaisliitto ja SKDL saivat suurimmat edustajamäärät. Vuonna 1963 sosialidemokraattinen puolue valitsi maltillisen Paasion puheenjohtajaksi Tannerin jälkeen, ja hän aloitti jälleenrakennustyön, joka johti puolueen vaikuttavaan elpymiseen vuoden 1966 vaaleissa. Näiden vaalien jälkeen Paasio muodosti hallituksen, jossa myös – ensimmäisen kerran sitten vuoden 1948 – SKDL oli mukana. Uusi sukupolvi oli nousemassa vallan tikapuita sosialidemokraattisessa

puolueessa, sukupolvi joka oli hylännyt Tannerin Neuvostoliiton-vastaisen asenteen ja pyrki maalaisliiton (nyttemmin keskustapuolueen) tilalle Paasikiven-Kekkosen linjan johtavaksi esitaistelijaksi. Vartionvaihto suoritettiin loppuun vuonna 1972, jolloin Paasion toista hallitusta seurasi 41-vuotiaan Kalevi Sorsan johtama hallitus. Sorsa oli vuonna 1969 tullut puolueen sihteeriksi ja vuonna 1975 sen puheenjohtajaksi.

»Tannerilaisten» tappiosta selvisi täysin vain Väinö Leskinen. Hänet oli vuonna 1963 syrjäytetty puolueenjohdosta Paasion nimenomaisesta vaatimuksesta, mutta hän pääsi vuonna 1966 uudelleen pinnalle erikoisella tempulla, joka hankki hänelle pilkkanimen »Tuuliviiri-Väinö». Ottaen esikuvakseen Pyhän Rooman valtakunnan keisarin Henrik IV:n, joka vuonna 1077 keskellä talvea ylitti Alpit, esiintyi katuvaisena Canossassa ja sai paavi Gregorius VII:n peruuttamaan pannan, Leskinen matkusti Moskovaan anomaan synninpäästöä kommunistisen puolueen keskuskomitean sihteeriltä. Hän saikin sen, Neuvostoliiton tiedotusvälineet lakkasivat kokonaan hyökkäilemästä häntä vastaan, ja hän putkahti oitis Suomen poliittisen näyttämön etualalle. Hän toimi kauppa- ja teollisuusministerinä Mauno Koiviston kokoomushallituksessa vuosina 1968–70, ulkoministerinä Teuvo Auran ensimmäisessä toimitusministeristössä kesällä 1970 ja uudelleen ulkoministerinä Karjalaisen toisessa kokoomushallituksessa vuosina 1970–71. Arvailla sopii miten korkealle poliittisella taivaalla loistava ja nokkela Leskinen olisi vielä voinutkaan kiivetä, ellei ennenaikainen kuolema olisi tavoittanut häntä vuonna 1972.

Myös kommunistisessa puolueessa tapahtui muutos 1960-luvulla, kun uusi sukupolvi vähitellen otti johdon. Puolueen horjumaton uskollisuus jokaiselle uudelle Moskovan sanelemalle käänteelle ja väänteelle oli ollut legendaarinen, mutta arvostelu puolueen piirissä pääsi

purkautumaan syksyllä 1961, jolloin joukko toisinajattelevaa älymystöä perusti aikakauslehti Tilanteen. Arvostelijat saivat aikaa myöten huomata Kansan Uutistenkin palstojen avautuvan heille. Vuosikymmenen puolivälissä kamppailu »nykyaikaisten» uudistajien ja kovan linjan stalinistien välillä oli päässyt täyteen vauhtiin, ja vuoden 1966 puoluekokouksen tuloksena oli radikaaleja muutoksia. Uusi keskuskomitea valitsi kuudesta uudistusmielisestä, kuudesta keskitien miehestä ja kahdesta stalinistista koostuvan poliittisen toimikunnan, ja puolueen puheenjohtajaksi valittiin uudistusmielinen Aarne Saarinen. Sitä mukaa kuin uudistusmieliset vähitellen tiukensivat otettaan puoluekoneistosta, Taisto Sinisalon johtamat stalinistit kärjistivät oppositiotaan. Stalinistisen vähemmistön pysyessä sokean uskollisena Moskovan ohjeille puolueen enemmistö alkoi siirtyä »suomalaisen sosialismin tielle».[53] SKDL:stä tuli uudelleen hallituspuolue, ja se osallistui Paasion ja Koiviston hallituksiin vuosina 1966–1970, Karjalaisen hallitukseen kahdeksan kuukauden aikana vuosina 1970–71, Martti Miettusen hallitukseen vuosina 1975–76 ja Sorsan toiseen hallitukseen toukokuusta 1977 lähtien.

Vuoden 1966 jälkeen Neuvostoliiton huomioitsijat varustivat anti-neuvostoliittolaisuuden nimilapulla kokoomuspuolueen, Suomen maaseudun puolueen sekä eräiden muiden puolueiden, varsinkin ruotsalaisen kansanpuolueen oikeistoainekset. Arvostelu alkoi kuitenkin yhä enenevässä määrässä kohdistua pikemmin yksilöihin kuin puolueisiin. Useimmat hyökkäykset kohdistettiin ruotsalaisen kansanpuolueen Georg Ehrnroothiin sekä kokoomuspuoluelaisiin Tuure Junnilaan ja Kullervo Rainioon, jotka kaikki aikaa myöten kävivät taakaksi puolueilleen. Ruotsalainen kansanpuolue huokasi helpotuksesta, kun Ehrnrooth luopui siitä vuonna 1974 ryhtyäkseen uuden perustuslaillisen kansanpuolueen puheenjohtajaksi. Tämä Suomen politiikan äärimmäi-

nen oikeisto nimesi vuonna 1977 tohtori Ahti M. Salosen vuoden 1978 presidenttiehdokkaakseen. Salonen, leppymätön oikeistososialidemokraatti, erotettiin oitis sosialidemokraattisesta puolueesta.[54] Vähää myöhemmin Rainio loikkasi perustuslailliseen kansanpuolueeseen, kun kokoomuspuolue oli paheksunut hänen esiintymistään puhujana Salosen rinnalla eräässä poliittisessa kokouksessa.[55]

Kokoomuspuolueenkin sisäiset muutokset olivat yhteydessä soihdun siirtymiseen vanhemmalta nuoremmalle sukupolvelle. Sen voidaan sanoa alkaneen jokseenkin huomaamattomasti vuonna 1965, jolloin 28-vuotias Harri Holkeri tuli puoluesihteeriksi. Kuutta vuotta myöhemmin hän kohosi puolueen puheenjohtajan asemaan. Kun puoluekokous yksimielisesti valitsi hänet uudelleen vuonna 1977, hänen aikaan saamansa perusteellinen muutos ilmeni dramaattisella tavalla, kun valtuutetut 586 äänellä 26 ääntä vastaan hyväksyivät hänen suosituksensa kannattaa Kekkosta vuoden 1978 vaaleissa.[56] Kokoomuspuolue, jota vuodesta 1966 oli pidetty kelpaamattomana osallistumaan Suomen hallituksiin ja joka siitä syystä oli ollut turhautuneessa oppositiossa yksitoista vuotta, oli lopultakin yhtynyt entisen johtajansa Juho Kusti Paasikiven ulkopoliittiseen kantaan. Raivaisiko sen kääntymys myös tien hallitukseen, jäi nähtäväksi.

Kun Suomen poliittiset puolueet määrittivät kantansa vuoden 1978 presidentinvaaliin, muodostui istuvan presidentin taakse rintama, mahtavampi kuin vuoden 1961 Honka-rintama. Suomen kaikkien suurten poliittisten puolueiden johtajat kävivät Kekkosen virka-asunnossa ja antoivat hänelle kappaleen vetoomusta, jonka he esittivät Suomen äänestäjille. Sen olivat allekirjoittaneet 187 kansanedustajanpaikkaa hallussaan pitävien puolueiden puheenjohtajat, ja siinä todettiin, että »kaikki vastuulliset suomalaiset» nyt tukivat maan ulkopolitiikkaa, ja kehotettiin valitsemaan uudelleen Kekkonen »koko kansan presidentiksi».[57] Kaksi pientä puoluetta, joilla ei ollut edustajia eduskunnassa, asettui myös Kekkosen taakse.[58] Ne ainekset, jotka edelleen olivat oppositiossa, jakaantuivat neljän pienen puolueen kesken. Nämä olivat Ehrnroothin perustuslaillinen puolue, Suomen kristillinen liitto, Vennamon Suomen maaseudun puolue sekä tästä eronnut Suomen kansan yhtenäisyyden puolue. Kaikki neljä nimesivät oman vastaehdokkaan Kekkoselle. Kristillisessä liitossa, joka yhdeksine edustajanpaikkoineen oli suurin näistä puolueista, oli melkoinen vähemmistö Kekkosen uudelleenvalinnan kannalla.[59]

Kekkosen vuonna 1944 kuvittelema kansallinen yksimielisyys oli toteutunut, ja Kekkonen itse oli sen vertauskuva. Vuonna 1977 hänen vastustajiensakin oli pakko väittää, ettei heidän oppositionsa ollut tähdätty ulkopolitiikkaa vastaan sellaisenaan. Se mitä he vastustivat, oli Kekkosen väitetty ulkopolitiikalla pelaaminen omaksi henkilökohtaiseksi hyödykseen. He väittivät, että Kekkonen oli korottanut itsensä moitteettoman ulkopoliittisen linjan ainoaksi luotettavaksi vartijaksi, että hän oli samastanut tämän politiikan ja oman persoonansa ja käytti väitettyä korvaamattomuuttaan poliittisena nuijana pysyäkseen vallassa ja että hän näin menetellessään kaivoi Suomen kansanvaltaisilta laitoksilta tuhoisalla tavalla pohjaa. Aika ajoin he myös väittivät, että Kekkonen liian auliisti pyrki olemaan mieliksi Neuvostoliitolle ja suostui myönnytyksiin, jotka eivät ainoastaan olleet tarpeettomia, vaan mahdollisesti haitallisiakin. Niinpä Salonen ensiesiintymisessään presidenttiehdokkaana ilmoitti, että Kekkosen ulkopolitiikka oli epäonnistunut. Hän ei kuitenkaan suostunut esittämään yksityiskohtia, vaan tyytyi pelkästään toteamaan, että »suomettumis»-termin käyttö sekä lännessä että kiinalaisten kommentaattorien taholla riitti

todistamaan hänen väitteensä.[60]

Salosen presidenttiehdokkuuteen liittyi sekä vertauskuvallisuutta että ironiaa. Tämä vanha »tannerilainen», joka oli ollut pääministeri Fagerholmin sihteerinä yöpakkasten aikana ja Honka-rintaman toiminnanjohtajana, oli oivallinen niiden voimien vertauskuva, jotka kolme kertaa vuosien 1948 ja 1961 välillä olivat asettuneet vastahankaan Neuvostoliiton kanssa. Kohtalon ironiaa taas oli, että tästä vertauskuvasta tuli kuusitoista vuotta Honka-rintaman luhistumisen jälkeen Suomen politiikan äärioikeistolaisen kääpiöpuolueen ehdokas. Hän oli niiden »perittyjen katsomusten» viimeisten ripeiden vertauskuva, joista Kekkonen oli varoittanut vuonna 1944, viimeinen heijastus asenteesta, joka vuonna 1939 oli saanut ulkoministeri Erkon kehottamaan Moskovaan matkaavat Suomen neuvottelijat unohtamaan, että Neuvostoliitto on suurvalta.

Salosen ehdokkuus vahvisti, negatiivisella tavalla, sen kumouksellisen muutoksen, jonka sukupolven kokemus oli saanut aikaan suomalaisten ulkopoliittisissa asenteissa. Hänen näkemystensä eristyneisyys todisti siitä yksimielisyydestä, joka nyt ympäröi Paasikiven alulle panemaa ja Kekkosen täyteen kukintaan hoitelemaa ulkopolitiikkaa. Heidän vastustajiensa edustama uhmapolitiikka olisi voinut johtaa vain kansalliseen tuhoon. Jos näet historia voi jotakin opettaa, sen ensimmäinen opetus Suomelle ehdottomasti on, että Suomen on tultava toimeen mahtavan itäisen naapurinsa kanssa. Kyky tai halu tätä naapuria uhitteleviin toimenpiteisiin ei ole pätevä todistus Suomen itsenäisyydestä, paitsi milloin itsenäisyys itse on vaakalaudalla. Todellinen koetinkivi on se, ovatko suomalaiset vapaat hoitamaan sisäiset asiansa haluamallaan tavalla ja ulkopolitiikkansa siten kuin heidän todellinen etunsa määrää. Sanomattakin on selvää, että heidän todellisen etunsa mukaista on ottaa huomioon Neuvostoliiton huo-

li turvallisuudestaan.

Tässä luvussa käsitellyt kolme kriisiä ovat keskeisessä asemassa Suomen ja Neuvostoliiton suhteiden ymmärtämisen kannalta. Vuosien 1948 ja 1961 kaksi suurta kriisiä olivat dramaattisemmat, koska niiden taustana olivat idän ja lännen suuret yhteentörmäykset, mutta bilateraaliset kolme kriisiä olivat perimmältään vaarallisemmat, koska ne saivat alkunsa Neuvostoliiton pelosta, että neuvostovastaiset ainekset tavoittelivat sellaista vaikutusvaltaa, joka sallisi niiden muuttaa Suomen ulkopoliittisen suuntauksen. Kussakin tapauksessa Neuvostoliiton painostus kohdistui niihin – ja vain niihin –, joilla venäläiset arvioivat saattavan olla tarpeeksi voimaa muutoksen aikaan saamiseen, ja tämä teki sosialidemokraateista tärkeimmän maalitaulun. Neuvostoliitto ei käyttänyt painostusta edistääkseen Suomen kommunistien poliittista menestystä, eikä sosialidemokraatteja vastaan hyökätty siksi, että nämä olivat kommunistien vastustajia, vaan koska heidät käsitettiin neuvostovastaisiksi ja lännenmielisiksi. Turvallisuus osoittautui johdonmukaisesti olevan Neuvostoliiton perimmäinen huolen aihe kaikkien näiden kriisien aikana, ja uskoivatpa suomalaiset hallitustehtävät mille puolueelle tai liittoutumalle tahansa, venäläisillä ei ollut mitään huomauttamista niin kauan kuin hallituksen katsottiin olevan uskollinen yya-sopimukselle.

Tämä ei tietenkään merkitse sitä, ettei Moskova olisi mielellään nähnyt Suomen kommunistien pääsevän valtaan joko yksin tai osana liittoutumasta, kunhan tämä saattoi tapahtua ilman poliittista häiriötilaa. Venäläiset eivät kuitenkaan ole ryhtyneet mihinkään laittomiin toimenpiteisiin tähän päästäkseen rauhansopimuksen jälkeisenä kolmena vuosikymmenenä. He ovat kylläkin aika ajoin tukeneet ja ohjanneet Suomen kommunistista puoluetta, minkä seikan länsimaiset huomioitsijat ovat poikkeuksetta tulkinneet pahaenteiseksi, mutta siinä ei

ole mitään erityisen vaarallista tai poikkeuksellista. Itse asiassa tällainen menettely on varsin tavallista samanaatteisten poliittisten puolueiden kesken. Etenkin Euroopan sosialidemokraattiset puolueet ovat harjoittaneet sitä kauan aikaa. Suomen sosialidemokraattinen puolue on saanut tällaista ulkomaista apua. Niinpä esimerkiksi, kun sosialidemokraatit ja kommunistit kiivaasti kamppailivat metallityöväen liiton herruudesta, Ruotsin sosialidemokraattisen puolueen rahastonhoitaja sujautti suomalaisen virkaveljensä taskuun neljännesmiljoonan Ruotsin kruunua kamppailuavuksi. Pahaksi onneksi Ruotsin tulliviranomaiset nappasivat kiinni kovaonnisen suomalaisen ja pari muuta heidän yrittäessään viedä rahat salaa maasta. Asiaa tutkittaessa kävi pian selville, että rahat olivat tulleet Länsi-Saksan sosialidemokraateilta erään Sveitsin pankin välityksellä. Rahan perimmäistä lähdettä ei koskaan paljastettu, mutta hämäriä vihjailuja CIA:n sekaantumisesta asiaan oli liikkeellä. Molemmat puoluerahastojen hoitajat joutuivat sittemmin syytteeseen ja tuomituiksi tukholmalaisessa oikeustuomioistuimessa. Heidän puolueensa kiistivät kaiken osallisuuden salaiseen menettelyyn, mutta Suomen puolueen puheenjohtajan Sorsan kerrottiin sanoneen, että tällainen ulkomainen apu oli normaalin käytännön mukaista.[61]

Sorsan lausunto epäilemättä pitikin paikkansa, kuten pitkä luettelo vastaavia tapauksia osoittaa, esimerkiksi Länsi-Euroopan sosialidemokraattisten puolueiden yhteinen apu autoritaarisen kauden jälkeen Espanjan ja Portugalin sisarpuolueille. Myös Yhdysvaltain viralliset ja epäviralliset ponnistelut kommunistien sulkemiseksi pois Ranskan ja Italian hallituksista voitaisiin mainita; näiden rinnalla Neuvostoliiton yritykset tukea Suomen kommunistista puoluetta kalpenevat. Yksinkertainen totuus on, että kansainvälisiä suhteita hoidellaan monilla tasoilla, jotka kaikki eivät ole virallisia. Merkittävää

salakuljetetun rahan tapauksessa ei kuitenkaan ole se, että sellaista tapahtuu, vaan pikemminkin se, ettei tapaus vaikuttanut Neuvostoliiton Suomen sosialidemokraatteja kohtaan ottamaan asenteeseen. Kamppailu puheena olevan ammattiliiton hallinnasta oli puhtaasti Suomen sisäinen asia eikä siihen liittynyt Neuvostoliiton-vastaisia taka-ajatuksia. Sen vuoksi sosialidemokraattien toiminta ei Moskovassa herättänyt eloon vanhoja epäluuloja eikä aiheuttanut mitään heihin kohdistettua painostusta tai pakotteita. Pian ammattiliiton vaalien jälkeen sosialidemokraatit ja kommunistit yhdessä muiden puolueiden kanssa osallistuivat Miettusen kokoomushallitukseen. Puolitoista vuotta myöhemmin molemmat jälleen toimivat yhdessä Sorsan johtamassa uudessa hallituksessa.

Vuosina 1948, 1958 ja 1961 kitkaa aiheuttaneet kysymykset oli ratkaistu, eikä ole todennäköistä, että ne nousisivat esiin tulevaisuudessa. Suomen sosialidemokraatit olivat ottaneet opikseen, pelin säännöt oli selvennetty ja yleisesti käsitetty, ja lopultakin voitiin sanoa Suomen ja Neuvostoliiton suhteiden tulleen normaaleiksi. Aivan toinen asia on, ettei näitä suhteita hallitsevia sääntöjä vieläkään täysin ymmärretty lännessä.

VI »Suomettuminen»: Sopeutumista vai kauko-ohjausta?[1]

»Suomettuminen» on suhteellisen uusi tulokas kansainvälisen politiikan sanastossa, mutta se on jo ehtinyt saavuttaa maineen, joka täysin vetää vertoja muutamien vanhempien samanluonteisten sanojen saavuttamalle. »Balkanilaistaminen», »neuvostolaistaminen» ja »vietnamilaistaminen» tulevat helposti mieleen. Suomalaisten silmissä sana on vastenmielinen, repivä ja harhauttava. Länsi-Euroopalle ja Pohjois-Amerikalle se ilmentää salakavalaa uhkaa. Sen taustana on idän ja lännen suhteiden liennytys. »Vaara piilee siinä», professori Richard Loewenthal kirjoitti vuonna 1963, »että Neuvostoliitto voisi *détenten* lämpimän päivänpaisteen avulla saavuttaa sen, mihin sen uhkausten kylmällä viimalla ei päästy: Saksan jaon laillisen vakiinnuttamisen ja Atlantin liiton hajoamisen».[2] Professori Loewenthal ei käyttänyt sanaa »suomettuminen», mutta hän kuvaa täsmällisesti tämän termin sisällyksen.

On vaikeaa sanoa tarkalleen milloin termi on saanut alkunsa. Sen ilmeinen edeltäjä oli kuitenkin käytössä jo liki neljännes vuosisataa sitten, kun Itävallassa kiisteltiin maan ulkopoliittisen suunnan valinnasta. Karl Gruber moitti mielestään pelkurimaista taipuvaisuutta »suomalaisen politiikan» valitsemiseen ja väitti, että Itävallalla, toisin kuin Suomella, oli mahdollisuus »todella itsenäiseen olemassaoloon».[3] Termi putkahti hienostuneemmassa muodossa esiin keväällä 1960 erään itävaltalaisen akateemisen aikakauslehden sivuilla. Tämä varoitti otaksumastaan Neuvostoliiton pitkän tähtäyksen suunnitelmasta, jonka tavoitteena oli Itävallan *Finnisierung* (»suomalaistaminen»).[4] Sanan eri muunnoksia ilmeisesti käytettiin Itävallan lehdissä kautta 1950-luvun, ja sittemmin se levisi Länsi-Saksaankin.

Kuitenkin vasta 1960-luvun loppupuolella sana tuli todella tutuksi lännen lehtimiesten, poliitikkojen ja yliopistomiesten keskuudessa. Sen teki kansanomaiseksi Willy Brandtin ehdottama uusi *idänpolitiikka*, radikaali muutos Länsi-Saksan idänpolitiikassa. Siihen sisältyi luopuminen pyrkimyksestä molempien Saksojen yhdistämiseen ja niiden välisten suhteiden normaalistaminen suvereenisuuden ja molemminpuolisen tunnustamisen pohjalla sekä niin ikään Länsi-Saksan ja Itä-Euroopan maiden suhteiden normaalistaminen. Brandt julkisti ehdotuksensa samaan aikaan, kun yhdysvaltalainen senaattori Mike Mansfield oli vaatinut Euroopassa olevien amerikkalaisten asevoimien supistamista, mikä samoin kuin NATO:n lähestyvä 20-vuotispäivä oli aiheuttanut pohdiskelua NATO:n tulevaisuudesta, ja siksi hänen ehdotuksensa viritti uuden ja kiihkeän väittelyn Länsi-Euroopan turvallisuuskysymyksestä. Kaksi tätä ongelmaa pohtinutta henkilöä, jotka kumpikin olivat läheisessä suhteessa Lontoossa toimivaan vaikutusvaltaiseen strategian tutkimusinstituuttiin, piti mahdollisena asteittaista »suomettumista». Pierre Hassnerin mielestä amerikkalaisten asevoimien poisvetäminen merkitsisi auttamattomasti »ensimmäistä askelta neuvostolaistumisen (sen lievemmän ja nykyaikaisemman muodon 'suomettumisen') tiellä».[5] Alastair Buchan taas pohdiskeli tulevan pirstoutuneen Euroopan teoreettista kuvaa ja päätteli, että jos niin kävisi, suuri osa Länsi-Eurooppaa »suomettuisi» 1970-luvulla, minkä olotilan hän määritteli »nimellisesti itsenäiseksi, mutta alttiiksi Neuvostoliiton painostukselle milloin tällaista käytettäisiin».[6]

Brandtin valitseminen lokakuussa 1969 Länsi-Saksan liittokansleriksi merkitsi hänen *idänpoliittisen* ehdotuksensa kohoamista poliittiselle tasolle. »Suomettumisesta» tuli nopeasti kätevä iskusana, jota yhä hanakammin ja tiheämmin ryhtyivät viljelemään ne, jotka pelkäsivät sellaisen liennytyspolitiikan aiheuttavan Länsi-Euroopalle erittäin tuhoisia seurauksia. Vuosina 1971 ja 1972 termiä käytettiin hyvin yleisesti Atlantin kummallakin puolella, ja sen kansanomaisuus saavutti huippunsa vuonna 1973. Sen jälkeen sitä käytettiin yhä vähemmän ja vähemmän umpimähkäisesti, mutta se pysyi edelleen niiden mieli-iskusanana, joiden epäluulo Neuvostoliiton politiikkaa kohtaan ja liennytyksen vastustaminen oli piintyneintä.

Suomessa alettiin yhä enemmän huolestua siitä, että uudella termillä saattaisi olla tuhoisa vaikutus Suomen puolueettomuuspolitiikan lännessä saavuttamaan luottamukseen. Suomen ulkomailla olevat sanomalehtiattaseat saivat uudenlaisen, nopeasti kasvavan raportoimistehtävän. Jatkuva kaikkialta maailmasta tuleva sanomalehtileikkeiden virta pani Helsingin ulkoministeriön arkiston »Suomettumis»-kansiot pullistumaan. Presidentti Kekkonen itse tutustui säännöllisesti ja erittäin huolestuneena kaikkeen tähän aineistoon. Kun Suomen nimi oli kärkkäästi liitetty iskusanaan, jolla kuvattiin tulevaa tuhoa, Suomen ulkopolitiikan päätöksentekijöillä ja puolestapuhujilla oli täysi syy huolestua. Iskusanahan pohjimmiltaan sisälsi ajatuksen, että Suomea jo oli kohdannut sellainen tuho – että se itse asiassa oli pääesimerkki olotilasta, jonka basillit paraillaan uhkasivat koko Länsi-Eurooppaa.

Se mitä presidentti Kekkonen ja hänen ulkopoliittiset avustajansa saivat lukea tästä huolellisesti kerätystä yleismaailmallisesta sanomalehtileikekokoelmasta, ei varmastikaan ollut tarkoitettu heitä rohkaisemaan. »Länsi-Eurooppaa», Arnaud de Borchgreve kirjoitti

Newsweekissä kesällä 1972, »uhkaa 'suomettuminen', toisin sanoen mitä ulkopolitiikkaan tulee, se saa havaita olevansa Neuvostoliiton tehokkaan valvonnan alainen».[7] Kirjoittaja ei vaivautunut kuvailemaan Suomen tosiasiallista tilannetta. Useimpien länsimaisten lehtimiesten tavoin hän piti itsestään selvänä, että Suomen onneton ahdinkotila oli yleisesti tunnettu ja että termi »suomettuminen» antoi siitä täsmällisen kuvan. Eräs toinen lehtimies olikin muutamaa kuukautta aikaisemmin kirjoittanut, että »suomettuminen» on »yleisesti tunnettu vaara».[8] Länsi-Saksan liennytyksen yleensä ja Brandtin idänpolitiikan erityisesti itsepäisimmän vastustajan Franz Josef Straussin tulkinnan mukaan tämä vaara ei sisältänyt sen vähempää kuin »Länsi-Euroopan tuhoamista merkittävänä poliittisena voimatekijänä». Hän väitti, että Bonnin hallituksen oli »mieletöntä» puhua Euroopan turvallisuuskonferenssin puolesta, sillä mitä kansleri Brandt mahtoikin ajatella puhuessaan »Euroopan rauhanjärjestelystä», venäläisillä oli mielessään aivan toisentyyppinen järjestely, nimittäin »asteittainen 'suomettuminen'».[9] *The New York Timesin* nimekkään ulkopoliittisen kolumnistin C. L. Sulzbergerin mukaan »suomettumisen» mahdollisuus oli länsieurooppalaisten »painajainen», koska »se lopulta jättäisi heidät alttiiksi läheisen Neuvostoliiton painostukselle Yhdysvaltojen askel askelelta peräytyessä uusisolationismia kohti». Hänen mielestään länsieurooppalaisilla oli vain kaksi vaihtoehtoa: »luottaminen Yhdysvaltoihin – tai 'suomettuminen'». Hän määritteli termin alistumiseksi »venäläisten herruuteen ja tietyn sisäisen vapauden suvaitsemisen uskotteluun.» Tällainen, hän lisäsi, »tietenkin on Suomen asema». Hän myönsi kuitenkin, että suomalaisia pidettiin »suhteellisen höllässä poliittisessa liekaköydessä».[10]

Lännen lehtimiehet saattoivat silloin tällöin vaivautua selittämään lukijoilleen, miksi Suomen valtiollinen

asema oli saattanut olla aiheuttamassa »suomettumis»-termin syntymisen. *The Spectatorin* entinen toimittaja Iain Hamilton kiinnitti lukuisille lehdille lähetetyssä artikkelissa huomiota siihen, että Neuvostoliiton pitkän tähtäyksen päämääränä »ei ollut pelkästään Länsi-Euroopan tekeminen puolueettomaksi, vaan sen 'suomettaminen', toisin sanoen sen saattaminen tehokkaasti Neuvostoliiton yliherruuden alaiseksi». Vaikka Suomella oli »kaikki kansallisen suvereenisuuden ulkonaiset merkit ja symbolit», tämä oli todellisuudessa vain harhakuva. Tosiasia oli, että sen vapautta oli siinä määrin rajoitettu, että »sitä voitiin varsin hyvällä syyllä kuvata pohjimmiltaan Neuvostoliiton imperiumin läänitysalueeksi».[11] New Yorkin *Daily News* ilmaisi, jäljittelemättömän rahvaanomaiseen tapaansa, asian havainnollisemmin. Länsi-Euroopan »suomettaminen» oli, kuten eräs sen toimituksen artikkeli varoitti, »Kremlin despoottien ensisijainen pitkän tähtäyksen päämäärä». »Jos Venäjän punaiset pääsisivät tähän päämäärään, he voisivat pelottelemalla ja kiristämällä pakottaa Länsi-Euroopan asettamaan suunnattoman suuren teollisen ja maataloustuotantokapasiteettinsa Kremlin palvelukseen ja pysyttämään sen siinä». Artikkeli jatkoi selittämällä, että Kreml oli »tällä tavoin imenyt verta suomalaisista ennen kuin toinen maailmansota päättyi vuonna 1945 ja siitä lähtien».[12] Samansuuntaisesti, joskin aristokraattisempaa kieltä käyttäen, Otto Habsburg määritteli vuonna 1973 »suomettumisen» tilaksi, jossa »valtio on menettänyt olennaisen suvereenisuutensa ainesosia samalla kun se on säilyttänyt demokraattisen elämän ja vapaan järjestyksen ulkonaisen näön». Juuri tällainen, hän totesi, oli Suomen asema. Pieni Suomi-parka oli kietoutunut »alituiseen ja sitkeään kamppailuun, jossa Neuvostoliitto kärsivällisesti pyrkii todelliseen päämääräänsä, Suomen muuttamiseen satelliitiksi». Mikään pysyvä kompromissi ei ollut mahdollinen. »Vastoin haluaan noudattaa puolueettomuuspolitiikkaa Suomen on äskettäin ollut pakko entistä enemmän taipua Neuvostoliiton linjalle», Habsburg huomautti alakuloiseen sävyyn.[13]

Muutamat äänet sentään moittivat »suomettuminen»-termin käyttöä. Eräs niistä oli yllättävää kyllä Länsi-Saksan ulkoministeri Walter Scheel, joka toukokuussa 1970 tuomitsi sanan halventavana ja loukkaavana. Puhuessaan liittopäivillä hän ilmoitti tuntevansa arvonantoa sellaisia pieniä maita kohtaan, jotka olivat onnistuneet pysyttelemään suurvaltojen ristiriitojen ulkopuolella. Suomi, Itävalta, Sveitsi ja Jugoslavia edustavat erilaisia puolueettomuuspolitiikan vivahduksia aikana, jona puolueettomuus kahden suuren valtaryhmittymän välissä oli käynyt yhä vaikeammaksi, Scheel lausui.[14]

Hänen eriävällä mielipiteellään ei kuitenkaan ollut havaittavaa tehoa, ja syksyllä 1971 Suomen ulkoministeriö katsoi olevansa pakotettu käymään käsiksi yhä hälyttävämpään ilmiöön. Eräs sen korkeimpia poliittisia virkamiehiä, Keijo Korhonen, sanoi joukolle länsisaksalaisia lehtimiehiä, että termin »suomettuminen» käyttäminen oli »yksinkertaisesti epäreilua». Se perustui »vakavaan Suomen aseman ja ulkopolitiikan väärinkäsittämiseen» ja sen käyttö »oli omiaan ruokkimaan sellaisia väärinkäsityksiä ja pitämään niitä hengissä». Korhonen arvioi termin olevan niitä kansainvälisen journalismin rikkaruohoja, joita on helppoa kylvää, mutta vaikeaa tuhota ja jotka sallivat puolueettoman maan hyvän nimen käytön täysin vieraalla ja tilanteeseen soveltumattomalla tavalla. Amerikkalaisten joukkojen Länsi-Euroopasta poistamisen mahdollisia seurauksia pohdiskeleva keskustelu »ei millään lailla koskenut Suomea», tohtori Korhonen lausui, koska »Suomen itsenäisyys ei koskaan ole ollut vieraiden joukkojen, amerikkalaisten tai muiden, varassa».[15]

Korhosen vetoomuksella oli kenties jotakin vaikutusta. Syystä tai toisesta useat länsisaksalaiset ja muut ulkomaiset lehtimiehet tuntuivat sen jälkeen hiukan harkitummin käyttävän loukkaavaa termiä, vaikka tämän suosio jatkoi nousuaan vielä parin vuoden ajan. »Käsite 'suomettuminen'», eräs itävaltalainen lehtimies kirjoitti loppuvuodesta 1972, »ei ainoastaan sisällä epäkohteliaisuutta suoraselkäistä kansakuntaa kohtaan, vaan myös väärän sävyn, joka tarpeettomasti rasittaa Länsi-Euroopan ja Neuvostoliiton muutenkin vaikeaa suhdetta».[16] Eräs saksalainen lehtimies paheksui Straussin jatkuvaa taistelua tämän väärän sävyn puolesta ja kuvaili miten suomalaiset olivat toisen maailmansodan jälkeen saaneet aikaan poliittisen ihmeen rakentamalla itselleen turvallisen aseman supervallan varjossa: »On totisesti irvokasta,» hän kirjoitti, »että tätä saavutusta, joka tänäänkin vaikuttaa uskomattomalta, palkittaisiin 'suomettumisen' nimilapulla».[17] Jopa konservatiivinen *Die Welt* -lehtikin, joka vuonna 1972 oli julkistanut Straussin määritelmän »suomettumisesta», oli vuonna 1973 valmis myöntämään, että termi oli »onneton ja harhauttava sikäli, että se saattoi aiheuttaa vaikutelman kuin kysymyksessä olisi tyypillisesti suomalainen politiikka. Näinhän tietenkään ei ole laita».[18] Eräs sveitsiläinen toimittaja päätti pitkän artikkelinsa Suomen ja Neuvostoliiton suhteista toteamukseen: »Paradoksaalista kyllä Suomea ei koskaan ole 'suometettu'».[19] Eräs amerikkalainen huomioitsija taas totesi ilmiötä tutkittuaan, ettei »suomettuminen» ollut muuta kuin myytti, kuinka sitkeästi siihen sitten uskottiinkin »ainakin länsimaisen ajattelun liepeillä».[20]

Suomalaiset tunsivat levottomuutta havaitessaan länsimaiden lehdistön viljelevän kevytmielisesti loukkaavaa sanontaa, mutta raivostuivat, kun ulkomaiset valtiomiehet ja diplomaatit käyttivät sitä. Eräs tällainen tapaus sattui korkean tason amerikkalaisen suurlähettilään Martin Hillenbrandin kohdalle. Pian Bonniin saapumisensa jälkeen hän Länsi-Saksan radiolle antamassaan haastattelussa totesi, että »niin sanotusta Euroopan suomettumisesta» puhuttiin paljon. Hän väitti olevansa haluton käyttämään tätä sanontaa, mutta haastattelijan tiukatessa hänen kantaansa hän myönsi, että »asiaa voidaan tietenkin pitää tulevaisuuden kannalta vaarana». Saksalaisille kuulijoilleen hän kuitenkin vakuutti, että Yhdysvaltojen voitiin luottaa »tekevän kaikkensa sen estämiseksi».[11] Suomen ulkoministeriö ilmoitti oitis tyytymättömyytensä Washingtonin ulkoministeriölle.

Joukko Länsi-Euroopan ja Amerikan valtiotieteilijöitä oli mukana antamassa »suomettumis»-käsitteelle tieteellisen arvokkuuden verhoa. Niinpä Hudson Instituten Herman Kahn käytti termiä kesällä 1968 Yhdysvaltain ilmavoimia varten laaditussa muistiossa. »Neuvostomahdin menestyksellinen palauttaminen» -nimen saanut muistio kuvasi Neuvostoliiton ohjaamaa kuviteltua itäsaksalaista paikallista tunnusteluiskua Länsi-Berliiniin. Kun Yhdysvallat ja NATO eivät pystyneet sitä tehokkaasti torjumaan, oli tuloksena »Länsi-Euroopan moraalin laskeminen, 'suomettuminen'».[12] Walter F. Hahn taas viittasi siihen erittäin arvovaltaisen amerikkalaisen neljännesvuosikirjan *Foreign Affairsin* julkaisemassa artikkelissa vuonna 1972. »Se mitä länsieurooppalaiset todella pelkäävät ja mitä he kauan ovat pelänneet enemmän kuin Neuvostoliiton massiivista sotilaallista hyökkäystä Länsi-Eurooppaan, on se uhka, joka Euroopassa on saanut kansanomaisen nimityksen 'suomettuminen'», hän kirjoitti. Tämä termi, hän jatkoi, »tarkoittaa menettelyä, jonka avulla Neuvostoliitto toimien strategis-sotilaallisen ylivoimaisuutensa taustalta, mitä Eurooppaan tulee, ja ovelasti sekoittaen uhkaukset suostutteluun asteittain saavuttaisi hegemonia-aseman koko Euroopassa».[23]

Suomalaiset närkästyivät aivan erityisen kiivaasti nor-

jalaisen valtiotieteilijän Nils Ørvikin vuonna 1972 Suomen turvallisuuspolitiikasta julkaisemasta teoksesta. Närkästys ehkä oli tavallista raivokkaampi sen johdosta, että Ørvik oli skandinaavi, ja siitäkin, että hän oli halunnut julkaista kirjansa Länsi-Saksassa;[24] siellä sille heti täysin rinnoin ilmaisivat hyväksymisensä Strauss ja hänen kaltaisensa. Suomessa vain äärioikeisto myötäili Ørvikin ajatuksia. Konservatiivinen *Uusi Suomi* julkaisi huomautuksia tekemättä useita kuukausia vitkasteltuaan sivun verran otteita kirjasta,[25] mutta kokoomuspuolueen puheenjohtaja Harri Holkeri lausui eräälle saksalaiselle lehtimiehelle, että termiä »suomettuminen» näyttivät etupäässä käyttävän henkilöt, jotka »kieltäytyivät tunnustamasta tosiasioita».[26] Eräs varsin konservatiivinen kirjoittaja lopetti *Hufvudstadsbladetiin* kirjoittamansa kirjaselostuksen arvioimalla kirjan »asioita tuntemattomaksi sekasotkuksi», joka oli vailla kaikkia tieteellisiä ansioita ja alkeellisintakin objektiivisuutta.[27]

»Jos on olemassa kauko-ohjauksen yleistä teoriaa», Ørvik kirjoitti, »tämän päivän Suomi on siitä asianmukainen esimerkki». Hän koetti osoittaa tämän alkuhypoteesin oikeaksi kuvaamalla ja tulkitsemalla Suomen ulko- ja puolustuspolitiikkaa toisesta maailmansodasta lähtien sekä esitti lopuksi luettelon ja lyhyen pohdiskelun kuudesta peruspiirteestä, jotka jokaisen poliittisen kauko-ohjauksen teorian täytyy sisältää: 1. eristyneisyys, toisin sanoen toisilta valtioilta saatavan voimakkaan ja tehokkaan avun puute. 2. kykenemättömyys maahantunkeutumisen torjumiseen ja maan miehittämisen estämiseen. 3. yhteiset rajat ja/tai esteetön pääsy vieraille asevoimille. 4. kansallisen yhteyden, sisäisen lujuuden ja yhteisten päämäärien puute. 5. kommunistipuolueen tai vasemmistopuolueiden voimakkuus. 6. taloudellinen riippuvuus. Ørvikin mielestä kaikki nämä piirteet, etenkin viisi ensimmäistä, olivat ominaisia Suomen samoin kuin Neuvostoliiton muiden eurooppalaisten naapurimaiden tilanteelle. Vaikka hän myönsikin Suomen nauttivan suurempaa sisäistä ja ulkoista vapautta kuin Itä-Euroopan valtiot, hän kuitenkin väitti, että Suomea kauko-ohjattiin suuremmassa määrässä kuin se itse ohjasi itseään. Erittäinkin vuoden 1958 jälkeen hänen sanojensa mukaan »suuntaus selvästi vie kohti suurempaa riippuvuutta venäläisistä ohjeista». Vaikka Suomi edelleen pysyi erikoistapauksena, tämä »ei välttämättä merkinnyt sitä, ettei tällä hetkellä Suomessa havaittavia menetelmiä jonakin päivänä sovellettaisi myös muualla», Ørvik antoi ymmärtää.

Professori Ørvikin Suomen ja sen mahtavan neuvostonaapurin suhteen masentava erittely ei juuri lainkaan muistuta useimpien niiden suomalaisten turvallisuusanalyysien suorittajien näkemystä, joiden lausuntoja hän lainaa johtopäätöstensä tueksi. Etevin näistä oli eversti Wolf H. Halsti, mies joka ajoittain on arvostellut Suomen politiikan eräitä puolia, vaikkakaan ei niin kriittisesti, kuin Ørvikin kirjan lukijat saattavat erehtyä luulemaan. Vuonna 1975 George R. Urbanin kanssa käymässään pitkässä ja syvällisessä keskustelussa, jonka Vapaan Euroopan radio lähetti eetteriin, eversti Halsti huomautti, että »sanan 'suomettuminen' tavanomainen käyttö on harhauttavaa, koska sitä käytetään merkitsemään Suomen itsenäisyyden murentumista, ja tällaisesta ei ilmeisesti ollenkaan ole kysymys». Hän saattoi helposti käsittää, että Suomen »näpertelevä, väistelevä ja fragmentaarinen suhde» Neuvostoliittoon saattaa länsimaisista huomioitsijoista tuntua »eriskummalliselta ja jopa kierolta», mutta hän korosti, että »tämä suhde toimii». Halstin sanojen mukaan suomalaisten tämänhetkiset vapaudet ovat »verrattomasti suuremmat kuin ne olivat kaksikymmentä vuotta sitten», ja hän jatkoi seuraavaan tapaan:

Kaukana siitä, että olisi tapahtunut taantumusta, kuten lännessä usein

otaksutaan, meidän liikkumatilamme on avartunut tavalla, joka olisi ollut käsittämätöntä sodan jälkeen. Sen vuoksi ei ole lainkaan mielekästä puhua »suomettumisesta». Jos haluatte helppotajuisen katsauksen suhteestamme Neuvostoliittoon, sanoisin näin: hyvin pieni maa, jota valppaasti valvoo hyvin suuri naapuri, joka uskoo olevansa oikeutettu niin tekemään.[29]

Ei tarvitse olla eri mieltä professori Ørvikin kuudesta kauko-ohjailun tunnusmerkistä tai kiistää hänen väitettään, että ainakin eräät niistä sopivat Suomen tapaukseen. Suomi on tosiaankin siinä mielessä eristyneessä asemassa, ettei se voi toivoa ulkopuolista apua Neuvostoliiton hyökkäyksen tapahtuessa, se ei voi toivoa voivansa menestyksellisesti puolustautua sellaista hyökkäystä vastaan, sillä ja Neuvostoliitolla on pitkä yhteinen raja ja Suomessa toimii suurehko kommunistinen puolue. Teoria ja käytäntö eivät kuitenkaan kulje käsi kädessä. Se kieltämätön tosiasia, että Neuvostoliitolla on täydet mahdollisuudet saattaa Suomi hegemoniansa alaiseksi joko kauko-ohjauksella tai muulla tavoin, ei merkitse sitä, että sen täytyisi tehdä niin – tai että se on jo tehnyt niin. Joka järkeilee toisin, menettelee yhtä pätevästi kuin aloitteleva sotahistorioitsija, joka löydettyään arkistoista jonkun sellaisen operaatiosuunnitelman, joita yleisesikunnat jatkuvasti laativat eri mahdollisuuksien varalta tai harjoituksen vuoksi, päättelee, että suunnitelma on ollut aikomus toteuttaa käytännössä.

Tosiasia on, että Kanada on, jos otetaan huomioon Ørvikin kauko-ohjauksen tunnusmerkit, »suomettuneempi» kuin Suomi. Kun ainoastaan tunnusmerkit 1, 2, 3 ja 5 sopivat Suomen tapaukseen, Kanadan kohdalla pätevät tunnusmerkit 1, 2, 3, 4 ja 6, useimmat niistä paljon suuremmassa määrässä kuin Suomeen sopivat tunnusmerkit. Teoreettisesti pitäisi sen vuoksi sanoa Kanadaa auttamattomasti »suomettuneeksi».

Teoreettisesti tämä on erinomaisen näppärää, mutta käytännössä käsitys on mieletön – sekä Suomen että

Kanadan kohdalla. Se että professori Ørvik soveltaa teoriaansa Suomen tapaukseen samoin kuin kaikki journalistiset ja poliittiset »suomettumisen» määritelmät, on ehdollinen refleksi, jonka ärsykkeenä on ollut joukko piintyneitä otaksumia. Näiden määritelmien perusotaksumat ovat 1. että Länsi-Euroopan neuvostolaistaminen on ollut ja edelleen on Neuvostoliiton politiikan päämäärä, 2. että Neuvostoliitto käyttää liennytystä välineenä tähän päämäärään pääsemiseksi, 3. että Suomi on jo joutunut Neuvostoliiton kauko-ohjauksen alaiseksi sekä 4. että Suomen ja Neuvostoliiton suhde on pätevä malli, josta saadaan opetus Neuvostoliiton ja Länsi-Euroopan NATO-maiden suhteiden tulevasta kehityksestä.

Jokaista näistä otaksumista voidaan pitää kysymyksenalaisena. Vaikka keskusteluun pääsemiseksi hyväksyttäisiinkin kolme ensimmäistä otaksumaa, neljäs olisi täydellinen *non sequitur*. Kuten George F. Kennan on sanonut, »jos Suomen suhteessa Neuvostoliittoon on jokin silmiinpistävä ominaisuus, se on sen ainoalaatuisuus. Se on suhde, jota ei voida ymmärtää ja joka tosiaankin on jokseenkin tarkoitukseton, ellei sitä tarkastella historialliselta kannalta, ja siinä kuten muissakaan suhteissa se ei muistuta mitään muuta.» Kennan pitää »suomettumis»-termin sisältämää analogiaa... »mielettömästi liioiteltuna ja sopimattomana». Siihen sisältyvät päätelmät eivät »tee oikeutta sen paremmin Suomen nykyiselle asemalle kuin Länsi-Euroopan potentiaaliselle asemallekaan». Kaiken kaikkiaan »ei ole mitään järkeä» käyttää termiä »suomettuminen» luonnehtimaan mitään tilannetta, johon Länsi-Eurooppa voi joutua nähtävissä olevassa tulevaisuudessa. Siitä on yksinkertaisesti tullut mukava linnunpelätti, haamu, joka on manattu esiin »osoittamaan mitä seurauksia olisi jokaisesta huomattavasta aikaisemman aikakauden, Adenauerin ja Dullesin politiikan tieltä poikkeamisesta – toisin sanoen jokaisesta yrityksestä lievittää kylmän

sodan suurimpia vaaroja ja hankaluuksia.»[30]

Rinnastuksen mielettömyys käy sitäkin selvemmäksi, kun verrataan Suomen aseellisen voiman suuruutta Länsi-Euroopan maiden mahdollisuuksiin. Suomen väkiluku on 4,7 miljoonaa ja sen asevoimien suuruus on sopimuksella rajoitettu. Niin ollen sillä ei ole mitään mahdollisuuksia vastustaa 259 miljoonan venäläisen valtavaa voimaa. Länsi-Euroopalla sen sijaan on sellaiseen riittävät mahdollisuudet. NATO:n kahdentoista eurooppalaisen jäsenvaltion yhteinen asukasluku on jo 270 miljoonaa, ja Turkki lisää summaan 40 miljoonaa. Jo ilman mitään apua 239 miljoonalta amerikkalaiselta ja kanadalaiselta liittolaiseltaan Euroopan NATO-mailla on sekä elävän voiman että taloudellisten voimavarojen osalta tasaveroinen asema Neuvostoliiton suhteen. Amerikkalaisten joukkojen poistaminen voisi heikentää niiden asemaa vain niiden omasta tahdosta. Voidaan tietenkin ymmärtää, että ne ovat haluttomia sallimaan jenkkien kotiinpaluuta, koska amerikkalaisten joukkojen läsnäolo tulilinjassa konfliktin sattuessa olisi paras tae Amerikan uskollisuudesta niiden asialle, mutta niillä on keinoja korvata sellainen joukkojen poistaminen. Sellainen aiheuttaisi kuitenkin harmillisen tärkeysjärjestysten uudelleenjärjestelyn, ja näyttää siltä, että ne haluavat välttyä tällaiselta tulevaisuudennäkymältä. Jos Länsi-Euroopan kansat todella uskovat »suomettumiseksi» sanomansa vaaran uhkaavan, niiden laiminlyönnit sotilaallisen ja muun puolustuksen lujittamisessa näyttävät osoittavan päinvastaista. Ilmeisestikään uhkaa ei pidetä kyllin vakavana, jotta ryhdyttäisiin vähäisimpiinkään taloudellisiin uhrauksiin.

On pakko Kennanin tavoin »tehdä johtopäätös, että jos nykyinen lörpöttely 'suomettumisesta' kuvastaa aitoja pelon tunteita, kysymys on pelosta, joka ei todellisuudessa kohdistu ulkonaiseen voimaan ja painostukseen, vaan sisäiseen heikkouteen... Ne kuvastavat luottamuksen puutetta sisäisiin oloihin pikemmin kuin ulkoisten seikkojen pelkoa.»[31] Oli miten oli, termi »suomettuminen» siinä merkityksessä missä sitä tavallisesti käytetään Länsi-Euroopassa ja Pohjois-Amerikassa, ei ole paikallaan Suomen kohdalla. Presidentti Kekkonen yritti lokakuussa 1974 määritellä sen uudelleen kuvaten sen poliittisia erimielisyyksiä Neuvostoliiton kanssa sovittelevaksi politiikaksi, mutta tällä määritelmällä ei ole ollut länsimaissa havaittavaa vaikutusta termin käyttöön, mikä tuskin on yllättävää. Kuten Korhonen oli kolme vuotta aikaisemmin sanonut länsisaksalaisten lehtimiesten muodostamalle kuulijakunnalleen, termi oli kuin rikkaruoho, »helppo kylvää, mutta vaikea tuhota». On mielekästä otaksua, että se määritelmä, joka omaksutaan läntisen maailman sanakirjoihin, kuvastaa Franz Josef Straussin näkemyksiä eikä Urho Kekkosen oivaa ehdotusta.

Viime vuosina on länsimaisilla huomioitsijoilla ollut taipumus osoittaa sormella Suomessa tavallista itsesensuuria ja esittää se todisteena »suomettumisesta». Kieltämätön tosiasia onkin, että suomalaiset poliitikot, kustantajat ja sanomalehdet yleensä sivuuttavat vähin äänin sellaiset Neuvostoliiton asiat, joita muissa länsimaissa korostetaan eniten. Useimmat Moskovaan asettuneet länsimaiset lehtimiehet näyttävät oleskelevan siellä ensi sijassa selostaakseen Neuvostoliiton toisinajattelevien toimintaa, lausuntoja ja kärsimyksiä, kun taas suomalaiset mieluummin ovat hiljaa tästä Neuvostoliiton elämän puolesta ja suosivat kirjoittamista myönteisemmistä seikoista. Länsimaissa tämä on tulkittu uudeksi todistukseksi suomalaisten alistumisesta Neuvostoliiton painostukseen, suukopan asettamiseksi lehdistölle ulkopoliittisten näkökohtien nimessä tai yksinkertaisesti merkiksi siitä, miten heikoksi ja kolhituksi Suomen demokratia on käynyt.

Itsesensuurilla on kuten avoimellakin sensuurilla pit-

kä historia Suomessa. Sanomalehdistön vapaudesta säädettiin laki jo niin varhain kuin vuonna 1766, mutta vapautta kesti vain kuusi vuotta. Ruotsin vallan päättyessä vuosina 1808–09 sensuuri oli koventunut miltei yhtä ankaraksi kuin vuonna 1684 voimaan saatetun ennakkosensuurin aikana, ja ruotsalaiset säännökset jäivät voimaan vuoden 1809 jälkeenkin. Vuonna 1829 otettiin ennakkosensuurijärjestelmä muodollisesti uudelleen käytäntöön, ja se pysyi voimassa vuoteen 1905, lukuun ottamatta lyhyttä katkoa vuosina 1865–67. Ennakkosensuuri lakkasi 1905, mutta lehdistön vapaus pysyi jokseenkin näennäisenä vuoteen 1917. Vuonna 1919 lehdistön vapaus lopullisesti taattiin, ja sitä rajoittivat vain herjausta, solvausta, epäsiveellisiä julkaisuja, jumalanpilkkaa ja valtio- tai maanpetosta koskevat lait. Vuonna 1948 rikoslakiin tehty lisäys sääti rangaistavaksi sellaisen julkisen ja tahallisen vieraan valtion halventamisen, joka voi aiheuttaa Suomen suhteiden vieraaseen valtioon vahingoittumisen. Suomen viranomaiset ovat kuitenkin olleet erittäin haluttomia soveltamaan tätä lainkohtaa. *Hufvudstadsbladetin* entinen päätoimittaja Torsten Steinby onkin sanonut: »Normaalioloissa Suomen sanomalehdistön vapaus on riittävästi taattu, vaikka viranomaiset eivät aina olekaan osoittaneet täydellistä ymmärtämystä tässä suhteessa.» Hän huomauttaa kuitenkin, että »poikkeuksellisissa oloissa on ollut mahdollista suhteellisen helposti ja rankaisematta rajoittaa lehdistön vapautta». Tämä, hän lisää, »osoittaa kuinka vaikeaa on tottua vapauteen».[33]

Tämä viimeinen lausunto on merkityksellinen, sillä siitä kuvastuu tosiasia, että Suomessa nykyisin harjoitettu itsesensuuri on pikemminkin tradition ja psykologisen valmennuksen kuin Neuvostoliiton painostuksen tuotetta. Sellaisenaan sitä todellakin täytyy pitää rikkeenä Suomen kansanvaltaisessa käytännössä, vaikkei sitä voidakaan käyttää todisteena »suomettumisesta» tai

mistään muunlaisestakaan neuvostoliittolaisesta kauko-ohjauksesta. Se on Suomessa kotoperäinen ilmiö, ja jotta sitä voitaisiin ymmärtää, täytyy olla pintaa syvemmälti perillä Suomen historiasta. Eräissä länsimaisissa demokratioissa vallitseva täysin hillitön lehdistön vapaus on yksinkertaisesti vieras suomalaisten kokemukselle ja koulutukselle. Amerikan lehdistön väite, että yleisöllä on oikeus saada tietää kaikki (väite, johon sivumennen sanoen Amerikan oikeusistuimet ovat alkaneet suhtautua yhä epäilevämmin), ei saisi taakseen montakaan suomalaista toimittajaa ja kustantajaa. Lehdistön vapautta on Suomessa vuoden 1919 jälkeen vesittänyt yhteisen edun vastuun tunne, varsin kiitettävä periaate, joka kuitenkin on ilmeisen altis väärinkäytölle. Amerikan lehdistö voi vahingoittaa valtion laillisia etuja ja tallata raa'asti yksilöiden oikeuksia, kun Suomen lehdistö on taipuvaisempi tukkimaan suunsa sellaisten väärinkäytösten välttämiseksi. Niin tehdessään se voi syyllistyä toisenlaiseen väärinkäytökseen ja tietoisesti tai tarkoittamattaan muuttua mitä kirjaimellisimmissa mielessä neljänneksi valtiomahdiksi pikemmin kuin uutisten ja tiedon välittäjäksi.

Ei pidä unohtaa, että länsimaiden vapaamielisimmät traditiot eivät sisälly suomalaisten kokemukseen. Suomalaiset ovat kokeneet ruotsalaisten ja venäläisten herrojensa autoritaarisuuden, ja Suomen demokratia on syntynyt näiden kokemusten uhalla sekä kiihkeän kansallismielisyyden ja yhteiskunnallisten ristiriitojen saatossa. Sisällissota hajotti kansakuntaa vielä enemmän, ja lehdistön vapaus oli, etenkin vasemmistolehtien kohdalla, 1920- ja 1930-luvulla tuntuvasti rajoitettu oikeus. Sotavuodet vuodesta 1939 lähtien saattoivat sensuurin muodollisesti voimaan, ja tilanne pysyi sellaisena syksyyn 1947. Lehdistö vastasi ottamalla käytäntöön itsesensuurin välttääkseen sensuurilakien loukkaamisesta aiheutuvat pakotteet. Suomen yleisradiosta tuli tarkoin

valvottu valtion propagandaelin, kun taas lehdistö, joka liikekannallepanon johdosta oli menettänyt toimittajavoimiaan, havaitsi käytännölliseksi julkaista artikkeleita, joita valtion tiedotuslaitos sille säännöllisesti toimitti. Vähemmän tiukkaa valvontajärjestelmä oli syyskuusta 1944 lokakuuhun 1947.[34]

Vuodesta 1947 lähtien ei Suomessa ole ollut minkäänlaista sensuuria. Tuskin oli kuitenkaan odotettavissa, että suomalaiset kustantajat ja sanomalehtien julkaisijat olisivat kädenkäänteessä pystyneet vapautumaan pitkäaikaisten traditioiden ja totutun käytännön vaikutuksesta. Sekä traditiot että oma vakaumus saivat heidät suhtautumaan myönteisesti kansakunnan turvallisuuden nimessä esitettyihin vetoomuksiin, ja turvallisuushan riippui enemmän kuin koskaan ennen hyvistä suhteista Neuvostoliittoon. Niinpä Neuvostoliittoon kohdistuva arvostelu pyrki vaimenemaan. Tämän käytännön »korrektisuutta» lujittivat sekä Neuvostoliiton hyökkäykset niitä vastaan, joitten arvostelu arvioitiin erityisen loukkaavaksi, että presidenttien Paasikiven ja Kekkosen lukuisat varoitukset. Ei ollut ollenkaan harvinaista, että Paasikivi kutsui koolle »pressikonferenssin» antaakseen lehtimiehille ohjeita miten voitiin kirjoittaa arkaluontoisista aiheista vaarantamatta kansakunnan turvallisuutta. Kekkonen toisaalta esitti neuvonsa lehdistölle yksityiskirjeissä ja julkisissa puheissa, usein kärkevään ja opettavaiseen sävyyn. Hänen yksityiskirjeensä saattoivat toimittaa eron pahennusta herättäneille toimittajille. Näin kävi Simo Juntuselle, nimimerkkiä Simppa käyttäneelle pakinoitsijalle, joka sai eron sosialidemokraattisesta Demari-lehdestä presidentin lähetettyä päätoimittajalle kiukkuisen kirjeen. Kekkosen julkiset puheet milloin ne kosketellivat lehtimiesten ylitsekäymisiä, olivat vielä tehokkaampia, kun ne nostivat yleisen mielipiteen lehdistöä vastaan. Ehkä kuvaavin esimerkki oli hänen yöpakkaskriisin hautauspuheensa

vuonna 1958. Kuten aikaisemmassa luvussa on kerrottu, Kekkonen tässä radiopuheessa kertoi kuulijoilleen miten Hruštšev lounaspuheessaan Leningradissa oli »varsin laajalti» kosketellut Suomen lehdistön suhtautumista Neuvostoliittoon ja että Gromykolla oli laaja kokoelma »Suomen lehdistön lausuntoja, joissa esitetään arvostelua ja ilkeyksiä Neuvostoliitosta ja sen oloista». Presidentti ilmoitti olevansa vakuuttunut siitä, »että ilman sanomalehdistön osoittamaa pidättyvyyttä ja vastuuntunnetta ei koskaan saada maittemme välisiä suhteita sille luottamukselliselle kannalle, jolla niiden oman etumme mukaisesti täytyy olla».[35]

Kun suomalaiset lehtien julkaisijat harjoittavat itsesensuuria, he omalta osaltaan osoittavat tätä välttämätöntä pidättyvyyttä ja vastuuntuntoa, ei enempää eikä vähempää. Paasikivi kirjoitti muistelmissaan: »Suurvallan arvovalta on vakava asia – vakavampi kuin me pienten valtioiden ihmiset aavistammekaan. Se on painava realiteetti, johon on kiinnitettävä tarkkaa huomiota.»[36] Suomen kohdalla tämä todellisuus toimii vain Neuvostoliiton suhteen, niin hyvin siksi että maalla on naapurinaan supervalta Neuvostoliitto kuin siksi, etteivät venäläiset ilmeisesti pysty ymmärtämään, ettei vapaa ja demokraattinen lehdistö välttämättä ilmennä valtion politiikkaa.

Länsimaiden lehdet olivat tiedottaneet Suomen itsesensuurista silloin tällöin jo monen vuoden aikana, mutta laajalti tämä tuli tunnetuksi alkuvuodesta 1975, kun *Index on Censorship* -julkaisussa ilmestyi Carl-Gustaf Liliuksen merkityksellinen artikkeli.[23] Lilius, joka on suomenruotsalainen taiteilija ja kirjailija, on henkilökohtaisesti lännen liberaalisen demokratian oppien ja periaatteiden vannoutunut kannattaja, ja häntä kiinnosti sen ongelman siveellinen puoli, etteivät kaksi kansaa, jotka vakuuttavat luottavansa toisiinsa, ole valmiit avoimesti keskustelemaan toistensa kanssa ja toistensa

ongelmista. Jollei avomielisyyttä ole, »leviää nopeasti teeskentely tai apatia». Ongelmat, joihin pitäisi käydä käsiksi ja jotka olisi ratkaistava, vain tulevat peitellyiksi ja jäävät aiheuttamaan »levottomuutta ja myös epäluuloa». Toisin sanoen Suomessa harjoitettu itsesensuuri on »tarpeeton, vaarallinen ja vahingollinen sen vuoksi, että se vaikeuttaa hyvän naapuruussuhteen syntymistä Suomen ja Neuvostoliiton välille». Lilius vertasi Suomen itsesensuuria kasvavaan lumipalloon: jokin suomalainen sanomalehti arvostelee toimituksen nimissä tiettyä Neuvostoliiton politiikan puolta. Tämä aiheuttaa poikkeuksetta Suomen kommunistilehdistössä pääkirjoituksia, jotka esittävät artikkelin esimerkkinä vihamielisyydestä Neuvostoliittoa kohtaan.

Sen jälkeen joku neuvostovenäläinen Suomessa oleva kirjeenvaihtaja kirjoittaa raportin orastavista vihamielisyyden merkeistä. Raportti antaa moskovalaislehdelle aiheen vakavasti varoittavaan kommenttiin, jota siteerataan koko Suomen lehdistössä. Sitten joku hallituksen edustaja tai toisinaan presidentti katsoo välttämättömäksi nousta näyttämölle ja vedota suomalaisten lehtimiesten vastuuntuntoon.

Seuraukset voisivat olla tuhoisat, Lilius arvelee, koska tällainen tasapainottelu »voi helposti viedä harhaan». »Välttämätön ja joissakin tilanteissa kenties oikeutettu varovaisuus muuttuu tarpeettomaksi nöyristelyksi». »Itsesensuurin pimeissä kätköissä katoaa helposti kosketus todellisiin probleemeihin. Kun motiivien ja syiden selvittäminen tulee liian komplisoiduksi, ajatus joutuu umpikujaan.»

Liliuksen mielestä itsesensuuri oli tuhoisaa suomalaisten itsekunnioitukselle, etäisiin kokemuksiin perustuva »pelon merkki», »piilopaikka», jossa suomalaiset saattoivat unohtaa Neuvostoliiton olemassaolon. Hänen ratkaisumallinsa oli, että suomalaiset ryömivät ulos tästä kotelosta, oppivat venäjän kieltä, tutustuvat Neuvostoliiton oloihin ja pyrkivät vilkkaaseen ja monipuoliseen vuorovaikutukseen Neuvostoliiton kanssa kaikilla tasoilla. Täten molemmat kansat voisivat oppia ymmärtämään ja arvostamaan toisiaan. Jos näin tapahtuisi, Lilius arveli, voitaisiin »itsesensuuri, yksipuolinen suomalainen ilmiö, joka joskus lähentelee liehakointia», korvata molemminpuolisella ujostelemattomuudella, rehellisyydellä ja avoimuudella. Todellinen ystävyys molempien valtioiden välillä voi syntyä ja säilyä turvattuna vain laajamittaisten henkilökohtaisten kosketusten ja ystävyyssuhteiden avulla, ei pelkästään valtion päämiesten tai poliittisten johtajien ystävystymisellä, Lilius kirjoitti. Suomen ja Neuvostoliiton suhteet voisivat olla koko maailmalle merkityksellinen koe, mutta ne olisi rakennettava »tasa-arvoisuuden ja luottamuksen perustalle itsestään selvänä edellytyksenä oikeus molemminpuoliseen rehelliseen kritiikkiin, laajennettu ajatustenvaihto keinona ja antoisat tapaamiset yksityisten ihmisten kesken päämääränä». Ehkäpä, hän lopuksi päätteli, itsesensuuri sinänsä on aidon suomalais-neuvostoliittolaisen ystävyyden kehittymistä estävä tekijä.

Liliuksen perusteluissa oli voimaa, ja siitä, jonka ajatusmaailma on liberaalisen demokratian traditioiden kyllästämä, perustelut ovat täysin vakuuttavat. Hän kuitenkin puhui ihannekuvasta, jonka arvoinen vain harva lännen vapaamielisimmistäkään demokratioista voi väittää olevansa. Kaikissa demokratioissa on voimassa joko avoin valtiollinen sensuuri tai pelkkä itsesensuuri tai molemmatkin. Niiden saattaa olla vaikeaa selittää tällaisen käytännön oikeutta ulkopuoliselle, mutta harvoin ne sitä itse epäilevät. Kuten aina on kysymys vieraan sian pieksemisestä, raiskan näkemisestä veljen, mutta ei malan näkemisestä omassa silmässä. Niinpä esimerkiksi lukuisat Ruotsin lehdet säännöllisesti tuomitsevat suomalaisten menettelyn epädemokraattisena, mutta närkästyvät ulkopuolisten arvostellessa ruotsalaisten menettelyä. Länsi-Saksan sanoma- ja aikakauslehdet ovat usein kaikkein innokkaimpia soi-

maamaan Suomen itsesensuuria, ja kuitenkin Länsi-Saksan rikoslaissa säädetään vuodesta 1976 lähtien rangaistus yleistä järjestystä häiritsevien teosten julkaisijoille. Springerin mahtava kustannusyhtymä saattoi vuonna 1977 saada tuomioistuimen kieltämään erään kirjan myymisen, jossa paljasteltiin eräitä yhtymän hämärähköjä julkaisumenetelmiä.[38] Näin räikeä sensuuri ei ole mahdollista Suomessa, joskin voidaan syystä kysyä, eivätkö suomalaiset itsesensuurin alalla ole menneet liian pitkälle. Tähän kysymykseen ei kuitenkaan kukaan pysty ehdottoman varmasti vastaamaan.

Liliuksen perusteluun liittyi kuitenkin eräs perusongelma, jonka hän itse auliisti tunnusti. »Yksityisen oikeutta ilmaista ajatuksiaan pitää kunnioittaa, sitä vastoin valtiota ei voida tehdä vastuulliseksi yksityisen henkilön ajatuksista. Mikäli yksilöllä on mahdollisuus julkaista ajatuksensa, vastuu on jatkuvasti hänen eikä valtion.» Hän lisäsi kuitenkin: »Voidaan sanoa Neuvostoliiton käsityksen ilmiöistä olevan ratkaisevan.» Hän ihmetteli, oliko Suomi vakavasti koettanut saada selville, mikä Neuvostoliiton käsitys todella oli. Tähän saatettaisiin vastata, että Lilius on näyttänyt unohtavan, aika sopivasti, yöpakkasten ja noottikriisin opetukset sekä kaikki muut tapaukset, jolloin Suomen lehdistön arvostelu oli aiheuttanut voimakkaan neuvostoliittolaisen reaktion ja heittänyt varjonsa Suomen ja itäisen naapurin välisten suhteiden ylle. Oltaisiin kuitenkin väärässä, jos Lilius sivuutettaisiin halpahintaisella retoriikalla. Hänen artikkelinsa edusti liberaalin demokraatin rehellistä vaatimusta ottaa uudelleen harkittavaksi eräs Suomen politiikan perusperiaate, periaate joka hänen mielestään oli kypsä sellaista harkintaa varten. Kun otetaan huomioon ne muutokset, joita oli tapahtunut kolmenatoista noottikriisin päättymistä seuranneina vuotena, hän oli saattanut osua oikeaan. Liennytys oli tullut korvaamaan idän ja lännen väliset kiistat Berliinin asemasta, Yhdysvallat ja Neuvostoliitto keskustelivat vakavissaan asevarustelujen rajoittamisesta, Euroopan turvallisuuskonferenssin oli määrä kokoontua Helsingissä, ja Suomen ulkopolitiikan kotoinen oppositio oli huvennut merkityksettömäksi. Silti Neuvostoliitto osoitti herkkätuntoisuutta mielestään anti-neuvostoliittolaisille yksityisten suomalaisten poliitikkojen ja sanomalehtien lausunnoille. Suomen johdolla puolestaan ei näyttänyt olevan päteviä syitä sallia Suomessa sellaista Neuvostoliitolle epäsuopeaa uutisten kerrontaa, johon muut, turvallisen kaukana sijaitsevat länsimaiset valtiot antautuivat. Entiseen tapaan se piti valppaasti silmällä lehdistöä ja teki kaikkensa estääkseen mahdollisesti haitallisen julkaisutoiminnan.

Osa lehdistöä oli tästä harmissaan. *Helsingin Sanomat* julkaisi joulukuussa 1974 pitkähkön pääkirjoituksen lehdistön vapaudesta ja huomautti, etteivät ne olosuhteet, jotka aikaisemmin olivat tehneet välttämättömäksi tämän vapauden rajoittamisen ulkopoliittisella alalla, enää olleet vaikuttamassa. Maan ulkopolitiikka oli saanut taakseen suomalaisten suuren enemmistön vankan tuen, ja viranomaisten jatkuvat ponnistelut vapaan keskustelun tukahduttamiseksi todistivat valitettavasta sanomalehdistöä kohtaan osoitetusta »holhoamismentaliteetista».[39] *Hufvudstadsbladet* vastasi heti, että poliittinen johto saattoi vain suositella, mutta ei komentaa lehdistöä kirjoittamaan tietyllä tavalla. Lehden toimituksen asia oli punnita, mitä kansallinen etu lehdistöltä vaati. Selvästi oli kysymyksiä ja tilanteita, joiden kohdalla lehdistön oli osoitettava hillintää, mutta lehdistön oma asia oli huolehtia oikeasta tasapainosta lehdistön vapauden ja vastuun välillä sellaisissa asioissa, *Hufvudstadsbladet* ilmaisi kantanaan.[40]

Suomen sanomalehtien, aikakauslehtien ja kirjojen julkaisijoiden harjoittaman itsesensuurin sekä suomalaiset että ulkomaiset arvostelijat ovat pyrkineet keskit-

tämään huomionsa yksinomaan asian kielteiseen puoleen, luetteloon kirjoista joita ei julkaistu, elokuvista joita ei näytetty, kertomuksiin, jotka sivuutettiin vaikenemalla tai joita vähäteltiin. Pintapuolisesti katsoen luettelo saattaa vaikuttaa pitkältä, koska kukin kiihkeä arvostelija todennäköisesti liittää siihen jokaisen kirjan, joka ei olisi venäläisille mieleen ja joka ei ole ilmestynyt suomeksi käännettynä. On kuitenkin otettava huomioon, että Suomen kirjamarkkinat ovat suhteellisen pienet, joten olisi täysin mahdollista ammentaa sen suorituskyky tyhjiin pelkästään Neuvostoliittoa arvostelevalla kirjallisuudella. Ei pitäisi automaattisesti olettaa, että nimenomaan poliittiset näkökohdat ovat aiheuttaneet sellaisten kirjojen julkaisematta jättämisen. Muiden kustantajien tavoin suomalaisetkin kustantajat harjoittavat toimintaansa voiton toivossa, eikä jokainen Neuvostoliittoa arvosteleva kirja voisi olla bestsellerlistalla Suomessa. Hruštševin muistelmien ensimmäinen nide julkaistiin Suomessa, mutta se ei mennyt hyvin kaupaksi, mistä todennäköisesti selittyy toisen osan julkaisematta jättäminen. Stalinin tyttären Svetlana Allilujevan ensimmäinen teos oli kaikkea muuta kuin myyntimenestys, eivätkä suomalaiset kustantajat olleet kiinnostuneita hänen seuraavasta kirjastaan.

Poliittiset näkökohdat olivat kuitenkin ilmeisesti takana, kun Aleksander Solženitsynin suomalainen kustantaja päätti olla julkaisematta hänen *Gulagin saaristo* -teostaan, vaikka toiset kustantajat näköjään olivat siihen valmiit. Oikeudet myytiin ruotsalaiselle kustantajalle. Tämä julkaisi suomenkielisen laitoksen, joka sitten meni hyvin kaupaksi Suomessa. Toista osaa ei kuitenkaan julkaistu, ja eräät merkit viittaavat siihen, että ruotsalainenkin kustantaja oli antanut periksi ulkopuoliselle painostukselle ja turvautunut itsesensuuriin. Kukaan ei näyttänyt panneen merkille tilanteen ironisuutta.

Gulagin tapauksessa tuli se *cause célèbre*, joka sai kansainvälisen huomion kohdistumaan Suomen itsesensuuri-ilmiöön, ja siitä pitäen jokainen mennyt ja tuleva esimerkki todellisesta tai kuvitellusta kirjojen ja elokuvien kieltämisestä pantiin tunnollisesti merkille ja luetteloitiin uutena todistuksena Suomen nöyryyttävästä tilanteesta. Jo niin varhain kuin vuonna 1958 kustannusliike Tammi oli peruuttanut Yrjö Leinon muistelmien julkaisemisen juuri, kun kirja aiottiin lähettää kirjakauppoihin, ja ansaitsee panna merkille, että päätös tehtiin pääministeri Fagerholmin henkilökohtaisesti vedottua kustantajaan. On syytä palauttaa muistiin, että useina lähinnä edellisinä vuosina oli Suomessa julkaistu suuri joukko kirjoja, joissa kuvattiin kommunistien kumouksellista toimintaa Suomessa sotien välisenä aikana, muutamat niistä entisten kommunistien ensi käden paljastuksia, ja että Neuvostoliitto oli esittänyt voimakkaita vastalauseita.[41] Suomalaisten oli annettu ymmärtää, että tämäntapainen toiminta loukkasi rauhansopimuksen 8. artiklaa, joka kielsi Neuvostoliitolle vihamielisen propagandan. Länsimaissa unohdetaan usein, että Neuvostoliitolla on yhä käytettävissään tämä ase. Rauhansopimus samoin kuin huoli Suomen suhteista neuvostonaapuriin on pakko lukea niiden näkökohtien joukkoon, jotka määräävät julkaisemista tai julkaisematta jättämistä koskevista päätöksistä. Siksi siinä ei pitäisi olla mitään salamyhkäistä, että suomeksi ilmestyy vähän kirjoja entisistä Baltian valtioista, Neuvostoliiton juutalaiskysymyksestä, Neuvostoliiton toisinajattelevista yms.

Silti säännöistä esiintyy poikkeamisia kaikkien näiden arkaluontoisten asiaryhmien kohdalla. Eräissä tapauksissa pienet kustantajat ovat siepanneet itselleen suurten kustannusliikkeiden hylkäämiä kiistanalaisia kirjoja, ja viimeksi mainitutkin ovat aika ajoin julkaisseet teoksia, joiden tuskin voitiin olettaa miellyttävän

venäläisiä. Boris Pasternakin *Tohtori Živago* ilmestyi suomeksi ja kiipesi heti bestsellerluettelon huipulle. Muitakin neuvostoliittolaisten toisinajattelevien teoksia on ilmestynyt suomeksi käännettyinä, mm. ainakin yksi Andrei Zaharovin kirjoittama. Vuonna 1975, vuotta jälkeen Juri Komissarovin kirjan julkaisemisen, ilmestyi professori Lauri A. Puntilan kriittinen kommentaari mainitusta kirjasta.[41]

On vaikeaa ratkaista, vahvistavatko poikkeukset säännön vai osoittavatko ne pelkästään sääntöjen hämmennyttävää puuttumista. Tosiasia on, ettei Suomessa ole minkäänlaista sensuuria, ja että kustantajilla on vapaus painattaa kaikkea mikä ei ole vastoin herjausta, solvausta, siveellisyyttä, jumalanpilkkaa tai maanpetosta koskevaa lainsäädäntöä. Itsesensuuri perustuu sen kirjoittamattoman säännön yleiseen hyväksymiseen, ettei kansakunnan turvallisuutta saa vaarantaa *tarpeettomasti* loukkaamalla Neuvostoliittoa, ja kukin kustantaja tulkitsee sääntöä oman päänsä mukaan. Tästä on seurauksena, että itsesensuurin soveltaminen on epätasaista ja että painetuksi tulee yllättävääkin. Myöskään eivät kirjat, joita ei Suomessa julkaista, silti ole suomalaisten lukijain saavuttamattomissa, koska yksityiset henkilöt ja kirjakauppiaat voivat ostaa ulkomailta kaikkea mitä haluavat. Ruotsin kieli, jota useimmat sivistyneet suomalaiset ymmärtävät, avaa tien Ruotsin kirjamarkkinoille, ja ruotsalaisia kirjoja myydäänkin suuret määrät Suomessa, niiden joukossa kiistanalaisten kirjojen ruotsinkielisiä käännöksiä. Suurissa suomalaisissa kirjakaupoissa on niin ikään saatavissa englannin-, saksan- ja ranskankielisiä kirjoja, ja vielä useampia selostetaan säännöllisesti suomalaisissa sanomalehdissä. Niinpä esimerkiksi *Hufvudstadsbladet* uhrasi elokuussa 1977 kerrassaan puoli sivua Sidney Blochin ja Peter Reddawayn teoksen *Russia's Political Hospitals: The Abuse of Psychiatry in the Soviet Union* yksityiskohtaiselle selostukselle. Selostaja oli muuten Carl-Gustaf Lilius.[43] Saatettaneen mainita, että Liliuksen 1975 Indexiin kirjoittama artikkeli on sellaisenaan julkaistu Suomessa sekä suomeksi että ruotsiksi.[44]

Suomessa on kuten useimmissa länsimaissa voimassa elokuvasensuuri, mutta se on hyvin varovainen. Useimmat sensorien kieltämät tai leikkelemät elokuvat ovat sellaisia, joiden on katsottu loukkaavan yleisesti hyväksyttyä tai lainsäädännöllä määriteltyä säädyllisyyttä tai olevan törkeän riettaita, ylen määrin väkivaltaisia tai räikeän propagandistisia. Amerikkalaiset elokuvat ovat luettelon kärjessä, mutta tämä tosiasia kuvastaa vain amerikkalaisten filmien ylivoimaista asemaa markkinoilla. Neuvostoliittolaiset, tšekkiläiset, itäsaksalaiset ja jugoslavialaiset elokuvat ovat kuitenkin myös saaneet kokea tarkastajien epäsuosiota. Vain pieni vähemmistö sensuroiduista elokuvista on tarttunut verkkoon poliittisista syistä, ja niille, joille niin on käynyt, on useimmiten sattunut sopimaton ajankohta. Ne oli määrä esittää yöpakkasten tai noottikriisin aikana tai kohta jommankumman jälkeen. Tällaisina aikoina elokuvien tarkastajat olivat erityisen herkkiä välttämään kaikkea mikä saattaisi loukata Neuvostoliittoa. Silmäänpistävin poikkeus tästä yleisestä säännöstä – ja enimmin kielteistä huomiota ulkomailla aiheuttanut – oli vuonna 1972 annettu kielto esittää englantilais-norjalaista elokuvaa »Päivä Ivan Denisovitšin elämästä». Tämä nimenomainen, hyvin täpärä päätös aiheutti Suomessakin voimakkaita erimielisyyksiä.

Ehkä voidaan sanoa, että Suomessa harjoitettu itsesensuuri on presidentti Kekkosen sankarillista itsemurhaa koskevan filosofian käytäntöön soveltamista. Kokoomuspuolueen puheenjohtaja Harri Holkeri esitti asian keskustellessaan erään amerikkalaisen lehtimiehen kanssa: »Ei kannata käydä naapurin kimppuun, joka sattuu olemaan supervalta.»[45] Hänen lausuntonsa oli

itsestään selvä toteamus, josta kuvastui se tosiasia, että kaikkien suurvaltojen naapureina elävien pienten valtioiden on aina pakko tavalla tai toisella mukautua asemaansa, jotteivät joutuisi kärsimään siitä, että ovat syrjäyttäneet mahtavien naapuriensa elintärkeät edut. Se, minkälaista mukautumista vaaditaan, vaihtelee tietenkin tapaus tapaukselta sen mukaan minkä suurvallat katsovat olevan tilanteen ja etujensa mukaista. Amerikkalaiset eivät esimerkiksi piittaa ollenkaan siitä mitä kanadalaiset heistä sanovat tai kirjoittavat, ovatpa tietämättömiäkin siitä usein räikeästä (joskin pinnallisesta) amerikkalaisvastaisuudesta, joka on rehottanut Kanadassa parin vuosikymmenen ajan. Amerikan tiedotusvälineet aivan yksinkertaisesti jättävät kertomatta Kanadan asioista. Miltei ainoana poikkeuksena ovat Montreal Canadiens ja Toronto Maple Leafs -hockeyjoukkueiden uroteot. Washingtonin reaktio on kuitenkin nopea ja päättäväinen, milloin Ottawa menettelee epäsuotavalla tavalla sellaisilla aloilla kuin puolustus- ja talouspolitiikka.

Neuvostoliitto seuraa toisaalta pienen naapurinsa Suomen toimia vainoharhaisen valppaasti. Myyränmättäät näyttävät vuorilta, toisinajattelu huomispäivän politiikalta, toisinajattelevat huomispäivän johtajilta. Sellainen uhka on tukahdutettava nuppuunsa. Tällä asenteella on syvät juuret tsaarivallan ja Neuvostoliiton kokemuksissa samoin kuin neuvostojärjestelmässä itsessään, ja tähän tosiasiaan suomalaiset ovat toisen maailmansodan jälkeen vihdoinkin oppineet mukautumaan. Mukautuminen ei kuitenkaan merkitse alistumista tai antautumista. Suomalaisten on pakko ottaa asianomaisella tavalla huomioon Neuvostoliiton elintärkeät edut omassa ulkopolitiikassaan, mutta tällaista mukautumista ei pidä tulkita väärin kauko-ohjauksen hyväksymiseksi. Neuvostoliiton sekautumista Suomen sisäisiin asioihin ei suvaita. Vaikka sekä Paasikivi että Kekkonen menneinä aikoina vaativat eräitä poliittisia johtajia siirtymään syrjään aktiivisesta politiikasta sen johdosta, että he olivat Neuvostoliiton pannassa ja että heidän jatkuva osallistumisensa voisi tarpeettomasti rasittaa Suomen ja Neuvostoliiton suhteita, vain suomalaiset äänestäjät voisivat pakottaa heidät jäämään syrjään, jos he kieltäytyisivät vapaaehtoisesti väistymästä. Helsingissä toimivat neuvostodiplomaatit voivat ylittää laillisen diplomaattisen toiminnan rajat vain omalla vastuullaan, minkä suurlähettiläs Aleksei S. Beljakov havaitsi vuonna 1971, kun hän meni näiden rajojen yli. Hänet selitettiin kaikessa hiljaisuudessa epäsuotavaksi henkilöksi, ja hänet kutsuttiinkin heti kotimaahan. Samoin kävi eräälle korkealle suurlähetystön virkailijalle vuonna 1973, eikä neuvostohallituksen yritys toimittaa hänet muutamaa vuotta myöhemmin suurlähettiläänä takaisin Helsinkiin onnistunut. Suomalaiset ovat aika ajoin torjuneet muitakin Neuvostoliiton ehdokkaita tuolle paikalle, mm. Vjatšeslav Molotovin kaltaisen huippumiehen. Helsingissä odotetaan diplomaattien käyttäytyvän diplomaattien tavoin, edustivatpa nämä mitä valtiota tahansa. Tosin neuvostodiplomaattien ylitsekäymisiin suhtaudutaan useimmiten hienovaraisemmin kuin useimpien muiden.

Suomi ei ole »suomettunut» siinä mielessä kuin käsitteellä länsimaissa tarkoitetaan. Suomalaiset ovat vain alistuneet välttämättömyyteen ja pysyvät viisaasti vaiti tarvittaessa, »ottavat asperiinin ennen vilustumista», kuten joku on sattuvasti luonnehtinut itsesensuuria. Tuloksena on, että »Suomi on säilynyt ja kukoistanut länsimaisena demokratiana», erään amerikkalaisen lehtimiehen sanoja lainataksemme.[46] Sen demokratian omimmat menetelmät eivät ehkä aina ole samanlaisia kuin muiden läntisten demokratioiden, joista yksikään ei ole täysin samanlainen kuin muut, mutta Suomi ei silti ole vähemmän demokraattinen kuin useimmat niis-

tä. Mikään toinen länsimainen demokratia ei ole joutunut vastaamaan sellaisiin ulkoisiin ja sisäisiin haasteisiin, joista Suomen demokraattinen järjestelmä on selviytynyt. Samoin kuin kenraali Erik Heinrichs kesäkuussa 1941 varoitti saksalaisia, ettei »asetoveri» – suurvallan sekaantumista Suomen sisäisiin asioihin suvaittaisi,[47] samoin presidentti Kekkonen syyskuussa 1960 varoitti venäläisiä, että »me kaikissa oloissa puolustamme omaa järjestelmäämme, koska näemme sen paremmin soveltuvan meille». Suomi, hän sanoi Hruštševille, säilyttäisi kansanvaltaisen hallitusjärjestelmänsä, »vaikka koko muu Eurooppa muuttuisi kommunistiseksi».[48]

Mutta vaikka näin onkin, ei ulkopuolisen huomioitsijan ole vaikeaa oivaltaa miten käsite »suomettuminen» on voinut syntyä, sillä suomalaiset itse ovat antaneet länsimaisille tarkkailijoille ja analysoijille runsaasti vettä myllyyn. Niinpä esimerkiksi Neuvostoliiton presidentin Nikolai V. Podgornyin vieraillessa Helsingissä yya-sopimuksen 25-vuotispäivän merkeissä hän ja presidentti Kekkonen antoivat 6.4.1973 yhteisen julkilausuman, johon sisältyi seuraava toteamus:

»Kummankin maan joukkotiedotusvälineillä todettiin olevan tärkeä tehtävä palvella Suomen ja SNTL:n kansojen ystävyyden ja luottamuksen jatkuvaa lujittamista tämän tärkeän tehtävän edellyttämällä vastuuntunnolla ja asiallisuudella vahingoittamatta maiden välisten ystävyyssuhteiden suotuisaa kehitystä.»[49]

Tämän lausunnon lännessä saama vastakaiku oli sekä nopea ja odotusten mukainen että myös hyvin ymmärrettävissä. Tyypillinen sille oli erään länsisaksalaisen päivälehden kirjoitus, joka tulkitsi edellä lainatun lauseen Suomen lehdistölle osoitetuksi vaatimukseksi palvella Suomen ja Neuvostoliiton ystävyyden asiaa: »Suomessa on objektiivinen kriittisyys aina saanut kumartua poliittisen opportunismin edessä. Se mikä neu-

vostoliittolaisten silmissä on loukkaavaa voidaan tuomita vastuuttomaksi. Sen jälkeen kun ymmärtäväinen hallitus on muutaman kerran esittänyt paheksumisensa, luovutaan vapaaehtoisesti moisista puuhista. Tällä tavoin totuus vähitellen saadaan vääristymään.»[50] Yhteisessä julkilausumassa ei tietenkään sanottu sen enempää kuin mitä Kekkonen itse oli jo vuosien ajan sanonut useissa ulkopoliittisissa puheissaan, ja hän tähdensi samaa asiaa yhä uudelleen seuraavina vuosina. Hänen maanmiehensä, jotka olivat tottuneita lukemaan rivien välistä, ymmärsivät mitä Kekkonen sanoi ja miksi hän niin sanoi, vaikka ulkomaiset huomioitsijat useinkaan eivät ymmärtäneet. Suomalaiset lehtimiehet niin ikään ymmärsivät hänen tarkoituksensa ja tuntien kouriintuntuvan kokemuksen perusteella, että Neuvostoliiton-vastainen kirjoittelu todella saattoi vahingoittaa Suomen suhteita Neuvostoliittoon, he siinä määrin kuin pitivät välttämättömänä sopeutuivat tilanteen vaatimuksiin. Sitä että eräät silloin tällöin sopeutuivat mielistelyyn saakka, kuten Lilius artikkelissaan väitti, oli ehkä mahdotonta välttää. Niinpä suomalaisilla tuskin oli oikeutta valittaa, jos länsimaissa koko ilmiö arvioitiin »suomettumiskehityksen» todistukseksi.

Itse asiassa syytös Suomen »suomettumisesta» kenties oli väistämätön seuraus suomalaisten heltymättömästä ponnistelusta sen Neuvostoliiton luottamuksen ansaitsemiseksi, joka yksin voi taata heidän itsenäisyytensä ja turvallisuutensa jatkumisen. Tämän ponnistelun aikana tarkkanäköiset suomalaiset johtajat ovat vuosien mittaan oppineet käyttämään kieltä, jota heidän neuvostoliittolaiset virkaveljensä ymmärtävät ja joka näihin tehoaa. Presidentti Kekkonen itse on tämän lähestymistavan uranuurtajia ja mestarillisia noudattajia. Henkilökohtaisessa kanssakäymisessä hän on vaivautunut opettelemaan kaikkien niiden neuvostojohtajien, jotka hän saattaa kohdata, isännimet, ja heidät

kohdatessaan hän aina käyttää tätä Neuvostoliitolle tyypillistä puhuttelumuotoa. Hän on saavuttanut heidän luottamuksensa ja jopa ystävyytensäkin selvemmin kuin yksikään muu länsimainen valtiomies, ja Hruštševin päivistä saakka hän on ollut usein nähty ja suosittu yksityis- ja valtiovieras Neuvostoliitossa. Bolševikkivallankumouksen sekä 50- että 60-vuotisjuhlassa Kekkonen oli ainoa ei-kommunistinen johtaja, joka kutsuttiin seuraamaan Moskovan Punaisen torin paraatia pääkatsojalavalta Leninin mausoleumin laelta.

Samalla kun tätä suosiollista kohtelua lännessä usein pidetään ainakin aihetodisteena »suomettumisesta», muutamat Kekkosen puheet on tulkittu vastaansanomattomiksi todisteiksi siitä, nimenomaan ne puheet, joissa hän näytti tulkitsevan Suomen historian tapahtumia »Neuvostoliiton hengessä», kuten eräs länsisaksalainen lehti kerran kirjoitti.[51] Tämä huomautus kohdistui Kekkosen 4.4.1973 pitämään puheeseen, jossa hän palautti vuoden 1948 sopimuksen historiallisen taustan vuoteen 1937 voidakseen »osoittaa, kuinka suurella johdonmukaisuudella Neuvostoliitto, jonka turvallisuus oli Hitler-Saksan sotapolitiikan johdosta joutunut vakavasti uhatuksi, defensiivisen ulkopolitiikkansa mukaisesti pyrki suhteissaan Suomeen sopimusteitse aikaansaatavaan naapuruussuhteiden järjestelyyn».

Hän vihjaisi peitetysti, että Suomen jyrkkyys oli estänyt sopimuksen solmimisen ajanjaksona 1937–39, ja esitti konkreettista todistusaineistoa väitteensä tueksi. Hän toi ilmi toivonsa, että »kun asioita käydään ennakkoluulottomasti... tutkimaan», tämä näkökanta voisi »muodostaa pohjan uudelle näkemykselle eräästä lähihistoriamme ratkaisevimmasta vaiheesta», vaikka »se ei ole meillä tähän saakka vallinneiden käsitys- ja selitystapojen mukainen».[52]

Kekkosen kerettiläinen retki historioitsijoiden alueelle aiheutti isänmaallisten suomalaisten vastalauseita ja

pani liikkeelle uuden kierroksen »suomettumisartikkeleita» länsimaiden lehdistössä. Kuitenkin olivat jo jotkut historioitsijat esittäneet ajatuksen, että Suomen ulkopolitiikan erehdykset saattoivat olla osavastuussa talvisodasta.[53], ja Kekkonen itse oli edellisten kahdentoista vuoden aikana useissa puheissa vihjannut tällaiseen mahdollisuuteen.[54] Vaikka hän opinnoiltaan oli lakimies, hän oli myös poliittisen historian harrastelija ja oli ahmimalla ahminut kaiken Suomessa julkaistun maan uusinta historiaa koskevan kirjallisuuden. Vuoden 1973 puhe kuitenkin saattoi hänet alttiiksi arvostelulle asettaessaan hänen uuden historiantulkintansa poliittisen tarkoituksenmukaisuuden välineeksi. »Pidän ilmeisenä», hän lausui, »että mainitsemani uusi näkemys omalta osaltaan vahvistaa luottamustamme Suomen ja Neuvostoliiton välillä vallitsevalle keskinäiselle ymmärtämykselle perustuvaan yhteistyöhön».

Historiantutkimuksen neitseellisen puhtauden ei voida sallia tahrautuvan tällaisilla käytännön näkökohdilla, ja Kekkosen puhe tuomittiin yleisesti moraalittomana vetoomuksena historioitsijoille, että nämä asettaisivat kykynsä kansakunnan ulkopolitiikan palvelukseen saattamalla suomalaisten käsityksen talvisodan edellisistä tapahtumista yhdenmukaiseksi Neuvostoliitossa omaksutun tulkinnan kanssa. Tämä ilmeisesti oli »suomettumista», vihjasivat hänen koti- ja ulkomaiset arvostelijansa.

Perimmäinen ongelma oli kenties se, että kansalaissodan jälkeinen suomalainen historioitsijapolvi oli todellakin asettanut kykynsä valtion palvelukseen ja luonut yksipuolisen kuvan 1900-luvun Suomen historiasta kyllästäen sen isänmaallisilla myyteillä. Kekkonen, jonka mielestä sellaiset myytit eivät olleet vapaan kansakunnan arvon mukaisia ja saattoivat ehkä vahingoittaa sen etuja[55], halusi saada historian esitetyksi oikein, »kun asioita tutkitaan ennakkoluulottomasti». Hänen yrityk-

sensä rohkaista sellaista menneisyyden uudelleentutkimusta kuitenkin saivat usein aikaan vaikutelman, että ne kuvastivat nöyristelyä Neuvostoliittoa kohtaan.

Tätä vaikutelmaa vain vahvistivat viittaukset Leniniin, joita alkoi hiipiä Kekkosen puheisiin 1970-luvun puolimaissa. Presidentiksi tulostaan lähtien hän oli syistä, jotka kulloinkin olivat sekä ilmeiset että ymmärrettävät, jatkuvasti lainannut samanaikaisten neuvostojohtajien lausuntoja, mutta viittauksia Leniniin on vaikeaa löytää ennen 1970-luvun alkuvuosia. Tämän uuden suuntauksen huippu saavutettiin bolševikkivallankumouksen 60-vuotisjuhlan lähestyessä, erityisesti 26.10.1977 pidetyssä juhlapuheessa Helsingin Finlandia-talossa. Kekkosen puhe muodostui melkeinpä panegyyriseksi »suuren sosialistisen lokakuun vallankumouksen» keskushahmon ylistykseksi. Se oli niin ikään Kekkosen uusi historian uudelleentulkinnan yritys, mutta sillä kertaa hänen poliittiset vaikuttimensa olivat liian näkyvät ja hänen esityksensä tapahtumien kulusta liian jäykästi yksipuolinen, jotta mikään objektiivinen historiantutkimus olisi sitä voinut tukea. Hänen esityksensä ydin oli, että Lenin kuului Suomen itsenäisyystaistelun ansiokkaimpien merkkimiesten pyhitettyyn pantheoniin, ja osa sanonnoista, joita hän käytti ylistääkseen Leninin ratkaisevan tärkeää osaa Suomen itsenäistymisessä, olisi hyvinkin voinut herättää kateuden tunteita Brežnevin puheiden karaistuneissa haamukirjoittajissa.[56]

Tuo Kekkosen puhe oli omiaan antamaan lisävauhtia »suomettumisväittelyyn» länsimaissa. Se saattoi ehkä vähentää parin prosenttiyksikön verran sitä valtavaa kannatusta, jota Suomen äänestäjien odotettiin antavan Kekkoselle vuoden 1978 presidentinvaaleissa. Tämän kannatuksen uskottiin lokakuun lopulla nousevan hämmästyttävään 89 %:n määrään (Helsingin Sanomissa 13.11. julkaistun Gallup-tutkimuksen mukaan). Hänen ilmeisen poliittisvaikutteinen uudelleentulkintansa eräästä Suomen historian kiistanalaisimmasta luvusta oli näet omiaan loukkaamaan niiden monien suomalaisten tunteita, jotka yhä olivat vuosien 1917–1918 tapahtumien perinnäisen isänmaallisen kuvauksen kyllästämiä, ja näin sitäkin suuremmalla syyllä kun Kekkosen uusi toisinto ei ollut aivan niin kumoamattoman oikea kuin hän väitti. Monet hänen esittämänsä tosiasiat oli irroitettu oikeasta yhteydestään, epämukavat seikat oli sivuutettu vähin äänin, ja lopputulos oli jokseenkin harhauttava yksinkertaistaminen, ellei suoranainen vääristys. Hän ei tosin mennyt niin pitkälle, että olisi papukaijamaisesti toistellut neuvostoliittolaista vakioväittämää, jonka mukaan »Suomi saa kiittää Neuvostoliittoa itsenäisyydestään», kuten Molotov kerran oli lausunut[57], mutta hän esitti kompromissin, jonka venäläiset ehkä saattaisivat hyväksyä, vaikka historiantutkijat eivät voisikaan. Niin ikään hän tarjosi uuden käsityksensä siitä, kuinka keskeiset ansiot Leninillä oli Suomen itsenäistymisessä, ajattelemisen aiheeksi omille maanmiehilleen, erityisesti kouluille ja joukkotiedotusvälineille.

Oliko nyt viimeinkin saatu vastaansanomaton näyttö siitä, että presidentti Kekkonen oli ylittänyt sen vaaranalaisen rajalinjan, joka erotti toisistaan itsenäisyyden ja alistumisen? Ohjattiinko häntä sittenkin Kremlistä kuin sätkynukkea?

Hänen koti- ja ulkomaiset arvostelijansa olivat valmiit myöntämään tämän. Kekkosen merkittävä Leninin ylistely voidaan kuitenkin tulkita myös muulla tavoin. Itse asiassa hänen mainittu puheensa on hyvinkin saattanut olla yksi hänen uransa merkittävimpiä, ennę uudesta suuntauksesta, jolla ei ole minkäänlaista tekemistä »suomettumisen» kanssa. Tähän ajatukseen palaamme viimeisessä luvussa.

VII Ulkomaankauppapolitiikka: Parhaat palat kummastakin maailmasta?

Suomen sodanjälkeisessä ulkopolitiikassa turvallisuus ja talous ovat liittyneet toisiinsa poikkeuksellisen läheisesti. Ennen sotia Suomi kävi valtaosan ulkomaankaupastaan Länsi-Euroopan maiden kanssa. Pelkästään Englannin ja Saksan osuus käsitti osapuilleen puolet kauppavaihdosta, ja jatkosodan aikana Saksan osuus kohosi miltei kolmeen neljännekseen. Sodan jälkeen oli olennaisen tärkeää saada palautetuksi ja ylläpidetyksi normaalit kauppasuhteet Länsi-Eurooppaan. Tästä tehtävästä suoriuduttiin, mutta sitä ennen oli ratkaistava joukko ongelmia, joista vaikeimmat olivat luonteeltaan enemmän poliittisia kuin taloudellisia. Poliittiset ongelmat aiheutuivat Euroopan kylmän sodan kriisistä, joka sai Yhdysvallat välittömästi ja laajamittaisesti avustamaan Länsi-Euroopan taloudellista elpymistä. Amerikan avun nimenomainen tarkoitus oli pönkittää sen saajien kykyä vastustaa kommunismin painostusta, ja useimmat avun saajista liittyivät pian myös Yhdysvaltoihin sotilaallisestikin. Kun jälleenrakennuskautta seurasi taloudellinen yhdentyminen kuuden maan tulliunionin ja seitsemän maan vapaakauppa-alueen hahmossa, Neuvostoliitto pysyi epäluuloisena ja oli taipuvainen pitämään taloudellisia liittoutumia sotilasliiton jatkeina.

Suomi onnistui purjehtimaan näillä petollisilla vesillä niin menestyksellisesti, että Max Jakobson katsoi 1960-luvun lopulla olevan aihetta julistaa sen »enimmin suosituksi kansakunnaksi», joka oli jäänyt syrjään kylmästä sodasta ja joka »sai parhaat palat kummastakin maailmasta».[1] Samalla kun kaksi ensimmäistä väitettä ehkä ampuivat yli maalin tyytyväisyydessään, kolmas ei ollut yhtä tekemällä tehty. Kuten Jakobson huomautti, »tulokset ovat jokaisen itsensä todettavissa».[2] Tulokset, joihin hän viittasi, oli saavutettu taitavalla ja huolellisella, yhtä lailla itään kuin länteen suuntautuvalla diplomatialla. Suomen koko ulkopoliittinen toiminta, olipa se poliittista tai taloudellista laatua, on – ja tällä tarkoitamme täyttä totta – punnittava kansallisen turvallisuuden vaatimukset punnuksena, ja Suomen turvallisuus riippuu ensi sijassa Neuvostoliiton asenteesta. Sen johdosta kuten presidentti Kekkonen lokakuussa 1962 lausui, Suomen suhteet Neuvostoliittoon vaikuttavat välillisesti Suomen suhteisiin länsimaihin.[3] Vielä voimakkaammin on hän pukenut tämän sanoiksi amerikkalaiselle lehtimiehelle maaliskuussa 1959 antamassaan haastattelussa: »Suomen suhteet länteen riippuvat siitä miten hyvin maa hoitaa suhteensa itään.»[4]

Kansallinen turvallisuus on ensimmäisellä sijalla, mutta talouselämä seuraa sen kintereillä Suomen ulkopolitiikan arvoasteikossa, ja aika ajoin nämä molemmat saattavat joutua kiistaan keskenään. Muutamissa tapauksissa ne ovat jopa näyttäneet olevansa sovittamattomia keskenään. Suomi on kuitenkin toistaiseksi pystynyt selviytymään sellaisista pulmista milloin taloudellinen välttämättömyys on edellyttänyt päättäväisyyttä. Parhaiten tunnetaan vuoden 1961 järjestely Euroopan vapaakauppa-alueen (EFTA) ja vuoden 1973 järjestely Euroopan talousyhteisön (EEC) kanssa, mutta menettely ongelmien ratkaisemiseksi oli syntynyt paljon aikaisemmin, nimenomaan kun pian sodan jälkeen pyrittiin uudistamaan kauppasuhteet Saksan kanssa.

Maailmansotien välisenä aikana Saksa oli jatkuvasti ollut merkittävin Suomen tuontimaista, ja se oli niin ikään Britannian jälkeen ostanut eniten Suomen vienti-

Taulukko 2: Suomen tärkeimmät kauppatuttavat 1936–48.[5]

	% tuonnista					% viennistä				
	1936–40	1943	1946	1947	1948	1936–40	1943	1946	1947	1948
Saksa	20,2	76,5	0,1	0,1	0,7	16,9	68,6	0,0	0,1	0,8
Iso-Britannia	18,3	0,0	21,4	17,5	25,1	40,0	0,0	26,2	30,0	28,3
Ruotsi	15,7	5,3	10,0	4,8	4,8	5,7	2,4	9,4	5,7	5,4
Tanska	4,3	7,5	10,3	6,4	8,1	3,9	9,7	11,1	7,2	6,4
Neuvostoliitto	1,5	0,0	21,4	11,3	12,5	0,5	0,0	20,1	12,4	14,7
Yhdysvallat	9,9	0,0	19,5	23,7	12,0	9,2	0,0	6,9	11,5	9,5

tuotteita. Saksan osuus sekä myyjänä että ostajana saavutti valtavat mittasuhteet itse sodan aikana, mutta supistui mitättömäksi sodan päätyttyä. Oli luonnollista, että sodan jälkeen Suomen ulkomaankaupalle oli tärkeää saada kauppa Saksan kanssa jälleen käyntiin, kuten käy ilmi oheisesta taulukosta.

Vuoden 1948 aikana Suomen ja Saksan kauppavaihdon jälleen aloittamista helpottivat sopimukset sotilasviranomaisten kanssa, ja Suomi perusti kauppaedustustot Berliiniin ja Frankfurtiin.[6] Kun Saksa 1949 jakautui kahdeksi valtioksi, nämä edustustot yksinkertaisesti ryhtyivät tekemisiin uusien saksalaisten viranomaisten kanssa niitä muodollisesti tunnustamatta. Kaupankäynti Itä-Saksan kanssa ei ollut laajamittaista, mutta Länsi-Saksa oli vuonna 1950 kiivennyt kahdeksannelle sijalle Suomen kauppakumppanien joukossa, ja vuonna 1951 se nousi toiseksi.[7] Seuraavana vuonna Länsi-Saksa perusti kauppaedustuston Helsinkiin, ja Itä-Saksa seurasi esimerkkiä vuonna 1953.[8] Tämä epävirallinen mutta käytännöllinen järjestely jatkui kahdenkymmenen vuoden ajan. Siten ei mahdollinen ristiriita taloudellisen edun ja kansallisen turvallisuuden välillä koskaan päässyt puhkeamaan Suomen kohdalla.

Sekä turvallisuus että taloudelliset seikat olivat kuitenkin tärkeällä sijalla, kun Suomi ponnisteli turvatakseen kauppansa niiden Länsi-Euroopan maiden kanssa, jotka 1950-luvun loppuvuosina luopuivat aikaisemmista avaramielisistä yrityksistään kansainvälisen kaupan liberaalistamiseksi ja sen sijaan ryhtyivät muodostamaan selvästi poliittissävyisiä talousliittoutumia. Tämä kannanmuutos merkitsi Suomelle haasteita, joita aikaisemmin ei ollut esitetty yhtä vaarallisen muotoisina. Ainoa poikkeus oli ollut Marshallin suunnitelma. Neuvostoliitto oli leimannut tämän Euroopan sodanjälkeistä taloudellista jälleenrakennusta auttamaan tarkoitetun amerikkalaisen aloitteen hyökkäys- ja laajentumishaluisen amerikkalaisen imperialismin katalaksi välikappaleeksi, ja sen johdosta Euroopan jälleenrakennusohjelma (European Recovery Program, ERP) tuli käsittämään vain kuusitoista niistä neljästäkolmatta maasta, jotka alussa oli kutsuttu siihen osallistumaan.[9] Neuvostoliiton vastustuksen takia Suomella ei ollut varaa vaarantaa poliittista asemaansa hyväksymällä sille esitetty kutsu osallistua ERP:hen. Max Jakobsonin mukaan tämä »epäilemättä oli tuskallisimpia päätöksiä, joita Suomi oli joutunut tekemään sodan jälkeen», ja hän arvelee, että se hidasti Suomen elpymistä ehkä kymmenellä vuodella.[10] Samalla se merkitsi sitä, ettei Suomi voinut liittyä Euroopan taloudellisen yhteistyön järjestöön (Organization for European Economic Cooperation, OEEC), joka oli perustettu vuonna 1948 ensisijaisesti Marshallin suunnitelman avun jakelun valvontaa varten.

Toisaalta Suomi liittyi Yhtyneiden kansakuntien suojeluksessa vuonna 1947 – samana vuonna kun Suomi pyrki maailmanjärjestön jäseneksi – perustettuun Euroopan talouskomissioon (Economic Commission for Europe, ECE). Vuonna 1948 siitä tuli myös Kansainvälisen valuuttarahaston (International Monetary Fund, IMF) ja Kansainvälisen jälleenrakennus- ja kehityspankin (International Bank for Reconstruction and Deve-

lopment, IBRD) jäsen, ja vuonna 1949 se allekirjoitti kauppaa ja tariffeja koskevan GATT (General Agreement on Tariffs and Trade)-yleissopimuksen. Vuonna 1961, kauan Marshallin suunnitelman päättymisen jälkeen ja OEEC:n kiinnitettyä huomionsa suurempaan Euroopan tullirajaongelmaan, Suomi päätti osallistua tarkkailijana sen seuraajaan Taloudellisen yhteistyön ja kehityksen järjestöön (Organization for Economic Cooperation and Development (OECD). Vuonna 1969 se muutti osallistumisasteen täysjäsenyydeksi.[11]

Suomi suhtautui myötämielisesti OEEC:n piirissä suoritettuihin ponnistuksiin kansainvälisen kaupan tekemiseksi vapaammaksi, ja sillä oli runsaasti syytä olla huolissaan, kun nämä ponnistukset epäonnistuivat ja Eurooppa päinvastoin joutui hämmennyksen valtaan. Ranska, Länsi-Saksa, Italia ja kolme Benelux-maata solmivat vuoden 1950 Schumanin sopimukseen pohjautuvan Euroopan hiili- ja teräsyhteisön (ECSC) vuonna 1952. Täten syntyneillä yhteismarkkinoilla kuuden maan teollisuudet ryhmittyivät ylikansallisten elinten alaisiksi. Tarkoitus oli täten ottaa ensimmäinen askel tiellä Euroopan yhdysvaltoja kohti. Myöhemmin samat maat aloittivat neuvottelut kaikki muut hyödykkeet käsittävistä ylikansallisista yhteismarkkinoista, ja vuonna 1957 ne solmivat Rooman sopimuksen, jolla perustettiin Euroopan talousyhteisö (European Economic Community, EEC) aloittamaan toimintansa 1.1.1958. Samaan aikaan ne perustivat Euroopan atomienergiayhteisön (EURATOM). OEEC:n piirissä tehdyt yritykset perustaa EEC:hen liittyvä vapaakauppa-alue epäonnistuivat, mutta seitsemän maata jatkoi neuvotteluja OEEC:n ulkopuolella. Tammikuussa 1960 ne allekirjoittivat Tukholman sopimuksen, jolla perustettiin Euroopan vapaakauppaliitto (European Free Trade Association, EFTA). Tämä aloitti toimintansa 3.5.1960 ja käsitti Englannin ja kuusi pienempää maata, mm. Ruotsin, Norjan ja Tanskan.

Tämä kehitys ennusti Suomelle taloudellisen tuhon mahdollisuutta. Ns. kuutosmaat ja ulkoseitsikon kolmetoista jäsenvaltiota eivät ainoastaan sulkeneet piiriinsä useimpia Suomen tärkeimpiä kauppatuttavia, joiden osuus sen ulkomaankaupasta vuonna 1960 oli osapuilleen kaksi kolmasosaa, vaan niistä kymmenen oli NATO:n jäseniä. Juuri NATO:n takia Neuvostoliiton asenne teki Suomelle äärimmäisen vaikeaksi sellaisen ratkaisun löytämisen EEC:n ja EFTA:n perustamisen synnyttämiin taloudellisiin ongelmiin, joka ei olisi aiheuttanut Neuvostoliiton vastatoimenpiteitä.

Neuvostoliiton kannalta EEC edusti pahinta uhkaa, sekä koska kaikki sen jäsenvaltiot kuuluivat NATO:on että koska se oli vain yksi ilmaus laajemmasta liikkeestä, joka pyrki kuuden maan liittoutuman sekä poliittiseen että taloudelliseen yhdentämiseen. Länsi-Saksan liittokansleri Konrad Adenauer antoi aivan avoimesti ymmärtää, että EEC:n tavoitteet olivat ensi sijassa poliittiset ja että ne ulottuivat alkuperäisten kuuden valtion aluetta laajemmalle. »EEC:n avulla», hän sanoi, »me pyrimme läntisen manner-Euroopan poliittiseen yhdentämiseen, koska tämä näyttää olevan ainoa keino turvata Länsi-Eurooppa idän paineelta».[12] Venäläisten silmissä EEC tämän takia oli yksinkertaisesti vain NATO:n taloudellinen ase, ja he uskoivat lujasti, että koko suunnitelman ydin oli sitoa Länsi-Euroopan valtioiden talouselämä »Länsi-Saksan monopolien» vaatimuksiin ja toimittaa »Länsi-Saksan revanssisteille» ydinaseita.[13]

EFTA herätti Neuvostoliiton taholla vähemmän vastustusta. Englantia lukuun ottamatta sen jäsenvaltiot olivat pieniä, ja kolme niistä – Ruotsi, Sveitsi ja Itävalta, puolueettomia. Niiden poliittinen yhteistoiminta ei siten voinut tulla kysymykseen, vaikka jäsenmaista neljä kuuluikin NATO:on. EFTA oli niin ikään vain vapaakauppa- eikä yhteismarkkina-alue, sillä ei ollut ylikansallisia elimiä eikä sen jäseniä kiinnostanut pyrkimys poliittiseen yhdentymiseen tulevaisuudessa. Niiden tär-

kein yhteinen päämäärä oli »välttää Euroopan uutta pirstoutumista», ja ne pitivät EFTA:a »askeleena kohti kaikkien OEEC:n jäsenmaiden sopimusta».[14] Neuvostoliiton vastustusasenne EFTA:a kohtaan, sikäli kuin sitä esiintyi, perustui lähinnä epäluuloon, että EFTA oli todellisuudessa vain tilapäinen keino kaikkien tai joidenkin jäsenvaltioiden toimittamiseksi EEC:hen. »On tunnettua», eräs Pravdan tarkkailija väitti, »että Englannin siipien suojassa on perustettu 'pieni vapaakauppavyöhyke' ja että sen osapuolet pitävät tätä hanketta ensimmäisenä askeleena tiellä neuvotteluihin 'yhteismarkkinoiden' kanssa, joilla Länsi-Saksa näyttelee hallitsevaa osaa».[15] Näinkin ollen neuvostohallitus näytti suhtautuvan suhteellisen suopeasti EFTA:an, ja tällä asenteella oli osoittautuva olevan ratkaisevan tärkeä merkitys Suomelle.

EEC:n perustaminen ei välittömästi vaarantanut Suomen ulkomaankauppaa, vaikka maan viennistä 26,9 prosenttia menikin »kuutosmaille». Pääosa tästä viennistä oli puutavaraa, ja Suomen kilpailuasema oli vahva yksinkertaisesti sen takia, että sen tärkeimmät kilpailijatkin olivat EEC:n ulkopuolella. EFTA:n synty mullisti kuitenkin täydellisesti tilanteen. »Ulkoseitsikkoon» eivät kuuluneet ainoastaan Suomen pahimmat kilpailijat EEC:n markkinoilla, vaan myös sen pääasiakas Englanti, johon vuonna 1960 meni 24,5 prosenttia Suomen viennistä. Suomen ulkomaankaupan tulevaisuus muodostuisi tosiaan ongelmalliseksi, ellei asianmukaisista järjestelyistä voitaisi sopia EFTA:n kanssa.[16]

Eräs vaihtoehto oli jo poissa mahdollisuuksista. Vuodesta 1947 lähtien oli aika ajoin keskusteltu Skandinavian alueellisesta tulliliitosta, ja vuonna 1956 oli Suomikin tullut mukaan näihin keskusteluihin. Vakavasti pohjolan tulliliiton hyväksi alettiin työskennellä vuonna 1958, mutta heinäkuun puolivälissä 1959, jolloin Suomi vihdoin oli ilmaissut olevansa valmis siihen osallistumaan,

Ruotsi, Norja ja Tanska olivat jo kääntäneet huomionsa EFTA-suunnitelmaan.[17] Suomen hallitus ilmoitti silloin, että »jos suunnitelmaan ei sisälly poliittisia velvoituksia, eikä se edellytä ylikansallisia elimiä, Suomi ei ole vähemmän kiinnostunut tästä kuin muutkaan pohjoismaat». Toistaiseksi jätettiin avoimeksi, liittyisikö Suomi mukaan tosiasiallisesti ja minkälaisin muodoin, mutta Suomi ilmoitti selkeästi, että se oli kiinnostunut vain tariffeja ja kauppaa koskevista sopimuksista. Sittemmin suomalaiset seurasivat EFTA-sopimuksen muotoilemista osallistuvina huomioitsijoina ja päättivät lopulta, että Suomen liittyminen EFTA:an tulisi, ottaen huomioon sen velvollisuudet »kolmansia maita» kohtaan, tapahtumaan muulla tavoin kuin normaalina jäsenyytenä.[18]

Tämä oli tietenkin eufemistinen sanonta, joka kätki taakseen Neuvostoliiton. Tällä oli vuodesta 1947 lähtien suosituimmuusasema kauppasuhteissaan Suomen kanssa. Kun Suomi tammikuussa 1960 aloitti neuvottelut »ulkoseitsikon» kanssa, ei vielä tiedetty miten Neuvostoliitto tähän suhtautuisi, mutta oli havaittu merkkejä siitä, että Neuvostoliiton johto ymmärsi Suomen taloudellisen ahdinkotilan ja ettei se vastustaisi sellaista järjestelyä, joka ei muuttaisi Suomen puolueettomuuspolitiikkaa eikä häiritsisi Suomen ja Neuvostoliiton välistä kauppaa. Itse asiassa, vaikka Suomen kommunistit voimakkaasti vastustivat hanketta ja vaikka asenne neuvostolehdistössä sai vastakaikua, Neuvostoliitto ei virallisesti esittänyt vastaväitteitä Suomen neuvottelujen EFTA:n kanssa edistyessä. Toukokuussa hyväksyttiin Lissabonissa sopimusluonnos. Kekkonen ja Hruštšev keskustelivat Neuvostoliiton suosituimmuusasemasta Neuvostoliiton pääministerin vieraillessa Helsingissä syyskuussa, ja heidän yhteisessä julkilausumassaan todettiin »Neuvostoliiton ymmärtävän Suomen pyrkimyksen säilyttää kilpailukykynsä läntisillä markkinoilla ja olevan valmis käymään neuvotteluja Suomen kanssa siitä, mi-

hin voitaisiin ryhtyä Suomen ja Neuvostoliiton välisen tavaranvaihdon säilyttämiseksi ja edelleen kehittämiseksi siinä tapauksessa, että Suomi tahtoo tehdä erillisen kaupallisen sopimuksen EFTA:n kanssa». Kekkosen marraskuun lopulla Moskovaan tekemän vastavierailun aikana allekirjoitettiin suomalais-neuvostoliittolainen tariffisopimus, joka takasi Neuvostoliitolle »hyvien naapurisuhteiden» perustalla samat tulliedut, jotka Suomi kenties tulisi myöntämään EFTA:n jäsenille. Uuden neuvottelukierroksen jälkeen allekirjoitettiin Helsingissä 27.3.1961 Suomen ja EFTA:n välinen sopimus, joka oli astuva voimaan 1.7.[20]

»Suomi ei liittynyt EFTA:an», Max Jakobson on kirjoittanut. »EFTA liittyi Suomeen».[21] Tämä oli tämän ainoalaatuisen järjestelyn taidokas luonnehdinta. Maaliskuussa 1961 solmittu sopimus perusti, kuten sen otsikossa sanotaan, »sopimussuhteen Suomen tasavallan ja Euroopan vapaakauppaliiton jäsenvaltioiden välillä».[22] Suomi ei liittynyt EFTA:an, vaan »tällä sopimuksella luotuun sopimussuhteeseen»; sen velvoitukset eivät johtuneet EFTA:n peruskirjasta, vaan »sopimuksesta»; siitä ei tullut EFTA:n jäsenvaltio vaan yksi »tämän sopimuksen osapuolista»; eikä se ollut edustuneena EFTA:n neuvostossa, vaan erään erillisen järjestön »yhteisneuvostossa». Järjestö tuli pian tunnetuksi FINEFTA:na. Sanalla sanoen oli perustettu uusi vapaakauppa-alue. Tämä nerokas järjestely toi Suomella, sen varsinaisesti liittymättä EFTA:an kaikki EFTA:n jäsenyydestä koituvat edut. Suojellakseen kauppaansa Neuvostoliiton kanssa Suomi säilytti voimassa eräät tuontia koskevat rajoitusmääräykset. Järjestelyn tulokset olivat ilahduttavat. EFTA:n osuus Suomen ulkomaankaupasta kohosi noin kolmanneksesta (1960) yli 44 prosenttiin (1970). Neuvostoliiton osuus supistui 1960-luvulla hiukan ja EEC:n osuus laski suunnilleen kolmasosasta hiukan yli neljäsosaan.

Suomen kauppaongelmat eivät kuitenkaan olleet ohi. Vain neljää viikkoa sen jälkeen kun FINEFTA oli aloittanut toimintansa, Englanti päätti anoa EEC:n jäsenyyttä. Tanska seurasi heti esimerkkiä ja pyrki sittemmin sekä EEC:n että myös ECSC:n ja EURATOM:in täysjäseneksi. Toukokuussa 1962 Norja ilmoitti päättäneensä ryhtyä neuvottelemaan EEC:n kanssa saadakseen selville millä ehdoilla se voisi päästä tämän jäseneksi. Ruotsi päätti anoa liitännäisjäsenyyttä. Vain Ranskan kielteinen kanta Englannin anomukseen tammikuussa 1963 pysähdytti kehityskulun, joka uhkasi purkaa EFTA:n ja haudata FINEFTA:n unohduksiin Mutta tämä kehityskulku sai keväällä 1967 uutta vauhtia, kun Englanti uudisti jäsenyysanomuksensa ja sen esimerkkiä kuten aikaisemminkin seurasivat Tanska ja Norja. Marraskuun lopulla Ranska välittämättä Euroopan neuvoston myönteisestä suosituksesta ja vastoin viiden liittokumppaninsa kantaa uudelleen käytti veto-oikeuttaan estääkseen Britannian jäsenyyden. EEC:n laajentamissuunnitelmat pantiin jäihin niin kauan kuin kenraali Charles de Gaulle pysyi Ranskan presidenttinä.

EFTA-valtioista Tanska oli erittäin pahoillaan tästä kehityksestä,[23] ja kun EEC:n komission entinen presidentti Werner Hallstein pian sen jälkeen kun Ranska vuonna 1967 oli vetollaan estänyt Englannin jäsenyyden esitti ajatuksen, että pohjoismainen tulliliitto voisi siloittaa EFTA:n ja EEC:n välisen kuilun ja helpottaa jäsentensä pääsyä EEC:hen[24], tanskalaiset toimivat nopeasti. Tanskan pääministeri Hilmar Baunsgaard esitti Pohjoismaiden neuvoston kokouksessa Oslossa helmikuussa 1968, että pohjoismaisen tulliliiton suunnitelma herätettäisiin henkiin. Vastakaiku oli yleensä myönteinen, ja suunnitteluun ryhdyttiin heti. Kun Pohjoismaiden neuvosto jälleen kokoontui (Tukholmassa maaliskuussa), oli jo selvää, että paljon laajempi taloudellinen yhteistyö, kuin mitä oli vuosikymmentä aikaisemmin

kaavailtu, oli nyt toteutettavissa. Niinpä asetettiin komitea laatimaan konkreettisia suunnitelmia Pohjoismaiden talousliittoa (NORDEK) varten. Komitea antoi mietintönsä 17.7., ja sen pohjalta neljä pääministeriä ja eräät muut kyseessä olevien neljän hallituksen jäsenet pitivät syksyn ja talven aikana sarjan kokouksia, sovittiin aikataulusta viime hetken yksityiskohtien hiomista varten, ja lopulta voitiin odottaa, että NORDEK-sopimus allekirjoitettaisiin 7.3.1970. Suomen hallitus pyysi 23.2. kuitenkin, että allekirjoittamista lykättäisiin, ja 24.3. ilmoitettiin, että Suomi sittenkin oli päättänyt olla allekirjoittamatta sopimusta.[25]

NORDEK-hankkeen romahdus aiheutti paljon hämmennystä ja jonkin verran katkeruuttakin. Osa puuhan synnyttämistä väärinkäsityksistä ja hämmennyksestä ei ole vieläkään hälvennyt, mikä kenties on ymmärrettävää, kun otetaan huomioon se ilmeinen hämmennys, joka puuhan loppuvaiheen aikana vallitsi Suomen hallituksen omassa piirissä. Tanskalaiset, joita suunnitelma kaikkein enimmin kiinnosti, syyttivät katkerasti Suomea NORDEK:in »torpedoimisesta», mutta heidän närkästyksensä kuvasti enemmän heidän omaa pettymystään kuin oli Suomen toimenpiteiden oikeudenmukainen arviointi. Ristiriidan ydin oli yksinkertaisesti se, että tanskalaiset, jotka vuosikausia olivat pyrkineet EEC:n jäsenyyteen, pitivät NORDEK:ia keinona tuohon tavoitteeseen pääsemiseksi, kun taas suomalaisten mielestä NORDEK oli päämäärä itsessään eivätkä he tunteneet kiinnostusta osallistua tilapäiselimeen, jonka Tanska oli pannut alulle syistä, jotka kenties eivät käyneet yksiin Suomen puolueettomuuspolitiikan kanssa. Suomi suhtautui kyllä myönteisesti Euroopan taloudelliseen yhdentymiseen, mutta se piti lujasti kiinni edellytyksestä, jonka ulkoministeri Karjalainen puki sanoiksi Pohjoismaiden neuvoston istunnossa vuonna 1968, että taloudellinen integraatio ei ollut puolueettomuuden vaihtoehto ja etteivät tulevat kauppapoliittiset päätökset saaneet vaarantaa Suomen kauppapolitiikan muualla saavuttamia tuloksia.[26] Tanskalaiset olivat toisaalta alun alkaen suoraan sanoneet, »että pohjoismaiset yhteismarkkinat eivät ole realistinen ratkaisu, vaan pelkästään laajemman Euroopan markkinoiden ratkaisun väliaikainen vaihtoehto».[27] Suomi oli halukas keskustelemaan suunnitelmasta vain sen vuoksi, etteivät Ruotsi ja Norja näyttäneet olevan valmiita hyväksymään Tanskan lopputavoitetta, joten ratkaisu, joka sulkisi piiriinsä vain neljä pohjoismaata, näytti mahdolliselta.

Mitä voimakkaammin tanskalaiset ajoivat takaa haluamaansa ratkaisua, sitä enemmän suomalaiset alkoivat epäröidä, vaikka tanskalaiset kenties ovat panneet liiaksi painoa sellaisiin suomalaisten lausuntoihin, joissa NORDEK:ia kannatettiin, eivätkä he siitä syystä osanneet odottaa sitä mikä myöhemmin tapahtui. Pääministeri Mauno Koivisto oli kuitenkin jo avoimesti varoittanut Pohjoismaiden neuvoston kokoontuessa Tukholmassa maaliskuussa 1969 sanoessaan, että olennainen kysymys oli se, oliko NORDEK vain väliaikainen vaihe vai haluttiinko luoda jotakin pysyväistä. Hän huomautti, ettei pulmallisiin käytännön kysymyksiin vielä ollut käyty käsiksi, ja torjui pääministeri Baunsgaardin vaatimuksen kiinteään aikatauluun pohjautuvasta nopeasta päätöksestä. Toiselta puolen hän oli valmis hyväksymään NORDEK:in suhteellisen löyhämuotoisena, jolloin ne maat, jotka niin haluaisivat, voisivat irtautua siitä ja pyrkiä liittymään johonkin muuhun taloudelliseen yhteisöön.[28] Tanskalaiset eivät kuitenkaan tajunneet hänen tarkoitustaan. Baunsgaardin puolueen pää-äänenkannattaja kirjoitti Tukholman kokouksen jälkeen: »Ilmeiseltä näyttää, että vain ennakolta täysin aavistamattomat tilanteet voisivat estää Pohjolan maiden taloudellisen liiton muodostamisen».[29] Suomen lehtien pääkirjoitusten laatijat olivat toisaalta jokseenkin yksimielisiä

siitä, että oli liian aikaista tehdä johtopäätöksiä, koska neuvotteluissa oli vakavien yhteentörmäysten välttämiseksi tähän mennessä vältelty menemästä pintaa syvemmälle. Vasta sen jälkeen kun neljä pääministeriä olisivat syksyllä kokoontuneet, voitiin toivoa suunnitelman saavan jossakin määrin selväpiirteisen hahmon.[30] Presidentti Kekkonen puolestaan toisti Suomen kannan jyrkkään sävyyn: »Meille on tällöin täysin selvää, että laajennettu yhteistyö ei saa vaikuttaa siihen puolueettomuuspoliittiseen suuntaukseen, joka muodostaa ulkopolitiikkamme perustan.»[31]

Tanskalaisten suhtautuminen komiteanmietintöön heinäkuun 17. päivältä 1969 oli uusi todiste Tanskan tavoitteista. Konservatiivisen *Berlingske Tidenden* mielestä se ei ollut »täydellinen fiasko eikä selvä menestys», kun taas useimmat muut lehdet arvelivat, että NORDEK:ista olisi Tanskalle joka tapauksessa vähänlaisesti hyötyä, mikäli EEC:n ovi avautuisi. *Politiken* kirjoitti: »NORDEK:ia enemmän merkitystä on yleisellä kehityksellä Euroopassa ja selkiintyminen kuutosmaiden pääkaupungeissa riistää Pohjolan liitolta ajankohtaisen merkityksen». *Børsen* puhui »romahduksesta», joka kuitenkaan ei ollut »missään suhteessa murhenäytelmä». Ja kun Baunsgaard lokakuussa totesi Tanskan parlamentille, että EEC:n jäsenyys pysyi todellisena tavoitteena, jota vastoin NORDEK oli vain välivaihe, jonka tarkoituksena oli helpottaa Pohjoismaiden osallistumista Länsi-Euroopan taloudelliseen yhdentymiseen, *Suomenmaa* huomautti lakonisesti, ettei tämä ennustanut erityisen valoisaa tulevaisuutta NORDEK-suunnitelmalle.[33]

Neljän pääministerin Tukholmassa marraskuun alussa pitämän kokouksen jälkeen optimismi oli vallalla hetken aikaa. Suomalaiset suostuteltiin hyväksymään kiinteä aikataulu jäljellä olevia neuvotteluja varten. Hallitusten valtuuskuntien oli määrä kokoontua Oslossa

saman kuun lopulla, Turussa joulukuussa ja Kööpenhaminassa tammikuussa. Kaiken piti olla valmiina ennen kuin Pohjoismaiden neuvosto kokoontuisi Reykjavikissä helmikuussa. Baunsgaard julisti riemuiten, ettei mikään enää voinut estää NORDEK:in syntymistä, vaikka Koivisto varovaisesti huomauttikin, ettei olisi suuri katastrofi, ellei aikataulua voitaisi noudattaa.[35] *Uusi Suomi* aavisteli, että pääministeri koetti etäännyttää itseään suunnitelmasta, ja ennakoi vaikeuksia.[36] *Helsingin Sanomat* taas korosti sitä, ettei Suomen asennetta kunnolla ymmärretty, vaikka mitään NORDEK:ia ei voinut syntyä, ellei sitä otettu huomioon.[37] Ikään kuin korostaakseen tätä näkökohtaa Tanskan maalaispuolueen *Vestkysten* julisti, että »NORDEK-juna on yhä edelleen kiskoilla, mutta jos yhteismarkkinajuna lähtee liikkeelle, varokaa sivuraiteita puhumattakaan radalla olevista kivilohkareista».[38] *Børsen* puolestaan piti pahaenteisenä, että pääministerit olivat »sallineet vetää ylleen aikataulun tiukan pakkopaidan», joten oli syntynyt tilanne, jossa »vaihtoehtoina olivat Eurooppa ja Pohjoismaat». Tanska ei voinut hyväksyä tällaista valintapakkoa.[39] *Børsenkin* kääntyi silti optimistiseksi kuun lopulla Oslon kokouksen jälkeen, ja Tanskassa uskottiin yleisesti, että umpikujasta oli vihdoinkin päästy. Baunsgaard näytti uskovan, että NORDEK-juna ehtisi määräasemalleen joulun maissa – ellei punainen valo Oslosta tai Helsingistä sitä pysähdyttäisi.[40]

Helsinki väläytti punaista valoa 5.12., jolloin pääministeri Koivisto pyysi Turun kokousta lykättäväksi. Syy oli ilmiselvä. Kolmea päivää aikaisemmin oli Ranskan presidentti Georges Pompidou ilmoittanut Haagissa pidetyn EEC:n valtionpäämiesten huippukokouksen päätteeksi, että jos Englanti, Tanska, Norja ja Eire halusivat uudelleen ryhtyä neuvottelemaan pääsystä EEC:n jäseniksi, ovi olisi avoinna. Norjan kauppaministeri Kåre Willoch totesi heti, että Turun kokouksen tärkeimmäksi

keskustelunaiheeksi näin ollen tulisi uusi tie EEC:hen ja että kysymyksessä olevat neljä valtiota otaksuttavasti aloittaisivat neuvottelut EEC:n kanssa vuoden 1970 alkupuoliskolla. Tanskalaisten reaktio oli, että NORDEK-neuvottelut nyt olivat saaneet uuden tarkoituksen ja että niitä pitäisi jouduttaa voimakkaan pohjoismaisen rintaman luomiseksi ennen neuvottelujen aloittamista EEC:n kanssa. »Pohjoismainen yksimielisyys saattaa olla kullan arvoista», kirjoitti *Kristeligt Dagblad*, kun taas *Børsen* vaati, että NORDEK-neuvottelut lopetettaisiin kokonaan, jotteivät ne estäisi Tanskan siirtymistä EEC:hen. Suomessa *Uusi Suomi* varoitti ottamasta liian kiihkeästi kantaa Haagin huippukohtaukseen, mutta myönsi samalla että Suomen asema oli kädenkäänteessä tuntuvasti muuttunut. Suomen tulisi keskittyä etsimään sopivia muotoja yhteistoimintaan EEC:n kanssa pääsemiseksi nyt, kun NORDEK oli ottamassa viimeistä askeltaan. *Helsingin Sanomien* mielestä NORDEK oli kypsä sijoitettavaksi museoon. Lehti arveli, että Turun vanha linna oli mitä sopivin paikka Pohjolan pääministerien seuraavaa kokousta varten.[41]

NORDEK-potilaan hetkellinen hyvinvoinnin vaihe oli ohi. Pohjoismainen romantiikka oli saanut väistyä eurooppalaisen realismin tieltä, näin oli eräs tanskalainen sanomalehti jo heinäkuussa luonnehtinut tilannetta.[42] Suomen hallitus painoikin heti jarruja. Kun Baunsgaard hiukan tahdittomasti ehdotti, että pääministerien kokous siirrettäisiin Kööpenhaminaan, hänen norjalainen ja ruotsalainen virkaveljensä kieltäytyivät jatkamasta ilman Koivistoa.[43] Pääministeri Olof Palme vaati sen sijaan, että kaikki neljä kokoontuisivat Helsingissä, ja siellä pidettiinkin kokous 12. ja 13. päivänä joulukuuta. Pääministerit sopivat NORDEK-suunnitelman kehittämisen jatkamisesta silmällä pitäen pääsemistä sopimukseen myöhemmin, ei kuitenkaan vielä Pohjoismaiden neuvoston helmikuun kokouksessa Reykjavikissä.[44] Kaikki olennaiset kysymykset jäivät ratkaisematta. Tanskassa esiintyi synkkiä vihjauksia, että Neuvostoliiton painostus oli pakottanut Suomen muuttamaan asennettaan, ja tämä väite saavutti vastakaikua muuallakin Länsi-Euroopassa[45]. Ei kuitenkaan ole pätevää syytä ajatella näin. Toisaalta tanskalaiset, jotka halusivat käyttää hyväkseen EEC:n tarjousta, eivät itse asiassa piitanneet paljonkaan tapahtuneesta. *Information* kirjoitti: »Mitä saattaakin olla sen takana, että Suomi on torpedoinut NORDEK-neuvottelut, olisi ollut parempi, jos neljä pääministeriä olisivat kokouksessaan Helsingissä myöntäneet epäonnistuneensa, toisin sanoen neuvottelujen epäonnistuneen».[46] Baunsgaardin edessä oli nyt yksinkertainen joko – tai: joko oli saatettava NORDEK-neuvottelut nopeasti päätökseen sovitun aikataulun mukaisesti tai luovuttava niistä.[47] Havaitessaan Tanskan suin päin rynnistävän kohti EEC:tä ja tanskalaisten ilmeisesti aikovan käyttää NORDEK:ia tinkimisvälineenä mahdollisimman edullisten jäsenyysoikeuksien saavuttamiseksi suomalaiset uudessa tilanteessa omaksuivat jyrkän asenteen. Presidentti Kekkonen luonnehti pääministeri Koivistolle osoittamassaan yksityiskirjeessä 7.1.1970 Suomen kannan seuraavasti:

1. Suomi ei voi olla mukana EEC:ssä enempää täysjäsenenä kuin assosioituneenakaan, ei välittömästi eikä NORDEK:in kautta.
2. EEC:n laajeneminen osan pohjoismaita käsittäväksi ei ole Suomen edun mukaista.
3. Suomi voi jatkaa neuvotteluja NORDEK:in muodostamiseksi.
4. Sen varalta, että jokin NORDEK:in suunnitelluista jäsenmaista aloittaa neuvottelut liittymisestä EEC:hen, Suomen tulee hyvissä ajoin esittää varaus, että NORDEK-neuvottelut tulee viipymättä keskeyttää siihen saakka, kunnes neuvottelut ovat päättyneet.
5. Jos neuvottelut EEC:n kanssa päättyvät siihen, että

asianomainen maa liittyy EEC:hen, merkitsee se NORDEK-hankkeen loppua.

6. Jos neuvottelut johtavat siihen, että asianomainen maa ei pääse EEC:hen ja se yritys siten raukeaa, aloitetaan NORDEK:in perustamista koskevat neuvottelut siitä, mihin ne olivat pysähtyneet.

»Mikä on erittäin tärkeä puoli on se, että NORDEK:in mahdollinen kaatuminen ei ole tämän jälkeen vieritettävissä Suomen syyksi; kaataminen jää niiden niskoille, jotka valitsevat EEC:n ennen Suomea,» Kekkonen kirjoitti. Viittä päivää myöhemmin Suomen hallitus päätti esittää, että NORDEK-neuvottelujen vauhtia hidastettaisiin, ja se pidätti itselleen oikeuden olla allekirjoittamatta NORDEK-sopimusta, jos joku tai useammat muista sopimuspuolista lähentyisivät EEC:tä.[48]

Tämän vaatimuksen tarkoitus, näin ulkoministeri Karjalainen vakuutti Pohjoismaiden neuvoston kokoontuessa Reykjavikissä helmikuun alussa, ei ollut estää NORDEK:in syntymistä, vaan päinvastoin varmistaa hankkeen menestyminen. Mutta pitäisi olla selvää, hän lisäsi, ettei Suomen puolueettomuuspolitiikka voinut olla yhteensovitettavissa Rooman sopimuksen kanssa, johon EEC nojasi. »Meille ei NORDEK ole astinlautana EEC-jäsenyyteen», hän lausui. Suomen kiinnostus EEC:hen oli puhtaasti kaupallista laatua. Pääministeri Koivisto vakuutti Pohjolan parlamentaarikoille, että Suomen asenne NORDEK:ia kohtaan pysyi myönteisenä, mutta »emme ole omasta puolestamme käsittäneet NORDEK:ia keinoksi, jota käytetään laajemmassa Euroopan integraatiopolitiikassa. Olemme alusta alkaen pitäneet NORDEK:ia pohjoismaiden välisenä asiana, samalla kun olemme käsittäneet että pohjoismaiden yhteistyön laajeneminen ei saa tulla esteeksi niille pohjoismaille, joiden edut suuntautuvat myös muualle». NORDEK, hän lausui puheenvuoronsa päättävässä julistuksessa siten kenties vaikuttaen yhä hämmennyttävämmin, »on haaste. Olen vakuuttunut siitä, että me Suomessa voimme ottaa vastaan tämän haasteen. Päämäärä on korkealla, mutta ponnistusten arvoinen.»[49] Muiden pääministerien kanssa hän sopi aikataulusta, jonka mukaan sopimus valmistuisi 7.3. ja allekirjoitettaisiin sen jälkeen mahdollisimman pian.[50] Kahta viikkoa myöhemmin hänen hallituksensa päätti olla allekirjoittamatta sopimusta 7.3. ja päätti sen sijaan ensin tutkia sitä huolellisesti.[51] Maaliskuun 24. päivänä hallitus päätti, ettei NORDEK-sopimusta »tässä vaiheessa» allekirjoiteta. Päätöstä perusteltiin sillä, että toiset Pohjoismaat olivat jo aloittaneet kosketuksen oton EEC:hen. Koivisto lausui, että mitä hänen hallitukseensa tuli, NORDEK oli päättynyt. Hänellä oli hyvin hämärä kuva tämänlaatuisen pohjoismaisen suunnitelman toteutumismahdollisuuksista ja mahdollisuuksista saada se toimimaan, mikäli se toteutettaisiin.[52]

Kun NORDEK oli kuollut ja EEC näköpiirissä, eräät tanskalaisetkin osoittivat poikkeuksellista ymmärtämisen halua selostaessaan Suomen päätöstä. »Aivan selvää on», *Berlingske Tidende* kirjoitti, »että toiset Pohjoismaat koettivat painostaa Suomen sellaiseen yhteistoimintaan, johon suomalaiset kauttaaltaan suhtautuivat epäilevästi. Ei ole heidän vikansa, että kupla puhkesi toisen kerran.» *Kristeligt Dagblad* oli leppymättömämpi. Se julisti, että Suomi oli pettänyt NORDEK:in, koska se »otaksui, että niin radikaali välirikko Suomen läntisten intressien kanssa estäisi idästä tulevat tyytymättömyyden ilmaisut». Muutamaa päivää myöhemmin sama lehti kirjoitti, että saatettiin kysyä, kohdistuiko moite Suomen koko hallitukseen, mutta »mutta joukko Suomen poliitikkoja, muiden muassa maan presidentti, saa tyytyä siihen, että heitä syytetään 'Ison naapurin' käyttämisestä verhona valtapelille, johon liittyy sekä henkilö- että puoluekohtaisia taka-ajatuksia». *Politiken* huomautti yksinkertaisesti, että Pohjoismaiden markkina-

yhteistoiminta toteutetaan Brysselin kautta.[53]

Kussakin näistä tanskalaisten toimitusten kannanotoissa oli totuutta enemmän kuin siteeksi, joskin suomalaiset ilmeisesti olisivat ilmaisseet asian toisin. Huoli Neuvostoliiton suhtautumisesta NORDEK:iin oli selvästikin osa suomalaisten vaikuttimista, vaikka Neuvostoliiton taholta ei ollut harjoitettu painostusta. Koko neuvottelujen ajan Suomen perusedellytyksinä olivat, kuten presidentti Kekkonen oli sanonut eduskunnalle helmikuussa 1969, »harjoittamamme puolueettomuuspolitiikan vaatimukset ja välttämättömyys turvata maalle tärkeän idänkaupan jatkuva kehitys».[54] Neljätoista kuukautta myöhemmin, 6.4.1970, hän samalle kuulijakunnalle totesi, että NORDEK-suunnitelma oli lähtemättömästi kietoutunut yrityksiin laajentaa EEC:tä, joten »aikaisemmin arvioimamme edellytykset puolueettomuuslinjamme säilyttämisen mahdollisuuksista integraationeuvottelujen aikana ja niiden päätyttyä olivat menettämässä pohjan jalkojensa alta». Edelleen: »Kansainvälispoliittisia päätöksiä ei mielestäni pidä rakentaa yksinomaan niiden seikkojen varaan, jotka voidaan konkreettisesti todistaa olevan olemassa. Huomiota on myös kiinnitettävä siihen, miltä asiat näyttävät; tämäkin on osa todellisuutta. Puolueettomuus edellyttää uskottavuutta ... Uskottavuus ei ole yksipuolinen asia.»[55]

Ulkopolitiikan uskottavuus oli askarruttanut Kekkosta monia vuosia, ja voimme otaksua, että se näytteli tarkalleen niin tärkeää osaa Suomen NORDEK-ratkaisussa, kuin presidentti oli kansanedustajille vakuuttanut. On myös lupa otaksua, että presidentti oli keskustellut asiasta Brežnevin, Kosyginin ja Podgornyin kanssa, kun hän parin päivän ajan helmikuun lopulla metsästeli heidän seurassaan Zavidovossa Moskovan ulkopuolella. Onpa sekin mahdollista, että Karjalainen hiukan tunnusteli asiaa matkustaessaan marraskuun lopulla muutamiksi päiviksi Moskovaan kauppaneuvotteluja

käymään. Mutta ei ole lupa otaksua, kuten joukko länsimaisten lehtien kommentaattoreita teki, että Karjalaisen mukanaan tuomat ohjeet olisivat aiheuttaneet Turun pääministerikokouksen lykkäämisen peruutuksen tai että Kekkosen tuomat samanlaiset ohjeet olisivat saaneet Suomen hylkäämään koko suunnitelman. Ei myöskään ole lupa otaksua, että sillä poliittisella valtapelillä, johon suomalaiset poliitikot kieltämättä olivat tuohon aikaan uppoutuneet, olisi ollut mitään todellista vaikutusta lopulliseen päätökseen. Presidentti ja hänen hallituksensa tekivät tuon päätöksen, ja he tekivät sen näkökohtien perusteella, jotka olivat koko ajan liittyneet tilanteeseen ja jotka oli alusta alkaen selkeästi ilmoitettu.

Se, mikä kuvaa hämärsi neuvottelujen viimeisessä vaiheessa, oli tosiasia, että Suomessa oli määrä toimittaa eduskuntavaalit maaliskuussa 1970. Vaalitaistelun kiihtyessä hallituksen keskuudessa syntyi erimielisyyttä ja hämmennystä. Kun otetaan huomioon Suomen poliittisten olojen vapaapaininluontoisuus, tämä olikin odotettavissa aikana, jolloin maata hallitsi kuuden puolueen eripurainen liittoutuma ja kun useita näistä puolueista jäytivät vakavat sisäiset erimielisyydet ja valtakamppailut. Kun valtioneuvoston jäsenet sättivät toisiaan ja antoivat lehtimiehille ristiriitaisia tietoja siitä miten – jopa mitä – päätöksiä oli tehty hallituksen istunnoissa, mm. NORDEK-kysymyksen yhteydessä, skandinaavisten neuvottelukumppanien olisi pitänyt osoittaa enemmän kärsivällisyyttä ja paremmin ymmärtää Suomen toivomusta lopullisen päätöksenteon lykkäämisestä kunnes vaalit olisivat ohi. Tietenkin oli helppoa ymmärtää Koiviston avoimesti ilmaistu halu palata Suomen pankin pääjohtajan suhteellisen rauhalliselle virkapaikalle. Talven aikana hän oli joutunut tottumaan siihen, että muutamat virkaveljet väittelivät hänen lausuntojaan vastaan ja jäytivät hänen asemaansa, mutta hän

säilytti koko ajan arvokkuutensa ja vilpittömyytensä vahvistaen siten niiden uskoa, jotka näkivät hänessä tulevaisuuden presidenttiehdokkaan. Hänen puolueensa lehdistö sen sijaan osallistui taisteluun samoin likaisin asein ja myrkyllisin henkilökohtaisin hyökkäyksin, jotka paljolti luonnehtivat vaalitaistelua. Sen pää-äänenkannattajan eräässä toimituksen artikkelissa esimerkiksi vihjailtiin pahansuovasti, että Karjalaisen kielteiseksi väitetty rooli Pohjoismaiden neuvotteluissa tiettävästi johtui siitä tosiasiasta, ettei NORDEK:ia ollut keksitty ulkoministeriössä.[56]

Kinastelu ja sanasota jatkuivat koko vaalitaistelun ajan ja kauan sen jälkeenkin, mitä seurasi vaalien jälkeen pitkällinen poliittinen kriisi. Kun oli osoittautunut mahdottomaksi paikata kokoon pirstoutunutta hallituskokoomusta, presidentti Kekkosen oli vihdoin pakko nimittää epäpoliittinen virkamieshallitus. Vasta heinäkuun puolivälissä voitiin muodostaa uusi viiden puolueen hallituskokoomus. Ironista kyllä sitä johti Karjalainen, jonka keskustapuolue oli maaliskuun vaalien suuri häviäjä, se oli näet kärsinyt historiansa ankarimman vaalitappion.

Tanskassa syntynyt katkeruus Suomen päätöksestä olla toteuttamatta NORDEK-suunnitelmaa kohdistui väärään osoitteeseen. Tanskalaiset olivat panneet itsensä alttiiksi epäonnistumiselle, joten he saivat syyttää vain itseään. Turhautuneina EFTA:n synnyttämiin pettymyksen vuosiin he olivat kiinnittäneet epärealistisen suuria toiveita pääministeri Baunsgaardin uhittelevaan kamppailuun NORDEK:in takomiseksi katapultiksi, joka lennättäisi Tanskan EEC:n muurien sisäpuolelle. Suomi yksinkertaisesti kieltäytyi toimimasta katapulttina, kun kävi ilmi, että sellainen toiminta saattaisi vahingoittaa sen ulkopolitiikan luotettavuuden mainetta tarjoamatta vastaavaa taloudellista etua. Suomen päätös pohjautui maan omien poliittisten ja taloudellisten

etujen realistiseen arviointiin eikä se vahingoittanut Tanskan tai muiden neuvottelukumppanien etuja, päinvastoin. Kuten Koivisto sittemmin huomautti entisille pääministerivirkaveljilleen, jos NORDEK olisi syntynyt, se olisi voinut olla aseena niiden tanskalaisten ja norjalaisten käsissä, jotka vastustivat EEC:n jäsenyyttä. Tämä oli varmasti myös niiden tanskalaisten EEC:n kannattajien mielipide, jotka vaativat NORDEK-suunnitelman hautaamista EEC:n joulukuisen huippukokouksen jälkeen.[57]

Euroopan todellisuus oli sekä vuonna 1960 että vuonna 1970 valanut kylmää vettä Pohjoismaiden taloudellisen yhteistyön romantiikkaan. Taloudelliset realiteetit olivat pakottaneet Suomen selvittämään välinsä EFTA:n kanssa, ja nyt ne pakottivat sen selvittämään välinsä EEC:n kanssa. Tämän oivaltaminen oli tietysti osasyynä Suomen päätökseen luopua NORDEK:ista. EFTA oli 1960-luvulla kaksinkertaistanut Suomen kaupan Skandinavian kanssa, mutta päävaikuttimena siihen, että Suomi allekirjoitti FINEFTA-sopimuksen, oli tarve säilyttää kilpailuasema Britannian vientimarkkinoilla. Kun nämä markkinat näyttivät olevan katoamaisillaan EEC:n tullimuurien taakse, Suomen talouselämän tulevaisuuden näkymät olivat synkät ja ulkopolitiikan ratkaistavaksi ilmestyi arkaluontoisia ongelmia. Myös Skandinavian vientimarkkinat, jotka 1970 olivat muodostuneet Britannian markkinoitakin tärkeämmiksi Suomelle, näyttivät nekin olevan luisumassa EEC:n piiriin. Sekä Tanska että Norja aikoivat pyrkiä EEC:n täysjäseniksi, ja Ruotsikin näytti erääseen otteeseen olevan valmis lähtemään samalle tielle, jos muut vaihtoehdot olisivat poissuljetut. Pelkästään taloudelliset näkökohdat määräsivät, että Suomi itse järjestäisi suhteensa EEC:hen, joko FINEFTA-mallin mukaisesti tai vapaakauppasopimuksella. Kun Karjalainen vielä helmikuussa 1970 väitti, että Suomi noudattaisi pohjois-

maista suuntausta, hän lisäsi, että se myös oli kiinnostunut EEC-mahdollisuuden tutkimisesta – »omalla tavallamme».[58] Ja 6.4., jolloin Kekkonen puhui uuden eduskunnan avajaisistunnossa, suurlähettiläs Reino Honkaranta ojensi tuon puheen jäljennöksen EEC:n komission puheenjohtajalle Brysselissä ja ilmoitti Suomen haluavan keskustella sellaisesta kaupallisesta sopimuksesta EEC:n kanssa, joka ei vaarantaisi sen ulkopolitiikan perusedellytyksiä.[59]

Siten myttyyn menneiden NORDEK-neuvottelujen kaikki neljä osapuolta olivat nyt järjestelemässä suhteitaan EEC:hen. Tanska ja Norja saattoivat kumpikin päätökseen sopimuksen täysjäsenyydestä, mutta Norjan äänestäjäkunta hylkäsi syyskuussa 1972 sopimuksen kansanäänestyksessä. Viikkoa myöhemmin Tanskan äänestäjäkunta kahden kolmanneksen enemmistöllä hyväksyi sopimusehdotuksen, ja Tanska liittyi 1.1. 1973 yhdessä Englannin ja Eiren kanssa EEC:hen. Ruotsi solmi teollisuutta koskevan vapaakauppasopimuksen EEC:n kanssa vuonna 1972, ja Norja seurasi esimerkkiä vuonna 1973. Suomikin lähti samalle linjalle ja hyväksyi heinäkuussa 1972 alustavasti vapaakauppasopimuksen. Tämän 35. artikla antoi Suomelle aikaa marraskuun 30. päivään 1973 sopimuksen ratifiointia ja sen toteuttamisen välttämättömiä järjestelyjä varten. Kuten kävi ilmi, Suomi tarvitsikin koko tämän ajan asian hoitamiseen, sillä sopimus nostatti maassa poliittisen rajuilman.

Lännessä katseltiin Suomen tuskallisen hidasta, kiemuraista ja aika ajoin dramaattista etenemistä kohti lopullista tavoitetta, EEC-sopimuksen allekirjoittamista, pelkästään Suomen ja Neuvostoliiton suhteet taustatekijänä. Aina uskottiin, että Suomessa näytelty poliittinen draama heijasteli ristiriitaa sen välillä, mitä suomalaiset halusivat, ja sen välillä, mitä venäläiset sallivat heidän tehdä. Vain harvat epäilivät sitä, että lopullinen päätös tehtäisiin pikemminkin Moskovassa kuin Helsingissä. Suomen oikeistolaisten toiminta ja lausunnot vahvistivat tätä uskomusta, ja presidentti Kekkosen tällä kaudella tekemien neljän matkan katsottiin todistavan sen oikeaksi. Oireellista kyllä »suomettumis»-iskusanan suosio kohosi huippuunsa suomalaisten kamppaillessa EEC-kysymyksen kanssa.

Ulkopoliittiset näkökohdat, niiden joukossa Neuvostoliiton asenne, ilmeisesti näyttelivätkin tärkeää osaa. Niin kauan kuin venäläiset yhä edelleen pitivät EEC:tä NATO:n taloudellisena jatkeena, suomalaisten oli varottava askeleitaan. Missään tapauksessa heillä ei ollut aikomustakaan vaarantaa puolueettomuuspolitiikkaansa luovuttamalla rahtuakaan suvereenisuudestaan. Kuten ulkomaankauppaministeri Olavi J. Mattila sanoi Suomen ja EEC:n välisten alustavien neuvottelujen avajaisistunnossa 24.11. 1970, suomalaiset halusivat »säilyttää kansallisen päätäntävaltansa kaikissa olosuhteissa». Näin ollen »jäsenyys ja ratkaisut, jotka voivat johtaa jäsenyyteen,» olivat poissa laskuista. Suomalaiset etsivät vain »optimaalisia ratkaisuja niille puhtaasti taloudellisille ongelmille», joita »muuttuva markkina-asetelma» Euroopassa saattoi luoda.[60]

Samoja näkökohtia korosti ulkoministeriön kauppapoliittisen osaston päällikkö, ministeri Pentti Uusivirta, kun muodolliset neuvottelut aloitettiin 13.12.1971. Suomi toivoi »pelkästään kaupallista» ratkaisua ongelmiin, joiden eteen se oli joutunut EEC:n laajentumisen takia, jota hän luonnehti »ulkopuoliseksi kehitysilmiöksi, johon emme voi vaikuttaa, mutta joka vaikuttaa väistämättä meihin». Hän totesi: »Erityisesti edellytämme... pohjoismaiden välisen vapaakaupan säilyttämistä ja perinteellisesti tullivapaan Neuvostoliiton-kauppamme ylläpitämistä.» Edelleen hän ilmaisi toivovansa, »että teollisuustuotteiden vapaakauppajärjestely funktioiltaan rajoitetun hallintoelimen valvonnassa» voitaisiin toteuttaa.[61]

Brysselissä 21.7. 1972 laadittu sopimusluonnos noudatti Suomen toivomuksia. Silti Rafael Paasion sosialidemokraattinen vähemmistöhallitus mieluummin erosi kuin otti yksinään kantaakseen poliittisen vastuun niin tärkeämerkityksisen sopimuksen läpiajamisesta, ja kesti seitsemän viikkoa ennen kuin saatiin kokoon tähän vastuuseen valmis laaja liittoutuma. Kalevi Sorsan uudessa hallituksessa edustettuina olleilla neljällä puolueella ei ollut vain 108 edustajanpaikan ehdotonta eduskuntaenemmistöä, vaan ne saattoivat luottaa EEC-sopimuksen hyväksymiseen tähtäävän lakiesityksen saavan voimakasta lisätukea. Todellakin niistä kahdeksasta puolueesta, jotka vuoden 1970 vaaleissa olivat saaneet edustajanpaikkoja, vain SKDL on vankasti sopimusta vastaan: sen 36 ääntä olivatkin ainoat vastustavat, kun ratifiointiesitys lopulta 16.11.1973 joutui äänestykseen. Koska tämä laaja sopimukselle annettava tuki oli koko ajan ollut ilmeinen, länsimaisille tarkkailijoille saatettaneen antaa anteeksi, jos he päättelivät, että liiallinen vitkastelu oli johtunut Neuvostoliiton vastustuksesta ja että presidentti Kekkosen elokuun 1972 ja syyskuun 1973 välillä tekemät neljä Neuvostoliiton-matkaa olivat olleet vaikean sotaretken taisteluja, joissa vastustus pyrittiin voittamaan.

Kuten tavallista tämä päätelmä oli ehdollinen refleksi, vaikka tiedetäänkin, että Kekkonen tosiaan keskusteli EEC-kysymyksestä neuvostojohtajien kanssa vierailumatkoillaan elo- ja joulukuussa 1972. Toiset vierailumatkat suuntautuivat suomalaisten rakennuskohteisiin, heti itärajan takana sijaitsevalle Pääjärvelle sekä Ensoon (Svetogorsk). Kekkosen seuralaisena lyhyellä Pääjärven-käynnillä marraskuun puolivälissä 1972 oli Neuvostoliiton metsätalousministeri, ja tuntuu epätodennäköiseltä, että keskustelunaiheena näiden miesten kesken olisivat olleet ulkopoliittiset kysymykset.[62] Kekkonen tosiaan keskusteli Euroopan taloudellisen yhteistyön mahdollisuuksista pääministeri Kosyginin kanssa kiireisellä kaksipäiväisellä käynnillään Leningradissa ja Ensossa syyskuun alkupuolella 1973[63], mutta ei ole sen paremmin todistusaineistoa kuin todennäköistä syytäkään vihjaukselle, että tuossa tilaisuudessa »sinnikkäälle Suomen presidentille ilmeisesti näytettiin vihreää valoa» EEC-sopimuksen allekirjoittamisasiassa.[64]

Tosiasia näyttää olevan, että neuvostojohtajat kieltäytyivät näyttämästä sen paremmin vihreää kuin punaistakaan valoa Suomelle sinä aikana kuin EEC-sopimus pysyi keskeneräisenä asiana tämän poliittisella esityslistalla. Mikäli mikään liikennevalo yleensäkään välähti, se oli kellertävä varoitusvalo. Kekkonen itse otti esille EEC-kysymyksen metsästellessään Brežnevin ja Kosyginin kanssa Zavidovossa Moskovan ulkopuolella elokuun puolivälissä 1972, ja hänen isäntänsä toivat ilmi myötätuntoisen ymmärtämyksensä Suomen taloudellista ahdinkotilaa kohtaan. He olivat kuitenkin jokseenkin skeptisiä sen erityisen ratkaisun kohdalla, jota Brysselissä edellisessä kuussa laadittu sopimus edusti. He pohtivat sen vaikutusta Suomen ja Neuvostoliiton kauppaan ja ilmaisivat pelkäävänsä, että tietyt poliittiset piirit Suomessa voisivat käyttää sopimusta vahingoittaakseen Suomen ja Neuvostoliiton välisiä, vuoden 1948 sopimuksen pohjalta kehittyneitä hyviä suhteita. Politiikalla on taipumus seurata kauppaa, Brežnev sanoi, »me olemme varmoja EEC:n tarkoituksesta irroittaa Suomi ystävyyssuhteesta Neuvostoliiton kanssa.» Näin, Kekkonen väitti, ei koskaan voi tapahtua. Hän lupasi henkilökohtaisesti vastata, »että Suomen ja Neuvostoliiton väliset suhteet pysyvät hyvinä, jos Suomi ratifioi vapaakauppasopimuksen». Brežnev pysyi skeptisenä, mutta hän korosti yhä uudelleen, ettei neuvostohallitus puuttuisi Suomen suvereeniseen oikeuteen päättää omasta puolestaan. »Emme halua pakottaa teitä. Teillä on oma suvereniteettinne.» Koska Neuvostoliitto kuitenkin piti Suomen ja Neuvostoliiton ystävyyttä arvok-

kaana asiana, jota ei saanut vaarantaa, Brežnev katsoi olevansa oikeutettu varoittamaan Suomea »toimimasta siten, että menetämme mitä olemme yhdessä rakentaneet». Hänen neuvonsa oli, että suomalaiset toimisivat hitaasti.[65]

Kekkosen vierailun päätteeksi julkaistuun viralliseen tiedotteeseen ei sisälly mitään mainintaa yllä kuvatusta keskustelusta.[66] Edellisessä kappaleessa selostetut tiedot siitä tulivat julkisuuteen lokakuun lopulla, kun Kekkosen luottamuksellinen muistio keskusteluista vuoti julkisuuteen EEC-sopimuksen vastustajien toimesta. Vaikka vuodolla tuli olemaan valtavat poliittiset jälkiseuraukset, se tuskin puoleen tai toiseen vaikutti EEC-kysymyksen kohtaloon. Brežnev ei näet ollut kohdistanut Suomen presidenttiin sopimatonta painostusta eikä ollut esittänyt avoimia tai peiteltyjä uhkauksia. Hän oli vain toistanut tutut neuvostoliittolaiset varaukset, jotka perustuivat niihin syvään syöpyneisiin epäluuloihin, joita Neuvostoliitossa EEC:n poliittisia tarkoitusperiä kohtaan tunnettiin, ja hän oli vaatinut Suomea varmistautumaan siitä, ettei sen sopimus EEC:n kanssa muodostuisi poliittiseksi ansaksi. Kekkonen oli vastannut takaamalla henkilökohtaisesti ja painokkaasti, ettei sopimuksen sallittaisi vaarantaa tai muuttaa Suomen vakiintunutta puolueettomuuspolitiikkaa. Myöhemmin hän useaan kertaan kiinnitti huomiota siihen, että EEC-sopimuksen 33. artikla salli Suomen nopeasti irrottautua, jos ilmeni ristiriitaa sen muiden velvoitusten tai etujen kanssa. Kuten hän marraskuussa lausui kuulijoilleen Turun yliopistossa, »jos tullisopimus EEC:n kanssa tehtäisiin ja myöhemmin havaittaisiin, että se estäisi Suomen ja Neuvostoliiton kauppaa lisääntymästä niin kuin sen jatkuvasti tulee lisääntyä, Suomen on käytettävä hyväkseen sopimukseen sisältyvää kolmen kuukauden irtisanomiskautta.»[67]

Ratifiointimenettelyn vauhdin hitaus oli saanut monet EEC-sopimuksen kannattajat tuohon aikaan kärsimättömiksi. Eräs Kekkosen Turun-puhetta muuten myönteisesti arvostellut pääartikkeli lopetti epäkunnioittavalla huomautuksella, että ennen kuin sopimus voitiin sanoa irti, se toki oli ensin allekirjoitettava.[68] Ei tosin ollut suuriakaan epäilyjä siitä miten kaikki lopulta päättyisi. Monista Kekkosen ja muiden valtiovallan edustajien lausunnoista oli epäsuorasti käynyt ilmi NORDEK-neuvottelujen raukeamisesta lähtien, että sopimus allekirjoitettaisiin, ja samaa vakuutettiin yhä selkeämmin vuosina 1972 ja 1973 ratifiointimenettelyn kompuroidessa verkalleen kohti väistämätöntä myönteistä lopputulosta. Se, mikä hiljensi vauhdin ryömimiseksi, oli pikemminkin Suomen sisäpolitiikan oikullisuus kuin ulkopoliittiset näkökohdat. Sillä vaikka eduskunnassa koko ajan oli ratifiointiin riittävä äänimäärä, asian käsittelyyn sekoitettiin joukko sille vieraita sisäpoliittisia kysymyksiä tavalla, joka oli vähällä järkyttää sitä tärkeää sulkeisjärjestystä, jonka varassa Suomen politiikan herkkä tasapaino lepäsi.

Vaikka onkin suhteellisen helppoa kuvailla niitä eri osasia, jotka sullottiin niin sanottuun EEC-pakettiin, ei ole vallan yhtä helppoa selvitella paketin laatineiden poliitikkojen keskenään ristiriitaisia taloudellisia, poliittisia ja henkilökohtaisia vaikuttimia. Yleisesti ottaen ei ole kohtuutonta sanoa, että moniaat sosialidemokraattien ja maalaisliiton johtomiehet opportunistisesti käyttivät EEC-sopimuksen kansansuosiota hyväkseen ajaakseen läpi useita muita poliittisia ja taloudellisia päätöksiä, joista muutamat olivat niin vähän suosittuja, etteivät ne kenties olisi koskaan saavuttaneet eduskunnan hyväksymistä, ellei niitä olisi kytketty EEC-kysymykseen. Itse asiassa oli kysymyksessä avoin poliittinen kiristys, jonka tärkeimpinä uhreina olivat kokoomuspuolue, liberaalit ja ruotsalainen kansanpuolue. Nämä olivat vieläkin

innokkaampia kuin muut puolueet saamaan aikaan EEC-sopimuksen. Niille ilmoitettiin nyt, että he voisivat saada sopimuksen vain, jos tukisivat myös paketin muuta osaa. Suomalaisilla on taipumus käydä poliittisia sotiaan yhtä tuiman päättäväisesti kuin he taistelevat ulkoisia vihollisia vastaan. EEC-paketista käydyssä sodassa ei armoa pyydetty eikä annettu. *Helsingin Sanomain* eräässä pääkirjoituksessa kuvattiin sattuvasti miten vapaakauppakysymyksen kohdalla oli päässyt käyntiin yhä huikeammin panoksin pelattu uhkapeli. Pelaajia uhkasi vaara sotkeutua omaan strategiaansa. Nippuratkaisuun oli jo ahdettu joukko asiaankuulumattomia asioita. Parhaimmillaankin tämä ruletti osoittautuisi hyvin kalliiksi maalle, kun taas jos oikein huonosti kävisi, kaikki lukkiutuisi härkäpäisten asenteiden takia.[69]

Pakettiin sisältyi useita lakiesityksiä, jotka myönsivät hallitukselle poikkeusvaltuudet valvoa taloudellista toimintaa ja suojella tiettyjä uhanalaisia teollisuuden aloja. Taustalla väijyi vuoden 1974 presidentinvaali, tapahtuma, joka oli varjostanut Suomen poliittista näyttämöä paljon ennen kuin sen loppunäytös ennenaikaisesti ehti valokeilaan myöhäissyksyllä ja alkutalvesta 1972–73. Presidentti Kekkosen vuoden 1968 vaalitaistelun aikana antama lausunto, ettei hän aikonut asettua ehdokkaaksi neljättä toimikautta varten, oli siinä määrin sytyttänyt hänen seuraajakseen pyrkivien kunnianhimon, että kireä maanalainen vaalitaistelu oli ollut käynnissä siitä pitäen. Kukaan ei ollut selvästi johdossa tässä epävirallisessa kamppailussa. Selväksi kävi sen sijaan, että vuoden 1974 presidentinvaalista todennäköisesti tulisi sekä katkera että tuhoisa ja että paras ratkaisu ehkä olisi Kekkosen pitäminen edelleen presidenttinä. Ahti Karjalainen, joka itse kuului toiveikkaiden joukkoon, ehdotti tammikuussa 1972, että puolueet yhteisvoimin koettaisivat taivuttaa presidentin muuttamaan mielensä. Huhtikuussa Kekkonen suostui jäämään virkaansa, jos kansa toivoi hänen niin tekevän, mutta kieltäytyi asettumasta ehdokkaaksi ja jätti puolueiden tehtäväksi keksiä miten hänen valitsemisensa olisi parhaimmin turvattava.

Valtiosääntöön sisältyi säännöksiä presidentin nimeämisestä muulla tavoin kuin normaalilla vaalilla, ja tästä oli myös historiallisia ennakkotapauksia. Itse asiassa Suomi oli valinnut presidenttinsä normaalin vaalimenettelyn mukaisesti vain seitsemän kertaa vuoden 1919 jälkeen. Muut viisi vaalia olivat tapahtuneet poikkeuslainsäädännön perusteella. Niinpä eduskunta itse oli valinnut K.J. Ståhlbergin vuonna 1919, Mannerheimin vuonna 1944 ja Paasikiven vuonna 1946, kun taas vuoden 1937 valitsijamieskunta oli kutsuttu uudelleen koolle vuosina 1940 ja 1943, jolloin valittiin presidentiksi Risto Ryti. Vuonna 1950 Paasikivi oli toivonut voivansa tulla valituksi poikkeuslain nojalla, kunnes oli käynyt ilmi, ettei eduskunnasta voitu saada sellaisen menettelyn vaatimaa 5/6:n enemmistöä – 167 ääntä. Karjalaisen suunnitelma oli 1974 noudattaa samaa tietä Kekkosen valitsemiseksi, mutta vaikka mielipiteentutkimukset osoittivat suuren enemmistön äänestäjistä haluavan Kekkosen jatkavan virassaan, ne osoittivat myös vain pienen vähemmistön haluavan luopua normaalista vaalista. Puolueet etsivät yhä ratkaisua alkusyksystä 1972.

Tahallaan tai tahattomasti Kekkonen itse oli vihjannut missä ratkaisun avain oli, nimittäin antaessaan Brežneville ja Kosyginille Zavidovossa henkilökohtaisen takauksensa, että Suomen puolueettomuuspolitiikka pysyisi muuttumattomana, vaikka EEC-sopimus solmittaisiinkin. Vain hyvin harvalukuinen johtavien poliitikkojen ja korkeiden virkamiesten piiri oli täysin perillä Zavidovon keskusteluista, mutta ulkoministeri Karjalainen oli varmastikin ensimmäisten joukossa. Hän oli se, joka löysi avaimen: Kekkosen uusintavaalin kytkemisen EEC-sopimukseen. Päästäkseen tähän hänen oli

esitettävä väite, että sopimukseen todella sisältyi poliittinen vaaranuhka Suomelle ja että tällaiseen vaaraan voitiin antautua ainoastaan mikäli ensin oli turvattu Kekkosen jatkaminen presidenttinä. Hänen strategiaansa liittyi tietenkin sekä haitta- että etupuolia. Toisaalta se takaisi EEC-sopimuksen hyväksymisen ja liennyttäisi kireän poliittisen tilanteen liittämällä puolueet Kekkoseen (sekä, sivumennen sanoen, antaisi Karjalaiselle kuusi vuotta lisäaikaa seuraajaksi valmistautumista varten). Toisaalta se antaisi vettä myllyyn niille, jotka näkivät Suomen tavassa hoidella EEC-kysymystä uuden näytteen »suomettumisesta». Oli miten oli, Karjalainen väitti lokakuun lopulla, että paras tae Suomen jatkuvasta pitäytymisestä Paasikiven-Kekkosen linjaan olisi se, että tämän linjan maineikkain edustaja jatkaisi työtään. Epävarmuus Suomen asioista saattaisi kasvaa, ellei presidenttikysymyksen kohdalla vallitseva sekava tilanne selkiytyisi, minkä vuoksi Karjalainen vaati, että vakaan kehityksen jatkuminen ajoissa turvattaisiin.[70]

Idea ei ollut omaperäinen. Se oli niin sanoaksemme leijaillut ilmassa jo jonkin aikaa. Niinpä oli eräs saksalainen sanomalehti kahta viikkoa aikaisemmin ennustanut, että Suomi todennäköisesti varmistaisi Kekkosen uudelleenvalinnan erikoislainsäädännöllä. Lehden mielestä tämä katsottaisiin välttämättömäksi, jotta saataisiin hälvennetyksi Neuvostoliiton EEC-sopimusta koskevat epäluulot, sillä »Helsingin ponnistukset ankkuroida puolueettomuutensa kansainvälisesti näyttävät löytävän rajansa Brysselin ulkopuolella».[71] Karjalaisen ehdotukselleen antama muoto tietenkin tuki tällaista tulkintaa.

Kuitenkin tulee epäilleeksi, että Karjalaisen esittämä ulkopoliittinen perustelu oli sillä hetkellä melkoisessa määrin vilpillinen. Puhumattakaan hänen esityksensä siitä välittömästä poliittisesta edusta mitä EEC-sopimuksen hyväksymiseen tuli, se myös säästi mahdollisilta presidenttikilpailun osanottajilta tuskallisen tilanteen hetkellä, jolloin kukaan heistä ei voinut olla varma tuloksesta. Ei pitäisi unohtaa, että Suomessa oli sotien jälkeen, sekä Kekkosen että Paasikiven presidenttikausina, ulkopolitiikkaa säännöllisesti käytetty lyömäaseena tuomaan tukea puhtaasti kotimaisille aloitteille ja toimenpiteille, jotka muuten olisivat jääneet tuloksettomiksi. Keskustapuolueen poliitikot ovat havainneet tämän taktiikan hyödylliseksi kautta koko ajanjakson, ja heidän kotoiset sosialidemokraattikilpailijansa omaksuivat sen 1960-luvun puolimaissa. Samalla kun tämä poliittinen keino on osoittautunut merkittävän menestykselliseksi, se on myös epäilemättä vahvistanut länsimaiden käsitystä, että Suomi on Neuvostoliiton »suomettunut» naapuri.

Oli miten oli, Karjalaisen ehdotus saavutti heti vastakaikua. Keskustapuolueen puheenjohtaja Johannes Virolainen julisti, että Kekkosen uudelleenvalinta muodosti »erottamattoman osan» EEC-pakettia, ja tuota pikaa hänen puolueensa ja sosialidemokraatit sopivat siitä, että Kekkosen toimikautta jatkettaisiin neljällä vuodella maaliskuun 1. päivään 1978 sekä että jatkaminen kytkettäisiin EEC-sopimuksen hyväksymiseen. Karjalainen sanoutui heti irti vastuusta jälkimmäisen asian osalta. Hän sanoi lehtimiehille, että joskin oli loogista ajatella presidentin jälleenvalintaa ja ulkopoliittista jatkuvuutta, minkä tämä takaisi aikana, jolloin Suomen oli otettava kanta sellaisiin kriittisiin ulkopoliittisiin kysymyksiin kuin Euroopan turvallisuuskonferenssi, Saksan kysymys ja EEC-sopimus, hänen mielestään oli hiukan mautonta eikä ehkä oikein asianmukaista tässä yhteydessä puhua niputuksesta.[72] Hänen vastuullisuutensa oli kuitenkin ilmiselvä ja irtisanoutuminen mitä todennäköisimmin taktiikkaa.

Tilanne sai uuden, huippudramaattisen käänteen 31.10., kun *Dagens Nyheter* Tukholmassa, *Dagbladet*

Oslossa ja *Vasabladet* Suomessa julkaisivat otteita presidentti Kekkosen luottamuksellisista muistioista, jotka koskivat hänen neuvostojohtajien kanssa Zavidovossa käymiään keskusteluja. Tietojen lähde ja julkaistujen lausuntojen aitous pysyivät vahvistusta vailla joulukuun puoliväliin, mutta ulkoministeriö myönsi ainakin eräiden lainausten pitävän paikkansa. Pääministeri Sorsa reagoi »Zavidovo-vuotoon» korostamalla, että oli tarpeen vahvistaa uskoa Suomen ulkopolitiikan luotettavuuteen konkreettisilla poliittisilla päätöksillä. Koska presidentti valtiosäännön mukaan oli vastuussa maan ulkomaisista suhteista, Sorsa sanoi, oli todellakin looginen yhteys olemassa EEC-kysymyksen ja presidentinvaalin välillä.[73] Presidentti itse tuntui sanovan samaa, kun hän viikkoa myöhemmin valitsi ulkopolitiikan luotettavuuden Turun-puheensa pääaiheeksi. Puolueettomuuspolitiikalla oli hänen mukaansa »arvoa ainoastaan sillä edellytyksellä, että ulkovallat luottavat sen jatkuvuuteen ja vilpittömyyteen».

Presidentti oli ilmeisesti suuttunut sensaatiomaisen uutisvuodon johdosta, mutta häneltä kului kuusi viikkoa sitä koskevan päätöksen tekoon. Sillä välin neljä hallituspuoluetta olivat joutuneet umpikujaan valintamenettelykysymyksessä. Sosialidemokraatit ja keskustapuolue olivat lujasti päättäneet toimia Kekkosen valitsemiseksi poikkeuslailla, kun taas ruotsalainen kansanpuolue ja liberaalit olivat yhtä vankasti normaalivaalien kannalla. Suman purki lehdistössä 14.12. julkistetun presidentille osoitetun avoimen kirjeen aiheuttama šokki. Kirjeen oli allekirjoittanut kolmekymmentäneljä erilaisia poliittisia näkemyksiä edustavaa tunnettua kansalaista, ja siinä vedottiin presidenttiin, että tämä torjuisi jokaisen uudelleenvalintamenetelmän, joka riistäisi yksityiseltä äänestäjältä hänen demokraattisen oikeutensa ilmaista äänestämällä kenet hän halusi valittavaksi. Allekirjoittaneet kirjoittivat olevansa vakuuttuneita siitä, ettei tasavallan presidentti sallisi tämän kehityksen kohti näennäisdemokratiaa jatkua.[74]

Kekkonen vastasi heti. Samana iltana kello 18.30 hänen vastauksensa toimitettiin tiedotusvälineille ja professori Göran von Bonsdorffin kotiin; tämän nimi oli ensimmäisenä avoimen kirjeen allekirjoittajien joukossa. Muistutettuaan kuuluisaa valtio-opin professoria valtiosäännön säännöksistä, jotka koskivat presidentin valitsemista poikkeusmenettelyllä, hän viittasi 19.4. antamaansa lupaukseen olla käytettävissä, jos kansan enemmistö toivoi hänen jatkavan hänen toimikautensa päätyttyä vuonna 1974. Kuitenkin, hän jatkoi, uutinen hänen keskusteluistaan Zavidovossa, joka perustui hänen vain erittäin pienelle ryhmälle jakelemaansa luottamukselliseen muistioon oli asettanut hänet niin hankalaan tilanteeseen, että hän katsoi »olevansa vapaa huhtikuussa toisissa olosuhteissa antamastaan lupauksesta olla käytettävissä».[75]

Presidentin ilmoitus järkytti koko maata. Puolueenjohtajista ainoastaan Vennamo oli »ilahtunut» uutisesta. SKDL:n Alenius piti Kekkosen päätöstä erittäin valitettavana, sosialidemokraatti Sorsan se »kivetti», ja kokoomuksen Holkeri vertasi Zavidovon vuotoa valtiopetokseen. Puolueiden toimikunnat pitivät kiireellisesti kokouksia ja päättivät koettaa muuttaa presidentin mielen. Sorsa pelkäsi, että raju ja tuhoisa vaalitaistelu puhkeaisi heti, ellei Kekkosta saataisi suostutetuksi jatkamaan, ja hän ilmoitti, että ryhmä puolueiden johtajia kokoontuisi pian neuvottelemaan menettelystä. Hän korosti nyt tehtävän päätöksen ratkaisevan tärkeää merkitystä Suomen poliittiselle tulevaisuudelle.[76] Demokraattisten vakaumustensa rohkeuden takia arvostettu professori von Bonsdorff huomautti, ettei hänen allekirjoittamansa avoin kirje millään tavoin ollut tähdätty presidenttiä tai hänen johtamaansa ulkopolitiikkaa vastaan. Sen jälkeen hän ilmoitti Suomi-Neuvosto-

liitto-seuran, jonka puheenjohtaja hän oli, johtokunnalle, että presidentin ilmoitus oli muuttanut niin perusteellisesti tilanteen, että hän nyt kannatti Kekkosen toimikauden jatkamista poikkeusmenetelmällä.[77]

Kekkosen matkustettua ennen joulua muutamaksi päiväksi Moskovaan juhlimaan Neuvostoliiton perustamisen 50-vuotisjuhlaa puolueiden johtajat jatkoivat työtään löytääkseen ratkaisun uuteen pulmaansa. Sorsa ehdotti, että vuoden 1968 valitsijat toimittaisivat vuoden 1974 presidentinvaalin, mutta tämän ehdotuksen torjuivat muut puolueenjohtajat, jotka kannattivat samantapaista erikoislakia kuin se jolla Mannerheim oli valittu vuonna 1944. Joulukuun 16. päivään mennessä myös liberaalit ja ruotsalainen kansanpuolue hyväksyivät tämän kannan nimenomaan edellyttäen, että ehdokkaana olisi Kekkonen, ja kolmea päivää myöhemmin kokoomuskin antoi hänelle kannatuksensa. Seitsemän puolueen johtajat uskoivat nyt yksimielisesti maan edun kannalta olevan ensiarvoisen tärkeää, että presidentti Kekkonen jatkaisi virassaan, ja poikkeuslain olevan selvin ja nopein keino tämän varmistamiseksi. Tilanne huipentui 8.1., kun Suomen kansan yhtenäisyyden puolue, jonka oli muodostanut kaksitoista Vennamon maaseudun puolueesta eronnutta kansanedustajaa, asettui kannattamaan Kekkosta. Seuraavana aamuna kahdeksan puolueen johtajat järjestyivät juhlallisesti riviin presidentin virka-asunnon Tamminiemen eteen ja Sorsa luki heidän anomuksensa, jossa sen allekirjoittaneet puolueet ilmoittivat pitävänsä maan edun mukaisena, että presidentin toimikauden jatkuminen viivytyksettä turvattaisiin. Presidentti Kekkonen vastasi myöntävästi. Hän mainitsi hänen äskeisellä Moskovan-vierailullaan ilmenneen, ettei Zavidovon vuoto ollut haitannut hänen luottamuksellisia suhteitaan Neuvostoliiton johtomiehiin. Kolmea päivää myöhemmin perustuslakivaliokunta hyväksyi esityksen poikkeuslaiksi Ehrnroothin, Junnilan ja Vennamon johtaman 13-tuntisen jarrutuksen

jälkeen, jota puhemies, itsekin esityksen vastustaja, paheksui epädemokraattisena terrorismina. Eduskunta hyväksyi esityksen 18.1. oikeiston taholta Kekkoseen kohdistettujen hyökkäysten sävyttämän ärtyisän viisikymmentuntisen väittelyn jälkeen 170 äänellä 28 ääntä vastaan.[78]

Vastahakoisesti ihaillen eräs amerikkalainen kommentaattori tuota pikaa nimesi Kekkosen »Helsingin taikuriksi»[79] Syytä hänellä olikin, sillä nyky-Suomen kyvykkäin ja voimakkain poliitikko oli antanut uuden näytteen taituruudestaan. Ei ole aihetta epäillä Kekkosen 9.1. puolueiden johtajille esittämää väitettä, että hän kuultuaan Zavidovon vuodosta oli heti ensimmäiseksi päättänyt viipymättä erota. Toisaalta hänen on asiaa tarkemmin pohdittuaan täytynyt oivaltaa, että kiusallinen uutisvuoto oli muutettavissa poliittisesti hyödylliseksi. Suomen poliittinen tilanne oli vuoden 1972 lopulla käymässä yhä sekavammaksi ja vaarallisemmaksi, joten se ei vaarantanut ainoastaan EEC-sopimusta vaan koko poliittisen jatkuvuuden. Arvioidessaan presidentin joulukuun puolivälissä antaman lausunnon jälkeen kriittiseksi kärjistynyttä tilannetta eräs länsisaksalainen lehtimies vihjaisi, ettei Suomi enää tasapainoillut »katon harjalla vaan partaveitsen terällä». Hän pohti, oliko Kekkosen dramaattisen toimenpiteen tarkoituksena yhdistää maa vai vakuuttaa venäläisiä.[80]

Presidentti oli epäilemättä pyrkinyt kumpaankin päämäärään, mutta edellinen oli selvästikin kiireellisempi kuin jälkimmäinen. Itse asiassa jatkuva epätietoisuus Neuvostoliiton suhtautumisesta EEC-sopimukseen oli kätevä vipusin, kun presidentti pyrki palauttamaan poliittisen suman purkamiseen tarvitun poliittisen yhtenäisyyden. Tätä tähdensi Kekkosen, Brežnevin, Kosyginin ja Gromykon tapaaminen Moskovassa 23.12.[81], ja samoin hänen viittauksensa tähän kokoukseen puolueiden johtajille 9.1. pidetyssä puheessa. Kysymys ulkopolitiikan luotettavuudesta pysyi

ajankohtaisena Zavidovon muistion vuotoon syyllisten epämiellyttävän ajojahdin takia, ajojahdin joka toukokuussa 1973 johti ulkomaankauppaministeri Linnamon eroon sekä sittemmin kahden muun virkamiehen panemiseen syytteeseen Helsingin raastuvanoikeudessa. Toinen näistä oli presidentin kanslian päällikkö, vasemmistososialidemokraatti, joka myöhemmin loikkasi SKDL:ään.[82]

Luotettavuuskysymys oli koko ajan ollut kuvassa mukana, ja se oli vaikuttanut mahtavan ammattijärjestön SAK:n puheenjohtajan Niilo Hämäläisen lokakuun puolivälissä esittämään ehdotukseen, että EEC-sopimus tasapainotettaisiin sopimuksella Neuvostoliiton johtaman SEV:in kanssa.[83] Hämäläisen ehdotus oli monestakin syystä looginen. Kauppa Länsi-Euroopan kanssa oli huomattavassa määrässä kasvanut 1960-luvulla ja 1970-luvun alkuvuosina, kun taas kauppa Neuvostoliiton kanssa oli supistunut. Venäläiset olivat ilmaisseet huolestumisensa sekä poliittisista että taloudellisista syistä, viimeksi Zavidovon neuvotteluissa. Suomalaisten kannalta puhtaasti taloudelliset syyt määräsivät, että kauppa Neuvostoliiton kanssa oli sekä turvattava että saatava kasvamaan. Suomi ei ainoastaan ollut riippuvainen Neuvostoliitosta polttoöljyn ja luonnonkaasun saannin pääosan puolesta, vaan molempien maiden välisen kaupan vaihtokauppaluonne aiheutti sen, että viennin kasvaminen Neuvostoliittoon vaikutti välittömästi Suomen työllisyyteen. Sopimus SEV:in kanssa olisi sen takia sekä suotava että ajankohtainen. SEV:in heinäkuussa 1971 omaksumat uudet suuntaviivat, jotka koskivat yhteistyötä markkinatalousmaiden kanssa, avasivat oven selkoselälleen. Suomi oli tällaista kehitystä ennakoiden ryhtynyt valmistelemaan yhteistyötä jo helmi- ja maaliskuussa 1971. Sopimusluonnos esitettiin SEV:ille joulukuussa 1972. Kun asiasta oli neuvoteltu, sopimus valmistui maaliskuun puolivälissä 1973, ja 16.5. se asianmukaisesti allekirjoitettiin.* Luonteeltaan

monitahoista taloudellista, tieteellistä ja teknistä yhteistoimintaa koskevana perussopimuksena se vain loi kehyksen, jonka puitteissa tällaisen yhteistoiminnan konkreettiset muodot ja yksityiskohdat myöhemmin hahmoteltaisiin. Se oli aukaiseva tien Suomen ja Itä-Euroopan maiden välisille, nimenomaan Suomen ja Neuvostoliiton kaupan jyrkälle nousulle.[85]

Tällä välin EEC-paketti eteni hitaasti poliittisia kanavia pitkin. Kekkonen totesi uudenvuodenpuheessaan vuonna 1973, että »aikaa ja paljon malttia ynnä rauhallista harkintaa» tarvittiin ennen lopullisen päätöksen tekemistä.[86] Useimmat suomalaiset pääartikkelien laatijat tulkitsivat tämän siten, että EEC-sopimus allekirjoitettaisiin aikanaan. Linnamo vakuutti uskovansa, että sopimus allekirjoitettaisiin. Kuopion läänin kommunistinen maaherrakin kannatti sopimuksen solmimista, saaden siten toverinsa hyvin kiusaantuneiksi, puolueen kanta näet oli, että EEC-sopimus ajaisi Suomen länsiliittoutuman syliin.[87] Kerrottiin kuitenkin, että kommunistisen puolueen puheenjohtaja Aarne Saarinen ja SKDL:n puheenjohtaja Ele Alenius olivat yksityisesti myöntäneet sopimuksen taloudellisen välttämättömyyden. Ratifioinnin jatkuva viivästyminen johtui pääasiallisesti niistä aikaa vievistä tutkimuksista ja pohdiskeluista, joiden tarkoituksena oli selvittää ja lainsäädäntötoimin etukäteen ehkäistä sopimuksesta mahdollisesti aiheutuvat yhteiskunnalliset ja taloudelliset haitat. Vastaava pelko oli saanut Norjan torjumaan EEC:n jäsenyyden. Tutkimusten aikana suomalaiset havaitsivat, että voimassaolevan lainsäädännön erinäiset puutteellisuudet ja porsaanreiät saattaisivat Suomen talouselämän tarpeettoman alttiiksi vaurioille jos ja kun yhteismarkkinoiden kauppamuurit kaadettaisiin. Vuoden 1972 lopulla hallitus antoi eduskunnalle sarjan tilanteen korjaamiseksi laadittuja lakiesityksiä. Kuten Uusivirta toukokuun alussa 1973 totesi »koko yhteiskuntaraken-

*Ks. liite G,

teemme kehitykseen vaikuttavat» ideologiset tekijät olivat kuitenkin tulleet mukaan kuvaan ja luoneet sellaisen »leppymättömän sisäpoliittisen ilmapiirin», että aika ajoin »alkuperäinen lähtökohta ja taloudelliset realiteetit näyttivät kiistelyssä miltei unohtuneen».[88] Perusongelmana oli määrittää, kuten Linnamo oli sanonut muutamaa viikkoa aikaisemmin, millä Suomen toimenpiteillä voitaisiin se länsimainen tuonti, jonka EEC-sopimus väistämättä aiheuttaisi, korvata tuonnilla SEV-maista.[89] Tuonti idästä, etenkin Neuvostoliitosta, kaupan vaihtoluonteen takia aiheutti automaattisesti vastaavan vientimäärän, mutta tuonnin EEC:stä ei tarvinnut välttämättä johtaa samaan tulokseen. Seurauksena olisi kärsimään joutuvien teollisuuden alojen lisääntyvä työttömyys.

Kesän ja alkusyksyn aikana poliittiset asenteet lähenemistään lähenivät kompromissia. Kun presidentti Kekkonen 3.10. ilmoitti hallitukselle päättäneensä antaa valtuudet EEC-sopimuksen allekirjoittamiseen, hänen sanojensa mukaan asiaa oli »perusteellisesti pohdittu, tutkittu ja selvitetty». Vaikka sopimuksesta olisi tiettyjä taloudellisia haittoja, sen allekirjoittamatta jättäminen aiheuttaisi »huomattavasti vaikeampia sopeutumisongelmia», presidentti sanoi. Hän korosti jälleen, että ratkaisu oli »puhtaasti kaupallinen» eikä vaikuttaisi Suomen puolueettomuuteen tai sen suhteisiin itäiseen naapuriin. »Tässä suhteessa», hän painokkaasti totesi, »ei mikään ole muuttunut eikä mikään tule muuttumaan». Vuoden 1948 sopimus pysyi Suomen politiikan »kulmakivenä»[90]. Kahta päivää myöhemmin sopimus allekirjoitettiin Brysselissä, eduskunnan ratifiointi seurasi 16.11., ja 30.11.,35. artiklan säätämän määräajan kuluessa Euroopan talousyhteisön välisen sopimuksen.[91] Se astui voimaan 1.1.1974.

Suomen viisitoista vuotta kestänyt retki Euroopan taloudellisen yhdentymisen kartoittamattomassa maastossa oli ollut merkittävän menestyksellinen. Osaksi

tämä epäilemättä johtui siitä kansainvälisen jännityksen yleisestä laukeamisesta, joka sattui yhteen yhteismarkkinoiden laajenemisen kanssa. Suomi ei kuitenkaan ollut tämän kehityksen passiivinen hyötyjä. Sen toiminta Euroopan turvallisuuskonferenssin hyväksi, konferenssin jollaista Neuvostoliitto oli turhaan koettanut saada järjestetyksi 1950-luvun alkuvuosista lähtien, esimerkiksi oli erittäin hyvin ajoitettu aloite. Se oli varmaan antanut neuvostojohtajille lisäsyyn välttää epäoikeutettujen esteiden asettamista Suomen tielle, kun tämä ponnisteli elintärkeiden taloudellisten etujensa varjelemiseksi. Huomatessaan länsivallat halukkaiksi osallistumaan konferenssiin Brežnev tulkitsi joulukuun lopulla 1972 tämän osoitukseksi suuremmasta realismista niiden puolelta, mikä rohkaisi häntä arvelemaan, että jonkinlaiset suhteet voitaisiin saada syntymään EEC:n ja SEV:in välille.[92] Tietenkin Suomen tietä EEC:hen myös tasoitti yya-sopimuksen jatkaminen kahdellakymmenellä vuodella ennen määräaikaa 20.7.1970.* Oli tuskin sattuma, että Kekkonen allekirjoitustilaisuudessa vakuutti neuvostoliittolaisille virkaveljilleen, että Suomen kilpailuaseman turvaaminen kaikilla markkinoilla kun kansainvälisessa kaupassa tapahtui muutoksia, oli suomalaisille taloudellinen välttämättömyys.[93] Ikuisen uskollisuuden uusi vakuutus suomalaisten ulkopolitiikan korvaamattomalle kulmakivelle oli siten hinta taloudellisen hyvinvoinnin jatkumisesta, ja suomalaiset antoivat tällaisia vakuutuksia mielellään ja automaattisen säännöllisesti kunnes EEC-sopimus oli turvallisesti luotsattu kotisatamaan.

Kahtenatoista vuotena ennen vuonna 1973 tapahtunutta EEC:n laajentumista Suomen kauppa sen FINEFTA-kumppanien kanssa kasvoi noin kolmanneksesta 46 prosenttiin ulkomaankaupan kokonaisarvosta. Englannin osuus aleni jatkuvasti ja merkittävästi samana ajanjaksona, mutta tämän tasapainotti runsaasti Skandinavian

*Ks. liite C (8)

Taulukko 3: Suomen tärkeimmät kauppakumppanit 1958–77.[94]

	% tuonnista					% viennistä				
	1958	1960	1972	1973	1977	1958	1960	1972	1973	1977
Neuvostoliitto	18,0	14,7	11,6	12,1	19,3	17,3	14,2	12,4	11,7	19,0
Ruotsi	8,3	10,4	19,0	19,7	16,0	3,6	4,8	17,7	15,2	16,5
Länsi-Saksa	16,5	19,3	18,0	18,5	15,3	10,9	11,6	10,3	10,3	10,5
Iso Britannia	17,2	15,9	13,9	11,3	9,0	22,1	24,5	18,4	19,7	12,1
Yhdysvallat	5,3	5,7	4,4	4,7	6,3	4,6	5,0	4,8	4,5	4,1
Norja	1,2	1,5	2,9	2,8	3,7	0,7	1,3	4,1	4,0	5,2
Alankomaat	4,3	4,6	3,6	3,3	3,3	4,4	6,1	3,6	4,0	3,4
Tanska	2,4	2,6	3,2	3,5	2,9	3,0	3,5	3,8	4,3	3,6
Ranska	4,7	5,7	3,5	3,2	2,9	6,2	4,7	3,9	4,1	3,4
Yhteensä	77,9	80,4	80,1	79,1	78,6	72,8	75,7	79,0	77,8	77,8
EFTA	31,3	33,5	44,7	28,3	24,5	30,3	34,9	47,5	23,0	25,4
EEC	29,8	34,4	29,0	44,0	36,9	26,9	28,1	21,3	47,1	36,8
Yhteensä	61,1	67,9	73,7	72,3	61,4	57,2	63,0	68,8	70,1	62,2
SEV	25,1	20,4	15,1	15,4	23,3	23,8	18,8	15,2	14,1	21,7
Yhteensä	86,2	88,3	88,8	87,7	84,7	81,0	81,8	84,0	84,2	83,9
Skandinavia	11,9	14,5	25,1	26,0	22,5	7,3	9,6	25,6	23,5	25,3
OEEC/OECD	62,4	69,2	81,4	80,6	71,3	59,8	64,5	78,4	78,4	70,0

osuuden kaksinkertaistuminen, ja Englanti pysyi Suomen vientituotteiden suurimpana ostajana vielä v. 1974:kin.

Suomen ulkomaankaupan riippuvuus Euroopan taloudellisen yhdentymisen kasvusta ja vaihtuvista asetelmista on selvästi luettavissa ohessa esitetystä tilastosta (taulukko 3). Siitä käy ilmi sekä Suomen kaupassa eri maiden ja valtioryhmien kanssa tapahtuneet suuret muutokset että myös näistä vaihteluista huolimatta saavutettu yleinen tasapainoisuus.

EEC-maiden kauppa supistui jonkin verran samana ajanjaksona, mutta Länsi-Saksan osuus Suomen kaupasta pysyi käytännöllisesti katsoen samalla tasolla. Länsi-Euroopan molempien kaupallisten ryhmittymien

kokonaisosuus kasvoi kautta ajanjakson 1960–72, kun taas SEV:in osuus aleni miltei täsmälleen vastaavasti – tämä kehitys auttaa ymmärtämään Neuvostoliiton huolestumista Suomen ja EEC:n neuvottelujen johdosta 1970-luvun alussa. Puhtaasti taloudellisista syistä ongelma oli huolena myös Suomelle, ja 1973 saavutettu ratkaisu sekä uudet bilateraaliset kauppasopimukset Neuvostoliiton kanssa palauttivat tasapainon. Vuonna 1975 Neuvostoliitto nousi Suomen johtavaksi kauppakumppaniksi, Ruotsi seurasi kintereillä ja Länsi-Saksa oli kolmannella sijalla. Englanti, joka aikoinaan oli ollut Suomen paras asiakas, oli alkanut pudota jälkijoukkoon, ja tämä suuntaus jatkui vielä vuonna 1977. Max Jakobsonin vuosikymmentä aikaisemmin esittämä väite, että Suomi sai parhaan palan kummastakin maailmasta, piti yhä edelleen paikkansa, vaikkakin 1960-luvun loppuvuosien taloudellista nousukautta olivat seuranneet kansainvälisen energiakriisin ja kotimaisten tuotantovaikeuksien aiheuttamat vakavat ongelmat.[95] Ollen itä-länsi-kaupan uranuurtaja ja ensimmäinen SEV:in kanssa sopimuksen tehnyt markkinatalousmaa Suomi oli myös selviytynyt niistä ainoalaatuisista poliittisista esteistä, jotka olivat olleet sen länsikaupan säilyttämisen ja jatkuvan kasvun tiellä. Koneisto oli ulkomaankaupan tasapainoista tulevaa kehitystä varten olemassa. Sitä paitsi Suomi saattoi, onnistuttuaan luomaan sekä läntiselle että itäiselle kauppavaihdolleen lujat lakisääteiset puitteet, varsin luottavaisesti uskoa pystyvänsä ajamaan ulkomaankauppaetujaan pelkäämättä turvallisuuden ja talouden vaatimusten välille syntyvän ristiriitoja. Tämän edellytyksenä oli kuitenkin yhä edelleen, etteivät idän ja lännen erimielisyydet uudelleen kärjistyisi niin kireiksi kuin kylmän sodan alkuvuosina. Suomelle kansainvälisen liennytyksen tavoittelu oli kansallinen etukysymys ja ulkopolitiikan tärkein huolenaihe.

VIII Sitkeä diplomatia: Puolustusdoktriini ja puolustuspolitiikka

Välirauhansopimus syyskuun 19. päivältä 1944 velvoitti Suomen saattamaan asevoimansa rauhankannalle kahden ja puolen kuukauden kuluessa. Tähän liittyvät yksityiskohdat oli viimeisteltävä yhteistyössä liittoutuneiden (Neuvostoliiton) ylimmän sodanjohdon kanssa. Lopullisen järjestelyn määräsi sittemmin Pariisin rauhankonferenssi, ja se sisällytettiin 10.2.1947 allekirjoitetun rauhansopimuksen III osaan (sotilaalliset, laivasto- ja ilmavoimapykälät, artiklat 13.–22). Sen mukaan Suomen asevoimat oli tulevaisuudessa »tarkoin rajoitettava sisäistä luonnetta olevien tehtävien suorittamiseen ja rajojen paikalliseen puolustamiseen». Suomi sai 13. artiklan mukaan omistaa seuraavanlaiset asevoimat:

»a) maavoimat, mukaanlukien rajavartiojoukot ja ilmatorjuntatykistön, kokonaisvahvuudeltaan 34 400 miestä;

b) sotalaivaston, jonka miehistövahvuus on 4 500 ja kokonaistonnisto 10 000 tonnia;

c) ilmavoimat, mukaanlukien laivaston ilmavoimat ja reservilentokoneet, joiden kokonaisvahvuus on 60 lentokonetta ja 3 000 miestä. Suomi älköön pitäkö tai hankkiko lentokoneita, jotka ovat suunnitellut ensi sijassa pommituskoneiksi sisäpuolisin pomminkuljetuslaittein.

Näihin vahvuuksiin sisältyvät kussakin tapauksessa taistelu-, huolto- ja johtohenkilöstö.»

17. artikla sääti, ettei Suomi saanut »pitää, valmistaa tai kokeilla mitään atomiasetta, minkäänlaisia omalla käyttövoimallaan kulkevia taikka ohjattavia ammuksia tai sellaisia laitteita, jotka liittyvät niiden laukaisemiseen . . ., kosketuksetta räjähtäviä herkkyysmekanismin avulla sytytettäviä merimiinoja tai torpeedoja, miehitettäviä torpeedoja, sukellusveneitä taikka muita veden alla kulkevia aluksia, moottoritorpeedoveneitä tai erikoistyyppisiä rynnäkköaluksia». Suomi ei 18. artiklan mukaan saanut pitää, valmistaa tai hankkia sotamateriaalia »yli sen, mikä oli tarpeen 13. artiklassa sallittujen puolustusvoimien ylläpitämiseen.» Näitä määräyksiä voitiin tulevaisuudessa tarkistaa liittoutuneiden valtojen tai, Suomen tultua Yhtyneiden kansakuntien jäseneksi, turvallisuusneuvoston suostumuksella.

Muodollisia muutoksia ei puheena oleviin määräyksiin ole vuoden 1947 jälkeen tehty, mutta silti on muutoksia tapahtunut. Niinpä esim. 1960-luvun puolivälissä, jolloin sodanjälkeiset suuret ikäluokat varttuivat miehen ikään, Suomen sallittiin jatkuvasti kutsua kaikki asevelvollisuusikäiset nuorukaiset armeijaan, vaikka tästä ajoittain oli seurauksena 13. artiklassa säädetyn henkilöstömäärän ylittäminen. Neuvostoliitto ja Iso Britannia yksinkertaisesti ummistivat silmänsä tällaisilta rauhansopimuksen loukkaamisilta. Edelleen entiset liittoutuneet vallat suostuivat toista vuotta kestäneiden neuvottelujen jälkeen vuonna 1962 Suomen ehdotukseen, joka täytti aukon Suomen puolustusjärjestelmässä: siitä lähtien 17. artiklaan sisältyvä sanonta »omalla käyttövoimallaan kulkevien tai ohjattavien» määriteltiin koskevaksi ainoastaan hyökkäysohjuksia.[2]

Tällainen uusi tulkinta oli kylläkin loogista, kun otetaan huomioon, että vuoden 1947 rauhansopimuksen kielto kuvasti sen aikakauden ajattelua, jolloin »omalla käyttövoimallaan kulkevat tai ohjattavat ammukset» yhä yhdistettiin Saksan V–1 ja V–2 -hyökkäysraketteihin, jotka olivat kylväneet tuhoa Lontooseen toisen maailmansodan loppuvaiheessa. Ohjustekniikka oli 1960-lu-

vun alkupuolella kuitenkin jo kehittynyt asteelle, jolloin kaikki aselajit turvautuivat ohjuksiin sekä puolustus- että hyökkäysoperaatioiden osalta. Jos Suomelta olisi kielletty puolustusohjusten käyttö, se olisi merkinnyt sen puolustusvoimien saattamista voimattoman vanhentuneisuuden asteelle, jolle se muutenkin oli käytännössä ehtinyt vuonna 1962. Sodan jälkeen maanpuolustus ei ollut noussut ensimmäisille sijoille Suomen tärkeiden kansallisten tehtävien joukossa. Jälleenrakennus, sotakorvaukset ja siirtoväen asuttaminen olivat nielleet kansakunnan voimavarat tuiki tarkkaan, joten näytti hulluuden huipulta uhrata vähäisiä varoja puolustuslaitokseen. Tämän ei edes uskottu pystyvän menestyksellä torjumaan yhtäkään tulevaisuuden ehkä mukanaan tuomista haasteista. Puolustusvoimat, joille rauhansopimus oli henkilöstön ja kaluston osalta asettanut ylärajan, eivät vain olleet naurettavan riittämättömät torjumaan Neuvostoliiton hyökkäystä – ainoata hyökkäystä, jota suomalaiset sodan jälkipäivinä pitivät mahdollisena –, vaan ne saattoivat jopa herättää Neuvostoliitossa epäluuloja suomalaisten aikomusten suhteen. Suomen tulevaisuus oli Euroopan rauhan jatkuvuuden ja Neuvostoliiton asenteen varassa.

Viisitoistavuotiskautena 1948–1962 Suomen puolustusmenot olivat keskimäärin 1,38 prosenttia kansantuotteesta ja 5,7 prosenttia valtion kaikista menoista.[3] Henkilöstön ja kaluston määrät olivat jatkuvasti rauhansopimuksen sallimia alhaisemmat, varsinkin mitä tulee meri- ja ilmavoimiin. Kutsunnat pitivät maavoimien vahvuuden 30 000:n yläpuolella kautta koko ajanjakson, mutta vuotta 1954 lukuun ottamatta 33 000:n kynnys ylitettiin vasta 1961. Muutamina vuosina sen jälkeen mentiin rauhansopimuksen säätämän 34 400:n rajan yli. Ilmavoimat eivät koskaan saavuttaneet 3 000:n sallittua henkilöstörajaa. Itse asiassa niiden vahvuus jäi useimpina vuosina alle 2 000:n. Laivasto, jolle rauhansopimus

oli asettanut 4 500:n vahvuusrajan, pysytteli suurimman osan kautta 2 000:n vaiheilla ja ylitti 2 500 vain vuonna 1960. Suurin osa kalustosta oli vanhaa ja vanhentui nopeasti. Jalkaväki luotti yhä suomalaiseen kivääriin malli 27 ja kuuluisaan Suomi-konepistooliin, joiden lisäksi tulivat automaattikivääri malli 62 ja kevyt konekivääri malli 62. Vanhat saksalaiset panssarivaunut, jotka Suomi oli saanut pitää sodan jälkeen, olivat 1950-luvulla kuluneet koulutuksessa käyttökelvottomiksi. Kenttätykistö, jonka pääosan muodosti sekalainen kokoelma sodan jäljiltä jääneitä suomalaisia ja muunmaalaisia tykkejä, oli uudishankintojen tarpeessa. Yhtä sekalaista alkuperää, joskin kestävämpiä, olivat rannikkotykistön putket. Isoimmat kiinteiden patterien tykit olivat peräisin vuosilta 1910 ja 1911. Tilanne korjaantui vuoden 1960 jälkeen, kun Suomessa saatiin kehitetyksi liikkuva 122 mm:n tykki, jonka kantama ylitti 25 kilometriä.[4]

Laivaston aluskanta käsitti etupäässä miinanraivaajia ja joukon rannikkovartiointiin tarkoitettuja partioaluksia, joiden lisäksi rakennettiin nopeita partioveneitä. Oli myös kourallinen jäänmurtajia, pari miinalaivaa ja uljas purjekäyttöinen koululaiva. Tämä laivasto oli 1950-luvun lopulla käytön ja kulumisen takia kutakuinkin surkeassa kunnossa.

Ilmavoimien käytössä oli sotaa lähinnä seuranneina vuosina sekalainen kokoelma sodasta säilyneitä koneita. Edustuneina olivat mm. saksalainen Messerschmitt Bf 109 G–6, brittiläiset Curtiss Hawk 75A–3 ja Bristol Blenheim, amerikkalainen Brewster 239 ja suomalainen Myrsky II. Myrskyt ja Hawkit poistuivat näyttämöltä vuonna 1948, Brewsterit ja Blenheimit pidettiin käytössä 1950-luvulle, ja vuonna 1954 oli Messerschmittit korvattu Suomessa rakennetuilla Valmet Vihuri -koneilla. Vuonna 1953 ostettiin kuusi brittiläistä De Havilland Vampire F.B.52 -konetta, ensimmäiset Suomen ilmavoimien tunnuksin varustetut suihkukoneet, ja kysy-

myksessä oli aselajin ensimmäinen taistelukoneiden hankinta sitten Messerschmittien saapumisen vuonna 1944. Vuonna 1955 hankittiin neljä Vampire T. 55 -suihkuharjoituskonetta, ja seuraavana vuonna tilattiin Englannista kaksitoista Folland Gnat -konetta. Vuonna 1958 tilattiin Ruotsista Saab 91 D Safir -potkuriharjoituskoneita ja Ranskasta Potez CM 170 Magister -suihkuharjoituskoneita. Jälkimmäisiä oli määrä rakentaa Suomessa lisenssin nojalla 62 kappaletta.[5]

Myöhemmät uudistukset Suomen puolustusvoimissa ovat olleet enemmän laadullisia kuin määrällisiä, ja puolustusmenot ovat kansainvälistä mittapuuta käyttäen pysyneet poikkeuksellisen alhaisina. Vuosina 1963 – 1969 ne olivat keskimäärin 1,75 prosenttia kansantuotteesta ja 6,80 prosenttia valtion menoarviosta. Vastaavat luvut ajanjaksolta 1970 – 1977 olivat 1,37 ja 5,02. Maavoimien miesvahvuus laski, suurten ikäluokkien kauden mentyä ohi, 1960-luvun lopulla alle 32 000:n, kiipesi 1970-luvun alkuvuosina jälleen 34 000:een ja vakiintui sitten niukasti yli 30 000:ksi. Laivaston henkilöstön määrä vaihteli 2 000:n ja 3 000:n välillä. Ilmavoimat kiipesivät lähelle rauhansopimuksen säätämää 3 000:n rajaa ja vakiintuivat tälle tasolle 1970-luvun loppuvuosiin saakka.

Mitä sotakalustoon tuli, vuoden 1962 uusi 17.artiklan tulkinta avasi tien uudelle aseistuskannalle, ja sinä vuonna suomalaisia sotilaslähetyskuntia matkusti Moskovaan ja Lontooseen ajanmukaista kalustoa hankkimaan. Vihje niiden menestyksellisestä toiminnasta saatiin 10.11., kun Neuvostoliitosta Suomeen saapui suomalaisin tunnuksin varustettuina neljä MIG 15 -suihkuharjoituskonetta.[6] Kahta kuukautta myöhemmin julkistettiin uusien hankintojen koko laajuus. Suomi saisi Neuvostoliitosta kokonaisen laivueen MIG 21F -hävittäjiä, jotka oli aseistettu ilmasta laukaistavin ohjuksin, uusia kauaskantavia kenttätykkejä, voimakkaita koneita Suomessa rakennettaviin nopeisiin partioveneisiin, amfibiopanssarivaunuja sekä kaksi Riga-luokan fregattia. Englannista tulisi Vigilant-panssarintorjuntaohjuksia ja 16 vuoden ikäinen fregatti, josta oli määrä tulla laivaston koululaiva.[7]

Kaluston uudistamisen tarve kävi kuitenkin uudelleen polttavaksi 1970-luvun puolivälissä. Tutkaverkko, joka oli rakennettu 1950-luvun loppupuolella, oli nähnyt parhaat päivänsä, ja vuonna 1975 tehtiin päätös uuden ja tehokkaamman etäisvalvontajärjestelmän pystyttämisestä.[8] Englannista 1962 ostettu fregatti olisi jo pitänyt romuttaa, ja päätös tällaisesta toimenpiteestä tehtiin loppuvuodesta 1975. Sen tehtävän koululaivana saisi uusi miinalaiva, joka tilattiin vuonna 1977 ja jonka oli määrä valmistua vuonna 1979.[9] Ilmavoimien lentokalusto niin ikään veisasi viimeisiä virsiään. Folland Gnatit oli jo korvattu 18 ruotsalaisella Saab J–35 Drakenilla, joista kuusi oli vuokrattuja. Vuonna 1976 ostettiin käytettyinä viisitoista, niiden joukossa aikaisemmin vuokrattuina olleet.[10] Neuvostoliittolaiset MIG 21F:t olivat käymässä käyttökelvottomiksi – viisi oli pudonnut vuoteen 1977 mennessä –, ja ne oli määrä korvata kymmenlukujen vaihteessa jokasään MIG 21 bis -hävittäjillä.[11] Vanhojen Saab 91 D Safir -alkeiskoulukoneiden oli määrä 1979–1980 väistyä 30:n Suomessa rakennetun Valmet Leko 70 -koneen tieltä, kun taas jäljellä olevien 60 ranskalaisen Fouga Magister -suihkuharjoituskoneen – 20 sellaista oli tuhoutunut vuoteen 1977 mennessä – oli 1980-luvun alkuvuosina määrä luovuttaa paikkansa 50 brittiläiselle Hawker Siddeley HS–1182 Hawk -koneelle, joista useimmat koottaisiin Suomessa.[12]

Tuskin voidaan väittää, että hankinnat olisivat tehneet Suomesta sotilaallisesti merkittävän valtion. Vuoden 1977 lopulla sen ilmavoimat olivat sekä kaluston että henkilöstön puolesta riittämättömät. Sen kolmeen lennostoon kuului noin 150 erilaista lentokonetta, mutta vain kaksi taistelulaivuetta, Drakenit Rovaniemellä ja

MIG:it Rissalassa, ja näiden yhteinen vahvuus oli melkoisesti alhaisempi kuin rauhansopimuksen sallimat 60 taistelukonetta. Kotimaissaan sekä Drakenit että MIG 21 F:t olivat jo saaneet siirtyä sivuun kehittyneempien tyyppien tieltä. Vuonna 1976 ostetut Drakenit olivat todellakin käytettyjä ja ikääntyviä. Maavoimat oli kohtalaisen hyvin aseistettu enimmäkseen suomalaisilla aseilla sekä neuvostoliittolaisilla T 54 ja T 55 -taistelupanssarivaunuilla, SU 57–2 -ilmatorjuntapanssareilla ja PT–76 -tiedustelupanssareilla, mutta ne pystyivät hankkimaan aseistuksen vain puolelle yli puolen miljoonan miehen suuruisesta koulutetusta reservistä. Merivoimien nopeat pikkualukset, jotka nyt oli varustettu ohjuksilla, olivat lukumääräisesti olennaisesti sopimusrajan alapuolella, ja koko »yhden amiraalin laivaston» vahvuus oli suurempi paperilla kuin vedessä. Kun virallinen luettelo Suomen merivoimista vuonna 1977 puhui kuudestakymmenestä aluksesta, joiden yhteinen uppoumamäärä oli 12 555 tonnia, kontra-amiraali Bo Klenberg valmistautuessaan lokakuussa 1977 ottamaan laivaston komentajan tehtävän valitti, että vain 60 prosenttia rauhansopimuksen sallimista 10 000 tonnista oli olemassa, että aluksissa enimmäkseen oli liian pieni miehistö, että ne olivat vanhentuneita tai loppuun kulumaisillaan ja että laivaston konetehosta oli käytössä vain viidennes.[13]

Tuntuu jotakuinkin tarpeettomalta huomauttaa, ettei Suomen asevoimilla ole milloinkaan toisen maailmansodan jälkeen ollut kykyä torjua tai merkittävästi viivyttää suurvallan määrätietoista täysivoimaista hyökkäystä Suomeen. Mikä niiden tarkoitus siis on? Ne isänmaalliset upseerit, jotka tappion jälkeen 1940-luvun puolimaissa oma-aloitteisesti kätkivät aseita piilopaikkoihin kaikkialle Suomeen, mikä rohkea ja jääräpäinen uhmailu vei monia heistä vankeuteen, edustivat suomalaista perusasennetta, joka kolmekymmentä vuotta myöhemmin kuvastui maanpuolustusdoktriinin ytimessä sellaisena kuin sen puki sanoiksi toinen parlamentaarinen puolustuskomitea 1976: »luoda sellainen oma puolustuskyky, joka tähtää maamme sitkeään puolustamiseen ennakolta arvioitavissa tilanteissa».[14] Vastaako tämä päämäärä asianmukaisesti Suomen asevoimien tämänhetkistä tilaa, on kuitenkin kysymys, johon ei voi epäröimättä vastata myöntävästi, mutta se on myös kysymys, johon liittyy monia monimutkaisia näkökohtia. Ensimmäinen ja tärkein niistä on, riippuuko Suomen alueellisen eheyden puolustus ensisijaisesti koulutetun miesvoiman ja sotakaluston olemassaolosta. Suomen kuten kaikkien strategisesti aroilla alueilla sijaitsevien pienten valtioiden kohdalla vastauksen on ilmeisesti pakko olla kielteinen.

Oireellista kyllä maanpuolustuksella ei koskaan ole ollut näkyvää sijaa Suomen sodanjälkeisten johtomiesten julkisissa lausunnoissa. Paasikiven aikana aihe oli kaikessa hiljaisuudessa siirretty päiväjärjestyksestä, eikä noina vuosina tehty juuri mitään asevoimien laadun kohentamiseksi. Vasta Kekkosen ensimmäisellä presidenttikaudella tehtiin jotakin konkreettista tässä suhteessa, saatiin aikaan rauhansopimuksen 17. artiklan uusi tulkinta ja suoritettiin tärkeät aseostot Neuvostoliitosta ja Isosta Britanniasta. Mutta Kekkonenkaan ei puhunut paljon maanpuolustuksesta ennen ensimmäisen kautensa loppuaikoja. Puhuessaan reserviupseerikoulussa toukokuussa 1960, hän asetti »valtakunnan itsenäisyyden turvaamisen ja maan oikeuksien varjelemisen» kansallisten tehtävien luettelossa kulttuuri-, talous- ja yhteiskunnallisten asioiden hoidon edelle, mutta antoi vielä korkeamman sijan ulkopolitiikalle, jonka asema oli tullut entistä keskeisemmäksi itsenäisyyttä suojeltaessa aikana, »jolloin sotilaallisten voimavarojen keskinäinen suhde suurvaltojen ja pienten valtojen välillä suurenemistaan suurenee».[15]

Puoltatoista vuotta myöhemmin Kekkonen piti Kouvolassa 28.12.1961 ensimmäisen tärkeän puheen, joka oli melkein kokonaan omistettu maanpuolustukselle, ja teki siinä selväksi, että Suomen turvallisuus nojautui ensisijaisesti sen puolueettomaan ulkopolitiikkaan, joka puolestaan lepäsi neljän pilarin varassa: »1) että se on ulkovaltojen tunnustama; 2) että ulkovallat luottavat siihen; 3) että oma kansa on sen takana; ja 4) että maa on valmis ja kykenevä torjumaan puolueettomuuden loukkauksia». Asevoimat, Kekkonen sanoi, » ovat näin ollen valtiovallan väline rauhantahtoisen puolueettomuuspolitiikkamme tukemisessa». Ne tukevat sitä »jo pelkällä olemassaolollaan, tietenkin sitä paremmin mitä tehokkaammat ne ovat». Niiden merkitys kasvaa ratkaisevaksi vain silloin, »kun kaikki muut keinot ristiriitojen ratkaisemiseksi ovat loppuun käytetyt». Tällainen mahdollisuus, presidentti sanoi, on aina olemassa, ja siitä syystä »puolustusvoimiemme kunto ja kehittäminen ei näin ollen suinkaan ole yhdentekevä asia valtiovallalle». Tarkastellessaan viimeisen puolen vuosikymmenen ponnistuksia asevoimien tehokkuuden parantamiseksi hän totesi sopivan vaatimattomasti, ettei suomalainen sotilas ollut »ylenpalttisen varustettu ... mutta se tuntee vähät välineensä ja osaa niitä käyttää». Hän torjui kuitenkin arvostelevat puheet »puolustusvoimien rappiotilasta». Puutteet lievennettäisiin ja poistettaisiin, eikä valtiovalta tuntenut »vähäisintäkään epäilystä siitä, että puolustusvoimat kaikissa olosuhteissa tulevat täyttämään niille uskotut tehtävät».[16]

Pyytäen Shakespearelta anteeksi sanoisimme, että presidentti »väittää liikaa». Hänen puheensa varmastikin vaikutti puolustelevalta useammalla tavalla, kuin hän oli tarkoittanut, epäilemättä sen takia, että se pidettiin keskellä noottikriisin jälkeistä vaalitaistelua ja oli ainakin osittain vastaus kotoisille arvostelijoille. Hänen puheensa ydin oli kuitenkin selkeä: asevoimien tehtävänä oli lujittaa Suomen ulkopolitiikan uskottavuutta, ja ne olivat neljännellä sijalla niiden neljän pilarin joukossa, joihin tämä politiikka nojasi. Useimmat suomalaiset näyttivät hyväksyvän tämän filosofian, mutta jonkin verran erimielisyyttä esiintyi siitä, kuinka paljon asevoimia tarvittiin riittävää uskottavuuden määrää varten.

Kun edellä kuvattu sotilaallisten hankintojen ohjelma loppusyksystä 1962 lähestyi toteutumistaan, Suomen puolustusvoimien komentaja, kenraali Sakari Simelius arveli, että asevoimien rajatut ja puhtaasti puolustukselliset tehtävät voitiin täyttää edellyttäen, että viranomaiset asettaisivat tarpeelliset varat käytettäviksi. *Hufvudstadsbladetin* pääkirjoituksen laatija julisti ilmeisen helpottuneena, ettei niin ollen loppujen lopuksi ollut mitään syytä »heittää kirvestä kaivoon ja pitää tehtävää mahdottomana suorittaa».[17] Kenraalin lausunnon ydinkohta oli kuitenkin hänen varauksensa, eikä Suomi ole poikkeus säännöstä, etteivät parlamenttien myöntämät määrärahat milloinkaan tyydytä kenraalien ruokahalua. Suomessa kuten muuallakin tiedot sotilaallisen valmiuden puutteesta ovat kotoperäisiä, vaikkeivät väittelyt maanpuolustuksesta olisikaan. Sellainen väittely pääsi kuitenkin vauhtiin 1960-luvun lopulla, kun alkoi tulvimalla tulvia tietoja sekä laivaston että ilmavoimien kiireellisestä kaluston uusimisen tarpeesta.[18] Nämä tiedot saivat vahvistuksen pääesikunnan taholta, joka marraskuun lopulla 1969 poikkeuksellisena toimenpiteenä julkisti tiedotteen puolustusvoimien vuoden 1968 toiminnasta. Tiedotteessa kerrottiin muun muassa, että määrärahat olivat jääneet 60 prosenttia tarvittavia pienemmiksi, mistä seurauksena oli, että henkilökunnan riittämättömyyden takia tutkaverkkoa ei voitu yhtämittaisesti pitää miehitettynä, että varat eivät riittäneet kaluston pitämiseen hyvässä kunnossa ja ettei uudishankintoja varten ollut ollenkaan varoja.[19] Lehdistöllä oli suuri päivänsä tiedotteen takia, pääkirjoituksissa suomittiin kiivaasti

skandaalimaisia olosuhteita ja korkeiden tahojen vastuuttomuutta. Esitettiin vaatimuksia maan puolustustilan täydellisestä tarkastamisesta. Monessa toimituksen artikkelissa ilmaistiin käsitys, että Suomen kyky puolustaa puolueettomuuttaan oli nyt erittäin kysymyksenalainen, mikä johti pohtimaan, voitiinko puolueettomuuspolitiikkaa sinänsä enää pitää uskottavana. Tiedotteen järkyttävät paljastukset puutteista ja laiminlyönneistä, eräs tällainen artikkeli kirjoitti, olivat jyrkässä ristiriidassa viranomaisten tavallisesti esittämien ylimalkaisten tietojen ja perusteettoman puolustusoptimismin kanssa.[20]

Vuoden 1968 puolustusmenot – 1,68 prosenttia kansantuotteesta ja 5,86 prosenttia menoarviosta – kuvastivat paluuta normaalitasolle kymmenvuotiskauden suhteellisen runsaiden kalustohankintojen jälkeen.[21] Tiedotteen tarkoituksena oli selvästikin ollut hankkia poliittista tukea puolustusvoimien uudelle määrärahapyynnölle, joka esitettiin hallitukselle 10.12. Siinä vaadittiin seitsemän vuoden puolustushankintaohjelmaa, joka vastasi miltei tarkalleen 2 prosenttia kansantuotteesta, ja siinä kuvastui sotilashenkilöiden käsitys kolmen aselajin lyhyen tähtäyksen vähimmäistarpeesta. Ellei pyydettyjä määrärahoja myönnettäisi, puolustusministeri Sulo Suorttanen varoitti, joitakin asevoimien osia oli supistettava tai lakkautettava.[22] Hän varoitti turhaan. Seuranneen eduskuntakeskustelun aikana ulkoministeri Karjalainen vastasi torjuvasti kaikille hallituksen puolustuspolitiikan arvostelijoille viittaamalla yya-sopimukseen, joka hänen mukaansa antoi Suomelle oikeuden pysyä suurvaltojen ristiriitojen ulkopuolella. Luottamus Suomen ulkopolitiikan puolueettomuuteen oli tärkein asia, hän julisti ja lisäsi hiukan ylimielisesti, että puolustuspoliittinen näkökohta varmastikin oli melko merkityksetön.[23]

Eräässä lehtihaastattelussa viittä vuotta myöhemmin,

tammikuussa 1975, Karjalainen ilmaisi samantapaisen kielteisen käsityksen maanpuolustuksen merkityksestä Suomen turvallisuuspolitiikassa. Suomen kohtalo, hän sanoi, ei millään merkittävällä tavalla riippunut sen puolustusvoimista. Hän paljasti myös tietyn ennakkoasenteen julistamalla, lievästi liioitellen, olleensa koko ikänsä pasifisti.[24] Puolustusystävälliset lehdet ja kansalaiset vastasivat oitis moraalisen suuttumuksen ryöpyllä ja pöyhimällä hiukan hänen väitetyn varhaisen pasifismin sa aitoutta[25], mikä sai hänet kaksi viikkoa myöhemmin kehittelemään huomautuksiaan. Hän selitti nyt, että ydinaseiden tuhovoima oli vähentänyt perinteellisten aseiden merkitystä nykyaikaisessa sodankäynnissä siinä määrin, ettei Suomen asevoimilla ilmeisesti olisi suurta merkitystä tulevissa sodissa. Kaikki pienet maat olivat samassa veneessä, ja Suomen ensimmäisen puolustuslinjan oli siitä syystä oltava sen ulkopolitiikka. Hän myönsi kuitenkin, että niin kauan kuin ei ollut saavutettu sellaista kansainvälisen luottamuksen ihanneastetta, joka sallisi kokonaan luopua aseista, puolustusvoimia ei saanut laiminlyödä.[26]

Karjalainen, tuo vaitelias mies, jolle tietoja janoavat lehtimiehet ja kansanedustajat olivat antaneet nimen Tuppisuu-Ahti, olisi voinut valita sanansa harkitummin sekä vuoden 1975 ristiriitaisessa haastattelussa että vuoden 1969 lausunnossa eduskunnalle. Mutta hänen lausuntonsa kuvastivat tarkoin maanpuolustukselle myönnettyä toissijaista merkitystä Suomen turvallisuuspolitiikan osatekijänä. Ne kuvastivat myös Suomen yleistä mielipidettä, sellaisena kuin se ilmeni ensimmäisen parlamentaarisen puolustuskomitean aloitteesta keväällä 1971 toimitetusta mielipiteentutkimuksesta. Tutkimus osoitti, että yllättävän suuri osa väestöstä, 96 prosenttia, kannatti virallista ulkopolitiikkaa, ja 89 prosenttia jopa piti sitä muille noudatettavaksi sopivana esimerkkinä. Vain 8 prosenttia arveli, että Suomen mahdollisuudet

pysyä itsenäisenä nähtävissä olevana aikana olivat huonot. Näin siitäkin huolimatta, että 43 prosenttia ei pitänyt mahdottomana kolmannen maailmansodan puhkeamista seuraavien 5–10 vuoden aikana ja että 69 prosenttia uskoi Suomen joutuvan sekoitetuksi sellaiseen sotaan. Siinä tapauksessa, että Suomeen tehtäisiin hyökkäys, 89 prosenttia oli yhtä mieltä siitä, että Suomen olisi puolustauduttava kaikissa olosuhteissa paitsi ydinhyökkäyksen uhatessa, missä tapauksessa prosenttiluku putosi 22:ksi. Asevelvollisuutta kannatti 88 prosenttia, välinpitämättömästi siihen suhtautui 9 prosenttia ja vastustajia oli vain 2 prosenttia. Kuitenkin vain 46 prosenttia arveli, että puolustusmenoja oli lisättävä, ja kaksi kolmannesta heistäkin kannatti vain vähäistä lisäystä. Mitä reservin taisteluvalmiuteen tuli, 68 prosenttia piti vallitsevaa kertausharjoitusjärjestelmää riittävänä ja vain 17 prosenttia toivoi voimaperäisempää koulutusta.[27]

Karjalaisen asenne oli myös täydellisesti samansuuntainen kuin Kekkosen 1960-luvulla antamat lausunnot maanpuolustuksesta. Tämä lausui eräässä marraskuun lopulla 1965 pitämässään puheessa, että Suomen 1930-luvun puolueettomuuspolitiikan ongelma oli sen voittopuolisesti sotilaallinen luonne, joka oli omiaan herättämään epäluuloja. Hän ei torjunut käsitystä, että puolueettomuuspolitiikka edellytti riittävää kansallista puolustuslaitosta, mutta hän painotti, että Suomen sodanjälkeisen puolueettomuuden päävastuu oli ulkopolitiikan varassa.[28] Tammikuussa 1968, presidentin valitsijamiesten vaalien alla hän samoin perustein torjui oikeiston vaatimukset korkeammista puolustusmäärärahoista. Hän väitti, että asevoimien tarpeet oli runsain mitoin ja tarkoituksenmukaisesti tyydytetty. Enemmät sotilasmäärärahat olivat sen takia täysin perusteettomat.[29] Kymmentä kuukautta myöhemmin hän puhuessaan helsinkiläisille ylioppilaille käytti pilkallisia sanoja

vanhasta sananparresta, jonka mukaan rauhaa haluavan tulee varustautua sotaa varten *(si vis pacem, para bellum)*. Historian todellinen opetus, presidentti sanoi, oli se, että rauhan turvaaminen sotilaallisin keinoin oli vanhin, tavallisin ja huonoimmin onnistunut tapa turvata rauha. Hän toivoi, että uusi sukupolvi pystyisi hylkäämään tämän turmiollisen ajattelutavan ja ymmärtämään kilpavarustelun mielettömyyden, ja silloin voisi ehkä koittaa aika, jolloin peloton kansa osaisi ja uskaltaisi rakentaa kansallisen puolustuksen siviilivastarinnan varaan.[30]

Siviili- eli aseeton vastarinta oli yksi parlamentaarisen puolustuskomitean vuosina 1970–1971 harkitsemia puolustusstrategian vaihtoehtoja, mutta se hylättiin monista eri syistä. Aseeton vastarinta ei voinut suojella Suomen alueellista eheyttä, estää itsenäisyyden menettämistä eikä täyttää puolueettomuuspolitiikan asettamia velvoituksia, totesi komitea mietinnössään vuonna 1971. Jokainen, vaikka kuinkakin heikko hyökkääjä voisi esteettä edetä Suomen alueen läpi tai rankaisematta loukata Suomen ilmatilaa. Joskin aseettomalla vastarinnalla voisi olla jonkin verran tehoa runsasväkisillä alueilla kuten Helsingin seudulla ja etelärannikolla, se olisi tehotonta harvaan asutuilla seuduilla kuten Lapissa eli juuri strategisesti arimmilla alueilla. Aseettoman vastarinnan tarkoitus oli, komitea totesi, vähentää vihollisen halua ja tilaisuuksia aseiden ja raa'an voiman käyttöön. Jos sitä sovellettaisiin Suomen erikoisoloissa, komitea antoi ymmärtää, vaikutus olisi tasan päinvastainen. Komitean johtopäätös oli näin ollen, ettei väkivallasta pidättyminen ainoana puolustusmuotona voinut tukea ulkopolitiikkaa maan turvallisuuden varmistamisessa.[31]

Komitean käsityksen mukaan aseellinen puolustus oli sekä looginen välttämättömyys Suomen erikoisolosuhteissa että Suomen ja Neuvostoliiton välisen yya-sopimuksen keskinäisen avunannon säännösten lainmukai-

nen sovellutus. Neuvostoliiton politiikka Suomea kohtaan oli osoittanut, että Suomen itsenäisyys ja puolueettomuus vastasivat Neuvostoliiton turvallisuusvaatimuksia edellyttäen Suomen saattavan uskottavasti taata, ettei sen aluetta käytettäisi vihollisuuksiin Neuvostoliittoa vastaan. Vuoden 1948 sopimus velvoitti Suomen torjumaan jokaisen sitä itseään tai alueensa kautta Neuvostoliittoa vastaan suunnatun hyökkäyksen sekä tekemään tämän kaikin käytettävissä olevin voimin. Samalla kun sopimus lisäsi Suomen turvallisuutta ja helpotti sen puolueettomuuspolitiikkaa, riippui maan kyvystä täyttää omin voimin sopimuksesta aiheutuvat velvoitukset se, missä määrin se saattoi pysyä aseellisten yhteentörmäysten ulkopuolella. Käytännössä tämä komitean mukaan merkitsi, että Suomen oli luotava sellainen puolustuskapasiteetti, että se pystyisi tehokkaasti puolustamaan aluettaan todennäköisimmin esiintyvissä tapauksissa. Niin muodoin Suomen puolustustoimenpiteiden tulisi riittää täyttämään seuraavat perusvaatimukset: säilyttämään Suomen alueellinen eheys ja herättämään luottamusta sen kykyyn estää kuka tahansa käyttämästä sen aluetta sotatoimiin toisia vastaan kriisitilanteissakin.[32]

Komissio oli sitä mieltä, ettei Suomella ollut mahdollisuuksia torjua ja viivytellä hyökkääjää sotatoimilla maan omien rajojen ulkopuolella. Tähän tarvittavien voimien kustannukset olisivat mielettömän korkeat, ja tällaiset voimat ylittäisivät myös rauhansopimuksen säätämät henkilöstö- ja kalustorajat. Käytännöllisin olisi alueellinen puolustusjärjestelmä, joka tukeutuisi koulutettuun noin 700 000 miehen reserviin, jonka ytimenä olisi tehokas vakinainen armeija. Edellytyksenä olisi, että valmiustilaa voitaisiin nopeasti lisätä, tarvittaessa suorittaa täydellinen liikekannallepano muutamassa päivässä. Puolustusvoimille asetettiin seuraavat suoritteet: niiden tuli jatkuvasti ylläpitää valmiutta, joka riitti

rauhanaikaisten alueloukkausten torjuntaan ja mahdollisti nopean liikekannallepanon. Yllätyshyökkäyksen torjumiseen kykenevät voimat oli pystyttävä muodostamaan lyhyessä ajassa: taistelu oli voitava kaikkialla aloittaa välittömästi hyökkääjän tunkeutuessa valtakunnan alueelle. Alueellisen puolustusjärjestelmän oli pystyttävä paikallisjoukoin pitämään hallussaan strategisesti tärkeät kohteet. Yleisjoukkojen tuli kyetä maasto-olosuhteita ja niiden tuntemusta hyväksi käyttäen suorittamaan tilanteen vaatimia operaatioita hyökkääjän torjumiseksi; kaikkien joukkojen oli kyettävä sissitoimintaan. Merivoimien ja rannikkotykistön taistelulla oli kyettävä rajoittamaan ja hidastamaan hyökkääjän toiminta sekä tuottamaan sille tappioita edellytysten luomiseksi maalla tapahtuvalle toiminnalle. Ilmavoimien oli keskitetyllä hävittäjätoiminnalla kyettävä kaikissa lento-olosuhteissa tekemään pyrkimykset Suomen ilmatilan käyttöön tappioita tuottaviksi; niiden tuli lisäksi tiedustelu-, tulituki- ja kuljetustoiminnalla tukea maa- ja merivoimien taistelua. Puolustusvoimain johtamisjärjestelmän oli toimittava vaikeissakin olosuhteissa. Käyttämällä hyväksi koko koulutettua reserviä ja kaikkia käyttöön asetettuja voimavaroja puolustusvoimain oli kyettävä tuottamaan hyökkääjälle niin suuria tappioita ja sellaista ajan menetystä, ettei hyökkäyksellä saavutettavien etujen voida katsoa olevan uhrausten arvoisia.[33]

Toinen parlamentaarinen puolustuskomitea uudisti nämä suoritusvaatimukset mietinnössään kesäkuun 3. päivältä 1976.[34] Se totesi kuitenkin myös, että taisteluvälinehankinnat olivat kokonaisen vuoden jäljessä sen edeltäjän suosittelemasta viiden vuoden aikataulusta. Joskin asevoimien suorituskyky oli joillakin aloilla jonkin verran parantunut, olennainen osa niiden kaikkein kehittyneintä teknistä kalustoa oli nopeasti käymässä käyttökelvottomaksi. Näin ollen komitea antoi hankinnoille tärkeän sijan viisivuotiskauden 1977–1981 puo-

lustusmenoja esittäessään, ja se vaati, että 45 prosenttia kaikista uudishankintatavaroista osoitettaisiin ilmavoimille. Vaikka näin meneteltäisiin, varat eivät riittäisi kolmannen hävittäjälaivueen perustamiseen, mitä edellinen komitea oli ehdottanut, ja pidettiin jopa mahdollisena, että ilmavoimat saisivat väliaikaisesti nähdä omaavansa vain yhden laivueen ennen kuin uudet hankinnat ehtisivät täysin vaikuttaa. Viisivuotiskaudeksi esitetyn puolustusmenojen kokonaismäärän arvioitiin kohoavan keskimäärin 1,46 prosenttiin kansantuotteesta ja 5,35 prosenttiin menoarviosta.[35]

Vaikka olisikin suuri kiusaus päätellä, että tämä jatkuva sotakaluston vajavuus ja niukat puolustusmäärärahat saattavat Suomen asevoimien toimintakyvyn vakavasti kysymyksenalaiseksi, sellainen päätelmä saattaisi varsin hyvin olla liian hätäinen. Joskin saattaa tuntua kuluneelta ja naiivin romanttiselta palauttaa mieliin suomalaisen sotilaan tarunomainen taistelukyky, on kuitenkin tosiasia, että legenda perustuu vankasti menneisyyden tekoihin. Ei myöskään ole aihetta sodan sattuessa odottaa Suomen rauhanaikaista politiikkaa niin usein järkyttävien poliittisten erimielisyyksien vaikuttavan asioiden menoon. Kuten venäläiset havaitsivat talvella 1939–40, suomalaiset sulkevat rivinsä, kun heidän itsenäisyytensä on vaarassa. Saksalaiset tekivät saman havainnon syksyllä 1944, jolloin suomalaiset käänsivät aseensa entisiä aseveljiään vastaan yhtä päättävästi kuin he siihen asti olivat taistelleet venäläisiä vastaan. Nimenomainen kannanilmaisu sisältyy eversti Wolf H. Halstin ylpeään selontekoon siitä miten hänen uupunut 3 700 -miehinen prikaatinsa syksyllä 1944 epäröimättä kävi saksalaisen divisioonan osien kimppuun ja sen jälkeen tuhosi toisen, jonka sotilaiden keralla se äskettäin oli ollut rintamavastuussa Karjalassa. Tämän Halstin vuonna 1975 kertoman tarinan opetus oli se, ettei voinut olla epäilystäkään siitä, »että suomalainen sotilas

täyttäisi velvollisuutensa» ja taistelisi Neuvostoliiton puolella länsimaiden tekemän hyökkäyksen torjumiseksi, jos häntä vaadittaisiin vuoden 1948 sopimuksen nojalla niin tekemään. »Uskon», Halsti sanoi, »että Neuvostoliitolla nykyisin on meissä täysin luotettava liittolainen». Toteamukseen liittyi kuitenkin täydellinen lisäys: »suomalaiset tekisivät sopimuksen mukaisen velvollisuutensa ainoastaan, jos meidät jätetään hoitamaan asioitamme vapaana ja suvereenisena maana». Jos venäläiset tulisivat vihollisina, Halsti kertoi usein sanoneensa venäläisille ystävilleen, »teemme sotilaillenne elämän helvetiksi... sillä Suomen armeija tulee taistelemaan teitä vastaan viimeiseen mieheen, ja Suomen kansa painuu metsiin ja käy teitä vastaan kansansotaa missä kaikki on luvallista».[36] Samanlaisen varoituksen, joskin hillitympää kieltä käyttäen, Kekkonen esitti Hruštševille syyskuussa 1960, ja kenraali Heinrichs saksalaisille kesäkuussa 1941.

Toinen parlamentaarinen puolustuskomitea saattoi varsin oikeutetusti ja luottavasti väittää, että Suomen asevoimien voitiin uskoa sitkeästi puolustavan maata ennakolta arvioitavissa tilanteissa. Mutta tosiasiaksi jää, että näiden voimien ensisijainen tehtävä on antaa uskottavuutta maan puolueettomuuspolitiikalle, ja kumpikin puolustuskomitea toisti kaikuna presidentti Kekkosen lausumaa, että ulkopolitiikan täytyy olla Suomen ensimmäinen puolustuslinja. Vuoden 1971 komitean mietinnössä todettiin, että Suomen geopoliittinen asema sulki pois jokaisen yrityksen selvittää suhteet neuvostonaapurin kanssa asevoimin. Turvallisuutta oli sen vuoksi ensisijaisesti etsittävä »välttämällä kietoutumasta aseellisiin selkkauksiin ja lieventämällä omalta osaltaan sellaisten syntymismahdollisuuksia».[37] Vuoden 1976 komitean mietintö tähdensi samaa:

Suomen turvallisuuspolitiikassa on ulkopolitiikalla etusija. Pieni maa ei voi rakentaa turvallisuuttaan ensisi-

jaisesti aseiden varaan, vaan sen luonnollisena pyrkimyksenä on aktiivisesti edistää rauhaa ja kansojen välistä yhteisymmärrystä. Turvallisuuspolitiikan kokonaisuudessa on maanpuolustus nähtävä ulkopolitiikan tukijana ja sen jatkuvuuden takaajana Suomea koskevan kriisin varalta.[38]

Perusedellytys oli ja edelleenkin on, ettei Neuvostoliitto halua sekoittaa Suomea konfliktiin, ellei sen turvallisuuden puolustaminen tee tätä välttämättömäksi. »Neuvostoliiton asenne Skandinaviassa ei koskaan ole ollut hyökkäyksellinen», eversti Halsti sanoi vuonna 1975. Hänen väittämänsä mukaan, tämä »puolustuksellinen sotilaallinen asenne» selitti sen, miksi Neuvostoliiton johtomiehet vuoden 1948 jälkeen ovat aina suhtautuneet korrektisti Suomeen.[39] Saman huomautuksen tehden suurlähettiläs Jakobson kirjoitti vuonna 1968, että Neuvostoliiton hyökkäys Suomeen oli ollut »ilmeinen poikkeama Neuvostoliiton normaalista käyttäytymiskuviosta»[40] ja että sen oli aiheuttanut Saksan hyökkäyksen sittemmin aiheelliseksi osoittautunut pelko. Omien kokemustensa nojalla suomalaiset haluavat väittää, että vain läntisen hyökkäyksen uhka tai hyökkäysvalmistelut, olivatpa nämä todellisia tai kuviteltuja, voisivat saada venäläiset ryhtymään Suomen turvallisuudelle tai itsenäisyydelle vihamieliseen toimintaan. Kuten presidentti Kekkonen lausui Washingtonin Valkoisen talon päivällisvieraille heinäkuussa 1970: »Suomen asemassa olevan maan kannalta Yhdysvaltain ja Neuvostoliiton toimenpiteet ja näiden maiden väliset suhteet ovat ratkaisevan merkitykselliset... Nykymaailmassa ei Suomen turvallisuutta voida erottaa kansainvälisestä turvallisuudesta yleensä.»[41]

Mutta vaikka Skandinavia ja Itämeri muodostavatkin vain vähäisen osan maapallon turvallisuuskuvasta, ne ovat Suomen naapurialue, johon tämän on kiinnitettävä

mitä tarkin huomio. Pohjola ei kenties näyttele ensisijaisen tärkeää osaa suurvaltojen strategisissa laskelmissa, mutta kriisitilanteissa näiden ristiriitaiset edut ulottavat heijastusvaikutuksensa sinne. Näin tapahtui vuonna 1961, ja voisi jälleen tapahtua, siitäkin huolimatta, että Saksan ongelman ratkaisu ja liennytyksen edistyminen ovat vähentäneet kriisin uusiintumisen mahdollisuuksia. Toisaalta on kuitenkin äskeisinä vuosina ilmaantunut uusia mahdollisia kitkan aiheita. Mahtavien öljyvarojen löytyminen pitkältä osalta Norjan rantaviivaa reunustavaa mannerjalustaa Pohjanmereltä Neuvostoliiton rajalle Barentsin merelle asti on kohottanut Norjan kansainvälistä merkitystä sekä strategisesti että taloudellisesti ja poliittisesti. Norjan ja Neuvostoliiton kiistat Huippuvuorista ja rajasta Barentsin merellä ovat niin ikään tuoneet uutta jännitysainesta Suomen välittömään naapuruuteen. Lisäksi on Neuvostoliiton sotilasmahdin voimakas lisääminen Kuolan niemimaalla aiheuttanut melkoista huolestumista NATO:n piirissä, ei vähiten läheisessä Norjassa, joskin ilmavoimien ja ydinohjussukellusveneiden mahtava keskitys Neuvostoliiton puolelle rajaa otaksuttavasti suuntautuu Norjaa tärkeämpiä maaleja vastaan.[42]

Oli miten oli, strateginen painopiste Fennoskandiassa on selvästi siirtynyt Itämereltä pohjoiskalottialueelle (so. niille Norjan, Ruotsin, Suomen ja Neuvostoliiton alueille, jotka sijaitsevat napapiirin pohjoispuolella Norjan meren ja Vienan meren välissä). Kumpikin parlamentaarinen puolustuslaitoskomitea pani asianmukaisesti merkille tämän muutoksen merkityksen Suomelle. Vuoden 1971 mietinnössä lausuttiin, sekä NATO:n että Neuvostoliiton ottavan laskelmissaan huomioon toisen osapuolen hyökkäyksen mahdollisuuden. Koska Norjan alue on kapea-alainen, kumpikin puoli on huolestunut siitä, että Suomen aluetta voitaisiin käyttää hyökkäystienä.[43] Vuoden 1976 mietintö korosti vieläkin voimak-

kaammin Suomen Lapin »arkaa» asemaa konfliktitilanteessa ja kiinnitti huomiota kiireelliseen tarpeeseen vahvistaa alueen sekä maa- että ilmapuolustusta.[44]

Nämä suositukset Lapin mitättömän puolustusvoiman vahvistamisesta otettiin huomioon. Ensiksi siirrettiin Draken-torjuntahävittäjälaivue eteläisestä tukikohdastaan Hämeenlinnan läheltä Rovaniemelle peräpohjolaan. Joulukuussa 1977 sitten pääesikunnan päällikkö, kenraaliluutnantti Ermei Kanninen julkisti Suomen armeijan rauhanajan sijoituksessa suoritettavat perusteelliset muutokset. Tämän vuosina 1978–1985 toteutettavan suunnitelman mukaan siirretään huomattava määrä joukkoja pohjoisemmas Lapin uutta strategista merkitystä vastaavasti. Sodankylään, Rovaniemeltä toistasataa kilometriä pohjoiseen Jäämerentien varrella sijaitsevaan kirkonkylään, perustetaan prikaatin komentopaikka. Vuonna 1979 perustettavaksi määrätty uusi Lapin prikaati vahvistetaan pioneerikomppanialla ja kenttätykistörykmentillä. Ilmatorjuntayksikkö on määrä siirtää Tampereelta Ouluun.[45] Uudelleenjärjestelysuunnitelman tuloksena olisi, että Suomen kaikista maa- ja ilmavoimista noin kolmannes rauhanaikana sijoitetaan maan pohjoisosaan. Professori Jan-Magnus Jansson, joka oli toiminut kummankin parlamentaarisen puolustuskomitean puheenjohtajana, ilmoitti heti, että nämä suunnitellut toimenpiteet olivat sopusoinnussa hänen ja hänen työtoveriensa vuonna 1976 esittämien vaatimusten kanssa. Hänen mukaansa ne osoittivat, että Suomi nyt oli täysin valmis puolustamaan aluettaan ja puolueettomuuttaan arimmalla kohdalla.[46]

Samalla kun Suomi voi ja sen täytyy ryhtyä tämänkaltaisiin sotilaallisiin varovoimiin korostaakseen valmiuttaan puolueettomuutensa turvaamiseen ja antaakseen pontta sitoumukselleen evätä alueensa käyttö jokaiselta, joka aikoo iskeä Neuvostoliittoon Suomen alueen kautta, sellaiset tekijät, jotka eivät ole Suomen hallittavissa,

voivat varsin nopeasti mitätöntää Suomen käytettävissä olevien keinojen tehon ja saattaa sen turvallisuuden erittäin kysymyksenalaiseksi. Jos Norja kumoaisi kiellon perustaa alueelleen rauhan aikana NATO:n tukikohtia ja ydinasevarikkoja tai jos Ruotsi luopuisi sitoutumattomasta puolueettomuudestaan, tämä vaikuttaisi heti Suomen turvallisuuteen. Suomen strateginen merkitys kasvaisi niin suureksi, etteivät sen asevoimat pystyisi yksinään selviytymään tehtävästään, ja Neuvostoliitto alkaisi tuntea valtavan suurta kiusausta siirtää puolustuksensa eteenpäin Suomen alueelle. Tällä hetkellä ei Neuvostoliitolla ole mitään ylivoimaista puolustuksellista aihetta sellaisen askelen ottamiseen. Ellei oteta lukuun Norjan ja Neuvostoliiton lyhyttä rajaa Jäämeren rannalla, NATO:n ja Varsovan liiton väliraja päättyy Lyypekkiin Itämeren etelärannalle, ja tämän linjan venyttäminen pohjoisemmaksi koko Skandinavian pituudelta vaatisi, eversti Halstin sanoja lainataksemme, ylimääräisen miljoonan neuvostosotilaita ja laskemattoman määrän sotakalustoa alueelle, joka sotilaallisesti ei ole huipputärkeä». Hän kysyy, että miksi Neuvostoliitto haluaisi pakottaa Ruotsin luopumaan puolueettomuudestaan, joka on »Venäjän itsehillinnän avain koko Pohjolassa?»[47]

Halstin retorinen kysymys vihjaa, että Pohjolassa vallitsee toimintakelpoinen jarru- ja tasapainojärjestelmä. Itse asiassa näyttää siltä, että sellaisen olemassaolo on ollut kaikkien alueen valtioiden turvallisuuspolitiikan pohjimmaisena edellytyksenä jo kolmisen vuosikymmentä. Norjalaisen turvallisuustutkijan Arne Olav Brundtlandin mukaan tämän »Pohjolan tasapainon» muodostaa kolme tekijää, joiden vaikutus arvioidaan jatkuvaksi:

1. Se, ettei Norjassa (eikä Tanskassa) ole vieraita sotilastukikohtia, mitä sanotaan norjalaiseksi (ja tanskalaiseksi) tukikohtapolitiikaksi ja mitä myöhemmin on täy-

dennetty varauksin atomiaseiden sijoittamiseen nähden;

2. Ruotsin tunnustettu sitoutumattomuuspolitiikka, jonka tekee uskottavaksi Ruotsin merkittävät puolustustoimet;

3. Neuvostoliiton erityinen pidättyvyys Suomen suhteen, jonka se sallii noudattaa »puolueettomuuden ja Neuvostoliiton-ystävyyden politiikkaa».[48]

Halvard Lange, joka toimi Norjan ulkoministerinä vuosina 1946–1965, kuvasi kerran tämän tasapainon luonnetta seuraavaan tapaan:

» . . .liittoutuneiden yksikköjen sijoittaminen Skandinavian niemimaalle voisi yllyttää Neuvostoliittoa painostamaan ankarammin Suomea ja mahdollisesti saada venäläiset miehittämään tukikohtia Suomesta läheltä Norjan ja Ruotsin rajoja. Tällainen kehitys ei ainoastaan vakavasti heikentäisi sekä Norjan että Ruotsin strategista asemaa, vaan huonontaisi vakavasti yleistä kansainvälistä tilannetta.»[49]

Käytännössä Pohjolan tasapaino on vuosista 1948 ja 1949 toiminut menestyksellisesti, sillä Langen esittämät mahdollisuudet on vältetty. Olisi kuitenkin luultavasti erheellistä väittää Brundtlandin luettelemien kolmen tekijän olevan sillä tavoin toimivia, että jokin tasapainovaikutuksen alaisista maista voisi käytellä niitä aktiivisesti saavuttaakseen myönteisiä tuloksia. Otaksuttavasti kaikki asianomaiset pitävät tasapainoa yllä juuri sen vuoksi, että jokainen yritys sen häiritsemiseksi voisi aiheuttaa joka taholla vain kielteisiä tuloksia. Tasapaino näet ilmentää status quo -tilannetta, joka parempien vaihtoehtojen puutteessa tyydyttää niin hyvin Skandinavian valtioiden ja Suomen kuin Neuvostoliitonkin turvallisuusvaatimukset. Kuten professori Nils Ørvik on väittänyt, syntyisi todennäköisesti vaikeuksia, jos Pohjolan tasapainon teoriaa »kuvattaisiin poliittiseksi keinoksi, välikappaleeksi, jonka avulla Pohjolan kansat

voisivat varjella kansallista turvallisuuttaan ja pelotella Neuvostoliittoa». Jos teoria on »rakennettu» tiettyä tapahtumasarjaa varten, nimenomaan Neuvostoliiton Suomeen kohdistamaa painostusta ja tätä torjuvaa Skandinavian maiden vastapainostusta silmällä pitäen, se ei ole juuri harhakuvitelmaa parempi. Øvik jatkaa – ilmeisesti täysin oikein –, ettei ole pätevää syytä uskoa, että Norja esimerkiksi ryhtyisi »auttamaan Suomea» uhkaamalla tuottaa alueelleen amerikkalaisia joukkoja ja ydinaseita.[50] Hän on luultavasti oikeassa myös kääntäessään teorian nurin ja väittäessään, että mitä enemmän rajoituksia Norja NATO:n jäsenenä itselleen asettaa, sitä vähemmän Neuvostoliitto saadaan kavahtamaan tunkeutumasta »pohjoiskalottialueelle».[51] Tästä ei kuitenkaan seuraa, että NATO:n joukkojen sijoittaminen Norjaan olisi voimakkaampi pelotuskeino. Se yksinkertaisesti panisi alkuun Langen kuvaaman ketjureaktion.

Tosiasia on, ettei Pohjolan tasapainoon sisälly mitään altruistisia aineksia. On pakko otaksua, että tätä tasapainoa luonnehtiva status quo -tilanne heijastaa sekä Norjan ja Ruotsin että myös Neuvostoliiton puolelta puhtaita itsesäilytysvaikuttimia. Suomi on tasapainon passiivinen edunsaaja, sokkanaula, joka pitää järjestelmän eri osaset oikeilla paikoillaan. Neuvostoliitto voi vetää tämän sokkanaulan paikaltaan, mutta siihen johtavan päätöksen tekee erittäin epätodennäköiseksi mahdollisuus, että sillä voitetut edut menettävät merkityksensä tai jäävät haittapuolia vähäisemmiksi Norjan ja Ruotsin reaktion ja idän ja lännen suhteisiin kohdistuvan paineen takia.

Suomi on, niin on usein väitetty, Ruotsin hälytyskello: jokainen Suomen status quota järkyttävä Neuvostoliiton toimenpide pakottaa Ruotsin tarkistamaan sitoutumattoman puolueettomuuden politiikkaansa.[52] Tämä hälytysjärjestelmä toimii myös päinvastaiseen suun-

taan: jokainen Ruotsin poikkeaminen perinteellisestä puolueettomuuspolitiikastaan saattaa herättää Neuvostoliiton epäluuloja ja johtaa Suomelle haitallisia seuraamuksia aiheuttaviin vastatoimiin. Suomalaiset seuraavat sen johdosta Ruotsin toimia mitä valppaammin ja jokainen Ruotsin politiikassa havaittu askel länteenpäin aiheuttaa heidän puoleltaan nopean ja äänekkään reaktion. Suomalaisten mielestä on ensiarvoisen tärkeää, että Ruotsi noudattaa vakaasti nykyistä suuntaustaan.[53] Vielä enemmän huolta aiheuttaa suomalaisille Norjan jäsenyys NATO:ssa, vaikka tätä rajoittavatkin ydinasevarastojen ja vieraiden tukikohtien epäitsekkäät rauhanaikaiset kiellot. Norja on kuitenkin pidättänyt itselleen oikeuden kutsua alueelleen NATO:n joukkoja ei vain hyökkäyksen tapahduttua, vaan myös jo tuntiessaan hyökkäyksen uhkaavan, ja Norjan parlamentti yksin päättää milloin uhka on kysymyksessä. NATO:n joukot osallistuvat säännöllisesti norjalaisten asevoimien kanssa sotaharjoituksiin Pohjois-Norjassa. Nämä harjoitukset aiheuttavat poikkeuksetta Neuvostoliiton puolelta ankaraa moitetta osoituksina hyökkäysaikeista. Yhtä poikkeuksettomasti Neuvostoliiton arvostelu saavuttaa vastakaikua Suomessa. Onkin ymmärrettävää, että suomalaiset mielellään näkisivät sellaisen jännityksen lähteen poissa lähimmästä naapuristostaan. Siksi ei ole yllättävää, että he ovat tehneet useita ehdotuksia toimenpiteistä, jotka voisivat poistaa kaikki idän ja lännen välisen kitkan mahdolliset aiheet naapurialueeltaan Skandinaviasta.

Ensimmäisen merkittävän tällaisen yrityksen teki tammikuussa 1952 Kekkonen, joka silloin oli pääministeri. Merkillisessä »pyjamantaskupuheessaan» (tämän nimen se sai, koska sairaus esti hänet pitämästä sitä ja hän toimitti sen lehtimiehelle *Maakansassa* julkaistavaksi) hän kosketteli, kuten hän sanoi, »Suomen omaa tehtävää rauhanpolitiikan edistämiseksi Pohjois-Euroopassa». Todeten, että hyökkäys Neuvostoliittoon Suomen alueen kautta »ei voi tapahtua muualta kuin jonkin Suomeen rajoittuvan Skandinavian maan alueen kautta», hän esitti ajatuksen, että »olisi loogisena jatkona Suomen ja Neuvostoliiton väliselle avunantosopimukselle voinut ajatella skandinaavisten maiden puolustusliittoa». Hänen mielestään sellaisen puolueettomuusliiton merkitys »olisi ollut, että teoreettinenkin uhka hyökkäyksestä Neuvostoliittoa vastaan Skandinavian alueen kautta olisi poistunut. Koska yya-sopimus »edellyttää Suomen tietynlaista puolueettomuutta», Kekkonen oli vakuuttunut siitä, että silloin olisi mahdollista »yhteistyö nykyistä laajemmallakin pohjalla puolueettomien pohjoisten valtioiden kanssa». Tällainen yhteistyö, hän sanoi, olisi »tarpeellinen rauhan turvaamiseksi Pohjois-Euroopassa».[54]

Ei ole syytä ajatella, että Kekkosta olisivat huolestuttaneet mitkään sotaisat aikeet Suomen skandinaavisten naapurien taholla – eikä sen puolesta edes Norjan läntisten liittolaisten taholla. Se mikä häntä kiinnosti, oli millä tavoin Suomeen vaikuttaisivat Neuvostoliiton epäluulot Norjan suurvaltaliittolaisten mahdollisista aikomuksista. Vaikka Kekkonen ei suoraan sanonutkaan, hänen ehdotuksensa tuloksena olisi ollut Norjan irtautuminen NATO:sta. Tämä olisi todennäköisesti myös poistanut Neuvostoliiton pelon, että Norjasta voisi tulla hyökkäysportti, ja luonut edellytykset Neuvostoliiton ja Skandinavian suhteiden tuntuvalle paranemiselle. »Mitä paremmin nämä suhteet ovat», lainataksemme professori von Bonsdorffin myöhemmin esittämää Kekkosen ehdotuksen arviointia, »sitä pienempi on vaara, että Suomi joutuisi mukaan sotilaallisiin selkkauksiin».[55]

Kuten Kekkonen »pyjamantaskupuhettaan» kirjoittaessaan varsin hyvin tiesi, ei ollut olemassa mitään mahdollisuutta, että Norja nähtävissä olevana aikana irtautuisi NATO:sta, ja ajatus, että perustettaisiin Skandina-

vian puolustusliitto, oli täsmälleen kolme vuotta aikaisemmin kokenut lopullisen surmaniskun. Ja joskin pohjoismainen yhteistyö »nykyistä laajemmallakin pohjalla» saatiin pian myöhemmin käyntiin Pohjoismaiden neuvoston hahmossa, tämä järjestö sulki kaikki puolustuspoliittiset asiat Pandoran lippaaseen ja rajasi toiminta-alueekseen juridiset, sivistykselliset, yhteiskunnalliset, taloudelliset ja liikenneasiat. Milloin olisi mahdollista ja käytännöllistä, jäsenvaltiot voisivat myös olla yhteistyössä konsulaattiasioiden ja ulkomaanavun alalla, vieläpä neuvotella toistensa kanssa kansainvälisissä järjestöissä ja kansainvälisissä konferensseissa käsiteltävistä, yhteistä kiinnostusta omaavista kysymyksistä.[56] Mitä turvallisuuspoliittisiin kysymyksiin tuli, Pohjolan viisi joutsenta olivat jo rikkoneet muodostelmansa ja lentäneet kolmelle eri taholle.

Kekkonen esitti »Suomen ja Norjan välisen raja-alueen» neutraalistamista marraskuun lopulla 1965 Helsingissä pitämässään puheessa, mutta tällä ehdotuksella ei ollut sen parempia mahdollisuuksia saavuttaa hyväksymistä Norjassa kuin hänen aikaisemmalla ajatuksellaan koko Skandinavian neutraalistamisesta. Vaikka ehdotuksen ensisijainen tarkoitus oli Suomen turvallisuuden lujittaminen, Kekkonen vakuutti uskovansa, että hänen hahmottelemansa sopimus »olisi sekä Norjan että Suomen etujen mukainen, koska se lieventäisi sotilaallista jännitystilaa pohjoiskalottialueella kansainvälisten kriisien aikana ja helpottaisi näin niin Norjan kuin Suomenkin mahdollisuuksia turvata alueellinen koskemattomuutensa ajateltavissa olevissa suurvaltain välisissä konflikteissa». Kaikki uhka Lappia kohtaan voitaisiin sellaisella sopimuksella poistaa, Kekkonen vakuutti, »ja siten olisi pessimismin suurin syy poistunut». Neuvostoliiton ja Suomen välisen sopimuksen ja Ruotsin puolueettomuuspolitiikan ohella Lapin sopimuksen ansiosta Suomen »maarajat olisivat sen jälkeen hyvin

suojatut kuin ne sopimuksilla voidaan turvata».[57]

Vastakaiku Norjassa oli jo ennakolta arvioitavissa kielteiseksi. Ulkoministeri John Lyng, jolle ehdotus oli täydellinen yllätys, sanoi ilmeisen ärtyneenä »olevan vaikeaa ymmärtää mitä hyötyä mokomasta sopimuksesta voisi olla». Hänen mielestään oli mahdotonta kuvitella, että Kekkosen ajatus »voitaisiin millään tavalla toteuttaa». Hän torjui kuitenkin ajatuksen, että Kekkonen olisi yksinkertaisesti ollut Moskovan asialla,[58] mikä epäluulo tuntui olevan luonteenomainen useimmille puheen lännessä aiheuttamille kannanotoille. Sanottiin, että Kekkonen oli täyttämässä tehtäväänsä Neuvostoliiton vahtikoirana, mihin hän oli sitoutunut Novosibirskissä marraskuussa 1961. »Voi tuskin olla epäilystäkään siitä», erään tanskalaisen sanomalehden pääkirjoituksessa julistettiin, »että Kekkonen kuten ennenkin on ollut Neuvostoliiton johdon sanansaattaja».[59]

Samanlainen oli lännen reaktio presidentti Kekkosen Suomen skandinaavisille naapureille tekemisistä turvallisuusaiheisista ehdotuksista kunnianhimoisimpaan ja ristiriitaisimpaan, nimittäin ns. Kekkosen suunnitelmaan Pohjolan ydinaseettomasta vyöhykkeestä, jonka hän hahmotteli Paasikivi-Seurassa Helsingissä 28.5.1963 pitämässään puheessa.[60] Äskeisen Kuuban ohjuskriisin taustaa vasten presidentti tarkasteli pienten valtioiden ponnistuksia ydinaseiden lisäyksen ehkäisemiseksi ja kiinnitti erityistä huomiota Ruotsin ulkoministerin Östen Undénin lokakuussa 1961 tekemään ehdotukseen »ydinaseettomien klubin» perustamisesta.[61] Undénin suunnitelman pohjalta Kekkonen kehitteli omaansa erityisesti Pohjoismaita silmällä pitäen. Hänen mielestään voitiin ajatella mahdolliseksi, »että kaikki ne maat, joilla ei ole ydinaseita ja jotka eivät pyri sellaisia hankkimaan, voisivat – ehkä parhaiten alueellisin sopimuksin – sitoutua olemaan valmistamatta tai vastaanottamatta ydinaseita ja niiden kuljetusvälineitä sekä ryhtymään toimenpitei-

siin kansainvälisen hyväksymisen hankkimiselle näille sopimuksille». Hän huomautti, että Pohjola jo käytännössä oli ydinaseeton alue, vaikka tämä tilanne perustuikin pelkästään asianomaisten maiden yksipuolisiin tahdonilmaisuihin. Tämän tosiasiallisen tilanteen vahvistaminen muodollisin ja keskinäisin sitoumuksin ei hänen mielestään »tietäisi muutosta Pohjoismaiden omaksumassa politiikassa eikä heikentäisi niiden turvallisuutta». Samalla kun vallitsevat voimasuhteet maailmassa eivät järkyttyisi eikä sellainen järjestely vahingoittaisi ulkopuolisten valtioiden etuja, Pohjolan julistaminen ydinaseettomaksi vyöhykkeeksi, Kekkonen lausui, »vakaannuttaisi merkittävällä tavalla kaikkien sen valtioiden asemaa», jotka pääsisivät »kiistattomasti pois niiden spekulaatioiden piiristä, joita ydinstrategian kehitys on aiheuttanut, ja varmistaisi tämän alueen pysymisen kansainvälisen jännityksen ulkopuolella».

Tämä ehdotus tuli olemaan toistuvana aiheena Kekkosen 1960-luvun puheissa, ja 1970-luvulla sitä tulivat rituaalinomaisen säännöllisesti toistelemaan Suomen johtomiehet ja ulkopoliittiset puhujat mitä erilaisimmilla kansainvälisillä foorumeilla. »Kuluneet vuodet eivät ole vähentäneet tämän ajatuksen merkityksellisyyttä», ulkoministeriön poliittisen osaston silloinen päällikkö Risto Hyvärinen lausui Yhdistyneiden Kansakuntien yleiskokouksen poliittisessa valiokunnassa marraskuussa 1971. »Suomen valtuuskunta toivoo,» hän jatkoi, »että presidentti Kekkosen ajatuksen asiasisältö sekä siinä ilmenevä alueellinen lähestymistapa otettaisiin huomioon pyrittäessä vahvistamaan turvallisuutta ja vähentämään jännitystä Euroopassa».[62] Vuotta myöhemmin suurlähettiläs Aarno Karhilo lausui samalla foorumilla, että Kekkosen suunnitelma ansaitsi »tulla uuden pohdinnan alaiseksi». Kekkosen perustelut »ovat entistä pitävämmät», kun liennytys on edistynyt ja toiveet jonkinlaiseen aseiden valvontaan pääsemisestä Euroopassa vahvistuvat, Karhilo totesi.[63] Vuonna 1973 oli Keijo Korhosen vuoro kommentoida Kekkosen suunnitelmaa poliittisessa valiokunnassa. Asettaen sen yhteyteen Euroopan turvallisuuskonferenssiin tähtäävien Suomen ponnistelujen kanssa Korhonen piti luonnollisena »että Suomen hallitus näkee ETYK:in soveliaana puitteena tämän ajatuksen oleellisten ainesten pohtimiselle uudelta pohjalta».[64] Ulkoministeri Karjalainen sisällytti rutiininomaisesti suunnitelman syyskuussa 1974 YK:n yleiskokouksessa pitämäänsä puheeseen[65], pääministeri Sorsa kehotti pohtimaan sitä Pohjoismaiden neuvoston kokouksessa Reykjavikissä helmikuussa 1975,[66] presidentti Kekkonen kosketteli sitä televisiohaastattelussa pari kuukautta myöhemmin[67], ja vuosina 1976 ja 1977 siitä oli tullut säännöllisesti toistuva piirre milloin hyvänsä Suomen ja Neuvostoliiton johtomiehet kohtasivat toisensa ja antoivat yhteisen julkilausuman.[68] Kuten Kekkonen huhtikuussa 1975 sanoi televisiohaastattelijalle: »Me joka tapauksessa pyrimme kaikissa mahdollisissa tilanteissa tuomaan esille oman ehdotuksemme ja hankkimaan sille kannatusta ensi sijassa Skandinaviassa, mutta myös muualla.»

Samalla kun Neuvostoliitto on aina innokkaasti tukenut Kekkosen suunnitelmaa, tämä ei ole milloinkaan saavuttanut suosiota Skandinaviassa.[69] Suhtautuminen on vaihdellut kohteliaasta ärtyneeseen torjuntaan riippuen tavasta ja olosuhteista, jotka suomalaiset ovat katsoneet sopiviksi suunnitelman esittämiselle silloin tällöin. Niinpä esimerkiksi suurlähettiläs Karhilon suorittama suunnitelman esittely Yhdistyneissä kansakunnissa vuonna 1972 aiheutti Norjan pääministerin Lars Korvaldin ja Tanskan pääministerin Anker Jørgensenin puolelta ytimekkäät ja jyrkät vastaukset: Pohjolan ydinvapaa vyöhyke oli tykkänään mahdollisuuksien ulkopuolella, Norja ja Tanska pysyivät NATO:n uskollisina jäseninä.[70] Sorsan Reykjavikissä vuonna 1975 pitämä

puhe aiheutti voimakkaamman vastavaikutuksen, mikä osaksi johtui siitä, että se loukkasi hiljaista sopimusta, ettei Pohjoismaiden neuvoston istunnoissa tullut käsitellä turvallisuuskysymyksiä, osaksi taas siitä, että sitä oli edeltänyt erään hänen oman puoluetoverinsa hyökkäys Ruotsin ulkopolitiikkaa vastaan ja puolueen pää-äänenkannattajan kriittinen artikkeli pohjoismaiden yhteistoiminnasta. *Suomen Sosialidemokraatti* oli 8.2. kirjoittanut, että pohjoismaiden yhteistyö näytti olevan luhistumassa, kun Tanska oli ajautumassa Euroopan yhteisön syliin Norja joutumassa öljyvarojensa aiheuttamien ongelmien ahdistamaksi ja Ruotsi vaarantamassa perinteellisen puolueettomuutensa toivoen voivansa myydä sotilaskoneita NATO:lle. Artikkelin mukaan tilanteen ratkaisuna oli uudenlainen pohjoismainen yhteistyö, joka käsittäisi myös Neuvostoliiton ja muuttaisi Pohjois-Euroopan »idän ja lännen yhteistyön esikuvaksi». Erkki Tuomiojan hyökkäys Ruotsin ulkopolitiikkaa vastaan Pohjoismaiden neuvoston istunnon yleiskeskustelun aikana 16.2. noudatteli samoja suuntaviivoja.[71] Sorsa vakuutti oitis neuvostolle, että Tuomioja ja artikkelin kirjoittaja olivat ilmaisseet pelkästään oman käsityskantansa. Suomi luotti täysin Ruotsin puolueettomuuspolitiikkaan, hän väitti.[72]

Sorsa aiheutti kuitenkin uuden erimielisyyden, kun hän puheessaan 18.2. otti esille Kekkosen suunnitelman, tosin mahdollisimman peitellysti: »Presidentti Kekkosen tunnetut ehdotukset eräistä Pohjolan turvallisuuteen keskeisesti vaikuttavista kysymyksistä ansaitsevat käsittääksemme uuden tarkastelun muuttuvan tilanteen valossa.» Näitä ehdotuksia piti hänen sanojensa mukaan harkita »ennakkoluulottomasti» taustana Euroopan yleistilanne ja kehitys Pohjolan alueella. Hän esitti ajatuksen, että suurvallat voisivat taata tulevat järjestelyt. Miksi, hän kysyi, Pohjola ei saisi osuuttaan liennytyksen edistymisen aiheuttamista lisätyn turvallisuuden eduista? *Suomen Sosialidemokraatti* ylisti pääministeriä Kekkosen suunnitelman puolustamisesta ja toisti aikaisemman toimituksellisen kantansa, että pohjoismaista yhteistyötä tulisi laajentaa niin että se sulkisi piiriinsä myös Neuvostoliiton.[73] Toisaalta *Helsingin Sanomat* totesi, että Pohjolan ydinaseettoman vyöhykkeen ajatuksen oli ensimmäisenä esittänyt Neuvostoliiton pääministeri Bulganin (vuonna 1958), että presidentti Kekkonen oli vuonna 1963 herättänyt sen eloon ja että norjalaiset ja tanskalaiset olivat sitä aina vastustaneet. Lehti arveli, että Suomi tuomalla yhtä päätä suunnitelman esiin voisi aiheuttaa enemmän harmia kuin hyötyä. Olisi yksisilmäistä väittää, että suunnitelma pelkästään laillistaisi vallitsevan tilanteen, artikkelissa sanottiin, koska Norjan ydinaseettomuus, johon liittyi mahdollisuus turvautua Amerikan ydinasesuojeluun, riippui Neuvostoliiton hyvästä käytöksestä. Neuvostoliiton halukkuus presidentti Podgornyin määrittämään lokakuussa 1974 tapaan »taata yhdessä muiden ydinvaltojen kanssa ydinaseeton vyöhyke Pohjois-Euroopassa», saattoi olla juuri senlaatuista turvallisuutta, jolta Norja ja Tanska tahtoivat turvata itsensä. Varmaa oli, artikkeli päätteli, ettei alituinen sanasota Suomen ja Norjan välillä ollut omiaan viemään Kekkosen suunnitelmaa pitemmälle.[74]

Edellä selostettua artikkelia ei tule käsittää ilmaukseksi Kekkosen suunnitelman vastustamisesta sinänsä. Tällä suunnitelmalla on tosiasiallisesti koko ajan ja erityisesti 1970-luvulla ollut laaja kannatus. Se mitä artikkeli arvosteli, oli into tuoda suunnitelma esiin »kaikissa mahdollisissa tilaisuuksissa», kuten presidentti asian ilmaisi kahta kuukautta myöhemmin. *Helsingin Sanomat* oli marraskuussa 1972 suurlähettiläs Karhilon YK-puhetta kommentoineessa pääkirjoituksessaan ilmaissut suurin piirtein samat mielipiteet kuin Sorsa Reykjavikin puheessaan helmikuussa 1975. Tämä artikkeli oli kirjoitettu aikana, jolloin suurvallat yrittivät rai-

vata tietä molemminpuoliselle asevarustusten supistamiselle Keski-Euroopassa (MBFR), ja siinä huomautettiin, että tällainen kehitys saattaisi hyvinkin johtaa kielteisiin seurauksiin Pohjois-Euroopassa. Kuten makkara pullistuu päistään, kun sitä puristetaan keskeltä, saattaisi NATO:n ja Varsovan liiton voimien supistaminen Keski-Euroopassa aiheuttaa voimien vahvistamisen pohjoisessa ja etelässä. Tämä, kirjoituksessa sanottiin, tekee Kekkosen suunnitelman hyvin ajankohtaiseksi. Sen kauppaaminen norjalaisille ja tanskalaisille kuitenkin vaatii uusia turvallisuustakeita, ja Neuvostoliitto saattaisi hyvinkin olla valmis tarjoamaan sellaisia takeita vastapalvelukseksi siitä, että he hyväksyvät Pohjolan ydinaseettoman vyöhykkeen.[75]

Toinen parlamentaarinen puolustuskomitea ilmaisi myös huolestumisensa MBFR-neuvottelujen mahdollisesta makkaravaikutuksesta; komitean esittäessä mietintönsä kesällä 1976 näitä neuvotteluja oli käyty Wienissä ajoittaisine keskeytyksineen jo lähes kolme vuotta. Tämän huomioon ottaen komitea katsoi Kekkosen suunnitelman edelleen olevan ajankohtainen. Se siirtäisi »Pohjolan pois niiden spekulaatioiden piiristä, joita ydinstrategian kehitys on aiheuttanut, ja varmistaisi alueen pysymisen ydinaseettomana myös kansainvälisen tilanteen kiristyessä». Komitea totesi kuitenkin myös, että Norja ja sen NATO-liittolaiset edelleen halusivat pitää avoinna mahdollisuuden sijoittaa alueelle ydinaseita, vaikka Neuvostoliitto olikin valmis takaamaan vyöhykkeen ydinaseettomuuden.[76]

Suomen ja Norjan välinen »sanasota» ei ole rajoittunut ainoastaan Suomen kamppailuun Pohjolan ydinaseettoman vyöhykkeen puolesta. Toinen toistuvan kitkan aiheuttaja on ollut monen vuoden aikana NATO:n yhteiset sotaharjoitukset pohjoiskalottialueella. Neuvostoliiton omaksuman jyrkän kielteisen asenteen takia suomalaiset ovat myös huolissaan näiden »laajojen sotilaallisten manööverien» Fennoskandialle suomasta strategisen merkityksen kasvusta.[77] Pääministeri Hruštšev närkästytti vieraillessaan Oslossa kesällä 1964 isäntänsä purkamalla kiukkuaan »NATO:n kenraaleihin, jotka leikkivät sotaa aivan Neuvostoliiton rajalla» ja ivaamalla »heidän koomista väitettään, että muka puolustavat Norjaa idästä tulevaa hyökkäystä vastaan»[78]. Länsi-Saksan asevoimien osallistuminen näihin sotaharjoituksiin on selvästikin lisännyt Neuvostoliiton huolestumista. Länsi-Saksan ilmavoimat ja sotalaivat ovat 1960-luvun alkuvuosista lähtien osallistuneet NATO:n sotaharjoituksiin Norjan ilmatilassa ja aluevesillä. Länsisaksalaisia upseereja on myös palvellut liittoutuneiden Pohjois-Euroopan päämajassa vuodesta 1959 lähtien. Kuitenkin vasta kesäkuussa 1976 Norjan hallitus ilmoitti päättäneensä sallia Länsi-Saksan armeijan yksiköiden osallistua sotaharjoituksiin Norjan maaperällä. Keski-Norjassa järjestettyihin »Atlas Express» -sotaharjoituksiin osallistuikin 200-miehinen lääkintähuoltoyksikkö, ja samanlaisen yksikön oli määrä osallistua harjoituksiin vuonna 1978. Sittemmin kuitenkin määrättiin pataljoonan vahvuinen iskujoukkoyksikkö osallistumaan.[79]

Voidaan otaksua, että presidentti Kekkonen on ilmaissut Suomen huolestumisen NATO:n pohjoiskalottialueen sotaharjoituksista norjalaisille naapureilleen monessa tilaisuudessa, vaikka onkin ilmeisesti tehnyt sen kaikessa hiljaisuudessa. Vieraillessaan Oslossa syyskuun puolivälissä 1976 hän korosti voimakkaasti Norjan tukikohta- ja ydinasevarastopolitiikan merkitystä Suomelle. Mainitsematta Länsi-Saksaa nimenomaisesti hän myös painotti Norjan perinteellistä politiikkaa, joka oli sulkenut tiettyjä liittolaisia pois NATO:n sotaharjoituksista Norjassa, ja huomautti, ettei Suomelle voinut olla yhdentekevää minkä maiden kanssa Norja halusi olla sotilaallisessa yhteistoiminnassa. Hänen

isännilleen ei jäänyt epäilyksiä Kekkosen varauksellisesta suhtautumisesta heidän äskeiseen päätökseensä normaalistaa sotilaallinen yhteistyö Länsi-Saksan kanssa ja sallia saksalaisten asevoimien tulo Norjan maaperälle yli kolmen vuosikymmenen poissaolon jälkeen.

Selostus tästä luottamuksellisesta keskustelusta julkistettiin 17.2. Norjan suurimman sanomalehden, konservatiivisen *Aftenpostenin* etusivulla. Uutisvuoto oli kiusallinen Norjan hallitukselle ja suututti Suomen hallitusta, mutta sekä Oslossa että Helsingissä asianomaiset virkamiehet kieltäytyivät kommentoimasta asiaa muulla tavoin kuin lausumalla valittelunsa sen pääsemisestä julkisuuteen. Heidän vaiteliaisuutensa pakotti *Aftenpostenin* ja muut innokkaat lehdet turvautumaan »luovaan» journalismiin ja odotellessaan konkreettisempaa uutisaineistoa korvaamaan tosiasiat spekulaatioilla. *Aftenpostenin* länsisaksalainen alter ego *Die Welt* ei tarvinnut tosiasioita julistaakseen oitis tuomionsa. »Suomessa tai Suomen kautta ei tapahdu mitään mikä ei ole Neuvostoliiton edun mukaista», se kertoi pääkirjoituksessaan 18.2. Niin ollen Kekkosen aloite vain kuvasti tunnettua tosiasiaa, ettei Suomen ulkopolitiikka ollut »suvereeninen» ja että »se olennaisesti koostui Moskovalle tehtävistä palveluksista». Tämä ja samanlaiset ulkomaiset kommentaarit saivat Norjan ulkoministerin Knud Frydenlundin sittemmin antamaan paheksumislausunnon *Aftenpostenille* sen julkaiseman alkuperäisen uutisen takia, joka hänen sanojensa mukaan oli »aiheuttanut ulkomaiden lehdistössä paljon kommentteja ja spekulaatioita, jotka ovat omiaan synnyttämään hankaluuksia, jotka mieluummin olisimme halunneet välttää».[80] Pääministeri Odvar Nordli lähetti Kekkoselle henkilökohtaisen, otaksuttavasti anteeksipyytävän kirjeen.[81]

Suomen sanomalehdistö julkaisi hetken aikaa ällistyneitä ja ärtyneitä pääkirjoituksia, mutta jätti sitten asian

sikseen ja keskittyi kotimaisiin talousongelmiin, mm. melkoiseen lakkoaaltoon. Ulkoministeriö ei halunnut antaa lausuntoa asiasta. Presidenttikin pysyi vaiti, mutta huhut kertoivat, että uutisvuoto oli aika lailla suututtanut häntä ja järkyttänyt hänen luottamustaan Norjan johtomiehiin.[82] Vaitiolo oli itse asiassa niin huumaava, että Karjalainen valitti 8.3. yksipuolisen talousongelmiin suuntautumisen saattavan aiheuttaa ulkopoliittisten kysymysten sivuuttamista.[83] Neuvostoliiton uutistoimisto Novosti koetti pitää asiaa vireillä levittämällä kommentaaria, että Länsi-Saksan Bundeswehr yritti lujittaa asemiaan Pohjois-Euroopassa ja että tämän johdosta valtatasapaino alueella vaappui. Tästä syystä, kommentaattori kirjoitti, Länsi-Saksan puolustusministerin oli määrä vierailla Norjassa myöhemmin samassa kuussa.[84]

Kekkonen lopetti vaitiolonsa 9.3. jyrkkäsävyisellä epäviralliselta puheella joukolle vanhoja sosialidemokraattisia poliitikkoja. Vaikka useimmat sekä läntiset että itäiset valtiot vilpittömästi arvostivat Suomen puolueettomuuspolitiikkaa, hän sanoi, Norjassa oli sitä kohtaan tunnettu epäluottamusta kolmekymmentä vuotta. Norjalainen ja muu läntinen kritiikki sitä kohtaan oli pääasiallisesti peräisin liennytystä vastustavista piireistä, ja arvostelijoiden äänekkäät vastalauseet tulehduttivat kansainvälistä ilmapiiriä. Presidentti nimesi Länsi-Saksan tässä suhteessa suurimmaksi syntipukiksi ja esitti *Die Weltin* 18.2. julkaiseman hyökkäävänsävyisen pääkirjoituksen tyypillisenä esimerkkinä. Kekkosen mielestä vain Suomen oma äärioikeisto saattoi esittää yhtä mielettömiä väitteitä. Norjan virallista ulkopolitiikkaa hän saattoi vain ylistää, mutta hän arveli, että sen hallitus oli äskettäin joutunut painostuksen kohteeksi »sotilashenkilöiden, NATO-intoilijoiden... ja erittäin voimakkaasti oikeistolehdistön taholta, joka oli lietsonut vihaa Neuvostoliittoa kohtaan ja siinä yhteydessä nyt käynyt käsiksi myös Suomen ja Norjan suhteisiin». Hän

varoitti, että jokainen vallitsevan tilanteen muutos saattaisi aiheuttaa poliittisia reaktioita, joita ei Suomi eikä Norja haluaisi.[85]

Epäselvää on miksi *Suomen Sosialidemokraatti* päätti julkistaa puheen kahdeksan päivää myöhemmin, ja sitäkin kummastuttavampaa se on, kun oivalletaan, että lehti olisi tuskin voinut menetellä näin ilman presidentin kehotusta tai hyväksymistä. Yksinpä *Hufvudstadsbladetkin*, joka aina on Kekkosen luotettava tukija ja aulis puolustaja ulkopoliittisissa kysymyksissä, moitti häntä jo muutenkin liiaksi kuumentuneen tilanteen kärjistämisestä sillä että salli julkistaa huomautuksensa.[86] Neljä viikkoa paastonnut *Aftenposten* mässäili Kekkosen vihanpuuskalla. Se julkaisi 19.3. peräti seitsemän uutisjuttua kiistasta, mm. yhden, jossa kuvattiin Suomen ja Norjan suhteet »kiristyneiksi» Kekkosen puheen jälkeen. Sen pääkirjoitus suorastaan tihkui siveellistä suuttumusta. Kekkosen »jyriseminen» oli esimerkki niistä »rikollisista» menetelmistä, joihin hän usein turvautui yrittäessään pitää yllä Suomen ja Neuvostoliiton tasapainoa Suomen skandinaavisten naapurien kustannuksella. Hänen »sanansa ja fraasinsa, jotka vääristelevät Norjan vaikuttimia», voivat vain »heikentää Norjan ja Suomen keskinäistä ymmärtämystä». Norjasta ei koskaan ollut puuttunut ymmärtämystä Suomen ahdinkotilaa kohtaan, ja Kekkosen yritykset saada aikaan väärinkäsityksiä olivat aiheettomia. Väärinkäsityksien raivaamisen tieltä ei pitäisi olla vaikeaa, mutta se vaati tietyn määrän hyvää tahtoa kummallakin taholla, pääkirjoitus lopuksi totesi. Lopputoivomuksen hätkähdyttävä tekopyhyys todennäköisesti jäi pääkirjoituksen laatijalta huomaamatta.

Kukaan ei yllättynyt siitä, että kiistakysymys tunkeutui myös Pohjoismaiden neuvoston istuntojen keskusteluihin sen kokoontuessa Helsingissä maaliskuun lopulla. Aarne Saarinen hyökkäsi kiivaasti Norjan lehdistöä

vastaan sen provokatiivisen tavan vuoksi, jolla tämä oli käsitellyt uutisvuotoa. Hän suositteli myös Norjalle sitoutumattoman politiikan omaksumista sekä Neuvostoliiton ja Yhdysvaltain takaaman Pohjolan ydinaseettoman vyöhykkeen hyväksymistä. Entinen Norjan pääministeri Trygve Bratteli vastasi lempeästi, mutta samalla terävästi norjalaisten aina pitäneen selviönä, että Suomen politiikasta päätettiin Helsingissä. Ehkäpä, hän vihjaisi, suomalaiset voisivat myös omaksua käsityksen, että Norjan politiikasta päätettiin Oslossa.[87]

Kekkosen kiivaiden sanojen julkistamisen vastakaiku lännessä oli sangen yleisesti se, että hän on koettanut mielistellä tai lepytellä Neuvostoliittoa juuri ennen pääministeri Kosyginin muutamaa päivää myöhemmin tapahtuvaa Suomen-vierailua. Länsi-Saksan puolustusministeri Georg Leber edusti tätä käsitystä sanoessaan maaliskuun lopulla Oslossa lehtimiehille, että Kekkosen aloitteella oli ilmeisesti enemmän tekemistä Kosyginin Suomen-vierailun kuin hänen oman Norjan-vierailunsa kanssa.[88] Leber todennäköisesti osui oikeaan, mutta hän aliarvioi oman Norjassa-olonsa merkityksen. Ei voi olla epäilystäkään siitä, että Länsi-Saksan voimistuva osuus Norjan puolustuksessa oli suomalaisten vilpittömän huolestumisen aiheena heidän ajatellessaan Neuvostoliiton suhtautumista siihen. Kekkosen varoitus, että Norjan politiikan muutos voisi aiheuttaa poliittisia reaktioita, »joita emme me eikä Norja toivoisi», osoitti samaa. Niin ollen hänen epävirallisten huomautustensa julkistaminen vajaata viikkoa ennen Kosyginin saapumista Helsinkiin on hyvinkin saattanut olla taktinen ele, jonka oli määrä rauhoittaa Neuvostoliittoa ja estää kaikki mahdollinen epäsuotava kehitys.

Sodanjälkeisessä Suomessa ulkopolitiikka ja turvallisuuspolitiikka ovat samaa merkitseviä termejä ja suorastaan synonyymejä. Asevoimia ylläpidetään osoituksena kansakunnan jatkuvasta tahdosta puolustaa itse-

näisyyttään ja suvereenisuuttaan, mikäli tämä kävisi välttämättömäksi, mutta menneisyyden kuvitelmat ovat väistyneet realistisemman käsityksen tieltä. Oivalletaan mitä aseet voivat tehdä pienen valtion hyväksi, vaikka niitä tahdottaisiinkin käyttää. Tämä oivallus on vääjäämättömästi siirtänyt painopisteen aseista politiikkaan Suomen ensimmäisenä puolustuslinjana. Kuten Kekkonen elokuussa 1976 lausui Washingtonin National Press Clubissa, suurvaltojen iskiessä yhteen pienet valtiot »jäävät jalkoihin ja niiden mahdollisuudet vaalia kohtuullisia etujaan vähenevät.»[89] Näin ollen, lainataksemme hänen uudenvuoden 1976 radiopuhettaan Suomen kansalle: »Turvallisuutemme on varmalla pohjalla vain jos rauhantila yleensä jatkuu häiriöttömänä ja jännityksen asteittainen lientyminen edistyy.»[90]

Kaikki Kekkosen vuodesta 1952 lähtien tekemät aloitteet Suomen ja sen skandinaavisten naapurien siirtämiseksi syrjään »spekuloinnin» piiristä ovat olleet tämän perusfilosofian mukaiset. Hänen Skandinavian puolueettomuusliittoa, Suomen ja Norjan raja-alueiden neutraalistamista ja Pohjolan ydinaseetonta vyöhykettä koskevien ehdotustensa voidaan tosiaan sanoa olevan Neuvostoliiton edun mukaisia, mutta asian ydin on se, että suomalaiset ovat oivaltaneet niiden olevan Suomenkin edun mukaisia. Norjalaiset ovat aina epäilleet, että ne eivät todellisuudessa kuvasta suomalaisten vilpitöntä toivomusta, vaan ne on esitetty Neuvostoliiton suopeuden ansaitsemiseksi – sekä toivoen ja odottaen, että ne aina torjuttaisiin. Norjalaiset ovat otaksuneet, että heidän jäsenyytensä NATO:ssa ja heidän itselleen pidättämänsä oikeus pyytää Yhdysvalloilta ydinaseen kostoisku Neuvostoliiton hyökätessä ovat omiaan säilyttämään Pohjolassa tasapainotilan, josta on hyötyä myös Suomelle. Näin ehkä todella onkin, mutta suomalaiset eivät ole siitä yhtä vakuuttuneita kuin norjalaiset näyttävät olevan. Siitä he ovat vakuuttuneita, että Neuvostoliitto pitää uhkana turvallisuudelleen Norjan jäsenyyttä NATO:ssa ja mahdollisuutta, että NATO:n joukkoja ja ydinaseita voi jonakin päivänä ilmestyä Norjan maaperälle. Tämä tekee siitä uhan Suomen turvallisuudelle. Suomessa ei ole unohdettu pääministeri Bulganinin vuonna 1957 esittämää varoitusta, että jokainen ydintukikohta Norjassa »likvidoitaisiin välittömästi».[91]

Kekkosen suunnitelman elvyttäminen ajamaan Pohjolan ydinaseettoman vyöhykkeen asiaa kuvastaa sitä suomalaisten voimistuvaa vakaumusta, että Norjan luottamus NATO:oon on muuttunut harhakuvitelmaksi 1970-luvulla. Suomalaisten näkemyksen mukaan tämä tekee siitä vaaran koko Pohjois-Euroopan ja erityisesti pohjoiskalottialueen turvallisuudelle. Sellainenkin Suomen voimakkaan puolustusasenteen piintynyt puolustaja kuin eversti Halsti on päätellyt, että »Norjan kansallisen edun kannalta sen kuuluminen NATO:on on mieletöntä: se on sidottu sotilasliittoon, joka ei voi taata sen turvallisuutta: Jos tapahtuisi yhteentörmäys Neuvostoliiton ja lännen välillä, Norjalla olisi Halstin mukaan »hyvin pieni mahdollisuus saada apua».[92] Vaikka Pohjois-Norjan komentava kenraali syksyllä 1977 väitti, että Neuvostoliiton hyökkäys tuolle alueelle voitaisiin torjua hänen komennossaan olevin voimin[92], Yhdysvaltain kongressin aloitteesta suoritettu tutkimus tuntui taipuvan tukemaan Halstin pessimististä väitettä päätellessään, että Neuvostoliitto voisi sotatapauksessa tuhota tai jopa miehittää vahingoittumattomina kaikki tai useimmat Pohjois-Norjan lentokentät.[94]

Pannaanpa näille näkökohdille painoa minkä verran tahansa, ei näytä olevan toivoa siitä, että suomalaiset ja norjalaiset pääsisivät yhteisymmärrykseen turvallisuusongelmiensa parhaasta ratkaisusta. Suomalaiset ovat siirtämällä oman puolustuksensa painopistettä Lappiin ainakin vastaamassa vihdoinkin realistisesti 1970-luvun loppuvuosien mahdollisiin turvallisuushaasteisiin.

Suomen turvallisuuden puolustus nojaa kuitenkin jatkuvasti enemmän maan poliitikkojen ja diplomaattien kuin sen kenraalien hartioihin, ja sitä ilmentää maan uupumaton ponnistelu kansainvälisen liennytyksen hyväksi. Suomen asevoimat saattavat olla valmiit sitkeästi vastustamaan maahanhyökkääjää, mutta Suomen puolustusdoktriinin tosiasiallinen ydin on sitkeä diplomatia.

IX Kekkosen linja: Elämä, vapaus ja pyrkimys rauhaan

Halu pysytellä suurvaltojen eturistiriitojen ulkopuolella on ollut johtavana periaatteena Suomen suhteissa länsimaihin vuoden 1948 yya-sopimuksen solmimisesta lähtien. Suomi on järkkymättä vältellyt ottamasta kantaa idän ja lännen välisissä kiistakysymyksissä, ellei se ole voinut sitä tehdä rauhan edistämisen mielessä, osoittamatta puolueellisuutta ja aiheuttamatta vakavia huomautuksia Neuvostoliiton taholta. Näiden edellytysten puitteissa Suomi on viimeksi kuluneiden kolmen vuosikymmenen aikana onnistunut kehittämään niin laajat poliittiset ja taloudelliset suhteet muihin valtioihin kuin sen omat edut edellyttävät. Toisin kuin useimmat länsimaissa sodan jälkeen odottivat, Suomi ei vain ole noussut Neuvostoliiton varjosta, jonka otaksuttiin tuhoavan sen itsenäisyyden, vaan se on täysin vakiinnuttanut itselleen aseman aktiivisena kansainväliseen toimintaan osallistujana.

Toistaiseksi ei Suomen lännensuhteista ole millään taholla julkaistu perusteellista tutkimusta. Helposti ymmärrettävistä syistä sekä suomalaiset että ulkopuoliset ovat jatkuvasti kiinnittäneet huomionsa Suomen Neuvostoliitto-suhteisiin, ja Suomen monenlainen muu ulkopoliittinen toiminta on nähty etupäässä tuota taustaa vasten.

On paljonkin sellaista kansainvälistä toimintaa, johon Suomi voi osallistua vilkaisematta ensin olkansa yli, mutta silti pysyy tosiasiana, että ennen kuin Suomi voi

sekaantua, kannanotosta puhumattakaan, toimintaan, joka voi herättää epäluuloja Neuvostoliitossa, sen täytyy ottaa huomioon Neuvostoliiton ennakoitu reaktio. Kuten muidenkin maiden Suomen on pakko punnita vastakkain otaksutut edut ja mahdolliset vaaratekijät, ja tämä periaate saa erityisen tärkeän merkityksen silloin kun idän ja lännen väliset ristiriidat ovat kysymyksessä. Puhuessaan lokakuussa 1961 Washingtonin National Press Clubissa presidentti Kekkonen ytimekkäästi luonnehti tämän periaatteen soveltamista Suomen erikoistilanteeseen: »Kuta paremmin voimme saavuttaa Neuvostoliiton luottamuksen Suomeen rauhanomaisena naapurina, sitä paremmat edellytykset meillä on läheiseen yhteistoimintaan läntisten maiden kanssa». Ja, käänteisesti: »Mutta meillä on kokemusta myös siitä, että jos keskinäinen luottamus Suomen ja Neuvostoliiton kesken jostakin syystä vaurioituu ja epäluuloja ilmenee, meidän on oman etumme vuoksi kavennettava toiminta-alaamme läntisellä suunnalla».[1]

Tätä Suomen ulkopolitiikan vuorovaikutustekijää korosti Neuvostoliiton nootti Suomelle, joka ojennettiin vain muutamia päiviä Kekkosen Washingtonin-puheen jälkeen. Se oli muistutus tosiasiasta, ettei kylmä sota vielä ollut ohi ja että Neuvostoliiton epäluulot länttä kohtaan olivat vielä varsin pinnalla. Kylmän sodan alkuvaiheessa presidentti Paasikiven oivallus, että idän ja lännen välinen jännitys oli välittömästi yhteydessä Suomen asemaan, oli saanut hänet keskittymään suhteisiin Neuvostoliittoon niin perusteellisesti, että miltei kaikki muut ulkomaiset suhteet syrjäytettiin. Ajankohtana, jona Kekkonen seurasi häntä, kansainvälinen tilanne oli jonkin verran helpottunut ja kylmä sota alkoi 1960-luvulla nopeasti vaimentua. Seurauksena tästä presidentti Kekkonen alkoi hahmotella Suomelle uutta lännen ja idän välisen sillanrakentajan roolia. Hän arveli Suomen nyt voivan omaksua aktiivisemman ulkopolitiikan kuin mitä aikaisemmin oli pidetty järkevänä. Osoitus tästä uudesta luottamuksesta oli Suomen suostuminen siihen, että se valittiin YK:n turvallisuusneuvoston jäseneksi toimikaudeksi 1969–70, toinen samanlainen suurlähettiläs Jakobsonin asettaminen ehdokkaaksi YK:n yleissihteerin tehtävään vuonna 1971. Koska Neuvostoliitto ilmeisesti vetollaan kaatoi tämän ehdokkuuden, siitä sittemmin tuli sekä Suomessa että muualla maailmassa melkoisen pohdiskelun kohde.[2] Jakobsonin tapauksella, joka kyllä ratkaisevasti vaikutti hänen tulevaan elämänuraansa (hänet siirrettiin Tukholmaan 1972 ja hän erosi ulkoministeriöstä vuoden 1974 lopulla) ei näytä olleen haitallista merkitystä Suomen ja Neuvostoliiton suhteille. Varmaa ainakin on, ettei se pelottanut Suomea noudattamasta aktiivista politiikkaansa.

Kekkosen väsymätön uusien suuntien, avarampien näkymien ja korkeampien kattojen etsintä Suomen kansainväliselle toiminnalle on ollut hänen poliittisen uransa tavaramerkki sekä ennen presidentiksi tuloa että sen jälkeen. Poliitikkona, jolle on ominaista valtava tarmo ja toimintahalu, voimakas äly ja harvinainen kyky muuntaa ajatukset toiminnaksi, hän on aina tuntenut viehtymystä ratkaisua kaipaaviin ongelmiin, korjauskelpoisiin olosuhteisiin ja toisten torjumiin haasteisiin. Jo niin varhain kuin vuonna 1952 hän ehdotuksellaan Skandinavian puolustusliitosta osoitti olevansa tunnustelemassa Paasikiven varovaisen ulkopolitiikan muodostaman ympyrän rajoja. Hän murtautui ulos tästä ympyrästä vuonna 1955 menestyksellisellä aloitteella, joka vei Suomen Pohjoismaiden neuvostoon. Vuoden 1961 FIN-EFTA-järjestely avarsi taivaanrantaa ja yhä enemmän samoin vuoden 1973 sopimukset EEC:n ja SEV:in kanssa.

Samoin kuin pohjolan ydinaseetonta vyöhykettä ja Suomen ja Norjan raja-alueiden neutraalistamista kos-

kevat ehdotukset kaikki nämä aloitteet koskivat pelkästään Suomen, Skandinavian ja Euroopan naapureita ja pohjautuivat poliittisiin tai taloudellisiin välttämättömyyksiin. Vuoden 1968 päätös tavoitella jäsenyyttä YK:n turvallisuusneuvostossa meni paljon tätä rajaa pitemmälle ja oli merkkinä Kekkosen aktiivisen ulkopolitiikan uudesta vaiheesta. Vuonna 1969 Suomi korosti tätä uutta jatkuvan turvallisuuden etsinnän väylää tarjoutumalla sekä Neuvostoliiton–Yhdysvaltain strategisten aseiden rajoittamisneuvottelujen (SALT) että Euroopan turvallisuuskonferenssin isännäksi. Se teki niin, koska »Euroopan kysymysten realistinen tarkastelu on Suomen etujen mukaista», kuten Kekkonen sanoi puhuessaan Lontoossa heinäkuussa 1969.[3] Vuotta myöhemmin hän Washingtonissa kuvasi Eurooppaa »historian tuhoisimpien massatuhoaseitten keskityspaikaksi». Mutta Euroopan tykit, hän huomautti, olivat suunnatut menneisyyden haamuja vastaan, ja Euroopan kansoja jakoivat pulmakysymykset, jotka itse asiassa eivät enää olleet pulmia. Suomi, hän vakuutti, tervehti »kaikkia rakentavia yrityksiä keskinäisen pelon ja epäilyn korvaamiseksi luottamuksella ja kaikkien välisellä yhteistyöllä».[4] Suomi oli, kuten ulkoministeri Karjalainen lausui toivottaessaan 17.11.1969 SALT-valtuuskunnat tervetulleiksi Helsinkiin, »valmis tekemään kaiken voitavansa rauhan turvaamisen hyväksi».[5]

Suomen panos SALT:in hyväksi oli pelkästään passiivinen: se toimi »puolueettomana maaperänä», jolla molempien supervaltojen edustajat saattoivat kohdata marras- ja joulukuussa 1969 sekä uudelleen marras- ja joulukuussa 1970. Toisaalta Suomi oli Euroopan turvallisuus- ja yhteistyökonferenssin (ETYK, CSCE) aloitteen tekijänä, ja se näytteli aktiivista osaa niiden kuuden vuoden keskustelujen ja kokousten aikana, joiden huippukohtana oli ETYK:in päätösasiakirjan allekirjoittaminen Helsingissä 1.8.1975.[6] Neuvostoliitto oli toistuvasti vaa-

tinut sellaista konferenssia vuodesta 1954 lähtien, mutta ainoastaan Itä-Euroopan hallitukset olivat olleet suopeita. Suomi oli kiinnostunut asiasta 1960-luvun puolivälissä, ja 18.6.1966, Kosyginin Suomen vierailun päätteeksi annettuun julkilausumaan sisältyi seuraava lause: »Tässä yhteydessä osapuolet vaihtoivat mielipiteitä myös Euroopan turvallisuuskysymyksiä käsittelevistä konferensseista pitäen tällaisen huolellisesti valmistellun konferenssin järjestämistä hyödyllisenä nykyisen tilanteen valossa; tällaiseen konferenssiin osallistuisivat kaikki asianomaiset valtiot.»[7] Se mikä teki Neuvostoliiton ja Varsovan liiton erilaiset ehdotukset Euroopan turvallisuuskonferenssista ongelmallisiksi, oli se, että ne halusivat rajoittaa osallistumisen käsittämään ainoastaan Euroopan valtiot ja pyrkivät sijoittamaan Saksan kysymyksen esityslistan alkupäähän. Näytti siltä, että Neuvostoliiton päätarkoitus oli saada sodanjälkeiset rajat tunnustetuiksi sekä pysyväistää Saksan jako. Suomalaisilla oli avarammat tulevaisuuden perspektiivit. Heidän näkemystään ilmensi pohjoismaiden ulkoministerien Kööpenhaminassa pitämän kokouksen julkilausuma huhtikuussa 1969: »Edellytyksenä turvallisuuskysymyksiä käsitteleville konferensseille on... kaikille valtioille, joiden osanotto on välttämätöntä Euroopan turvallisuuspulmien ratkaisemiseksi, annetaan mahdollisuus osallistua neuvotteluihin.»[8] Niinpä Suomen hallitus, kun se 5.5. tarjoutui Euroopan turvallisuuskonferenssin isännäksi, lähetti kutsunsa ei ainoastaan kaikille Euroopan valtioille, niihin luettuina sekä Itä- että Länsi-Saksa, vaan myös Yhdysvalloille ja Kanadalle.[9] Reaktio oli epäyhtenäinen. Varsovan liiton ulkoministerit hyväksyivät kesäkuussa 1970 lopullisesti ajatuksen ja siten nimenomaan luopuivat aikaisemmasta molempien Pohjois-Amerikan valtioiden osanoton vastustamisestaan. Kuukautta aikaisemmin oli Pohjois-Atlantin neuvosto periaatteessa sekin hyväksynyt ajatuksen, mutta

asettanut joukon ennakkoehtoja, jotka tekivät toteutuksen miltei mahdottomaksi.[10]

Tästä huolimatta Suomi vei ehdotuksensa 24.11.1970 askelen pitemmälle ehdottamalla kaikille asianomaisille valtioille, että ne »antaisivat Helsingissä olevien edustustonpäälliköiden tai muiden edustajiensa tehtäväksi käydä turvallisuuskokouksen järjestämistä koskevia konsultaatioita Suomen ulkoministeriön kanssa, niin sovittaessa monenkeskisissäkin tapaamisissa Helsingissä».[11] NATO ei kuitenkaan pitänyt kiirettä, sillä se piti parempana odottaa Saksaa ja Berliiniä koskevien neuvottelujen päättymistä ennen osallistumista laajempaan Euroopan turvallisuuskonferenssiin. Saksaa koskevien neuvottelujen asteittainen edistyminen sai Pohjois-Atlantin neuvoston kesäkuussa 1971 lieventämään asennettaan turvallisuuskonferenssiin osallistumisen ennakkoehtojen osalta, ja joulukuussa se julisti olevansa valmis aloittamaan valmistavat neuvottelut »niin pian kuin mahdollista». Toukokuun 1972 lopulla NATO:n maat suostuivat muodollisesti ryhtymään monenkeskisiin neuvotteluihin Euroopan turvallisuuskonferenssin valmisteluista ja vastasivat myöntävästi Suomen kutsuun käydä näitä neuvotteluja lähetystöpäälliköiden tasolla Helsingissä.[12] Helsingin neuvottelut alkoivat 22.11. ja jatkuivat seuraavaan kesäkuuhun. Itse turvallisuuskonferenssin ensi vaihe käynnistyi ulkoministeritasolla Helsingissä heinäkuun ensimmäisen viikon aikana 1973. Toinen vaihe, konferenssin varsinainen työskentelyvaihe, kesti Genèvessä syyskuusta 1973 heinäkuuhun 1975. Kolmannen ja viimeisen vaiheen muodosti kolmenkymmenenviiden valtionpäämiehen tai heidän edustajansa häikäisevä huippukokous Helsingissä, joka alkoi 30.7.1975 ja päättyi kolmea päivää myöhemmin päätösasiakirjan allekirjoittamisen jälkeen.

ETYK antoi Suomelle melkoisesti mainosta joukkotiedotusvälineissä kautta maailman. Tämä mainostus on

saattanut edistää »suomettumiskeskustelun» vaimenemista länsimaissa, vaikka monien läntisten huomioitsijoiden silmissä Suomen ETYK-aloite vain vahvisti sen tosiasian, että Suomi oli pelkästään Moskovan sanansaattaja. Presidentti Kekkonen totesi katkerasti lännessä olevan henkilöitä, jotka olivat kaivautuneet kylmän sodan taisteluhautoihin, eikä heitä ollut helppoa saada sieltä ulos.[13] Toisin kuin monet maanmiehensä hän pidättyi johdonmukaisesti liioittelemasta niitä mahdollisia etuja, joita Suomi konferenssin suojelijana ja isäntänä saisi kansainvälisen tunnustuksen ja sen ulkopolitiikan paremman ymmärtämisen muodossa. Hän halusi silti uskoa, että Helsingin hyväksyminen konferenssin tyyssijaksi osoitti Suomen puolueettomuuspolitiikan saavuttaneen tiettyä luottamusta, ja tämän hän sanoikin päätöspuheessaan valtuutetuille: »Pidämme sitä tunnustuksen osoituksena harjoittamallemme politiikalle.»

Kekkosella oli täysi oikeus tuoda ilmi tämä väite. Euroopan turvallisuuskonferenssi olisi todennäköisesti kokoontunut jolloinkin ja jossakin, muodossa tai toisessa, ilman Suomen aloitettakin, sillä se oli ajatus, jonka aika oli koittanut. Silti pysyy tosiasiana, että Suomi oli se, joka tutki ajan valtimoa, otti aloitteen käsiinsä, hoivasi sitä kärsivällisesti ja sisukkaasti kolme kahdenkeskisten diplomaattisten ponnistusten vuotta, ohjaili valmistelevia monenkeskisiä neuvotteluja ja tuli lopulta valituksi, loogista kyllä, siksi puolueettomaksi asemapaikaksi, jossa konferenssin korkean tason ensimmäinen ja kolmas vaihe saattoivat käynnistyä. Suomi rakensi sillan, joka helpotti tätä idän ja lännen välistä erityisliikennettä. Sen osuuden arvoa ei vähennä se, että se toimi omia turvallisuusetujaan edistääkseen. Tuliko noita etuja hyvin edistetyksi, jää tulevaisuuden paljastettavaksi, joskin Kekkonen rohkeni uudenvuoden 1976 tervehdyksessään sanoa, että Suomen turvallisuus oli lujemmalla perustalla kuin koskaan aikaisemmin. ETYK, hän

julisti, »päätti kylmän sodan aikakauden maanosamme historiassa, toivoakseni peruuttamattomasti.» Työn rauhan hyväksi oli kuitenkin jatkuttava, sillä Suomen turvallisuus oli varmalla pohjalla vain jos rauhantila yleensä jatkui häiriöttömänä ja jännityksen asteittainen lientyminen edistyi.[15]

Samalla kun Suomi vielä oli syöttämässä ETYK-aloitettaan Euroopan ja Pohjois-Amerikan ulkoministeriöille, se teki myös aloitteen kiirehtiäkseen Saksan kysymyksen väistämätöntä ratkaisua. Kuten toisessa yhteydessä on mainittu, Suomi oli perustanut 1940-luvun lopulla kauppaedustustot sekä Itä- että Länsi-Saksaan ja molemmat Saksan valtiot olivat pian sen jälkeen perustaneet kauppaedustuston Helsinkiin. Kaikilla neljällä edustustolla oli lähetystöjen tavanomaiset etu- ja erioikeudet, mutta mahdollisesti ne eivät olleet diplomaattisia elimiä eivätkä konsulinvirastoja. Saksan molemmat valtiot olivat idän ja lännen välisen kylmän sodan jyrkän rintamajaon vertauskuvia, eikä Suomen asema ollut sellainen, että se olisi tunnustamalla jommankumman niistä voinut ottaa kantaa tässä kiistakysymyksessä. Jos Suomi olisi tunnustanut pelkästään Länsi-Saksan, olisi tämä voinut aiheuttaa hankausta Neuvostoliiton kanssa, kun taas Itä-Saksan tunnustaminen, tapahtui se missä muodossa tahansa, oli omiaan aiheuttamaan Hallsteinin opin mukaisesti vastatoimenpiteitä Länsi-Saksan puolelta. Niin kauan kuin kaupankäynti molempien Saksojen kanssa sujui esteettömästi, muodollinen tunnustaminen saattoi odottaa päivää, jolloin kiistelevät suurvallat ratkaisisivat Saksan kysymyksen. Suomen aikomuksena oli oikean hetken tullen tunnustaa molemmat Saksan valtiot samanaikaisesti.

Tuo hetki koitti idän ja lännen liennytyksen kehittyessä ja suoranaisena seurauksena Länsi-Saksan sosialidemokraattien uudesta idänpolitiikasta. Kun Willy Brandt lokakuussa 1969 tuli Länsi-Saksan liittokanslleriksi, hän ryhtyi heti lopettamaan kylmää sotaa Keski-Euroopassa pyrkimällä normaalistamaan maansa ja Itä-Euroopan suhteet. Neuvostoliiton kanssa elokuussa ja Puolan kanssa joulukuussa solmimillaan sopimuksilla Länsi-Saksa tunnusti Neuvostoliiton toisen maailmansodan päättyessä yksipuolisesti toteuttamat aluemuutokset ja uudet rajat. Tämän aloitteen suuntaa seuraten Saksan entiset miehitysvallat allekirjoittivat 3.9.1971 neljän vallan Berliinin-sopimuksen.[16] Kun molemmat Saksan valtiot jo olivat aloittaneet neuvottelut kiistakysymystensä ratkaisemiseksi, Suomi päätti ottaa varaslähdön. Suomen hallitus esitti 10.9. molemmille Saksan hallituksille ns. Saksan pakettinsa: Suomi oli valmis tunnustamaan molemmat Saksan valtiot, jos nämä puolestaan tunnustaisivat Suomen puolueettomuuspolitiikan, sitoutuisivat olemaan käyttämättä väkivaltaa suhteissaan Suomeen sekä suostuisivat maksamaan korvausta Saksan sotavoimien Suomessa vuonna 1944 ja 1945 aiheuttamista vahingoista.[17]

Mitä Bonniin tuli, Suomen aloite oli ennenaikainen ja vähemmän tervetullut, ja Länsi-Saksan hallituksen tyytymättömyys kävi selkeästi ilmi, kun se kohteliaasti ilmoitti aikovansa »huolellisesti tutkia» Suomen ehdotusta »ja palata aikanaan yksityiskohtaisemmin asiaan».[18] Toista vuotta ehti kulua ennen kuin se näin teki.

Sillä välin Itä-Saksa osoittautui enemmän kuin halukkaaksi pääsemään sopimukseen Suomen kanssa, mutta suomalaiset väistelivät odotellen Länsi-Saksan kannanilmaisua. Berliinille ja Bonnille lähetettiin 10.7.1972 uusi kutsu neuvottelujen aloittamiseen suhteiden normaalistamisesta. Nytkin tuli ainoa myönteinen vastaus Berliinistä, ja neuvottelut alkoivat 31.7. Tuloksena oli kahden sopimuksen alustava hyväksyminen 6.9. Suomen ja Itä-Saksan välisen sopimuksen mukaan oli maiden välille solmittava diplomaattisuhteet. Osapuolet sitoutuivat olemaan käyttämättä toisiaan vastaan väkival-

taa tai olemaan sillä uhkaamatta. Suomen halu noudattaa puolueettomuuspolitiikkaa tunnustettiin, ja Itä-Saksa suostui neuvottelemaan Suomen kanssa Lapin vuosien 1944–1945 sodasta johtuvista Suomen vaatimuksista.[19] Näiden neuvottelujen ollessa käynnissä Bonn vihdoin ilmaisi haluavansa »olla jatkuvasti kosketuksissa Suomen kanssa ratkaisun löytämiseksi» Suomen vuotta aikaisemmin herättämiin kysymyksiin. Kun Saksan molemmat valtiot olivat 8.11. alustavasti hyväksyneet suhteiden normaalistamisen perussopimuksen, Suomen ja Länsi-Saksan väliset neuvottelut vihdoinkin alkoivat. Otaksuen perussopimuksen tulevan allekirjoitetuksi (kuten kuusi viikkoa myöhemmin tapahtuikin) Suomi taas otti varaslähdön ja tunnusti 24.11. muodollisesti Saksan molemmat valtiot. Diplomaattisuhteet Suomen ja kummankin Saksan välillä solmittiin muodollisesti 7.1.1973.[20] Neuvottelut Länsi-Saksan kanssa jatkuivat syyskuun 19. päivään 1974, jolloin yhteinen tiedonanto julkaistiin. Siinä Länsi-Saksan hallitus julisti »kunnioittavansa Suomen tarkoitusta noudattaa puolueettomuuspolitiikkaansa», ja molemmat sopimuspuolet sitoutuivat olemaan käyttämättä väkivaltaa toisiaan kohtaan ja olemaan sillä uhkaamatta. Sopimukseen ei päästy Suomen vaatimuksesta, että Saksan suorittamasta Lapin hävityksestä maksettaisiin korvausta, vaan asia jäi avoimeksi.

Suomen Saksan kysymystä koskevan aloitteen ajan kohta oli todennäköisesti valittu silmällä pitäen samanaikaista ponnistelua kaikkien ETYK:in esteiden tieltä raivaamiseksi, mutta siinä on saattanut olla mukana toinenkin vaikutin. Vaikka suomalaiset torjuivatkin ajatuksen, heidän ehdotuksensa sopimuksesta voimakeinojen käytön tai niillä uhkailun kieltämiseksi – *»olkoonpa kysymyksessä sopimuspuolena oleva hallitus itse tai jokin muu maa, joka toimii sopimuspuolen alueelta käsin»* – oli omiaan herättämään spekuloimista. Tämänlaatuinen sopimus olisi näet koskenut molempien Saksan valtioiden lisäksi niiden liittolaisiakin. Toisin sanoen, NATO:n ja Varsovan liiton johtavat valtiot olisivat tulleet taanneeksi kolmen välittömästi asianosaisen osapuolen luopumisen voimakeinojen käytöstä keskinäisissä suhteissaan. Tällainen järjestely olisi käytännössä täysin korvannut Suomen ja Neuvostoliiton välisen yya-sopimuksen määräykset.

Kansleri Brandt näyttää heti arvanneen tämän, ja ulkoministeri Väinö Leskiseltä lipsahti eräässä radiohaastattelussa huomautus, että suunniteltu Saksan »paketti» itse asiassa tekisi vuoden 1948 sopimuksen tarpeettomaksi – tämä lipsahdus tietenkin oikaistiin nopeasti, ja presidentti Kekkonen vakuutti myöhemmin, ettei Suomella koskaan ollut ollut sellaista aikomusta. Ehkäpä ei ollutkaan. On tosiaan vaikeaa uskoa, että suomalaiset olisivat uskaltaneet peukaloida ulkopolitiikkansa »kulmakiveä» niin salakavalalla tavalla – tai millään muullakaan tavalla. Kuten suomalaiset hyvin tietävät, ei minkäänlainen kansainvälinen sopimus, siitä riippumatta toistaako tai kumoaako se vuoden 1948 sopimuksen, todennäköisesti saa venäläisiä höllentämään tämän sopimuksen suomaa taustasuojaa – ellei sitten sen korvaaminen automaattisella keskinäisellä avunantosopimuksella.

Silti Länsi-Saksan luopuminen väkivallan käytöstä tai sillä uhkaamisesta suhteissaan Suomeen todella vähensi mahdollisuutta, että Neuvostoliitto tulevaisuudessa vetoaisi vuoden 1948 sopimukseen, kun taas Itä-Saksan sitoutuminen kunnioittamaan Suomen puolueettomuuspolitiikkaa meni Neuvostoliiton tähän liittyvää sitoutumista pitemmälle. Suomen vaatimus sotatuhojen korvaamisesta ei johtanut konkreettisiin tuloksiin, mutta voidaan esittää epäily, että vaatimuksen sisällyttäminen asialistalle pikemminkin kuvasti kotimaisen mielipiteen huomioon ottamista kuin merkittäviä ulkopoli-

tiikan tavoitteita. Kun Länsi-Saksan liittopresidentti Walter Scheel kesäkuussa 1976 vieraili Suomessa, Kekkonen totesi tyydytyksen tuntein, ettei maiden välillä ollut ratkaisemattomia ongelmia. Voidaan otaksua, että tämä lausunto asetti korvauskysymyksen oikeihin mittasuhteisiinsa.[22]

Tunnustettuaan molemmat Saksan valtiot Suomi ryhtyi nopeasti toimiin saattaakseen jaettujen valtioiden kysymyksen ratkaisuun. Mitä Koreaan tuli, sen jako oli vuosien mittaan saavuttanut eräänlaisen pysyvyyden leiman. Ulkoministeri Leskinen oli syyskuussa 1971 YK:n yleiskokouksessa julistanut: »On jo aika lopettaa . . . hedelmätön väittely Korean selkkauksen syistä ja synnystä ja pyrkiä kaikin keinoin mahdollistamaan sekä Pohjois-Korean että Etelä-Korean osallistuminen kansainväliseen yhteistyöhön YK:n jäsenvaltioina.»[23] Kun paljon ongelmallisempi Saksan kysymys – koetinkivi, jolla Suomen puolueettomuuden luotettavuus jaettujen maiden kohdalla todettiin – kerran oli saatu ratkaistuksi, molempien Korean valtioiden tunnustaminen saattoi tapahtua rutiininomaisesti. Noudattaen perinnäistä samanaikaisuuden periaatetta tällaisissa tapauksissa Suomi ilmoitti 6.4.1973 päättäneensä tunnustaa sekä Korean tasavallan että Korean demokraattisen kansantasavallan.[24]

Vietnamin tapaus kuitenkin oli hiukan arkaluontoisempi, vaikka Yhdysvaltain sekaantuminen tähän veljessotaan olikin lähestymässä katkeraa loppuaan samaan aikaan kun Suomi ja molemmat Saksat normaalistivat suhteensa. Useimpien eurooppalaisten tavoin suomalaiset olivat kallistuneet pohjoisvietnamilaisten puolelle, kun amerikkalaisten sotatoimet Vietnamissa olivat saavuttaneet valtavat mittasuhteet tuhoisuudessa ja kuoleman kylvössä. Toisin kuin ruotsalaiset he kuitenkin olivat kieltäytyneet dramatisoimasta Yhdysvaltain intervention vastustustaan muodollisesti tunnus-

tamalla Hanoin hallituksen. Syksyllä 1972 presidentti Kekkonen kuitenkin katsoi aiheelliseksi ilmaista paheksumisensa sen »ennennäkemättömän julmuuden» ja »mielettömän hävityksen» johdosta, joka liittyi Yhdysvaltojen sodankäyntiin. Turussa 9.11. pitämässään puheessa hän luonnehti tätä »vanhentuneen poliittisen ajattelutavan synnyttämäksi veriseksi käytännöksi».[25] Joulukuun lopulla Suomi tunnusti Vietnamin demokraattisen tasavallan. Diplomaattisuhteet Helsingin ja Hanoin välillä solmittiin 25.1.1973, kaksi päivää ennen kuin Vietnamin rauhansopimus allekirjoitettiin Pariisissa.

Vietnamien kohdalla samanaikaisuuden periaate sysättiin sivuun, sillä Suomi ei tunnustanut Etelä-Vietnamia. Tämä johtui osaksi amerikkalaisten tukeman Saigonin hallituksen tulevaisuudennäkymien realistisesta arvioinnista, mutta samalla siihen sisältyi Yhdysvaltoihin kohdistuva moraalinen moite – Suomen ulkopolitiikalle harvinainen puolueellinen ele. Kuitenkin, kuten presidentti Kekkonen oli Turun-puheessaan sanonut, asian moraalinen puoli oli niin itsestään selvä, että puolueettomillakin oli oikeus ilmaista kantansa. Yksityishenkilönä, nimimerkkiä Liimatainen käyttävänä *Suomen Kuvalehden* kolumnistina hän oli tuominnut Yhdysvaltain hyökkäyksen Vietnamiin jo vuonna 1968.[26] Presidentti Nguyen Van Thieun hallituksen kukistuttua ja amerikkalaisten kiireisesti evakuoitua Saigonin Suomi toukokuussa 1975 tunnusti Etelä-Vietnamin väliaikaisen vallankumoushallituksen jo ennen kuin tämä oli virallisesti asettunut Saigoniin, ja diplomaattisuhteet solmittiin heinäkuussa. Vuotta myöhemmin, 26.8.1976, Suomi siirsi tunnustuksensa ja diplomaattisuhteensa uudelleen yhdistyneen Vietnamin sosialistiselle tasavallalle.[27]

Vuosien 1968 ja 1975 välillä Suomen ulkopolitiikan ääni oli *sotto vocesta* kohonnut *crescendoon*, ja tässä kuvastui liennytyksen edistymisen mahdollistama voi-

makkaampi ulkopoliittinen aktiivisuus. Suomen tapa hoitaa oma Saksan kysymyksensä oli tyypillinen esimerkki tästä muutoksesta, ja onkin tuskin pelkkä sattuma, että se hoidettiin loppuun syksyn 1972 aikana. Suomen ulkopolitiikan historiassa ei koskaan liene ollut kuumeisempaa aikaa. Yksistään marraskuun kuluessa Suomi tunnusti molemmat Saksan valtiot, kutsui Helsinkiin ETYK:in valmistelevat neuvottelut ja esitti suunnitelmansa Pohjolan ydinaseettomasta vyöhykkeestä Yhdistyneille kansakunnille pannen siten alulle pitkällisen sotaretken ydinaseiden lisääntymisen ehkäisemiseksi ja ydinaseettomien vyöhykkeiden perustamiseksi. Monien huomioitsijoiden mielestä Saksaa koskevan aloitteen hoitamistapa osoitti, ettei Suomen tarkoituksena ollut ainoastaan suhteiden normaalistaminen molempien Saksojen kanssa, vaan se myös aikoi olla ensimmäinen läntinen valtio näin menettelemässä. Miltei huimaa vauhtia kiirehtimällä tunnustuksen antamista Suomi todellakin saavutti tämän kunniasijan, ja samalla se sai lisää uskottavuutta vaatimattomalle halulleen toimia idän ja lännen välisen sillan rakentajana. Itse asiassa voidaan sanoa kaikkien sen aloitteiden palvelevan tätä tarkoitusta.

Liennytys oli mahdollistanut tämän Suomen äkillisen aktiivisuuden, mutta olisi erehdys ajatella, että tämä Suomen »aktiivisen rauhantahtoisen puolueettomuuspolitiikan» (näin kuuluu nykyinen pyhitetty sanonta) uusi korostaminen ja voimakkuus merkitsisi pesäeroa menneisyydestä. Joskin voidaan huomata selviä eroavuuksia Kekkosen ulkopolitiikan ja aikaisemman Paasikiven linjan välillä, eroavuudet ovat pikemminkin menetelmällisiä kuin periaatteellisia. Niissä kuvastuvat kansainvälisen politiikan ilmastonmuutoksen tarjoamat tilaisuudet sekä se tosiasia, että Kekkonen on valtiomiehenä edeltäjäänsä avarakatseisempi, mielikuvitusvoimaisempi, kunnianhimoisempi ja uskaliaampi. Mutta

Kekkoselle kuten ennen häntä Paasikivelle ulkopolitiikka ja turvallisuuspolitiikka ovat Suomen erikoisaseman synonyymisiä käsitteitä, ja Neuvostoliiton-suhteiden ensisijaisuus pysyy vakiona, kuten sen täytyykin. »Puolueettomuus», Kekkonen on sanonut, »on meidän ratkaisumme turvallisuusongelmaamme. Sillä ei ole mitään tekemistä ideologisen asennoitumisen kanssa».[28]

Tässä on ilmaistu muutamalla sanalla Kekkosen linjan mukaisen Suomen ulkopolitiikan ydin. Jos kansakunnilla on kuten yksilöillä ne »elämän, vapauden ja onnellisuuden etsinnän» luovuttamattomat oikeudet, jotka Thomas Jefferson kaksisataa vuotta sitten kirjoitti Yhdysvaltain itsenäisyysjulistukseen, silloin voidaan sanoa, että Kekkosen aktiivinen ulkopolitiikka yrittää turvata nuo oikeudet Suomelle jatkuvasti pyrkimällä edistämään rauhaa. Liennytys on antanut hänelle mahdollisuuden edistää Suomen rauhaa ja turvallisuutta käymällä käsiksi kansainvälisten ristiriitojen perussyihin kaikkialla maailmassa. Vaikka hänen vaikuttimensa on lännessä usein ymmärretty väärin ja vääristeltykin, hänen ponnistelunsa ovat myös saavuttaneet tunnustusta; ainakin kahdesti hänet on nimetty Nobelin rauhanpalkinnon ehdokkaaksi. Ruotsin keskustapuolueen puheenjohtaja ja lokakuusta 1976 lähtien pääministeri Thorbjörn Fälldin huomautti kirjeessään, jossa Kekkoselle ehdotettiin vuoden 1975 palkintoa, että tämä ei ainoastaan ollut antanut turvallisuutta ja vakavuutta Suomelle, vaan myös oli yleisen kansainvälisen sovun puolestapuhuja ja oli olennaisesti vaikuttanut idän ja lännen välisen jännityksen pahimpien seuraamusten torjumiseen Pohjois-Euroopasta.[29]

Mutta miten laajalle presidentti Kekkosen rauhanaloitteet saattavatkin ulottua, hän ei milloinkaan ole ummistanut silmiään siltä tosiasialta, että itäinen jättiläisnaapuri pysyy Suomen turvallisuuden perimmäisenä määrääjänä. Oli miten oli, Kekkosesta on kahdenkym-

menenkahden presidenttivuoden kuluessa ja kuuden seuraavan vuoden myötä* tullut sekä suomalaisille että venäläisille Suomen ulkopolitiikan vakavuuden ja jatkumisen vertauskuva. Kokoomuslainen Paasikivi saavutti Venäjän johtajien luottamuksen Suomen Neuvostoliiton-suhteiden luotettavana vartijana, ja tämä luottamus siirrettiin radikaalille maalaisliittolaispolitiikolle Kekkoselle, joka toistakymmentä vuotta oli ollut Paasikiven oppipoika ja vankka tukija (joskin hänen vastaehdokkaansa vuosien 1950 ja 1956 presidentinvaaleissa). Neuvostoliiton taipumus samastaa politiikka ja henkilöt oli selvästi ilmennyt Neuvostoliiton asenteissa Suomea kohtaan jo kauan ennen vuotta 1944, ja siitä on saatu yhtä mittaa osoituksia Kekkosen presidenttikausina. Venäläiset ovat pitäneet jokaista hänen vastustajaansa tai arvostelijaansa uhkana Suomen politiikan vakavuudelle, eivätkä he ole kaihtaneet tuomasta julki kantaansa tässä suhteessa. Niinpä Hruštšev kerran sanoi joukolle suomalaisia poliitikkoja: »jokainen joka kannattaa Kekkosta kannattaa ystävyyttä Neuvostoliittoon ja jokainen joka vastustaa Kekkosta vastustaa ystävyyttä Neuvostoliittoon».[30] Kekkosen koti- ja ulkomaiset vastustajat ovat pitäneet suurta ääntä tällaisista neuvostoliittolaisista lausunnoista ja niihin vedoten asettaneet Kekkosen rehellisyyden epäilyksenalaiseksi; heidän mielestään hän on presidenttinä, koska Moskova niin määrää. Hän toimii ja puhuu vain sillä tavoin kuin hänen neuvostoliittolaiset isäntänsä käskevät häntä toimimaan ja puhumaan.

Se mitä Kekkosen vastustajat eivät pysty oivaltamaan, on eversti Halstin mielestä, »se täydellinen taitavuus, jolla hän on selvitellyt Suomen vaikeuksia». Kuten useimmilla suurilla johtajilla hänellä on kutsumustietoisuus, ja vaikka hän ehkä on vuosien mittaan tullut itse-

* Tammikuussa 1978 valituista valitsijamiehistä antoi helmikuun vaalissa 259 äänensä Kekkoselle, 25 Raino Westerholmille, 10 Veikko Vennamolle ja 6 Ahti M. Saloselle.

keskeisemmäksi ja omaksunut »varsin paisutetun käsityksen omasta merkityksestään», ei voi muuta kuin ihailla, Halsti sanoo, »niitä uhrauksia, jotka hän on suorittanut lähetystehtävänsä toteuttamiseksi ja sitä taitoa, jolla hän on johtanut maansa ulkopolitiikkaa».[31] George Kennan antaa samanlaisen kiitoksen Kekkosen taitavalle asioiden hoitamiselle, kun hän ihmetellen toteaa, että »suomalaiset ovat käyttäytyneet Neuvostoliittoa kohtaan huomattavan arvokkaasti, kylmäverisesti ja rauhallisesti, pitäen hiljaisesti, mutta lujasti ja menestyksellisesti kiinni oikeudestaan elää omaa elämäänsä omalla tahollaan, omien tapojensa ja omien periaatteidensa mukaisesti».[32] Halsti, Kekkosen sisäpolitiikan monin tavoin osallistuva huomioitsija ja aika ajoin arvostelija, kiteyttää käsityksensä Suomen ja Neuvostoliiton suhteista näiksi sanoiksi:

»Tarvittaisiin enkelien kärsivällisyyttä ja Machiavellin nerokkuutta löytämään malli, joka paremmin soveltuisi laajan despotismin ja siihen rajoittuvan pikkuruisen demokratian yhteiseloon kuin se minkä kokeilemalla ja erehtymällä olemme muokanneet Suomen parlamentaarisen demokratian perinteen ja Neuvostoliiton diktatuurin välille.»[33]

Viime vuosina lienee länsimaiden johtajien mieleen juolahtanut ajatus, että Suomen ja Neuvostoliiton suhteiden jatkuva vakavuus saattaa olla sen varassa, jatkaako Kekkonen presidenttinäoloaan. Erään brittiläisen lehtimiehen mukaan neljän suuren NATO-maan ulkoministerit pohtivat syyskuussa New Yorkissa pidetyn kokouksen aikana mitä Suomessa mahtaisi tapahtua, jos Kekkonen poistuisi näyttämöltä. Erikoisesti heitä huolestutti mahdollisuus, että Neuvostoliitto voisi Kekkosen kuoltua puuttua Suomen asioihin joko kiihotustoiminnalla tai asevoimin.[34] Joskaan ei ole merkkejä siitä, että Kekkonen pitäisi omaa persoonaansa aivan noin välttämättömänä, hän näyttää pitävän mielessään tule-

vaisuutta. Vaikka hän todennäköisesti ei menekään niin pitkälle että Ludvig XV:n tavoin sanoisi »minun jälkeeni vedenpaisumus», hän on ilmeisesti oivaltanut tosiasian, että hänen poikkeuksellisen pitkä toimikautensa samoin kuin voimakas johtajuutensa ja taipumuksensa toimia omin päin eivät ole kasvattaneet yhtään ilmeistä seuraajaehdokasta. Sitä paitsi ovat kaikkiin poliittisiin puolueisiin kuuluvat tarjokkaat aikaansa odotellessaan käyneet niin säälimätöntä sotaa toisiaan vastaan, että ovat onnistuneet etupäässä supistamaan mittavuuttaan ja heikentämään uskoa niihin heillä muka oleviin johtajan ja valtiomiehen ominaisuuksiin, joita ihannepresidentillä tulisi olla. Vuosien mittaan on jo yksi mahdollisten ehdokkaiden sukupolvi ehtinyt kulkea näyttämön poikki unhotuksen yöhön. Suomalaisilla on tapana sanoa – ja leikissä on totta toinen puoli: »Suomi on tasavalta, sen presidentti on Urho Kekkonen, ja hänet valitaan joka kuudes vuosi.»

Toinen Suomen seuraajaongelman puoli on Kekkosen oma suuruus. Vain tietämättömät ja pahantahtoiset voivat nykyisin väittää, ettei hän ole sekä taitavin Suomen synnyttämä poliitikko että myös sen suurin valtiomies. Hänen jättiläishahmoonsa verrattuna ei yksikään seuraajaksi tarjoutuvista täytä mittaa. Hänen kotimaiset oikeistolaisvihollisensa ja heidän uskollinen kaikunsa muutamissa sensaationhaluisissa Ruotsin lehdissä väittävät häntä »vaaraksi Suomelle», koska, he väittävät, hän on onnistunut tekemään itsensä niin suureksi, ettei mitään mikä on hänestä lähtöisin voida asettaa kysymyksenalaiseksi.[35] Samalla kun pitää paikkansa, että hän todella on päässyt niin mahtavaksi, että ainoastaan tyhmänrohkeat ja keskinkertaiset enää uskaltavat nousta häntä vastaan, hän on saavuttanut tämän ainoalaatuisen aseman omalla älykkyydellään, taitavalla taktiikalla ja loistavalla moraalisella rohkeudella. Moskova ei tehnyt hänestä presidenttiä eikä Moskova pidä häntä presi-

denttinä, vaikka eräille, jotka eivät ole onnistuneet häntä kukistamaan, saattaa tuoda tyydytystä ajatella päinvastoin. Omaten Suomen politiikan terävimmän älyn, nopsimman kielen ja purevimman kynän hän on hankkinut runsaan määrän vastustajia ja parjaajia, mutta myös Suomen poliittisen historian valtavimman ja kestävimmän valitsijoiden kannatuksen. Hän on, kokoomuksen johtajan Harri Holkerin sanoja käyttääksemme, »lyömätön». Kokoomuspuolue on sen vuoksi »tehnyt pakosta hyveen» ja liittynyt hänen kannattajistoonsa, koska muuta vaihtoehtoa ei ole mikäli se haluaa olla kilpailuasemissa Kekkosen jälkeisen ajan koittaessa.[36]

Olisi typerää väittää, ettei Suomen demokraattinen järjestelmä voisi tuottaa Kekkoselle hänen arvoistaan seuraajaa. Erinäisten sangen pätevien poliittisten, liike-elämän ja ammattiyhdistyshahmojen nimet tulevat oitis mieleen, ja toisia voi ilmestyä areenalle vuoteen 1984 mennessä. Saavuttaako se, jolle äänestäjät antavat etusijan, myös välttämättömän Neuvostoliiton luottamuksen siihen, että hän pitäytyy niihin Suomen ulkopolitiikan perusperiaatteisiin, jotka Paasikivi ja Kekkonen ovat kokeillen ja erehtyen muotoilleet, jää nähtäväksi, mutta ei ole mitään syytä otaksua, että suomalaiset valitsisivat jonkun, joka johtaisi heidät rettelöihin itäisen naapurin kanssa. Eräät merkit kuitenkin viittaavat siihen, että Kekkonen haluaisi rakentaa vielä lisää pysyvyyden ja vakavuuden takeita nykyisiin kitkattomiin Neuvostoliiton-suhteisiin ennen kuin luovuttaa paikkansa seuraajalleen. Eräs sellainen merkki saattaa olla hänen viime vuosina taajenemistaan taajenevat viittauksensa Leniniin, nimenomaan Leninin otaksuttuun asenteeseen Suomea ja Suomen itsenäisyyttä kohtaan.

Kekkosen suuri ylistyspuhe Leninille bolševikkivallankumouksen 60-vuotisjuhlan aikana on jo eräässä edellisessä luvussa lyhyesti mainittu.[37] Se oli ilmeinen esimerkki poliittisista vaikuttimista johtuneesta histori-

an muuntamisesta. Kekkonen sanoi Finlandia-taloon kokoontuneille kuulijoille, että bolševikkivallankumouksen ja Suomen itsenäisyyden välillä oli läheinen sekä ajallinen että sisällöllinen yhteys. Ainoa Venäjän puolue, joka johdonmukaisesti ja varauksettomasti oli valmis tunnustamaan Suomen oikeuden erota unionista Venäjän kanssa, oli V.I. Leninin johtama bolševikkipuolue. Kekkosen mukaan Leninin henkilökohtainen tuki Suomen asialle palautui ainakin vuoteen 1901, ja se oli jälkeenpäin tullut osoitetuksi useissa tilaisuuksissa. Kun suomalaiset muutamia viikkoja bolševikkivallankumouksen jälkeen julistautuivat itsenäisiksi, Lenin oli valmis empimättä ja vitkastelematta allekirjoittamaan maamme itsenäisyyden tunnustavan dekreetin. Itse asiassa hän ei ollut antanut Suomen sisäisen kehityksen eikä Suomen senaatin epädiplomaattisen menettelyn vaikuttaa päätökseensä. Toiminnallaan Lenin oli ansainnut Suomen kansan jakamattoman kunnioituksen ja pysyvän sijan Suomen historiassa, Kekkonen julisti.

Hän ryhtyi sitten kuvailemaan miten näitä kiistämättömiä tosiasioita oli Suomessa vältelty ja ne jopa suoranaisesti kielletty perusteettomien ennakkoluulojen vallassa, jotka nojautuivat erilaisiin tapahtumia samoin kuin nuoren neuvostovaltion luonnetta ja päämääriä verhoaviin myytteihin. Kekkosen mukaan aika oli karkottanut nuo myytit, ja monet muut kansat olivat sittemmin noudattaneet lokakuun vallankumouksen antamaa esimerkkiä. Aikojen kuluessa oli myös selvinnyt, ettei ollut leniniläisen periaatteen mukaista viedä vallankumousta maihin, joiden kansat halusivat pitää yllä toisenlaista yhteiskunnallista järjestelmää, Kekkonen vakuutti. Päinvastoin rauhanomaisen rinnakkaiselon periaate on ollut olennainen peruspiirre Neuvostoliiton rauhanpolitiikassa, joka on saavuttanut suurta arvonantoa Suomessa. Kekkonen luetteli sen jälkeen pitkän rivin esimerkkejä konkreettisista eduista, joita on tullut

Suomen osaksi tällaisen rauhanomaisen rinnakkaiselon kolmena vuosikymmenenä, ja julisti, että tulevaisuuden näkymät ovat samoin valoisat. Hän kertoi Brežnevin edellisessä joulukuussa painokkaasti uudistaneen vakuutuksensa, että Neuvostoliitto aikoo Leninin hengessä jatkaa Neuvostoliiton ja Suomen ystävyyden lujittamista ja syventää rauhanomaisia ja molemminpuolisesti edullisia yhteistyösuhteita kaikkien valtioiden kanssa. Tähän julistukseen Suomikin voisi yhtyä, koska se on kansamme pysyvien perusetujen mukaista. Kekkonen lopuksi totesi.

Kymmentä päivää myöhemmin, 5.11.1977, Kekkonen lensi Moskovaan. Lentokentän televisiokamerat antoivat hänelle tilaisuuden kertoa Neuvostoliiton kansalle Leninin ratkaisevan tärkeästä osuudesta Suomen itsenäisyyden saavuttamisessa. Sen jälkeen hän ajoi suoraan Leninin mausoleumille laskemaan Suomen kansallisvärein koristetun seppeleen bolševikkijohtajan haudalle. Seuraavana päivänä hän lensi Leninin syntymäkaupunkiin Uljanovskiin osoittamaan kunnioitustaan, ja palasi 7.11. Moskovaan ehtien ajoissa paikalleen Leninin mausoleumin laelle seuraamaan Leninin vallankumouksen vuosiparaatia.[38]

Tietenkin oli erittäin paikallaan, että Suomen presidentti otti asianmukaisesti huomioon niin tärkeän vuosipäivän ja osoitti sopivalla tavalla kunnioitusta naapurimaan kunnioitetuimmalle historialliselle hahmolle, mutta Kekkosen hartauden määrä oli hämmästyttävän suuri ja ylitti huikeasti tilanteen vaatimukset. Hänellä oli selvästi lisävaikuttimia ylenpalttiselle Leninin juhlimiselleen, ja nämä vaikuttimet olivat kiistämättä yhteydessä hänen lakkaamattomaan ponnisteluunsa Suomen turvallisuuden hyväksi. Hänen Finlandia-talon puheessaan oli useita vihjeitä siitä millaisia nämä vaikuttimet saattoivat olla. Kekkosen mukaan a) Lenin ja hänen puolueensa olivat heti ensi hetkestä tunnustaneet Suomen

oikeuden itsenäiseen elämään, b) leniniläisen periaatteen mukaista oli olla pakottamatta neuvostojärjestelmää kansoille, jotka eivät sellaista halunneet, c) rauhanomainen rinnakkainelo oli ollut Leninin ajoista saakka neuvostopolitiikan olennainen peruspiirre ja d) Neuvostoliiton ja Suomen ystävyys oli Leninin hengen mukaista. Jos näistä neljästä kohdasta poistetaan poliittinen retoriikka ja Leninin nimi, niin jäljelle jäävät ne olennaiset arvot, jotka Suomen turvallisuuspolitiikka pyrkii varjelemaan: itsenäisyys ja kansanvalta – sekä ne Neuvostoliiton asenteet, joiden täytyy jatkua, jotta nuo arvot olisivat turvassa: rauhallinen rinnakkainelo ja ystävyys.

Näyttää olevan ilmeistäkin ilmeisempää, että Kekkonen osoitti sanansa Moskovalle, ja ilmeisiksi voidaan sanoa hänen tarkoitusperiäänkin. Kekkosta, 78-vuotiasta, huolestuttavat Suomen ja Neuvostoliiton suhteet hänen poistuttuaan näyttämöltä samoin kuin niiden neuvostojohtajien, joiden ystävyyttä hän on niin menestyksellisesti etsinyt. Kaikki he ovat täyttäneet seitsemänkymmentä, ja Brežnevin terveyden on viime vuosina huhuiltu horjuvan. Sekä Moskovassa että Helsingissä soihtu siirtyy läheisessä tulevaisuudessa uudelle johtajasukupolvelle. Kekkonen on mahtanut useinkin pohdiskella sellaisia kysymyksiä kuin kuka mahtaa seurata Brežneviä ja hänen virkaveljiään ja minkälaiset asenteet heillä on Suomea kohtaan. Se mitä hän saattaa pyrkiä saavuttamaan korostamalla Leninin todellisia tai väitettyjä periaatteita Suomeen sovellettuina on Neuvostoliiton tämänhetkisten poliittisten opinkappaleiden kiteyttäminen loukkaamattomiksi, Leninin omaan pyhään nimeen ankkuroiduiksi dogmeiksi. Jos hän onnistuu, [39] tulevien neuvostojohtajien henkilöllisyys ja mieltymykset eivät kenties ole kovinkaan tärkeitä mitä Suomen ja Neuvostoliiton suhteisiin tulee. Kekkonen on silloin jättänyt seuraajalleen ja kansalleen monumentaalisen perinnön, pysyvän turvallisuuden idän jättiläisnaapurin

suhteen.

Tällainen lopullinen tulos ei tietenkään ole todellisuudessa saavutettavissa, minkä presidentti Kekkonen olisi ensimmäisenä myöntämässä. Neuvostojohtajat ovat yleensä käytännön miehiä eivätkä helposti johdettavissa syrjään poliittisilla uskonkappaleilla, kun on kysymys konkreettisista turvallisuusnäkökohdista. Kokemus osoittaa, että turvallisuus itse asiassa on ainoa pysyvä tekijä Neuvostoliiton kiinnostuksessa Suomeen ja Suomen asioihin. Kekkosen uusin askel ei silti varmastikaan ole vahingoksi. Se voi uudelleen vilkastuttaa »suomettumisväittelyä» tuomalla lisää vettä epäilijöiden ja arvostelijoiden myllyyn, mutta sellainen ei merkittävästi vaikuta Suomen turvallisuuteen, joskin se saattaa harmittaa ja aiheuttaa halvauksia. Kekkosen uusi sotaretki ei myöskään rakenna Suomessa uusia pyhäköitä Leninille ja hänen poliittiselle filosofialleen, mutta se antaa jälleen uuden vakuutuksen Neuvostoliitolle, ettei Suomen rajalla mikään nyt eikä vastaisuudessa uhkaa Neuvostoliiton turvallisuutta, että Suomi pitää järkähtämättä kiinni vuoden 1948 sopimuksesta ja että suomalaiset pitävät ensiarvoisen tärkeänä Neuvostoliiton luottamusta heidän rauhantahtoiseen politiikkaansa. Harvat tämän päivän suomalaiset olisivat valmiit väittämään, että heidän itsenäisyytensä ja poliittinen demokratiansa olisi säilynyt näin kauan ilman tätä luottamusta tai että he tulevaisuudessa voisivat selviytyä sen menettämisen jälkeen. Siksi he ovat päättäneet säilyttää tämän luottamuksen kaikin tarpeellisin ja hyväksyttävin keinoin lukuun ottamatta kansanvallan ja itsenäisyyden vaarantamista.

Riippumatta siitä, kuka aikanaan tulee Kekkosen seuraajaksi, hänen ulkopolitiikkansa jatkuu. Sen perusolettamukset ja toimintaperiaatteet ovat nyt muodostuneet niin olennaiseksi ja syvään juurtuneeksi osaksi Suomen poliittista elämää ja ajattelua, että niitä sovelletaan jo-

kaiseen uuteen tilanteeseen ikään kuin ehdollisena refleksitoimintana. Tähän tosiasiaan sisältyy Suomen paras jatkuvan turvallisuuden toivo, mikäli turvallisuus riippuu suomalaisista itsestään. Ja tämä on presidentti Kekkosen kestävä perintö.

Liite A

Välirauhansopimus 19.9.1944

toiselta puolen Sosialististen Neuvostotasavaltain Liiton ja Ison-Britannian ja Pohjois-Irlannin Yhdistyneen Kuningaskunnan sekä toiselta puolen Suomen välillä.

Koska Suomen Hallitus on hyväksynyt Neuvostohallituksen ennakkoehdon suhteiden katkaisemisesta Saksaan ja saksalaisten sotajoukkojen poistamisesta Suomesta ja ottaen huomioon, että tulevan rauhansopimuksen solmimista helpoitetaan sisällyttämällä Välirauhansopimukseen eräitä tämän rauhansopimuksen ehtoja Sosialististen Neuvostotasavaltain Liiton Hallitus ja Hänen Majesteettinsa Hallitus Isossa Britanniassa ja Pohjois-Irlannissa, jotka toimivat kaikkien Suomen kanssa sotatilassa olevien Yhdistyneiden Kansakuntien nimessä, toiselta, ja Suomen Hallitus, toiselta puolen, ovat päättäneet solmia tämän välirauhansopimuksen, jonka täytäntöönpanoa valvoo Neuvostoliiton Ylin Sotilasjohto, joka myöskin toimii sotatilassa Suomen kanssa olevien Yhdistyneiden Kansakuntien puolesta, ja jota jälempänä nimitetään »Liittoutuneiden (Neuvostoliiton) Ylimmäksi Sotilasjohdoksi».

Edellä olevan perusteella Liittoutuneiden (Neuvostoliiton) Ylimmän Sotilasjohdon edustaja kenraalieversti A. A. Shdanov ja Suomen Hallituksen edustajat ulkoasiainministeri Carl Enckell, puolustusministeri jalkaväenkenraali Rudolf Waldén, Yleisesikunnan päällikkö jalkaväenkenraali Erik Heinrichs ja kenraaliluutnantti Oscar Enckell asianmukaisesti valtuutettuina ovat allekirjoittaneet seuraavat ehdot:

1 artikla

Sotatoimien lopettamisen yhteydessä Suomen puolelta 4 päivänä syyskuuta 1944 ja Neuvostoliiton puolelta 5 päivänä syyskuuta 1944 Suomi sitoutuu siirtämään sotajoukkonsa vuoden 1940 Neuvostoliiton ja Suomen väli-

sen rajan taakse, sen mukaan kuin on määrätty tätä sopimusta seuraavassa liitteessä (katso liitettä I artiklaan).

2 artikla

Suomi sitoutuu riisumaan aseista 15 päivän syyskuuta 1944 jälkeen Suomeen jääneet saksalaiset maa-, meri- ja ilmavoimat sekä luovuttamaan niiden henkilöstön Liittoutuneiden (Neuvostoliiton) Ylimmälle Sotilasjohdolle, jonka tehtävän suorittamisessa Neuvostoliiton Hallitus antaa Suomen Armeijalle apua.

Suomen Hallitus sitoutuu myös internoimaan sen alueella olevat Saksan ja Unkarin kansalaiset (katso liitettä 2 artiklaan).

3 artikla

Suomi sitoutuu asettamaan Liittoutuneiden (Neuvostoliiton) Ylimmän Sotilasjohdon vaatimuksesta Suomen etelä- ja lounaisrannikolla olevat lentokentät kaikkine laitteineen sen käytettäväksi Neuvostoliiton ilmavoimien tukikohdiksi siksi ajaksi, mikä on tarpeen ilmasotatoimia varten Virossa olevia saksalaisia sotajoukkoja ja Itämeren pohjoisosassa toimivia Saksan laivastovoimia vastaan (katso liitettä 3 artiklaan).

4 artikla

Suomi sitoutuu asettamaan armeijansa rauhanaikaiselle kannalle kahden ja puolen kuukauden kuluessa tämän sopimuksen allekirjoittamisesta (katso liitettä 4 artiklaan).

5 artikla

Suomi, joka on katkaissut kaikki suhteet Saksaan sitoutuu myöskin katkaisemaan kaikki suhteet Saksan vasallivaltioihin (katso liitettä 5 artiklaan).

6 artikla

Neuvostoliiton ja Suomen välillä Moskovassa 12 päivänä maaliskuuta 1940 solmitun rauhansopimuksen ehdot saatetaan jälleen voimaan tästä sopimuksesta johtuvin muutoksin.

7 artikla

Suomi palauttaa Neuvostoliitolle sen 14 päivänä lokakuuta 1920 ja 12 päivänä maaliskuuta 1940 tehtyjen

rauhansopimusten mukaisesti vapaaehtoisesti Suomelle luovuttaman Petsamon alueen sen laajuisena kuin se on määritelty tämän sopimuksen liitteessä ja merkitty sopimusta seuraavaan karttaan (katso liitettä 7 artiklaan ja karttaa 1 :500.000).

8 artikla

Neuvostoliitto luopuu Hangon niemimaan vuokraoikeuksistaan, jotka myönnettiin sille Suomen ja Neuvostoliiton välisessä rauhansopimuksessa 12 päivältä maaliskuuta 1940. Suomi puolestaan sitoutuu vuokraamaan Neuvostoliitolle maa- ja vesialueen Porkkalan niemimaan alueilla laivastotukikohdan perustamista varten sinne. Porkkalan niemimaan tukikohdan maa- ja vesialueen rajat on määrätty tämän sopimuksen liitteessä ja merkitty karttaan (katso liitettä 8 artiklaan ja karttaa 1 :100 000).

9 artikla

Neuvostoliiton ja Suomen välillä 11 päivänä lokakuuta 1940 tehty Ahvenanmaan saaria koskevan sopimuksen ehdot saatetaan jälleen kaikissa kohdissaan voimaan.

10 artikla

Suomi sitoutuu viipymättä luovuttamaan Liittoutuneiden (Neuvostoliiton) Ylimmälle Sotilasjohdolle kaikki sen hallussa nykyään olevat neuvosto- ja liittolaissotavangit sekä myöskin ne Neuvostoliiton ja Liittoutuneiden Kansakuntien kansalaiset, jotka on internoitu ja tuotu väkisin Suomeen, palautettavaksi heidän kotimaahansa.

Tämän sopimuksen allekirjoittamishetkestä kotiuttamiseen saakka Suomi sitoutuu omalla kustannuksellaan antamaan kaikille neuvosto- ja liittolaisvangeille samoinkuin väkisin poisviedyille ja internoiduille kansalaisille tarpeellisen ravinnon ja vaatetuksen sekä tarvittavaa lääkintähuoltoa terveydenhoidollisten vaatimusten mukaisesti sekä myöskin järjestämään kuljetusmahdollisuudet heidän kotiuttamisekseen.

Samanaikaisesti suomalaiset sotavangit ja internoidut henkilöt, jotka nykyään ovat Liittoutuneiden Kansakuntien alueella, luovutetaan Suomelle.

11 artikla

Suomi sitoutuu korvaamaan Neuvostoliitolle sotatoimien ja Neuvostoliiton alueen miehityksen johdosta Suomen aiheuttamat vahingot 300 miljoonan dollarin arvosta maksettavaksi kuudessa vuodessa tavaroina (puutavaraa, paperia, selluloosaa, meri- ja jokialuksia, erilaisia koneita).

Suomen on myöhemmin myös korvattava ne vahingot, jotka ovat sodan aikana aiheutuneet muiden Liittoutuneiden Kansakuntien ja niiden kansalaisten omaisuudelle Suomessa, jolloin korvauksen määrä on vahvistettava erikseen (katso liitettä 11 artiklaan).

12 artikla

Suomi sitoutuu saattamaan jälleen voimaan Yhdistyneiden Kansakuntien ja niiden kansalaisten kaikki lailliset oikeudet ja edut Suomen alueella, sellaisina kuin ne olivat ennen sotaa, samoinkuin palauttamaan näiden valtioiden ja niiden kansalaisten omaisuuden täysin hyvässä kunnossa.

13 artikla

Suomi sitoutuu yhteistoimintaan Liittoutuneiden Valtojen kanssa sotarikoksista syytettävien henkilöiden pidättämiseksi ja tuomitsemiseksi.

14 artikla

Suomi sitoutuu Liittoutuneiden (Neuvostoliiton) Ylimmän Sotilasjohdon vahvistaman määräajan kuluessa palauttamaan Neuvostoliitolle kaikki sodan aikana sen alueelta Suomeen siirretyt valtiolle, yleisille ja osuustoiminnallisille järjestöille, tuotantolaitoksille ja virastoille taikka yksityisille kansalaisille kuuluvat arvoesineet ja tavarat, kuten tehtaiden ja laitosten koneistot, veturit, rautatievaunut, merialukset, traktorit, moottoriajoneuvot, historialliset muistomerkit, museoarvoesineet ja kaiken muun omaisuuden täysin hyvässä kunnossa.

15 artikla

Suomi sitoutuu sotasaaliina luovuttamaan Liittoutuneiden (Neuvostoliiton) Ylimmälle Sotilasjohdolle kaiken Suomen alueella olevan Saksalle ja sen vasalleille

kuuluvan sotilasomaisuuden sekä näille maille kuuluvat ja Suomen aluevesillä olevat sota- ja muut alukset.

16 artikla

Suomi sitoutuu olemaan sallimatta Saksalle ja Unkarille tai niiden kansalaisille tai niiden alueilla taikka niiden miehittämillä alueilla asuville henkilöille kuuluvan kaikenlaisen omaisuuden (arvoesineet ja valuutat mukaan luettuna), maasta vientiä tai pakko-ottoa Liittoutuneiden (Neuvostoliiton) Ylimmän Sotilasjohdon suostumuksetta.

17 artikla

Suomalaiset kauppa-alukset, lukuunottamatta niitä, jotka jo ovat Liittoutuneiden valvonnassa, on asetettava Liittoutuneiden (Neuvostoliiton) Ylimmän Sotilasjohdon valvontaan käytettäväksi Liittoutuneiden yleisten etujen mukaisesti.

18 artikla

Suomi sitoutuu luovuttamaan Liittoutuneiden (Neuvostoliiton) Ylimmälle Sotilasjohdolle kaikki Yhdistyneille Kansakunnille kuuluvat ja suomalaisissa satamissa olevat alukset riippumatta siitä, kenen hallussa ne ovat, Liittoutuneiden (Neuvostoliiton) Ylimmän Sotilasjohdon käytettäväksi sodan ajaksi Saksaa vastaan Liittoutuneiden yleisten etujen mukaisesti. Nämä alukset palautetaan sodan jälkeen omistajilleen.

19 artikla

Suomi asettaa lisäksi Yhdistyneiden Kansakuntien käytettäväksi sellaisia tarvikkeita ja tuotteita, joita nämä kansakunnat saattavat vaatia sodan yhteydessä oleviin tarkoituksiin.

20 artikla

Suomi sitoutuu viipymättä kansalaisuudesta ja kansallisuudesta riippumatta vapauttamaan kaikki ne henkilöt, joita pidetään vangittuina Yhdistyneiden Kansakuntien hyväksi suorittamansa toiminnan tai Yhdistyneiden Kansakuntien asialle osoittamansa myötätunnon taikka heidän rodullisen syntyperänsä takia, sekä myös kumoamaan kaikki diskriminatoriset lainsäädännöt ja

niistä johtuvat rajoitukset.

21 artikla

Suomi sitoutuu heti hajoittamaan kaikki sen alueella toimivat hitleriläismieliset (fascisminluontoiset) poliittiset, sotilaalliset ja sotilaallisluontoiset samoinkuin muutkin järjestöt, jotka harjoittivat Yhdistyneille Kansakunnille ja erityisesti Neuvostoliitolle vihamielistä propagandaa sekä vastaisuudessa olemaan sallimatta tämäntapaisten järjestöjen olemassaoloa.

22 artikla

Tämä sopimus edellyttää, että muodostetaan Liittoutuneiden Valvontakomissio, joka rauhan tekoon saakka huolehtii näiden sopimusehtojen täytäntöönpanosta ja täytäntöönpanon valvonnasta Liittoutuneiden (Neuvostoliiton) Ylimmän Sotilasjohdon johdolla, viimeksimainitun toimiessa Liittoutuneiden Valtojen nimissä (katso liitettä 22 artiklaan).

23 artikla

Tämä sopimus tulee voimaan allekirjoitushetkestä lukien.

Tehty Moskovassa 19 päivänä syyskuuta 1944 yhtenä kappaleena, joka luovutetaan Sosialististen Neuvostotasavaltojen Liiton hallitukselle säilytettäväksi, venäjän, englannin ja suomen kielellä, jolloin venäjän- ja englanninkieliset tekstit ovat todistusvoimaiset.

Sosialististen Neuvostotasavaltojen Liiton hallitus luovuttaa oikeaksi vahvistetut jäljennökset tästä sopimuksesta liitteineen kaikille niille hallituksille, joiden puolesta tämä sopimus allekirjoitetaan.

LIITTEET

G. Liite 8 artiklaan

2. Sopimuksen 8 artiklan mukaisesti Suomen on luovutettava Porkkalan niemimaan alueen maa- ja vesialue Neuvostoliiton käyttöön ja hallintaan 50 vuodeksi 10 päivän kuluessa välirauhansopimuksen allekirjoittamisesta Neuvostoliiton laivastotukikohdan perustamiseksi vuokrasopimuksen nojalla. Vuokramaksuna Neuvostoliitto suorittaa 5 miljoonaa Suomen markkaa vuosittain.

3. Suomen hallitus sitoutuu turvaamaan Neuvostoliitolle Porkkalan niemimaan laivastotukikohtaan Neuvostoliitosta lähetettäviä henkilö- ja tavarakuljetuksia varten välttämättömät kulkuyhteydet rautateitse, vesiteitse, maanteitse ja ilmateitse.

Suomen Hallitus antaa Neuvostoliitolle oikeuden kaikkien viestiyhteyksien esteettömään käyttöön SNT-liiton ja Porkkalan niemimaan vuokra-alueen välillä.

H. Liite 11 artiklaan

Molemmat hallitukset vahvistavat erikoissopimuksella yksityiskohtaisen erittelyn tavaroista, jotka Suomen on toimitettava Neuvostoliitolle sopimuksen 11 artiklan mukaan, samoin kuin tarkat määräajat näitä hankintoja varten kunakin vuonna.

Sopimuksen 11 artiklassa edellytetyn korvauksen suorituksen laskuperusteena on Amerikan dollari sen kultapariteetin mukaan sopimuksen allekirjoittamispäivänä eli 35 dollaria yhdestä kultaunssista.

I. Lisäys 22 artiklaan

1. Liittoutuneiden valvontakomissio on Liittoutuneiden (Neuvostoliiton) Ylimmän Sotilasjohdon elimenä ja on välittömästi sen alainen.

Valvontakomissio toimii yhdyselimenä Liittoutuneiden (Neuvostoliiton) Ylimmän Sotilasjohdon ja Suomen Hallituksen välillä, jonka hallituksen välityksellä komissio on suhteissa kaikkiin Suomen viranomaisiin.

2. Valvontakomission päätehtävänä on valvoa, että Suomen Hallitus tarkoin ja määräaikana täyttää välirauhansopimuksen 2, 3, 4, 10, 12, 13, 14, 15, 16, 17, 18, 20 ja 21 artiklojen määräykset.

3. Valvontakomissiolla on oikeus saada Suomen viranomaisilta kaikki edellä olevan tehtävän täyttämiselle välttämättömät tiedoitukset.

4. Jos valvontakomissio havaitsee jonkinlaisia rikkomuksia välirauhansopimuksen edellä mainittuja artikloja vastaan, tekee se vastaavat esitykset Suomen viranomaisille asianmukaisiin toimenpiteisiin ryhtymistä varten.

5. Valvontakomissio voi perustaa erityisiä elimiä tai jaostoja ja valtuuttaa ne vastaavasti hoitamaan erilaisia tehtäviä.
Sitäpaitsi valvontakomissio voi valtuutettujensa välityksellä suorittaa tarpeelliset tutkimukset ja kerätä tarvitsemansa tiedot.

6. Valvontakomission sijoituspaikkana on Helsinki.

7. Valvontakomission jäsenillä samoin kuin sen valtuutetuilla on esteetön pääsy kaikenlaatuisiin virastoihin, laitoksiin ja satamiin ja oikeus saada niiltä kaikki tehtäviään varten tarpeelliset tiedot.

8. Valvontakomissiolla on kaikki diplomaattiset etuoikeudet niihin luettuna henkilöihin, omaisuuteen ja arkistoihin kohdistuva koskemattomuus. Sillä on oikeus ylläpitää yhteyksiä salamerkein ja diplomaattisten kuriirien välityksellä.

9. Valvontakomissiolla on käytettävänään muutamia lentokoneita, joiden käyttöä varten Suomen viranomaiset järjestävät kaikki välttämättömät edellytykset.

Lähde: Suomen asetuskokoelman sopimussarja: Ulkovaltain kanssa tehdyt sopimukset, 1944, n:o 4.

Liite B

Rauhansopimus Suomen kanssa 10.2.1947

Sosialististen Neuvostotasavaltojen Liitto, Ison-Britannian ja Pohjois-Irlannin Yhdistynyt Kuningaskunta, Australia, Valko-Venäjän Sosialistinen Neuvostotasavalta, Kanada, Tsekkoslovakia, Intia, Uusi-Seelanti, Ukrainan Sosialistinen Neuvostotasavalta ja Etelä-Afrikan Unioni, valtioina, jotka ovat sodassa Suomen kanssa ja jotka huomattavin sotavoimin aktiivisesti osallistuivat sotaan eurooppalaisia vihollisvaltoja vastaan, ja joista jäljempänä käytetään nimitystä »Liittoutuneet ja Liittyneet Vallat», toiselta puolen,

ja Suomi toiselta puolen;

katsoen siihen, että Suomi, tultuaan Hitlerin Saksan liittolaiseksi ja osallistuttuaan sen rinnalla sotaan Sosialististen Neuvostotasavaltojen Liittoa, Yhdistynyttä Kuningaskuntaa ja muita Yhdistyneitä Kansakuntia vastaan, on osaltaan vastuussa tästä sodasta;

ottaen kuitenkin huomioon, että Suomi 4 päivänä syyskuuta 1944 täysin keskeytti sotatoimet Sosialististen Neuvostotasavaltojen Liittoa vastaan, irtautui sodasta Yhdistyneitä Kansakuntia vastaan, katkaisi suhteensa Saksaan ja sen satelliitteihin ja että se, solmittuaan 19 päivänä syyskuuta 1944 aselevon Sosialististen Neuvostotasavaltojen Liiton ja Yhdistyneen Kuningaskunnan hallitusten kanssa, jotka toimivat Suomen kanssa sodassa olevien Yhdistyneiden Kansakuntien puolesta, on lojaalisti täyttänyt välirauhansopimuksen ehdot;

ja ottaen huomioon, että Liittoutuneet ja Liittyneet Vallat sekä Suomi ovat halukkaita solmimaan keskenään rauhansopimuksen, joka oikeudenmukaisuuden periaatteiden mukaisesti ratkaisee ne kysymykset, jotka edellämainittujen tapahtumien seurauksena vielä ovat jääneet avoimiksi, ja joka muodostaa perustan ystävällisille suhteille niiden välillä tehden siten mahdolliseksi Liittoutuneille ja Liittyneille Valloille tukea Suomen anomusta päästä Yhdistyneiden Kansakuntien jäseneksi ja niinikään liittyä jokaiseen Yhdistyneiden Kansa-

kuntien turvin solmittuun yleissopimukseen;

ovat tämän vuoksi päättäneet julistaa sotatilan lakanneeksi ja tässä tarkoituksessa tehdä tämän rauhansopimuksen sekä ovat tämän mukaisesti nimittäneet allekirjoittaneet täysivaltaiset edustajat, jotka, esitettyään oikeiksi ja asianmukaisiksi havaitut valtakirjansa, ovat sopineet seuraavista määräyksistä:

I OSA
Alueelliset määräykset

1 artikla

Suomen rajat ovat, kuten tähän sopimukseen liittyvästä kartasta (liite I) käy ilmi, samat kuin 1 päivänä tammikuuta 1941, kuitenkin seuraavassa artiklassa määrätyin muutoksin.

2 artikla

Syyskuun 19 päivänä 1944 tehdyn välirauhansopimuksen mukaisesti Suomi vahvistaa palauttaneensa Petsamon (Petshengan) alueen Neuvostoliitolle, jonka alueen Neuvostovaltio vapaaehtoisesti luovutti Suomelle 14 päivänä lokakuuta 1920 ja 12 päivänä maaliskuuta 1940 tehdyissä rauhansopimuksissa. Petsamon (Petshengan) alueen rajat käyvät ilmi tähän sopimukseen liittyvästä kartasta (liite I).

II OSA
Poliittiset määräykset
I luku

3 artikla

Välirauhansopimuksen mukaisesti saatetaan Neuvostoliiton ja Suomen välillä Moskovassa 12 päivänä maaliskuuta 1940 tehty rauhansopimus jälleen voimaan, kuitenkin niin, että mainitun sopimuksen, 4, 5 ja 6 artiklat korvataan tämän sopimuksen 2 ja 4 artikloilla.

4 artikla

1. Välirauhansopimuksen mukaisesti Neuvostoliitto vahvistaa luopuneensa Hangon niemimaan vuokraoikeudesta, mikä sille myönnettiin Neuvostoliiton ja

Suomen välillä 12 päivänä maaliskuuta 1940 tehdyssä rauhansopimuksessa, ja Suomi puolestaan vahvistaa myöntäneensä Neuvostoliitolle 50 vuoden vuokrasopimuksella sekä Neuvostoliiton suoritettavaa 5 miljoonan Suomen markan vuotuista vuokramaksua vastaan maa- ja vesialueiden käytön ja hallinnan Neuvostoliiton laivastotukikohdan perustamiseksi Porkkalan niemimaan alueelle, mitkä alueet ilmenevät tähän sopimukseen liittyvästä kartasta (liite I).

2. Suomi vahvistaa taanneensa Neuvostoliitolle välirauhansopimuksen mukaisesti Neuvostoliitosta lähetettäviä henkilö- ja tavarakuljetuksia varten tarpeelliset kulkuyhteydet rautateitse, vesiteitse, maanteitse ja ilmateitse Porkkalan niemimaan laivastotukikohtaan sekä myöntäneensä Neuvostoliitolle oikeuden esteettömästi käyttää kaikenlaisia tiedoitusyhteyksiä Neuvostoliiton ja Porkkalan niemimaan vuokra-alueen välillä.

5 artikla

Ahvenanmaan saaret jäävät demilitarisoiduiksi nykyisin vallitsevan tilanteen mukaisesti.

II luku

6 artikla

Suomen on ryhdyttävä kaikkiin tarpeellisiin toimenpiteisiin taatakseen kaikille Suomen oikeudenkäyttöpiirissä oleville henkilöille rotuun, sukupuoleen, kieleen tai uskontoon katsomatta oikeuden nauttia ihmisoikeuksia ja perusvapauksia, joihin sisältyvät sananvapaus, paino- ja julkaisuvapaus, uskonnonvapaus, vapaus poliittisiin mielipiteisiin sekä kokoontumisvapaus.

7 artikla

Suomi, joka on välirauhansopimuksen mukaisesti ryhtynyt toimenpiteisiin vapauttaakseen kansalaisuuteen ja kansallisuuteen katsomatta kaikki henkilöt, joita on pidetty vangittuina Yhdistyneiden Kansakuntien hyväksi suorittamansa toiminnan tai Yhdistyneitä Kansakuntia kohtaan osoittamansa myötätunnon taikka rodullisen syntyperänsä takia, sekä kumoamaan diskriminatoorisen lainsäädännön ja siitä johtuvat rajoitukset,

sitoutuu saattamaan nämä toimenpiteet päätökseen ja olemaan vastaisuudessa ryhtymättä toimenpiteisiin tai saattamatta voimaan lakeja, jotka olisivat ristiriidassa tässä artiklassa mainittujen tarkoitusperien kanssa.

8 artikla

Suomi, joka välirauhansopimuksen mukaisesti on ryhtynyt toimenpiteisiin hajoittaakseen kaikki Suomen alueella toimivat fascisminluontoiset poliittiset, sotilaalliset tai sotilaallisluontoiset järjestöt sekä muut järjestöt, jotka harjoittavat Neuvostoliitolle tai muille Yhdistyneille Kansakunnille vihamielistä propagandaa, sitoutuu olemaan vastaisuudessa sallimatta senluontoisten järjestöjen olemassaoloa ja toimintaa, joiden tarkoituksena on kieltää kansalta sen demokraattiset oikeudet.

9 artikla

1. Suomi ryhtyy kaikkiin tarpeellisiin toimenpiteisiin taatakseen, että pidätetään ja luovutetaan tuomittaviksi:
a) henkilöt, joita syytetään sotarikosten sekä rauhaa ja ihmisyyttä vastaan tehtyjen rikosten suorittamisesta, niihin käskemisestä tai niihin osallistumisesta;
b) Liittoutuneiden ja Liittyneiden Valtojen kansalaiset, joita syytetään siitä, että he ovat rikkoneet maansa lakeja syyllistymällä maanpetokseen tai yhteistyöhön vihollisen kanssa sodan aikana.

2. Suomen on asianomaisen Yhdistyneisiin Kansakuntiin kuuluvan hallituksen pyynnöstä myös asetettava todistajina käytettäviksi Suomen oikeudenkäyttöpiirissä olevat henkilöt, joiden todistus on tarpeen oikeudenkäynnissä tämän artiklan ensimmäisessä kohdassa mainittuja henkilöitä vastaan.

3. Tämän artiklan 1 ja 2 kohdassa olevien määräysten soveltamista koskevat erimielisyydet on asianomaisen hallituksen alistettava Neuvostoliiton ja Yhdistyneen Kuningaskunnan Helsingissä olevien diplomaattisten edustustojen päälliköille, jotka sopivat syntyneiden vaikeuksien selvittämisestä.

III luku

10 artikla

Suomi sitoutuu tunnustamaan Italian, Romanian,

Bulgarian ja Unkarin kanssa tehtyjen rauhansopimusten sekä niiden muiden sopimusten ja järjestelyjen täyden sitovuuden, joista Liittoutuneet ja Liittyneet Vallat ovat sopineet tai sopivat Itävaltaan, Saksaan ja Japaniin nähden rauhan palauttamiseksi.

11 artikla

Suomi sitoutuu hyväksymään kaikki järjestelyt, joista on sovittu tai joista voidaan sopia Kansainliiton ja Pysyvän Kansainvälisen Tuomioistuimen toiminnan lopettamiseksi.

12 artikla

1. Kukin Liittoutunut ja Liittynyt Valta ilmoittaa Suomelle kuuden kuukauden kuluessa tämän sopimuksen voimaantulosta, mitkä Suomen kanssa ennen sotaa tehdyt kahdenkeskiset sopimukset se haluaa pitää voimassa tai saattaa uudelleen voimaan. Määräykset, jotka eivät ole sopusoinnussa tämän sopimuksen kanssa, on kuitenkin poistettava edellämainituista sopimuksista.

2. Kaikki sellaiset sopimukset, joista ilmoitus on täten tehty, on rekisteröitävä Yhdistyneiden Kansakuntien sihteeristössä Yhdistyneiden Kansakuntien peruskirjan 102 artiklan mukaisesti.

3. Kaikki sellaiset sopimukset, joista ei ole täten ilmoitettu, on katsottava kumoutuneiksi.

III OSA

Maavoimia, sotalaivastoa ja ilmavoimia koskevat määräykset

13 artikla

Maa-, meri- ja ilma-aseistus ja linnoitukset on tarkoin rajoitettava sisäistä luonnetta olevien tehtävien suorittamiseen ja rajojen paikalliseen puolustamiseen. Edelläolevan mukaisesti Suomi ei ole oikeutettu pitämään suurempia aseellisia voimia kuin:

a) maavoimat, mukaanlukien rajavartiojoukot ja ilmatorjuntatykistön, kokonaisvahvuudeltaan 34,400 miestä;

b) sotalaivaston, jonka miehistövahvuus on 4,500 ja kokonaistonnisto 10,000 tonnia;

c) ilmavoimat, mukaanlukien laivaston ilmavoimat ja reservilentokoneet, joiden kokonaisvahvuus on 60 lentokonetta ja 3,000 miestä. Suomi älköön pitäkö tai hankkiko lentokoneita, jotka ovat suunnitellut ensisijassa pommituskoneiksi sisäpuolisin pomminkuljetuslaittein.

Näihin vahvuuksiin sisältyvät kussakin tapauksessa taistelu-, huolto- ja johtohenkilöstö.

14 artikla

Suomen maavoimien sotalaivaston ja ilmavoimien henkilöstö, joka ylittää 13 artiklan sallimat vastaavat vahvuudet, on vapautettava palveluksesta kuuden kuukauden kuluessa tämän sopimuksen voimaantulosta.

15 artikla

Suomen maavoimiin, sotalaivastoon tai ilmavoimiin kuulumattomat henkilöt älkööt saako minkäänlaista liitteessä II määriteltyä maa-, sotalaivasto- taikka ilmasotakoulutusta.

16 artikla

1. Tämän sopimuksen voimaantulon jälkeen Suomi kutsutaan liittymään Euroopan vesistöjen miinanraivausta hoitavan kansainvälisen järjestön Barentsinmeren, Itämeren ja Mustanmeren vyöhykkeen komissioon, ja on Suomen pidettävä miinanraivauskalustonsa kokonaisuudessaan miinanraivausta hoitavan keskuskomission käytettävissä sen sodanjälkeisen miinanraivausmääräajan päättymiseen saakka, jonka keskuskomissio vahvistaa.

2. Tämän sodanjälkeisen miinanraivauksen aikana Suomi voi, yli 13 artiklassa sallitun tonniston, pitää ylimääräisiä laivastoyksikköjä, joita käytetään yksinomaan miinanraivaukseen.

Kahden kuukauden kuluessa mainitun määräajan päättymisestä on ne alukset, jotka muut vallat ovat lainanneet Suomen laivastolle, palautettava näille valloille, ja muut lisäyksiköt riisuttava aseista ja muunnettava siviilikäyttöisiksi.

3. Suomi oikeutetaan myös miinanraivausta varten ottamaan palvelukseen 1,500 upseeria ja miestä 13 artiklan sallimien vahvuuksien lisäksi. Kahden kuukauden kuluessa siitä, kun Suomen laivasto on päättänyt miinanraivauksen, on ylimääräinen henkilöstö vapautettava palveluksesta taikka sisällytettävä sanotun artiklan sallimiin vahvuuksiin.

17 artikla

Suomi älköön pitäkö, valmistako tai kokeilko mitään atomiasetta, minkäänlaisia omalla käyttövoimallaan kulkevia taikka ohjattavia ammuksia tai sellaisia laitteita, jotka liittyvät niiden laukaisemiseen (paitsi sellaisia torpeedoja ja torpeedojen laukaisemislaitteita, jotka kuuluvat tämän sopimuksen sallimien sota-alusten tavanomaiseen aseistukseen), kosketuksetta räjähtäviä herkkyysmekanismin avulla sytytettäviä merimiinoja tai torpeedoja, miehitettäviä torpeedoja, sukellusveneitä taikka muita veden alla kulkevia aluksia, moottoritorpeedoveneitä tai erikoistyyppisiä rynnäkköaluksia.

18 artikla

Suomi älköön itselleen pidättäkö, valmistako tai muuten hankkiko sotamateriaalia tahi ylläpitäkö tuotantokoneistoa sotamateriaalin valmistamiseksi yli sen, mikä on tarpeen tämän sopimuksen 13 artiklassa sallittujen puolustusvoimien ylläpitämiseen.

19 artikla

1. Liittolaisilta peräisin olevan sotamateriaalin liikamäärä on asetettava asianomaisen Liittolaisvallan käyttöön sen antamien ohjeiden mukaisesti. Suomalaisen sotamateriaalin liikamäärä on asetettava Neuvostoliiton ja Yhdistyneen Kuningaskunnan hallitusten käyttöön. Suomi luopukoon kaikista oikeuksistaan tähän materiaaliin.

2. Saksalaista alkuperää tai mallia olevan sotamateriaalin liikamäärä, jota ei tarvita tässä sopimuksessa sallittuja puolustusvoimia varten, on asetettava edellämainittujen kahden hallituksen käyttöön. Suomi älköön hankkiko tai valmistako saksalaista alkuperää tahi mallia olevaa sotamateriaalia taikka ottako palvelukseensa tai kouluttako teknikoiksi, sotilas- ja siviili-ilmailuhenkilökunta mukaanlukien, henkilöitä, jotka ovat tahi ovat olleet Saksan kansalaisia.

3. Tämän artiklan kohdissa 1 ja 2 mainitun sotamateriaalin liikamäärä on luovutettava tai tuhottava vuoden

kuluessa tämän sopimuksen voimaantulosta.

4. Tässä sopimuksessa tarkoitettu sotamateriaali on määritelty ja lueteltu liitteessä III.

20 artikla

Suomi sitoutuu täydelliseen yhteistoimintaan Liittoutuneiden ja Liittyneiden Valtojen kanssa turvatakseen sen, ettei Saksa kykenisi ryhtymään Saksan alueen ulkopuolella toimenpiteisiin, jotka tähtäävät sen jälleenvarustautumiseen.

21 artikla

Suomi älköön hankkiko tai valmistako siviililentokoneita, jotka ovat saksalaista tai japanilaista mallia tahi joissa on saksalaista tai japanilaista valmistetta tahi mallia olevia suurempia koottuja osia.

22 artikla

Tämän sopimuksen kaikki sotilas-, sotalaivasto- ja ilmailumääräykset jäävät voimaan, kunnes ne on joko kokonaan tai osaksi muutettu Liittoutuneiden ja Liittyneiden Valtojen sekä Suomen välisellä sopimuksella tai, senjälkeen kun Suomi on tullut Yhdistyneiden Kansakuntien jäseneksi, turvallisuusneuvoston ja Suomen välisellä sopimuksella.

IV OSA
Sotakorvaus ja palautus

23 artikla

1. Suomen on korvattava Neuvostoliitolle sotatoimilla ja Neuvostoliiton alueen miehityksellä Neuvostoliitolle aiheuttamansa vahingot; kuitenkin ottaen huomioon, että Suomi ei ole ainoastaan luopunut sodasta Yhdistyneitä Kansakuntia vastaan, vaan on myös julistanut sodan Saksalle ja auttanut sotavoimillaan saksalaisten joukkojen karkoittamista Suomesta, osapuolet sopivat siitä, että Suomi ei korvaa yllämainittuja vahinkoja kokonaisuudessaan, vaan ainoastaan osittain, nimittäin 300 miljoonalla Yhdysvaltain dollarilla, joka summa on suoritettava tavaroissa (puutavaratuotteina, paperina, selluloosana, meri- ja jokialuksina, erilaisina koneina ja

muina tavaroina) kahdeksan vuoden kuluessa 19 päivästä syyskuuta 1944 lukien.

2. Tässä artiklassa määrätyn suorituksen laskemisen perusteena on Yhdysvaltain dollarin välirauhansopimuksen allekirjoittamispäivän kulta-arvo, s.o. 35 dollaria kultaunssilta.

24 artikla

Suomi sitoutuu, mikäli se ei ole vielä niin tehnyt, Neuvostoliiton hallituksen osoittamissa määräajoissa palauttamaan Neuvostoliitolle täysin hyvässä kunnossa kaikki sodan aikana Neuvostoliiton alueelta viedyt valtiolle, yleisille tai osuustoiminnallisille järjestöille, yrityksille tai laitoksille taikka yksityisille kansalaisille kuuluvat arvoesineet ja tavarat, kuten tehtaiden ja teollisuuslaitosten varusteet, veturit, liikkuvan rautatiekaluston, traktorit, moottoriajoneuvot, historialliset muistomerkit, museoarvoesineet ja kaiken muun omaisuuden.

V OSA
Taloudelliset määräykset

25 artikla

1. Mikäli Suomi ei vielä ole niin tehnyt sen on saatettava jälleen voimaan Yhdistyneiden Kansakuntien ja niiden kansalaisten kaikki lailliset oikeudet ja edut Suomessa sellaisina, kuin ne olivat 22 päivänä kesäkuuta 1941, sekä palautettava Yhdistyneiden Kansakuntien ja niiden kansalaisten kaikki omaisuus sellaisena, kuin se nyt on.

2. Suomen hallitus sitoutuu palauttamaan kaiken tässä artiklassa tarkoitetun omaisuuden, oikeudet ja edut, vapaina kaikista rasituksista ja maksuista, jotka sota on voinut aiheuttaa, Suomen hallituksen asettamatta niiden palauttamisen yhteydessä suoritettavaksi minkäänlaisia maksuja. Suomen hallituksen on kumottava kaikki Yhdistyneiden Kansakuntien omaisuuteen 22 päivän kesäkuuta 1941 ja tämän sopimuksen voimaantulon välillä kohdistamansa toimenpiteet, mukaanlukien pakko-otot, tavaravarikoinnin tai valvontaan oton. Milloin omaisuutta ei ole palautettu kuuden kuukauden

kuluessa tämän sopimuksen voimaantulosta, on pyyntö siitä tehtävä Suomen viranomaisille kahdentoista kuukauden kuluessa sopimuksen voimaantulosta, paitsi milloin hakija voi osoittaa, että hän ei ole voinut jättää pyyntöään tämän määräajan kuluessa.

3. Suomen hallituksen on kumottava kaikenlaatuiset Yhdistyneiden Kansakuntien kansalaisten omaisuutta, oikeuksia ja etuja koskevat siirrot, milloin sellaiset siirrot ovat johtuneet akselivaltioiden hallitusten tai niiden elinten sodan aikana harjoittamasta väkivallasta tai pakosta.

4. a) Suomen hallitus on vastuussa siitä, että tämän artiklan 1 kohdan nojalla Yhdistyneiden Kansakuntien kansalaisille palautettu omaisuus entisöidään täysin hyvään kuntoon. Kun omaisuutta ei voida palauttaa tai kun Yhdistyneiden Kansakuntien kansalainen on sodan johdosta kärsinyt vahinkoa Suomessa olevaan omaisuuteen puuttumisen tai sen vahingoittumisen takia, saakoon hän Suomen hallitukselta Suomen markoissa korvauksen, jonka suuruus on kaksi kolmatta osaa siitä summasta, joka maksupäivänä on tarpeen samanlaisen omaisuuden ostamiseksi tai syntyneen vahingon korvaamiseksi. Missään tapauksessa Yhdistyneiden Kansakuntien kansalaisia älköön korvaukseen nähden kohdeltako vähemmän edullisesti kuin Suomen kansalaisia.

b) Yhdistyneiden Kansakuntien kansalaiset, jotka joko välittömästi tai välillisesti omistavat osuuksia yhteisöissä tai yhdistyksissä, joilla ei ole Yhdistyneiden Kansakuntien kansallisuutta tämän artiklan 8 a)-kohdan tarkoittamassa mielessä, mutta jotka ovat kärsineet menetyksen Suomessa olevaan omaisuuteen puuttumisen tai sen vahingoittumisen takia, saakoot korvausta edellaolevan a) -kohdan mukaisesti. Tämä korvaus on laskettava yhteisön tai yhdistyksen kärsimän menetyksen tai vahingon kokonaissumman perusteella ja on sen suuruuden oltava samassa suhteessa kärsittyyn kokonaismenetykseen tai -vahinkoon kuin mitä mainittujen kansalaisten omistama osuus on kysymyksessä olevan yhteisön tai yhdistyksen kokonaispääomaan.

c) Korvaus on suoritettava vapaana kaikista maksuista, veroista tai muista rasituksista. Sitä on saatava käyttää vapaasti Suomessa, mutta on se Suomessa kulloinkin ehkä voimassaolevan ulkomaanvaluuttasäännöstelyn alainen.

d) Suomen hallituksen on myönnettävä Yhdistyneiden Kansakuntien kansalaisille sama kohtelu kuin Suomen kansalaisillekin tarveaineiden jaossa heidän Suomessa olevan omaisuutensa korjaamista tai kuntoonsaattamista varten sekä ulkomaan valuutan myöntämisessä sellaisten tarveaineiden tuontia varten.

e) Suomen hallituksen on edelläolevassa a)-kohdassa määrätyssä suhteessa suoritettava Yhdistyneiden Kansakuntien kansalaisille hyvitystä Suomen markoissa heidän omaisuuteensa kohdistuneiden sodanaikaisten erikoistoimenpiteiden aiheuttamien menetyksien ja vahinkojen korvaamiseksi, jollaisia erikoistoimenpiteitä ei sovellettu suomalaiseen omaisuuteen. Tätä kohtaa ei sovelleta menetettyyn voittoon.

5. Suomen hallitus vastaa kaikista Suomessa suoritettavista kohtuullisista kuluista, jotka aiheutuvat vaatimusten toteamisesta, niihin luettuina menetysten ja vahinkojen arviointi.

6. Yhdistyneiden Kansakuntien kansalaiset ja heidän omaisuutensa on vapautettava kaikista poikkeuksellisista veroista, maksuista ja rasituksista, jotka Suomen hallitus tai jokin Suomen viranomainen on määrännyt heidän Suomessa oleville pääomavaroilleen välirauhanteon ja tämän sopimuksen voimaantulon välisenä aikana ja joiden varsinaisena tarkoituksena on peittää sodasta aiheutuvia kuluja tai jollekin Yhdistyneelle Kansakunnalle maksettavia korvauksia. Maksut, jotka siten on maksettu, on suoritettava takaisin.

7. Kysymyksessäolevan omaisuuden omistaja ja Suomen hallitus voivat tehdä sopimuksia, jotka korvaavat tämän artiklan määräykset.

8. Tässä artiklassa käytettyinä merkitsevät:

a) »Yhdistyneiden Kansakuntien kansalaiset» henkilöitä, jotka tämän sopimuksen voimaantulopäivänä ovat jonkin Yhdistyneen Kansakunnan kansalaisia tai yhteisöjä tahi yhdistyksiä, jotka on muodostettu jonkin Yhdistyneen Kansakunnan lakien mukaan ennen tämän sopimuksen voimaantulopäivää, edellyttäen, että mainituilla henkilöillä, yhteisöillä tai yhdistyksillä oli tämä asema myös Suomen välirauhansopimuksen päivänä.

Nimitykseen »Yhdistyneiden Kansakuntien kansalaiset» sisältyvät myöskin kaikki henkilöt, yhteisöt tahi

yhdistykset, joita Suomessa sodan aikana voimassaolleiden lakien mukaan on kohdeltu vihollisina.

b) »Omistaja» Yhdistyneen Kansakunnan kansalaista, sen mukaan kuin edellä a)-kohdassa on määritelty, jolla on oikeus kysymyksessäolevaan omaisuuteen, ja myös omistajan seuraajaa, edellyttäen, että seuraaja on myös jonkin Yhdistyneen Kansakunnan kansalainen, sen mukaan kuin a) kohdassa on määritelty. Jos seuraaja on ostanut omaisuuden vahingoittuneena, luovuttaja säilyttää oikeutensa tämän artiklan mukaiseen korvaukseen, tämän vaikuttamatta luovuttajan ja ostajan välisiin kotimaisen lain mukaisiin velvoituksiin.

c) »Omaisuus» kaikkea irtainta tai kiinteää omaisuutta, olkoon se sitten aineellista tahi ei, siihen luettuna teollinen, kirjallinen ja taiteellinen omaisuus sekä kaikki ja kaikenlaiset omaisuuteen kohdistuvat oikeudet ja intressit.

26 artikla

Suomi tunnustaa, että Neuvostoliitolla on oikeus kaikkeen Suomessa olevaan saksalaiseen omaisuuteen, jonka Saksaa varten asetettu valvontaneuvosto on siirtänyt Neuvostoliitolle, ja sitoutuu ryhtymään kaikkiin tarpeellisiin toimenpiteisiin tällaisen omaisuuden luovuttamisen helpottamiseksi.

27 artikla

Suomen hallituksen ja Suomen kansalaisten oikeudet, kuin myös suomalaisten juriidisten henkilöiden oikeudet, jotka koskevat suomalaista omaisuutta tai muita suomalaisia varoja. Liittoutuneiden ja Liittyneiden Valtojen alueella, on saatettava entiselleen tämän sopimuksen tultua voimaan, mikäli näitä oikeuksia on rajoitettu sen johdosta, että Suomi osallistui sotaan Saksan rinnalla.

28 artikla

1. Tämän sopimuksen tultua voimaan Suomen ja Suomen kansalaisten Saksassa olevaa omaisuutta älköön enää käsiteltäkö vihollisomaisuutena, ja kaikki tällaiseen käsittelyyn perustuvat rajoitukset on poistettava.

2. Suomen tai Suomen kansalaisten indentifioitavissa

oleva, Saksan sotavoimien tai viranomaisten syyskuun 19 päivän 1944 jälkeen väkivalloin tai pakkotoimenpitein Suomesta Saksan alueelle viemä omaisuus voidaan palauttaa.

3. Saksan miehitysvallat päättävät menettelystä, jonka mukaan suomalaisen Saksassa olevan omaisuuden entiselleen saattaminen ja palauttaminen toteutetaan.

29 artikla

1. Suomi luopuu kaikista ja kaikenlaatuisista Liittoutuneita ja Liittyneitä Valtoja vastaan Suomen hallituksen tai Suomen kansalaisten taholta esitettävistä vaatimuksista, jotka aiheutuvat suoranaisesti sodasta tai Euroopassa syyskuun 1 päivän 1939 jälkeen vallinneen sotatilan aiheuttamista toimenpiteistä, olipa Liittoutunut tai Liittynyt Valta silloin sodassa Suomen kanssa tahi ei, mukaanlukien:

a) vaatimukset sellaisten menetysten ja vahinkojen johdosta, jotka ovat aiheutuneet Liittoutuneiden tai Liittyneiden Valtojen sotavoimien tahi viranomaisten toimista;

b) vaatimukset, jotka johtuvat Liittoutuneiden tai Liittyneiden Valtojen sotavoimien tahi viranomaisten oleskelusta, sotatoimista tai teoista Suomen alueella;

c) vaatimukset Liittoutuneiden tai Liittyneiden Valtojen merisotasaalisoikeuksien päätösten ja määräysten johdosta, Suomen tunnustaessa päteviksi ja velvoittaviksi kaikkien tällaisten merisotasaalisoikeuksien 1 päivänä syyskuuta 1939 tai senjälkeen antamat päätökset ja määräykset, jotka koskevat suomalaisia laivoja tai suomalaisia tavaroita tahi kustannusten maksamista;

d) vaatimukset, jotka johtuvat sodankäyntioikeuksien harjoittamisesta tai aiotusta harjoittamisesta.

2. Tämän artiklan määräykset kumotkoot täysin ja lopullisesti kaikki tässä mainitun luontoiset vaatimukset, jotka tästä lukien raukeavat, olipa asiapuoli kuka tahansa.

3. Suomi luopuu niinikään kaikista tämän artiklan 1 kohdan luontoisista Suomen hallituksen tai Suomen kansalaisten taholta esitettävistä vaatimuksista jokaista Yhdistyneiden Kansakuntien maata kohtaan, jonka diplomaattiset suhteet Suomen kanssa olivat katkenneina sodan aikana ja joka oli yhteistoiminnassa Liittoutunei-

den ja Liittyneiden Valtojen kanssa.

4. Suomen luopuminen vaatimuksista tämän artiklan 1 kohdan mukaan käsittää kaikki vaatimukset, jotka johtuvat jokaisen Liittoutuneen ja Liittyneen Vallan toimista suomalaisiin laivoihin nähden syyskuun 1 päivän 1939 ja tämän sopimuksen voimaantulopäivän välisenä aikana, sekä myös kaikki vaatimukset ja velat, jotka perustuvat nyt voimassaoleviin sotavankeja koskeviin yleissopimuksiin.

30 artikla

1. Kunnes kauppasopimuksia eri Yhdistyneiden Kansakuntien ja Suomen välillä solmitaan, Suomen hallituksen on kahdeksantoista kuukauden aikana tämän sopimuksen voimaantulosta myönnettävä seuraava kohtelu jokaiselle Yhdistyneiden Kansakuntien maalle, joka vastavuoroisuuden perusteella tosiasiallisesti myöntää Suomelle vastaavissa tapauksissa vastaavan kohtelun:

a) Kaikessa, mikä koskee viennin ja tuonnin yhteydessä kannettavia tulleja ja maksuja, tuontitavaroiden sisäistä verotusta sekä kaikissa näitä asioita koskevissa säännöksissä on Yhdistyneille Kansakunnille myönnettävä ehdoton suosituimmuuskohtelu.

b) Kaikissa muissa suhteissa Suomi sitoutuu olemaan ryhtymättä minkäänlaiseen mielivaltaiseen syrjintään Yhdistyneiden Kansakuntien joltakin alueelta peräisin olevaan tai sinne menevään tavaraan nähden verrattuna jonkin muun Yhdistyneiden Kansakuntien maan alueelta tai jostakin muusta vieraasta maasta peräisin olevaan tahi sinne menevään samanlaiseen tavaraan.

c) Yhdistyneiden Kansakuntien kansalaisille, mukaanlukien juriidiset henkilöt, on myönnettävä sisäinen ja suosituimmuuskohtelu kaikissa kauppaa, teollisuutta, laivaliikennettä ja muuta liiketoimintaa koskevissa asioissa Suomessa. Nämä määräykset eivät koske kaupallista lentoliikennettä.

d) Suomi älköön myöntäkö millekään maalle yksin- tai diskriminatoorista oikeutta harjoittaa kansainvälistä kaupallista lentoliikennettä; Suomen on annettava kaikille Yhdistyneille Kansakunnille yhtäläinen mahdollisuus saada oikeudet harjoittaa kansainvälistä kaupallista lentoliikennettä Suomen alueella, mukaanlukien oikeus laskeutua maahan polttoaineen täydennystä ja korjauksia varten, ja, kyseen ollen kaupallisen ilmailun harjoittamisesta kansainvälisessä liikenteessä, Suomen on myönnettävä vastavuoroisesti ja epädiskriminatoorisesti kaikille Yhdistyneille Kansakunnille oikeus lentää yli Suomen alueen maahan laskeutumatta. Nämä määräykset älköötkä vaikuttako Suomen kansallisen puolustuksen etuihin.

2. Suomen edellämainittuihin sitoumuksiin on katsottava sisältyvän ne poikkeukset, jotka tavanomaisesti sisältyvät Suomen ennen sotaa tekemiin kauppasopimuksiin; ja kunkin Yhdistyneen Kansakunnan myöntämää vastavuoroisuutta koskeviin määräyksiin on katsottava sisältyvän ne poikkeukset, jotka tavanomaisesti on otettu tämän maan kauppasopimuksiin.

31 artikla

1. Kaikki erimielisyydet, jotka voivat johtua tämän sopimuksen 24 ja 25 artikloista sekä liitteistä IV, V ja VI osa B, on jätettävä sovintokomission ratkaistaviksi, johon kuuluu yhtä monta asianomaisen Yhdistyneen räämää jäsentä. Jollei sovintoon päästä kolmen kuuräämää jäsentä. Jollei sovintoon päästä kolmeen kuukauden kuluessa siitä, kun asia on jätetty sovintokomission ratkaistavaksi, kumpikin hallitus voi vaatia kolmannen jäsenen lisäämistä komissioon, ja elleivät hallitukset voi sopia tämän jäsenen valitsemisesta, kumpikin asiapuoli voi pyytää Yhdistyneiden Kansakuntien yleissihteeriä suorittamaan nimeämisen.

2. Komission jäsenten enemmistön päätös olkoon komission päätös ja osapuolet tunnustakoot sen lopulliseksi ja sitovaksi.

32 artikla

Tämän sopimuksen 24, 25 ja 30 artiklat sekä liite VI koskevat Liittoutuneita ja Liittyneitä Valtoja ja Ranskaa sekä jokaista Yhdistyneiden Kansakuntien maata, jonka diplomaattiset suhteet Suomen kanssa ovat olleet katkenneina sodan aikana.

33 artikla

Liitteiden IV, V ja VI määräykset, kuten muiden liitteiden määräykset, ovat voimassa tämän sopimuksen erottamattomina osina.

VI OSA
Loppumääräykset

34 artikla

1. Aikana, joka ei ylitä 18 kuukautta alkaen tämän sopimuksen voimaantulosta, Neuvostoliiton ja Yhdistyneen Kuningaskunnan Helsingissä olevien diplomaattisten edustustojen päälliköt, jotka toimivat yhteisymmärryksessä keskenään, edustavat Liittoutuneita ja Liittyneitä Valtoja suhteissa Suomen hallitukseen kaikissa tämän sopimuksen täytäntöönpanoa ja tulkintaa koskevissa kysymyksissä.

2. Molemmat edustustopäälliköt,antavat Suomen hallitukselle sellaista ohjausta sekä sellaisia teknillisiä neuvoja ja selvennyksiä, jotka saattavat olla välttämättömiä tämän sopimuksen hengen ja määräysten mukaisen nopean ja tehokkaan täytäntöönpanon turvaamiseksi.

3. Suomen hallitus antakoon sanotuille kahdelle edustustopäällikölle kaikki tarpeelliset tiedot ja kaiken avun, mitä he saattavat tarvita täyttäessään tämän sopimuksen mukaan heille uskotut tehtävät.

35 artikla

1. Ellei muunlaista menettelytapaa ole tämän sopimuksen jossakin artiklassa nimenomaan varattu, tämän sopimuksen tulkinnasta tai täytäntöönpanosta johtuvat erimielisyydet, joita ei ole ratkaistu välittömin diplomaattisin neuvotteluin, siirrettäköön 34 artiklan mukaisesti toimivien kahden edustustopäällikön käsiteltäviksi, kuitenkin niin, että tässä tapauksessa sanotun artiklan määräaika ei rajoita edustustopäällikköjen toimintaa. Kaikki tällaiset erimielisyydet, joita he eivät ole ratkaisseet kahden kuukauden kuluessa, siirrettäköön, elleivät osapuolet keskenänsä sovi muusta sovittelumenettelystä, jommankumman osapuolen pyynnöstä komission ratkaistaviksi, jonka muodostaa kummankin osapuolen edustaja ja kolmas jäsen, jonka molemmat osapuolet keskinäisellä sopimuksella valitsevat kolmannen maan kansalaisista. Elleivät osapuolet kuukauden määräajassa sovi kolmannen jäsenen valitsemisesta, kumpikin osapuoli voi pyytää Yhdistyneiden Kansakuntien yleissihteeriä suorittamaan nimeämisen.

2. Komission jäsenten enemmistön päätös olkoon

komission päätös ja osapuolet tunnustakoot sen lopulliseksi ja sitovaksi.

36 artikla

Liittoutuneiden ja Liittyneiden Valtojen on ratifioitava tämä sopimus, jonka venäjänkielinen ja englaninkielinen teksti ovat todistusvoimaisia. Suomen on se myös ratifioitava. Se tulee voimaan heti, kun Sosialististen Neuvostotasavaltojen Liitto ja Ison-Britannian ja Pohjois-Irlannin Yhdistynyt Kuningaskunta ovat tallettaneet ratifioimiskirjat. Ratifioimiskirjat on mahdollisimman lyhyen ajan kuluessa talletettava Sosialististen Neuvostotasavaltojen Liiton hallituksen huostaan.

Kuhunkin Liittoutuneeseen tai Liittyneeseen Valtaan nähden, joka tallettaa ratifioimiskirjansa tämän jälkeen, sopimus tulee voimaan talletuspäivänä. Tämä sopimus talletetaan Sosialististen Neuvostotasavaltojen Liiton hallituksen arkistoon, joka toimittaa oikeaksi todistetut jäljennökset jokaiselle allekirjoittajavaltiolle.

LIITTEET:

Liite I	Suomen rajojen sekä 2 ja 4 artiklassa mainittujen alueiden kartta.
Liite II	Maavoimien, ilmavoimien ja sotalaivaston koulutuksen määrittely
Liite III	Sotamateriaalin määrittely ja luettelo.
Liite IV	Eräitä omaisuuslajeja koskevat erikoismääräykset.
Liite V	Sopimukset, vanhentuminen ja siirtokelpoiset arvopaperit.
Liite VI	Merisotasaalisoikeudet ja tuomioistuinten päätökset.

Tämän vakuudeksi allekirjoittaneet täysivaltaiset edustajat ovat tämän allekirjoittaneet ja sinetillään varustaneet.

Liite C (1)

Stalinin kirje Paasikivelle 22.2.1948

Herra Presidentti.

Kuten Teidän pitäisi tietää, on kaksi niistä kolmesta SNT-Liittoon rajoittuvasta maasta, jotka taistelivat Neuvostoliittoa vastaan Saksan puolella, Unkari ja Romania, jo allekirjoittanut Neuvostoliiton kanssa sopimuksen keskinäisestä avunannosta Saksan mahdollista hyökkäystä vastaan.

Tunnettua myös on, että molemmat maamme ankarasti kärsivät tästä hyökkäyksestä, ja näin ollen me yhdessä kannamme vastuun kansojemme edessä, jos sallimme sellaisen hyökkäyksen uudistuvan.

Edellytän, että Suomi on vähintään yhtä suuressa määrässä kuin Romania ja Unkari kiinnostunut keskinäisestä avunantosopimuksesta Neuvostoliiton kanssa Saksan mahdollista hyökkäystä vastaan.

Ottaen tämän huomioon sekä haluten luoda edellytykset maittemme välisten suhteiden perusteelliselle parantamiselle rauhan ja turvallisuuden lujittamista tarkoittavassa mielessä Neuvostoliiton hallitus esittää, että Neuvostoliiton ja Suomen välillä tehtäisiin ystävyyden, yhteistoiminnan ja keskinäisen avunannon sopimus, joka olisi samankaltainen kuin Unkarin ja Neuvostoliiton sekä Romanian ja Neuvostoliiton välillä tehdyt sopimukset.

Ellei Suomella ole mitään sitä vastaan, niin ehdottaisin suomalaisen valtuuskunnan lähettämistä Neuvostoliittoon mainitunlaisen sopimuksen tekemistä varten.

Jos te pidätte sopivampana käydä neuvotteluja ja tehdä sopimuksen Suomessa, niin Neuvostoliiton hallitus on valmis lähettämään valtuuskuntansa Helsinkiin.

Lähde: Söderhjelm, Kolme matkaa Moskovaan.

Liite C (2)

Paasikiven kirje Stalinille 9.3.1948.

Täydentäen kuluneen helmikuun 27. päivättyä kirjettäni kunnioittaen ilmoitan Teille seuraavaa.

Kun kyseessäolevan sopimuksen tekeminen Suomen valtiosäännön mukaan riippuu kansaneduskunnan suostumuksesta, on hallitus alistanut Teidän kirjeessänne esitetyn ehdotuksen kansanedustajain ryhmien alustavasti käsiteltäväksi.

Asian ollessa mainittujen ryhmien käsiteltävänä kansanedustajain taholta esitettiin epäilyjä sotilaallisen sopimuksen tekemiseen nähden. Erikoisesti viime sotien kovien kokemusten jälkeen Suomen kansa toivoo voivansa pysyä kansainvälisten ristiriitojen ulkopuolella ja tarkasti täyttäen rauhansopimuksen määräykset ylläpitää ja kehittää ystävällisiä suhteita Suomen ja Neuvostoliiton välillä.

Hallitus, pyrkien kaikin keinoin edistämään ja kehittämään hyviä ja luottamuksellisia naapuruussuhteita Suomen ja Neuvostoliiton välillä, hyväksyy ehdotuksen mainittujen neuvottelujen aloittamisesta. Hallitus edellyttää, että sopimuksen asiallinen sisältö tulee neuvotteluissa kaikin puolin vapaasti harkittavaksi ja päätettäväksi.

Hallitus hyväksyy sen, että neuvottelut tapahtuvat Moskovassa ja omasta puolestaan ilmoittaa, että Suomen valtuuskunta on valmis matkustamaan Neuvostoliiton hallitukselle sopivaan aikaan kuluvan maaliskuun 20 päivän jälkeen.

Liite C (3)

Suomen ehdotus 26.3.1948

1. Siinä tapauksessa, että Saksa tai sen liittolainen hyökkää Suomea tai Suomen alueen kautta Neuvostoliittoa vastaan, Suomi tulee itsenäisyytensä velvoitusten mukaisesti kaikin voimin puolustamaan alueensa loukkaamattomuutta ja vastustamaan hyökkäystä omalla maa-, meri- ja ilma-alueellaan.

Jos Suomen omat voimat tällöin ilmeisesti eivät riitä hyökkäyksen torjumiseen, Neuvostoliitto yhteisymmärryksessä Suomen kanssa antaa Suomelle sen tarvitsemaa apua.

2. Sopimuspuolet tulevat neuvottelemaan keskenään siinä tapauksessa, että 1 kohdassa tarkoitetun sotilaallisen hyökkäyksen uhka on todettu.

3. Sopimuspuolet vakuuttavat tarkoituksenaan olevan vilpittömästi osallistua kaikkiin toimenpiteisiin, joiden tarkoituksena on kansainvälisen rauhan ja turvallisuuden ylläpitäminen sopusoinnussa Yhdistyneet Kansakunnat-järjestön päämäärien ja periaatteiden kanssa.

4. Sopimuspuolet vahvistavat Pariisissa 10 päivänä helmikuuta 1947 allekirjoitetun rauhansopimuksen 3 artiklaan sisältyvän sitoumuksen olla tekemättä mitään liittoja ja osallistumatta liittymiin, jotka ovat suunnatut toista sopimuspuolta vastaan.

5. Sopimuspuolet vakuuttavat päättäneensä toimia yhteistyön ja ystävyyden hengessä Suomen ja Neuvostoliiton taloudellisten ja sivistyksellisten suhteiden jatkuvaksi kehittämiseksi ja lujittamiseksi.

6. Sopimuspuolet sitoutuvat noudattamaan täysvaltaisuuden ja riippumattomuuden molemminpuolisen kunnioittamisen ja toisen valtion sisäisiin asioihin puuttumattomuuden periaatteita.

7. Sopimuksen toteuttaminen tapahtuu Yhdistyneet Kansakunnat-järjestön periaatteiden mukaisesti.

8. Ratifioimisklausuuli ja määräys voimassaoloajan pituudesta.

Lähde: Söderhjelm, Kolme matkaa Moskovaan.

Liite C (4)

Neuvostoliiton ehdotus 27.3.1948

(Neuvottelukunnan käännös)

1. Siinä tapauksessa, että Suomi tai Neuvostoliitto, Suomen alueen kautta, joutuu hyökkäyksen kohteeksi Saksan tai jonkin sen kanssa liittoutuneen valtakunnan taholta, Suomi tulee itsenäisyytensä velvoitusten ja tämän sopimuksen määrittelemien velvoitustensa mukaisesti yhdessä Neuvostoliiton kanssa taistelemaan hyökkäyksen torjumiseksi ja kohdistaa kaikki käytettävissä olevat voimat puolustamaan alueensa koskemattomuutta maalla, merellä ja ilmassa.

Yllä mainituissa tapauksissa Neuvostoliitto antaa Suomelle tämän sopimuksen mukaisesti tarpeellista apua.

2. Sopimuspuolet tulevat neuvottelemaan keskenään niistä toimenpiteistä, joihin on ryhdyttävä 1:sessä kohdassa tarkoitetun hyökkäyksen uhkan torjumiseksi.

Lähde: Söderhjelm, Kolme matkaa Moskovaan.

Liite C (5)

Suomen ehdotus 5.4.1948

1 artikla

Siinä tapauksessa, että Suomi tai Neuvostoliitto Suomen alueen kautta joutuisivat aseellisen hyökkäyksen kohteeksi Saksan tai muun sen kanssa liitossa olevan valtion taholta, Suomi uskollisena velvollisuuksilleen itsenäisenä valtiona tulee taistelemaan hyökkäyksen torjumiseksi. Suomi kohdistaa tällöin kaikki käytettävissään olevat voimat puolustamaan alueensa koskemattomuutta maalla, merellä ja ilmassa ja tekee sen Suomen rajojen sisäpuolella tämän sopimuksen määrittelemien velvoitustensa mukaisesti tarpeen vaatiessa Neuvostoliiton avustamana tai yhdessä sen kanssa.

Yllämainituissa tapauksissa Neuvostoliitto antaa Suomelle tarpeen vaatimaa apua, jonka antamisesta sopimuspuolet sopivat keskenään.

2 artikla

Sopimuspuolet tulevat neuvottelemaan keskenään niistä sotilaallisista toimenpiteistä, joihin on ryhdyttävä 1. artiklassa tarkoitetun hyökkäyksen torjumiseksi Suomen alueella.

Lähde: Söderhjelm, Kolme matkaa Moskovaan.

Liite C (6)

SOPIMUS

ystävyydestä, yhteistoiminnasta ja keskinäisestä avunannosta Suomen Tasavallan ja Sosialististen Neuvostotasavaltain Liiton välillä

Suomen Tasavallan Presidentti ja Sosialististen Neuvostotasavaltain Liiton Korkeimman Neuvoston Puhemiehistö,

pyrkien jatkuvasti kehittämään ystävällisiä suhteita Suomen ja SNTL:n välillä,

vakuuttuneina siitä, että hyvien naapuruussuhteiden ja yhteistoiminnan lujittaminen Suomen Tasavallan ja Sosialististen Neuvostotasavaltain Liiton välillä on molempien maiden elinetujen mukaista,

ottaen huomioon Suomen pyrkimyksen pysyä suurvaltojen välisten eturistiriitojen ulkopuolella, sekä

ilmaisten järkkymättömän pyrkimyksensä yhteistoimintaan kansainvälisen rauhan ja turvallisuuden ylläpitämiseksi Yhdistyneet Kansakunnat-järjestön päämäärien ja periaatteiden mukaisesti,

ovat tässä tarkoituksessa päättäneet tehdä tämän sopimuksen ja määränneet valtuutetuikseen:

Suomen Tasavallan Presidentti: Suomen Tasavallan Pääministerin Mauno Pekkalan;

Sosialististen Neuvostotasavaltain Liiton Korkeimman Neuvoston Puhemiehistö: SNT-Liiton Ministerineuvoston Puheenjohtajan sijaisen ja Ulkoasiainministerin Vjatsheslav Mihailovitsh Molotovin,

jotka, vaihdettuaan oikeiksi ja asianmukaisiksi havaitut valtakirjansa, ovat sopineet seuraavasta:

1 artikla

Siinä tapauksessa, että Suomi tai Neuvostoliitto Suomen alueen kautta joutuvat aseellisen hyökkäyksen kohteeksi Saksan tai muun sen kanssa liitossa olevan valtion taholta, Suomi uskollisena velvollisuuksilleen itsenäisenä valtiona tulee taistelemaan hyökkäyksen

torjumiseksi. Suomi kohdistaa tällöin kaikki käytettävissään olevat voimat puolustamaan alueensa koskemattomuutta maalla, merellä ja ilmassa ja tekee sen Suomen rajojen sisäpuolella tämän sopimuksen määrittelemien velvoitustensa mukaisesti tarpeen vaatiessa Neuvostoliiton avustamana tai yhdessä sen kanssa.

Yllämainitussa tapauksessa Neuvostoliitto antaa Suomelle tarpeen vaatimaa apua, jonka antamisesta Sopimuspuolet sopivat keskenään.

2 artikla

Korkeat Sopimuspuolet tulevat neuvottelemaan keskenään siinä tapauksessa, että 1 artiklassa tarkoitetun sotilaallisen hyökkäyksen uhka on todettu.

3 artikla

Korkeat Sopimuspuolet vakuuttavat tarkoituksenaan olevan mitä vilpittömimmin osallistua kaikkiin toimenpiteisiin, joiden tarkoituksena on kansainvälisen rauhan ja turvallisuuden ylläpitäminen sopusoinnussa Yhdistyneet Kansakunnat-järjestön päämäärien ja periaatteiden kanssa.

4 artikla

Korkeat Sopimuspuolet vahvistavat Pariisissa 10 päivänä helmikuuta 1947 allekirjoitetun rauhansopimuksen 3 artiklaan sisältyvän sitoumuksen olla tekemättä mitään liittoja ja osallistumatta liittymiin, jotka ovat suunnatut toista Korkeata Sopimuspuolta vastaan.

5 artikla

Korkeat Sopimuspuolet vakuuttavat päättäneensä toimia yhteistyön ja ystävyyden hengessä Suomen ja Neuvostoliiton taloudellisten ja kulttuurisuhteiden jatkuvaksi kehittämiseksi ja lujittamiseksi.

6 artikla

Korkeat Sopimuspuolet sitoutuvat noudattamaan suvereenisuuden ja riippumattomuuden molemminpuolisen kunnioittamisen toisen valtion sisäisiin asioihin puuttumattomuuden periaatteita.

7 artikla

Tämän sopimuksen toteuttaminen tapahtuu Yhdistyneet Kansakunnat-järjestön periaatteiden mukaisesti.

8 artikla

Tämä sopimus on ratifioitava ja pysyy voimassa kymmenen vuotta sen voimaantulopäivästä lukien. Sopimus tulee voimaan ratifioimiskirjain vaihtamisesta, mikä tapahtuu Helsingissä mahdollisimman pian.

Ellei kumpikaan Korkea Sopimuspuoli ole sanonut sopimusta irti vuotta ennen mainitun kymmenvuotiskauden päättymistä, se pysyy voimassa viisivuotiskausittain, kunnes jompikumpi Korkea Sopimuspuoli tekee vuotta ennen kulumassa olevan viisivuotiskauden loppua kirjallisen ilmoituksen aikomuksestaan lopettaa sen voimassaolo.

Tämän vakuudeksi valtuutetut ovat allekirjoittaneet tämän sopimuksen ja varustaneet sen sineteillään.

Tehtiin Moskovan kaupungissa 6 päivänä huhtikuuta 1948 kahtena suomen- ja venäjänkielisenä kappaleena, ja molemmat tekstit ovat yhtä todistusvoimaiset.

Liite C (7)

Pöytäkirja sopimuksen pidentämisestä 19.9.1955.

Suomen Tasavallan Presidentti ja Sosialististen Neuvostotasavaltain Liiton Korkeimman Neuvoston Puhemiehistö,

ilmaisten horjumattoman pyrkimyksensä yhteistoimintaan kansainvälisen rauhan ja turvallisuuden tukemiseksi Yhdistyneet Kansakunnat-järjestön tarkoitusperien ja periaatteiden mukaisesti,

haluten edistää Suomen ja Neuvostoliiton välille muodostuneiden ystävällisten ja hyvien naapuruussuhteiden edelleen kehittämistä ja lujittamista,

todeten, että Moskovassa 6 päivänä huhtikuuta 1948 Suomen ja Neuvostoliiton välillä tehty sopimus ystävyydestä, yhteistoiminnasta ja keskinäisestä avunannosta vastaa kummankin maan elinetuja ja edistää yllämainittujen tehtävien tuloksellista ratkaisemista,

ovat päättäneet allekirjoittaa tämän pöytäkirjan ja ovat määränneet valtuutetuikseen:

Suomen Tasavallan Presidentti pääministeri Urho Kekkosen ja puolustusministeri Emil Skogin sekä

Sosialististen Neuvostotasavaltojen Liiton Korkeimman Neuvoston Puhemiehistö SNT-Liiton Ministerineuvoston puheenjohtajan N. A. Bulganinin,

jotka, vaihdettuaan oikein ja asianmukaisesti laadituiksi havaitut valtakirjansa, ovat sopineet seuraavasta:

1 artikla

Suomen Tasavallan ja Sosialististen Neuvostotasavaltain Liiton välillä Moskovassa 6 päivänä huhtikuuta 1948 allekirjoitetun ystävyys-, yhteistoiminta- ja keskinäisen avunantosopimuksen voimassaoloaikaa koskevista 8 artiklan määräyksistä poiketen mainittu sopimus pysyy voimassa 20 vuoden ajan tämän pöytäkirjan voimaantulosta lukien.

Ellei jompikumpi korkeista sopimuspuolista yhtä vuotta ennen mainitun määräajan päättymistä irtisano sopimusta, pysyy se voimassa seuraavien viiden vuoden

ajan, ja näin tapahtuu joka kerran, ellei jompikumpi korkeista sopimuspuolista yhtä vuotta ennen voimassa olevan viisivuotiskauden päättymistä kirjallisesti ilmoita aikomuksestaan irtisanoa sopimus.

2 artikla

Tämä pöytäkirja on ratifioitava ja tulee voimaan ratifioimisasiakirjojen vaihtamispäivästä lukien. Ratifioimisasiakirjojen vaihto tapahtuu Helsingissä mahdollisimman lyhyen ajan kuluessa.

Edellä esitetyn vakuudeksi ovat valtuutetut allekirjoittaneet tämän pöytäkirjan ja sen sineteillään vahvistaneet.

Tehtiin Moskovassa 19 päivänä syyskuuta 1955 kahtena suomen- ja venäjänkielisenä kappaleena, ja ovat molemmat tekstit yhtä todistusvoimaiset.

Lähde: Suomen asetuskokoelman sopimussarja: Ulkovaltain kanssa tehdyt sopimukset, 1955, n:o 33.

Liite C (8)

Pöytäkirja sopimuksen pidentämisestä 20.7.1970.

Suomen Tasavallan Presidentti ja Sosialististen Neuvostotasavaltain Liiton Korkeimman Neuvoston Puhemiehistö,

haluten vilpittömästi edelleen kehittää ja lujittaa ystävyyteen, hyvään naapuruuteen ja molemminpuoliseen luottamukseen perustuvia suhteita molempien maiden välillä,

ovat päättäneet allekirjoittaa tämän pöytäkirjan Suomen Tasavallan ja Sosialististen Neuvostotasavaltain Liiton välillä ystävyydestä, yhteistoiminnasta ja keskinäisestä avunannosta huhtikuun 6 päivän 1948 tehdyn sopimuksen voimassaoloajan pidentämisestä ja ovat tätä tarkoitusta varten määränneet valtuutetuikseen:

Suomen Tasavallan Presidentti Suomen ulkoasiainministerin Väinö Leskisen,

Sosialististen Neuvostotasavaltain Liiton Korkeimman Neuvoston Puhemiehistö SNTL:n ulkoasiainministerin A. A. Gromykon,

jotka, vaihdettuaan oikein ja asianmukaisesti laadituiksi havaitut valtakirjansa, ovat sopineet seuraavasta:

1 artikla

Suomen Tasavallan ja Sosialististen Neuvostotasavaltain Liiton välillä ystävyydestä, yhteistoiminnasta ja keskinäisestä avunannosta 6 päivänä huhtikuuta 1948 tehty sopimus pysyy voimassa seuraavien 20 vuoden ajan tämän pöytäkirjan voimaantulosta lukien.

Ellei jompikumpi korkeista sopimuspuolista yhtä vuotta ennen mainitun määräajan päättymistä irtisano sopimusta, se pysyy voimassa seuraavien viiden vuoden ajan, ja näin tapahtuu joka kerran, ellei jompikumpi korkeista sopimuspuolista yhtä vuotta ennen voimassa olevan viisivuotiskauden päättymistä kirjallisesti ilmoita aikomuksestaan irtisanoa sopimus.

2 artikla

Tämä pöytäkirja on ratifioitava ja tulee voimaan ratifioimisasiakirjojen vaihtamispäivästä lukien. Ratifioimisasiakirjojen vaihto tapahtuu Helsingissä mahdollisimman lyhyen ajan kuluessa.

Edellä esitetyn vakuudeksi ovat valtuutetut allekirjoittaneet tämän pöytäkirjan ja sen sinetillään vahvistaneet.

Laadittiin Moskovassa 20 päivänä heinäkuuta 1970 kahtena suomen- ja venäjänkielisenä kappaleena molempien tekstien ollessa yhtä todistusvoimaiset.

Lähde: Suomen asetuskokoelman sopimussarja: Ulkovaltain kanssa tehdyt sopimukset 1970, n:o 57.

Liite D

Sopimus Porkkalan palauttamisesta 19.9.1955

SOPIMUS

Suomen Tasavallan ja Sosialististen Neuvostotasavaltain Liiton välillä Neuvostoliiton luopumisesta oikeudestaan Porkkalan alueen käyttöön laivastotukikohtana ja Neuvostoliiton aseellisten voimien poistamisesta tältä alueelta

Suomen Tasavallan Presidentti ja Sosialististen Neuvostotasavaltain Liiton Korkeimman Neuvoston Puhemiehistö,

ottaen huomioon, että hyvät naapuruussuhteet Suomen Tasavallan ja Sosialististen Neuvostotasavaltain Liiton välillä kehittyvät suotuisasti ja että keskinäinen luottamus niiden välillä jatkuvasti lujittuu,

ja katsoen siihen, että 6 päivästä huhtikuuta 1948 allekirjoitettu sopimus ystävyydestä, yhteistoiminnasta ja keskinäisestä avunannosta Suomen Tasavallan ja Sosialististen Neuvostotasavaltain Liiton välillä takaa edellytykset molempien maiden välisten ystävällisten suhteitten jatkuvalle lujittamiselle,

sekä ottaen huomioon sen, että Neuvostoliitto, Suomen Tasavallan edut varteenottaen, on katsonut mahdolliseksi ennen määräaikaa luopua sille myönnetyistä vuokraoikeuksista Porkkalan alueeseen ja poistaa sotajoukkonsa sieltä,

ovat päättäneet tehdä tämän sopimuksen ja ovat määränneet valtuutetuikseen:

Suomen Tasavallan Presidentti pääministeri Urho Kekkosen ja puolustusministeri Emil Skogin,

Sosialististen Neuvostotasavaltain Liiton Korkeimman Neuvoston Puhemiehistö SNT-Liiton Ministerineuvoston puheenjohtajan N. A. Bulganinin,

jotka vaihdettuaan keskenään oikein ja asianmukaisesti laadituiksi havaitut valtakirjansa ovat sopineet seuraavasta:

1 artikla

Sosialististen Neuvostotasavaltain Liitto luopuu Suomen Tasavallan hyväksi kaikista oikeuksista niitten maa- ja vesialueitten käyttämiseen ja hallintaan, jotka Suomen Tasavalta on ensin Moskovassa 19 päivänä syyskuuta 1944 allekirjoitetun välirauhansopimuksen 8 artiklan mukaisesti vuokrannut ja sitten Pariisissa 10 päivänä helmikuuta 1947 allekirjoitetun rauhansopimuksen 4 artiklan mukaisesti vahvistanut vuokranneensa Sosialististen Neuvostotasavaltain Liitolle 50 vuoden ajaksi laivastotukikohdan perustamiseksi Porkkalan niemimaan alueelle.

Samalla Sosialististen Neuvostotasavaltain Liitto luopuu Suomen Tasavallan hyväksi kaikista edellä mainitun rauhansopimuksen 4 artiklan 2 kohdassa Suomen Tasavallan Sosialististen Neuvostotasavaltain Liitolle takaamista oikeuksista kulkuyhteyksiin rautateitse, vesitse, maanteitse ja ilmateitse Porkkalan niemimaalle samoin kuin myös tiedoitusyhteyksien käyttöoikeudesta sinne.

2 artikla

Sosialististen Neuvostotasavaltain Liitto tyhjentää 1 artiklassa mainitut alueet kaikista sotavoimistaan sekä luovuttaa nämä alueet Suomen Tasavallan täysivaltaiseen hallintaan 3 kuukauden kuluessa siitä kun tätä sopimusta koskevat ratifioimisasiakirjat on vaihdettu.

3 artikla

Sosialististen Neuvostotasavaltain Liitto luovuttaa 1 artiklassa tarkoitetut alueet ja niillä olevan omaisuuden Suomen Tasavallalle sellaisena, kuin ne 2 artiklassa tarkoitettuna ajankohtana ovat, sekä vapaana kaikista maksuista, veroista tai muista mahdollisista rasituksista taikka oikeuksista, jotka ehkä ovat vuokra-aikana syntyneet Sosialististen Neuvostotasavaltain Liitolle taikka sen yhteisöille, yhtymille tai kansalaisille.

Sosialististen Neuvostotasavaltain Liitto luovuttaa samalla korvauksetta Suomen Tasavallalle Porkkalan alueelle rakennuttamansa kasarmi-, asuin- ja varastorakennukset, liikenne- ja tiedoitusverkoston, satamalaitteet laitureineen sekä muut rakennukset ja rakenteet,

jotka Neuvostoliiton sotilasjohto neuvostojoukkojen poistamisen jälkeen tulee jättämään tälle alueelle.

4 artikla

Kumpikin sopimuspuoli sitoutuu olemaan vaatimatta toiselta sopimuspuolelta 2 artiklassa tarkoitetun määräajan jälkeen minkäänlaisia korvauksia, jotka johtuvat siitä, että 1 artiklassa tarkoitetut alueet ovat olleet Sosialististen Neuvostotasavaltain Liiton hallinnassa taikka siitä, että nämä alueet tämän sopimuksen mukaisesti palautetaan Suomen Tasavallan täysivaltaiseen hallintaan.

5 artikla

Tämä sopimus on ratifioitava ja tulee voimaan ratifioimisasiakirjojen vaihtamispäivästä lukien. Ratifioimisasiakirjojen vaihto tapahtuu Helsingissä mahdollisimman lyhyen ajan kuluessa.

Edellä esitetyn vakuudeksi ovat ylempänä mainitut valtuutetut allekirjoittaneet tämän sopimuksen ja sen sineteillään vahvistaneet.

Tehtiin Moskovassa 19 päivänä syyskuuta 1955 kahtena suomen- ja venäjänkielisenä kappaleena, ja ovat molemmat tekstit yhtä todistusvoimaiset.

Lähde: Suomen asetuskokoelman sopimussarja: Ulkovaltain kanssa tehdyt sopimukset 1955, n:o 34.

Liite E

Neuvostoliiton hallituksen Suomen hallitukselle 30.10.1961 esittämä nootti

Neuvostoliiton hallitus esittää kunnioituksensa vakuutuksen Suomen hallitukselle ja katsoo aiheelliseksi kääntyä sen puoleen seuraavan kysymyksen johdosta.

Neuvostoliiton hallitus on jo useaan otteeseen kiinnittänyt niin Suomen hallituksen kuin myös muiden valtioiden hallitusten huomiota siihen huolestuttavaan tilanteeseen, joka on muodostumassa Länsi-Saksassa, missä saksalainen militarismi jälleen nostaa päätään ja kerää voimiaan. Länsi-Saksa on kiihtyvällä vauhdilla muuttumassa sodanuhkan pesäkkeeksi Euroopassa ja myös sen pohjoislohkolla.

Saksan Liittotasavaltaan on jo nyt luotu uudelleen suurilukuinen vakinainen armeija, Bundeswehr. Tätä armeijaa varustetaan uudenaikaisimmilla aseilla. Kuten Hitlerin hallituskauden surullisina aikoina, niin nytkin suuret teollisuusyritykset ja teknilliset tutkimuskeskukset sekä miljoonat työläiskädet on alistettu Saksan Liittotasavallassa palvelemaan yhtä tehtävää: Bundeswehrin kasvavien sotilaallisten tarpeiden tyydyttämistä.

Tätä vaarallista sotakoneistoa ohjaamaan on asetettu entisiä hitleriläisiä kenraaleja ja upseereja, joiden nimiä inholla muistavat niin venäläiset kuin ranskalaiset, tsekkiläiset ja tanskalaiset, puolalaiset ja norjalaiset sekä monet muut Euroopan kansat, jotka ovat julmasti kärsineet näiden pyöveleiden toiminnasta.

Voitanee sanoa, että nämä entiset hitleriläiset ovat nyt parantaneet tapansa ja kuolettavan aseen asemesta pitävät rauhanpalmua käsissään. Valitettavasti asianlaita on aivan toisin. Bundeswehrin johtajat esiintyvät kuten aikaisemminkin aktiivisesti militarismin ja revanshismin pohjalta, pakottaen maansa ja sen liittolaiset sotilaallisiin seikkailuihin ja tuhotekoihin, jotka kohdistuvat ensikädessä Saksan Liittotasavallan naapurivaltioihin.

Tähän rauhaa vaarantavaan toimintaan osallistuvat myös Saksan Liittotasavallan valtiomiehet, jotka kaikin

tavoin suosivat entisiä hitleriläisiä ja usein itsekin esiintyvät revanshistien monilukuisissa kokouksissa aloitteentekijöinä. Näin ollen ei ole pelkkä sattuma, että militarismin ja revanshismin riehunta on nykyisin saanut niin suuret mittasuhteet Saksan Liittotasavallassa.

Lännessä on joillakin ollut aikoinaan sellaisia naiiveja harhakuvitelmia, että Pohjois-Atlantin liiton puitteet eivät antaisi Bundeswehrille mahdollisuutta paisua yli »järkevien» mittojen ja että NATOn avulla voitaisiin toteuttaa Saksan Liittotasavallan jälleenvarustelun »ankara» valvonta. Todellisuus on saattanut nämä lyhytnäköiset poliitikot naurunalaisiksi. Saksan Liittotasavallan armeija on tällä hetkellä NATOn ensisijainen iskuvoima Euroopassa ja on lukumäärältään suurempi kuin minkään muun sen Euroopassa olevan liittolaisen armeija. »Voimakkaan oikeudella» Bundeswehrin kenraalit ja upseerit ovat vahvoissa asemissa NATOn esikunnissa eikä enää ole kysymys mistään heidän toimintansa valvonnasta, vaan siitä, että he itse valvoisivat ja komentaisivat NATOa. Tästähän on kaunopuheisena todistuksena se tukikohtien ja tukipisteiden »hiljainen miehitys», jonka Bundeswehrin joukko-osastot ovat suorittaneet Englannissa, Ranskassa ja muissa NATOn eurooppalaisissa jäsenvaltioissa.

Saksalaiset militaristit, jotka viime sodan vuosina säälimättömästi polkivat jalkoihinsa Ranskan, Tanskan, Norjan ja muiden Euroopan kansojen kansallisia arvoja, esiintyvät nyt ulkokultaisesti uusina Euroopan valtioiden turvallisuuden »puolustajina».

Länsisaksalainen sotilasjuntta pyrkii NATOn lipun suojassa saamaan haltuunsa kaikkein tuhoisimman aseen – vetypommin, ja nämä vaaralliset pyrkimykset saavat Saksan Liittotasavallan hallituksen täyden tuen. Vielä hiljattain, vain muutama vuosi sitten, liittokansleri ilmoitti juhlallisesti, että hän vastustaa »ydinasekerhon» jäsenluvun lisäämistä ja että Saksan Liittotasavalta ei ole anonut ydinaseiden luovuttamista sen käyttöön. Nyt Adenauer sen sijaan itsepintaisesti vaatii tämän kuolemaa tuottavan aseen luovuttamista entisten hitleriläisten militaristien ja revanshistien käsiin.

Nyt länsisaksalainen sotilasjuntta johtaa jo NATOn esikunnissa. Voidaan aavistaa, missä sävyssä Bonnin poliitikot ja sotilaat esiintyvät, kun Bundeswehr sen

lisäksi, että se on lukumääräisesti edellä NATOn jäsenvaltioiden armeijoista, saavuttaa niiden tason myös ydinaseistuksessa.

Tällainen kehityksen kulku Länsi-Saksassa on tietenkin ollut mahdollinen vain Saksan militarismin suosimiseen perustuvan politiikan seurauksena, politiikan, jota USA, Englanti ja Ranska alkoivat noudattaa pian toisen maailmansodan päättymisen jälkeen.

Bonnin sotilasjuntta kiinnittää erikoista huomiota Pohjois-Euroopan alueeseen. Jo nyt ovat sellaiset maat kuin Norja ja Tanska, jotka toisen maailmansodan aikana olivat Saksan miehittämiä, joutuneet uudelleen vedetyiksi länsisaksalaisen militarismin sotilaalliseen ja poliittiseen vaikutuspiiriin.

Norja on myöntänyt Länsi-Saksalle oikeuden käyttää maan alueella olevia sotilastukikohtia sekä rakentaa varastoja Länsi-Saksan sotalaivastolle. Tällaisia oikeuksia Bundeswehr on saanut myös Tanskan alueella sijaitseviin tukikohtiin ja varastoihin. On kuvaavaa, että näitä varastoja järjestettäessä monissa tapauksissa käytetään samoja laitteita ja rakennuksia, jotka ovat jääneet hitleriläisten miehitysjoukkojen jäljiltä. Tällä tavoin Bundeswehr kulkee aivan avoimesti Hitlerin Wehrmachtin jälkiä.

Bundeswehrin upseerit työskentelevät NATOn pohjoisen vyöhykkeen esikunnassa Kolsås'issa Oslon lähellä. Bonnin upseerit ja kenraalit ovat saaneet mahdollisuuden tarkastaa norjalaisia ja tanskalaisia joukko-osastoja ja sotilaallisia kohteita. Länsisaksalaisten, norjalaisten ja tanskalaisten sotalaivojen taisteluvalmiutta kehitetään yhteisesti, viimeistellen tällöin niiden yhteistoimintaa ja käyttäen Norjan ja Tanskan alueille perustettuja NATOn sotilaslaitteita. On syytä huomauttaa, että näiden yhteisten sotaharjoitusten aikana ei ole edes yritetty peittää niiden SNT-Liiton vastaista aggressiivista luonnetta.

Norja ja Tanska, joiden hallitukset vuonna 1947 juhlallisesti selittivät tekevänsä kaiken voitavansa Saksan militarismin ja sen sotakoneiston uudelleen syntymisen estämiseksi, ottavat tällä hetkellä välittömästi osaa Länsi-Saksan sotilaspotentiaalin jälleenrakentamiseen ja lisäämiseen. Viime vuoden lopussa tällainen avunantotoiminta järjestettiin Saksan Liittotasavallan ja Norjan

hallitusten välillä julkisella sopimuksella, jonka mukaan Norja tulee valmistamaan Bundeswehrille ampumatarvikkeita, torpedoveneitä, sukellusveneiden torjunta-aseita ja muuta aseistusta. Tanskan sotateollisuus on myös aktiivisesti kytkeytynyt Länsi-Saksan armeijalle tärkeiden ampumatarvikkeiden ja aseistuksen tuotantoon.

Rinnan mainittujen sotilaallisten yhteistoimintamuotojen tehostamisen kanssa Saksan Liittotasavallan ja NATOn skandinaavisten jäsenmaiden välillä valmistellaan tällä hetkellä tarmokkaasti kaikkien Länsi-Saksan ja Tanskan aselajien ns. yhteistä sotilasjohtoa Itämeren alueella, johon kaikesta päättäen Norjakin muodossa tai toisessa aikoo osallistua. Tässä yhteydessä Tanskan hallitus yrittää puolustella sanotun yhteisjohdon kyhäämistä sillä, että Tanskan ja Saksan Liittotasavallan asevoimia ei yhdistetä muka bilateraalisella pohjalla, vaan »NATOn turvissa», jolloin komentopaikoille määrättäisiin tanskalaisia upseereita. Kuitenkaan ei ole epäilystäkään siitä, että yhteisen sotilasjohdon perustamiseen tähtäävän suunnitelman toteuttaminen missä tahansa muodossa tulee merkitsemään uutta askelta NATOn skandinaavisten jäsenmaiden asevoimien alistamiseksi palvelemaan Länsi-Saksan militarismin revanshistisia aikeita Pohjois-Euroopassa ja Itämeren alueella.

Länsisaksalaiset militaristit eivät salaa, että he aikovat tehdä Itämerestä sotilaallisen ponnahduslaudan. Tästä johtuen Bonnin revanshistisissa suunnitelmissa osoitetaan Itämeren alueelle aivan poikkeuksellista huomiota. Saksan Liittotasavallan sotalaivasto on jo tullut voimakkaimmaksi laivastoksi Itämeren länsiosassa. Sen sijaan että Länsi-Saksan jälleenvarustamisen ensi vuosina Itämerelle oli sijoitettu vähemmän kuin puolet tämän maan sotalaivastosta, siellä sijaitsee tällä hetkellä jo kolme neljännestä Saksan Liittotasavallan sota-aluksista. Saksan Liittotasavallan laivaston esikunta on siirretty Pohjanmeren rannalta Flensburgiin Itämeren rannalla. Tällä hetkellä puhutaan yhä useammin Länsi-Saksan laivaston varustamisesta ohjus- ja ydinaseilla.

Näin ollen asiat kehittyvät siihen suuntaan, että Länsi-Saksan militaristit, käyttämällä hyväkseen laivastonsa sekä muiden aselajiensa hallitsevaa asemaa Itämeren alueella, tulevat sanelemaan tahtonsa tämän alueen valtioille, jotka on sidottu heihin »liittolaissuhteillaan» NATOn välityksellä. Ei ole vaikeata aavistaa, mihin tällainen Saksan Liittotasavallan militaristien diktaatti tulee johtamaan. Jos esim. Tanska vaarallisena hetkenä ei haluaisi tukea revanshisteja heidän seikkailussaan, niin ne toimenpiteet, jotka on jo toteutettu sen asevoimien alistamiseksi länsisaksalaisen sotilasjohdon alaisuuteen, eivät sallisi sen toteuttaa tahtoaan ja se joutuisi väistämättömästi ottamaan osaa hyökkäykseen. Ei voi myöskään edellyttää, että sodan syttyessä entiset hitleriläiset amiraalit antaisivat heille alistetuille tanskalaisille sota-aluksille luvan luopua alistussuhteestaan ja kieltäytyä taistelukäskyjen noudattamisesta.

Voitaisiin esittää vielä lukuisia seikkoja, jotka todistavat voimaperäisestä Länsi-Saksan sotilaspoliittisen tunkeutumisen jouduttamisesta Pohjois-Euroopassa ja Itämeren alueella, mikä horjuttaa rauhan ja levollisuuden perusteita tällä alueella. Kuitenkin jo yllä luetellut tosiseikat riittävät sen johtopäätöksen tekemiseen, että Pohjois-Eurooppa ja Itämeren alue, jotka jo pitkän ajan ovat säilyneet suhteellisen levollisena ja rauhallisena alueena, on vedetty länsisaksalaisen militarismin vaarallisten sotilaallisten valmistelujen vaikutuspiiriin, minkä seurauksena ne voivat muuttua sotaselkkauksen potentiaaliseksi pesäkkeeksi.

Kaikki nämä sotilaalliset valmistelut, joita NATOn blokki ja ensikädessä länsisaksalainen militarismi toteuttavat Pohjois-Euroopassa, toimeenpannaan täysin Norjan ja Tanskan hallitusten tieten ja niiden suostumuksella. Tähän saakka näiden maiden hallitukset ovat, sen sijaan että katsoisivat totuutta silmiin, vastauksissaan Neuvostoliiton hallitusten oikeudenmukaisiin varoituksiin viitanneet siihen, että ne arvioivat tilanteen kehitystä Länsi-Saksassa toisella tavalla ja väittäneet, että Saksan Liittotasavallan osallistuminen NATOon muka jo sinänsä merkitsee sen rauhanomaisen ja demokraattisen kehityksen taetta. Mutta eivätkö Saksan Liittotasavallan kuumeinen militarisointi, Bonnin vaatimukset Bundeswehrin varustamiseksi ydinaseilla ja revanshismin riehunta todista tällaisten väitteiden olevan täysin pohjaa vailla.

Myöskin Ruotsin johtavat piirit usein aliarvioivat Saksan Liittotasavallan Pohjois-Euroopassa suorittamien

sotilaallisten valmistelujen vaarallisuuden. Ruotsin viralliset edustajat, joiden puheisiin tällä alueella suhtaudutaan tarkkaavaisesti, ovat toistuvasti ilmoittaneet pyrkivänsä rauhan ja levollisuuden säilyttämiseen Itämeren alueella. He eivät ole kuitenkaan tähän mennessä korottaneet ääntään sen puolesta, että Pohjois-Eurooppa olisi suojattava länsisaksalaisten revanshistien intriigeiltä. Kaiken lisäksi puolueettoman Ruotsin sotilaspiirit asettuvat kosketukseen Bonnin sotilasjuntan kanssa, ja Ruotsin teollisuusyhtymät valmistavat Bundeswehrille aseistusta, edistäen siten Saksan Liittotasavallan jatkuvaa militarisoitumista.

Ei voida myöskään olla toteamatta sitä, että eräät Suomen lehdet, jotka ovat tiettyjen piirien äänitorvena, aktiivisesti tukevat NATOn jäsenmaiden vaarallisia sotilaallisia valmisteluja ja siten, vastoin Suomen omaksumaa ulkopoliittista suuntausta, myötävaikuttavat sotapsykoosin levittämiseen. Nämä piirit vääristelevät Neuvostoliiton hallituksen rauhanomaisia ehdotuksia ja ottavat vapauden esittää Neuvostoliitolle epäystävällisiä lausuntoja, mikä on ristiriidassa Suomen rauhansopimuksen sekä SNT-Liiton ja Suomen Tasavallan välillä ystävyydestä, yhteistoiminnasta ja keskinäisestä avunannosta tehdyn sopimuksen kanssa.

Kuten tunnettua Suomi on itsekin osallistunut sotaan Hitlerin Saksaa vastaan, ja Suomen kansa on omilla hartioillaan tuntenut hitleriläisten miehittäjien sotilassaappaan painon. Hitleriläisten suorittama Rovaniemen tuhoaminen on, kuten monen muunkin Euroopan kaupungin tuhoaminen, vakava varoitus niille, jotka nyt – tietoisesti tai tietämättään – sulkevat silmänsä Saksan elvytetyn militarismin ja revanshismin taholta uhkaavalta vaaralta, maan, jonka sotilaalliset valmistelut Pohjois-Euroopan ja Itämeren alueella uhkaavat suoranaisesti Suomenkin turvallisuutta.

Neuvostoliiton hallitus on jo moneen kertaan ilmoittanut, että skandinaavisten NATOn jäsenmaiden lujittuvat sotilaspoliittiset yhteydet Saksan Liittotasavaltaan edistävät Länsi-Saksan aggressiivisten ja revanshistisen piirien lisääntyvää voimistumista. Pyrkien rauhan säilyttämiseen Pohjois-Euroopassa ja huolehtien tämän alueen kansojen kohtalosta, Neuvostoliitto katsoo aiheelliseksi uudelleen varoittaa, että sitomalla itsensä

länsisaksalaiseen sotilasjunttaan nämä maat ovat vaarassa joutua vastoin tahtoaan suoranaisiksi kanssasyyllisiksi Bonnin militaristisen piirien rikollisten aikeiden toteuttamiseen ja voivat joutua vedetyiksi mukaan sellaiseen länsisaksalaisten kenraalien seikkailuun, joka on ristiriidassa näiden maiden omien kansallisten etujen kanssa ja aiheuttaa niille mitä raskaimmat seuraamukset.

Ottaen huomioon sen rauhaan kohdistuvan uhkan, joka on kasvamassa länsisaksalaisten militaristien taholta, sekä varteenottaen Hitlerin hyökkäyksen uhriksi joutuneiden kansojen edut, Neuvostoliiton hallitus on viime vuosien kuluessa toistuvasti ehdottanut ja ehdottaa nytkin rauhansopimuksen solmimista Saksan kanssa, joka sopimus varmasti suojelisi Euroopan kansojen elämän ja turvallisuuden. Tämä sopimus vahvistaisi ne Saksan valtiolliset rajat – myös molempien Saksan valtioiden rajan – joiden tarkistusta länsisaksalaiset revanshistit niin vaativat.

Saksan rauhansopimuksen solmiminen johtaisi Länsi-Berliinin aseman normalisoitumiseen tämän sopimuksen pohjalla. Sillä eihän voida pitää normaalina sellaista tilannetta, että tämä kaupunki on edelleenkin miehitettynä, kuten 16 vuotta sitten toisen maailmansodan päättyessä. Ei voida myöskään hyväksyä sitä, että NATOn johtavat suurvallat käyttävät Länsi-Berliiniä provokaatioiden, tuhotöiden ja vakoilun järjestämiseen Neuvostoliittoa ja muita rauhaarakastavia valtioita vastaan.

Neuvostoliiton hallituksen esittämiä rauhaaedistäviä ehdotuksia Saksan rauhansopimuksen viipymättömästä solmimisesta ja Länsi-Berliinin aseman normalisoimisesta tällä pohjalla ovat useat sodassa Hitlerin Saksaa vastaan suunnattomia menetyksiä kärsineet valtiot täydellisesti ymmärtäneet ja kannattaneet.

Toinen entisen Saksan valtakunnan oikeuksien perijöistä, Saksan Demokraattinen Tasavalta, joka on täysin täyttänyt Potsdamin päätöksistä johtuvat natsismin ja militarismin perkaamista koskevat velvollisuutensa, on jo ilmoittanut suostuvansa allekirjoittamaan rauhansopimuksen ja täten lopettamaan surullisen luvun Saksan suhteissa muihin valtioihin.

Toisenlaisella, vihamielisellä tavalla suhtautuu Sak-

san Liittotasavallan hallitus ehdotuksiin Saksan kysymyksen rauhanomaiseksi järjestämiseksi. Bonnin militaristit vastustavat Saksan rauhansopimuksen solmimista, koska tämä riistäisi heiltä toiminnanvapauden kuumeisissa sotaisissa valmisteluissa ja valmentautumisessa sotilaallisiin provokatioihin ja selkkauksiin. Yhdysvaltojen, Englannin ja Ranskan hallitukset, jotka olivat Neuvostoliiton liittolaisia yhteisessä taistelussa hitleriläisiä hyökkääjiä vastaan, edistävät Adenauerin hallituksen revanshistisia ja militaristisia pyrkimyksiä torjuessaan järkevät ehdotukset Saksan rauhansopimuksen solmimisesta. Käyttäen hyväkseen NATOn johtavien suurvaltojen suojelusta Saksan Liittotasavallan hallitus provokatoorisella toiminnallaan Länsi-Berliinissä ja sotilaallisilla valmisteluillaan niin omalla alueellaan kuin NATO-liittolaistensa alueilla kärjistää tilannetta Euroopassa, ja seikkailunhaluisimmat Bonnin kenraalit menevät niin pitkälle, että yrittävät pelotella uuden sodan irtipäästämisellä.

Näissä olosuhteissa Neuvostoliiton hallitus ei voi tietenkään olla tekemättä tarpeellisia johtopäätöksiä. Ottaen huomioon aggressiivisen NATO-ryhmän ja Länsi-Saksan laajentuvat sotilaalliset valmistelut, Neuvostoliitto on jo ryhtynyt eräisiin tehokkaisiin toimenpiteisiin oman puolustuskykynsä ja liittolaistensa turvallisuuden vahvistamiseksi Varsovan sopimuksen mukaisten keskinäisten velvoitusten edellyttämällä tavalla.

Mutta, kuten edellä on esitetty, länsisaksalaisten militaristien ja revanshistien tunkeutuminen Pohjois-Eurooppaan ja Itämeren alueelle sekä heidän pyrkimyksensä käyttää tätä aluetta eräänä sotilaallisena tukialueena vuorossaan olevia sotaisia seikkailuja varten, koskee välittömästi Neuvostoliiton, samoin kuin myös Suomen Tasavallan turvallisuutta.

Ottaen huomioon edellä esitetyn, Neuvostoliiton hallitus kääntyy Suomen hallituksen puoleen ehdottaen konsultaatiota toimenpiteistä molempien maiden rajojen puolustuksen turvaamiseksi Länsi-Saksan ja sen kanssa liitossa olevien valtioiden taholta ilmenevän sotilaallisen hyökkäyksen uhkan johdosta, siten kuin tätä on edellytetty Neuvostoliiton ja Suomen kesken solmitussa sopimuksessa ystävyydestä, yhteistoiminnasta ja keskinäisestä avunannosta. Mainittujen neuvottelujen ajasta ja paikasta voitaneen sopia diplomaattiteitse.

Lähde: Ulkopoliittisia lausuntoja ja asiakirjoja 1961.

Liite F

Tiedonanto Novosibirskissä käydyistä keskusteluista 25.11.1961

Suomen hallituksen pyynnöstä keskustelivat marraskuun 24. päivänä 1961 Novosibirskissä Suomen Tasavallan Presidentti Urho Kekkonen ja Neuvostoliiton ministerineuvoston puheenjohtaja N. S. Hrushtshev Neuvostoliiton hallituksen Suomen hallitukselle lokakuun 30. päivänä 1961 jättämän nootin yhteydessä ilmenevistä kysymyksistä.

Keskusteluihin osallistuivat Suomen puolelta myös ulkoasiainministeri Ahti Karjalainen, Suomen Moskovan suurlähettiläs E. A. Wuori, Suomen ulkoasiainministeriön vt. kansliapäällikkö Jaakko Hallama ja presidentin kansliapäällikkö K. Westerholm ja Neuvostoliiton puolelta Neuvostoliiton varaulkoasiainministeri A. A. Sobolev, Neuvostoliiton Suomen suurlähettiläs A. V. Zaharov ja Neuvostoliiton ulkoasiainministeriön skandinavisen osaston päällikkö N. M. Lunjkov.

Neuvostoliiton ministerineuvoston puheenjohtaja N. S. Hrushtshev esitti Suomen Tasavallan Presidentille ne näkökohdat, jotka ovat pakottaneet Neuvostoliiton hallituksen kääntymään Suomen hallituksen puoleen jättämällä edellämainitun nootin. Hän korosti samalla, että tämän Neuvostoliiton ottaman askeleen on sanellut halu taata Neuvostoliiton rajojen turvallisuus. Nykyinen jännittynyt kansainvälinen tilanne pakotti Neuvostoliiton turvautumaan kaikkiin käytettävissä oleviin keinoihin ja mahdollisuuksiin taatakseen turvallisuutensa ja suorittamaan välttämättömät toimenpiteet varustautuakseen erittäinkin saksalaisten militaristien taholta mahdollisesti Itämeren alueella ja Suomen maa- tai ilmatilan kautta tapahtuvan hyökkäyksen torjumiseen. Neuvosto-

liiton ministerineuvoston puheenjohtaja tähdensi, että neuvostohallituksen mielestä olisi näiden näkökohtien valossa välttämätöntä suorittaa Suomen ja Neuvostoliiton välillä vuonna 1948 solmitun ystävyys-, yhteistoiminta- ja keskinäisen avunantosopimuksen nojalla sotilaallisia konsultaatioita Suomen ja Neuvostoliiton välillä.

Suomen Tasavallan Presidentti myönsi, että esitetyt näkökohdat sodan syttymisen mahdollisuudesta Euroopassa ovat varsin painavia. Hän kuitenkin kiinnitti huomiota siihen, että mainittujen konsultaatioiden aloittaminen voisi aiheuttaa tiettyä levottomuutta ja sotapsykoosia Skandinavian maissa. Sen vuoksi Suomen Tasavallan Presidentti esitti, että Neuvostoliitto ei pitäisi kiinni konsultaatioita tarkoittavasta ehdotuksestaan, jonka se teki lokakuun 30. päivänä jättämässään nootissa. Hän esitti tällöin mielipiteenään, että kysymyksen ratkaisu tällä tavoin olisi omiaan rauhoittamaan yleistä mielipidettä koko Skandinaviassa ja johtaisi sotilaallisten valmistelujen tarpeen vähenemiseen ei vain Suomessa ja Ruotsissa vaan myös NATO:on kuuluvissa Norjassa ja Tanskassa.

Samalla Suomen Tasavallan Presidentti totesi uskovansa siihen, että ellei yleinen tilanne kärjisty, kysymyksen ratkaisu hänen ehdottamallaan tavalla vastaisi myös Neuvostoliiton turvallisuusnäkökohtia.

[1] Neuvostoliittolaisessa versiossa mainitaan suomalaiset osanottajat Neuvostoliittolaisten jälkeen. Sanamuoto Suom. huom. Izvestijan (25.11.1961) mukaan.

Neuvostoliiton ministerineuvoston puheenjohtaja N. S. Hrushtshev sanoi pitävänsä suuressa arvossa Suomen Tasavallan Presidentin poliittista kokemusta sekä luottavansa hänen hyvään tahtoonsa ja kykyynsä ylläpitää ja vahvistaa Paasikiven-Kekkosen ulkopoliittista linjaa, Suomen puolueettomuslinjaa, jota Neuvostoliitto kannattaa. Hän lausui, että neuvostohallitus katsoo voivansa siirtää esittämänsä sotilaalliset konsultaatiot. Samalla ministerineuvoston puheenjohtaja N. S. Hrushtshev esitti neuvostohallituksen puolesta toivomuksen, että ottaen huomioon niin Neuvostoliiton kuin Suomenkin kiinnostuksen rajojensa turvallisuuden takaamiseen, Suomen hallitus puolestaan tarkasti seuraa tilanteen kehitystä Pohjois-Euroopassa ja Itämeren alueella ja, jos osoittautuu välttämättömäksi, esittää neuvostohallitukselle käsityksiään tarpeellisten toimenpiteiden suorittamisesta.

Lähde: Ulkopoliittisia lausuntoja ja asiakirjoja 1961.

Liite G

SOPIMUS

yhteistyöstä Suomen Tasavallan ja Keskinäisen Taloudellisen Avun Neuvoston välillä

Suomen Tasavalta ja Keskinäisen Taloudellisen Avun Neuvosto,

lähtien Suomen Tasavallan ja Keskinäisen Taloudellisen Avun Neuvoston jäsenmaiden noudattamasta rauhanomaisen rinnakkaiselon politiikasta erilaisia yhteiskunnallisia ja valtiollisia järjestelmiä edustavien valtioiden välillä,

todeten, että Keskinäisen Taloudellisen Avun Neuvoston peruskirja vahvistaa Keskinäisen Taloudellisen Avun Neuvoston jäsenmaiden olevan valmiita kehittämään taloudellisia yhteyksiä muihin maihin tasavertaisuuden, molemminpuolisen hyödyn ja sisäisiin asioihin puuttumattomuuden pohjalla,

haluten edistää molemminpuolin edullista monenkeskistä taloudellista ja tieteellis-teknistä yhteistyötä Suomen Tasavallan ja Keskinäisen Taloudellisen Avun Neuvoston jäsenmaiden välillä,

vakuuttuneina siitä, että tämän yhteistyön kehittäminen kansainvälisen työnjaon pohjalla edesauttaa taloudellisen ja teknisen kehityksen nopeutumista Suomen Tasavallassa ja Keskinäisen Taloudellisen Avun Neuvoston jäsenmaissa samoin kuin Yhdistyneiden Kansakuntien peruskirjassa ilmaistujen päämäärien saavuttamista,

ovat päättäneet tehdä sopimuksen seuraavasta:

1 artikla

1. Tämän sopimuksen tarkoituksena on kehittää monenkeskistä taloudellista ja tieteellisteknistä yhteistyötä Suomen Tasavallan ja Keskinäisen Taloudellisen Avun Neuvoston jäsenmaiden välillä.

2. Tämän sopimuksen mukaista yhteistyötä suoritetaan Suomen Tasavaltaa ja Keskinäisen Taloudellisen

Avun Neuvoston jäsenmaita keskinäisesti kiinnostavissa kysymyksissä talouselämän eri aloilla, mukaan lukien teollisuus, tiede ja tekniikka.

2 artikla

1. Tämän sopimuksen 1 artiklassa mainitun monenkeskisen taloudellisen ja tieteellis-teknisen yhteistyön kehittämismahdollisuuksien järjestelmällistä tutkimista ja tämän yhteistyön toteuttamiseen tähtäävän toiminnan järjestämistä varten perustetaan Suomen Tasavallan ja Keskinäisen Taloudellisen Avun Neuvoston yhteistyökomissio, josta jäljempänä käytetään nimitystä »yhteistyökomissio».

2. Yhteistyökomissio muodostuu Suomen Tasavallan edustajista, jotka Suomen Tasavallan Presidentti nimittää, sekä Keskinäisen Taloudellisen Avun Neuvoston jäsenmaiden edustajista, jotka näiden maiden asianomaiset elimet nimittävät.

3 artikla

1. Tehtäviensä suorittamista varten yhteistyökomissio voi tehdä suosituksia Suomen Tasavallalle ja Keskinäisen Taloudellisen Avun Neuvoston jäsenmaille taloudellista ja tieteellisteknistä yhteistyötä koskevissa kysymyksissä sekä tehdä päätöksiä järjestely- ja menettelytapakysymyksistä.

2. Yhteistyökomissio tekee suositukset ja päätökset Suomen Tasavallan ja Keskinäisen Taloudellisen Avun Neuvoston asiasta kiinnostuneiden jäsenmaiden suostumuksella.

3. Suomen Tasavallan ja Keskinäisen Taloudellisen Avun Neuvoston asiasta kiinnostuneiden jäsenmaiden hyväksymät yhteistyökomission suositukset toteutetaan niiden itsensä, niiden elinten, järjestöjen ja laitosten kesken tehtävillä monenkeskisillä tai kahdenkeskisillä sopimuksilla tai muussa niiden sopimassa järjestyksessä.

4 artikla

Suomen Tasavalta ja Keskinäisen Taloudellisen Avun Neuvoston jäsenmaat antavat yhteistyökomissiolle tarvittavaa apua sen työssä ja luovuttavat yhteistyökomission siitä sopiessa tälle komissiolle sen tehtävien suorittamiseksi tarvitsemaa aineistoa ja informaatiota.

5 artikla

Yhteistyökomissio toimii tämän sopimuksen erottamattoman osan muodostavan ohjesäännön mukaisesti.

6 artikla

Tämän sopimuksen määräykset eivät vaikuta niihin Suomen Tasavallan ja Keskinäisen Taloudellisen Avun Neuvoston jäsenmaiden velvoituksiin, jotka johtuvat niiden jäsenyydestä kansainvälisissä järjestöissä sekä näiden maiden ja Keskinäisen Taloudellisen Avun Neuvoston tekemistä kansainvälisistä sopimuksista.

7 artikla

Tämän sopimuksen toteuttamisen yhteydessä mahdollisesti esilletulevat kysymykset ratkaistaan neuvotteluteitse Suomen Tasavallan ja Keskinäisen Taloudellisen Avun Neuvoston välillä osapuolten asianomaisten edustajien välityksellä.

8 artikla

1. Tämä sopimus alistetaan Suomen Tasavallan vahvistettavaksi ja sen jälkeen kun Keskinäisen Taloudellisen Avun Neuvoston jäsenmaat ovat sen hyväksyneet, Keskinäisen Taloudellisen Avun Neuvoston vahvistettavaksi.

Sopimus tulee voimaan 30 päivän kuluttua sen vahvistamisasiakirjojen vaihtopäivästä.

2. Suomen Tasavallan ja Keskinäisen Taloudellisen Avun Neuvoston siitä sopiessa tätä sopimusta yhteistyökomissiota koskevine ohjesääntöineen voidaan muuttaa tai täydentää tämän artiklan 1 kohdassa mainitussa järjestyksessä.

9 artikla

1. Sopimus on tehty rajoittamattomaksi ajaksi. Kumpikin sopimuspuoli voi kuitenkin irtisanoa sopimuksen ilmoittamalla siitä toiselle sopimuspuolelle vähintään kuutta kuukautta aikaisemmin.

Tällöin Suomen Tasavallan ja Keskinäisen Taloudellisen Avun Neuvoston jäsenmaiden hyväksymien yhteistyökomission suositusten pohjalla toteuttama yhteistyö jatkuu myös yllämainitun kuuden kuukauden määräajan kuluttua umpeen, ellei jokin tähän yhteistyöhön osallistuva maa vaadi sen lopettamista tai rajoittamista. Jos näin tapahtuu, Suomen Tasavallan ja Keskinäisen Taloudellisen Avun Neuvoston jäsenmaiden keskeisellä päätöksellä määritellään yhteistyön lopettamista tai rajoittamista koskevat määräajat ja ehdot.

2. Yhden sopimuspuolen sanoutuminen irti tästä sopimuksesta ei vaikuta niiden sopimusten voimassaoloon, jotka Suomen Tasavalta ja Keskinäisen Taloudellisen Avun Neuvoston jäsenmaat, niiden elimet, järjestöt ja laitokset ovat tehneet tämän sopimuksen 3 artiklan 3 kohdan mukaisesti.

Tehty Moskovassa 16 päivänä toukokuuta 1973 kahtena alkuperäisenä suomen- ja venäjänkielisenä kappaleena molempien tekstien ollessa yhtä todistusvoimaiset.

Lähde: Suomen asetuskokoelman sopimussarja: Ulkovaltain kanssa tehdyt sopimukset, 1973, n:o 39.

Lähdeviitteet

I

[1] Kansanrunouden ja kirjallisuuden vaikutuksesta nykyajan suomalaiseen nationalismiin ks. John A. Wuorinen, *Nationalism in Modern Finland* (New York, 1931; suom. *Suomalaisuuden historia* (Porvoo 1935) ja William A. Wilson, *Folklore and Nationalism in Modern Finland* (Bloomington & London 1976).

[2] Ks. D. G. Kirby (toim.), *Finland and Russia 1808–1920* (London 1975), s.12–22.

[3] Ks. *ibid.*, s. 80–81

[4] Ks. *ibid.*, s. 115–116.

[5] Vuosien 1907–17 sortokaudesta ks. *ibid.*, s. 123–139.

[6] Ks. Jane Degras (toim.), *Soviet Documents on Foreign Policy*, (London 1951–53) I, s.29.

[7] Ks. Jaakko Paavolainen, *Poliittiset väkivaltaisuudet Suomessa 1918 I–II*, (Helsinki, 1966–1967) ja *Vankileirit Suomessa 1918* (Helsinki 1971). Manfred Menger, *Die Finnlandpolitik des deutschen Imperialismus 1917–1918*, (Berlin 1974).

[8] Juhani Paasivirta, *Suomi vuonna 1918* (Porvoo 1957), Tuomo Polvinen, *Venäjän vallankumous ja Suomi 1917–1920 I* (Porvoo 1967) sekä C. Jay Smith, Jr., *Finland and the Russian Revolution, I 1917–1922* (Athens 1958).

[9] Ks. Tuomo Polvinen, *Venäjän vallankumous ja Suomi 1917–1920 II* (Porvoo 1971), John H. Wuorinen *A History of Finland* (New York 1956), s. 485–91.

[10] Ks. Keijo Korhonen, *Turvallisuuden pettäessä: Suomi neuvostodiplomatiassa Tartosta talvisotaan I, 1920–1932* (Helsinki 1966); Krister Wahlbäck, *Från Mannerheim till Kekkonen: huvudlinjer i finländsk politik 1917–1967* (Stockholm 1967), s. 54–61 ja 117–118; »Permanent Court of International Justice», Publications, Sér. B, *Collection of Advisory Opinions*, n:o 5 (Leyden 1923); Manley O. Hudson, »The Eastern Carelia Question» *American Journal of International Law* 18:1, 1924, 7–10, sekä Thorsten Kalijärvi, »The Question of East Carelia», *ibid.*, 93–97.

[11] Hyökkäämättömyydestä ja riitojen rauhanomaisesta ratkaisusta 21.1.1932 samoin kuin sovintomenettelystä Suomen ja Neuvostoliiton kesken 22.4.1932 ja tehtyjen sopimusten tekstit julkaistu *Suomen asetuskokoelmassa* (249/32).

[12] Ks. Risto Alapuro, *Akateeminen Karjala–Seura: Ylioppilasliike ja kansa 1920- ja 1930-luvulla*, (Helsinki 1973), Marvin Rintala, *Three Generations: The Extreme Right Wing in Finnish Politics* (Bloomington 1962).

[13] Ks. Linton Wells, *Blood on the Moon* (Boston 1937) ja Degras, *Soviet Documents on Foreign Policy II*, s. 448, 453–456, 469–470 ja 497–99.

[14] Ks. S. Hj. Rantanen, *Kuljin SKP:n tietä* (Keuruu 1958), ja Arvo Tuominen, *Sirpin ja vasaran tie*, *Kremlin kellot* sekä *Maan päällä ja alla* (Helsinki 1957–58).

[15] Keijo Korhonen, *Turvallisuuden pettäessä: Suomi neuvostodiplomatiassa Tartosta talvisotaan II, 1933–39* (Helsinki 1971).

[16] Degras, *Soviet Documents on Foreign Policy III*, s. 226.

[17] Suomen ja Neuvostoliiton välisistä neuvotteluista huhtikuun 1938 ja huhtikuun 1939 välisenä aikana ks. Juhani Suomi, *Talvisodan tausta I* (Helsinki 1973); Max Jakobson, *Diplomaattien talvisota. Suomi maailmanpolitiikassa 1938–40* (Porvoo 1955), s. 5–111, Väinö Tanner, *Olin ulkoministerinä talvisodan aikana* (7. p. Helsinki 1951).

[18] J. K. Paasikivi, *Toimintani Moskovassa ja Suomessa 1939–41* (Porvoo 1958) ja Karen Erickson Ørvik, *The Foreign Policy of Finland* (Washington 1967), s. 25.

[19] Tanner, *Olin ulkoministerinä talvisodan aikana*, s. 110.

[20] Loka- ja marraskuun suomalais-neuvostoliittolaisista neuvotteluista ks. Ulkoministeriö, *Suomen sinivalkoinen kirja, Suomen ja Neuvostoliiton välisten suhteiden kehitys syksyllä 1939 virallisten asiakirjojen valossa (Helsinki, 1940)*. Paasikivi, *Toimintani Moskovassa ja Suomessa 1939–41, I* s. 5–97; Tanner, *Olin ulkoministerinä talvisodan aikana*, s. 39–132; Jakobson, *Diplomaattien talvisota*, s. 218–260.

[21] Wuorinen, *A History of Finland*, s. 501–04.

[22] Allen A. Chew, *The White Death* (Lansing 1971). Ks. myös C. G. E. Mannerheim, *Muistelmat II*, s. 139–272, Stig Jägerskiöld, *Fältmarskalken: Gustaf Mannerheim 1939–41*, suom. *Talvisodan ylipäällikkö* (Helsinki 1975), s. 9–199.

[23] *Finland Reveals Her Secret Documents on Soviet Policy, March 1940–June 1941* (New York 1941), s. 40–44.

[24] Petsamon kysymykseen liittyvästä diplomaattisesta toiminnasta ks. H. Peter Krosby, *Finland, Germany, and the Soviet Union, 1940–41* (Madison 1968, suom. *Nikkelidiplomatiaa Petsamossa,* Helsinki 1966).

[25] Ks. H. Peter Krosby, *Suomen valinta 1941* (Helsinki 1967). Anthony F. Upton, *Finland in Crisis 1940–1941*, (suom. Välirauha, Helsinki 1965).

[26] Upton, *Finland in Crisis*, nimenomaan s. 235–60, väittää että Suomella olisi ollut muitakin vaihtoehtoja, nimenomaan puolueettomuus yhteistoiminnassa Ruotsin kanssa tai mukautuminen Neuvostoliiton politiikkaan.

[27] Jatkosodasta ks. Earl F. Ziemke, *The German Northern Theater of Operations 1940–1945* (Washington 1960), s. 137–291, C. G. E. Mannerheim, *Muistelmat II*, s. 321–466, Heinrichs, *Mannerheim Suomen kohtaloissa II*, s. 253–393, Tuomo Polvinen, *Suomi suurvaltojen politiikassa 1941–1944. Jatkosodan tausta,* (Porvoo, 1964), Waldemar Erfurth, *Der finnische Krieg 1941–1944* (Wiesbaden 1950, suom. *Suomi sodan myrskyssä 1941–1944*, Porvoo 1951), suom. painoksen s. 32–236. Suomen valtuuskunnansihteerin laatiman pöytäkirjan neuvotteluista on julkaissut *Thede Palm, The Finnish-Soviet Armistice Negotiations of 1944* (Stockholm 1971).

II

[1] Siirtoväen asuttamisongelmasta ks. Axel de Gadolin, *The Solution of the Karelian Refugee Problem in Finland* (Haag 1952) ja Keijo K. Kulha, *Karjalaiset Kanta-Suomeen: Karjalaisen siirtoväen asuttamisesta käyty julkinen keskustelu vuosina 1944–1948* (Jyväskylä 1969).

[2] Ks. Ziemke, *The German Northern Theater of Operations*, s. 292–310 (suom. *Saksalaisten sotatoimet Pohjolassa 1940–1945*, Porvoo 1963, s. 397–420), Mannerheim, *Muistelmat II*, s. 487–493, Erfurth, *Der finnische Krieg*, s. 282–321, (suom. *Suomi sodan myrskyssä* 1941–1944, s. 258–294), Hermann Hölter, *Armee in der Arktis: Die Operationen der deutschen Lappland-Armee* (Bad Nauheim 1953), s. 26–62; Lothar Rendulic, *Soldat in stürzenden Reichen* (München 1965), s. 366–375.

[3] Winston S. Churchill, *Closing the Ring* (Boston 1951), s. 397–400.

[4] Thede Palm, *Vägen till vapenvila* (Ekenäs 1972) s. 66; suom. Aseleponeuvottelut maaliskuussa ja syyskuussa 1944, Jyväskylä 1973).

[5] *Ibid.*, s. 113, 114.

[6] Sotakorvauskysymyksestä ks. Jaakko Auer, *Suomen sotakorvaustoimitukset Neuvostoliitolle: Tutkimus tavaroiden luovutusohjelmista, niiden toteuttamisesta ja hyvityshinnoista* (Porvoo 1956), Ilmari Harki, *Sotakorvausten aika* (Jyväskylä 1971) ja Nils Meinander, *Tungt skadestånd: Vad krigsskadeståndet till Ryssland innebär för Finlands folkhushåll* (Helsinki 1946).

[7] Olavi Lounasmeri, »Finnish War Reparations», *Bank of Finland Monthly Bulletin*, 26:1 1–12 (1952), 21.

[8] John H. Wuorinen, *The New York Times*issä 12.8.1952.

[9] Bruno Suviranta, *The Completion of Finland's War Indemnity* (Helsinki 1952), s. 1–2, ja Lounasmeri, »Finnish War Reparations», s. 22.

[10] *U. S. News & World Report*, 37:7 (15.8.1952), 30.

[11] Suviranta, *The Completion of Finland's War Indemnity*, s. 4.

[12] Ks. esim. Elsa Kruse, »Finland and the Tightrope Act», *The Christian Science Monitor Magazine*, 24.9.1949, s. 2, ja Wendy Hall, »The Finnish Tightrope», *The Fortnightly*, 170 (1951), 729–735.

[13] Raymond Daniellin artikkeli ilmestyi *The New York Times Magazine*ssa 22.5.1949, s. 11 seurr.

[14] Churchill, *Closing the Ring*, s. 398.

[15] Auer, *Suomen sotakorvaustoimitukset Neuvostoliitolle*, s. 72.

[16] *Bank of Finland Monthly Bulletin*, 22: 7–8 (1948), 28.

[17] Auer, *Suomen sotakorvaustoimitukset Neuvostoliitolle*, s. 328.

[18] Taulukko on laadittu Auerin teokseen (s. 262–71) sisältyvien tilastojen pohjalta.

[19] Ks. Reijo Ahtokari, *Asekätkentäjuttu* (Porvoo 1971).

[20] Jan-Magnus Jansson, *Grundlagsutskottets funktioner vid Riksdagarna 1939–1952* (Helsinki 1954), s. 139–145.

[21] Yrjö Soini, *Kuin Pietari hiilivalkealla. Sotasyyllisyysasian vaiheet 1944–1949* (8. painos, Helsinki 1966), Jukka Tarkka, *13. artikla* (Porvoo 1977).

[22] *The New York Times* 22.2.1946.

[23] Tästä ks. Heinrichs, *Mannerheim Suomen kohtaloissa II*, s. 431–442, Tarkka, *13. artikla*, Soini, *Kuin Pietari hiilivalkealla* s. 158,159.

[24] Urho Kekkonen, *Neutrality* (London 1970), s. 32–37.

[25] Ivan Maisky, *Memoirs of a Soviet Ambassador. The War: 1939–43* (New York 1967), s. 46.

[26] *The New York Times* 18.11.1944.

[27] Juho Kusti Paasikivi, *Paasikiven linja I. Puheita vuosilta 1944–1956* (Porvoo 1956), s. 9–12. Ks. myös Katarina Brodin, *Finlands utrikespolitiska doktrin: En innehållsanalys av Paasikivis och Kekkonens uttalanden åren 1944–1968* (Stockholm 1971).

[28] *The New York Times* 18.11.1944.

[29] J. Hampden Jackson, »Finland since the Armistice», *International Affairs* 24:4 (1943), 506.

[30] Ernst von Born, *Levnadsminnen* (Helsinki 1954), s. 390.

[31] *The New York Times* 10.10.1944.

[32] »Patch on the Armistice», *Newsweek* 25:1 (1.1.1945), 40.

[33] Anthony F. Upton, *Communism in Scandinavia and Finland: Politics of Opportunity* (Garden City 1973), s. 244–45.

[34] Sigyn Alenius, *Finland efter vapenstilleståndet 1944* (Helsinki 1947), s. 26.

[35] *The New York Times* 3.3.1945.

[36] Siteerattu *ibid.*, 13.3.1945.

[37] Siteerattu *ibid.*, 17.3.1945.

[38] Paasikivi, *Paasikiven linja I*, s. 13–16.

[39] Mukaan luettuna yksi ruotsalaisen vasemmiston edustajanpaikka.

[40] Suomen eduskuntavaalien tuloksista vuoteen 1970 ks. Jaakko Nousiainen, *The Finnish Political System* (Cambridge 1971), s. 180, 181.

[41] Alenius, *Finland efter vapenstillståndet*, s. 18–20.

[42] Tästä ks. Reijo Ahtokari, *Punainen Valpo: Valtiollinen poliisi Suomessa »vaaran vuosina»* (Helsinki 1969).

[43] Upton, *Communism in Scandinavia and Finland*, s. 259; Alenius, *Finland efter vapenstilleståndet*, s. 30; *The New York Times* 11.11.1946.

[44] Liittoutuneiden (Neuvostoliiton) valvontakomission toiminnasta ks. Aulis Blinnikka, *Valvontakomission aika* (Porvoo 1969).

[45] *The New York Times* 22.9.1945.

[46] *Ibid.*, 30.4.1946.

[47] Max Jakobson, *Finnish Neutrality: A Study of Finnish Foreign Policy Since the Second World War* (New York 1969), s. 22–32, (suom. *Kuumalla linjalla*, 3. p. Porvoo 1968).

[48] *The New York Times* 16.8.1946.

[49] Enckellin puhe julkaistiin *Helsingin Sanomissa* 16.8.1946.

[50] V. M. Molotov, *Problems of Foreign Policy: Speeches and Statements, April 1945 – November 1948* (Moskova 1949), s. 124, 125. Ks. myös *The New York Times* 17.8.1946.

[51] Jakobson, *Finnish Neutrality*, s. 28 (Kuumalla linjalla s. 51), ja *The New York Times* 2.9.1946.

[52] *The New York Times* 30.8.1946.

[53] *Ibid.*, 31.8.1946.

[54] Lyhyt analyysi rauhansopimuksesta ks. Erik Castrén, »Peace Treaties and Other Agreements made by Finland» teoksessa *Finnish Foreign Policy: Studies in Foreign Politics* (Helsinki 1963), s. 59–61.

[55] Upton, *Communism in Scandinavia and Finland*, s. 284–295, ja Jansson, *Grundlagsutskottets funktioner vid Riksdagarna* 1939–1952, s. 296, 299, 300 ja 322.

[56] Upton, *Communism in Scandinavia and Finland*, s. 294.

[57] Suomen neuvotteluvaltuuskunnan sihteerinä toimineen suomalaisen juristin sopimuksen analysoimisesta ks. Tauno Suontausta, »Fördraget mellan Finland og Sovjetunionen», *Nordisk tidsskrift for international ret* 18: 2–3 (1947–48), 75–84.

[58] *The New York Times* 14.2.1947.

[59] Ks. Jakobson, Kuumalla linjalla, s. 192. Suomen YK-jäsenyyden ensimmäistä kuusivuotiskautta käsittelee Jaakko Ilvessalo, »Finland and the Great Problems of the United Nations», *Finnish Foreign Policy*, s. 113–127.

[60] *The New York Times* 20.9.1954.

[61] Paasikivi, *Paasikiven linja I*, s. 192–194.

[62] Urho Kekkonen, *Puheita ja kirjoituksia II*, s. 142.

III

[1] Ks. esim. John L. Snell, *Illusion and Necessity* (Boston 1963), erit. s. 128–130, 140 ja 172–175.

[2] Nikita S. Khrushchev, *Krushchev Remembers: The Last Testament* (Boston 1974), s. 223–224, (suom. Hruštšev muistelee, Porvoo 1971).

[3] J.O. Söderhjelm, *Tre resor till Moskva* (Helsinki 1970), s. 93 ja 101 (suom. *Kolme matkaa Moskovaan*, Tampere 1970, s. 115).

[4] Ks. presidentti Kekkosen puhetta 4.4.1973 (*Finnish Features*, n:o 6/1973, julk. Suomen ulkoasiainministeriön lehdistötoimisto).

[5] Ks. Söderhjelm, *Tre resor till Moskva* (suom. laitoksessa s. 99).

[6] Kekkosen mukaan, (ks. edellä, alaviite 4).

[7] Neuvostoliiton ja Unkarin välisen sopimuksen teksti liitteenä Söderhjelmin em. teokseen (suom. painos, s. 219–221). Ks. myös *Ulrich H. E. Wagner, Finnlands Neutralität:* (Hamburg-Volksdorf 1974), s. 198, 199.

[8] Ks. Söderhjelm, *Tre resor till Moskva* s. 123–127 (suom. laitoksessa s. 152–156).

[9] *Ibid.*, s. 143–152 (suom. laitoksessa s. 169–180)

[10] Ibid., s. 152–160 (suom. laitoksessa s. 181–190)

[11] Ibid., s. 163–164 (suom. laitoksessa s. 191–195)

[12] Sanamuodosta ks. Wagner, *Finnlands Neutralität*, s. 204. Ks. myös *The New York Times*, 7.4.1948.

[13] Paasikivi, *Paasikiven linja I*, s. 98–101. Ks. myös Wagner, *Finnlands Neutralität*, s. 207–210.

[14] Ahti Karjalainen, »Finlands neutralitetspolitik i dag», *Hufvudstadsbladet* 7.4.1974.

[15] J. K. Paasikivi, *Toimintani Moskovassa ja Suomessa II*, s. 161.

[16] Jansson, *Grundlagsutskottets funktioner vid Riksdagarna 1939–1952*, s. 207,208.

[17] Kekkonen, *Puheita ja kirjoituksia II*, s. 118.

[18] *Ibid., I*, s. 361.

[19] *Ibid., II*, s. 38.

[20] *Ibid., II*, s. 92.

[21] Kekkonen, *Puheita ja kirjoituksia II*, s. 179,180.

[22] *The New York Times* 26.11.1961.

[23] Kekkonen, *Puheita ja kirjoituksia II*, s. 180.

[24] George Maude, *The Finnish Dilemma: Neutrality in the Shadow of Power* (London 1976), s. 61.

[25] Ks. esim. Kekkonen, *Puheita ja kirjoituksia II*, s. 189,406.

[26] Jakobson, *Kuumalla linjalla*, s. 155,156.

[26] Kekkonen, kirjoittajalle haastattelussa 6.2.1973.

[28] Kekkonen, *Kirjeitä myllystäni II, 1968–1975* (Helsinki 1976), s. 28. Lainattu Henrik v. Bonsdorffin kirjoitukseen »UK:s brevkvarn mal vidare», *Hufvudstadsbladet*, 2.9.1976.

[29] Lainattu *Helsingin Sanomissa* 21.9.1969.

[30] Ks. esim. *Hufvudstadsbladet* ja *Aamulehti* 20.9.1969, *Uusi Suomi* 21.9.1969, *Kansan Uutiset* 23.9.1969 ja *Turun Sanomat* 24.9.1969.

[31] P. Krymov ja N. Golovanov, »Finland's Foreign Policy», *International Affairs* (Moscow), n:o 10 (1969), 103–105.

[32] Ks. Jakobson, *Kuumalla linjalla*, s. 94.

[33] *Helsingin Sanomat* 12.11.1969.

[34] *Hufvudstadsbladet* 13.11.1969.

[35] *Frankfurter Allgemeine Zeitung* 27.11.1969.

[36] V. V. Pohlebkin, *Suomi vihollisena ja ystävänä* (Porvoo 1969).

[37] *Helsingin Sanomat* 28.11.1969.

[38] *Ibid.*, 1.12.1969.

[39] *Suomenmaa* 28.11.1969 sekä *Uusi Suomi*, *Hufvudstadsbladet*, *Helsingin Sanomat*, *Suomen Sosialidemokraatti*, *Päivän Sanomat* 29.11.1969.

[40] *Uusi Suomi* 17.12.1969.

[41] Kekkonen, puhe Suomen suurlähetystössä Moskovassa 20.7.1970, *Finnish Features* n:o 15, 1970. s. 213.

[42] *Ibid.*, n:o 16 (1970).

[43] *Ibid.*, n:o 4 (1975).

[44] *Svenska Dagbladet* 20.11.1974.

[45] *Helsingin Sanomat* 20., 25. ja 26.11.1969, *Suomenmaa* ja *Suomen Sosialidemokraatti* 23.11.1974, *Turun Sanomat* 26.11.1974, ja *Uusi Suomi* 28.11.1974.

[46] *Svenska Dagbladet* ja *Helsingin Sanomat*, 27.11.1974.

[47] *The Washington Post*, 1.8.1976.

[48] *Hufvudstadsbladet* 5.8.1976.

[49] *Finnish Features*, n:o 16 (1976).

[50] *Hufvudstadsbladet* 5.8.1976.

[51] *Hufvudstadsbladet 5.8.1976.*

[52] *Hufvudstadsbladet 5.8.1976.*

[53] *Svenska Dagbladet 5.8.1976.*

[54] *The Washington Post 15.8.1976.* Ks. myös *Hufvudstadsbladet* 17.8.1976.

[55] Lainattu *Hufvudstadsbladet* 19.8.1976.

[56] Lainattu teoksessa *Ulkopoliittisia lausuntoja ja asiakirjoja 1963* (Helsinki 1964), s. 15 ja 16, sekä John P. Vloyantesin teoksessa *Silk Glove Hegemony* (Kent 1975), s. 60.

[57] *Finnish Features* n:o 2 (1961).

[58] Jakobson, *Kuumalla linjalla*, s. 95.

[59] Juri Komissarov, *Suomi löytää linjansa* (Helsinki 1974).

[60] Sorsa kirjoittajalle haastattelussa 13.8.1976.

[61] Bartenjevin ja Komissarovin kannanottojen selostus perustuu *Hufvudstadsbladet*issa 25.8.1976 julkaistuun laajaan esitykseen.

[62] *Ibid.*, 29.8.1976.

[63] Ks. *ibid.*, 27.8.1976, *Helsingin Sanomat* 26.8.1976, *Tiedonantaja* 27.8., 2. ja 8.9.1976, *Suomenmaa* 1.9.1976, *Kansan Uutiset ja Demari* 2.9.1976, *Uusi Suomi* 3.9.1976 ja *Turun Sanomat* 7.9.1976.

[64] *Hufvudstadsbladet* 6. ja 30.9.1976.

[65] *Ibid.*, 14.9.1976.

[66] Ks. *Uusi Suomi* ja *Helsingin Sanomat* 11. ja 12.11.1974, sekä *Kansan Uutiset* 13.11.1974.

[67] *Helsingin Sanomat* 6.12.1974.

[68] Urho Kekkonen, *För fosterlandet* (Helsingfors 1955), s. 66.

[69] Ks. esim. selostus *Hufvudstadsbladet*issa 12.3.1977.

[70] *Aftenposten* (aamupainos) 19.3.1977.

[71] *Hufvudstadsbladet* 23.3.1977.

[72] *ULA 1977*, I, s. 210.

[73] *Ibid.*, s. 226.

[74] Lainattu *Hufvudstadsbladet*iin 7.4.1977.

[75] Söderhjelm, *Tre resor till Moskva* s. 154–157 (suom. laitoksessa s. 182–188)

[76] Kekkonen, *ULA 1965*, s. 31–38.

[77] *ULA 1970*, s. 213. Ks. myös *Finnish Features*, n:o 15, 1970.

[78] Suomen puolueettomuuskysymyksestä ks. Vloyantes, *Silk Glove Hegemony*, s. 58–64.

IV

[1] Jakobson, *Kuumalla linjalla*, s. 9.

[2] Julkaistu W. Bruce Lincolnin toimittamassa teoksessa *Documents in World History 1945–1967* (San Francisco 1968), s. 16.

[3] *Ibid.*, s. 17–20.

[4] *Ibid.*, s. 21, ja Arthur E. Adams (toim.), *Readings in Soviet Foreign Policy: Theory and Practice* (Boston 1961), s. 251–252 ja 254.

[5] *The New York Times*, 28.1.1948.

[6] Talvisodan alussa Neuvostoliitto ilmoitti, että oli muodostettu demokraattinen Suomen hallitus, mikä näennäisesti tapahtui Terijoella, puna-armeijan valtaamalla Kannaksen paikkakunnalla. Neuvostoliitto tunnusti sen 1.12.1939 Suomen ainoaksi lailliseksi hallitukseksi, mutta hylkäsi sen vähin äänin ennen rauhan solmimista vuonna 1940.

[7] Tuure Lehén esittää oman selostuksensa kriisistä teoksessa *Vallankaappaushölmöily 1948* (Pori 1972).

[8] *The New York Times* 9.2.1948.

[9] Jakobson, *Kuumalla linjalla* -teoksen (s. 67) mukaan.

[10] Söderhjelm, *Kolme matkaa Moskovaan*, s. 113.

[11] *Ibid.*, s. 134.

[12] *Ibid.*, s. 174.

[13] Upton, *Kommunismi Suomessa*, s. 211.

[14] Tästä ks. *ibid.*, s. 214–220. Ellei toisin ole ilmoitettu, esityksemme perustuu Uptonin teokseen.

[15] Ks. *The New York Times* 10.3.1948.

[16] *Ibid.*, 3.3.1948.

[17] Ks. esim. H. Peter Krosby, The Communist Power Bid in Finland in 1948, *Political Science Quarterly*, 76:2 (1960), 236.

[18] *Työkansan Sanomat* 25.3.1948.

[19] Ks. Arvo Tuominen, *Maan alla ja päällä*, s. 244. Ks. myös »Kommunisternas kuppförberedelser», *Appell* 14:12 (1958), 7 ja *The New York Times* 12.4.1959.

[20] Ks. *The New York Times* 1.4.1948, Tuominen, *Maan alla ja päällä*, s. 244 ja Upton, *Kommunismi Suomessa*, s. 221–222.

[21] Urho Kiukas, keskustelu kirjoittajan kanssa 13.12.1958.

[22] Tuominen, *Maan alla ja päällä*, s. 245.

[23] Upton, *Kommunismi Suomessa*, s. 223.

[24] Ks. Walter Laqueur, *Europe Since Hitler* (Baltimore 1972) s. 413–415.

[25] Nootti julkaistiin kokonaisuudessa *The New York Times*issa 31.10.1961. Venäjänkielisestä tekstistä ks. saman päivän *Pravda*a.

[26] Jakobson, *Kuumalla linjalla*, s. 139.

[27] Kekkonen, *Puheita ja kirjoituksia II*, s. 155, 156.

[28] *The New York Times*, 20.10.1961.

[29] Jakobson, haastattelussa kirjoittajalle 15.5.1973.

[30] *ULA 1961*, s. 148–150. Ks. myös *The New York Times* 2.11.1961.

[31] *The New York Times* 4.11.1961.

[32] *Ibid.*, 5.11.1961.

[33] Kekkonen, *Puheita ja kirjoituksia* II, s. 167–169.

[34] Oikeuskansleri, presidentin nimittämä pysyvä virkamies, on Suomen korkein syyttäjäviranomainen. Hän toimii myös valtioneuvoston ylimpänä lainopillisena neuvonantajana sekä valvoo, että viranomaiset ja virkamiehet noudattavat lakia ja täyttävät velvollisuutensa. Ks. Nousiainen, *Suomen poliittinen järjestelmä*, s. 230, 273, 275, 277, 278, 345.

[35] *The New York Times, 7.11.1961.*

[36] *Ibid.*, 8.11.1961.

[37] *Ibid.*, 12.11.1961.

[38] *ULA 1961*, s. 178. Ks. myös Raimo Väyrynen, *Conflicts in Finnish-Soviet Relations* (Tampere 1972), s. 244, ja Jakobson, *Kuumalla linjalla*, s. 146, 147.

[39] Ks. Tuure Junnila, *Noottikriisi tuoreeltaan tulkittuna* (Porvoo 1962), s. 83–88.

[40] Kalevi J. Holsti, Strategy and Techniques of Influence in Soviet-Finland Relations, *Western Political Quarterly* 17:1, 1964,78.

[41] *ULA 1961*, s. 179–181; Väyrynen, *Conflicts in Finnish-Soviet Relations*, s. 244–245; Jakobson, *Kuumalla linjalla*, s. 153; *The New York Times* 17. ja 18.11.1961, sekä *The Christian Science Monitor* 17.11.1961.

[42] *The New York Times* 19.11.1961.

[43] *Maakansa* 19.11.1961.

[44] Jakobson, *Kuumalla linjalla*, s. 153.

[45] *The New York Times* 20.11.1961.

[46] *Ibid.*, ja *Pravda* 20.11.1961.

[47] Kekkonen, *Puheita ja kirjoituksia II*, s. 170–176.

[48] *Pravda* ja *Izvestija* 25.11.1961, *The New York Times* 24. ja 25.11.1961.

[49] Vloyantes, *Silk Glove Hegemony*, s. 115–117.

[50] Kekkonen, *Puheita ja kirjoituksia II*, s. 177–182.

[51] *The New York Times* 25.11.1961.

[52] Ks. esim. toimituksen artikkelia *Suomen Sosialidemokraatissa* 3.11.1961.

[53] Vrt. Erik Pakarinen, News Communication in Crisis: A Study of the News Coverage of the Scandinavian Newspapers during the Russo-Finnish Note Crisis in the Autumn of 1961, *Cooperation and Conflict* 1967, n:ot 3–4, 224–228.

[54] *New York Herald-Tribune* 1.11.1961.

[55] *Philadelphia Bulletin* 1.11.1961.

[56] Vrt. *New York Journal-American* 1.11. sekä *Baltimore News-post* ja *Los Angeles Examiner* 2.11.1961.

[57] *Los Angeles Mirror* 2.11.1961.

[58] *Chicago Daily News* 2.11.1961.

[59] *Baltimore Sun* 1.11.1961.

[60] *The Washington Post* 1.11.1961.

[61] *New York Herald-Tribune* 1.11.1961.

[62] *The New York Times* 2.11.1961.

[63] *Chicago Tribune* 2.11.1961.

[64] *Christian Science Monitor* 3.11.1961.

[65] Inez Robb *News-Call Bulletin*issa 24.11.1961.

[66] *San Francisco Examiner* 22.11.1961.

[67] *The New York Times* 22.11.1961.

[68] Theodore Kaghan *New York Post*issa 22.11.1961.

[69] *The New York Times* 18. ja 19.11.1961.

[70] *Ibid.*, 19.11.1961.

[71] *San Francisco Examiner* 29.11.1961.

[72] Ernest O. Hauser, Finland's Fading Freedom, *The Saturday Evening Post*, 235:5 (3.2.1962), 68–71.

[73] *The New York Times* 7.11.1961.

[74] *Baltimore Sun* 1.11.1961.

[75] *The New York Times* 3.11.1961.

[76] *New York Post* 30.11.1961.

[77] Jakobson, *Kuumalla linjalla*, s. 157.

[78] Robert M. Slusser, *The Berlin Crisis of 1961* (Baltimore & London 1973), s. 441, 442.

V

[1] Kekkonen, *Puheita I*, s. 139–142.

[2] Upton, *Kommunismi Suomessa*, s. 162, 172, 173.

[3] *Ibid.*, s. 191. Suomen kommunistien pulmista kolmena ensimmäisenä sodanjälkeisenä vuotena, ks. *ibid.*, s. 159–187.

[4] *The New York Times* 7.7.1948.

[5] Blinnikka, *Valvontakomission aika*, s. 76.

[6] Marvin Rintala, *Four Finns* (Berkeley 1969), s. 49.

[7] *Ibid.*, s. 58, 60, 62 ja 68.

[8] Ks. Krymov, Foreign Policy Crisis of Social-Democracy, *International Affairs* (Moskova), n:o 3 (1961), 19–25.

[9] Väyrynen, *Conflicts in Finnish-Soviet Relations*, s. 117.

[10] Lainattuna *ibid.*, s. 225. Ellei toisin ole ilmoitettu, neuvostoliittolaiset Suomea koskevat lausunnot tässä luvussa käsiteltyjen kriisien ajalta on selostettu saman teoksen liitteen Soviet »sanction acts» mukaan, s. 224–247.

[11] *Ibid.* ja *The New York Times* 12.8.1948.

[12] Ks. myös *The New York Times* 26.9. ja 4.10.1948.

[13] Fredrik Valros, *Finland efter år 1946* (Helsinki 1952), s. 26, Arthur Spencer, Finland Maintains Democracy, *Foreign Affairs* 31:2 (1953), 305, ja Vloyantes, *Silk Glove Hegemony*, s. 77.

[14] Julkaistuna *Current Digest of the Soviet Press*, I:2 (1949), 35.

[15] *The New York Times* 20.5.1949. Ks. myös Soini, *Kuin Pietari hiilivalkealla*, s. 368–370.

[17] Tästä ks. Barbara G. Haskel, Forsøket på å skape et skandinavisk forsvarsforbund, *Internasjonal politikk*, n:o 2 (1965), 1–40, ja Nils Andrén, *Power-Balance and Non-Alignment* (Tukholma 1967), s. 53–72.

[18] Julkaistuna *The New York Times*'issa 9.2.1949.

[19] Ks. Väyrynen, *Conflicts in Finnish-Soviet Relations*, s. 202–204.

[20] *The New York Times* 16.8., 21.8.1949.

[21] *Ibid.*, 26.8., 3., 9. ja 10.9., 2.11. 1949. Lakoista ks. myös Esko Ahvenlampi, *Kemin vuoden 1949 lakko ja sen vaikutuksia kemiläisten työläisten asenteisiin ja mielipiteisiin* (Turku 1975), Upton, *Kommunismi Suomessa*, s. 234, 239–243, ja *Survey of International Affairs 1949– 1950* (Lontoo 1953), s. 247–250.

[22] Julkaistu *The New York Times*'issa 14.12.1949.

[23] Ks. *Current Digest of the Soviet Press*, 2:3 (1950), 29, ja 2:7 (1950), 19.

[24] *The New York Times* 1.1., 2.3., 21.4.1950, Väyrynen, *Conflicts in Finnish-Soviet Relations*, s. 124, 125, ja *Survey of International Affairs* 1949–1950, s. 251.

[25] Väyrynen, *Conflicts in Finnish-Soviet Relations*, s. 125, 210. Ks. myös *Bank of Finland Monthly Bulletin*, 24: 7–8 (1950), 30–31.

[26] Ks. varsinkin *Spencer*, Finland Maintains Democracy, 305, ja M.E.R.L., Finnish Outlook, *World Today*, 6:4 (1950), 165.

[27] Vloyantes, *Silk Glove Hegemony*, s. 78.

[28] Ks. Allan A. Kuusisto, Parliamentary Crises and Presidial Governments in Finland, *Parliamentary Affairs*, 11:3 (1958), 343, 344.

[29] Upton, *Kommunismi Suomessa*, s. 274.

[30] Sen toimikausi oli 137 päivää, laskettuna nimityspäivästä seuraajan nimitykseen, mikä sijoittaa sen 50. sijalle Suomen vuoden 1917 jälkeisten 60 hallituksen joukossa. Jos elinikä lasketaan eroamispäivään asti, se oli 98 päivää, jolloin sijaluvuksi tulee 56.

[31] *The New York Times* 25.10.1957, ja Kent Forster, The Silent Soviet Vote in Finnish Politics, *International Journal*, 18:3 (1963), 346.

[32] Lainattu Hodgsonin teokseen *The Paasikivi Line*, s. 169.

[33] Ks. Rintala, *Four Finns*, s. 58.

[34] Neuvostoliiton pakotteista ks. Väyrynen, *Conflicts in Finnish-Soviet Relations*, s. 129–141, 235–242 ja passim, Väyrynen, A Case Study of Sanctions: Finland–The Soviet Union 1958–1959, *Cooperation and*

Conflict, n:o 3 (1969), 217–219, Kent Forster, The Finnish-Soviet Crisis of 1958–59, *International Journal*, 15:2 (1960), 147–150, sekä Vloyantes, *Silk Glove Hegemony*, s. 96–100.

[36] *ULA 1956–1958*, s. 59.

[36] Ks. Vloyantes, *Silk Glove Hegemony*, s. 100.

[37] Väyrynen, *Conflicts in Finnish-Soviet Relations*, s. 241.

[38] Kekkonen, *Puheita II*, s. 66–74.

[39] Tämän selostuksen perustana ovat *ibid.*, s. 82–86, ja Väyrynen, *Conflicts in Finnish-Soviet Relations*, s. 241,242.

[40] Väyrynen, *Conflicts in Finnish-Soviet Relations*, s. 211,212, Väyrynen, A Case Study of Sanctions, 229, ja *Aftenposten* 12.1.1959.

[41] *The New York Times* 29.11.1958 ja 6.3.1959.

[42] *Aftenposten* 29.1.1951.

[43] *Ibid.* 16.2. ja 6.4.1959.

[44] *The New York Times* 18.4.1960.

[45] *Ibid.* 15.2.1960.

[46] *Ibid.* 18.4.1960.

[47] *Ibid.* 8.10.1961.

[48] Lainattu Väyrysen teokseen *Conflicts in Finnish-Soviet Relations*, s. 242.

[49] Lainattu *ibid.*, 244.

[50] Lainattu *ibid.*, s. 245, 246.

[51] *ULA 1961*, s. 178.

[52] Lainattu Holstin artikkeliin, *Strategy and Techniques of Influence in Soviet-Finnish Relations*, 76–77.

[53] Suomen kommunistisesta puolueesta vuodesta 1966 1970-luvun alkuvuosiin ks. Ulrich Wagner, *Finnlands Kommunisten* (Stuttgart 1971).

[54] *Hufvudstadsbladet* 8. ja 17.5.1977.

[55] *Ibid.*, 27.5. ja 27.8.1977.

[56] *Ibid.* 13.6.1977.

[57] *Ibid.* 11.3.1977.

[58] *Ibid.* 18.4. ja 6.6.1977.

[59] 19.6. ja 8.8.1977.

[60] *Ibid.* 8.5.1977.

[61] *Ibid.* 8., 9., 10. ja 15.10.1975, 12. ja 27.5.1976.

VI

[1] Tekijä on kiitollisuudenvelassa The American-Scandinavian Foundationille luvasta sisällyttää tähän lukuun eräitä otteita aikaisemmasta artikkelistaan »Scandinavia and 'Finlandization'», joka ilmestyi *Scandinavian Review*'ssa, 63:2 (1975), 11–19.

[2] Richard Loewenthal, The World Scene Transformed, *Encounter*, 19:4 (1963), 9.

[3] Karl Gruber, *Zwischen Befreiung und Freiheit: Der Sonderfall Österreichs*, 2. painos (Wien 1953), s. 253, 254.

[4] Der Chruschtschov-Besuch und wir, *Der Akademiker*, 8:5/6 (1960), 2.

[5] Pierre Hassner, Change and Security in Europe, *Adelphi Papers*, n:o 49 (Lontoo 1968).

[6] Alastair Buchan (toim.) *Europe's Futures, Europe's Choices: Models of Western Europe in the 1970* (New York 1969), s. 83, 84.

[7] Arnaud de Borchgrave, Europe: The New Soviet Threat, *Newsweek*, 79:2 (10.7.1972), 11.

[8] *Neue Zürcher Zeitung* 9.3.1972.

[9] Franz Josef Strauss, Kein Europa der Vaterländer, *Die Welt* 23.2.1972.

[10] Ks. C.L. Sulzbergerin ulkopoliittista kolumnia *The New York Times*issa 23.7.1973, 21.5.1975, 7.8.1977 ja 25.1.1975.

[11] Iain Hamilton, The 'Finlandization' of Europe seems to be the object of Soviet policy, *Baltimore Morning Sun* 3.9.1972.

[12] »Finlandization», *The Sunday News*, 12.3.1972.

[13] Otto Habsburg, »Finnlandisierung», *Luxemburger Wort* 27.1.1973.

[14] Lainattu *Helsingin Sanomiin* 28.5.1970.

[15] *ULA 1971*, s. 30–32.

[16] Karl Anton Rohan, »Finnlandisierung», *Neue Front* 23.12.1972.

[17] Günter Graffenberger, »Finnlandisierung», *Frankfurter Rundschau* 16.8.1972.

[18] Urho Kekkonen im Sog der 'Finnlandisierung', *Die Welt* 28.5.1975.

[19] Andreas Oplatka, Finnische Politik im Schatten Moskaus, *Neue Zürcher Zeitung* 18.2.1973.

[20] Charles W. Yost, The myth of Finlandization, *The Christian Science Monitor* 22.3.1973.

[21] Interview der Woche im Deutschlandfunk mit dem amerikanischen Botschafter in der Bundesrepublik Deutschland, Martin Hillenbrand, 8.6.1972, klo 11,30., moniste. Ks. myös US-Botschafter: Keine Finnlandisierung Europas, *Die Welt* 7.8.1972.

[22] Ks. Paul Dickson, *Think Tanks* (New York 1971), s. 89–90.

[23] Walter F. Hahn, Nuclear Balance in Europe, *Foreign Affairs*, 50:3 (1972), 16.

[24] Nils Örvik, *Sicherheit auf finnisch*. (Stuttgart-Degerloch 1972).

[25] *Uusi Suomi* 11.3.1973.

[26] Haastattelu *Die Tat* -lehdessä 9.9.1972.

[27] Torsten G. Aminoff, Ovederhäftiga spekulationer om Finlands säkerhetspolitik, *Hufvudstadsbladet* 27.9.1972.

[28] Ks. Örvik, *Sicherheit auf finnisch*, s. 16, 17 ja 202–208.

[29] G.R. Urban (toim.), *Détente* (New York 1976), s. 139, 142, 145. Ks. myös *Freedom at Issue*, n:o 31 (1975), 8–9.

[30] George F. Kennan, Europe's Problems, Europe's Choices, *Foreign Policy*, n:o 14 (1974), 3–16.

[31] *Ibid.*, s. 16.

[32] *Hufvudstadsbladet* 16.10.1974.

[33] Torsten Steinby, *In Quest of Freedom* (Helsinki 1971), s. 26, 27, 31, 52, 62, 63, 72, 73, 77–80.

[34] *Ibid.*, s. 82–84.

[35] Kekkonen, *Puheita ja kirjoituksia II*, s. 84.

[36] Paasikivi, *Toimintani Moskovassa ja Suomessa* 1939–41 I, s. 92.

[37] Carl-Gustaf Lilius, Self-censorship in Finland, *Index on Censorship*, 4:1 (1975) 19–25. Lainaukset *Kanavassa* (1/1975) julkaistun suomenkielisen version mukaan.

[38] Ks. *The New York Times* 19.10.1977.

[39] *Helsingin Sanomat* 1.12.1974.

[40] *Hufvudstadsbladet* 4.12.1974.

[41] Ks. I luvun alaviitettä 14, jossa muutamia esimerkkejä.

[42] L. A. Puntila, *Suomen itsenäisyyden aika Moskovan horisontista: Reunamerkintöjä Juri Komissarovin kirjaan Suomi löytää linjansa* (Forssa 1975).

[43] *Hufvudstadsbladet* 26.8.1977.

[44] *Vasabladet* 6.2.1975, *Kanava* n:o 1, 1975.

[45] Christopher S. Wren, *The New York Times*'issa 29.4.1975.

[46] *Ibid.*

[47] Krosby, *Suomen valinta* 1941, s. 190.

[48] Kekkonen, *Puheita ja kirjoituksia II*, s. 118.

[49] Suomen ulkoministeriön sanomalehtitiedote 7.4.1973.

[50] Wahre Finnlandisierung, *Frankfurter Allgemeine Zeitung* 9.4.1973.

[51] Kekkonen revidiert Geschichtsbild im Sinne der Sowjets, *Die Welt* 6.4.1973.

[52] *Finnish Features*, n:o 6, 1973.

[53] Ks. esim. H. Peter Krosby, Tysklands finnlandspolitikk under vinterkrigen, *Historiallinen Arkisto* LXIII (1968), 106–109.

[54] Kekkonen, *Neutrality*, s. 109–111, 163, 164, 189, 190, 192, 193, 220.

[55] Kekkonen suullisesti tekijälle syyskuussa 1975.

[56] *ULA 1977* II, s. 71–75.

[57] Palm, *Vägen till vapenvila, s. 45.*

VII

[1] Jakobson, *Finnish Neutrality*, s. 58, 59.

[2] *Ibid.*, s. 110, Jakobson, *Kuumalla linjalla*, s. 210.

[3] (*ULA 1962*, s. 11.) Kekkonen, *Neutrality*, s. 131.

[4] Werner Wiskari, *The New York Times*'issa 5.3.1959.

[5] *Statistical Yearbook of Finland 1957* (Helsinki 1958), s. 143. *Bank of Finland Monthly Bulletin*, 20: 4–6 (1946), 21, 21: 4–6 (1947), 14 ja 23: 3 (1949), 14. Kohta sodan jälkeen tehdystä Suomen ja Saksan välisestä kauppasopimuksesta ks. *Bank of Finland Monthly Bulletin*, 22: 5–6 (1948), 34, 22: 7–8 (1948), 28, 12. 28, 23: 1–2 (1949), 30, 23: 7–8 (1949), 35, 23: 11–12 (1949), 31, ja 24: 1–2 (1950), 36.

[7] Ks. T.G. Mathelin, Finland's Foreign Trade in 1951, *ibid.*, 26: 3–4 (1952), 24.

[8] Jakobson, *Finnish Neutrality*, s. 56.

[9] Neuvostoliiton suhtautumisesta Marshallin suunnitelmaan ks. Klaus Törnudd, *Soviet Attitudes Towards Non-Military Regional Co-operation* (Helsinki 1961), s. 120–127.

[10] Jakobson, *Kuumalla linjalla*, s. 115.

[11] *ULA 1967*, s. 169, 170, *ULA 1968*, s. 104–107 ja *ULA 1969*, s. 135.

[12] Lainattu Törnuddin teokseen *Soviet Attitudes Towards Non-Military Regional Co-operation*, s. 157.

[13] Neuvostoliiton suhtautumisesta EEC:hen ks. *ibid.*, s. 148–167.

[14] *Documents on Swedish Foreign Policy 1959* (Tukholma 1960), s. 104.

[15] Lainattu Törnuddin yllä mainittuun teokseen, s. 171. Neuvostoliiton suhtautumisesta EFTA:an ks. s. 169–178.

[16] Suomen ahdinkotilasta ks. Gunnar Korhonen, Finland's Foreign Trade and the Integration Plans, *Bank of Finland Monthly Bulletin*, 33: 9 (1959), 18–22, ja Reino Rossi, Finland and the Economic Integration of Europe, *ibid.*, 35: 5 (1961), 18–21. Ks. myös Klaus Törnudd, Finland and Economic Integration in Europe, *Cooperation and Conflict*, 4: 1 (1969), 63–72.

[17] Ks. Franz Wendt, *The Nordic Council and Co-operation in Scandinavia* (Kööpenhamina 1959), s. 165–232., Stanley V. Anderson, *The Nordic Council: A Study of Scandinavian Regionalism* (Seattle & Lontoo 1967), s. 125–139, ja Arthur Montgomery, From a Northern Customs Union to EFTA, *Scandinavian Economic History Review*, 8: 1 (1960), 45–70.

[18] *ULA 1959*, s. 51, 52, 53, 67, 68.

[19] *ULA 1960*, s. 104. Ks. myös Paavo Laitinen, Finland's International Economic Relations, 1956–1975 Keijo Korhosen toimittamassa teoksessa *Urho Kekkonen, A Statesman for Peace* (Helsinki 1975), s. 165.

[20] *ULA 1960*, s. 115, ja *ULA 1961*, s. 203–206. Ks. myös Rossi, Finland and the Economic Integration of Europe, s. 20.

[21] Jakobson, *Kuumalla linjalla*, s. 127.

[22] Suomen- ja englanninkielisistä teksteistä ks. *Suomen asetuskokoelman sopimussarja: Ulkovaltain kanssa tehdyt sopimukset 1961* (Helsinki 1962), n:o 16, s. 199–204.

[23] Tanskan vaikeaa asemaa koskeneesta pohdiskelusta ks. H. Peter Krosby, Denmark, EFTA and EEC, *International Journal*, 21:4 (1966), 508–520.

[24] Ks. *Documents on Swedish Foreign Policy 1968* (Tukholma 1969), s. 75, 76.

[25] Tarkoituksenmukaisen yleiskatsauksen tähän kehitykseen antaa Gunnar P. Nielsson, The Nordic and Continental European Dimensions in Scandinavian Integration: NORDEK as a Case Study, *Coopera-*

tion and Conflict, 6: 3–4 (1971), 173–175.

[26] *ULA 1968*, s. 89, 90.

[27] *Kristeligt Dagblad* 26.2.1968.

[28] *ULA 1969*, s. 98.

[29] *Politiken* 5.3.1969.

[30] Ks. esim. *Helsingin Sanomat* 7.3.1969.

[31] *ULA 1969*, s. 157.

[32] *Politiken* 18.7. *Børsen*, 18. ja 21.7., *Berlingske Tidende*, 18. ja 22.7.1969.

[33] *Suomenmaa* 9.10.1969.

[34] *Børsen* 4.11.1969.

[35] *Helsingin Sanomat* 5.11.1969.

[36] *Uusi Suomi* 5.11.1969.

[37] *Helsingin Sanomat* 5.11.1969.

[38] *Vestkysten* 7.11.1969.

[39] *Børsen* 4.11.1969.

[40] *Ibid.*, 27.11., *Berlingske Tidende* 25. ja 26.11., *Jyllands-Posten* 28.11. ja *Politiken* 12.12.1969.

[41] *Helsingin Sanomat* 3., 4. ja 6.12., sekä *Kristeligt Dagblad, Børsen* ja *Uusi Suomi* 4.12.1969.

[42] *Berlingske Tidende* 22.7.1969.

[43] *Ibid.*, 8.12.1969.

[44] Ks. tiedotetta *ULA 1969*, s. 93.

[45] Ks. esim. *Le Monde* 8.12.1969.

[46] *Information* 15.12.1969.

[47] *Politiken* 9.12.1969.

[48] Urho Kekkonen, *Kirjeitä myllystäni* (Keuruu 1976) s. 57–58.

[49] *ULA 1970*, s. 92–97.

[50] *Hufvudstadsbladet* 10.2.1970.

[51] *Helsingin Sanomat* 24.2.1970.

[52] *ULA 1970*, s. 79. *Helsingin Sanomat* 25.3.1970.

[53] *Berlingske Tidende*, 31.3., *Kristeligt Dagblad* 31.3. ja 9.4. sekä *Politiken* 17.4.1970.

[54] *ULA 1969*, s. 23. Ks. myös *Finnish Features*, N:o 5, 1969.

[55] *ULA 1970*, s. 16. Ks. myös *Finnish Features*, N:o 7, 1970.

[56] *Suomen Sosialidemokraatti* 30.11.1969.

[57] Eräistä suomalaisista NORDEK:in nekrologeista ks. *ULA 1970*, s. 108–111. *Finnish Features*, n:o 12, 1970, ja Mauno Koivisto, Studia generalia -luento Helsingin yliopistossa 14.10.1976 (valojäljennös käsikirjoituksesta).

[58] *Finnish Features*, n:o 3, 1970. Vrt. *ULA 1970*, s. 100, 101.

[59] *Helsingin Sanomat* 7.4.1970.

[60] *ULA 1970*, s. 134–138, 139, 141. Ks. myös *Finnish Features*, n:o 35, 1970.

[61] *ULA 1971*, s. 201, 212, 215. Ks. myös *Finnish Features*, n:o 29, 1971.

[62] *Helsingin Sanomat* 19.11.1972.

[63] *ULA 1973*, s. 345, ja *Pravda* 4.9.1973.

[64] Ks. Vloyantes, *Silk Glove Hegemony*, s. 148.

[65] *Dagens Nyheter, Dagbladet* ja *Vasabladet* 31.10.1972.

[66] *ULA 1972*, s. 252, 253.

[67] *Finnish Features* n:o 24, 1972.

[68] *Helsingin Sanomat* 10.11.1972.

[69] *Ibid., 30.10.1972.*

[70] *Ibid.*, 27.10.1972.

[71] *Frankfurter Allgemeine Zeitung* 11.10.1969.

[72] *Helsingin Sanomat* 29.10., *Suomenmaa* 28.10. ja *Hufvudstadsbladet* 29. ja 31.10.1972.

[73] *Helsingin Sanomat* 2.11.1972.

[74] *Hufvudstadsbladet* 14.12.1972.

[75] *Ibid.*, ja *Helsingin Sanomat* 15. ja 16.12.1972.

[76] *Dagens Nyheter* 15.12., *Helsingin Sanomat* 15. ja 16.12.1972.

[77] *Helsingin Sanomat* 15.12. ja *Hufvudstadsbladet* 21.12.1972. Ks. myös Göran von Bonsdorff, *Finland i blickpunkten* (Tammisaari 1976).

[78] *Helsingin Sanomat* 17., 20., 30.12.1972, 8., 9., 10., 13., 18.1.1973, *Hufvudstadsbladet* 21.12.1972, 10.1.1973.

[79] *Newsweek* 5.12.1973.

[80] *Die Welt* 16.12.1972.

[81] *Helsingin Sanomat* 24.12.1972, *ULA 1972*, s. 259.

[82] Kauko Holopainen, Tor Högnäs ja Heikki Jokela (toim.), *Tapaus Zavidovo* (Helsinki 1973).

[83] *Helsingin Sanomat* 17.10.1972.

[84] *Ibid.*, 15.3., ja *Hufvudstadsbladet* 12.3., 16. ja 17.5.1973. Ks. myös *Bank of Finland Monthly Bulletin*, 47: 6 (1973), 1–2, sekä Harto Hakovirta ja Pasi Patokallio, East-West Economic Cooperation – Is There a Finnish Model?, *Cooperation and Conflict*, 10: 1–2 (1975), 42–43.

[85] Vrt. maakohtaista ulkomaankauppataulukkoa *Bank of Finland Monthly Bulletin*in kunkin maaliskuun numeron s:lla 11. Ks. myös Raili Nuortila, Finnish Economic Relations with the Socialist Countries, *ibid.*, 48: 10 (1974), 20–25, sekä Inkeri Hirvensalo ja Terhi Kivilahti, Payment Arrangements between Finland and the Socialist Countries, *ibid.* 51: 11 (1977), 20–31.

[86] *Finnish Features* n:o 1, 1973.

[87] *Helsingin Sanomat* ja *Uusi Suomi* 4.1., *Kansan Uutiset* 20.4.1973.

[88] *ULA 1973*, s. 185.

[89] *Helsingin Sanomat*, *Hufvudstadsbladet* ja *Uusi Suomi* 10.4.1973.

[90] *ULA 1973*, s. 196. Ks. myös *Finnish Features*, n:o 18, 1973.

[91] *Suomen asetuskokoelman sopimussarja: Ulkovaltain kanssa tehdyt sopimukset 1973* (Helsinki 1974), n:o 67, s. 456–468.

[92] Vrt. *Suomenmaan* pääkirjoitusta 22.12.1972.

[93] *ULA 1970*, s. 212 (alleviivaus kirjoittajan). Ks. myös *Finnish Features*, n:o 15, 1970.

[94] *Bank of Finland Monthly Bulletin*, 33: 9 (1959), 12, 35,: 9 (1961). 12, 47: 3 (1973), 11, 48: 3 (1974), 11, 49: 3 (1975), 11 ja 52: 3 (1978), 11. Maat on lueteltu siinä järjestyksessä, mikä niiden osuus Suomen ulkomaankaupasta oli vuonna 1977.

[95] Ks. H. Peter Krosby, Finland: The Politics of Economic Emergency, *Current History* 71: 415 (1976), 173–176 ja 184. (Huom. EFTA:n tuontiluvut vuosilta 1974 ja 1975 (taulu 1 s. 174) on muutettava vastaavasti 26. 1:ksi ja 25. 9:ksi).

VIII

[1] Ks. *Finnish Features* 1961, n:o 42.

[2] Jakobson, *Kuumalla linjalla*, s. 162–168. Ks. myös *ULA 1963*, s. 45–46, ja *Finnish Features*, n:o 2. 1963.

[3] Ellei toisin ole ilmoitettu, tässä luvussa esitetyt tiedot Suomen puolustusmenoista, vahvuudesta ja kalustosta perustuvat Suomen puolustusvoimien pääesikunnan ulkomaantoimiston antamaan aineistoon. Rajavartiostojen menot ovat normaalisti noin 10 prosenttia puolustusvoimien menoista. Rajavartiostot, jotka ovat sisäministeriön alaisia, eivät sisälly näihin lukuihin.

[4] Ks. *Introduction to Finland 1963* (Helsinki 1963), s. 85–87.

[5] Christopher F. Shores ja Richard Ward. *Finnish Air Force 1918–1968* (New York 1969).

[6] *Hufvudstadsbladet* 11.11.1962.

[7] *Ibid.*, 9. ja 10.1.1963, *ULA 1963*, s. 45–46.

[8] *Hufvudstadsbladet* 4.12.1974.

[9] *Ibid.*, 9.12.1975 ja 25.3.1977.

[10] *Ibid.*, 9.10.1975, 9.4. ja 20.6.1976.

[11] *Ibid.*, 19.11.1977.

[12] *Ibid.*, 9.11.1975, 8.9., 4. ja 20.11.1976, 22.1., 3.11. ja 30.12. 1977.

[13] *Ibid.*, 16.10.1977.

[14] *Toisen parlamentaarisen puolustuskomitean mietintö* (Helsinki 1976), s. 25. Mietinnön lyhennelmästä, ks. *Finnish Features* n:o 13, 1976.

[15] Kekkonen, *Puheita ja kirjoituksia II*, s. 193.

[16] *Ibid.*, s. 187–193.

[17] *Hufvudstadsbladet* 30. ja 31.10.1962.

[18] Ks. esim. *Helsingin Sanomat* 12.10.1969.

[19] *Ibid.*, 23.11.1969.

[20] *Nya Pressen* 21.11., *Hufvudstadsbladet* 22.11. ja *Helsingin Sanomat* 25.11.1969.

[21] Vuosina 1963 ja 1964, hankintaohjelman huippuvaiheessa, menot olivat keskimäärin 2,08 prosenttia kansantuotteesta ja 8,64 prosenttia valtion menoarviosta.

[22] *Uusi Suomi* 11.12.1969.

[23] *Ibid.*, 17.12.1969.

[24] *Ilta-Sanomat* 10.1.1975.

[25] Ks. esim. *Uusi Suomi* 11.1.1975.

[26] *Helsingin Sanomat* 28.1.1975.

[27] *Parlamentaarisen puolustuskomitean mietintö* (Helsinki, 1971). s. 49–53. Lyhennelmä mietinnöstä, ks. *Finnish Features* n:o 2, 1972.

[28] Kekkonen, *Puheita ja kirjoituksia II*, s. 409, 410.

[29] Lainattu Katarina Brodinin teokseen *Hot och försvar* (Tukholma 1975), s. 64.

[30] Kekkonen, *Neutrality*, s. 230.

[31] *Parlamentaarisen puolustuskomitean mietintö*, s. 24, 25.

[32] *Ibid.*, s. 21–24.

[33] *Ibid.*, s. 31.

[34] *Toisen parlamentaarisen puolustuskomitean mietintö*, s. 29–30.

[35] *Ibid.*, s. 8, 31–32, 37–40, 54–56.

[36] Urban *(toim.)*, *Détente*, s. 168–169.

[37] *Parlamentaarisen puolustuskomitean mietintö*, s. 7.

[38] *Toisen parlamentaarisen puolustuskomitean mietintö*, s. 7.

[39] Urban (toim.), *Détente*, s. 151.

[40] Jakobson, *Kuumalla linjalla*, s. 170.

[41] *ULA 1970*, s. 221–222. Ks. myös *Finnish Features* n:o 20, 1970.

[42] Ks. esim. Tønne Huitfeldt, A Strategic Perspective on the Arctic, *Cooperation and Conflict*, 9: 2/3 (1974), 83–99, ja Willy Østreng, The Strategic Balance and the Arctic Ocean: Soviet Options, *ibid.*, 12: 1 (1977), 41–62.

[43] *Parlamentaarisen puolustuskomitean mietintö*, s. 19. Ks. myös Urban (toim.) *Détente* s. 152–153.

[44] *Toisen parlamentaarisen puolustuskomitean mietintö*, s. 19, 22, 26, 28, 29.

[45] *Hufvudstadsbladet* 2.12.1977.

[46] Pääkirjoitus *ibid.*, 4.12.1977.

[47] Urban (toim.) *Détente*, s. 151.

[48] Arne Olav Brundtland, The Nordic Balance: Past and Present, *Cooperation and Conflict*, n:o 2 (1966), 31.

[49] Halvard Lange, Scandinavian Co-operation in International Affairs,

International Affairs, 30:3 (1954), 292.

[50] Nils Örvik, Scandinavia, NATO, and Northern Security, *International Organization*, 20:3 (1966), 384–387.

[51] Nils Örvik, *Europe's Northern Cap and the Soviet Union* (Cambridge 1963), s. 64.

[52] Ks. esim. Andrén, *Power-Balance and Non-Alignment*, s. 136. *Sweden and the United Nations* (New York 1956), s. 53–54, 158 ja 228–229, sekä Brundtland, The Nordic Balance: Past and Present, 39.

[53] *Parlamentaarisen puolustuskomitean mietintö*, s. 20.

[54] Kekkonen, *Puheita ja kirjoituksia I*, s. 239–242.

[55] Göran von Bonsdorff, Soviet-Finnish Relations and Peace in Northern Europe, *International Affairs* (Moskova), n:o 6 (1957), 41.

[56] Helsingin sopimuksen Tanskan, Suomen, Islannin, Norjan ja Suomen välisestä yhteistyöstä (23.3.1962) tekstistä ks. Wuorinen, *A History of Finland*, s. 522–528.

[57] Kekkonen, *Puheita ja kirjoituksia II*, s. 408, 409.

[58] *Hufvudstadsbladet* 3.12.1965.

[59] *Politiken* 12.12.1965.

[60] Koko tekstistä ks. *ULA 1963*, s. 28–30, ja Kekkonen, *Brobygge*, s. 100–102. Kekkosen teoksessa *Puheita ja kirjoituksia II*, s. 282–284. Hiukan lyhennetty ja muokattu toisinto.

[61] Ks. Katarina Brodin, The Undén Proposal, *Cooperation and Conflict*, n:o 2 (1966), 18–29, ja *Documents on Swedish Foreign Policy* 1961 (Tukholma 1962), s. 43 ja 46.

[62] *Yhdistyneiden Kansakuntien Yleiskokouksen 26. ja 27. istuntokausi* (Helsinki 1974), s. 32. Ks. myös *Finnish Features* n:o 27, 1971.

[63] *Yhdistyneiden Kansakuntien Yleiskokouksen 26. ja 27. istuntokausi*, s. 298–299. Ks. myös *Finnish Features*, n:o 25, 1972.

[64] *Yhdistyneiden Kansakuntien Yleiskokouksen 28. istuntokausi* (Helsinki 1975), s. 189. Ks. myös *Finnish Features*, n:o 20, 1973.

[65] *Yhdistyneiden Kansakuntien Yleiskokouksen 29. istuntokausi* (Helsinki 1975), s. 222. Ks. myös *Finnish Features*, n:o 10, 1974.

[66] *ULA 1975*, s. 222 ja 225. Ks. myös *Finnish Features*, n:o 2, 1975.

[67] *ULA 1975*, s. 400, 408. Ks. myös *Finnish Features*, n:o 4, 1975.

[68] *ULA 1976 I* s. 217, ja *ULA 1977 I*, s. 221 ja 265. Ks. myös *Finnish Features*, n:o 3, 1976, n:ot 3 ja 8, 1977.

[69] Ks. esim. V. Golubkov, Pres dent Kekkonen's Important Initiative, *International Affairs* (Moskova), 9:8 (1963), 107, ja Viktor Levin, An Important and Useful Initiative, *A Nuclear-Free Zone and Nordic Security* (Helsinki 1975), s. 39–41.

[70] *Helsingin Sanomat* 7.11.1972.

[71] *Hufvudstadsbladet* 17.2.1975.

[72] *Helsingin Sanomat* 19.2.1975. Ks. myös pääkirjoituksia *ibid.*, sekä *Hufvudstadsbladet*issa 20.2. ja *Suomenmaassa* 22.2.1975.

[73] *Suomen Sosialidemokraatti* 22.2.1975.

[74] *Helsingin Sanomat* 25.2.1975.

[75] *Ibid.* 8.11.1972.

[76] *Toisen parlamentaarisen puolustuskomitean mietintö*, s. 18.

[77] *Ibid.*, s. 18.

[78] *Aftenposten* 1.7.1964.

[79] *Ibid.*, 17.2. ja 19.3.1977.

[80] *Ibid.*, 4.3.1977.

[81] *Ibid.*, 5.3.

[82] Ks. esim. *Suomen Kuvalehti* n:o 9, 1977, s. 28–33.

[83] *Hufvudstadsbladet* 9.3.1977.

[84] *Ibid.*, 11.3.1977. Ks. myös *Aftenposten* 17.3.1977.

[85] *Suomen Sosialidemokraatti* 17.3.1977.

[86] *Hufvudstadsbladet* 18.3.1977.

[87] *Ibid.*, 1.4.1977.

[88] *Aftenposten* 30.3.1977.

[89] *ULA 1976 II*, s. 259, 263, 264. Ks. myös *Finnish Features* n:o 16, 1976.

[90] *Finnish Features* n:o 1, 1976.

[91] *Aftenposten* 27.3.1957.

[92] Urban (toim.), *Détente*, s. 153.

[93] *Hufvudstadsbladet* 22.10.1977. Ks. myös Eystein Fjaerli, Forsvaret av Nord-Norge, *Norsk Militaert Tidsskrift*, 147: 11 (1977), 513–515.

[94] *The US Sea Control Mission Forces: Capabilities and Requirements*, lainannut Fjaerli, Forsvaret av Nord-Norge, 514.

IX

[1] Kekkonen, *Puheita ja kirjoituksia II*, s. 145–146.

[2] Ks. varsinkin Kullervo Killinen, *Pääsihteerikilpa: Putosiko Max Jakobson, vai putosiko Suomi?* (Helsinki 1973) ja Sakari Määttänen, *Tapaus Jakobson* (Helsinki 1973). Ks. myös Maude, *The Finnish Dilemma*, s. 140–143.

[3] *ULA 1969*, s. 183.

[4] *ULA 1970*, s. 223–224. Ks. myös *Finnish Features* n:o 20, 1970.

[5] Suomesta ja SALT:ista ks. *ULA 1969*, s. 76–81 ja *ULA 1970*, s. 75–78. Ks. myös *Finnish Features* n:o 16, 1969 ja n:o 30, 1970.

[6] Suomesta ja ETYK:istä, ks. *ULA 1969*, s. 64–75, *ULA 1970*, s. 61–74, *ULA 1971*, s. 39–76, *ULA 1972*, s. 73–101, *ULA 1973*, s. 121–174, *ULA 1974*, s. 170–179 ja *ULA 1975*, s. 72–139. Ks. myös *Finnish Features* n:ot 11 ja 14, 1969, n:ot 4 ja 36, 1970, n:o 6, 1972, n:ot 4,8,12,13,14, ja 15, 1973, n:o 7, 1974.

[7] *ULA 1966*, s. 99.

[8] *ULA 1969*, s. 87.

[9] *Ibid.*, s. 64–66.

[10] Euroopan turvallisuuskonferenssia koskevista NATO:n ja Varsovan liiton julkilausumista ja Varsovan liiton memorandumista ks. *Atlantic Community Quarterly*, 8: 3 (1970), 426–434.

[11] *ULA 1970*, s. 72–74.

[12] *Atlantic Community Quarterly*, 9: 3 (1971), 391–392, 10: 1 (1972), 119–120, 10: 3 (1972), 409.

[13] *Helsingin Sanomat* 1.7. 1973. Ks. myös *ULA 1973*, s. 124.

[14] *ULA 1975*, s. 101.

[15] *Finnish Features* n:o 1, 1976, *ULA 1976 I*, s. 11.

[16] Näiden sopimusten teksteistä ks. *Atlantic Community Quarterly*, 9: 1 (1971), 115–116 ja 133–134 sekä 10: 1 (1972), 103–113.

[17] *ULA 1971*, s. 77–85. Katso myös *Finnish Features* n:o 19, 1971.

[18] *ULA 1971*, s. 85.

[19] *ULA 1972*, s. 102–109. Ks. myös *Finnish Features* n:o 19, 1972.

[20] *ULA 1972*, s. 122–124 ja *ULA 1973*, s. 288–291. Ks. myös *Hufvudstadsbladet* 20.11.1972 ja *Finnish Features* n:o 3, 1973.

[21] *ULA 1974*, s. 349–354.

[22] *ULA 1976 I*, s. 248, 250. Saksan kysymyksestä vuoteen 1968, ks. Jakobson, *Kuumalla linjalla*, s. 99–113. Mauden teoksessa *The Finnish Dilemma*, s. 77–83, selvitellään oivallisella tavalla »Saksan pakettia».

[23] *Yhdistyneiden Kansakuntien Yleiskokouksen 26. ja 27. istuntokausi*, s. 22. Ks. myös *Finnish Features* n:o 21, 1971.

[24] *ULA 1973*, s. 374.

[25] *ULA 1972*, s. 61. Ks. myös *Finnish Features* n:o 24, 1972.

[26] Ks. Urho Kekkonen, *Nimellä ja nimimerkillä I* (Helsinki 1977), s. 263–266.

[27] *ULA 1973*, s. 372–373. *Hufvudstadsbladet* 27.1.1973. *ULA 1975*, s. 440–441, ja *ULA 1976 II*, s. 305.

[28] Kekkonen, *Puheita ja kirjoituksia II*, s. 146.

[29] *Helsingin Sanomat* 31.1.1975.

[30] Jakobson, *Kuumalla linjalla*, s. 151.

[31] Urban (toim.), *Détente*, s. 145, 146 ja 150.

[32] George F. Kennan, *The Cloud of Danger: Current Realities of American Foreign Policy* (Boston 1977), s. 145.

[33] Urban (toim.), *Détente*, s. 142.

[34] *The Guardian* 17.9.1975. Suomalaiset jotka eivät ole täysin vakuuttuneita Kekkosen kuolevaisuudesta, väittävät, että hänen viimeinen tahtonsa ja testamenttinsa alkaa: »Jos minä kuolen...»

[35] *Expressen* 25.9.1977. Ks. myös *Svenska Dagbladet* ja *Hufvudstadsbladet* 28.9.1977.

[36] Holkeri tekijän haastattelemana 8.8.1976.

[37] Ks. edellä, s. 250–251.

[38] *Hufvudstadsbladet* 4., 7. ja 8.11.1977.

[39] Suomen kommunistisen puolueen 60-vuotisjuhlallisuudet kesäkuussa 1978 antoivat vihjauksen siitä, että Kekkosen sotaretki oli tavannut vastakaikua Neuvostoliitossa. Grigori V. Romanov lausui luovuttaessaan Neuvostoliiton kommunistisen puolueen lahjaa, maalausta, joka esittää Leniniä antamassa Suomelle itsenäisyyden myöntävää asetusta: »Sen taistelun historia, jota Suomen työväenliike kävi kansansa itsenäisyyden puolesta, ei ole erotettavissa Leninin toiminnasta. Lenin oli suomalaisten suuri ystävä ja ymmärsi paremmin kuin kukaan muu heidän pyrkimystään ja ponnistuksiaan itsenäisyyden ja suvereenin valtion luomisen hyväksi.» Ks. *Tiedonantaja* 6.6.1978.

Valikoitu kirjallisuusluettelo.

Ahtokari, Reijo, *Asekätkentäjuttu*. Porvoo & Helsinki: WSOY, 1971.

Punainen Valpo: Valtiollinen poliisi Suomessa »vaaran vuosina», Helsinki: Otava, 1969.

Alenius, Sigyn, *Finland efter vapenstilleståndet 1944*, Helsinki: Söderström & Co, 1947.

Alsterdal, Alvar, *Det möjligas konst: Från autonomi till finlandisering*, Ekenäs: Söderström & Co, 1976.

Ambartsumov, E., »Soviet-Finnish Relations – Relations of Peace and Friendship.» *International Affairs* (Moscow), n:o 10 (1955), 44–53.

Anckar; Dag, »Finnish Foreign Policy Debate: The Saimaa Canal Case.» *Cooperation and Conflict*, 5:4 (1970), 201–23.

Partiopinioner och utrikespolitik: En studie av partipolitiska pressopinioner kring ett antal händelser i Finlands utrikespolitik 1955–1963, Turku: Åbo Akademi, 1971.

»Party Strategies and Foreign Policy: The Case of Finland, 1955–63.» *Cooperation and Conflict*, 8:1 (1973), 1–17.

Anderson, Stanley V., *The Nordic Council: A Study of Scandinavian Regionalism*. Seattle & London: University of Washington Press, 1967.

Andrén, Nils, *Power-Balance and Non-Alignment: A Perspective on Swedish Foreign Policy*. Stockholm: Almqvist & Wiksell, 1967.

(toim.) *Den nordiska balansens framtid*. Stockholm: Centralförbundet Folk och Försvar, 1976.

Auer, Jaakko, *Suomen sotakorvaustoimitukset Neuvostoliitolle: Tutkimus tavaroiden luovutusohjelmista, niiden toteuttamisesta ja hyvityshinnoista*, Porvoo & Helsinki: WSOY, 1956.

Blinnikka, Aulis, *Valvontakomission aika*. Porvoo: WSOY 1969.

Bonsdorff, Göran von, *Finland i blickpunkten: Politiska uppsatser*. Ekenäs: Ekenäs Tryckeri, 1976.

»Finland mellan öst och väst». *Statsvetenskaplig tidskrift*, 54:5 (1951), 331–50.

»Soviet-Finnish Relations and Peace in Northern Europe.» *International Affairs* (Moscow), n:o 6 (1957), 39–43.

Born, Ernst von, *Levnadsminnen*. Helsingfors: Söderström & Co, 1954.

Brodin, Katarina. »Finlands aktiva neutralitetspolitik». *Världspolitikens dagsfrågor*, n:o. 11 (1975), 1–32.

Finlands utrikespolitiska doktrin: En innehållsanalys av Paasikivis och Kekkonens uttalanden åren 1944–1968. Stockholm: Läromedelsförlagen, 1971.

Hot och försvar: Några centrala frågeställningar i finländsk säkerhetspolitik. Stockholm: Centralförbundet Folk och Försvar, 1975.

»Quo vadis, Finlandia?» *Internationella Studier*, n:o 4 (1973).

Kjell Goldmann and Christian Lange. »The Policy of Neutrality: Official Doctrines of Finland and Sweden». *Cooperation and Conflict*, n:o 1 (1968), 18–51.

Brundtland, Arne Olav, »The Nordic Balance: Past and Present». *Cooperation and Conflict*, n:o 2 (1966), 30–63.
Dancy, Eric, »Finland Takes Stock». *Foreign Affairs*, 24:3 (1946), 513–25.
Documents on Swedish Foreign Policy. Stockholm: Royal Ministry for Foreign Affairs, 1957–.
Erfurth, Waldemar, *Der finnische Krieg 1941–1944*. Wiesbaden: Limes Verlag, 1950. *Suomi sodan myrskyssä 1941–1944*. Porvoo: WSOY 1951.
Essays on Finnish Foreign Policy. Helsinki: Finnish Political Science Association, 1969.
Finnish Features. Helsinki: Ministry for Foreign Affairs. Ulkoasiainministeriön monistesarja.
Finnish Foreign Policy: Studies in Foreign Politics. Helsinki: Finnish Political Science Association, 1963.
Forster, Kent, »Finland's Policy in the United Nations and the Paasikivi Line». *Journal of Central European Affairs*, 21:4 (1962), 465–76.
»The Finnish-Soviet Crisis of 1958–59». *International Journal*, 15:2 (1960), 147–50.
»The Silent Vote in Finnish Politics». *International Journal*, 18:3 (1963), 341–52.
Fredrickson, J.W. »Economic Recovery of Finland Since World War II.» *Journal of Political Economy*, 68 (1960), 17–36.
Gadolin, Axel de, *The Solution of the Karelian Refugee Problem in Finland*. Haag: Martinus Nijhoff, 1952.
»Der Staatspräsident J.K. Paasikivi und die 'Paasikivi-Linie'». *Politische Studien*, 10:116 (1959), 789–801.
Giverholt, Helge, »Finnland og nøytraliteten». *Samtiden*, 68:4 (1959), 195–207.
Goodrich, Austen, *Study in Sisu: Finland's Fight for Indepedence*. New York: Ballantine Books, 1960.
Hadsel, Winifred N. »The Five Axis Satellite Treaties.» *Foreign Policy Reports*, 23:3 (1947), 22–31.
Hakalehto, Ilkka (toim.), *Finlands utrikespolitik 1809–1966*. Halmstad: Prisma, 1968.
Hakovirta, Harto, *Suomettuminen: Kaukokontrollia vai rauhanomaista rinnakkaiseloa?* Jyväskylä: Gummerus, 1975.
ja Pasi Patokallio, »East-West Economic Cooperation – Is there a Finnish Model?» *Cooperation and Conflict*, 10:1/2 (1975), 33–50.
Harki, Ilmari, *Sotakorvausten aika*. Jyväskylä: Gummerus, 1971.
Haskel, Barbara G. »Forsøket på å skape et skandinavisk forsvarsforbund». *Internasjonal politikk*, n:o 2 (1965), 1–40.
Heinrichs, Erik, *Mannerheimgestalten II, Marskalken av Finland*. Helsinki: Holger Schildts Förlag, 1959. - *Mannerheim Suomen kohtaloissa II*. Helsinki:
Hirvensalo, Inkeri, and Terhi Kivilahti, »Payment Arrangements between Finland and the Socialist Countries». *Bank of Finland Monthly Bulletin*, 51:11 (1977), 20–31.
Hodgson, John H., *Communism in Finland: A History and Interpretation*. Princeton: Princeton University Press, 1967.
»The Paasikivi Line». *American Slavic and East European Review*, 18:2 (1959), 145–73.
»Postwar Finnish Foreign Policy: Institutions and Personalities». *Western Political Quarterly*, 15:1 (1962), 80–92.
Holopainen, Kauko, Tor Högnäs, ja Heikki Jokela (toim.), *Tapaus Zavidovo*. Helsinki: Kirjayhtymä, 1973.
Holsti, Kalevi J., »Strategy and Techniques of Influence in Soviet-Finnish Relations». *Western Political Quarterly*, 17:1 (1964), 63–82.
Hölter, Hermann, *Armee in der Arktis: Die Operationen der deutschen Lappland-Armee*. Bad Nauheim: Verlag Hans-Henning Podzun, 1953.
Horn, Tankmar, »Some Observations on Trading Relations between Finland and the Soviet Union». *Bank of Finland Monthly Bulletin*, 42:12 (1968), 18–21.
Huldén, Anders, *Politiska profiler*. Helsinki: Holger Schildts Förlag 1970.
Hulkko, Jouko, Keijo Immonen ja Kalervo Siikala (toim.). *Finland 1917–1967: An Assessment of Independence*. Helsinki: Kirjayhtymä, 1967.
Iloniemi, Jaakko. »Finland and International Economic Aid». *Bank of Finland Monthly Bulletin*, 42:11 (1968), 18–23.
Introduction to Finland 1960, toim. Urho Toivola. Porvoo & Helsinki: WSOY, 1960.
Introduction to Finland 1963, toim. Göran Stenius. Porvoo & Helsinki: WSOY, 1963.
Jackson, J. Hampden, »Finland Since the Armistice», *International Affairs*, 24:4 (1948), 505–14.
Jakobson, Max, - *Diplomaattien talvisota*. Porvoo & Helsinki: WSOY, 1955.
»Finland's Foreign Policy». *International Affairs*, 38:2 (1962), 196–202.
Finnish Neutrality: A Study of Finnish Foreign Policy Since the Second World War. New York & Washington: Frederick A. Praeger, 1969.
Kuumalla linjalla. Porvoo & Helsinki: WSOY, 1968.
Jansson, Jan-Magnus, *Grundlagsutskottets funktioner vid Riksdagarna 1939–1952*. Helsinki: Centraltryckeriet, 1954.
Junnila, Tuure, *Noottikriisi tuoreeltaan tulkittuna*. Porvoo & Helsinki: WSOY, 1962.
Kalela, Jaakko, »The Nordic Group in the General Assembly». *Cooperation and Conflict*, Nos. 3–4 (1967), 158–70.
Karjalainen, Ahti, *Minun näkökulmastani: Vuosikymmen ulko-, kauppa- ja talouspolitiikkaa*. Helsinki: Otava, 1970.
»Plan for the Expansion and Improvement of Economic Co-operation in the Nordic Countries». *Bank of Finland Monthly Bulletin*, 31:12 (1957), 18–21.

Kekkonen, Urho, *Brobygge: Tal 1943–1968*. Tammerfors: Söderström & Co, 1969.
Finnlands Weg zur Neutralität: Reden und Ansprachen. Düsseldorf & Wien: Econ Verlag, 1975.
För fosterlandet: Tal och artiklar 1938–1955. Toim. Kustaa Vilkuna. Helsinki: Union, 1955.
Kirjeitä myllystäni I–II. Helsinki: Otava, 1976.
Neutrality: The Finnish Position. Speeches. Toim. Tuomas Vilkuna, esipuheen kirj. Jan-Magnus Jansson. London: Heineman, 1970.
Nimellä ja nimimerkillä, I. Toim. Maarit Tyrkkö ja Keijo Korhonen. Helsinki: Otava, 1977.
Puheita ja kirjoituksia I, Puheita vuosilta 1936–1956. Toim. Tuomas Vilkuna. Helsinki: Weilin & Göös, 1967.
Puheita ja kirjoituksia, II, Puheita presidenttikaudelta 1956–1967. Toim. Tuomas Vilkuna. Helsinki: Weilin & Göös, 1967.
Kennan, George F. »Europe's Problems, Europe's Choices». *Foreign Policy*, n:o 14 (1974), 3–16.
Killinen, Kullervo, *Pääsihteerikilpa: Putosiko Max Jakobson – vai putosiko Suomi?* Helsinki: Kirjayhtymä, 1973.
Komissarov, Juri, *Suomi löytää linjansa: Neuvostoliittolaisen historiantutkijan näkemys Suomen tasavallan vaiheista*. Helsinki: Otava, 1974.
Korhonen, Gunnar, »Finland's Foreign Trade and the Integration Plans». *Bank of Finland Monthly Bulletin*, 33:9 (1959), 18–22.
Korhonen, Keijo, »Treaty of Friendship, Cooperation and Mutual Assistance between the Soviet Union and Finland: Some Aspects of International Politics». *Cooperation and Conflict*, 8:3/4 (1973), 183–88.
Turvallisuuden pettäessä: Suomi neuvostodiplomatiassa Tartosta talvisotaan, I–II. Helsinki: Tammi, 1966–71.
(toim.). *Urho Kekkonen: A Statesman for Peace*. Helsinki: Otava, 1975.
Krosby, H. Peter, »The Communist Power Bid in Finland in 1948». *Political Science Quarterly*, 75:2 (1960), 229–43.
Finland, Germany, and the Soviet Union, 1940–1941: The Petsamo Dispute. Madison, Milwaukee & London: University of Wisconsin Press, 1968.
»Finland: The Politics of Economic Emergency». *Current History*, 71:415 (1976), 173–76,184.
»Scandinavia and 'Finlandization'». *Scandinavian Review*, 63:2 (1975), 11–19.
Suomen valinta 1941. Helsinki: Kirjayhtymä, 1967.
»Suomi ja liennytys: Oman edun politiikkaa ja lännen reaktioita», *Ulkopolitiikka*, n:o 1, 1978, 9–15.
Krymov, B. »Foreign Policy Crisis of Social-Democracy». *International Affairs* (Moscow), n:o 3 (1961), 19–25.
Krymov, B., ja L. Lavrov, »The Paasikivi Policy». *International Affairs* (Moscow), n:o 9 (1957), 160–64.

Kuusisto, Allan A., »Paasikivi Line in Finland's Foreign Policy». *Western Political Quarterly*, 12:1 (1959), 37–49.
»Parliamentary Crises and Presidial Governments in Finland». *Parliamentary Affairs*, 11:3 (1958), 341–49.
Küng, Andres. *Vad händer i Finland? Om förhållandet Finland–Sovjet*. Stockholm: Federativs förlag, 1977. – *Mitä Suomessa tapahtuu*. Helsinki: Kirjayhtymä 1976.
Larna, Kaarlo. »Diversification of Finnish Exports». *Bank of Finland Monthly Bulletin*, 41:6 (1967), 18–25.
Lehén, Tuure, *Vallankaappaushölmöily 1948*. Pori: Kansankulttuuri, 1972.
Lilius, Carl-Gustaf. »Self-censorship in Finland». *Index on Censorship*, 4:1 (1975), 19–25.
Lounasmeri, Olavi. »Finnish War Reparations». *Bank of Finland Monthly Bulletin*, 26:11–12 (1952), 20–24.
M. E. R. L. »Finnish Outlook». *World Today*, 6:4 (1950), 165–75.
Määttänen, Sakari, *Tapaus Jakobson: YK:n pääsihteerinviran täyttäminen 1971 ja tapahtumien taustaa Suomen kannalta katsottuna*. Helsinki: Weilin & Göös, 1973.
Mannerheim, C.G.E., *The Memoirs of Marshal Mannerheim*. London: Cassell, 1953. – *Muistelmat I–II*. Helsinki: Otava, 1951–52.
Marshall, F.R., »Communism in Finland». *Journal of Central European Affairs*, 19:4 (1960), 375–88.
Maude, George. »Finland's Security Policy». *World Today*, 31:10 (1975), 406–14.
The Finnish Dilemma: Neutrality in the Shadow of Power. London, New York & Toronto: Oxford University Press for The Royal Institute of International Affairs, 1976.
Mazour, Anatole G., *Finland Between East and West*. Princeton: D. Van Nostrand, 1956.
Meinander, Nils., *Tungt skadestånd: Vad krigsskadeståndet till Ryssland innebär för Finlands folkhushåll*. Helsinki: Söderström & Co, 1946.
Montgomery, Arthur. »From a Northern Customs Union to EFTA». *Scandinavian Economic History Review*, 8:1 (1960), 45–70.
Nielsson, Gunnar P. »The Nordic and the Continental European Dimensions in Scandinavian Integration: NORDEK as a Case Study». *Cooperation and Conflict*, 6:3/4 (1971), 173–81.
Nousiainen, Jaakko, *The Finnish Political System*. Cambridge: Harvard University Press, 1971.
A Nuclear-Free Zone and Nordic Security. Helsinki: Finnish Institute of International Affairs, 1975. A condensed English edition of a special issue of *Ulkopolitiikka* 1/1975.
Numers, Björn von., *Finlands handelspolitik i internationellt perspektiv*. Porvoo: Söderström & Co, 1975. Populärekonomiska Skrifter utgivna av Economiska Samfundet i Finland, n:o 8.
Nuortila, Raili, »Finnish Economic Relations with the Socialist Countries». *Bank of Finland Monthly Bulletin*, 48:10 (1974), 20–25.

Okker, Jaakko, *Urho Kekkonen vai paras kakkonen: Raportti jatkuvasta presidentinvaalista*. Tapiola: Weilin & Göös, 1975.
Owen, John E., »Ten-Year Tightrope». *World Affairs Quarterly*, 29:3 (1958), 278–90.
Paasikivi, J. K., *Paasikiven linja, I, Puheita vuosilta 1944–1956*. Porvoo: WSOY 1956.
Toimintani Moskovassa ja Suomessa 1939–41. I Talvisota, II Välirauhan aika. Porvoo & Helsinki: WSOY, 1958.
Pajunen, Aimo, »Finland's Security Policy». *Cooperation and Conflict*, n:o 1 (1968), 75–92.
»Finland's Security Policy in the 1970's: Background and Perspectives». *Cooperation and Conflict*, 7:3/4 (1972), 171–92. Ks. myös Johan Jørgen Holst (toim.), *Five Roads to Nordic Security* (Oslo: Universitetsforlaget, 1973), s. 39–60.
Pakarinen, Erik, »News Communication in Crisis: A Study of the News Coverage of Scandinavian Newspapers during the Russo-Finnish Note Crisis in the Autumn of 1961». *Cooperation and Conflict*, n:ot 3–4 (1967), 224–28.
Palm, Thede, *The Finnish-Soviet Armistice Negotiations of 1944*. Stockholm: Almqvist & Wiksell, 1971.
Negotiations of 1944. Stockholm: Almqvist & Wiksell, 1971.
Vägen till vapenvila: De finländsk-sovjetiska vapenstilleståndsförhandlingarna 1944. Ekenäs: Ekenäs Tryckeri, 1972.
Palmroth, Gunnar, »Trade Between Finland and the USSR». *Bank of Finland Monthly Bulletin*, 28:9 (1954), 20–24.
Paris Conference to Consider the Draft Treaties of Peace with Italy, Rumania, Bulgaria, Hungary and Finland, 1946. *Record of Recommendations by the Conference on the Draft Peace Treaty With Finland*. Paris: Imprimerie Nationale, 1946.
Parlamentaarisen puolustuskomitean mietintö. Helsinki: Valtion painatuskeskus, 1971. Komiteanmietintö, 1971: A 18.
Pohlebkin, V.V. *Suomi vihollisena ja ystävänä*. Porvoo: WSOY 1969.
Polvinen, Tuomo, *Suomi suurvaltojen politiikassa 1941–1944*. Porvoo & Helsinki: WSOY, 1964.
Rahunen, Martti, (toim.), *Miehen ikä: Ahti Karjalainen 50 vuotta*. Helsinki: Kirjayhtymä, 1973.
Rintala, Marvin, *Four Finns: Political Profiles*. Berkeley & Los Angeles: University of California Press, 1969.
Three Generations: The Extreme Right Wing in Finnish Politics. Bloomington: Indiana University Press, 1962.
Rørdam, Thomas, *Hvilken vej går Finland?* København: Fremad, 1975.
Rossi, Reino, »Finland and the Economic Integration of Europe». *Bank of Finland Monthly Bulletin*, 35:5 (1961), 18–21.
Särkiö, Hannu, ja Gustav Hägglund. *Mitä tapahtuu jos . . . Fennoskandian sotilaspoliittinen asema*. Helsinki: Kirjayhtymä, 1975.
Shores, Christopher F., ja Richard Ward, *Finnish Air Force 1918–1968*. New York: Arco Publishing Co., 1969. Arci-Aircam Aviation Series, n:o 14.

Skyttä, Kyösti, *Urho Kekkonen*. Porvoo: WSOY, 1970.
Slusser, Robert M., *The Berlin Crisis of 1961: Soviet-American Relations and the Struggle for Power in the Kremlin, June-November 1961*. Baltimore & London: The Johns Hopkins University Press, 1973.
Söderhjelm, J.O., *Tre resor till Moskva*. Helsinki: Schildts, 1970.
- *Kolme matkaa Moskovaan*. Helsinki: Kirjayhtymä, 1970.
Soini, Yrjö, *Kuin Pietari hiilivalkealla: Sotasyyllisyysasian vaiheet 1944–1949*. Helsinki: Otava, 1956.
Spencer, Arthur. »Finland Maintains Democracy». *Foreign Affairs*, 31:2 (1953), 301–09.
Steinby, Torsten, *In Quest of Freedom: Finland's Press, 1771–1971*. Helsinki: Valtion Painatuskeskus, 1971.
Sukselainen, Tuomas. »Finnish Export Performance». *Bank of Finland Monthly Bulletin*, 46:10 (1972), 20–26.
Suomen asetuskokoelman sopimussarja. Ulkovaltain kanssa tehdyt sopimukset, 1934–. Helsinki: Ulkoasiainministeriö, 1935–.
Suontausta, Tauno, »Fördraget mellan Finland og Sovjetunionen». *Nordisk tidsskrift for international ret*, 18:2–3 (1947–48), 75–84.
Suviranta, Bruno. »Finland's War Indemnity». *Bank of Finland Monthly Bulletin*, 20:10–12 (1946), 19–22.
Tanner, Väinö, *Olin ulkoministerinä talvisodan aikana*. Helsinki: Tammi, 1950.
Tarkka, Jukka, *13. artikla: Suomen sotasyyllisyyskysymys ja liittoutuneiden sotarikospolitiikka vuosina 1944–1946*. Porvoo & Helsinki: WSOY, 1977.
Toisen parlamentaarisen puolustuskomitean mietintö, Helsinki: Valtion painatuskeskus, 1976. Komiteanmietintö 1976:37.
Törngren, Ralf, »The Neutrality of Finland». *Foreign Affairs*, 39:4 (1961), 601–09.
Törnudd, Klaus, »Finland and Economic Integration in Europe». *Cooperation and Conflict*, 4:1 (1969), 63–72.
Soviet Attitudes Towards Non-Military Regional Co-operation. Helsinki: Centraltryckeriet, 1961.
Tudeer, A.E., »Finland's Trade with Different Countries». *Bank of Finland Monthly Bulletin*, 25:9–10 (1951), 20–26.
»Structural Changes in Finland's Foreign Trade». *Bank of Finland Monthly Bulletin*, 24:11–12 (1950), 20–26.
Ulkopoliittisia lausuntoja ja asiakirjoja, 1956–. Helsinki: Ulkoasiainministeriö, 1959–. (Lähdeviitteissä käytetty lyhennettä *ULA*).
Upton, Anthony F., *Communism in Scandinavia and Finland: Politics of Opportunity*. Garden City: Anchor Press/Doubleday, 1973.
Kommunismi Suomessa. Helsinki: Kirjayhtymä, 1970.
Finland in Crisis 1940–1941: A Study in Small-Power Politics. Ithaca: Cornell University Press, 1965.
Välirauha. Helsinki: Kirjayhtymä, 1965.
Urban, G.R. (toim.), *Détente*. New York: Universe Books, 1976.
Uusivirta, Pentti, »The Free Trade Agreement between Finland and the European Economic Community». *Bank of Finland Monthly Bulletin*, 47:12 (1973), 20–22.

Valros, Fredrik, *Finland efter år 1946*. Helsinki: Statsrådets Tryckeri, 1952.
Väyrynen, Raimo, »A Case Study of Sanctions: Finland – The Soviet Union in 1958–59». *Cooperation and Conflict*, n:o 3 (1969), 205–33.
Conflicts in Finnish-Soviet Relations: Three Comparative Case Studies. Tampere: Tampereen Yliopisto, 1972.
»Finland's Role in Western policy Since the Second World War.» *Cooperation and Conflict*, 12:2 (1977), 87–108.
Vloyantes, John P., *Silk Glove Hegemony: Finnish-Soviet Relations 1944–1974. A Case Study of the Theory of the Soft Sphere of Influence*. Kent: Kent State University Press, 1975.
Wagner, Ulrich, *Finnlands Kommunisten: Volksfrontexperiment und Parteispaltung 1966–1970*. Stuttgart, Berlin, Köln & Mainz: Verlag W. Kohlhammer, 1971.
Finnlands Neutralität: eine Neutralitätspolitik mit Defensivallianz. Hamburg-Volksdorf: Verlag Christoph von der Ropp, 1974.
Wahlbäck, Krister, *Från Mannerheim till Kekkonen: Huvudlinjer i finländsk politik 1917–1967*. Stockholm: Aldus/Bonniers, 1967.
Wendt, Frantz, *The Nordic Council and Co-operation in Scandinavia*. Copenhagen: Munksgaard, 1959.
Wuorinen, John H, »Continuing Finnish Neutrality». *Current History*, 36:212 (1959), 224–28.
»Democracy Gains in Finland.» *Current History*, 21:122 (1951), 208–11, 21:124 (1951), 327–30.
»Finland in Today's Cold War World». *World Affairs*, 125:3 (1962), 161–66.
»Finland and the USSR – 1945–61». *Journal of International Affairs*, 16:1 (1962), 38–46.
»Finland Stands Guard.» *Foreign Affairs*, 32:4 (1954), 651–60.
»The Finnish Treaty.» *Annals of The American Academy of Political and Social Science*, 257 (1948), 87–96.
A History of Finland. New York: Columbia University Press, 1965.
»Russia, Scandinavia and the Baltic States». *Current History*, 28:162 (1955), 70–74.
Yearbook of Finnish Foreign Policy, 1973–. Helsinki: Finnish Institute of International Affairs, 1974–.
Yhdistyneiden Kansakuntien Yleiskokouksen. (N. istuntokausi) Helsinki: Ulkoasiainministeriö, 1959–.
Ziemke, Earl F. *The German Northern Theater of Operations, 1940–1945*. Washington: Government Printing Office, 1960. Department of the Army Pamphlet n:o 20–271. -*Saksalaisten sotatoimet Pohjolassa 1940–1945*. Porvoo & Helsinki: WSOY, 1963.
Örvik, Karen Erickson, *The Foreign Policy of Finland: A Study of the Sources, Development, and Direction of Finnish Foreign Policy*. Washington: Department of State, Office of External Research, 1967.
Örvik, Nils, »Scandinavia, NATO, and Northern Security». *International Organization*, 20:3 (1966), 380–96.
Sicherheit auf finnisch: Finnland und die Sowjetunion. Stuttgart-Degerloch: Seewald Verlag, 1972.

OHTO MANNINEN
TOTEUTUMATON VALTIOLIITTO
Suomi ja Ruotsi talvisodan jälkeen

Ensimmäinen selvitys Suomen ja Ruotsin välisestä, julkisuudelta piiloon jääneestä turvallisuuspoliittisesta suunnitelmasta, joka muotoutui toisen maailmansodan kriisihetkinä vuonna 1940.

Pohjolan miehittämätön osa oli kahden keskenään sopimuksen tehneen suurvallan, Saksan ja Neuvostoliiton puristuksessa. Tässä tilanteessa syntyi ajatus muodostaa Suomen ja Ruotsin valtioliitto, jonka tarkoituksena olisi ollut taata näille kahdelle valtiolle yhdistymisen avulla poliittista liikkumavaraa ja itsenäisyys, saipa sota millaisen käänteen tahansa.

Suomen ja Ruotsin ulkoministeriöiden salaisiin arkistoihin perustuen dosentti Ohto Manninen kuvaa kahden pohjoismaan tunnusteluja liittosuunnitelman toteuttamiseksi suurvaltapolitiikan paineessa ja diplomatian sokkeloissa.

Päällys: Erkki Poutiainen

Ensimmäinen länsimainen analyysi Suomen ulkopolitiikasta sodanjälkeisestä ajasta nykyhetkeen

Puolueettomuuspolitiikkamme linja, sen muotoutuminen ja heijastuminen erityisesti Suomen ja Neuvostoliiton välisissä suhteissa.

Lähihistorian kokonaiskuva, kylmän sodan kulmakiviä ja kriisivaiheita, ”suomettuminen” ja puolueettomuutta suomalaisittain, näkymiä ulkomaansuhteittemme ydinkysymyksiin.

Kirjoittajana New Yorkin valtionyliopiston historian professori H. Peter Krosby, joka osoittaa kiinnostavalla tavalla, miltä maamme näyttää maailmanpolitiikan kartalla.

ISBN 951-26-1388-3 nid.
ISBN 951-26-1389-1 sid.

32.5
KIRJAYHTYMÄ